POLITIEK

INHOUDSOPGAVE JAARGANG 22; 1968

I. Algemene en politieke onderwerpen

Nr.		Blz.
2.	Subsidie aan politieke partijen, door *Wouter Perquin*	38
5.	De gemeentelijke herindeling van Zuid-Limburg, door *F. G. J. M. Beckers*	150
7/8	De partijraad en de christelijke samenwerking, door *drs. H. A. M. Elsen*	227
9.	Het stembusakkoord, door *drs. W. A. van der Donk*	284
9.	Het DCN en KVP, door *dr. S. W. Couwenberg*	296
10.	Het rapport van de commissie-Cals-Donner. Een eerste woord. Door *prof. mr. I. A. Diepenhorst*	303
11.	Het stembusakkoord: een middel tot duidelijkheid, door *dr. D. H. M. Meuwissen*	343
12.	Naar nieuwe politieke verhoudingen, door *mr. G. A. A. M. Boot*	397

II. Sociale, economische en financiële onderwerpen

Nr.		blz.
1.	„Politiek en Welzijn; Welzijnspolitiek", door *drs. H. G. Ras*	1
1.	Geestelijke Volksgezondheid, door *dr. M. A. J. Romme*	9
3.	Gezondheidsbestel in discussie, door *prof. mr. J. Th. M. de Vreeze*	61
3.	Consumentenbeleid, door *drs. J. J. F. M. van der Heijden*	78
3.	Enkele kanttekeningen bij het rapport van de KVP-werkgroepen over het consumentenbeleid, door *mej. drs. A. G. Fransen*	82
4.	Naar rechtvaardiger inkomens- en vermogensverhoudingen, door *drs. J. J. F. M. v. d. Heijden*	91

4. De rol van het goud: automatisme versus rationaliteit, door *drs. M. J. J. van Amelsvoort* 98

5. Het recht van de werkstaking, door *dr. J. A. M. Cornelissens* 139

7/8 De loonvorming in de EEG-landen, door *dr. L. Crijns* 237

7/8 De volkshuisvesting in de Nederlandse politiek, door *mr. F. H. J. J. Andriessen* 245

9. Mogelijkheden bij de uitvoering van de motie-Engels; een vraaggesprek met dr. F. H. M. Grapperhaus, staatssecretaris van financiën, door *Theo Westerwoudt* . . . . . .

9. De medezeggenschap van de werknemers, bezien in het licht van de huidige ontwikkelingen, door *mr. dr. Th. E. E. v. Schaik* 276

10. De economische structuur in de spiegel van twee nota's, door *drs. M. J. J. van Amelsvoort* 312

10. Sociale probleemgebieden tussen wal en schip, door *Th. Th. G. M. Koot* 330

12. Verantwoordelijkheid van overheid en bedrijfsleven voor betere inkomens- en vermogensverhoudingen, door *drs. J. J. F. M. van der Heijden* 387

III. Onderwerpen betreffende het buitenlands en internationaal beleid

Nr. blz.

1. Na het nieuwe Franse veto tegen Engeland, door *drs. Th. E. Westerterp* 17

1. Vrede en veiligheid voor Europa, door *J. J. P. de Boer* . . . 22

2. Populorum Progressio, door *drs. C. A. Smal* 29

2. Alle partijen willen vrede, door *H. G. Cloudt* 43

2. Vóór de Italiaanse verkiezingen, door *dr. K. J. Hahn* 51

3. Het wereldbevolkingsvraagstuk, door *drs. C. A. Smal* 69

3. Vluchtelingen in Afrika; een groeiend politiek probleem, door *J. R. G. Verreijdt* 87

4. Lente in Praag, door *dr. K. J. Hahn* 105

4. De parlementsverkiezingen in België, door *dr. L. Tindemans* . 111

4. Poolse problemen en protesten, door *Jan Reijs* 118

5. Rassenoorlog in Amerika, door *dr. Hans Hermans* 131

5. Tweede Wereldhandelsconferentie: misrekening of nieuw begin? door *drs. Th. E. Westerterp* 145

5. Samenwerking tussen Oost en West, door *Stanislaw Jan Rostworowski* 161

6. Nederlands buitenlands beleid. Speciaal nummer met het verslag van een op 3 mei 1967 over dit onderwerp gehouden studiedag, georganiseerd door de Nederlandse équipe van de Europese Unie van christen-democraten 171

7/8 Samenwerking tussen Oost en West; een antwoord aan Stanislaw Jan Rostworowski, door *F. G. J. M. Beckers* 252

7/8 Een nieuwe overwinning van De Gaulle, door *dr. K. J. Hahn* 257

10. Spanningen in het Midden-Oosten, door *J. R. G. Verreijdt* . . 335

11. Oost en West na 20 augustus, door *H. G. Cloudt* 352

12. De kerken en de 225 miljoen, door *C. F. Kleisterlee* 383

IV. Onderwerpen betreffende onderwijs en kultuur e.d.

Nr. blz.

7/8 Rapport-Maris, revolutie, onbehagen, door *prof. dr. H. W. J. Bosman* 231

10. Bosman revisted, door *drs. J. Chr. Brands* 323

12. Een internationaal beleid voor de Nederlandse cultuur, door *drs. F. P. J. M. Sweens* 405

12. Democratie, revolutie, studenten, door *prof. dr. H. W. J. Bosman* 409

12. Bosman revisted (2), door *drs. J. Chr. Brands* 413

V. Boekbesprekingen

Nr. blz.

11. Prof. dr. G. Kuypers: Het politieke spel in Nederland; diagnoses, remedies en een suggestie, door *drs. T. W. J. J. M. Noldus* 379

12. Prof. dr. H. J. van Zuthem: Gezag en zeggenschap, vragen van het christelijk sociaal denken, door *dr. J. A. M. Cornelissens* . 420

„Politiek en Welzijn; welzijnspolitiek"

door Drs. H. G. Ras

Telkens als politiek in verband wordt gebracht met enigszins abstracte begrippen, zoals democratie, geluk en welzijn dan blijken er moeilijkheden te ontstaan. Behalve voor die mensen die, omdat ze zo zijn opgevoed of omdat het in de aard van hun persoon zit of beide, wèl ontvankelijk zijn voor ideologieën, is de abstracte waarde blijkbaar voor de meesten niet meer voldoende om politiek warm te lopen.

Overigens lijkt het aantal aanhangers van ideologieën, „goede" of „slechte", terug te lopen. In tegenstelling tot vroegere samenlevingen hecht de hedenendaagse maatschappij een hoge morele waarde aan rationaliteit, doeltreffendheid en efficiëntie. 1) Activiteiten worden niet alleen meer gewaardeerd maar hun uiteindelijk gericht zijn op de realisatie van ideeën of hun gefundeerd zijn op principen en idealen, maar ook — en de laatste tijd meer en meer — naar hun directe effecten voor de handelende persoon of de samenleving als geheel. Hetgeen geldt voor alle soorten van gedragingen geldt ook voor het politiek gedrag. Men moet — wil men aanhangers krijgen of houden — duidelijk stellen wat met een bepaald politiek gedrag wordt beoogd. Wat wij willen laten zien in dit artikel is, in welke moeilijkheden wij terecht komen, indien wij politiek en welzijn met elkaar in verband gaan brengen, juist op het moment dat het politiek gedrag onder de loupe wordt genomen en een herwaardering ondergaat in de zin, zoals boven wordt bedoeld.

Er zijn vele definities gegeven van politiek. Ik zou mij willen baseren op de definitie, die door Niezing wordt gegeven 2), al ben ik dan wel zo vrij deze definitie een beetje „naar mijn hand te zetten". Politiek zou ik willen zien als het geheel van activiteiten en gedragingen van individuen en groepen om door macht de besluitvorming in een integraal gezagssysteem der maatschappij in overeenstemming te brengen met het eigen waardesysteem. Politiek gedrag beoogt tenslotte het regeren te beïnvloeden. Het voltrekt zich meestal volgens door de wet of de gewoonte gevormde gedragsregels, waaraan ieder wordt geacht zich te houden, zelfs al beoogt hij langs politieke weg de gedragsregels te veranderen.

De politieke partij is in feite niets anders, dan een organisatie, die politiek gedrag mogelijk maakt, in feite de enige weg waarlangs individuen en groepen door politiek gedrag invloed kunnen uitoefenen op de

regering. Als zij menen dat zij daartoe minder in staat zijn dan zij zouden wensen, dan trachten zij veranderingen aan te brengen in het partijpolitieke systeem door oprichting van een nieuwe partij, of door veranderingen aan te brengen in de bestaande partijen. Zulke veranderingsprocessen zijn thans in volle gang.

In het voorgaande is reeds opgemerkt, dat de zaak nog veel gecompliceerder wordt, als nu ook nog tezelfder tijd veranderingen gaan optreden in de waarden welke in de politieke arena in het geding gebracht worden, vooral indien het zich vormende waardesysteem uitstijgt boven die waarden, welke de inzet waren van het politieke spel van verdeling, dat tot heden gold. De verandering van het waardesysteem heeft plaats in de breedte en in de diepte (horizontaal en verticaal). Als voorbeeld van vergroting van het waardesysteem naar de breedte kan genoemd worden de ontwikkelingshulp, waarbij de hulpverlening aan minderbedeelden zich niet alleen uitstrekt tot een bepaalde laag van de bevolking in ons land, maar ook en vooral tot gelijk gesitueerden in andere landen. Men behoeft hierbij niet alleen te kijken naar hetgeen er in die ontwikkelingslanden zelve geschiedt. Men kan het vraagstuk van de migratie van arbeiders ook zien in het licht van de doelstellingen der ontwikkelingshulp. Men kan zich afvragen — en dat wordt ook gedaan — hoe men buitenlandse werknemers moet begeleiden, die hier in Nederland werkzaam zijn. Kan men zorgen dat zij zowel technisch als maatschappelijk verder geschoold worden, opdat hun land, waarnaar zij vrijwel allemaal terugkeren erop vooruit gaat? Ook kan men zich afvragen welk beleid ten aanzien van de internationale arbeidsmigratie het meest verkieslijke is: werving van buitenlandse arbeidskrachten hier of investering in de landen van herkomst der buitenlandse arbeidskrachten 3).

Zoals vermeld, heeft er niet alleen een verruiming plaats van het politieke waardesysteem naar de breedte, maar ook naar de diepte. Deze verdieping heeft plaats, in zoverre telkens meer aspecten van het menselijk leven in het politieke geding worden gebracht en in termen van politieke doeleinden zouden kunnen worden geformuleerd. Na de realisatie van de openbare orde, het scheppen van een gunstig klimaat in de betrekkingen tussen overheid en burger, de voorziening in maatregelen, welke de individuele burger zelf niet heeft getroffen of heeft kunnen treffen, de voorziening in een evenwichtig rechtsbestel, de voorziening in een evenwichtig economisch bestel, de voorziening in een evenwichtige verdeling van de welvaart, de realisatie van sociaal-economische zekerheden voor de burger, de realisatie van de volksgezondheid lijkt thans het welzijn van de mens in het politieke spel te worden betrokken.

In de troonreden der laatste jaren is telkens het welzijn als voorwerp van het beleid der regering genoemd. Welzijn omvat blijkbaar meer, dan het totaal der boven genoemde politieke doeleinden.

Aan een definiëring van welzijn in termen van politieke doeleinden lijken de politieke partijen nog niet toe te zijn 4). Enerzijds wordt welzijn als politiek doel zeer algemeen aangeduid, zoals b.v. door de K.V.P., die

het „vanwege de eenheid van de mens noodzakelijk acht, dat de overheid in haar beleid een in elkaar grijpende en harmonische synthese moet verwezenlijken van al die werkterreinen, die het welzijn van de mens bevorderen" 5). Anderzijds volstaan de meeste politieke partijen met het opsommen van de terreinen, die naar hun opvatting op het welzijn betrekking hebben, of waarin welzijnsaspecten meespelen. Als voor het welzijn relevante terreinen worden genoemd: sociaal beleid, onderwijs en wetenschappen, kunsten en cultuur, recreatie en sport, ruimtelijke ordening, volkshuisvesting, verkeer en communicatie, lichamelijke en geestelijke volksgezondheid, bevolkingsvraagstukken van orde, gezag en zeden 6). Maar wat is nu, in het licht van een welzijnsbeleid als maatstaf goede ruimtelijke ordening, goed maatschappelijk werk, goede gezondheidszorg? Welke binding ontstaat er tussen de hierboven opgesomde terreinen, als zij worden bezien onder het opzicht van welzijnsbevordering?

Wij weten niet, of het nu wel zo verstandig is van de politieke partijen de verantwoordelijkheid voor de definiëring van het welzijnsbeleid geheel te leggen in de handen van technologen, welke op één dezer terreinen werkzaam zijn. Uit die hoek komen er wel reeds definities los, zoals die van Van Tienen: welzijn is een toestand, waarin de leden van een sociale collectiviteit (gezin, groep, buurt, wijk, gemeente, regio, land, bevolkingscategorie) voldoening ervaren in de totaliteit van de diverse belangrijke individuele en gezamenlijke facetten van hun leven 7). Als men de nadere uitwerking van deze definitie overlaat aan technologen, dan kunnen er moeilijkheden ontstaan. Vooreerst is er de moeilijkheid dat elke wetenschapper geneigd zal zijn „de toestand van voldoening" te waarderen uit zijn eigen referentiekader, zijn eigen wetenschappelijk gezichtsveld. Elke „bureaucraat" zal dit doen met als oogmerk de plaatsbepaling van het eigen verantwoordelijkheidsveld. Als de technologen het welzijnsbeleid gaan „organiseren" komen er waarschijnlijk al te veel maatstaven ter beoordeling van het welzijnsbeleid. Vervolgens is het oordeel over de vraag welke de belangrijke individuele en gezamenlijke facetten van het leven zijn, welke onder het opzicht van welzijnsbeleid moeten worden bezien niet een zuiver technologisch oordeel, maar een oordeel waarbij waarden, ideeën, opvattingen, groepsdoeleinden, belangen een rol spelen. De technoloog volstaat met het aandragen van „waardevrije" welzijnsaspecten, die in een politiek steekspel, liever gezegd vanuit een spel van verdeling van waarden en doeleinden van groepen al of niet worden geaccepteerd als te verwezenlijken doeleinden. De bureaucraat (de ambtenaar en full-time, all-round bestuurder) wordt geacht aan beleidsvoorbereiding te doen en aan beleidsuitvoering. De bepaling van de beleidsdoeleinden zelve, alsmede het bepalen van de voorwaarden waaronder en de prioriteit waarmee die beleidsdoeleinden verwezenlijkt dienen te worden zijn functies van de politiek. Hoe weinig functioneel de politiek in dit opzicht is blijkt weer eens uit de debatten in de openbare commissievergadering van de begroting van de Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk voor 1968. De algemene indruk welke men

overhield was die van een zeer grote mate van eensgezindheid van de verschillende politieke partijen in hun standpunten ten aanzien van het beleid van de minister. Opvallend was daarbij bovendien, dat de meest indringende vragen nota bene werden gesteld door de woordvoerders der regeringspartijen. De debatten tendeerden naar een overleg tussen bureaucratie en technologen, een „waardevrije" discussie; waarschijnlijk een van de redenen, waarom het gesprek de aandacht van de pers niet heeft gehad. Er is in de dagbladpers met geen woord gerept over zaken, die de kern van het debat hebben uitgemaakt.

Vooraleer wij tot een nadere uiteenzetting overgaan omtrent de wijze waarop ons inziens technologische en bureaucratische welzijnsdoeleinden politiek operabel kunnen worden gemaakt, willen wij nog even in het kort ingaan op de oorzaken tot de boven gesignaleerde tekortkomingen, voorzover zij in de politiek, met name bij de politieke partijen zelve, kunnen zijn gelegen. De tekortkomingen in politiek opzicht kunnen ontstaan, door een structuerele achterstand in het politiek systeem. De machtsstrijd der politieke partijen wordt wellicht gevoerd op basis van oude tegenstellingen, die weinig meer van doen hebben met de onderwerpen van de huidige beleidsvorming. Als men de indeling van Niezing 8) aanhoudt ten aanzien van de Nederlandse politieke partijen, naar beginselpartijen versus levensbeschouwelijke partijen alsmede naar gematigde versus progressieve of radicale partijen, dan is een ding duidelijk.

Het huidige politieke steekspel is gebaseerd op oude tegenstellingen. De veelal horizontaal gestructureerde beginselpartijen (P.v.d.A., V.V.D.) zoeken hun aanhang bij bepaalde sociale lagen van de bevolking. De levensbeschouwelijke, veelal verticaal gestructureerde partijen, zoeken hun aanhang vooral bij bepaalde levensbeschouwelijke groeperingen. Het lijkt dat deze „opstelling" der politieke partijen voor het welzijnsbeleid niet functioneel is, omdat de tegenstellingen in welzijnsdoeleinden en belangen niet parallel behoeven te lopen aan de oude belangen- of waardetegenstellingen. Ditzelfde kan worden gezegd van de tegenstelling gematigd en radicaal, voorzover deze tegenstellingen alleen een economisch uitgangspunt blijven behouden: voor of tegen *herverdeling* van het nationale inkomen, voor of tegen „geleide" consumptie. Zelfs het debat over de ontwikkelingshulp is ontaard in een louter economisch debat als de vraag wordt geconcentreerd op al dan niet verhogen van de overheidsuitgaven. Ten aanzien van de structurering van de ontwikkelingshulp zelve lijken alle politieke groeperingen „gematigd". Ditzelfde is het geval ten aanzien van het nationale welzijnsbeleid. Ook hier voltrekt zich de politieke schermutseling over randverschijnselen, terwijl de kern van de zaak nog slechts ten dele wordt gezien. Men zou hier kunnen spreken van een regulatieve leemte voorzover nog geen politieke waarden, doeleinden en belangen zijn geformuleerd met betrekking tot het welzijn en door de politieke partijen nog geen positie is gekozen.

Voor een eerste oriëntatie tot fundering van politieke welzijnsdoeleinden mogen wij uitgaan van Behrendt's — wat hij noemt — sociologische

analyse van de mens en zijn toekomst 9). Behrendt geeft aan dat wij ons nu gaan bevinden in 's mensen derde cultuurfase. Dat is de fase, waarin wij gaan ontdekken dat — wat hij noemt — maatschappelijke milieufactoren, minstens even bepalend zijn voor de gedragingen van de mensen als erfelijkheids- en andere fysieke factoren. Ook zijn het vooral de sociale wetenschappen, die aanwijzingen geven omtrent de wijze waarop deze maatschappelijke milieufactoren, de maatschappelijke-culturele orde, kunnen worden beïnvloed. Hij neemt als voorbeeld de gezondheid, waar het psychosomatische eveneens een aangelegenheid wordt van de psychologische georiënteerde sociale wetenschappen dan van de natuur-wetenschappelijke georiënteerde geneeskunde. Wanneer wij dit projecteren op het welzijnsbeleid dan mogen wij zeggen, dat voor de naaste toekomst een welzijnsbeleid gekarakteriseerd zal zijn door zijn aandacht op deze wat Behrendt noemt maatschappelijke milieufactoren of anders gezegd op de door de mensen zelve geschapen sociale en culturele levensvoorwaarden. Dit is geen nieuwe uitvinding van ons. Al jaren hoort men ook bewindslieden pleiten voor het „leefbaar maken van de samenleving". De moeilijkheid is echter, dat zowel de regering als de instanties van het particulier initiatief, alsmede de wetenschap nog moeilijk in staat zijn deze maatschappelijke milieufactoren voldoende hard te maken, zodat ermee gewerkt kan worden.

In het licht van het hiervoren gestelde zouden wij gaarne de volgende definitie van het welzijnsbeleid willen geven, met welke definitie thans zou kunnen worden gewerkt:

De voortdurende zorg voor het opsporen van de al of niet beoogde gevolgen van maatschappelijke en culturele factoren voor de mens, de groeperingen en samenlevingsverbanden alsmede het stellen van doeleinden en het zoeken van middelen om deze factoren te beïnvloeden, zodat de positieve gevolgen kunnen worden bevorderd en de negatieve kunnen worden geëlimineerd.

Opgemerkt moet worden, dat bij deze definitie niet is uitgegaan van bestaande instellingen en organisaties of van belangen van bepaalde groeperingen; in tegendeel de gevestigde posities van instanties en instellingen zouden in het licht dezer definitie opnieuw kunnen worden bezien. Natuurlijk is het zo, dat sommige instanties uitdrukkelijk en bewust welzijnsbevorderende instanties zijn, terwijl andere instanties dit soms minder uitdrukkelijk, soms minder bewust zijn.

Waar verschijnt nu de politiek?

Allereerst moet in het politieke spel worden uitgemaakt of men expliciet aan maatschappelijke en culturele beïnvloeding gaat doen. Als deze vraag positief is beantwoord, dan zal er een gezagsinstrument moeten worden geschapen dat structuur- en gedragsbeïnvloedend kan werken. Allereerst zou dan weer moeten worden bezien welke structurele veranderingen in het regeringsbeleid moeten worden aangebracht, opdat een welzijnsbeleid zoveel mogelijk actievelden kan omvatten. Is men vóór een kernkabinet

voor het welzijnsbeleid; wil men een nationaal welzijnsplan? Wil men wellicht aan èèn minister een centrale taak in deze geven? Moeten er veranderingen worden aangebracht in departementale taakverdelingen? Moet er een nationaal instituut voor welzijnsplanning komen? De moeilijkheid op dit moment is, dat een politieke discussie over deze zaken niet eens wordt gevoerd. Wij hebben vertrouwen, dat indien deze zaken wel aan de orde worden gesteld specifieke opvattingen en belangen van de bureaucratie alsmede van belanghebbende instellingen wat minder een rol zullen gaan spelen. Het probleem van de indertijd ingestelde commissie Donner, die was belast met een onderzoek naar de samenwerking tussen departementen is o.i. juist geweest, dat deze commissie binnen de bestaande bureaucratische structuur aanpassingen moest bewerkstelligen uitgaande van opvattingen en zienswijzen binnen het bureaucratische systeem zelve. De politiek heeft hier tenslotte een beslissing geforceerd, althans voor een deel van de problematiek.

Een tweede stel van vragen, die politiek „operationeel" kunnen worden gemaakt zijn vragen omtrent de inrichting van het welzijnsbeleid op het provinciaal en lokaal/regionaal niveau en de verhoudingen van dit beleid tot het nationale. Waar komt het accent te liggen? Op het locale vlak? Wordt het nationaal welzijnsplan een soort optelsom van regionale plannen?

Een derde serie van vragen betreft de verdere structurering van het welzijnsbeleid. Hier kan worden gedacht aan de vraag welke posities de expliciete welzijnsbevorderende instanties in het geheel moeten hebben. Hoe kan worden bevorderd, dat een welzijnsbeleid kan doordringen in niet expliciet welzijnsbeïnvloedende instanties. Expliciet welzijnsbevorderende instanties zijn de instanties voor maatschappelijke dienstverlening, de maatschappelijke en geestelijke gezondheidszorg en de instanties voor culturele vorming en cultuurbemiddeling. Impliciete welzijnsbeïnvloedende instanties zijn b.v. instanties voor ruimtelijke ordening, economisch technologische instituten, de vakorganisaties, de kerken, de onderwijswereld en gaat U maar door. Het lijkt interessant na te gaan in de eigen politieke kring, welke standpunten men daaromentrent inneemt. Moet er een welzijnswetgeving komen, die dwingende voorschriften geeft omtrent de onderschikking van welzijnsbeïnvloedende instanties aan een welzijnsbeleid als generale functie?

Een vierde serie van vragen betreft de openheid van het welzijnsbeleid. In hoeverre kunnen beleidsvoorbereidende en beleidsuitvoerende instanties worden gecontroleerd? Hoe kan worden gezorgd, dat de volksvertegenwoordiging, die tenslotte altijd de eindbeslissing moet hebben, kennis kan krijgen van zoveel mogelijk gegevens? Hoe kunnen de bureaucratische en technologische instanties worden gecontroleerd? Hoe kan worden gezorgd, dat de informatie omtrent welzijnsbehoeften zo veelzijdig mogelijk is? Op welke wijze kan de deelname van de bevolking aan het welzijnsbeleid worden gekanaliseerd? Het lijkt mogelijk ook op deze punten een politieke discussie op gang te brengen, waarbij verschillende politieke

partijen ook andere accenten zullen leggen, andere voorkeuren aan de dag zullen leggen.

Een vijfde serie van vragen betreft de instandhouding van de welzijnsbevorderende instanties. Welk bedrag moet de samenleving overhebben voor welzijnsbevordering, in de zin zoals wij deze opvatten, in vergelijking tot bedragen, die voor andere samenlevingstaken worden uitgegeven? De politieke opvattingen zullen hier wel wat uiteenlopen, dunkt ons. Onze opvatting is dat de Nederlandse samenleving eraan zal moeten gewennen dat op den duur veel grotere bedragen zullen moeten vrijkomen voor onderzoek en planning, alsmede voor de niet materiële dienstverlening, naast de enorme bedragen die nu reeds moeten worden vrijgemaakt voor ruimtelijke voorzieningen en voor materiële bijstand. In dit kader kan ook worden afgewogen welke normen van efficiency kunnen worden gesteld, zonder dat de doelmatigheid van het welzijnsbeleid wordt geschaad.

Een zesde serie van vragen betreft de waarden en zienswijzen welke naar het inzicht der verschillende politieke partijen in het welzijnsbeleid moeten zijn verdisconteerd. Hoever mag het beleid gaan? Wat is gezinsbeleid; wat jeugdbeleid; wat bejaardenbeleid. Welke subculturen worden wèl voor culturele beïnvloeding vatbaar geacht, welke niet? Is het televisie- en radiobeleid vatbaar voor cultuur-controle? Deze zaken moeten in de politieke sfeer worden uitgevochten. Kan men hier volstaan met het stellen van vragen achteraf aan een minister, als blijkbaar ergens iets is mis gegaan?

Een zevende serie van vragen betreft het stellen van prioriteiten in het welzijnsbeleid. Waar gewerkt moet worden met beperkte middelen moet bepaald worden, waaraan het eerst moet worden gewerkt; ruimtelijke voorzieningen of persoonlijke niet-materiële dienstverlening. Uitbreiding van bestaande vormen van dienstverlening of het opzetten van nieuwe. Benadrukken van welzijnsbeleid voor bepaalde groepen of geleidelijke uitbouw van basisvoorzieningen op het terrein van het welzijn etcetera.

Wij zijn ons ervan bewust, dat ook in dit artikel nog in betrekkelijk abstracte termen is geschreven over politiek en welzijnsbeleid. Wij menen echter toch een nuttige bijdrage te hebben geleverd. Enerzijds door op te werpen, dat welzijnsbeleid politiek niet operationeel kan worden gemaakt door het vasthouden aan algemene kreten, zoals „het welzijn van de bevolking moet worden bevorderd" of „het gaat om de leefbaarheid van de Nederlandse samenleving" en zo meer. Ook kan, zoals blijkbaar in de meeste verkiezingsprogramma's is geschied niet worden volstaan met het opsommen van sectoren van expliciet welzijnsbeleid. Naast deze negatieve inbreng onzerzijds menen wij ook een positieve te hebben geleverd, door aan te geven, dat politieke duidelijkheid wordt verkregen door het innemen van een genuanceerd gemotiveerd standpunt in allerlei zaken, ook die welke voor het grote publiek nog niet zo actueel zijn. Voor een genuanceerd gemotiveerd standpunt van politieke partijen ten aanzien van het welzijnsbeleid zijn — zij het met de nodige beperkingen — enkele ingangen verschaft.

Een uitwerking van deze ingangen zowel binnen de politieke partijen, als in de politieke debatten tussen de politieke partijen geeft meer inhoud aan de intercursieve machtsstrijd, zowel tussen de verschillende groepen in een partij als tussen de partijen onderling. Deze lijkt nu te zijn gereduceerd tot een strijd om horizontale en verticale structurering van het politieke leven en tot een strijd over vooruitstrevend radicaal en gematigd. Misschien is het nuttig te hebben ontdekt dat veel zaken die nu nog als opportuniteitszaken worden gezien in die machtsstrijd een behoorlijke rol kunnen meespelen, als men ze verder uitwerkt. Misschien is het ook gewenst op te merken dat een dusdanige participatie in het politieke leven van de partijen meer continue en consistent denkwerk eist, dan tot nu toe kennelijk wordt verricht.

---

1) Amitai Etzioni: „De moderne organisatie", Prisma compendium 1964, pag. 9.
2) J. Niezing: „Inleiding tot de politieke sociologie", pag. 21. Politiek ... is het geheel van strevingen van individuen en groepen, om, in overeenstemming met hun doeleinden, middels beperking van de gedragsalternatieven van andere individuen en groepen, de besluitvorming binnen een integraal gezagssysteem in overeenstemming met deze doeleinden te brengen. Assen 1966.
3) B. C. Sjollema: „Buitenlandse arbeiders en ontwikkelingshulp" in „Maatschappelijk welzijn", XIX no. 3, nov. 1966, p.p. 68 e.v.
4) C. E. M. Struyker Boudier: „De politieke partijen en de welzijnsgedachte" in „Maatschappelijk welzijn", XIX, nr. 13, okt. 1967, p.p. 271 e.v.
5) Ibidem, pag. 274.
6) Ibidem, pag. 272.
7) A. J. M. van Tienen: „Welzijn en welzijnsbeleid" in „Maatschappelijk welzijn", XVIII, nr. 7.
8) Niezing o.c., p.p. 34 e.v.
9) Richart F. Behrendt: „De mens en zijn toekomst", Aula 1962, vooral hoofdstuk VII, de weg naar de maatschappelijke zelfkennis, p.p. 149 e.v.

Geestelijke Volksgezondheid

door Dr. M. A. J. Romme.

In toenemende mate komt de geestelijke volksgezondheid in de belangstelling te staan, niet alleen meer door het stimulerend particulier initiatief en de zich uitbreidende financiële steun van de overheid, maar ook bij het brede publiek. Hiertoe dragen de massa media en in het bijzonder het verbeeldend vermogen van de T.V. aanzienlijk bij.

Van nog meer belang voor de toenemende belangstelling voor de geestelijke volksgezondheid is echter de ontwikkeling van onze maatschappij.

Het „minimum bestaan" is dankzij de technische en conjuncturele ontwikkeling niet meer een centraal probleem. Er is ruimte gekomen om ons te richten op de „human-relations" en de oorlog '40-'45 heeft ons — als positieve nalatenschap — het belang van gezonde menselijke omgangsvormen duidelijker bewust gemaakt.

De aandacht die de geestelijke volksgezondheid krijgt is helaas nog veel te gering en is duidelijk minder dan de aandacht die er voor de lichamelijke volksgezondheid bestaat.

Dit is historisch begrijpelijk daar men de volle energie nodig had om de materiële noden te bestrijden en aandacht voor de geestelijke noden was een luxe die men voornamelijk overliet aan de particuliere charitas.

De erfenis hiervan komt nog tot uitdrukking in de veel groter schaamte die er bestaat voor de geestesziekten dan voor de lichamelijke ziekten.

Bijna alle mensen gaan makkelijker naar de dokter met hun lichamelijke klachten dan met problemen in het gevoelsleven. Problemen in het huwelijksleven of bij de opvoeding van de kinderen worden lang verborgen gehouden voor de buitenwereld. De vrijgezel komt niet zo snel voor de dag met zijn probleem om vorm te geven aan het „alleen zijn" en in de werk-situatie krijgt het prestatie-vermogen meer aandacht dan de arbeidsverhouding.

Zoals uit deze inleiding blijkt omvat de geestelijke volksgezondheid niet alleen de zorg voor de geesteszieken (psychiatrische patiënten) maar behoort ook de psycho-hygiëne hiertoe. Tot het gebied van de psycho-hygiëne rekenen wij enerzijds de omgangsvormen in het micromilieu (de gezinsproblematiek, de arbeidsverhoudingen, de invloed van het woonmilieu etc.), anderzijds de invloeden van het macro-milieu op de geestelijke gezondheid van het individu (de geluidshinder; de massale oorlogsangst; de stedenbouw etc.).

Ik wil hier niet verder ingaan op de steeds groter wordende rij van voorzieningen op het gebied van de geestelijke volksgezondheidszorg, noch daarbij opsommen wat bestaat en hoe het functioneert, noch ingaan op de leemten die zijn aan te wijzen, waardoor bepaalde groepen mensen in de kou blijven staan.

Hier zou ik graag in willen gaan op een meer principiële kwestie: „Hoe moet men de doelstellingen van de geestelijke volksgezondheid nastreven."

Moet men al zijn aandacht richten op het genezen van ziekte of het oplossen van ontstane gezinsproblematiek die al jaren voortwoekeren of moet men meer aandacht besteden aan het voorkómen van ziekte en mislukkingen.

Van een volledige keuze tussen één van beide mogelijkheden kan uiteraard geen sprake zijn omdat enerzijds de zieke geholpen moet worden, anderzijds voorkomen moet worden wat voorkomen kan worden. Het gaat daarom meer om de vraag: bestaat er een verantwoord evenwicht tussen de aandacht die aan de curatieve zorg (genezende zorg) en aan de preventieve zorg (voorkomende zorg) wordt besteed. Het gaat hier om de vraag, moet men bij een huishoudelijke overstroming eerst gaan dweilen of eerst de kraan dicht draaien. Aan de hand van twee voorbeelden uit het beleid van de wetgever en de discussies over de abortus-provocatus in Medisch contact 1) moge ik mij met u afvragen of dit evenwicht bedreigd is, om van daaruit in te gaan op de meest in het ooglopende noden voor een geestelijke volksgezondheidszorg, opdat de geestelijke gezondheidszorg niet alleen maar kostbaarder en inefficiënter wordt door een overstelpende vraag naar curatieve zorg omdat de preventie niet tijdig als eerste nood(zaak) gezien werd.

In 1968 vertoont de wetgeving op het gebied van de Volksgezondheid een merkwaardige tegenstelling in de wijze waarop de revalidatie van chronisch zieken wordt mogelijk gemaakt.

In de Wet Arbeidsongeschiktheid wordt naast de uitkering van de invaliditeitsgelden tevens het beschikbaar stellen van gelden voor de revalidatie van degene die arbeidsongeschikt is geregeld en vooral mogelijk gemaakt.

Hierbij worden aan de uitvoering van deze revalidatie geen beperkingen opgelegd, maar wordt deze betaald, zowel als dit in een ziekenhuis moet gebeuren, als in de maatschappij, door middel van ambulante hulp. Alle benodigde hulpmiddelen voor de revalidatie (bijv, invalidewagen, auto) worden in principe verkrijgbaar gesteld.

Hiermee wordt op fraaie wijze onderstreept, dat herstelmogelijkheden moeten worden uitgebuit, omdat zonder revalidatie de kans op volledig herstel veelal gering is.

De algemene Wet Bizondere Ziektekosten vertoont een merkwaardige tegenstelling met het in de W.A.O. gehuldigde uitgangspunt.

In deze „raamwet" is men — hetgeen in het volgende betoog duidelijk zal worden — aan het verkeerde einde begonnen. De in deze wet voor-

gestelde verzekering dient om de opneming in inrichtingen voor bepaalde groepen patiënten mogelijk te maken.

Tot deze patiënten behoren de geesteszieken en zwakzinnigen. Deze wet beperkt zich tot de voorziening van inrichtingsverpleging, waardoor de revalidatie mogelijkheden van deze patiënten in de maatschappij ernstig belemmerd zullen worden, omdat hierin niet wordt voorzien.

In feite impliceert deze beperking tot het voorzien in de kosten van inrichtingsverpleging, een ontkenning van de bij deze patiënten aanwezige mogelijkheden tot verbetering van aanpassing en herstel.

Ons land was een van de eerste landen in Europa, waar al ver voor de oorlog '40-'45 via de ambulante hulp voor geesteszieken, de revalidatie met succes bekroond werd.

Dat ons nu een wet wordt aangeboden, waarin een belangrijk evenwicht nl. het evenwicht tussen curatieve zorg (inrichtingsverpleging) en preventieve zorg (ambulante hulpverlening ter revalidatie en voorkoming van opname in inrichtingen) wordt verbroken is een trieste stap terug.

Het essentiële belang van een goed evenwicht tussen intra- en extra-loopt hiermee groot gevaar.

Het essentële belang van een goed evenwicht tussen intra- en extramurale voorzieningen in de preventie van het chronisch ziek zijn kan niet beter worden verduidelijkt dan door prof. dr. A. Querido (P.v.d.A) te volgen bij zijn argumentatie hiervan in de Eerste Kamer in december 1967: „Bij iedere opneming en zeker bij de opneming van de patiënten waarover wij het hier hebben, speelt een sociale factor mee.

De patiënt wordt mede opgenomen — soms zelfs hoofdzakelijk — omdat hij een sociaal probleem oplevert, omdat hij niet kan voldoen aan de eisen die het verblijf in de maatschappij aan hem stelt.

Binnen de inrichting wordt dit probleem opgelost, of liever de patiënt wordt ervan bevrijd; de eisen die in de inrichting aan de patiënt worden gesteld zijn aangepast aan zijn vermogens. De revalidatie, zoals die in de inrichting plaats heeft, streeft ernaar, deze vermogens te vergroten en daardoor de aanpassing te verbeteren, maar dit kan maar gaan tot een bepaalde grens. Ook de beste inrichting kan het niet verder brengen dan een kunstmatig gemeenschapsmilieu.

Er is dus een gegeven punt, een bepaald niveau waarop de patiënt bij voortgezet verblijf in de inrichting verstart. Hij kan niet meer verder komen.

Maar voor een aantal patiënten — en wie en hoeveel dit zullen zijn kan men niet weten voordat het geprobeerd is — ligt dit aanpassingsniveau hoger.

Deze verdere aanpassing — die uiteindelijk zover kan gaan dat men van genezing moet spreken — kan alleen in de maatschappij bereikt worden.

Derhalve kan het verblijf in de inrichting niet meer zijn dan een schijnoplossing, de problematiek van de patiënt kan slechts worden getoetst

en opgelost in de maatschappij zelf, dààr waar oorspronkelijk het probleem is ontstaan. Het scheppen van intra-murale voorzieningen zonder hier tegelijkertijd extra-murale voorzieningen aan vast te koppelen is of een uiting van kortzichtigheid die ik geen der betrokken bewindslieden wil aanwrijven òf een uitdrukking van de opvatting dat van de aanpassings- en herstelmogelijkheden van de patiënt niet te veel te verwachten is, ik meen dat er voldoende aanwijzingen zijn om aan te nemen, dat deze opvatting inderdaad een belangrijk element heeft gevormd bij het tot stand komen van dit wetsontwerp."

In de Algemene wet bijzondere ziektekosten is prioriteit verleend aan de inrichtingsverzorging, waarbij de argumentatie door de bij uitstek deskundige De Vreeze in de Tweede Kamer werd betwijfeld en waarover de mening van Querido aan duidelijkheid niets te wensen overlaat. „Ik moet hier aan de prioriteitsvraag denken bij een huishoudelijke overstroming: *zal men eerst gaan dweilen of eerst de kraan dichtdraaien.*"

Op dit thema zou ik door willen gaan, omdat in ons Volksgezondheidsbeleid dit fenomeen zich nogal eens voordoet. Zit de kraan op te hoog niveau, of worden wij geobsedeerd door de natte voeten?

Het belang van de preventieve aanpak van de psycho-hygiënische zorg moge o.a. blijken uit het grote aantal scheidingen van de op jeugdige leeftijd gehuwden, die trouwden toen er reeds een kind op komst was en uit het toenemend aantal aanvragen bij de medici om tot abortus-provocatus te komen.

De ongewenste zwangerschap is gezien de anticonceptie-mogelijkheden, technisch vrijwel 100% te voorkomen, doch de aandacht van de gezondheidszorg is nog altijd meer gericht op hulpverlening wanneer de ongewenste zwangerschap daar is en aanleiding geeft tot:

— de vraag om abortus-provocatus;
— het onvoldoende mogelijkheden biedende huwelijk;
— de problemen van de ongehuwde moeder.

Dit kan heel duidelijk gedemonstreerd worden aan de benadering van de „abortus-provocatus problematiek" zoals hierover in medisch contact en door de N.V.H.S. wordt gesproken.

Engeland heeft zijn abortus-wetgeving gewijzigd. De nieuwe wet voorziet in medische onderbreking van de zwangerschap, als deze een gevaar vormt voor het leven van de aanstaande moeder of voor haar geestelijke of lichamelijke gezondheidstoestand, voor het toekomstig welzijn van de toekomstige moeder of kind of de andere kinderen van het gezin. Voor Engeland betekent dit een stap vooruit. Voor Nederland zou een dergelijke wet minder zinvol zijn, zo niet een stap terug betekenen.

In het Engelse rechtssysteem kent men niet de mogelijkheid van „strafuitsluiting" zoals in Nederland. Krachtens een arrest van de Hoge Raad in het begin van de dertiger jaren 3), kan een grond van strafuitsluiting bestaan, wanneer een deskundige handelt volgens de in zijn wetenschap als juist erkende richtsnoeren."

Dat wil dus zeggen dat de rechter erkent dat de wetgever bij een straf-

baarstelling soms niet heeft voorzien, welke maatregelen volgens deskundig inzicht, nodig of geoorloofd zijn te achten — waarmee de onrechtmatigheid van een op zich strafbare handeling zou kunnen wegvallen.

Hiermee wordt de grootst mogelijke aanpassing verkregen van de wetgeving aan de vaktechnische ontwikkeling t.a.v. het abortus vraagstuk. Het enige alternatief zou zijn dat men de arts wettelijk zou toestaan de zwangerschap van de vrouw te beëindigen op wens van de vrouw.

Dit is het standpunt van de N.V.S.H. verwoord door Mevr. Zeldenrust-Noordanus in haar slotrede op de N.V.S.H. manifestatie Sextant '67 „De *beleving* van *dit leven*" (het nog niet geboren kind) en daarmee van de abortus provocatus zal voor verschillende vrouwen geheel verschillend zijn, en daarom dient zij de enige te zijn die een beslissing neemt".

Tegen deze opvatting waarbij de vrouw de enige zou zijn die de beslissing neemt — abortus provocatus of niet — bestaan wel enige gegronde bezwaren. De arts blijft zijn eigen verantwoordelijkheid houden voor het stellen van de *indicatie* tot het verrichten van een abortus. De problematiek is zowel technisch als emotioneel niet door de vrouw te overzien, hierbij wijkt de abortus niet af van elke andere medische ingreep. Daarnaast is de problematiek rond de indicatie tot abortus toch wel zo groot dat men zich mag afvragen of dit door één arts in voldoende mate beoordeeld kan worden.

Zowel de lichamelijke als de geestelijke gezondheidstoestand zijn in dit vraagstuk sterker samen betrokken dan bij vele andere medische ingrepen.

Enerzijds is het niet verantwoord, de in nood verkerende vrouw die voor haar nood een oplossing ziet in de medische hulpverlening niet zeer ernstig te nemen. Anderzijds vloeit uit de emotionele betrokkenheid voort dat het zowel voor de vrouw als voor de arts moeilijker wordt de gehele situatie te overzien en de toekomst daarin te betrekken.

De existentiële nood waarin de vrouw bij het vragen om hulp meent te verkeren is nooit een gevolg van een zuiver sociale situatie, maar is een reactie van haar op deze situatie hier en nu. Men moet er wel degelijk rekening mee houden dat over enige tijd de existentiële nood overwonnen is en het kan dan voor de psychische gezondheid van de betrokken vrouw een ingrijpend verschil uitmaken of er door eigen toedoen een kind gemist wordt. Bij werkelijk goede hulpverlening moet zowel heden als toekomst betrokken zijn en daarbij moet men uiterst voorzichtig zijn, dat de emotionaliteit niet verleidt, noch tot afwijzing, noch tot gebruikmaking van de *indicatiestelling* tot abortus provocatus.

Het accent van de discussie ligt sterk op de verandering van de wetgeving t.a.v. de abortus provocatus, de zorg voor de ongehuwde moeder en het recht van de vrouw op volledige beleving van de sexualiteit.

Sommigen zeggen zelfs dat een afwijzende houding t.a.v. de abortus provocatus een ontkenning inhoud van dit recht op volledige beleving van de sexualiteit.

Ik ben wat uitgebreider ingegaan op het vraagstuk van de abortus

provocatus om te laten zien hoe eindeloos men hierover kan blijven praten en in feite deze discussie tot geen enkele duurzame oplossing kan leiden.

Waarom wordt niet meer aandacht besteed aan het voorkomen van de ongewenste zwangerschap. Dit is des te vreemder daar men technisch in staat is een zwangerschap te voorkomen en de psychologie van de ongewenste zwangerschap reeds behoorlijk bekend is.

Niet de sexuele samenleving maar de onvoorbereide sexuele samenleving vormt het gevaar voor ongewenste zwangerschap. En dit niet voorbereiden van de sexuele daad hangt samen met een geremd zijn, meer nog dan met onkunde.

Bij een werkelijke vrijheid t.a.v. de sexualiteit zal men het best in staat zijn de consequenties hiervan te overzien en over de te nemen maatregelen zal men dan zonder schroom *met de partner kunnen praten* zodat een zwangerschap met meer zekerheid voorkomen kan worden. Uit de dissertatie van Dr. P. H. Treffers 4) bleek duidelijk dat juist bij de gynaecologische opnamen vanwege complicaties na een clandestien verrichte „abortus provocatus" de communicatie van deze patiënten met hun partner over adequate maatregelen ter voorkoming van zwangerschap zeer gering was en geringer dan bij degene waar een spontane abortus de reden tot opname vormde. Ook de existentiële nood waarin de vrouw zich voelt, hangt vaak samen met de houding van de buitenwereld, die het voor de ongehuwde moeder niet gemakkelijker maakt.

Zoals ook de N.V.S.H. voorstaat, is het van grote waarde, wanneer de wetgever meer vrijheid schept t.a.v. de sexualiteit door een spoedige modernisering van de wetgeving. Tenslotte liggen er bij de minister reeds lang adviezen voor wetswijzigingen op dit gebied, die echter de volksvertegenwoordiging maar niet schijnen te kunnen bereiken in de vorm van wetswijzigingen. Daarnaast zou er zoveel als mogelijk gedaan moeten worden aan de verbetering van de mogelijkheden voor de ongehuwde moeder die zelf haar kind wil opvoeden als ook een verandering van de instelling tegenover adoptie.

Hiervoor is een aanzienlijke verruiming van de opvoedings-, voorlichtings- en opleidingsmogelijkheden nodig. De opvoeding tot een verantwoord beleven van de sexualiteit is niet alleen gekoppeld aan de tegenstelling *conservatief- progressief* als ideële norm in het gezinsmilieu, maar is tevens in sterke mate gekoppeld aan de ervaring met de sexualiteit. Hoe worden kinderen opgevangen die in dezen aan een crisissituatie zijn blootgesteld geweest (peadophilic e.d.). Welke ouders consulteren gemakkelijk bij opvoedingsproblemen de huisarts of de maatschappelijk werkster? Wie weet zich gemakkelijk een weg te vinden in onze brede scala van hulpverleningsinstanties? Aan welke school wordt hierin helderheid verkregen? Welke school bespreekt met kinderen de opvoedingsmethoden die men aan hen besteed en hoeverre krijgen de functies die vrijwel alle volwassenen zullen verrichten zoals het onderhouden van relaties in huwelijk, op werk en met kinderen, aandacht in het leerproces?

De schaamte en onkunde om bij alledaagse of schuldbelaste problemen in huwelijksleven en opvoeding hulp te vragen is een veel groter probleem dan slechts die ene uiting „de ongewenste zwangerschap" waaruit het gebrek aan communicatie duidelijk blijkt.

Positieve Gezondheidszorg

Waaraan wij voor de Geestelijke Volksgezondheid eveneens dringend behoefte hebben is enerzijds een betere coördinatie van, en voorlichting over de bestaande hulpbronnen en de zin van deze hulpverlening, anderzijds aan een ontwikkeling van de positieve gezondheidszorg.

Op de behoefte aan coördinatie en voorlichting ben ik reeds ingegaan.

De zorg voor de positieve gezondheidszorg verdient enige toelichting.

De gezondheidszorg in Nederland is weinig gericht op de invloed die het individu zelf kan uitoefenen op zijn streven naar een goede gezondheidstoestand.

Dat wil zeggen men kan met grote regelmaat te veel eten, drinken, roken, zonder enige lichaamsbeweging en men kan er ook nog te weinig bij slapen. Men kan de problemen thuis ontkennen en hard gaan werken of men kan de problemen laten oplopen en pogen er langs heen te komen omdat men het zelf niet direct weet op te lossen, totdat het een en ander tot uiting komt in ziekten als bijv. het maaglijden en het hartinfarct.

Men kan ook bij zichzelf te rade gaan over de eigen levenswijze, en bij onzekerheden over alledaagse problemen of over de meer schuldbeladen gedragingen advies inwinnen bij derden. Onze gezondheidszorg is er echter weinig op ingericht om aan het individu de weg te wijzen naar de hulpmogelijkheden die daartoe buiten het medisch kanaal aanwezig zijn.

De gezondheidszorg in Nederland is ook eigenlijk meer een „ziektezorg" met een minimale hoeveelheid stimulatie van de eigen inbreng van het individu als essentieel onderdeel voor het gezondheidsstreven 5).

Dit wordt in de hand gewerkt doordat het begrip gezondheid opgevat wordt als „afwezigheid van ziekte".

Naast deze opvoedings- en voorlichtingskant van de positieve gezondheidszorg c.q. psyche-hygiëne zou in de zorg voor de positieve gezondheidszorg uitgegaan moeten worden van de vraag hoe mensen elkaar stimuleren tot een beleven van gezondheid c.q. welzijn in de samenleving. Hiervoor zijn vragen naar ziekmakende factoren maar zeer beperkt bruikbaar.

Wil men werkelijk efficiënt geestelijke gezondheidszorg plegen dan kan men zich binnen de voorzieningen op dit gebied niet tevreden stellen met het wachten op de patiënten die verwezen worden, en zal de overheid bij moeten dragen tot een coördinatie van de verschillende voorzieningen door functionarissen *subsidiabel te stellen* die de organisatie en efficiënte zijde van het geestelijke volksgezondheidszorgbedrijf meer aandacht geven. Ook het onderzoek in hoeverre de vraag van de cliënt aansluit op het antwoord dat de voorziening vermag te geven, zou met vrucht kunnen worden gestimuleerd. Het is nog altijd zo dat vele patiënten

artsen bezoeken die geen medisch onderzoek en behandeling nodig hebben en dat anderzijds vele patiënten veel te laat pas met hun klachten bij de dokter komen. Daarnaast zullen voorzieningen geschapen moeten worden om de mensen in staat te stellen constructief aan hun gezondheidsstreven vorm te geven. Een eerste stap hiertoe zou een Instituut voor positieve gezondheidszorg kunnen zijn waarin de vragen over de gezondheidsbevorderende voorwaarden verder uitgewerkt worden.

Op deze wijze zal dan de gezondheidszorg een zelfde niveau bereiken als de „ziektezorg" in ons land heeft weten te bereiken.

Op den duur lijkt een gezondheidszorg een efficiënter werkwijze dan een ziektezorg en zal men met verbazing bemerken dat wanneer men de kraan probeert dicht te draaien de overstroming niet groter maar kleiner wordt.

In dit artikel heb ik willen wijzen op het grote belang van de preventie, welke een groot gevaar loopt, omdat de moeilijke situatie van 's Rijks financiën, zoals die uit de miljoenenota 1968 bleek, uitstel geeft van gezondheidsbeschermende maatregelen, welk uitstel zal kunnen leiden tot veel hogere uitgaven voor gezondheidszorg in de toekomst, met annex veel menselijk leed 6).

Terwijl men anderzijds kosten gaat maken via de Algemene Wet bijzondere ziektekosten die hoge investeringen zullen vergen.

Het wordt dan ook hoog tijd dat de K.V.P. zijn deskundig achterland wat versterkt en tot beleidslijnen komt; iets wat men in de Wiardi Beckmanstichting al eerder doorzag. Dit is geen luxe want er staan nog heel wat essentiële problemen voor de deur om daarvan enkele te noemen:

— Periodiek gezondheidsonderzoek.
— Bedrijfsgeneeskunde in het administratieve bedrijf.
— Strafrechter - zedendelict - psychiatrisch deskundige.
— Sluitend financieel systeem voor ambulante zorg.
— Hulpverlening in de alledaagse en levensfase problematiek.
— Opvoeding en leerprogram in relatie tot het intermenselijk functioneren.

1) Medisch contact nr. 42 en volgende, 1967-1968. Medisch contact is het orgaan van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst.
2) Extra-murale voorzieningen worden zo genoemd omdat zij functioneren buiten de muren van de inrichting. Hiermee worden aangeduid een grote verscheidenheid van activiteiten, die erop gericht zijn de stoornissen bij de patiënt of cliënt te behandelen in de relatie tot zijn leefmilieu. Het zijn instrumenten om het inrichtingsverblijf of te bekorten of te voorkomen.
3) 20 februari 1933, „De Huizer Veearts".
4) Dissertatie Amsterdam 1966.
5) Helaas heeft de Volksgezondheidsnota 1966, waarin hieraan wel aandacht besteed werd, door de wisselende kabinetten onverantwoordelijk weinig aandacht gekregen.
6) Dr. P. Gootjes, Werkgroep 2000, Amersfoort, 1967.

Na het nieuwe Franse veto tegen Engeland

door Drs. Th. E. Westerterp

Het jaar 1967 is voor de Europese eenwording helaas vrij negatief geweest. En dat terwijl in het begin van dat jaar vele tekenen wezen op een mogelijke vooruitgang. Eind 1966 immers hadden de Zes regeringen in het kader van de EEG-Ministerraad in Brussel overeenstemming bereikt over een versnelde afschaffing van de douanetarieven tussen de Zes (per 1 juli 1968) en de invoering van één tarief voor de invoer van goederen uit de buitenwereld op dezelfde datum. Technisch gesproken zal de douane-unie dus over enkele maanden een feit zijn, d.w.z. anderhalf jaar eerder dan in het EEG-verdrag is voorzien. Ook politiek gezien leek 1967 successen voor de eenwording van Europa te kunnen opleveren. De Britse Labour-regering had — in navolging van de conservatieve regering in 1961 — besloten het lidmaatschap van de EEG aan te vragen. Nog drie andere landen, t.w. Denemarken, Noorwegen en Ierland, wilden eveneens toetreden. Tenslotte werd in mei 1967 in Rome met veel opsmuk het tienjarig bestaan van het EEG-Verdrag gevierd, waarbij tussen de Zes regerings- of staatshoofden werd afgesproken zo mogelijk nog voor het einde van het jaar een nieuwe topconferentie te houden.

Hoe weinig is er van deze verwachtingen terecht gekomen. Ondanks een uitvoerig gemotiveerd gunstig advies van de Europese Commissie om althans een begin te maken met de onderhandelingen over de toetreding van Engeland tot de Gemeenschap teneinde na te gaan of de economische moeilijkheden van Groot-Brittannië tijdig zouden kunnen worden opgelost, heeft de Franse regering opnieuw een veto uitgesproken. Ook ditmaal is, evenals in januari 1963, door de Franse regering dezelfde kwalijke procedure gevolgd. Ook nu weer werd het veto eenzijdig door president de Gaulle uitgesproken tijdens een persconferentie. De discussie die daarna nog in de Ministerraad van de EEG werd gehouden was slechts een schijnvertoning omdat Minister Couve de Murville over geen enkele onderhandelingsruimte beschikte. En tenslotte werden in 1967, evenals in 1963, de eigenlijke kaarten van de Franse President niet op tafel gelegd. Ook nu weer werden uitsluitend economische motieven tegen de toetreding van Engeland tot de EEG aangevoerd, terwijl de eigenlijke tegenstand van de huidige Franse regering vooral van politieke aard is.

President de Gaulle duldt in feite geen partner in de EEG die een einde zou kunnen maken aan de Franse hegemonie binnen de Zes. Alle andere motieven die worden aangevoerd kunnen op zichzelf van betekenis zijn, met goede wil van beide kanten zouden ze echter kunnen worden opgelost. In de jaren 1956-1957 bestond die bereidheid in ieder geval wel bij de vijf partners van Frankrijk. Toen immers werden speciaal met het oog op de zwakke economie van Frankrijk ontsnappingsclausules in het Verdrag opgenomen. Tevens werd — via de associatie van een aantal Afrikaanse koloniën van Frankrijk — een aanzienlijke lastenverlichting voor dat land mogelijk gemaakt.

Onder die omstandigheden zal het geen verwondering wekken dat het jongste Franse veto met name in ons land op zoveel verzet stuit. Ik zeg met name in ons land, omdat wij nu eenmaal reeds eerder in de geschiedenis — en wel onder Napoleon — de gevolgen van een zuiver continentaal stelsel aan den lijve hebben ondervonden. Ons land is van alle Zes EEG-landen nu eenmaal het meest georiënteerd op handel met niet-EEG landen. Maar meer nog dan om zuiver commerciële argumenten, zijn wij van mening dat Engeland bij Europa behoort. Met name zou een krachtige parlementair-democratische impuls van Engeland in de EEG uiterst welkom zijn.

Geen wonder dus dat er in de Tweede Kamer een vrij grote mate van eensgezindheid heerste toen minister Luns op 21 december 1967 namens de Regering een verklaring aflegde over de gebeurtenissen in de Ministerraad van de EEG. Deze was twee dagen tevoren in Brussel geëindigd met de constatering dat vijf lid-staten (Duitsland, Italië en de Benelux) zich schaarden achter het standpunt van de Europese Commissie, d.w.z. zich uitspraken vóór de onmiddellijke opening van onderhandelingen opdat deze gevoerd kunnen worden parallel met het proces van economisch herstel van het Verenigd Koninkrijk; één Lid-Staat (Frankrijk) echter meende dat het proces van herstel van de Britse economie voltooid moet zijn voordat de Engelse aanvrage opnieuw in beschouwing kan worden genomen. Minister Luns constateerde in de Tweede Kamer „dat Frankrijk opnieuw een ontwikkeling heeft afgebroken en daarmee wederom een historisch proces van de allergrootste betekenis heeft gefrustreerd. Wederom is zulks gebeurd onder aanvoering van overwegingen die niet de eigenlijke kern van de zaak raakten". Hij concludeerde „hier is sprake van een systematische en hardnekkige handelwijze die, naar men moet aannemen, rechtstreeks gegrond is op de meest fundamentele buitenlands-politieke beginselen van de huidige Franse regering".

Wat moet er in de EEG gebeuren, nu men voor de zoveelste maal heeft kunnen constateren dat de huidige Franse regering met de letter van het Verdrag in de hand doch volkomen in strijd met de geest van hoopvolle ontwikkelingen in de kiem smoort? De eerste reactie van velen in Nederland is „de zaak in Brussel maar plat leggen". Hoe begrijpelijk een dergelijke reactie ook is, zij is toch onjuist. In de eerste plaats zou

men daarmee flink in eigen vlees snijden (de Nederlandse belangen in de landbouwsector bijv. lopen vaak parallel met die van Frankrijk). Maar bovendien zou een politiek van de „lege stoel" in strijd zijn met letter en geest van het Verdrag, iets wat we de Fransen juist verweten hebben in 1965. Toen zette Frankrijk de ontwikkeling van de Gemeenschap in Brussel stil omdat het zich kantte tegen de aanvaarding van een meer democratische besluitvoering in de Gemeenschap als de opbrengst van de landbouwheffingen eenmaal aan de „schatkist" van de EEG zou worden afgedragen. Ik betreur het nog steeds dat de Vijf toen niet harder zijn opgetreden tegen de Franse regering die toen handelde ook in strijd met de letter van het Verdrag. Via het zg. „Akkoord van Luxemburg" van januari 1966 werd deze zaak toen in de ijskast geplaatst. Vóór men nu met een bepaalde actie in Brussel tegen Frankrijk begint zal de Nederlandse regering derhalve moeten nagaan wat de mogelijke consequenties kunnen zijn voor onze eigen economie en of men voldoende bereidheid bij de andere vier (Duitsland, Italië, België en Luxemburg) zal aantreffen. Helaas is in het verleden gebleken dat het „front van de Vijf" slechts korte tijd stand hield. Terecht heeft minister Luns op 21 december in de Tweede Kamer dan ook gesteld dat er geen sprake kan zijn van een overhaaste of ondoordachte reactie (waarbij men zich overigens wel kan afvragen of het Nederlandse initiatief om de besprekingen van de ministers van sociale zaken in Brussel stilzwijgend bij te wonen met die beleidslijn wel in overeenstemming is).

De regering stelt zich blijkens de verklaring van minister Luns in de Tweede Kamer voor zich te laten leiden door drie uitgangspunten, die wij als volgt samenvatten:

1) de aanvragen om toetreding blijven op de agenda van de Ministerraad van de EEG. Elke lid-staat, dus ook Nederland, behoudt zich het recht voor op elk gewenst ogenblik de hangende toetredingsaanvrage opnieuw ter discussie te stellen;
2) voorlopig, d.w.z. zolang de huidige toestand voortduurt, kunnen de Europese Gemeenschappen niet langer gezien worden als de belichaming bij uitstek van het ideaal van het Verenigd Europa; desondanks blijft het beleid van de regering erop gericht dat de Europese Gemeenschappen het fundament waarop de eenheid van Europa eenmaal zal worden gegrondvest; de regering vindt het in de huidige omstandigheden onjuist medewerking te verlenen aan handelingen of zich offers te getroosten, die alleen in een wijder verband zinvol zijn;
3) zolang de Gemeenschappen niet zullen zijn uitgebreid „dienen de Lid-Staten die de uitbreiding wensen individueel en gezamenlijk in nauw overleg te treden met de toekomstige Lid-Staten teneinde op al die terreinen, die zich daartoe lenen tot een actieve en vruchtbare samenwerking te geraken".

Ten aanzien van het eerste uitgangspunt voor de toekomstige Europese politiek van de Regering kan men zich afvragen of het wel reëel is te veronderstellen dat na twee veto's van Frankrijk de toetreding van

Engeland op korte termijn in Brussel weer aan de orde kan worden gesteld. De Britse regering heeft echter uitdrukkelijk verklaard haar kandidatuur te willen handhaven. Er zijn bovendien indicaties dat de Westduitse Regering overweegt binnenkort in Brussel met voorstellen te komen welke beogen een tussentijdse oplossing of overgangsregeling, voorafgaande aan maar automatisch leidende tot een definitieve aansluiting van Engeland tot stand te brengen. Minister Brandt zou daarbij willen ingaan op tot nu toe vage toespelingen vanuit gaullistische kring dat men bereid is tot een associatie of zelfs een „voor-lidmaatschap'. President de Gaulle heeft in zijn nieuwjaarsrede er overigens geen misverstand over laten bestaan dat Engeland „politiek, economisch en monetair" naar zijn mening nog niet rijp is voor de EEG. De vraag is bovendien of Engeland zelf bereid is af te stappen van de eis ‚alles of niets'. Het was te begrijpen dat de Britse regering dit standpunt tot 19 december heeft gehuldigd. Nu het volledige lidmaatschap echter niet op korte termijn is te verwezenlijken moet m.i. elke poging die tot een of andere vorm van geïnstitutionaliseerde samenwerking tussen Engeland en de EEG kan bijdragen serieus worden onderzocht.

Het tweede uitgangspunt van de Regering — geen medewerking aan besluitvorming in Brussel welke offers vraagt die alleen in wijder verband zinvol zijn — zal ongetwijfeld ook door de overige landen van de EEG worden ingenomen. Dat betekent vermoedelijk dat er in de komende maanden veel minder bereidheid dan vroeger aanwezig zal zijn om in Brussel compromissen te aanvaarden welke geïnspireerd zijn door het belang van de Gemeenschap als zodanig. Veeleer zal elk land zich nu uitsluitend nog laten leiden door zijn eigen belang. Voor verscheidene lid-staten zal de huidige politieke situatie een welkom alibi zijn om niet akkoord te gaan met een aantal zaken die in de EEG — intern of extern — op een regeling wachten en waar men in feite alleen zuiver economisch bezwaren tegen heeft. Het „politieke veto" zou in de EEG wel eens dezelfde kwalijke rol kunnen gaan spelen als in de Veiligheidsraad. De vraag is echter of de EEG een dergelijke situatie lang zou kunnen overleven. Een douane-unie welke niet zou worden aangevuld door een economische unie — welke telkens weer nieuwe beslissingen verlangt — zou vermoedelijk niet lang stand kunnen houden. De Franse regering heeft het gevaar van een „stillegging" van de EEG vermoedelijk wel onderkend. Zij speculeert echter kennelijk op de omstandigheid — en het verleden sterkt haar daarbij — dat de andere lid-staten ervoor zullen terugschrikken „Franse" methodes in de EEG te gebruiken. Het zou ons daarom niet verbazen als we over enige maanden in Brussel weer „business as usual" zullen aantreffen.

Naar mijn mening beidt daarom vooral het derde uitgangspunt van de regering — nauw overleg tussen de Vijf en Engeland over nieuwe vormen van samenwerking — nog het meeste perspectief. Voorwaarde is daarbij uiteraard dat de Vijf hiertoe inderdaad de politieke wil tonen. In een met overgrote meerderheid door de Tweede Kamer op 21 december j.l. aangenomen motie (afkomstig van PvdA, KVP, VVD, ARP, CHU en D'66)

wordt de Regering o.m. uitgenodigd „op korte termijn besprekingen op gang helpen te brengen tussen de Vijf en Engeland, Ierland, Denemarken en Noorwegen over geëigende samenwerkingsvormen, zoals o.a. de oprichting van een Europese Technologische Gemeenschap, open voor alle Europese landen, die daaraan wensen deel te nemen en uitgaande van de grondslagen, zoals neergelegd in de verdragen van Rome". De Kamer heeft dus vooral gepleit voor een technologische samenwerking met Engeland (dat daarbij heel wat te bieden heeft). Overigens kan men bepaald ook denken aan een intensivering van de politieke samenwerking tussen de Vijf en Engeland. Vermoedelijk denkt ook minister Luns in die richting. In een interview met het Duitse weekblad „Der Spiegel" heeft hij immers gesproken van overeenkomsten „op politiek, economisch, financieel of technologisch gebied". Merkwaardig is overigens wel dat niemand spreekt over een intensievere samenwerking op militair gebied.

Nu het verzet van president de Gaulle naar mijn vaste overtuiging veel meer op politieke dan op economische grond berust zou men juist op het terrein van de politieke samenwerking moeten trachten tot een nauwere samenwerking te komen tussen de Vijf en Engeland (en de andere kandidaat-leden die daartoe bereid zijn). President de Gaulle zou vermoedelijk zeer gevoelig zijn voor de vorming van een politieke unie in West-Europa, waarvan Frankrijk (voorlopig) geen deel zou uitmaken. We zullen moeten afwachten of Rome en met name Bonn echter wel bereid zullen zijn een weg in te slaan die president de Gaulle alleen maar kan mishagen. Toch ben ik van mening dat alleen indien de Vijf en Engeland werkelijk de moed zullen kunnen opbrengen tot dergelijke vergaande initiatieven te komen er op niet al te lange termijn enig perspectief is voor een uitbreiding van de EEG. In het andere geval zou president de Gaulle — zoals zo vaak in de afgelopen tien jaar — weer eens opnieuw zijn wil hebben opgelegd aan zijn „partners" in de EEG. De toegangspoort tot het Europese continent blijft dan voor Engeland gesloten zolang president de Gaulle nog op het Elysée resideert.

Vrede en veiligheid voor Europa

door J. J. P. de Boer

Vanaf het moment dat de van een Egyptische motortorpedoboot van Russische makelij afgevuurde projectielen de Israëlische torpedobootjager „Eilath" naar de bodem van de Middellandse Zee zonden, openbaarde zich niet alleen in de Israëlische defensie een pijnlijk gemis.

De gaten waardoor de „Eilath" zonk, waren bij wijze van spreken niets, vergeleken met de gaten die het tot volle ontplooiing komen van de Sowjet-Russische maritieme macht en de daaraan parallel lopende uitbreiding van de Russische invloed, bijvoorbeeld in het Middellandse zeegebied, inmiddels in de verdedigingsconcepties van de NAVO hadden geslagen; verdedigingsconcepties die overigens al lang net zo min „waterdicht" waren als de paraplu van de strategische nucleaire vergelding, die wij nog boven ons hoofd wanen.

Toen in de jaren '48-'49, als antwoord op de stelselmatige westwaartse uitbreiding van de Russische invloedssfeer over Europa, de Verenigde Staten voor het eerst in hun geschiedenis in vredestijd een actieve rol gingen spelen op het Europese vasteland en deze houding in het Noord-Atlantische verdrag bezegelden, kwamen de Westeuropese landen a.h.w. van de ene dag op de andere van een uiterst precaire strategische situatie in een zeer sterke positie terecht.

Door de in die tijd nog overmachtige Amerikaanse vloot op de noord- en de zuidflank en op de achterliggende Atlantische oceaan beveiligd, en daardoor als met een brug met de Verenigde Staten verbonden, kwam Europa tevens onder de nucleaire paraplu van het toenmalige Amerikaanse kernwapenmonopolie, voor de inzet waarvan de aanwezigheid van een grote Amerikaanse troepenmacht in West-Europa a.h.w. garant stond.

Hoe sterk deze positie was, is wel geïllustreerd door het feit dat de Russische westwaartse beweging vanaf dat moment stopte, hoewel het — afgezien van de Amerikaanse, Britse, Franse en Belgische bezettingstroepen in Duitsland — daarna nog jaren heeft geduurd, voordat verdere georganiseerde leger- en luchtmachteenheden van enige betekenis in Europa beschikbaar kwamen.

De nu nog steeds in wijde kring in West-Europa verspreide overtuiging dat in een conflict tussen de NAVO-landen en de Sowjet-Unie, de laatste uiteindelijk aan het kortste eind zou trekken, is nog rechtstreeks terug te voeren op het grote vertrouwen dat ontstond, zodra men de immense potentiële oorlogscapaciteit van de Verenigde Staten achter zich wist.

Drastische veranderingen

In de afgelopen twintig jaar heeft het wereldbeeld zich echter drastisch gewijzigd.

Ondanks het feit dat speciaal de EEG-landen misschien zelfs de meest stoutmoedige verwachtingen t.a.v. hun industriële groeicapaciteit hebben overtroffen, is West-Europa in zijn geheel, mondiaal gesproken, steeds minder gaan betekenen.

In de eerste plaats wordt de industriële groeisnelheid van West-Europa als geheel geëvenaard of zelfs overtroffen door die van voorliggende landen als de Verenigde Staten, Canada, de Sowjet-Unie en in vele opzichten Japan, maar ook van achterliggende landen als Mexico, China en India.

In de tweede plaats heeft Europa door het verlies van zijn koloniën zijn betekenis als huisbewaarder in grote delen van de derde wereld verloren en zijn landen als Groot-Brittannië en Frankrijk mede daardoor in de mondiale politiek van eerste- tot tweede-rangsmogendheden afgezakt, terwijl sommige van hun vroegere koloniën hard op weg zijn naar een plaats op de eerste rang.

Terwijl twintig jaar geleden het feit dat iemand (in casu de Verenigde Staten) zich garant stelde voor de status quo in West-Europa, onmiddellijk een mondiale stabilisatie ten gevolge had, bleken sindsdien Amerikaanse engagementen op allerlei ongedachte plaatsen van even kardinaal belang voor het behoud van een soort mondiaal evenwicht en hield Europa duidelijk op de spil te zijn waarom de wereldvrede draait.

Dit steeds verder om zich heen grijpende Amerikaanse engagement in de wereld betekent echter niet alleen dat Europa er concurrenten bij heeft gekregen, die evenzeer de aandacht van de Amerikaanse „grote broer" vereisen, maar ook dat er een steeds toenemende kans begint te komen op onenigheid tussen de Sowjet-Unie en de Verenigde Staten over zaken die West-Europa niet meer interesseren, hetzij omdat zij een uitvloeisel zijn van het jockeyen om de macht tussen beide kolossen, hetzij omdat zij nog steeds een gevolg zijn van een in Europese ogen vaak overhaaste, door Amerika mee afgedwongen dekolonisatie.

Hoewel het scala van de bij de vroegere kolonisatoren levende opinies over Amerikaanse engagementen in de ex-koloniale gebieden varieert tussen een extreem „net goed" en een evenzeer extreem brandmerken als neo-kolonialisme, leggen landen als Groot-Brittannië, Frankrijk, Nederland en België meestal een ietwat afwijzend indifferentisme tegenover dergelijke avonturen aan de dag en is van positieve steun vrijwel nooit sprake.

Hoezeer de meeste Westeuropese landen in principe de Amerikaanse afkeer van het communisme als politiek (en wijsgerig) beginsel voor eigen gebruik delen, het is duidelijk dat zij in het algemeen heel wat verder gaan dan de Verenigde Staten in het accepteren van het feit dat er landen zijn, die volgens dat beginsel worden geregeerd en zich daar wel

bij voelen. En de filosofie dat de Amerikaanse containment-politiek zou moeten worden gezien als een wereldomvattende kruistocht tegen dit beginsel, spreekt hen dan ook heel wat minder aan, terwijl zij meer oog hebben voor het stuk (wellicht zeer begrijpelijke) nationale Amerikaanse machtspolitiek, dat zich uit deze filosofie is gaan ontwikkelen.

Tegen deze achtergrond begint het vooruitzicht om bij eventuele toekomstige confrontaties tussen de Sowjet-Unie en de Verenigde Staten — ook wanneer deze de belangen van West-Europa als zodanig niet raken en West-Europa zich over de inzet eigenlijk niet druk kan maken — onherroepelijk in het Amerikaanse schuitje te moeten zitten, onaangename aspecten te vertonen.

Ook anderszins heeft de ontwikkeling van de laatste jaren het er voor West-Europa niet beter op gemaakt. In de eerste plaats is daar de ontwikkeling van de Russische strategische nucleaire macht tot een de facto evenknie van de Amerikaanse, waardoor een soort evenwichtstoestand („balance of power") is ontstaan, die elk van beide partijen ervan zal weerhouden om als eerste naar dit grof geschut te grijpen, tenzij hun nationale voortbestaan duidelijk op het spel staat. Er bestaat toenemende twijfel of het behoud van een Westeuropees bruggehoofd voor de Verenigde Staten van een dergelijke betekenis moet worden geacht. Dit te meer, omdat naast de ontwikkeling van de Russische geleide wapens de opkomst van de Sowjet-Unie niet onwelgezinde staten in de derde wereld en de toenemende maritieme macht van de Sowjet-Unie, de Verenigde Staten toch al hebben geconfronteerd met het feit dat zij al onmiddellijk bij het uitbreken van een conflict in eigen land en eigen wateren kunnen worden aangevallen.

Dezelfde factoren hebben er ook toe geleid dat de landen op de noord- en de zuidflank van het militair verbonden Europa de vertrouwenwekkende aanwezigheid van een oppermachtige Amerikaanse vloot in de zeeën die hun kusten omspoelen, geleidelijk aan zien vervagen en in de plaats daarvan de schim van de nieuwe Russische zeemacht zien opdoemen.

De zogenaamde Noorse zee, d.w.z. het deel van de Atlantische Oceaan ten noorden en ten oosten van de lijn Groenland, IJsland, de Färöer, de Shetlandse eilanden en Noorwegen, wordt steeds meer een Russische zee, waarin men zich in oorlogstijd niet graag zou wagen; en wat er in de Middellandse zee aan het gebeuren is, stemt zo mogelijk nog meer tot nadenken.

Overdonderd door de succesvolle bliksemactie waarmee Israël zijn veel sterkere tegenstanders voorlopig schaakmat wist te zetten, vergeten wij maar al te gemakkelijk dat de Amerikaanse zesde vloot, die bij de eerste Suezcrisis in 1956 voor de Britten en Fransen het zichtbaar teken van het Amerikaanse ongenoegen was en die ook bij de crisis in Libanon het Amerikaanse standpunt met vertoon van militaire macht kracht kwam bijzetten, in de dagen van Nassers oorlogszuchtige toespraken en van zijn, ook in Amerikaanse ogen onrechtmatige, greep naar de Golf van Akaba, alle Amerikaanse garanties ten spijt, notoir absent was.

Dat deze absentie alleen een gevolg was van de bovenmatige presentie van Russische oorloggschepen in de Middellandse zee, is onwaarschijnlijk. Zelfs een land als Amerika is, wanneer het tot over zijn oren in een avontuur als dat in Vietnam is verwikkeld, vermoedelijk niet erg happig om er nog zoiets bij te krijgen.

Dat echter de Sowjet-Unie de aanwezigheid van haar schepen o.a. als een steun voor Nasser heeft bedoeld, lijdt geen twijfel. Dat bleek zonneklaar, toen de Russische schepen enkele dagen na het openen van de vijandelijkheden de Egyptische havens binnenliepen. Hoe serieus deze steun wel was bedoeld, heeft de „Eilath" onlangs aan den lijve ondervonden.

Ook het oostelijk deel van de Middellandse zee is dus op weg een Russische zee te worden, terwijl in de westelijke helft slechts nog het wachten is op het door de Russen in gebruik nemen van de vroegere Franse marinebasis Mersch el Kebir.

Ziet men het Europese verdedigingsfront dan ook als een halve maan met haar ene punt bij de Noordkaap en de andere bij de Kaukasus, dan valt op dat beide punten nu, in tegenstelling tot enkele jaren geleden, a.h.w. ver in het potentieel vijandelijk actieterrein uitsteken en steeds meer van de rest geïsoleerd raken.

Tenslotte zijn dan weliswaar in de loop van de achter ons liggende jaren de voornamelijk op papier staande en antiquarisch bewapende Europese troepencontingenten van de jaren 1949 e.v. tot een goed georganiseerde moderne troepenmacht uitgegroeid, maar zij zijn qua conventionele sterkte toch nooit verder gekomen dan het niveau dat nodig werd geacht om de potentiële vijand een duidelijke waarschuwing te geven, dat een verder oprukken zijnerzijds met tactische nucleaire wapens en zo nodig met het volle gewicht van de strategische nucleaire wapens zou worden beantwoord.

Wat de centrale sector betreft, heeft het ineenschrompelen van de nucleaire paraplu boven onze hoofden, dus meteen zijn terugslag op wat men met de conventionele troepensterkte daar nog mag hopen te bereiken, d.w.z. te voorkomen.

Hoewel hierin door vergroting van de conventionele sterkte (wie is daar echter toe bereid?) enige verbetering zou kunnen worden gebracht, mogen wij niet voorbijgaan aan het feit dat ook de geringe diepte van het achterland duidelijk grenzen stelt aan wat men met conventionele strijdkrachten in dit gebied defensief zou mogen hopen te bereiken.

Balans en conclusies

De balans opmakend zien wij dat wij onszelf steeds meer als een „expendable item" voor de Amerikanen moeten gaan zien en steeds minder zullen kunnen dichtvaren op Amerikaanse „nuclear retaliation", alleen om ons te redden.

Van een met Amerika door de Atlantische Oceaan hecht en veilig verbonden belangrijke partner worden wij voor de Verenigde Staten steeds

meer tot een half omsingelde buitenpost, belangrijk weliswaar, maar niet méér dan sommige elders in de wereld (in Azië bijvoorbeeld) ontstane nieuwe posities. Dat betekent tevens dat wij, zolang wij militair min of meer onverbrekelijk met Amerika zijn verbonden — ook al zijn wij om dezelfde redenen misschien ook voor de Sowjet-Unie van minder belang aan het worden — toch meer gevaar lopen in een confrontatie tussen deze beide mogendheden verwikkeld te raken dan voorheen het geval was. En dat terwijl wij er militair gesproken minder goed voorstaan.

Een aantal conclusies dringt zich nu als vanzelf op. In plaats van zich politiek en militair hechter met de mondiale politiek van de Verenigde Staten te verbinden, moeten de Europese landen zich in de eerste plaats onderling hecht verbinden en vanuit die positie teruggaan naar de oorspronkelijke opzet van het NAVO-verdrag, d.w.z. een geografisch beperkt wederzijds veiligheidsverdrag zonder absolute militaire binding tussen de Verenigde Staen enerzijds en de gezamenlijke Europese landen anderzijds.

Voor de samenwerking tussen de geïntegreerde en onder gezamenlijk bevel opererende Europese strijdkrachten enerzijds en de Amerikaanse anderzijds, kan dan dezelfde vorm worden gekozen, die nu bestaat voor de samenwerking tussen de Franse en de NAVO-strijdkrachten.

Deze reorganisatie zou moeten worden gevolgd door een terugtrekking van de Amerikaanse strijdkrachten uit West-Europa en zou Europa in staat moeten stellen desgewenst t.a.v. Amerikaans-Russische confrontaties elders in de wereld een strikte neutraliteit in acht te nemen, hetgeen het politieke gezag (hier niet te zien als macht) van Europa in de wereld ten goede zou komen en het beter dan thans in staat zou stellen bemiddelend op te treden.

Een verdere ontspanning in Europa zelf zou op den duur wellicht kunnen volgen en de reeds jaren slepende Duitse kwestie zou wellicht dichter bij een oplossing kunnen worden gebracht.

Op langere termijn zou hieruit wellicht een vermindering van de Europese defensie-inspanning kunnen resulteren. Vooreerst zal zij minstens gelijk moeten blijven, zo niet groter moeten worden (i.v.m. de na het vertrek van de Amerikanen vereiste uitbreiding van de Westeuropese legercontingenten).

Door Europese concentratie en integratie van de nu overal nog bestaande nationale defensieorganen, stroomlijning van de internationale bevelsorganisatie, standaardisatie van uitrusting en concentratie van bepaalde opleidingen mag echter tevens een aanzienlijk hoger rendement van de bestede fondsen worden verwacht.

We mogen echter niet te lang meer wachten. Het feit dat de Cubacrisis wèl en die in het Midden-Oosten niet door Amerikaanse dreigementen werd bezworen is een teken aan de wand. Cuba ligt in de Amerikaanse invloedssfeer en Rusland erkende dat stilzwijgend. Wiens invloed heerst in Port Said, heeft de „Eilath" aan den lijve ondervonden.

Zojuist verschenen:

China in de internationale verhoudingen

te bestellen bij het Partijburaeu K.V.P., Mauritskade 25, Den Haag (gironummer 379333 t.n.v. Penningmeester K.V.P., Den Haag).

Het groeiend gewicht van China in de wereldpolitiek is voor de Katholieke Volkspartij aanleiding geweest een commissie opdracht te geven speciale aandacht aan het probleem China te wijden.

Voor de beantwoording van de vraag waarom het aanbeveling verdient een studie te maken over de positie van China in de internationale verhoudingen worden drie argumenten aangedragen: China als wereldmacht in wording, een potentiële supermogendheid die eens Amerika en Rusland kan evenaren: vanwege het feit dat de communistische ideologie wortel heeft kunnen schieten in een potentieel wereldrijk, op zich al voldoende reden om de politiek van dat land wat nader op de keper te beschouwen; het feit dat China een ontwikkelingsland is.

Na beknopte beschouwingen over ideologische achtergronden in China en de verhouding tussen China enerzijds en Rusland, Azië, de Verenigde Staten, de ontwikkelingslanden en de Verenigde Naties anderzijds komt deze studie in het vlak van de verhoudingen tussen Nederland en China tot de volgende conclusies:

Nederlandse economische contacten met China kunnen een bijdrage leveren tot het kweken van een welvaartspeil in China, dat de angel ontneemt aan agressieve en ondermijnende intenties. De commissie heeft zich bij de bestudering van dit punt de vraag gesteld of het verstandig is een potentiële tegenstander sterk te maken. Zij kwam echter tot de conclusie dat het in ieder geval gevaarlijk is een potentiële vijand kunstmatig te isoleren. Men doet er volgens de commissie dan ook verstandig aan een ontwikkeling op lange termijn in gedachte te houden, als men voor- en nadelen van economische contacten tegen elkaar gaat afwegen. De commissie meent hierbij dat ruimere kredietfaciliteiten het handelsverkeer met China kunnen stimuleren. Voorts bepleit het rapport nauwere culturele betrekkingen met China. Voor hete hangijzers als toelating van China tot de Verenigde Naties en de kwestie-Vietnam heeft de commissie zich op het standpunt gesteld dat China tot de Verenigde Naties moet worden toegelaten. In deze conceptie behoort ook voor Taiwan of Formosa,

als zijnde een van de twee rechtsopvolgers van het oude China, een plaats aan de tafel van de volkerenfamilie te worden opengelaten.

Voor de oplossing van de moeilijkheden in Vietnam en Zuidoost Azië komt het de commissie voor dat een neutrale status van de omstreden gebieden het meeste recht doet wedervaren aan alle betrokken partijen. Garanties voor deze neutraliteit zouden bij voorkeur gegeven moeten worden door de V.N. of anders door de grote mogendheden met inbegrip van de Sowjet-Unie, met medewerking van Japan, India en Indonesië.

Het rapport China in de Internationale Verhoudingen gaat vergezeld van een aantal beknopte bijlagen die een goed inzicht geven in de culturele revolutie, de militaire betekenis van China, de ekonomie, de handelsbetrekkingen alsmede de wetenschap, onderwijsbeleid en sociale en culturele aspekten. Bovendien is in het rapport een resumé van de geschiedenis van Taiwan (Formosa of te wel nationalistisch China) en een literatuurlijst opgenomen.

Personalia

Drs. H. G. Ras, Adj.-Directeur landelijk sociaal-charitatief centrum; redactie-secretaris „maatschappelijk welzijn".

Dr. M. A. J. Romme, Directeur R. K. Stichting voor de geestelijke volksgezondheid te Amsterdam; wetenschappelijk medewerker van het Instituut voor sociale geneeskunde van de Universiteit van Amsterdam: dissertatie „Doel en middel, een bijdrage tot de medische economie" (Amsterdam 1967).

Drs. Th. E. Westerterp, lid Tweede Kamer der Staten-Generaal voor de K.V.P.; lid Europees Parlement.

J. J. P. de Boer, lt. ter zeer eerste klasse.

Populorum Progressio

Handvest voor vrede en gerechtigheid (nr. 76)

door Drs. C. A. Smal.

Vooral in politieke kringen is de meer dan 12.000 woorden tellende encycliek *„Populorum Progressio" van* Paus Paulus VI (gedateerd 26 maart 1967) gehanteerd om de ontwikkelingshulp te benadrukken als een politiek uiterst belangrijke zaak. We willen echter stellen, dat men door deze encycliek aldus te hanteren afbreuk doet aan de ruimere doelstellingen, welke beoogd worden. Paus Paulus VI is niet de paus van de ontwikkelingshulp in de zin van voorstander van een aalmoes uit overvloed. Centraal staat de *thematiek van de vrede,* waaraan de leniging van de materiële nood in grote delen van de wereld inherent is. Het behoud of het herstel van de vrede in de wereld wordt gepropageerd met het slagwoord *„ontwikkeling".* Deze lijn loopt ook heden ten dage nog door en is te herkennen aan de instelling van de dag van de vrede, zijnde de datum 1 januari.

In dit artikel zullen tevens enkele aspecten duidelijk worden van — dikwijls aangeduid als — het mysterie van Paulus VI, door Jean Guitton (Dialogues avec Paul VI, 1967) *une personne stratifiée* genoemd (leerling van de pauselijke diplomaten-academie, de canonist, de priester, eens adviseur van de Italiaanse studenten, de intellectueel, de poëtisch-gevoelige, de mysticus). Uit de talrijke reacties immers in Nederland blijkt wel, dat men met een Paulus VI niet goed raad weet.

1. *Ontstaan*

Sinds zijn troonbestijging in 1963 heeft Paulus VI aan deze — zijn vijfde — encycliek gewerkt. De tekst ervan is —volgens mgr. Paul Poulard — zeven maal herschreven. Zo beschikte hij na verloop van tijd over zeven ontwerpen, waaronder één van de bekende socioloog en econoom, tevens pleitbezorger van een wereldomvattende „menselijke" ontwikkelingspolitiek, pater L. J. Lebret O. P., de persoonlijke, theologische adviseur van de Braziliaanse bisschop Helder Camara.

Het eerste ontwerp van de encycliek dateert van september 1964, de definitieve franse tekst was gereed op 6 februari 1967 en werd op 20 februari 1967 door de paus goedgekeurd. Vermeldenswaard is hier het feit, dat de oorspronkelijke tekst van de encycliek niet in het Latijn geschreven is, maar in het Frans. Vanuit het Frans werd deze later in het Latijn vertaald. Dit is aan te tekst te merken: de Latijnse tekst is

met zijn gecultiveerde klassieke taal zonder de hulp van de franse tekst moeilijk te begrijpen.

2. *Karakter*

Het bijzondere van dit — ook wel de vijfde sociale encycliek genoemde — document ligt in het feit, dat naast uitspraken van de Bijbel, de Kerkvaders, de sociale pausen, het Tweede Vaticaans Concilie (dit wel 17 maal) ook ideën van personen, die de pauselijk auteur hebben geïnspireerd, letterlijk worden aangehaald of door de gebruikte argumentatie en terminologie bekend zijn zoals: De Lubac, Chenu, Teilhard de Chardin, Maritain, Von Nell-Breuning, Colin Clark en vooral Lebret.

Deze zijn voornamelijk fransen, bezield door eenzelfde zorg om het menselijke als Pascal, wiens beroemde woord eveneens aangehaald: „*De mens gaat zichzelf oneinig te boven*" (nr. 42).

Voor deze encycliek heeft niemand zoveel gedachten en visies bijgedragen als de in juli 1966 overleden pater Lebret, de ontwerper van het ontwikkelingsplan voor Senegal. Voordat er zoiets als een „ontwikkelingspolitiek" op mondiaal vlak bestond, voordat de term „derde wereld" ontstaan was, heeft deze in feite op die aspecten gewezen en bracht hij door zijn arbeid het wereldgeweten aan het schudden. In woord en geschrift drong hij erop aan in de economische ontwikkeling de mens als uitgangspunt te nemen. Zijn persoonsbegrip was communautair, op de gemeenschap gericht en uit de gemeenschap levend. De ook ver buiten Frankrijk bekend geworden gemeenschap „*Economie et Humanisme*", die hij leidde, droeg haar naam als een appèl. We willen — om misverstand te voorkomen — onderstrepen, dat het integrale en solidaire humanisme, waarvan Lebret uitgaat en zoals dit ook in de encycliek tot uitdrukking komt, niet in pasklare politieke doctrines is te vangen.

Tenslotte heeft deze encycliek het karakter van een moreel appèl. Ze wil dus meer dan alleen sociale wensen uiten. Maar bij de interpretatie van de teksten moet men voorzichtig zijn. Men kan ze uit elkaar redeneren om ze voor eigen (politieke) doeleinden te gebruiken. „*Le Monde*" meent te weten, dat enkele zeer progressieve geluiden op het laatste ogenblik uit de tekst werden gelicht. Toch is deze encycliek modern van uitdrukking, vlot en dringend van gedachtengang, soms sterk emotioneel. De paus spreekt hier niet als econoom of politicus, maar „als expert in menselijkheid" (nr. 13). Het is dus geen economisch of politiek document, maar een document vol „*menselijke en wetenschappelijke verklaringen*" (2). „*Populorum Progressio*" heeft daarom iets fascinerends, omdat het — ondanks de wetenschappelijke objectiviteit — getuigenis geeft van een geëngageerd bezig zijn met wat misschien het grootste probleem is van onze tijd (de vrede of het welzijn der volken en bijgevolg de ontwikkelingsproblematiek (3). Het is daarom ook wel begrijpelijk, dat het vele politici en parlementariërs heeft geïnspireerd tot acties of activiteiten. Ook al komt deze encycliek, door mgr. Poulard van het pauselijk staats-

secretariaat bij de openbaarmaking *„handvest voor vrede en gerechtigheid"* genoemd voor christelijke en humanistisch Nederland niet als een schok, ze slaat toch wel aan: vrede en ontwikkelingshulp zijn agendapunten van het Nederlands pastoraal concilie, politieke partijen overtroeven elkaar in het noemen van percentages van het nationaal inkomen voor ontwikkelingshulp, de toenmalige minister Bot nam op 18 oktober 1966 het initiatief tot het ontwerp van een *„charter of development"* voor de Verenigde Naties (4). In het vervolg van dit artikel komen wij op het Nederlands bijdrage summier terug.

3. *De diagnose*

De encycliek signaleert enkele problemen van internationale betekenis. Ze neemt daarbij stellingen en uitgangspunten aan, welke topeconomen als Tinbergen en Colin Clark als zodanig erkennen. Te noemen zijn: de nood van de arme landen en het gevaar van de kloof tussen arme en rijke landen voor de wereldvrede. Een macro-sociologische en macro-economische diagnose stelt, dat een groot gedeelte van de mensheid veroordeeld is om te leven in omstandigheden, welke gewettigde aspiraties (bevrijding van de armoede, een grotere zekerheid bij het vinden van middelen van bestaan, betere gezondheidszorg, stabiele werkgelegenheid, betere voeding) *„tot een hersenschim maken"* (6).

De koloniserende mogendheden hebben veelal hun eigen belang, hun eigen macht en glorie nagestreefd. Bij hun vertrek hebben ze een wankele, kwetsbare economie achtergelaten, gebonden als deze is bijv. aan de rendementen van een soort producten, waarvan de marktprijzen onderworpen zijn aan grote en plotselinge veranderingen (nr. 7).

De huidige toerusting is duidelijk onvoldoende om de harde werkelijkheid van de moderne economie het hoofd te bieden. De rijke volken kennen een snelle groei, terwijl de arme volken slechts langzaam vorderingen maken. De tegenstellingen tussen rijke en arme volken worden zodoende met de dag groter (nr. 8).

Tegelijkertijd zijn sociale conflicten tot wereldmaat uitgegroeid. De hevige onrust, welke zich van de arme standen heeft meester gemaakt in de landen waar de industrialisatie in opmars is, maakt zich nu ook meester van hen, die bijna uitsluitend een agrarische economie hebben. Daarbij komt nog het schandaal van de schrille ongelijkheid, niet slechts inzake de stoffelijke goederen, maar nog meer inzake de machtsuitoefening (nr. 9).

Tenslotte heeft de botsing tussen de traditionele beschavingen en de moderne industriële beschaving tot gevolg, dat de sociale structuren, welke niet zijn aangepast aan de eisen van onze tijd, worden ontwricht. Het conflict tussen de generaties wordt ernstiger door een magisch dilemma: of de instanties en overtuigingen van de voorouders bewaren, maar de vooruitgang afzweren; of openstaan voor de van buiten komende techniek en meer verfijnde levensvormen, maar met verwerping van de

tradities uit het verleden en heel haar rijkdom aan menselijke waarden. In feite buigt de morele, geestelijke en godsdienstige kracht van vele ouderen door, zonder dat de inpassing in de nieuwe wereld voldoende verzekerd is (nr. 10).
Zo ziet de situatie er thans uit: verward, gevaarlijk en bedriegelijk.
De mogelijke reacties laten zich gemakkelijk denken (nr. 11).

De ernst en het belang van de boven geschetste aspecten van het probleem is in Nederland momenteel wel onderkend. Zo onderstreepte Mr. J. A. Mommersteeg op 22 juni 1967 als woordvoerder van de K.V.P.-fractie de diagnose (5). Hij sprak van „*Populorum Progressio*" als van een „*dramatisch document, dat voor velen, die in de ontwikkelingsproblematiek allang geëngageerd waren en zijn, een bevestiging en een nieuwe aansporing vormt*".

4. *De therapie*

Alvorens een concrete therapie aan te wijzen ontwikkelt de encycliek een visie op de mens. Als expert in menselijkheid heeft de kerk een universele visie op de mens en menselijkheid. Deze houdt onder meer in, dat iedere mens door inspanning van verstand en wil kan groeien in menselijkheid. Die groei is niet facultatief. Ze is een plicht en betekent in feite een samenvatting van alle menselijke plichten (nrs. 12 t/m 21).

Vanuit die universele visie op de mens en menselijkheid, vanuit die ideologie wordt vervolgens de vraag naar wat gedaan moet worden (therapie) beantwoord.

Allereerst wordt het begrip „*privaateigendom*" verder ontwikkeld bijv. in vergelijking met de Constitutie „*Kerk en Wereld*". Reeds „*Mater en Magistra*" (1961) had de sociale functie van de privaateigendom benadrukt. „*Populorum Progressio*" gaat verder en stelt, dat de privaateigendom voor niemand een onbeperkt en absoluut recht is; niets wat boven zijn behoefte uitgaat, is geschapen om voor zijn exclusief gebruik gereserveerd te blijven, wanneer de anderen het noodzakelijk niet hebben. Zo eist het algemeen welzijn in sommige gevallen onteigening, als bepaalde landerijen een hindernis zijn voor collectieve voorspoed. Het is vervolgens ontoelaatbaar, als burgers die grote revenuen hebben van nationale bronnen en activiteiten, daarvan een aanzienlijk deel naar het buitenland brengen uitsluitend ten eigen bate zonder zich te bekommeren om het duidelijke onrecht, dat zij daardoor hun vaderland aandoen (22 t/m 24).

De encycliek oefent hier kritiek op de ontwikkelingslanden met betrekking tot zijn eigen falen (kritiek op het geweldige grootgrondbezit). Ook keert de encycliek zich scherp tegen het economisch verschijnsel van vluchtkapitaal. Dr. S. E. Rolfe heeft erop gewezen, dat voor het grootste deel kapitaal uit ontwikkelingslanden, „gevlucht via de (Zwitserse) banken waar het renteloos is ondergebracht, wordt gebruikt voor financiering van Europese investeringen; een merkwaardige paradox van een soort omgekeerde ontwikkelingshulp.

In Nederland heeft een commissie van het centrum voor Staatkundige Vorming onder leiding van Mr. J. A. Mommersteeg (6) zich onder andere bezonnen op de vraag naar de *maatstaf*. Wat zijn in het algemeen de behoeften van de ontwikkelingslanden en wat zijn, als zij worden geholpen, hun bestedingsmogelijkheden? Hoe kan men een sleutel vinden voor de bestedingsmogelijkheden? Hoe kan men een sleutel vinden voor de verdeling van de lasten over de ontwikkelde donor-landen? De gespreksgroep kwam voor Nederland tot onder meer de volgende conclusie: *„Bij de vaststelling van zijn bijdrage uit de schatkist moet Nederland vooralsnog uitgaan van een bedrag dat gelijk staat met één procent van het nationaal inkomen. Dit cijfer is . . . gebaseerd op de berekeningen en ramingen, die ten grondslag liggen aan het eerste Ontwikkelingsdecennium (1961-1970) van de Verenigde Naties".*

Uit deze en andere aldaar vermelde conclusies blijkt de moed om de huiver tot operationaliseren te doorbreken. Deze pragmatische aanpak kan men — zo men wil — radicaal of progressief noemen.

Ik dacht, dat er — gezien de ernst van de situatie en onze „verschrikkelijke verantwoordelijkheid" (7) — geen andere aanpak mogelijk is.

In verband met de hier genoemde thema van privaateigendom verwerpt de encycliek nog eens het *ongebreideld liberalisme* — een slechts op winst en concurrentie gebaseerde rechtspolitiek met verdediging van een absoluut en ongelimiteerd recht van privé eigendom. Het Italiaanse liberale blad *„Il Globe"* meent, dat de veroordeling van het liberalistisch kapitalisme is ingegeven door vooroordelen en uitzonderlijke gevallen van egoïsme, welke niet kenmerkend zijn voor het kapitalistisch stelsel. Het Italiaanse blad *„Corriere della Sera"* meent, dat de grens tussen het godsdienstig en moreel gezag enerzijds en het gezag van maatschappelijke en economische leerstellingen anderzijds in dit document niet in acht worden genomen. Malagodi, leider van de Italiaanse liberalen en voorvechter van de liberale wereldunie stelt, dat deze veroordeling van de paus op een miskenning van de grote verdiensten van het liberalisme voor de ontwikkeling van de vrije menselijke persoon en dat de paus over het hoofd ziet, wat het liberalisme — vooral in West-Europa — de laatste jaren op het terrein van de sociale politiek heeft gepresteerd.

Men zou, deze critieken horend en lezend, geneigd zijn te spreken van een donderspeech van de paus. Maar in wezen gaat het om een daarachter liggend aspect, een mens — en wereldbeschouwing. Een *gesloten* humanisme wordt afgewezen. *„Zeker, de mens kan de wereld organiseren zonder God, maar zonder God kan hij uiteindelijk de wereld slechts organiseren tegen de mens. Een humanisme, dat al het andere buitensluit, is een onmenselijk humanisme"* (nr. 42). Op de vraag, waar de morele vuist is, welke het Europees liberalisme had moeten maken in de *„droevige en ellendige toestand"* van arme landen (9), is door het liberalisme, ook het hedendaagse liberalisme van Europa, moeilijk een antwoord te geven. Maar het socialisme Tans, Wilson en Brandt laat het soms evenzeer afweten als dat van hun collega's aan de rechterzij. Ook zij herkennen de Christus

soms niet: „Midden onder hen (de volken der ontwikkelingslanden) staat Hij, Die gij niet kent".

b. De ernst van het *bevolkingsvraagstuk* blijkt uit het feit, dat de stijging van het inkomen per hoofd door de geboorteaanwas in de ontwikkelingslanden slechts 1,5 procent per jaar bedraagt. De nu geboren kinderen zullen daar geen menswaardig bestaan vinden; bovendien zullen deze de ontwikkeling afremmen en in de toekomst gaan behoren tot de legers van de werklozen. De encycliek neemt hierin een algemeen en vaag standpunt in: ze wijst op de plicht van de regeringen hun bevoegdheden niet te buiten te gaan en op het recht van de ouders hun gezinsgrootte te bepalen (nr. 37). De encycliek doet hier geen poging tot een duidelijke standpuntbepaling. Als men het vraagstuk van de geboorteregeling zoals zich dat nu presenteert, centraal stelt, dan is de encycliek onvoltooid. We ontdekken hier — dacht ik — wel een radicale aanzet, maar een aarzeling op een essentieel punt (een afdoende therapie) (8).

c. Het *honger-vraagstuk* stelt de encycliek in een bredere kontekst. „*Er moet een wereld worden opgebouwd, waarin vrijheid niet slechts een leeg woord is en waarin de arme Lazarus kan aanzitten aan dezelfde tafel als de rijke" (nr. 47).* Prof. Kuin heeft het betreurd, dat in de Vaticaanse curie de economie niet sterk vertegenwoordigd is. Anders was deze problematiek beter uitgewerkt, meent hij. De encycliek waagt zich niet aan de kwestie van de pil; in het samenstel van problemen, welke aan de orde komen, is het een zaak, welke meer te maken heeft met Westerse gerichtheid op eigen belangen dan met gerichtheid op de solidariteit tussen rijk en arm (nr. 48). Colin Clark, die zelf in deze encycliek geciteerd is, schreef dan ook (9): „*In een wereld die zich vooral bezig houdt met geboortenregeling, geld en politiek halen de journalisten uiteraard die passages naar voren, die vooral op deze onderwerpen betrekking hebben en zo wordt de indruk gewekt, dat de encycliek alleen aan die onderwerpen is gewijd, terwijl het in feite een godsdienstig, zedelijk en cultureel document is*". En hij besluit: „*Het zal niet gemakkelijk zijn hoofd en hart van de mensen te winnen voor practische hulp aan arme landen. In hetzelfde nummer van La Croix, waarin Populorum Progressio staat afgedrukt, staat een verklaring van vier Franse bisschoppen uit de wijngebieden, waarin morele steun gegeven wordt aan de demonstraties tegen import van wijn uit arme landen. En wat is de mening van de geestelijkheid uit Lancashire en Dundee over de voorstellen om textiel uit Azië vrij toe te laten?*". Deze argumenten -ad-hominem spreken wel sterk aan, maar lijken ons voor een systematische aanpak onvoldoende.

Het is evenwel een feit, dat F.A.O. in de campagne tegen de honger gesteund en aangemoedigd wordt. Bovendien verricht de „Caritas Internationalis" in deze belangrijke arbeid (nr. 46). Bij dit alles is het nodig, dat iedereen zijn eigen geweten onderzoeke, een geweten, dat in deze tijd andere normen kent (nr. 47).

Willen de pogingen om bovengenoemde problemen op te lossen succes hebben, dan is *samenbundeling van de programma's* vereist, dergelijke programma's zijn beter en doeltreffender dan incidentele hulp, welke aan ieders goede wil blijft overgelaten. Dit alles vraagt diepgaande studie, duidelijk opgezette en concrete plannen, het bepalen van de middelen en de methoden, een goede organisatie van de werkzaamheden. De betekenis van deze programma's reikt verder dan de economische groei en de sociale vooruitgang, omdat 't werk zelf er zin en waarde door krijgt. Immers ze scheppen een betere wereld, en daardoor alleen reeds verhogen ze de waarde en waardigheid van de mens (nr. 50).

Nederland heeft hiertoe reeds belangrijke initiatieven genomen, zoals reeds vermeld (een Handvest voor ontwikkelingssamenwerking). Deze internationale ontwikkelingsstrategie wordt momenteel van regeringswege krachtig gesteund en verder geoperationaliseerd (10).

Tenslotte doet de encycliek het voorstel tot het stichten van een groot *wereldfonds* ten bate van de gebreklijdende volken. De regeringen zouden dat wereldfonds moeten stichten uit een deel van de militaire uitgaven. Men kan evenwel niet zonder meer stellen, dat dit in feite betekent, dat men geld van de begroting van Defensie zou moeten verschuiven naar ontwikkelingshulp, zoals onlangs in de motie-Aarden gesteld is voor *f* 38 miljoen. Men kan dan ook niet zonder meer stellen, dat de encycliek meer progressief is dan de K.V.P. (11).

Het gaat hier over een wereldfonds.

d. Het is evenwel een belangrijk punt, dat hier wordt aangeroerd: *het vraagstuk van de vrede.* Men kan slechts aan vrede denken als de oorlog uitgebannen kan worden. En deze laatste conditie is verre van realisering. Een klein land als Nederland geeft 8 miljoen gulden per dag uit voor zijn begroting; Amerika had op de begroting 1966/1967 10,3 miljard dollar (ca. 40 miljoen gulden) uitgetrokken voor de afschuwelijke oorlog in Vietnam. Maar dit aspect (vrede bestaat in een afwezig-zijn van oorlog) is slechts één aspect (nr. 76). Belangrijker is de ontwikkeling van de weg, die voert naar de vrede en waarvoor de encycliek de étappes aanwijst: regionale overeenkomsten tussen de armere volken voor wederzijdse steun; overeenkomsten, die nog grotere gebieden omvatten, tot hulpverlening aan die volken; nog grootser opgezette verdragen tussen al deze groepen voor een coördinatie van de hulpprogramma's (nr. 77).

Tenslotte vereist deze internationale samenwerking op wereldniveau *„een wereldinstantie met gezag die in staat is doeltreffend op te treden op juridisch en politiek gebied"* (nr. 78). Het is genoegzaam bekend, dat Nederland een warm voorstander is van zulk een instantie. Bij een commentaar op *„Pacem in Terris"* hebben we daarop genoegzaam gewezen (12). Maar de ervaring heeft ons geleerd, dat het een moeizame weg is. Inspirerend en bemoedigend zijn de volgende woorden: *„Sommigen zullen deze verwachtingen misschien een utopie noemen. Het zou wel eens kunnen zijn, dat hun zogenoemd realisme niet hoog genoeg mikt en zij geen feeling*

hebben voor de dynamiek van de hedendaagse wereld" (nr. 79). In het gaan van deze weg is solidariteit noodzakelijk. „*Daarom achten wij het onze plicht, allen te wijzen op de grote omvang van deze dramatische situatie en op de dringende noodzaak om tot handelen over te gaan*" (nr. 80).

e. Het vraagstuk van de *regeling van de grondstofprijzen is* een van de centrale problemen, waarover men nog niet uitgesproken is. Men zou een grote bijdrage leveren, als men zou komen tot een behoorlijke stabilisatie van de grondstofprijzen. Al te zeer ziet men op tegen de gevolgen van stabilisatie of verhoging van de grondstoffenprijzen, omdat men beducht is niet meer concurrerend te kunnen werken. Het een en ander moet in het spel van de handelsbetrekkingen via internationale overeenkomsten worden geregeld. Als dit zo geschied, dan blijft hun concurrentiepositie gelijk (nr. 60). De encycliek verwerpt scherp „*de wet van de vrije en onbeperkte concurrentie*" (nr. 59). De vraag is, hoe moet zo'n overeenkomst tot stand komen en door wie. Ik dacht, dat de industrie-landen het eerst hiervoor in aanmerking komen om met name grote firma's over de gehele wereld op te richten. Men zal in dit geval niet perfectionistisch kunnen denken om niet tot het niet-doen te vervallen. De encycliek gaat diep op deze zaak in (nrs. 60 en 61): er moet iets worden gedaan. Deze teksten (nrs. 59 t/m 61) spreken hierbij voortdurend over „*sociale rechtvaardigheid*". Deze term is moeilijk concreet te interpreteren — de casuistiek verheugt zich moenteel allerminst in een hoge bloei — maar het is wel een appèl op allen om bij gevoelsmatige sociale onrechtvaardigheden recht te doen en om sociale rechtvaardigheid operationeel te maken.

5. *De balans*

Men kan niet stellen, dat de paus weliswaar geëngageerd is in de vredesproblematiek en die van ontwikkelingshulp, maar dat in feite door de kerken en met name de R.K. Kerk te weinig gedaan wordt. Men kan zich afvragen of de hier en daar in de encycliek te constateren inkonsekwentie (wel woorden, maar geen daden) soms niet eerder is ingegeven door wijsheid dan door gemis aan radicalisme en duidelijkheid. De verschillende wereldproblemen zijn niet wit noch zwart, kunnen niet altijd op één manier worden opgelost. De oplossing kan slechts geschieden door gemeenschappelijke inspanning. Bovendien werkt de pauselijke commissie „*Justitia et Pax*" te Brussel momenteel het vraagstuk van ontwapening concreet uit; bewapeningsgelden aan ontwikkelingshulp besteden is — dacht ik — radicaler en duidelijker dan het recht op revolutie verdedigen (en dit laatste recht op revolutie is weer radicaler en duidelijker dan het recht op staking). Tenslotte is er een toenemende toenadering naar een coördinatie van hulpdiensten van het Vaticaan en de Wereldraad van kerken.

In wezen zijn geen nieuwe doctrinaire gedachten verkondigd. Maar de morele vuist en de niet verwachte bewogenheid, waarmee deze gedachten zijn voorgedragen, hebben sterk aangesproken (instemmende reacties van Thant, Dr. Sen, Mahen, Carron Blake, Frei van Chili, Costa e Silva van Brazilië, Ongina van Argentinië enz. enz.). Dit geldt evenzeer voor Afrika

en Azië — met uitzondering van communistisch China — alsmede voor de wereld van de Islam, waar het Tunesische blad „*Al Amal*" zich afvroeg, waarom ook niet de mohammedanen vanuit hun religieus mens- en wereldbeeld met evenveel gezag een woord over de economische en sociale vernieuwing van hun — grotendeels arme — landen kunnen zeggen.

In de groei van verschillende geesteswerelden naar elkaar toe ligt — dacht ik — de kern van de oplossingen voor de vermelde wereldproblemen. Het is veel betekenend dat deze encycliek een beroep doet op „*de denkers en de wijzen, christenen, mensen, die in God geloven, die dorsten naar de hoogste waarheid en naar rechtvaardigheid, kortom alle mensen van goede wil*" (nr. 85).

---

1) De Nederlandse vertaling, hier gehanteerd, is van Dr. M. Mulders C.ss.R. en Dr. J. Kahmann C.ss.R. (N.V. Gooi & Sticht, Hilversum 1967 in de serie: Ecclesia Docens).
2) Giancarlo Zizola in: „Aargauer Volksblatt" van 1 april (kol. 2); citaat uit een persoonlijk dossier van Paulus VI over deze encycliek.
3) cfr. Prof. dr. L. H. Jansen S. J. in: Bertholets „Het ontwikkelingsprobleem in sociaal perspectief", Rotterdam 1967 p.V.
4) cfr. Mr. Th. Bot, Vaticaans Concilie en Wereldordening IV, in: Politiek, 21e jrg. nr. 6, juni 1967, pp. 153-167.
cfr. ook H. G. Cloudt. De regeringsnota over de ontwikkelingshulp, in: Politiek, 20e jrg. nr. 7, september 1966, pp. 202-218;;
Dit Nederlands initiatief om een Handvest voor ontwikkelingssamenwerking op te stellen is door de Algemene Vergadering van de V.N. met algemene stemmen aanvaard op 19 december 1966; resolutie 2218 (XXI).
5) Handelingen Tweede Kamer 22 juni 1967, pag. l.k. pag. 546 r.k.
6) Internationale Ontwikkelingssamenwerking, verslag van een gespreksdag, Centrum voor Staatkundige Vorming, 's-Gravenhage 28 september 1967, pp. 7-8.
7) Mr. Th. Bot, op cit., p. 154.
Over „*Evangelisch radicalisme*" zie E. S. B., 26 april 1967, pp. 436-436, waarin Wemersfelder stelt dat „Evangelisch radicalisme" als beginsel voor een sociaal-economisch beleid een lege huls is. „Rentmeesterschap" heet nu „persoonlijke verantwoordelijkheid", „naastenliefde" heet nu „sociale rechtvaardigheid" of „gerechtigheid". Het is een harde plicht, stelt de encycliek.
Verder menen wij, dat de termen: „*Evangelische radicaliteit*" (cfr. C. F. Kleisterlee in een rede bij gelegenheid van het 10-jarig bestaan van CAROSI dd. 13 mei 1967) on-nederlandse termen zijn.
8) Voor wat Nederland betreft, kunnen wij wijzen op het vele — ook in internationaal verband — wat gedaan wordt om het bevolkingsvraagstuk op te lossen, cfr. Ethiek van een nederlandse bevolkingspolitiek, Uitgeverij Paul Brand, Hilversum, december 1967 (Annalen van het Thijmgenootschap); cfr. Nota hulpverlening aan de minder ontwikkelde landen, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1966, pp. 35-37.
9) The Tablet, 15 april 1967.
10) Memorandum on the preparatory work for the second Development Decade (submitted by the Netherlands, 29 september 1967).
Verklaring afgelegd door Z. E. Drs. B. J. Udink in commissie II van de V.N. op 20 oktober 1967.
11) Prof. dr. C. Zimmerman op Congres Ontwikkelingshulp te Tilburg in: Brabant Nieuwsblad dd. 22 december 1967.
12) Drs. C. A. Smal, Pacem in Terris in de moderne wereld, 's-Hertogenbosch 1964, p. 19 en pp. 31-36.

Subsidie aan politieke partijen

door Wouter Perquin

Practisch alle politieke partijen in ons land worden geconfronteerd met het probleem, dat de opbrengst van contributiegelden onvoldoende is voor het ontwikkelen van die activiteiten, welke van een politieke partij verwacht mogen worden.

Men kan stellen, dat een politieke partij een vereniging is en dat de leden van die vereniging de gelden bijeen moeten brengen, noodzakelijk om de doelstellingen van die vereniging te realiseren.

Dat is een goed uitgangspunt. Maar in de praktijk blijken diverse omstandigheden aanwezig te zijn, waardoor tegen deze stelling in zijn algemeenheid wel enkele bezwaren zijn aan te voeren.

Een politieke partij is een ander soort vereniging dan die, welke de leden op de een of andere tastbare manier diensten bewijst.

Wanneer men lid wordt van het Wit Gele Kruis weet men dat, in geval van ziekte, op een bepaalde service gerekend kan worden. Wordt men lid van een vakorganisatie, dan weet men, dat in meestal zeer tastbare vorm belangenbehartiging plaats vindt. Wordt men lid van een muziekvereniging of een ontspanningsclub, dan opent men zich de mogelijkheid tot een bepaalde aantrekkelijke vorm van vrije-tijdsbesteding.

Bij een politieke partij is dat anders. Weliswaar is het de bedoeling van een politieke partij en streeft zij ernaar de leden actief bij het politieke gebeuren te betrekken, hen deel te laten nemen aan de politieke standpuntbepaling, hen mede te laten spreken bij candidaatstellingen voor politieke colleges, hen van voorlichting te voorzien en te helpen bij het vormen van hun mening, toch blijkt in de practijk slechts een beperkt aantal leden direct bij het partijwerk betrokken te zijn. Het overgrote deel wil dat niet eens. Voor zeer velen is het lidmaatschap van een politieke partij een zich bekennen tot de uitgangspunten en het beleid van die partij en dat tot uitdrukking brengen in een bepaalde geldelijke bijdrage.

Nu blijkt, dat het aantal van degenen, die zich door een daad (het betalen van contributie) tot een partij willen bekennen afneemt. Men stemt wel op die partij. Men heeft er ook helemaal geen moeilijkheid mee uit te spreken, dat men die partij als de eigen partij beschouwt, maar men komt in toenemende mate er minder toe, die verbondenheid tot uitdrukking te brengen in een lidmaatschap. Dat ondervinden alle partijen. In een niet al te ver verleden kon men nog met groot succes ledenwerfacties verrichten. Dat gaat allengs moeilijker en de resultaten zijn maar beperkt.

Daar komt bij, dat de kosten van de activiteiten van de politieke partijen

ook onderhevig zijn aan stijgingen. Het aantal leden neemt eerder af dan toe. Dat betekent, dat geregeld de contributie verhoogd moet worden, wil men het peil van de uitgaven (nodig voor het verrichten van de verschillende taken van de partij) kunnen handhaven. Het contributiebedrag komt daardoor in een orde van grootte te liggen, welke het op zich weer moeilijker maakt om sympathisanten te vragen lid te worden van de partij.

De partijen komen door deze ontwikkeling voor de moeilijkheid te staan, dat zij de middelen gaan ontberen, noodzakelijk voor het verrichten van al die taken, welke een goed functionerende politieke partij moet verrichten. Het gevolg is, dat men moet overwegen bepaalde taken niet ter hand te nemen en zelfs om bepaalde taken, welke tot nu toe met succes werden verricht, af te stoten.

Dan komt de grote vraag aan de orde: wordt het geen tijd, dat de politieke partijen gaan overwegen de weg op te gaan van het aanvragen van subsidie bij de overheid en wordt het geen tijd, dat die overheid gaat overwegen die subsidie inderdaad te gaan geven.

Er zijn talrijke verenigingen, die van overheidswege subsidie krijgen. Die subsidie ontvangen zij omdat zij een doel nastreven, dat in het algemeen belang wordt geacht.

Men kan zich afvragen of er voldoende gronden zijn voor subsidie aan politieke partijen. En die gronden zouden dan gelegen moeten zijn in het feit, dat politieke partijen bepaalde werkzaamheden verrichten in het algemeen belang. In hoeverre is dit het geval?

Niemand zal ontkennen, dat het goed functioneren van de democratie een zaak van algemeen belang is.

Nu is het „goed functioneren van de democratie" een zeer wijds begrip. Men kan niet stellen, dat het „goed functioneren van de democratie" uitsluitend afhankelijk is van het werk van de politieke partijen als verenigingen van staatsburgers, die invloed willen uitoefenen op de gang van zaken in de politiek. Maar men kan wel stellen, dat de politieke partijen een belangrijke bijdrage daaraan geven. Door de politieke standpuntbepaling en het daarbij betrekken van zoveel mogelijk staatsburgers; door het geven van vorming en voorlichting; door het verrichten van studies ten behoeve van het te voeren beleid; door het aandeel dat zij hebben bij de samenstelling van de vertegenwoordigende lichamen.

Een moderne politieke partij is niet meer alleen kiesvereniging, maar ook en vooral een politieke beweging. Dat wil zeggen, dat zij vooruit denkt over het beleid dat gevoerd moet worden en dat tot uitdrukking brengt in goed doorwrochte en goed bestudeerde programs. Dat wil ook zeggen, dat zij het beleid dat door regering en volksvertegenwoordiging wordt gevoerd critisch volgt. Dat wil vooral zeggen, dat zij die opstelling van het program en dat critisch volgen van het beleid niet overlaat aan een handjevol mensen aan de top, maar alle middelen aanwendt om zoveel mogelijk van haar leden bij die politieke standpuntbepaling te betrekken.

Dat vereist primair onderzoek en studie. Belangrijke problemen moeten door deskundigen worden bestudeerd. Deze moeten met elkaar in commissoriaal verband overleggen. Zij moeten kunnen beschikken over de resultaten van wetenschappelijk onderzoek. De resultaten van hun studies moeten worden vastgelegd in rapporten. Deze rapporten moeten aan de partijleden worden voorgelegd. Er moeten organisatorische wegen en middelen worden gevonden en gehanteerd om dit overleg met „de achterban" zo intensief en zo breed mogelijk te doen zijn. Daarvoor zijn wijd gespreid over het land studieclubs of werkgroepen noodzakelijk.

Dit geheel vereist een organisatorische begeleiding.

De resultaten van deze studie, dit onderzoek, dit overleg zullen tot uitdrukking moeten komen in het beleid van de fracties in de vertegenwoordigende lichamen. Deze zijn voor een groot deel van hun beleid ook aangewezen op deze studies en dit overleg in de partij, omdat de fracties in onze vertegenwoordigende lichamen practisch over geen enkele outillage beschikken.

Naast deze standpuntbepaling op grond van studie en onderzoek is van groot belang voor het goed functioneren van de democratie, dat er organen en kanalen zijn, waarlangs individuele kiezers hun mening over het te voeren en het gevoerde beleid naar voren kunnen brengen. Dit moet niet beperkt blijven tot het tot uitdrukking brengen van een mening. Die mening moet ook op de een of andere wijze tot gelding komen en bij het overleg en de bezinning op het te voeren beleid mede betrokken worden.

Om dit proces van het tot gelding laten komen van de visie van de individuele burger optimaal effectief te doen zijn, is een organisatorische structuur noodzakelijk. Zo'n organisatorische structuur levert de politieke partij.

De politieke partijen hebben ook een belangrijk aandeel in de vorming en voorlichting van de staatsburgers op politiek terrein. Deze vorming geschiedt in cursussen, instituten, publicaties, bijeenkomsten. Daar wordt de interesse gewekt voor het meedoen van de burgers aan het politieke spel. Zij worden geïnformeerd over de werking van het staatsbestel. De wegen worden gewezen, waarlangs men als individuele burger optimaal zijn inbreng kan leveren aan de gang van zaken in de politiek. Zij leren onderscheid te maken en hun wordt een zekere politieke feeling bijgebracht.

Ook ten aanzien van het op een zo democratisch mogelijke wijze samenstellen van de vertegenwoordigende lichamen, hebben de politieke partijen een taak. Zij vormen het organisatorisch geheel langs welke de candidaatstelling moet plaats vinden.

Al deze taken kunnen de politieke partijen alleen naar behoren vervullen. indien zij beschikken over een apparatuur, die aangepast is aan de eisen, welke de taakvervulling stelt.

Dit alles kost zeer veel geld.

Men kan ten aanzien van al deze taken stellen, dat zij een wezenlijke

bijdrage leveren tot het goed functioneren van de democratie. Men kan ook stellen, dat, indien deze taken niet vervuld worden, het goed functioneren van de democratie daar wezenlijk schade onder lijdt.

Door het ontbreken van de nodige middelen om die taken te vervullen of te blijven vervullen, dreigt het gevaar, dat die taakvervulling in het gedrang komt. Daardoor zou inderdaad het algemeen belang, dat bestaat bij het goed functioneren van de democratie, geschaad worden. Deze dreiging is reëel aanwezig.

Wij menen, dat men hieraan een grond kan ontlenen voor subsidiëring van overheidswege.

Men hoort wel eens de stelling, dat bredere outillage van de fracties in het parlement, uiteraard betaald uit de algemene middelen, voor een groot deel de oplossing zou betekenen van het financiële probleem van de politieke partijen. Dit is maar ten dele waar.

Inderdaad is het zo, dat de fracties voor een deel bij de voorbereiding van hun standpuntbepaling gebruik maken van het wetenschappelijk voorwerk, dat door de partijen is verricht. Wanneer de fracties zouden kunnen beschikken over bijvoorbeeld een staf van wetenschappelijke assistenten, zou dit voor een deel de partijen ontlasten van werkzaamheden, welke zij nu moeten verrichten. Doublures behoeven niet aanwezig te zijn.

Maar dan nog zou het de eigen taak van de politieke partijen zijn tot verantwoorde standpuntbepaling te komen ten aanzien van het beleid, dat de fractie voert. Dan nog zou het ook de taak zijn van de politieke partijen de kanalen en mogelijkheden te scheppen, waarlangs de mening van de kiezers over het beleid, tot gelding gebracht kan worden. Dan nog blijft de taak van de partij om al die organisatorische werkzaamheden te verrichten, welke noodzakelijk zijn om tot een zo democratisch mogelijke samenstelling van de volksvertegenwoordiging te komen. Dan nog blijft het de taak van de politieke partij om vorming en voorlichting te geven en daardoor het op een verantwoorde wijze meedoen aan de politiek door zoveel mogelijk burgers te bevorderen.

Uiteraard pleiten wij hier niet voor een totale betaling van de kosten van het partijwerk uit overheidssubsidies. Het woord „subsidies" drukt reeds uit, dat het gaat om een aanvulling, daar waar het eigen initiatief te kort schiet en door allerlei omstandigheden ook tekort moet schieten.

Er zou al veel gewonnen zijn, indien de wenselijkheid om politieke partijen te subsidiëren in principe erkend werd en bijvoorbeeld ten aanzien van bepaalde taken, waaromtrent niemand kan ontkennen, dat zij een wezenlijke bijdrage leveren tot het goed functioneren van de democratie, met subsidiëring een aanvang zou worden gemaakt. Wij denken hier met name aan studie en research, aan vorming en voorlichting.

Dat zijn terreinen, waarop de overheid aan andere instanties dan politieke partijen ook subsidies verstrekt.

Wij beseffen ook zeer wel, dat het verstrekken van subsidie aan politieke partijen bepaalde emotionele bezwaren ontmoet. De oorzaak daarvan moet vooral gezocht worden in de imago, welke „de politiek" in nog veel te

brede kring heeft. Men heeft in het algemeen te weinig inzicht in de taken, welke concreet door de politieke partijen worden verricht. Maar hier dreigen wij in het vicieuze cirkeltje te komen. Om die taken meer bekendheid te geven, vooral door ze goed te vervullen, is intensivering van actie nodig. Dat vereist geld. En dan zijn wij er weer.

Het lijkt ons in ieder geval een goede zaak, wanneer de emotionele bezwaren niet te zwaar gewogen worden en de kwestie van de subsidie aan politieke partijen in het parlementair overleg nu eens concreet aan de orde wordt gesteld. Men zal — ook emotioneel — aan de gedachte moeten gaan wennen.

Alle partijen willen vrede

door H. G. Cloudt

De discussie over de vernieuwing van de politiek heeft in 1967 ook op het terrein van het internationale beleid enkele geschriften opgeleverd die de eerstkomende jaren waarschijnlijk weinig aan betekenis zullen inboeten. De belangrijkste bijdrage in het debat over de door Nederland te bedrijven internationale politiek is ongetwijfeld het welbekende rapport „Een politiek voor vrede" 1) van de Partij van de Arbeid. Qua omvang en diepgang is deze studie een van de meest indrukwekkende produkten, ooit vervaardigd door een commissie van een Nederlandse partij. Alleen al daarom heeft de P.v.d.A., en speciaal de betrokken commissie, recht op een serieus compliment. Daarom is er ook alle reden om ons enkele maanden na de publikatie ervan nog te occuperen met de bevindingen die in het rapport zijn neergelegd.

Er is nog een andere, eveneens gerede aanleiding om ons te verdiepen in de studie van de P.v.d.A.-commissie: enkele weken vóór het verschijnen van „Een politiek voor vrede" heeft de Katholieke Volkspartij immers de nota „Actieve vredespolitiek" 2) gepubliceerd. Deze toevalligheid biedt ons de gelegenheid de overeenkomsten en/of verschillen op te sporen in de denkbeelden van de grootste partijen inzake de internationale politiek en de defensie. Dat is ook van belang in verband met de Nederlandse partijpolitieke verhoudingen. (In het kader van de discussie over de „partijvernieuwing" zouden we bij een vergelijkende beschouwing over de standpunten inzake de internationale politiek eigenlijk ook de opvattingen van de christen-radicalen en het Democratisch Centrum Nederland moeten betrekken. Maar dat zou een te omvangrijke taakstelling zijn voor het bestek van één artikel. Bovendien is er onder de christen-radicalen in dit opzicht nog allerminst sprake van een homogene gedachtengang.)

Wie de twee publikaties van de K.V.P. en de P.v.d.A. met elkaar wil vergelijken, dient wel het totaal verschillende karakter ervan in het oog te houden. Het rapport van de P.v.d.A. is, zoals gezegd, een omvangrijk geschrift, dat het resultaat is van de toezegging van het partijbestuur aan het congres (Rotterdam, november 1966), dat het „de ontwikkeling van de Oost-West-verhouding en de functie van de NAVO in het licht van de veranderende internationale situatie" door een commissie zou laten bestuderen. In de loop van haar werkzaamheden heeft de daartoe ingestelde commissie, onder leiding van oud-staatssecretaris Van der Stoel, een ruimer arbeidsterrein gekozen. Zij was tot de conclusie gekomen

dat men het vraagstuk van de verhouding tussen Oost en West en van de positie van de NAVO alleen zinvol kon benaderen in de context van het „vredesvraagstuk" als centraal thema. Het rapport bevat daarom ook een hoofdstuk „maatregelen tot behoud van de wereldvrede": wapenbeheersing en ontwapening; versterking van de Verenigde Naties; het beleid t.a.v. de ontwikkelingslanden.

Niettemin valt in het rapport begrijpelijkerwijs de nadruk op de plaats van het Atlantisch bondgenootschap in de sinds 1949 zo drastisch veranderde internationale verhoudingen. Zoals bekend mag worden verondersteld, heeft de commissie juist aangaande de NAVO geen overeenstemming kunnen bereiken. Twee van de tien leden — de atoompacifist Franssen en de nieuw-linkse Lammers — hebben in een minderheidsnota trachten duidelijk te maken waarom zij gekant zijn tegen de voortzetting van Nederlands lidmaatschap van de NAVO en dus in feite ook tegen het voortbestaan van het bondgenootschap als zodanig.

De nota „Actieve vredespolitiek" van de KVP is „bescheidener" van opzet en van omvang. Zij bevat een uitwerking door een commissie onder voorzitterschap van Prof. Mathon van de paragrafen over het internationale beleid in het verkiezingsprogram en het ontwerp-werkprogram 1967-1971. De publikatie van een dergelijk geschrift is bijna een traditie; in 1963 is namelijk een soortgelijke brochure verschenen onder de titel „Naar de wereld van morgen in de internationale politiek".

K.V.P. en P.v.d.A. gelijkgezind

Zoals op grond van de eensgezinde opstelling van de vrijf „grote" partijen t.a.v. de grondslagen van onze buitenlandse politiek was te verwachten, zijn de gedachten daarover van de P.v.d.A. en de K.V.P. ook in de partijpolitieke crisisperiode (1966) tot nu toe vrijwel parallel gebleven. Opmerkelijk is wel dat beide partijen gelijktijdig één — zij het uiteraard overheersende — doelstelling, namelijk de bevordering van de *vrede*, centraal zijn gaan stellen, zoals ook overduidelijk blijkt uit de titels „Een politiek voor vrede" en „Actieve vredespolitiek". In beide geschriften worden de belangrijkste onderdelen van Nederlands internationale politiek in het kader van een actieve vredespolitiek geplaatst, en daaraan dienstbaar gemaakt; want „het scheppen van de voorwaarden voor een duurzame vrede is (...) het centrale vraagstuk van deze tijd", zoals terecht wordt gesteld in de inleiding van het rapport van de P.v.d.A. Als belangrijkste onderdelen van een vredespolitiek noemt dit rapport: het ontwikkelingsbeleid, wapenbeheersing en ontwapening, versterking van de V.N., bestrijding van nationalisme, rassendiscriminatie en kolonialisme, samenwerking tussen Oost en West.

In de K.V.P.-nota wordt gezegd „dat de internationale politiek in dit perspectief (nl. „het streven naar vrede, vrije ontplooiing van de mens en de maatschappij, en sociale rechtvaardigheid, voor alle volkeren en mensen van welk ras, welke nationaliteit of welke godsdienst dan ook")

een organisch en samenhangend geheel dient te vormen". De principiële benadering van de te voeren internationale politiek is dus in beide geschriften nagenoeg identiek.

De bekommernis om de *veiligheid* lijkt in het tijdperk van toenemende ontspanning tussen Oost en West, secundair te zijn geworden, al kan men niet zeggen dat het veiligheidsvraagstuk door de P.v.d.A. of door de K.V.P. wordt gebagatelliseerd. Wél is dat het geval in de minderheidsnota van Franssen en Lammers. Wat de zorg om de *vrijheid* betreft, geldt ongeveer hetzelfde. En van een benadering van de „buitenlandse" politiek, die onbeschroomd uitgaat van echte of vermeende typisch nationale belangen, is in geen van beide geschriften sprake. Het denken over het internationale beleid is zowel in de K.V.P. als in de P.v.d.A. al sinds jaren internationalistisch en mondiaal gericht. De voorkeur voor de term *internationale* politiek is daarvan een symptoom.

Alleen de minderheid van de P.v.d.A.-commissie komt via haar afwijzing van de NAVO als middel voor de bevordering van ontspanning en vrede, in feite tot een pleidooi voor een zelfstandige, „nationale" buitenlandse politiek van ons land. Vanzelfsprekend is daarbij dan niet de doelstelling in het geding — alle partijen en groepen willen de vrede —, maar de weg waarlangs het doel het beste zou kunnen worden bereikt. Intussen impliceert de scheiding der geesten inzake de *middelen* om een algemeen aanvaard doel te bereiken, een politieke scheidslijn.

Tegen het nationalisme en speciaal tegen de *Franse* politiek wordt zowel in de nota van de K.V.P. als in het meerderheidsrapport van de P.v.d.A. nogal gefulmineerd. De commissie-Van der Stoel volstaat er gelukkig niet mee, haar afkeer van de Franse politiek uit te spreken; haar filippica bevat ook een argumentatie — die we grotendeels kunnen onderschrijven. Maar wanneer gesteld wordt dat „Nederland zich tot het uiterste (zal) moeten inspannen om het opbouwen van vormen van politieke samenwerking tussen de landen van de Europese Gemeenschap te verhinderen", klinkt ons dat te rechtlijnig, te weinig politiek. Wie of wat is ermee gebaat als we „domweg" zelfs gesprekken over de politieke samenwerking zouden afwijzen? De KVP-nota spreekt in dit opzicht naar onze mening realistischer taal.

In dezelfde passage stelt de commissie van de P.v.d.A. spijtig vast dat de „grootse conceptie" van het door Kennedy bepleite *Atlantisch deelgenootschap* vooral door Frans toedoen niet is verwezenlijkt „en voorshands ook niet te verwezenlijken valt". Ook in de KVP-nota wordt vastgehouden aan het perspectief van het deelgenootschap tussen enerzijds de VS en Canada en anderzijds West-Europa. Meer in het algemeen spreekt uit beide publikaties een nog altijd sterk Atlantische gedachtengang. Zonder te willen afdingen op het preferente belang van de Atlantische samenwerking voor de verwezenlijking van onze voornaamste doeleinden — vrede, vrijheid, veiligheid, welvaart —, zou men toch de vraag moeten opwerpen (en beantwoorden!) inhoeverre een nog nauwere Atlantische samenwerking, die de idee van het deelgenootschap inpliceert,

verenigbaar is met een verdere toenadering tot Oost-Europa en met de noodzaak te werken aan de opheffing van de scheidslijn waardoor ons continent op zo onnatuurlijke wijze in tweeën is gesneden. Zou de Sovjet-Unie ooit akkoord kunnen gaan met een geleidelijk groeiende pan-Europese samenwerking, als een aantal Westeuropese landen in de toekomst nog sterker met de V.S. zou zijn verbonden? Bovendien is hierbij natuurlijk de vraag aan de orde inhoeverre o.a. Nederland zich kan of mag (laten) identificeren met het Amerikaanse beleid ten aanzien van de derde wereld. Het heeft ons bevreemd dat de commissie-Van der Stoel in haar uitvoerige studie niet is toegekomen aan het stellen van dergelijke vragen. Mutatis mutandis geldt uiteraard hetzelfde voor de standpuntbepaling van onze partij.

Niet alleen over de Atlantische samenwerking en de toekomst van de NAVO (daarop komen we nog terug), maar ook over andere belangrijke zaken blijkt nog steeds verregaande overeenstemming te bestaan tussen de P.v.d.A. en de K.V.P. Beide zijn bijvoorbeeld geporteerd voor het houden van een Europese veiligheidsconferentie, als de tijd daarvoor rijp is en de deelname van de V.S. verzekerd is. Beide wijzen de gedachte van een (West)-Europese kernmacht van de hand. Beide denken in grote lijnen hetzelfde over het Duitse vraagstuk, al moet worden geconstateerd dat de P.v.d.A.-commissie met geen woord rept over het zelfbeschikkingsrecht, dat toch ook voor Duitsers zou moeten gelden.

Na de grote eensgezindheid in het denken over de internationale politiek van de K.V.P. en de P.v.d.A. te hebben gereleveerd schreef De Tijd (30 sept. j.l.): „Men kan nauwelijks zeggen dat de P.v.d.A. in het buitenlands beleid progressiever of linkser is dan de K.V.P." Afgezien daarvan is het natuurlijk verheugend dat over het te voeren internationale beleid nog altijd zo'n grote consensus bestaat. Daardoor bestaat er immers een grotere kans op verwezenlijking van doelstellingen die een grote meerderheid van ons volk en van het parlement als de juiste beschouwt. Zo'n verregaande overeenstemming zou als schaduwzijde een zekere starheid kunnen vertonen. Maar de bereidheid tot het telkens overdenken van de buitenlandse politiek, waarvan ook de twee grootste partijen zo duidelijk blijk geven, maakt het gevaar van verstarring denkbeeldig. Bovendien bestaan er in de meeste partijen minderheden die in ieder geval de verdienste hebben dat zij hun partij geen kans geven zich te vermeien in het gezapig repeteren van verouderde stellingen. Daaraan moet overigens worden toegevoegd dat wij het, gezien veel van de denkbeelden die deze minderheden aanprijzen, van groot belang achten dat zij tot in lengte van jaren minderheden blijven.

De P.v.d.A., Nederland en de NAVO

Zoals bekend, is het offensief van de minderheid tegen de NAVO op het congres van de P.v.d.A. in november j.l. afgeslagen. De resolutie-Lammers, die het uittreden van Nederland uit het bondgenootschap be-

pleitte, werd door een „overgrote" meerderheid verworpen. Hetzelfde lot was beschoren aan een motie-Van der Louw die behelsde dat Nederland in 1969 het lidmaatschap zou moeten opzeggen, als Portugal en Griekenland lid zouden blijven zonder hun regime te beteren. De eerstgenoemde resolutie verwierf toch nog altijd de instemming van 21% van de P.v.d.A. Bovendien besloot het congres, op voorstel van de afdeling Oranjewoud, in maart 1969 andermaal de NAVO-kwestie op de agenda te plaatsen. „Het (congres) ging daarmee dus de verplichting aan, de uiteindelijke beslissing nu nog niet te bepalen", aldus de spreker van de afdeling Oranjewoud in zijn spreekbuis, de Friese Koerier (22 nov. j.l.). De strijd in de P.v.d.A. over de NAVO is nog niet beslecht, en gezien het feit dat in 1967 vooral oudere coryfeeën hebben gepleit voor continuering van Nederlands NAVO-lidmaatschap en dat het huidige partijbestuur verschillende tegenstrevers telt, kan men niet helemaal de mogelijkheid uitsluiten dat de minderheid van 1967 zich in 1969 tot een meerderheid zal hebben ontwikkeld.

De commissie-Van der Stoel heeft, anders dan de opstellers van de KVP-nota, de vraag onder ogen gezien of voortzetting van het Nederlandse lidmaatschap van de NAVO na 1969 al dan niet gewenst is. (In de nota van de KVP komt deze kwestie niet aan de orde, omdat de brochure een totaal andere opzet had). De meerderheid van de P.v.d.A.-commissie heeft zich zeer duidelijk en overtuigend uitgesproken voor de handhaving van de NAVO en van het Nederlandse lidmaatschap daarvan. De meerderheid is ervan overtuigd „dat een uittreden van Nederland uit de NAVO, mede gezien de centrale ligging van ons land, tot een belangrijke verzwakking van het bondgenootschap zou leiden." Zij geeft vijf hoofdargumenten voor het handhaven van het bondgenootschap en van het Nederlandse lidmaatschap:

1. er is nog geen effectieve internationale rechtsorde en evenmin een mondiaal veiligheidssysteem;
2. het uiteenvallen van de NAVO („en dus (?) ook van de Amerikaanse verplichting om West-Europa te helpen verdedigen") zou leiden tot een Russisch machtsevenwicht, met de daaraan verbonden gevaren: politieke druk op West-Europa en het risico van Russische interventie in onze aangelegenheden; (Of de VS werkelijk min of meer automatisch hun handen zouden terugtrekken van West-Europa als de NAVO uiteen zou vallen, staat intussen te bezien. Verdediging van West-Europa tegen een eventuele agressor zou immers ook dan nog voor de VS een „plicht" blijven, op grond van hun eigen belang. Dat is althans de gangbare opvatting in Amerika. Een isolationistisch Amerika zou misschien tot een andere opvatting kunnen komen; maar ook dàt staat te bezien).
3. als de NAVO ophoudt te bestaan, kunnen er andere, gevaarlijke en dus ongewenste veiligheidssystemen ontstaan (b.v. een Europese kernmacht of een Amerikaans-Duits bondgenootschap);

4. ook zou West-Duitsland, als meest geëxponeerd land, dan kunnen gaan denken aan de vorming van een eigen kernmacht;
5. de totstandkoming van een „stabiele vredesordening in West-Europa wordt bemoeilijkt en vertraagd, wanneer niet regionale groeperingen, maar een veelheid van individuele staten met onderling uiteenlopende doelstellingen met elkaar in overleg zouden treden". Deze laatste overweging zou men verder hebben kunnen aanscherpen. Het is immers hoogst twijfelachtig of er zonder westelijk bondgenootschap een andere ordening in Europa tot stand zou kunnen komen dan een door de Sovjet-Unie gedicteerde. Men zie de tweede, hierboven aangehaalde overweging van het meerderheidsrapport.

Deze overwegingen van de meerderheid van de commissie-Van der Stoel zijn gefundeerd op een uitstekende, nuchtere paragraaf in het rapport over „de noodzaak tot handhaving van de NAVO" (pag. 107 e.v.). Alleen maken wij een voorbehoud, zoals reeds vermeld, ten aanzien van de opvatting dat het uiteenvallen van de NAVO per se zou betekenen dat de Amerikaanse nucleaire garantie aan West-Europa daarmee ook in de praktijk vervalt. Hoe dit ook zij, de standpuntbepaling van de P.v.d.A.-commissie dat het noodzakelijk is de NAVO te handhaven en de argumentatie daarvan, kunnen bij de K.V.P. alleen maar instemming ontmoeten. In de nota „Actieve vredespolitiek" is gesteld dat de K.V.P. van oordeel is dat de NAVO dient te worden gehandhaafd „om te voorkomen dat het Westen door werkelijke of schijnbare zwakte uitnodigt tot politieke misrekening of zelfs agressie; m.a.w. om de vrede te dienen en oorlog te voorkomen".

De politieke taken van de NAVO

Ook de visies van de P.v.d.A. en de K.V.P. inzake de toekomstige taken van het Atlantisch bondgenootschap lopen nagenoeg parallel. Intussen heeft de Raad van ministers van de NAVO in december j.l. al een aantal uitspraken gedaan over de functies van de verdragsorganisatie, waardoor de rapporten van de K.V.P. en de P.v.d.A. min of meer zijn „achterhaald". In het aanhangsel bij het slotcommuniqué 3) — het gepubliceerde resultaat van de studie, indertijd voorgesteld door de Belgische minister Harmel — wordt vastgesteld dat „de politieke taken van het bondgenootschap een nieuwe dimensie hebben gekregen" ten gevolge van de belangrijke wijzigingen in de internationale situatie sedert 1949. Naast haar primaire functie, de collectieve verdediging, heeft het bondgenootschap als tweede hoofdtaak „het verder streven naar vooruitgang in de richting van duurzame betrekkingen met behulp waarvan de fundamentele politieke vraagstukken kunnen worden opgelost. Militaire veiligheid en ontspanningspolitiek zijn niet met elkaar in strijd, maar vullen elkaar aan". In de beleidsconclusies van het NAVO-rapport wordt gesproken over de wenselijkheid, de praktijk van de consultaties tussen de bondgenoten te verbeteren, en een gecoördineerde en daardoor effectieve ontspanningspolitiek te

voeren. Letterlijk stipuleert het stuk dat „het uiteindelijke politieke doel van het bondgenootschap is te komen tot een vreedzame, rechtvaardige en duurzame orde in Europa, gepaard gaande met adequate veiligheidsgaranties". Daarbij rekent de alliantie het zich ook tot haar taak steeds de mogelijkheden tot wapenbeheersing en ontwapening te onderzoeken.

Als de NAVO haar hierboven summier samengevatte denkbeelden over de toekomstige politieke functie van het bondgenootschap in praktijk brengt, voldoet zij aan het door de K.V.P. geuite verlangen naar een „gemeenschappelijke Atlantische vredes- en ontspanningspolitiek". Ook de meeste wensen die de meerderheid van de P.v.d.A.-commissie heeft geuit inzake „hervormingen in de NAVO", zijn op zijn minst in de vorm van intenties te vinden in het officiële NAVO-document. Vanzelfsprekend zal de uitvoering van de politieke taken van de alliantie voorwerp van discussie blijven.

Eén verlangen van de P.v.d.A. geven we intussen weinig kans op inwilliging. Naar analogie met het statuut van de Raad van Europa wenst de commissie-Van der Stoel de opname in het Atlantisch verdrag van een bepaling „die schorsing dan wel uitstoting mogelijk maakt van landen die zich schuldig maken aan schending van fundamentele menselijke rechten en vrijheden". Zeker, het feit dat twee NAVO-landen dictatoriaal worden geregeerd, doet ernstig afbreuk aan de morele en politieke positie van het bondgenootschap. Maar anders dan bij de Raad van Europa tellen in een defensie-organisatie ook militair-strategische overwegingen. Helaas gaat het rapport van de P.v.d.A. daarop niet serieus in. Wél vermeldt de commissie dat in het bondgenootschap slechts *unaniem* besluiten kunnen worden genomen. We zien de suggestie van de P.v.d.A.-commissie op dit punt daarom eerder als een toegift voor de eigen tribune dan als een uitvoerbaar voorstel.

Minderheidsrapport

In het bestek van dit artikel kunnen we niet uitvoerig ingaan op de merites van het minderheidsrapport. Dat is jammer, want dit stuk vormt een ideale basis om gedetailleerd aan te tonen hoe-a-politiek, naïef, tegenstrijdig en volstrekt onvruchtbaar voor het beleid de meeste extreemlinkse gedachtenspinsels (evenals trouwens die van rechts) plegen te zijn. Omdat het ondoenlijk is de stortvloed van loze beweringen, drogredenen en onjuiste conclusies waarop de heren Franssen en Lammers de lezer tracteren, in minder pagina's dan hun „betoog" zelf telt te analyseren en te weerleggen, volstaan we ermee het oordeel van een onverdachte commentator te citeren, nl. de heer Dankert, secretaris voor internationale zaken van de P.v.d.A. en lid van de commissie-Van der Stoel. In „Opinie" van 13 oktober 1967 schreef hij: (...) De minderheid is bedrijfsblind, doet voortdurend of de Nederlandse buitenlandse politiek een zaak van Nederland alleen is, of grenzen belangrijk zijn en de opvolger van Luns op zijn eentje echt iets geweldigs zou kunnen betekenen voor de gang van

zaken in de wereld als geheel. Dat is gewoon volksverlakkerij". In hetzelfde artikel merkte Dankert eerder op: „De (. .) buitenlandse politiek van de minderheid — hun nota laat geen andere conclusie toe — blijkt in de kern te bestaan uit een terugvallen op een onafhankelijk nationaal beleid. Een beleid dat in de hele moderne geschiedenis bewezen heeft alleen maar tot brokken te leiden".

Niettemin zouden we lezing van het minderheidsrapport allerminst willen ontraden, integendeel. Op zichzelf vormt het stuk al een testimonium paupertatis voor de neutralistische politiek die de opstellers voorstaan. In zijn irritante overschatting van de mogelijkheden van de Nederlandse buitenlandse politiek steekt het schril af tegen de nuchtere maar tegelijkertijd constructieve benadering van de meerderheid. Zij heeft niet alleen de voosheid van de meeste argumenten en stellingen van de minderheid aangetoond, maar ook een aantal reële mogelijkheden aangewezen voor een Nederlandse bijdrage aan een vruchtbare politiek voor vrede.

---

1) Uitg. De Arbeiderspers, in de reeks Open Brief, Amsterdam; 1967; *f* 3,90.
2) Gestencilde brochure; te bestellen door storting van *f* 1,50 op giro 379333 van de Penningmeester van de K.V.P. te Den Haag.
3) Een Nederlandse vertaling van het communiqué en het aanhangsel is afgedrukt in het NAVO-maandblad, januari 1968.

Vóór de Italiaanse verkiezingen

door Dr. K. J. Hahn

Op 1 maart a.s. eindigt de vierde legislatuurperiode van de Italiaanse republiek waarvoor in 1948 de eerste parlementsverkiezingen werden gehouden. De komende oproep aan het Italiaanse kiezersvolk om naar de stembus te gaan zal vermoedelijk in mei a.s. worden verzonden. De datum is nog niet precies vastgesteld. Maar het gehele politieke klimaat wordt al weken lang door dit belangrijke feit bepaald, zelfs daar waar men het op het eerste gezicht niet zou vermoeden. Onder de oppervlakte van sommige financiële en administratieve schandalen die in de laatste tijd plotseling werden ontdekt en in de pers of zelfs in het parlement doordrongen, ontdekt men vaak onverwacht het politieke addertje in het gras.

De politieke strijd begint aan de rand van het slagveld en zal in de komende weken in concentrische cirkels geleidelijk het eigenlijke toneel bereiken. Uit dit alles kan worden afgeleid dat het een spannende en ook opwindende krachtmeting wordt — die naar algemeen wordt vermoed weinig aan de stand van zaken zal veranderen. De laatste crisis heeft voor deze theorie wel argumenten opgeleverd. Het leek alsof de kwestie van de geheime dienst van het leger, de SIFAR, de regering ten val zou brengen. De barometer in het paleis Montecitorio waar het parlement gevestigd is, stond op storm, de Kamerleden gingen elkaar te lijf zoals in de „goede oude tijd" na 1945, en premier Moro verliet woedend de Kamer — maar het kwam allemaal weer op zijn pootjes terecht. Er zijn echter tot in mei a.s. nog allerlei gelegenheden tot nieuwe conflicten, manoeuvres, schandalen en pressie van alle kanten zodat verrassingen natuurlijk nooit helemaal kunnen worden uitgesloten. Misschien kan het summiere panorama dat wij in het vervolg van dit artikel willen ontwerpen, een oordeel over de verschillende eventualiteiten, met alle reserves, toch vergemakkelijken.

Politieke ontwikkelingen

Het politieke landschap van Italië wordt nog steeds gekenmerkt door het bestaan van twee grote partijen die nu al twintig jaar in een bijna absolute tegenstelling tegenover elkaar staan: de Democrazia Cristiana en de Communistische partij; de eerste met ongeveer 40% van de stemmen van de Italiaanse kiezers, de tweede (de communisten) met ongeveer 26%. In deze situatie kan men wat de laatste jaren betreft weinig, zij

het ook niet oninteressante schommelingen registreren — de dialectiek van de politieke verhoudingen in Italië blijft bepaald door dit antagonisme. Temeer omdat de communisten regelmatig steun vinden bij de kleine socialistische splinterpartij voor „proletarische eenheid" (de PSIUP) en bij tijd en wijle, openlijk of langs de gewone onzichtbare politieke draden ook bij de linkervleugel van de Verenigde socialistische partij (de PSU) van Nenni en Saragat.

Tussen deze beide partijen — christen-democraten en communisten — trachten de socialisten de beslissende politieke kracht te worden, vooral sedert zij zich in 1965 eindelijk weer onderling hebben verzoend. Zoals bekend mag worden verondersteld, viel de oude socialistische partij van Nenni in 1947 uiteen. Het grootste deel volgde Nenni, die voor samenwerking met de communisten pleitte. De minderheid, onder leiding van Saragat, bekende zich tot het democratisch socialisme, verwierp iedere samenwerking met totalitaire krachten van welke kleur ook, sloot zich bij de Socialistische internationale aan en steunde de Europese integratie en de NAVO. Nenni volgde een strikt neutralistische koers.

Na de ervaringen van 1956 kwam het in de geest van Nenni en zijn volgelingen tot een kentering, tot een herbezinning op de democratische beginselen die door de communisten in Hongarije zo vreselijk werden geschonden. Dit proces leidde eerst tot een breuk tussen Nenni en Togliatti en tot een geleidelijke toenadering tussen de Nenni-socialisten en Saragat, maar ook tot een toenadering tot de christen-democraten.

Deze ontwikkeling van de Nenni-socialisten, die met de communisten in de oppositie waren gebleven, werd sterk vergemakkelijkt en gestimuleerd door een overeenkomstige politieke heroriëntering bij de christen-democraten. De samenwerking van de Democrazia met liberalen en sociaal-democraten, die de derde legislatuurperiode kenmerkte, dreigde het blok van Nenni-socialisten en communisten, tezamen ongeveer 40%, te bevriezen. Dit oppositie-blok diende eens sociaal en ook politiek in de staat te worden geïntegreerd, als men wilde voorkomen dat het een vreemde massa, een explosieve anti-staat-groep zou worden.

Opening naar links

Uit deze overweging ontstond, sterk gestimuleerd door vooraanstaande linkse christen-democratische leiders zoals de toenmalige president Gronchi en Amintore Fanfani, de gedachte van een „opening naar links", waartoe tenslotte op het congres van de Democrazia Cristiana officieel werd besloten met een beroep op een oude uitspraak van De Gasperi: de Democrazia Cristiana is een middenpartij die naar links kijkt. Op grond hiervan werd door Fanfani de eerste regering gevormd met alleen de sociaal-democraten en de linkse republikeinen als partners van de Democrazia Cristiana, terwijl de Nenni-socialisten parlementaire steun verleenden. Na de verkiezingen van 1963 namen de laatsten officieel deel aan de regering-Moro.

Deze belangrijke, ja historische stap veranderde het beeld van de Italiaanse binnenlandse verhoudingen wezenlijk. De communisten waren onverwacht geïsoleerd in de oppositie, „bien étonnés de se trouver ensemble" met de liberalen, monarchisten en neo-fascisten, terwijl de Nenni-socialisten er natuurlijk ook aan moesten wennen dat zij met hun vijandige broeders, de sociaal-democraten van Saragat, aan een en dezelfde regering deelnamen. De nieuwe centrum-linkse koers kon echter niet meer ongedaan worden gemaakt en Nenni ontwikkelde zich steeds meer in de richting van een Europees denken, waarin de NAVO als tegenhanger van de communistische machtsconcentratie haar plaats vond. Ook legde Nenni steeds meer nadruk op de beginselen van een vrije democratische samenleving als enig mogelijke vorm van een socialistische maatschappij, die door een communistische, op geweld en macht gebaseerde revolutie niet verzekerd is. Zo waren dan ook de grondslagen gelegd voor een hereniging van Nenni's socialisten en Saragat's sociaal-democraten, die in 1965 samen de nieuwe Verenigde socialistische partij vormden.

De derde partner in de centrum-linkse coalitie zijn de republikeinen, een kleine partij van linkse idealisten en intellectuelen die zich nog steeds laten inspireren door de oude progressieve en republikeinse ideeën van Garibaldi en die hun 1,5% stemmen slechts uit bepaalde delen van het land halen. Hun leider, La Malfa, weet echter zijn links-liberale ideeën door weldoordachte, zij het soms ook lastige theorieën over de sanering van de staatsstructuur gezag en publiciteit te verschaffen.

De oppositie

Tegenover deze regeringscoalitie staan de oppositiepartijen waarvan, zoals reeds gezegd, de communisten de grootste macht representeren. Verder bestaat de oppositie uit een nogal rijk geschakeerd gezelschap van zeer actieve en luidruchtige groepen en groepjes die ruw gesproken in een linker en een rechter helft uiteen vallen.

We hebben al gewag gemaakt van de pro-communistische socialisten die in 1964 de Nenni-partij verlieten omdat zij niet wilden samengaan met de sociaal-democraten en de verbinding met de communisten niet wilden opgeven. Diep doordrongen van de noodzaak dat de proletariërs in strikt marxistische zin een politieke eenheid moeten vormen, voegden zij bij de bestaande drie linkse partijen fluks nog een vierde die zij — kennelijk zonder de wrange grap ervan te beseffen — ook nog „Socialistische partij voor de proletarische eenheid" (de PSIUP) noemden. Hun leider, Vecchietti, lukte het echter niet alle oppositionele Nenni-socialisten naar zich toe te trekken. Er is naast de communisten en de PSIUP nog een klein groepje socialisten dat zich de onafhankelijken noemt en waarvan de meest belangrijke de heer Anderlini is, die nog kort geleden de regering-Moro bijna ten val had gebracht door bij de behandeling van de SIFAR-affaire geheime regeringsdocumenten in de Kamer voor te lezen.

De rechtse oppositie wordt gevormd door de liberalen onder Malagodi, de belangrijke, economisch uiterst invloedrijke rest van de grote partij die in de vorige eeuw de eenheid van Italië onder het huis van Savoye tot stand heeft gebracht en tot de eerste wereldoorlog zo goed als alleen het land bestuurde. Met hun 7% opereren zij veel effectiever dan men zou verwachten. Zij steunen op een sterke pers (Corriere della Sera, Il Giornale d'Italia en Il Tempo) en op de sterke industrie van Noord-Italië. In hun ideeën hebben zij zich echter niet weten los te maken van het traditionele liberalisme van de negentiende eeuw. Zij zijn daarom tot een zelfgekozen isolement veroordeeld in een land dat streken van onderontwikkeling en sociale achterstand kent, waarin dit soort liberale ideeën een merkwaardig anachronisme vormt en dat daarom ook door modernere liberale partijen niet meer wordt begrepen. Van tijd tot tijd moeten de liberalen dan ook met de monarchisten (1,5%) en neo-fascisten (bijna 6%) samen stemmen en samen oppositie voeren om zich gehoor te verschaffen. Een alternatief voor de centrum-linkse regering kunnen zij op deze wijze echter nooit bieden.

De verkiezingen van 1963

Zo leverden de laatste verkiezingen voor de Kamer van afgevaardigden (1963) het volgende beeld op van de verdeling van de politieke krachten in Italië. (Het aantal zetels is tussen 1958 en 1963 verhoogd.)

	1963		1958	
	%	zetels	%	zetels
Christen-democraten	38,3	260	42,4	273
Communisten	25,3	166	22,7	140
Nenni-socialisten	13,8	87	14,2	84
Sociaal-democraten	6,1	33	4,5	22
Liberalen	7	39	3,5	17
Neo-fascisten	5,1	27	4,8	24
Monarchisten	1,7	8	4,8	25
Republikeinen	1,4	6	1,4	6
Overigen	1,3	4	1,7	5
		630		596

De eerste parlementsverkiezingen onder de nieuwe centrum-linkse koers leverden dus voor de christen-democraten een duidelijk verlies en voor de communisten winst op. De oorzaken zijn bekend: in 1963 was voor het eerst het nieuwe klimaat te voelen dat in de katholieke wereld door het denken en het beleid van paus Joannes XXIII was ontstaan. De kerk in Italië sprak zich voor het eerst niet meer zo sterk in politieke aan-

gelegenheden uit, al hadden enkele bisschoppen zoals aartsbisschop Montini van Milaan en kardinaal Siri van Genua grote bedenkingen geuit tegen de nieuwe samenwerking van socialisten en christen-democraten. Toen de paus in het voorjaar ook nog de schoonzoon van Chroesjtsjow, Adsjoebei, ontving en dit door de communisten danig werd uitgebuit, meenden vele brave lieden in het land dat er nu geen bezwaar meer voor katholieken bestond om de communistische partij te kiezen.

Vervolgens speelde ook nog het beleid van minister-president Fanfani een rol. Hij was in zijn enthousiasme voor de nieuwe progressieve politiek de verkiezingscampagne wel een tikkeltje te „open" ingegaan. Tenslotte bleek het voor de Democrazia Cristiana nadelig dat zij in deze tijd innerlijk sterk was verdeeld in een aantal stromingen die in wezen partijen binnen de partij vormden, van rechts tot ver naar links.

De communisten profiteerden van dit alles, terwijl de socialisten, nog verdeeld in twee partijen, de nieuwe regeringskoers nog niet voldoende hadden doen gelden.

De ontwikkeling sinds 1963

Er werd een aantal conclusies uit de verkiezingen en hun nasleep getrokken. De Democrazia Cristiana verving Fanfani door Moro, die tot dan toe secretaris-generaal van de partij was geweest. De partij van Nenni besloot nu rechtstreeks aan de regering deel te nemen. Dit leidde tot een onaangenaam intermezzo, omdat zowel Fanfani als de linkervleugel van de socialistische partij, onder leiding van prof. Lombardi, met deze gang van zaken niet erg tevreden waren. Een zakenkabinet onder Leone nam de regering over tot in december 1963 inderdaad Moro en Nenni als premier resp. vice-premier de nieuwe regering vormden en zelfs de zegen van de „Osservatore Romano" kregen.

Vervolgens begonnen de Nenni-socialisten, zoals reeds opgemerkt, de besprekingen met de sociaal-democraten over hereniging, die in 1965 een feit werd. De Democrazia Cristiana droeg de leiding van de partij over aan Rumor, die uit de sterke middengroep van de „Dorotei" komt, waartoe persoonlijkheden als Taviani, Colombo, Russo enz. behoren. Rumor reorganiseerde de partij en gebruikte de heilzame schrik wegens de verliezen van 1963 om een actie tegen de stromingen in de partij te voeren, zodat hij een sterke meerderheid in de partij achter zich kreeg. Er bleef binnen de partij een linkse oppositie van 24%, die echter niet van plan is de geslotenheid van de partij ernstig in gevaar te brengen. Bovendien verduidelijkte Rumor de lijn van de partij: de Democrazia Cristiana beschouwt de centrum-linkse coalitie als een historische, sociale en economische noodzaak om de vooruitgang van het gehele land te verzekeren, zij acht iedere vorm van samenwerking of contact met de communisten onmogelijk en bepleit de handhaving van de politieke eenheid van de katholieken.

De communisten van hun kant begonnen de nadelen van de nieuwe

constellatie te voelen. Ze waren voor het eerst de enige linkse partij in de oppositie, geïsoleerd. Bovendien verloren ze in 1964 hun grote leider Togliatti, de wijze, grootvaderlijke leider die intern een streng beleid voerde, zijn eigen stalinistische tijd indachtig. Zijn opvolger, Longo, heeft tot nu toe dit vader-imago nog niet weten op te bouwen. De grote buitenlandse verwikkelingen, het Russisch-Chinese conflict, aan de andere kant de vooruitgang van de Europese economische samenwerking die voor Italië zichtbare resultaten opleverde, zodat men van een Italiaans wonder begon te spreken, de hereniging van de twee socialistische partijen en de krachtige en gesloten koers van de christen-democraten schiepen een klimaat waarin de nieuwe sociale politiek en de economische planning voor vijf jaar in ieder geval een goede start hadden.

Daarbij komt dat de communistische partij in de tijd van de dialoog en de vreedzame coëxistentie met niet geringe interne moeilijkheden te kampen kreeg. Afgezien van kleine, maar actieve pro-Chinese groepen, moest zij twee opvattingen zien te verzoenen die door twee van haar sterkste politieke figuren worden verkondigd. De een, Amendola, is van oordeel dat de communisten hun eigen partij-organisatie moeten opgeven en met socialisten en linkse katholieken een geheel nieuwe democratische progressieve partij moeten vormen. De ander, Ingrao, houdt aan de eigen communistische partij vast, maar wil wel met de linkse katholieken tot een vruchtbare dialoog en misschien tot samenwerking komen. Bovendien kent de partij verloop in de ondernemingen, omdat de arbeiders door een relatieve welstand in de revolutionaire inzet minder geïnteresseerd raken.

Dit heeft tot gevolg gehad dat in bijna alle gemeentelijke en provinciale verkiezingen die sinds 1963 hebben plaatsgehad, de christen-democraten voor het eerst sinds 1958 weer lichtelijk vooruit gingen, dat de socialisten zich konden handhaven en dat de communisten zich voor het eerst slechts op het oude peil konden handhaven of zelfs achteruitgingen, vooral in de steden.

Op weg naar de stembus

Zo zou men reden kunnen hebben tot een gematigd optimisme. De regering-Moro, met enkele tussentijdse wijzigingen in de personele samenstelling sinds december 1963 aan het bewind, leek een van de meest stabiele regeringen in Europa, in ieder geval die met de langste zittingsduur. Maar met het naderende einde van de legislatuurperiode en het begin van de verkiezingsatmosfeer begonnen de oppositiepartijen nauwkeurig geplande en „getimede" acties tegen de regering te voeren. De liberalen en de neo-fascisten organiseerden dagenlange filibusters, waardoor de nieuwe wet inzake de regionale autonomie werd opgehouden. Linkse groepen brachten onlangs het schandaal van de geheime dienst en de pogingen tot een putsch in juli 1964 te berde, waardoor de regering bijna ten val kwam. Van radicaal-socialistische zijde werd de affaire

rond de christen-democratische oud-burgemeester van Rome, Petrucci, aan het licht gebracht. En de acties op de universiteiten hebben naast alle goede motieven ook een nare politieke achtergrond van socialistische, communistische of zelfs pro-Chinese aspiraties, waardoor de dingen alleen maar vertroebeld worden.

De eindspurt van de regering-Moro wordt dus niet gemakkelijk. Nenni heeft er zijn handen vol aan om zijn linkervleugel in toom te houden en te voorkomen dat hier de communisten invloed winnen, de christen-democraten moeten hun ministers tegen zware aanvallen in de Kamers en in de pers beschermen. Daarbij komt dat de kerk voor het eerst zeer terughoudend positie gekozen heeft ten aanzien van de politieke eenheid van de christenen. In de eerste plaats verscheen de verklaring van de Italiaanse bisschoppen-conferentie zeer vroeg voor de verkiezingen, namelijk reeds eind januari; bovendien baseerde de verklaring haar pleidooi voor politieke eenheid niet op theologische maar op historisch-pastorale gronden. Uitdrukkelijk nam zij daarbij de formule van het Concilie over, dat op maatschappelijk gebied onder katholieken verschil van mening kan bestaan. Dit dwingt de christen-democratische partij natuurlijk tot een veel sterkere inspanning om op eigen kracht met een concreet en duidelijk programma een politiek te voeren die overtuigt.

Het congres dat de Democrazia Cristiana begin december te Milaan hield, was een voorbereiding op de verkiezingen van dit voorjaar. De partij toonde zich in een eensgezindheid, ondanks alle verschillen, die men al lang niet meer gewend was. De Europees-Atlantische lijn van de buitenlandse politiek werd nadrukkelijk onderstreept, maar tegelijk werd de inzet voor de vrede beklemtoond. (Er is in Italië weinig ruimte voor een gaullistische conceptie, zoals de republikein Pacciardi ondervond, die — hoewel oud-strijder aan de kant van de „roden" in Spanje — een „Unie voor de nieuwe republiek" à la UNR in Italië wilde invoeren en hopeloos faalde). De politiek van de Democrazia is doorzichtiger geworden onder de leiding van Rumor, de partij meer gesloten.

Maar de problemen zijn niet kleiner geworden: de aardbeving kost miljoenen, de migratie van de Italiaanse arbeiders vraagt een langdurige ontwikkelingspolitiek in Zuid-Italië, de administratie van de staat moet tegen corruptie en inefficiency worden beschermd en de vele kleine stakingen bewijzen dat met de sociale vooruitgang de sociale spanningen niet minder worden, maar dat de onrechtvaardigheden daardoor juist sterker worden gevoeld. De landbouw moet worden gesaneerd, de urbanisering in de industrie-streken schept bijna onoverwinnelijke problemen. Alleen als de beide grote democratische krachten in Italië, de christen-democratie en de socialisten, niet tègen elkaar de verkiezingen ingaan, maar in een faire wedstrijd waarbij de res publica niet uit het oog wordt verloren, alleen dan kunnen zij de zware aanvallen van de rechtse en de linkse oppositie doorstaan. Dan is het echter ook nodig misstanden op te ruimen en in delicate vraagstukken, zoals de invoering van de echtscheiding, ook de overgang van een gesloten naar een pluralistische

maatschappij niet uit het oog te verliezen. Want Italië gaat in de komende jaren een zeer snelle evolutie van zijn gehele maatschappelijke en culturele structuur tegemoet, die een nauwkeurige aanpassing van de partijen en een weloverwogen beleid zal vereisen.

Buitenlandse politiek

Als we in dit kader ook nog over de buitenlandse politiek van Italië willen spreken, moeten we ons tot enkele vluchtige opmerkingen beperken. De regering van Italië, d.w.z. de twee grote partijen die voor het beleid van Italië verantwoordelijk zijn, hebben zich vastgelegd op de Europese integratie, de uitbreiding van de gemeenschappen tot Engeland c.s. en op de Atlantische samenwerking, maar zij willen tevens bijdragen tot ontspanning en ontwapening, meer contact met Oost-Europa — zonder de eigen waarden en de eigen veiligheid in gevaar te brengen — en sterke en nadrukkelijke steun aan de Verenigde Naties. In het kader van de bestaande verhoudingen in Europa komt Italië door dit alles nu wel een grotere politieke rol toe, die natuurlijk nooit los te maken is van de vaak gecompliceerde interne situatie van het land dat eeuwenoude structuren in de maatschappij en in het politieke denken moet vernieuwen en aanpassen.

Erratum:

In het januarinummer 1968 op pagina 28 onder Personalia staat: J. J. P. de Boer, lt. ter zee eerste klasse. Dit moet zijn: J. J. P. de Boer, Kapitein-Luitenant ter Zee.

PUBLICATIES VAN HET CENTRUM VOOR STAATKUNDIGE VORMING

Bij het Centrum voor Staatkundige Vorming, Prinsengracht 95 's-Gravenhage, zijn o.a. de volgende geschriften verkrijgbaar:

No.	Titel	Prijs
1.	Ontwerp van een staatkundig urgentieprogram (1945)	*f* 0,30
2.	Advies betreffende het electoraal optreden der katholieken, met toelichting (1945)	„ 0,15
18.	Katholicisme, verdraagzaamheid en democratie naar Nederlandse verhoudingen; redevoeringen van Mr. Dr. J. J. Loeff pr en Prof. Dr. L. G. J. Verberne (1950)	„ 1,—
44.	Staatkundige eenheid der katholieke Nederlanders (1954)	„ 1,25
50.	Rechtvaardigheid en doelmatigheid van een huurbelasting (1955)	„ 0,75
54.	Monumentenwet; beschouwingen over haar beginselen, daarin te geven voorschriften en te treffen maatregelen (1955)	„ 1,50
57.	Samenwerking in Nederland als staatkundig vraagstuk; rede van Prof. Mr. A. L. de Block (1955)	„ 1,—
68.	Het ontwerp van Wet op de Ruimtelijke Ordening (1957)	„ 1,35
75.	Regeling van de financiële verhouding tussen het rijk en de gemeenten (1958)	„ 2,—
86.	De ontwikkeling van het sociale denken; rede van Dr. R. C. Kwant OSA (1960)	„ 1,50
88.	Grondgedachten over overheidsvoorlichting (1960)	„ 1,25
102.	Verschijnselen van economische groei; inleiding door Prof. Dr. Th. L. M. Thurlings (1962)	„ 1,75
129.	Volk en volksvertegenwoordiging; inleiding door Prof. Mr. L. G. A. Schlichting (1964)	„ 1,25
130.	Landschap en recreatie (1964)	„ 3,—
136.	Nederland en de internationale ontwikkelingssamenwerking (1966)	„ 6,25
137.	Macht en Evangelie; rede van Dr. G. J. Mulders SJ (1966)	„ 2,50
139.	Wettelijke maatregelen betreffende anti-conceptionele middelen (1966)	„ 1,75
140.	Subsidiëring van bijzondere begraafplaatsen (1967)	„ 2,—
141.	Beeld van 1966; poging tot inzicht en uitzicht (1967)	„ 1,—
142.	Wettelijke regeling van het jeugdwerk (1967)	„ 6,50
143.	Ruimtelijke ordening; verslag van een gespreksdag (1967)	„ 1,50
144.	Internationale ontwikkelingssamenwerking; verslag van een gespreksdag (1967)	„ 1,50
145.	Herziening van het kiesrecht binnen het kader van de Grondwet (1967)	„ 2,25

Een lijst van alle verkrijgbare publicaties wordt op aanvraag door het bureau van het Centrum toegezonden. Een abonnement op de publicaties kost *f* 10,— per jaar (voor studenten *f* 7,50).

Gezondheidsbestel in discussie

Kritische kanttekeningen bij het rapport „Gezondheidszorg" van de Dr. Wiardi Beckman Stichting

door prof. Mr. J. Th. M. De Vreeze

De organisatie van de gezondheidsvoorzieningen heeft de vooruitgang in de medische wetenschap en de veranderingen in de maatschappij niet bij kunnen houden. Die organisatie heeft eerder het karakter van een verzameling stukken en brokken, met overlappingen en doublures, grote leemten, hoge kosten en verspilde krachten, dan van een geïntegreerd systeem, waarin behoeften en voorzieningen nauwkeurig op elkaar zijn afgestemd. Dit is een uitspraak, die niet afkomstig is uit het in oktober 1967 verschenen rapport „Gezondheidszorg" van de Dr. Wiardi Beckman Stichting, dat ik als uitgangspunt wil nemen voor een beschouwing over het Nederlandse gezondheidsbestel, dat de laatste jaren weer sterk in discussie is gekomen; zij is ook niet afkomstig uit een ander Nederlands rapport, maar uit een in november 1967 aan de regering van de Verenigde Staten uitgebracht advies van een commissie, die zich bezig hield met het probleem van de bemanning van de gezondheidszorg in dat land. In het advies wordt de gezondheidsorganisatie doorgelicht en op goed Amerikaanse manier wordt zonder slagen om de arm gezegd wat er aan de hand is. De inleiding op dit document, dat, als we Time mogen geloven, door President Johnson wordt beschouwd als verplichte lectuur voor de leden van zijn kabinet, valt met de deur in huis: in de zomer van 1966 vertoonden de kosten van de gezondheidszorg een stijging; deskundigen gingen er van uit, dat de gezondheidsindustrie tegen 1975 's lands grootste werkgever zou worden; terwijl de nationale gezondheidsrekening de vijftig miljard dollar naderde, viel er in brede kring ontevredenheid waar te nemen over het niet beschikbaar zijn van gezondheidsvoorzieningen, hoewel er toch meer krachten en meer diensten aanwezig zijn dan ooit tevoren. Men staat voor een paradoxale situatie.

Aan de ene kant blijken de aantallen artsen, ziekenhuisbedden, gezondheidsvoorzieningen per persoon in het algemeen gelijk of groter te zijn dan dertig jaar geleden; heeft het wetenschappelijk onderzoek sterke uitbreiding gegeven aan de medische kennis; zijn ook de financiële barrières voor verzorging sterk verkleind door de ontwikkeling van private en publieke verzekeringsprogramma's, samen met de overheidssteun voor de behoeftigen. Niettegenstaande die duidelijke verbetering wordt er aan de andere kant toch veel en ernstig gesproken over een crisis in de gezondheidszorg, die voor de deur staat; neen, die er is. Tenzij het systeem wordt verbeterd, zal de gezondheidszorg steeds minder bevrediging gaan

geven, ook al gaan de kosten en de aantallen werkers nog zo sterk omhoog. Daarom houdt het Amerikaanse rapport, waaruit ik nog steeds citeer, zich er voor alles mee bezig wat op dit moment kan én moet worden gedaan, om aanwezige krachten en diensten efficiënter te benutten, opdat door beschikbaarheid en kwaliteit van de gezondheidszorg de burgers hun behoeften bevredigd zullen kunnen achten, om de kosten binnen redelijke grenzen te houden en de plannen voor de toekomst verstandig op te zetten.

Niet toegevend aan de verleiding verder op dit stuk in te gaan en dus ook buiten beschouwing latend de in het oog springende verschillen tussen Noord-Amerika en Nederland, — men denke alleen maar aan de achterstand in de gezondheidszorg ginds voor het arme platteland, de stedelijke ghetto's, de rondtrekkende arbeiders en andere minderheidsgroepen, — wil ik nu overgaan tot kritisch kommentaar op het W.B.S.-gezondheidsprogram, voor welks opzet de gegeven aanhalingen een goed startpunt lijken te bieden. Daarbij hebben ze ook nog het voordeel te onderstrepen, dat we vooral niet moeten denken dat de problematiek van organisatie en financiering van moderne gezondheidszorg uitsluitend voor ons kleine land een zorg en een last zouden zijn.

Grondslagen voor een program van gezondheidszorg

Wat het W.B.S.-rapport wil geven, zijn grondslagen voor een program van gezondheidszorg. Men gaat uit van de gang van de patient door het complexe gezondheidsbestel en, zo zegt het „Ten geleide", op basis daarvan is een struktuurplan ontworpen, waaraan medisch-wetenschappelijke, -practische en -organisatorische eisen ten grondslag zijn gelegd. De geboden grondslagen leiden dan tot „een vorm van samenhangende nationale gezondheidszorg, zonder dat het waardevolle in de Nederlandse organisatorische struktuur is verloren gegaan." Waar het niet om gaat, dat is om de programmering zelf, om de presentatie, resp. de voorbereiding van een evenwichtig samenstel van doeleinden en middelen. Dat eist een volledige inventarisatie en kwantificering van alle elementen, opgaaf voor een daartoe uitgerust apparaat, waarover een politieke partij of haar wetenschappelijk bureau niet beschikt. Het vaststellen echter van grondslagen, waarop de programmering dient te worden gebouwd, vereist in de eerste plaats het uitspreken van beginselen, die de aard van deze grondslagen bepalen. Dat is typisch een taak voor een politieke partij, een taak die ten aanzien van de gezondheidszorg urgent is. Men mikt derhalve op een struktuur, waaraan de zo juist genoemde medische eisen ten grondslag liggen en eerst als men zover is kunnen organisatorische lijnen voor overheid en particuliere gezondheidsinstellingen worden getrokken. Bij dit alles heeft een belangrijke rol gespeeld, dat men niet zo ver van de maatschappelijke werkelijkheid af wilde komen te staan, dat verwezenlijking in de nabije toekomst uitgesloten zou moeten worden geacht. Daarom ging het er meer om een evenwichtige (her)-ordening van het bestaande op gang te brengen, dan voorstellen te doen, welke beogen meer, nieuwe of

duurdere voorzieningen tot stand te brengen. Door deze benadering is de discussie, zo wordt gesteld, die het rapport wil uitlokken, goeddeels van politieke aard.

Dit is een aanpak, die men voor een rapport als dit alleen maar waarderen kan, zoals ook de durf om in kort bestek en duidelijke taal een hoop moeilijke zaken aan te snijden lof verdient. Daarmee is uiteraard het maken van kritische notities niet in strijd. Is de W.B.S.-commissie er in geslaagd haar politieke beginselen duidelijk te stellen? Zijn die beginselen aannemelijk voor ons? Biedt de geboden struktuurschets houvast voor een evenwichtige (her)-ordening van het bestaande? Tegen de achtergrond van deze vragen wordt nu nader op het rapport ingegaan, met de wetenschap, dat uit de veelheid ook andere punten te kiezen zouden zijn, maar dan toch in het vertrouwen dat de gekozen aspecten van het program ook door de samenstellers als belangrijk worden beschouwd.

Rode draad van het rapport?

Als grondprincipe voor de geneeskundige voorzieningen ziet men, dat — bij gelijkheid van effect — aan de eenvoudige voorziening de voorkeur moet worden gegeven boven de gecompliceerde, aan de minder ingrijpende boven de meer ingrijpende, aan de kortdurende boven de langer durende. Daar de voorzieningen in hun effect verschillend (kunnen) zijn, moeten zij worden geordend volgens het beginsel van doelmatigheid. Er dient een onderschikking van dure aan goedkope voorzieningen te bestaan. Deze rangorde zal *struktureel* tot uiting dienen te komen.

Het is deze „principiële en systematische onderschikking van dure aan goedkope voorzieningen" die op blz. 66 als rode draad van het rapport wordt gekenmerkt. Hoe is deze draad nu uitgesponnen? In een medisch-organisatorische struktuur, bestaande uit vier „lijnen". De eerste moet de instantie zijn waartoe iedere hulpzoekende zich zonder restriktie kan wenden. Op de eerste lijn werkt een team van deskundigen, met de huisarts als centrale figuur. De tweede lijn is die van de specialisatie, dus vooral van de specialisten en de algemene ziekenhuizen, de derde die van de superspecialisatie, terwijl tenslotte de vierde lijn die is van de categorale voorzieningen, bestemd voor bepaalde groepen van zieken (psychisch gestoorden, revalidatie, langdurige verpleging).

Mijn kommentaar bij dit stuk van het program, waaraan de samenstellers kennelijk grote waarde hechten, houdt op de eerste plaats in, dat ik de gedachte op zich zelf niet kan zien als rood in de politieke zin, men mag ook zeggen als typisch socialistisch, welke opmerking vanzelfsprekend niet als afkeuring van de gedachte bedoeld is. Ik vind het zelfs uitstekend, dat zij nog eens met klem naar voren gebracht wordt. Wel lijkt het mij ter voorkoming van misverstand nuttig te beseffen, dat hetgeen bij voorbeeld het Nederlands Huisartsen Genootschap en de Kruisverenigingen al lang nastreven, hetgeen ook de Volksgezondheidsnota beoogt met haar nadruk op versterking van de wijkgezondheidszorg en de regionale samen-

werking, niet wezenlijk onderscheiden is van het hier gestelde. Zit het specifiek politieke van het rapport ten aanzien van dit punt dan misschien in de uitwerking van de vier-lijnen-struktuur? Ik moet zeggen het wel te betreuren, dat deze struktuur en het funktioneren er van niet beter uit de verf gekomen zijn. Ook als men weet, dat niet meer beoogd werd dan het trekken van grote lijnen, dan blijft toch het bezwaar, dat juist in een politiek rapport groter duidelijkheid ten aanzien van die lijnen had mogen worden verwacht.

Men spreekt van het scheppen van de eerste lijn als een zeer ingrijpend gebeuren, dat sterk afwijkt van de bekende verhoudingen, maar is het niet zó, dat die eerste lijn er ook nu al wel is, maar dat haar struktuur en funktionering dienen te worden versterkt? De vraag is dan hoe, al zou het nog maar voor een experimenteel stadium zijn. Is het nu niet wat mager, als in het hoofdstuk over de medisch-organisatorische struktuur, — een titel, die nogal wat doet verwachten, — wordt gesproken over de eerstelijn-organen als teams van in het bijzonder voor deze taak opgeleide huisartsen, die samenwerken met een groep medewerkers (administratieve krachten, wijkverpleegsters, maatschappelijke werksters, laboranten) en die over gezamenlijke hulpmiddelen beschikken, aan welke teams men de naam van „werkverbanden" zou kunnen geven; werkverbanden, die in hun vormgeving van plaats tot plaats kunnen verschillen, maar dan zit men bij de uitvoeringsperikelen, zegt het rapport. Het gaat om het principe, dat een goede samenwerking van alle betrokken personen wordt bewerkstelligd. Is dat toch eigenlijk niet een open deur? Men kan gemakkelijk stellen, dat de eerste lijn, die zelf voorziet in de meest voorkomende medische behoeften, voorts *beslist* of behandeling in een van de volgende „lijnen" noodzakelijk is, maar wie beslist er dan precies, waarover en tot hoever gaat dat, hoeveel verder dan het systeem dat ons ziekenfondswezen altijd gevolgd heeft in de relatie huisarts-specialist? Het gedachte team stelt de huisarts nadrukkelijk in het centrum, waarbij de positie van de instellingen, die de hulpkrachten moeten leveren, blijft zweven. Is men er voldoende uit met te stellen, dat de samenwerking binnen de werkverbanden van de eerste lijn alsook tussen de verschillende lijnen, — daar moet de communicatie intensief en wederkerig zijn, — over het algemeen informeel van aard zal kunnen zijn? Aan gezagsverhoudingen behoeft men niet te denken, maar dat hoeft ook niet, vinden de samenstellers, want zowel de vrije beroepsuitoefening als het dienstverband met verschillende particuliere- en overheidsinstellingen zijn zeer wel te verenigen met een meer efficiënte, in overleg tot stand gebrachte organisatie. Als we daar zijn aangeland, worden we niet veel wijzer dan: de reeds aangeduide, informele, plaatselijk verschillende werkverbanden, verenigd in plaatselijke commissies voor overleg en advies, bediend door een bureau en op hun beurt gecoördineerd in een commissie van de provinciale raad voor de volksgezondheid. Ik voor mij had de rangorde in de voorzieningen struktureel graag beter voor mij gezien. Als men de groepspraktijk als verstgaande vorm van samenwerking voor de eerste lijn bepleit en daar-

aan toevoegt, dat deze groepspraktijk aanzienlijk aan waarde zal winnen, wanneer zij kan functioneren als gezondheidscentrum, doordat zij een aantal onderdelen van de preventieve zorg weer tot zich trekt of behoudt, als ik voorts lees dat de tijd gekomen is om zowel aan de individuele praktijkvoering als aan die in groepsverband bepaalde eisen te stellen krachtens de wet uitoefening geneeskunst, dan vraag ik mij af, of het vraagstuk hier niet te zeer alleen uit de medische hoek wordt benaderd, hoe de positie zal zijn van de instituten, die met de huisartsen samen moeten optrekken, wat de vorm van de groepspraktijk zal zijn en wat men in de wet zou willen vastleggen. Is het ook weer niet wat schraal om over de financiële kant te volstaan met de opmerking, dat, aangezien niet alle huisartsen blaken van enthousiasme voor de groepspraktijk, een zekere financiële bevoordeling van die vorm van praktijkvoering het overwegen waard is?

De positie van de patiënt en van de niet-patiënt

Het bovenstaande had te maken met de gang van de patiënt door ons complexe gezondheidsbestel, uitgangspunt van het rapport. Die gang van de patiënt moge nu nog eens van een andere kant bekeken worden, dan die van de organisatorische struktuur, waarbinnen hij zijn „gesystematiseerde" gang zal hebben af te leggen, terwijl daarin tevens de krachten, die hem ter beschikking staan, hun plaats moeten innemen.

Nog te veel, staat er te lezen, wordt gezondheidszorg gezien als een zaak, die zich uitsluitend afspeelt tussen de patiënt en zijn dokter, waarbij de verantwoordelijkheid van de patiënt centraal wordt gesteld. Dat laatste wordt verworpen, ook al wil men de verantwoordelijkheid van de patiënt geenszins ontkennen. Niettemin wordt gesteld, dat in onze technische maatschappij de individuële patiënt voor een goede gezondheidszorg geen verantwoordelijkheid *kan* dragen. In het algemeen ontbreekt het de patiënt zelf aan kennis om te weten wat voor hem de beste behandeling is. Hij moet dus a.h.w. door het geheel van beschikbare voorzieningen worden heengeleid. Daarom moet de struktuur van de geneeskundige voorzieningen zodanig zijn, dat de hulpzoekende mens snel en zonder moeite op de plaats „wordt gebracht", waar de gewenste voorzieningen zich bevinden, een term, die men zegt opzettelijk zo gekozen te hebben. Hij zal, uiteraard met eerbiediging van persoonlijke voorkeuren, door het systeem heen moeten worden „geleid". In het hoofdstuk over de geestelijke gezondheidszorg lees ik, dat na verleende diagnostische en/of therapeutische hulp de patiënt in het algemeen voor verdere behandeling weer „wordt overgedragen" aan de organen van de zorg in tweede linie.

Met deze benadering heb ik moeilijkheden. Zij doet mij wat ouderwets paternalistisch-medisch aan. Ik zou mondigheid en verantwoordelijkheid van de patiënt en zijn familie hoger willen aanslaan, dan in een enkel tussenzinnetje tot uiting komt. Bovendien wekt het rapport de indruk, dat men te veel gedacht heeft aan de curatieve zorg alleen en dan nog aan

patiënten, die er zo aan toe zijn, dat anderen de verantwoordelijkheid wel grotendeels moeten overnemen. Maar bij gezondheidszorg hebben we toch ook te maken met de moeder, die haar baby gezond wil houden, met ouders wier kinderen een zwak gebit hebben, een slechte houding, een gebrekkige spraak of moeilijkheden op school, anders gezegd: niet alléén met patiënten? Hangt dat stuk gezondheidszorg nu juist niet voor een groot deel aan de draad van de verantwoordelijkheid, die gewone mensen moeten en ook kunnen dragen, mits ze maar voldoende worden voorgelicht en gesteund? Misschien hangt de moeilijkheid, dit ik op dit punt voel, wel samen met het feit, dat dit program sterk medisch en dan nog medisch-curatief gericht is. Zou daar misschien ook de verklaring kunnen liggen voor de niet al te royale wijze, waarop de gezondheidsbescherming, de hygiënische zorg voor het milieu, in het rapport met aandacht bedeeld is?

Verantwoordelijkheid van de collectiviteit

Van de individuele mens met zijn verantwoordelijkheid over naar de collectiviteit met de hare. Aan de meeste voorzieningen, aldus het rapport, moet één gemeenschappelijk aspect worden onderkend: de aanmerkelijke, zo niet overwegende verantwoordelijkheid van de collectiviteit, respectievelijk de overheid. Elders wordt alleen de overheid genoemd, als draagster van een overwegende verantwoordelijkheid. Waarop berust deze zienswijze? Op het zeer bijzondere karakter van de behoefte aan gezondheid, die even absoluut is als ongedifferentieerd. „De mensen willen kort en goed gezond zijn; welke goederen en diensten zij daartoe precies behoeven, onttrekt zich meestal aan hun oordeel." Dat deze argumentatie mij niet aanspreekt, kan reeds gebleken zijn uit hetgeen ik bij het vorige punt aanstipte. Ditzelfde geldt voor de dan volgende uitwerking van deze gedachtengang: het zijn deskundigen die de behoeften preciseren, het is de gemeenschap, die daartoe de middelen schept. Met andere woorden: niet individuele preferenties en koopkracht bepalen aard en omvang van de voorzieningen, maar deskundig oordeel en collectieve koopkracht. Bij een concreet punt als het eigen risico in het verzekeringssysteem wordt deze redenering op een wat merkwaardig aandoende wijze herhaald: in overwegende mate wordt de behoefte bepaald door anderen en daarom is het logisch dat anderen in eerste instantie betalen, daarom ook is het eigen risico „franje". Die anderen zullen dan toch zeker niet degenen zijn, die de behoefte bepalen!

Met Leenen (Kath. Gezondheidszorg, januari 1968, blz. 6) kan ik niet inzien, hoe men op deze argumentatie zo ineens bij de overheidsverantwoordelijkheid uitkomt: het deskundig oordeel is niet bij de overheid geconcentreerd en de collectieve koopkracht is voor een belangrijk stuk gerealiseerd in een verzekeringssysteem, niet in het kader van een overheidsfinanciering. Intussen geldt ook hier, wat van vele vraagstukken in de gezondheidszorg geldt: zakelijk, los van argumentatie en accenten, zijn de meningsverschillen tussen verschillende stromingen, politieke inbegre-

pen, niet zó scherp meer, als ze tien jaar geleden nog werden aangevoeld. Wie zou er in onze kring, gesteld tegenover de zich duidelijk verzakelijkende problematiek van de gezondheidszorg met zijn onontkoombare eis van centrale leiding en programmering, moeite mee hebben om een grote, een toenemende overheidsverantwoordelijkheid te aanvaarden? Hoe belangrijk argumentatie en accenten ook blijven, in de kern bestaat over een kwestie als deze m.i. niet veel meningsverschil meer, zeker niet als men een van de samenstellers van het rapport, Prof. Querido in een discussie (Het Vrije Volk van 9 december 1967) hoort stellen, dat de top van de gezondheidszorg volgens het rapport niet de overheid hoeft te zijn, hetgeen ik dan zo meen te mogen vertalen, dat de overheid haar verantwoordelijkheid kan delen met andere instanties, die in onze gemeenschap daartoe aangewezen kunnen zijn. In een nationale gezondheidszorg, geen imitatie van de Britse nationale gezondheidsdienst, zoals die hier bepleit wordt, zitten buiten twijfel vele elementen, die voor velen aanvaardbaar zijn. Trouwens, zelfs de term nationale gezondheidszorg was al aanvaard in de Volksgezondheidsnota, daar o.a. omschreven als een gemengd stelsel, waarbij de voordelen die verbonden worden geacht aan het systeem van nationale gezondheidszorg, nl. het tot gelding brengen van elementen van algemeen belang gecombineerd worden met de voordelen van de vrije beroepsuitoefening, zonder in de uitersten te vervallen van genationaliseerde zorg óf monopolie voor de vrije beroepsuitoefening.

Eén kleine opmerking nog: het blijft wèl belangrijk zich te verdiepen in de verdeling van verantwoordelijkheden tussen collectiviteiten en evenzeer in de verhouding rijk, provincie en gemeente. Daarover zegt dit rapport maar heel weinig.

Gelijkheid voor ieder, nog een paar rode draden

Hoe zou het anders kunnen: ook in het W.B.S.-rapport wordt een recht op gezondheid(szorg) erkend. Dit betekent dan, dat ieder mens toegang dient te hebben tot het geheel van voorzieningen, welke door wetenschap en techniek zijn verwezenlijkt; voorts dat het recht op gezondheidszorg jegens iedere inwoner gelijkelijk moet worden erkend. Waar het om een zo hoog menselijk goed als gezondheid gaat, is er geen argument aan te voeren dat ongelijkheid in behandeling en benadering van de patiënt kan rechtvaardigen. Grondgedachten daarom: het recht op alle voorzieningen voor ieder en gelijk recht voor allen. Gelijke gezondheidszorg voor het hele volk, het wordt aan het slot de rode draad van dit program genoemd.

Welke consequenties deze gedachtengang voor het financierings- en verzekeringssysteem heeft, — met name uitbreiding van de ziekenfondsverzekering tot het gehele volk, getypeerd als „een van de voornaamste kenmerken van een nationale gezondheidszorg", met eventueel als tussenstation een naar inkomen beperkte ziekenfonds-volksverzekering, — hoop

ik in een nadere beschouwing in een van de volgende nummers van dit blad te bespreken.

Voor dit ogenblik wil ik volstaan met op te merken, dat ook in onze kring wel zal worden ingestemd met het desideratum: meer aandacht en aanzien voor de enkeling, voor alle enkelingen, daarnaast versterking van de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor taken die naar hun aard tot de gemeenschapszorg behoren. Dat is dan de derde rode draad die de lezer wordt voorgelegd, deze dan als kern van ieder socialistisch program.

Concreet voorbeeld: nog altijd voelen vele patiënten zich als ziekenfondslid ten achter gesteld, soms ten onrechte, soms terecht. Welnu, iedere aanleiding tot dat besef moet verdwijnen. Zo ergens rangen en standen onduldbaar zijn, dan is het daar waar gewerkt wordt voor het behoud van ons aller grootste schat, de gezondheid. Waar ziet men nu het belangrijkste teken van standsverschil? In het gescheiden spreekuur. Daarom afspraakspreekuren, die bovendien het voordeel hebben, dat zij het noodzakelijk arbeidsverzuim kunnen verminderen. Ze zijn echter voor de individuele artsen duur en daarom zou het een grote stap vooruit betekenen, als de ziekenfondsen bereid en in staat zouden zijn een hoger honorarium te bedingen voor de artsen, die patiënten uitsluitend op afspraak ontvangen. Op de zakelijke merites van een gedachte als deze in te gaan, ligt hier niet op mijn weg. Ik kan slechts zeggen, dat ik het er van harte mee eens ben, als de bepleite gelijkheid voor ieder zo wordt opgevat, dat er geen sprake dient te zijn van het werken met rang- of standsverschil tussen ziekenfondsverzekerden en anderen en dat het een goed ding is zelfs de indruk weg te nemen, alsof dit zou geschieden. Wat zou het trouwens voor een merkwaardig rang- of standscriterium zijn, volgens hetwelk de bevolking wordt gesplitst in een groep van 70% en een van 30%? Wat het gelijke recht voor allen over de hele lijn nu echter precies zou moeten betekenen, is mij overigens niet helemaal duidelijk. Als men bij voorbeeld voor de verzekeringssystemen de draagkracht — en terecht — aanvaardt, dan duidt dat er reeds op, dat de gelijkheid toch ook weer niet volkomen gelijkschakeling betekent. Accoord met het principe van recht op noodzakelijke voorzieningen voor ieder, zou ik willen zeggen, maar dat behoeft niet te betekenen een uniform systeem voor een heel land, voor iedere streek en iedere bevolkingsgroep, dat zich niet zou verdragen met variatie in eigen bijdragen van de betrokkenen. Maar zo zal het wel niet bedoeld zijn. Dat zou, gegeven de gematigdheid die de uitspraken van het rapport kenmerkt, een tè rode draad zijn.

Het wereldbevolkingsvraagstuk:

Conflict tussen „natuur" en „kultuur"

door Drs. C. A. Smal

Het wereldbevolkingsvraagstuk is vóór alles een *vraagstuk van de toekomst.* Als wij ons op dit moment van de geschiedenis met het wereldbevolkingsvraagstuk bezighouden, dan stelt zich de vraag: Wat wensen wij met de mensheid? Wat is objectief beschouwd wenselijk voor de mensengemeenschap? Vele wetenschappen houden zich met het wereldbevolkingsvraagstuk bezig. Zij moeten zich ermee bezighouden, want het probleem dringt zich op. Welnu wetenschap impliceert moraliteit. Wetenschap „ontdekt" gedragsregels voor nu en voor de toekomst. Weinig feiten hebben het toekomstdenken zo gestimuleerd als de sterke bevolkingstoename; maar ook hebben — tot nog toe — geen feiten zo weinig zekerheden verschaft als die betreffende de bevolkingsgroei. Het is bovendien in feite bijzonder moeilijk uit te maken, hoe exact de verschillende wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke disciplines onderling verband houden bij hun invloed op het ontstaan van het vraagstuk en te bepalen hoe het vraagstuk op zijn beurt ieder specialisme beïnvloedt.

Het is evenwel een algemeen aanvaarde mening, dat het bij het wereldbevolkingsvraagstuk gaat om sterfte. Om de *sterfte* concentreren zich de vraagstukken. Het staat bijvoorbeeld historisch vast, dat toen de sterftecijfers in West-Europa daalden, ook de geboortecijfers daalden. De pressie van de daling van de sterftecijfers en van de urbanisatie leidde op vele plaatsen tot akties welke het geboortecijfer verlaagden. Dat fenomeen presenteerde zich bijvoorbeeld in Frankrijk reeds aan het einde van de achttiende eeuw. De onverwachte daling van de geboortecijfers aldaar zonder de beschikking te hebben over moderne anti-conceptionele technieken wordt momenteel toegeschreven aan de toepassing van de „coïtus interruptus"! Het gebruik daarvan bij de gezinsplanning wordt door vele studies bevestigd. Het is momenteel nog steeds een veel toegepaste methode voor gezinsplanning in minder sterk geïndustrialiseerde gebieden en in rooms-katholieke kringen. Over het een en ander zal nog uitvoeriger worden geschreven.

Om een duidelijk zicht te krijgen op de kern van de problematiek van de wereldbevolking kan men gebruik maken van twee modellen, welke in een spanning tot elkaar staan en in zekere zin sterk met elkaar verweven zijn. Modellen worden in verschillende wetenschappen gehanteerd ter analysering en systematisering van feiten. In dit verband spreken we van een natuur-model en een kultuur-model — ontworpen door prof.

de Froe (1), welke resp. model I en model II genoemd zullen worden. Deze modellen zijn abstracties, maar hebben een grond in de werkelijkheid.

1. Model I

Model I bevat elementen van een natuurlijke situatie: vooreerst is er een (statistisch) gemiddelde van 7 kinderen per gezin; vervolgens kenmerkt zich de natuurlijke situatie door een hoge kindersterfte. Een bevolking in deze natuurlijke situatie bevat bovenomschreven twee kenmerken.

Een eerste vraag, welke zich opdringt is wat verstaan wordt onder „natuur". Er zijn in de loop der geschiedenis vele omschrijvingen gegeven van wat „natuur" is. Wat bedoelt men precies: de biologische, scheikundige „natuur" of de menselijke natuur? Het betreft hier vooral de biologische natuur. Deze — zo kan worden gesteld — is in zich niet goed. Immers er ontstaan „hiaten", welke door de mens — via kultuur — gecorrigeerd, aangevuld en gerepareerd worden. Welnu men gaat in een natuurlijke situatie ervan uit, dat op geen enkele wijze geboortenregeling wordt toegepast.

Het cijfer: 7 kinderen per gezin is — zoals reeds boven aangegeven — een statistisch gemiddelde. De grenzen van de curve liggen tussen 0 en 15. Men zou er een kromme van Gauss van kunnen maken.

Tenslotte is gesteld, dat ook een hoge kindersterfte een karakteristiek is van dit model. In de natuurlijke situatie sterft 1/3 van alle kinderen in het eerste levensjaar en sterft de helft nog vóór het zesde levensjaar. Dit cijfer is bijzonder hoog. De werkelijkheid is meer geflatteerd. In het algemeen brengt men de verschillende bestaande demografische situaties terug tot vier typen (2).

Vier typen

Het eerste type is een constante sterfte mét constante vruchtbaarheid zoals in Midden-Afrika; het tweede type is een dalende sterfte mét een constante vruchtbaarheid zoals in Zuid-Afrika en in Centraal-Amerika — waar de bevolking met ongeveer 2,6 procent toeneemt — in Tropisch-Zuid-Amerika, in Zuid-West-Azië, in Centraal-Zuid-Azië en in Zuid-Oost-Azië; het derde type is een lage sterfte mét gematigde vruchtbaarheid zoals in Noord-Amerika, Centraal-Zuid-Amerika, Australië, Nieuw-Zeeland en de Sovjet-Unie; het vierde type is een lage sterfte mét een lage vruchtbaarheid zoals in Japan en Europa, exclusief Sovjet-Unie. De groeipercentages bij de vier verschillende typen zijn uiteenlopend. Ze zijn het hoogste bij dalende sterfte en constante vruchtbaarheid zoals in Centraal-Amerika (b.v. Puerto Rico) en het laagste bij lage sterfte en lage vruchtbaarheid zoals b.v. in Zweden.

Voor ons model I zijn vooral de eerstgenoemde twee typen relevant, omdat deze zich nog in een soort natuurlijke situatie bevinden. De laatste

twee vermelde typen hebben meer betrekking op het hiernavolgend te behandelen model II.

2. *Model II*

Model II bevat — zoals reeds vermeld — elementen van een kulturele situatie: vooreerst kenmerkt zich deze door een (statistisch) gemiddelde van 2 à 3 kinderen met maximaal 5 kinderen; vervolgens is er de karakteristiek van een lage sterfte.

De eerste vanzelfsprekende vraag luidt, wat verstaan moet worden onder „kultuur". In dit verband wordt daaronder begrepen het arsenaal van wensen, verlangens en mogelijkheden. De mens zelf heeft wensen en verlangens. De natuur blijkt niet zo goed te zijn als de romantici van de 18e eeuw hebben doen geloven. De „filosophy" van het gezond verstand zegt, dat de mens zelf corrigerend moet optreden, met zich zelf moet manipuleren als dat noodzakelijk is, maar het een en ander binnen het kader van wat voor de mens goed is.

Het cijfer: 2 à 3 kinderen en maximaal 5 kinderen duidt erop, dat in ieder geval het gemiddelde boven 2 moet liggen. Hoeveel dat „meer dan twee" moet zijn, is niet exact te zeggen. Het blijkt namelijk, dat de helft van de bevolking niet meedoet aan het proces van de voortplanting (óf ongehuwd, óf onvruchtbare huwelijken e.d.) De bevolking mag in ieder geval niet achteruitgaan in aantal, want ook achteruitgang brengt grote problemen met zich.

Een vergelijking

Het eerste model levert een bevolkingscurve met een relatief groot aantal jongeren, het tweede model toont een bevolkingscurve met een relatief groot aantal ouderen. Men kan echter stellen, dat in model II de vrouwen ook als gehuwden op een bepaald tijdstip weer aan het arbeidsproces zullen deelnemen, zodat het nadeel van een groot aantal ouderen gedeeltelijk ten aanzien van het arbeidsproces kan worden gecompenseerd. In ieder geval zal dit wel een extra belasting zijn voor de werkzame groep. Het is de vraag aan de economen of deze wel beseffen hoe hoog die extra belasting zal zijn. Voor de bevolkingsdeskundigen is echter de 'vruchtbare' groep van belang.

Verder kan men stellen, dat 7 kinderen per gezin in model I voor de vrouw een bijzondere zware last is, physisch en psychisch allereerst. Dit komt des te beter uit, als men bedenkt, dat de helft niet deelneemt aan het proces van de voortplanting.

Voorts impliceert de mogelijkheid van een laag kindersterfte van model II ook de wens van een beperkt kindertal. Immers het zou onverantwoord zijn van de mens onbeperkt kinderen voort te brengen. Wel zij opgemerkt, dat zich hier het meest delicate vraagstuk voordoet voor ieder persoonlijk van dat wat 'verantwoord ouderschap' heet.

Tenslotte ligt het accent bij model I op de kwantiteit. Model II impliceert keuze, derhalve kwaliteit.

3. *Kinderbeperking*

Kinderbeperking is en wordt vooral momenteel op grote schaal toegepast. Alleen in Duitsland reeds bedraagt het aantal abortussen ca. 1 miljoen. Het vraagstuk van abortus is momenteel een overbodig probleem. Vooreerst betekent abortus plegen het doden van een vrucht en die daad is een kindermoord, omdat in de vrucht het kind reeds volledig aanwezig is. Vervolgens betekent abortus geen preventie, maar is bedoeld als een soort therapie. Het eerst genoemde argument lijkt ons reeds afdoende: abortus is een absoluut kwaad, is kindermoord. Kinderbeperking moet men niet zoeken in abortus. Abortus is een meer geraffineerde methode om kinderen te doden, zoals in de eeuwen vóór Christus het begraven van levende jonge meisjes bij de Egyptenaren een grove inhumane methode was om kinderen te doden. Er zijn momenteel voldoende andere middelen. Kinderbeperking zal men dan ook moeten zoeken in de preventieve sfeer, in geschikte preventieve middelen. Tenslotte zij opgemerkt, dat het de taak en de eigen verantwoordelijkheid van de medicus is het leven te behoeden, te beschermen, te redden, ook al behoeft hij — zoals Pius XII reeds heeft gezegd — dat niet tot in het onmogelijke, het „idiote" te doen. De onderzoekingen hebben aangetoond, aldus prof. de Froe — dat slechts 1 procent van alle coïtus effectief zijn. In die zin is daarom koppeling van procreatie en coïtus een willekeurig aangelegd verband zonder grond van noodzaak.

Het is interessant kennis te nemen van het scala van wensen en verlangens inzake het kindertal naar godsdienst en geslacht van de eerste twee kinderen (3).

Tabel:

Het gemiddeld door de *vrouw* verlangd kindertal, naar het geslacht van de feitelijk geboren kinderen.				Het gemiddeld door de *man* verlangd kindertal, naar het geslacht van de feitelijk geboren kinderen.				
ZZ	ZD	DZ	DD	ZZ	ZD	DZ	DD	
3,2	2,6	2,6	3,5	2,9	2,7	2,7	3,1	Prot. echtp.
4,0	3,6	3,7	3,3	3,5	2,6	3,1	3,8	Gem. echtp.
4,3	4,0	4,0	4,8	3,7	3,5	3,5	3,8	Kath. echtp.
2,6	2,4	2,9	2,5	2,9	2,8	3,0	2,7	Joods echtp.
3,7	3,2	3,2	3,9	3,3	3,0	3,1	3,4	Alle echtp.

N.B. Z betekent zoon; D betekent dochter; ZD betekent zoon gevolgd door dochter, enz.

Uit deze tabel blijkt in de Verenigde Staten de verdeling van de geslachten in de nakomelingschap een rol te spelen. Het wenspatroon is weliswaar moeilijk vast te leggen en te analyseren. Maar deze tabel

doet toch wel de vraag rijzen of een „absolute en een konstante openheid voor kinderen" als stelling nog wel zo valide is.

Het is eveneens interessant kennis te nemenen van onderstaande tabel, waarin wordt aangegeven het percentage mislukkingen bij het gebruik van anticonceptionalia volgens godsdienst, het zwangerschapsinterval en het verlangde kindertal (4).

	Het verlangde kindertal 2	3	4 of meer	Algemene percentages
Protestanten				
Van huwelijk tot eerste zwangerschap.	37,6	53,9	64,5	50,2
Van eerste tot tweede zwangerschap.	21,4	39,5	44,4	34,2
Na het tweede levend geborene.	8,4	14,8	20,5	14,8
Katholieken				
Van huwelijk tot eerste zwangerschap.	23,8	31,8	67,6	46,1
Van eerste tot tweede zwangerschap.	10,2	26,0	42,2	31,3
Na het tweede levend geborene.	5,3	19,3	33,7	25,0
Joden				
Van huwelijk tot eerste zwangerschap.	34,4	15,2	17,1	23,1
Van eerste tot tweede zwangerschap.	7,1	9,9	8,2	8,2
Na het tweede levend geborene.	3,0	14,0	8,9	7,8
Alle godsdiensten				
Van huwelijk tot eerste zwangerschap.	33,6	35,7	57,7	43,0
Van eerste tot tweede zwangerschap.	15,5	28,9	39,3	29,2
Na het tweede levend geborene.	6,5	16,6	27,1	18,6
Algemene percentages	16,0	25,0	36,5	27,9

Deze tabel, opgesteld aan de hand van een onderzoek naar de gezinsgroei in grote steden van de Verenigde Staten, maakt duidelijk, dat het percentage mislukkingen bij het gebruik van anticonceptionalia vóór het bereiken van de verlangde gezinsgrootte veel groter is dan *nadat* deze bereikt wordt. Bovendien toont deze tabel aan, dat ongeacht de godsdienst, een doeltreffend gebruik van contraceptie — als de verlangde gezinsgrootte eenmaal bereikt is — zeer verschillend is. Timmermans bevestigt dit (5).

4. Anti-krachten

Er zijn deskundigen, die een model voor de wereldbevolking trachten te ontwerpen via het beantwoorden van de vraag naar de maximale hoeveelheid mensen, die deze wereld zou kunnen bergen. Deze redenering

verloopt dan als volgt. Het secretariaat van de Verenigde Staten heeft berekend, hoe groot het aantal personen in het jaar 2000 zal zijn. Als maximum wordt aangegeven het getal 6.900 millioen, als mediaan het getal 6.280 millioen en als minimum het getal 4.880 millioen personen. Als de huidige bevolkingstoename onverminderd doorgaat, zal de wereldbevolking rond het jaar 2660 zodanig gegroeid zijn, dat er dan per persoon slechts 1 vierkante meter beschikbaar zal zijn. Dat zou dan voor *ieder een staanplaats betekenen.*

De aansluitende vraag luidt of er voldoende voedsel te krijgen is. Onder de deskundigen is de mening daarover verdeeld. Sommigen stellen, dat de productieve capaciteit van de aarde onbeperkt is (d.i. voor ca. 28.000 miljoen). Anderen daarentegen menen van niet. Volgens deze is er slechts voedsel voor 7.000 miljoen mensen. „Het is duidelijk" — aldus prof. Muntendam (6) — „dat alle academische verhandelingen over de omvang der bevolking, die op en door onze planeet gevoed kan worden, voor de zojuist geschilderde situatie irrelevant zijn. Beroert het ons als men stelt, dat dit maximum wordt geschat op 25 of 50 miljard, terwijl wij weten, dat reeds nu en morgen miljoenen door de hongerdood bedreigd worden en er ieder jaar 80 miljoen meer monden om de wereldtafel zijn geschaard? Vergeten wij niet, dat in artikel 3 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens geschreven staat „Een ieder heeft recht op leven".

Prof. de Froe acht — evenals prof. Muntendam — een benadering via een model betreffende de maximale hoeveelheid personen, welke deze wereld kunnen herbergen en voeden, weinig zinvol, hoewel deze benadering de gangbare is in vele publicaties. Hij acht een benadering via het model van een levensstandaard de enige juiste. Gesteld kan worden, dat hoe meer mensen er op deze wereld zijn, hoe lager de levensstandaard zal zijn. Daar staat tegenover: hoe minder mensen, hoe hoger de levensstandaard. De vraag is, welke levensstandaard wij voor ons en ons nageslacht wensen. Immers wij zijn ook verantwoordelijk voor het wel en wee van ons nageslacht. Hoe lang kan geput worden uit de bronnen? De fondsenergie (als olie, kolen, gas) raakt meer en meer uitgeput. De Froe acht model II het na te streven „optimum" en meent dat wij in redelijkheid daarnaar strevend, dan pas onze juiste verantwoordelijkheid ontdekken.

Aanvaardt men echter dat uitgangspunt en die stellingname, dan impliceert dit de noodzaak van kinderbeperking. In het streven ter verwerkelijking echter zijn er een aantal *anti-krachten* d.w.z. krachten, welke elementen van het model I bevatten en derhalve de tendens van een kinderbeperkend aantal beletten dan wel verhinderen. De belangrijkste anti-krachten in dit verband zijn de volgende:

Vooreerst is er onder de rooms-katholieke bevolking een zekere aversie geweest tegen gezinsplanning c.q. kinderbeperking. Nooman is de kerkelijke oppositie tegen anticonceptie vanaf het begin van de patristiek nagegaan (7).

Hij heeft gesignaleerd, dat de *kerkelijke leer* daaromtrent zich vooral heeft gekeerd tegen het gnosticisme, het manicheïsme en de katharen. Tegen voornoemde stromingen (allen gekant tegen procreatie) werd o.a. door Augustinus en latere theologen het begrip „natuurwet" gehanteerd. De opvattingen, welke zij formuleerden, was tot aan de moderne tijd biologisch te verdedigen. Het is in dit verband begrijpelijk, dat de Kerk kinderbeperking heeft afgewezen. In dit standpunt is momenteel op vele plaats verandering gekomen. Het ontwerp-rapport ontwikkelingshulp. dat in april a.s. op het pastoraal-concilie aan de orde komt, stelt: „Een van de ernstigste knelpunten voor het op gang brengen van het ontwikkelingsproces in vele landen is de versnelde bevolkinsgroei. Ook de oplossing hiervan is primair een zaak van de landen in kwestie; een oplossing, die door ons noch verhinderd, noch geforceerd mag worden". En het rapport stelt verderop dat in geval van grote nood zeer ongebruikelijke middelen gewettigd kunnen zijn. „Inzake het bevolkingsvraagstuk" — zo vermeldt het rapport — „sluit de commissie zich aan bij de uitspraak van het derde wereldcongres van het lekenapostolaat, dat de kerk zich moet uitspreken over de zingeving en waarde van huwelijk en voortbrenging en *niet* over methoden en technieken van geboortenbeperking. De commissie is mét de encycliek Populorum progressio van mening, dat er met name in de ontwikkelingslanden voor de overheid een taak ten aanzien van de bevolkingsgroei is weggelegd .... Wanneer de bevolkingsgroei zodanig snel gaat, dat het onmogelijk wordt aan alle geboren kinderen de realisatie van hun grondrechten — voedsel, onderwijs, werkgelegenheid — te verschaffen, vindt de commissie, dat de regering zelf regelend op moet treden. Zulk een pijnlijk ingrijpen in de meest intieme levenssfeer van de burgers moet vanzelfsprekend zo menselijk mogelijk geschieden, voornamelijk door voorlichting en opvoeding". Tenslotte lezen wij in dit rapport: „De commissie wil ... in haar bezorgdheid voor het welzijn van de bestaande en toekomstige kinderen een beroep doen op de kerkprovincies ... en de Nederlandse missionarissen ... haar volledige medewerking te geven aan een geboortenregeling, die in de gegeven omstandigheden nodig is om alle geborenen een zo menselijk mogelijk bestaan te garanderen". Uit deze passages is te lezen de stelling, dat de kerk in arme landen geboortenregeling moet steunen, ook al wordt in vele landen dat standpunt niet onderschreven. De inzet voor de wereldnood dient een realistische te zijn: uit dat besef zijn bovenstaande passages geboren.

Een tweede anti-kracht is het in vele landen bestaande *analphabetisme*. Enkele percentages daaromtrent zijn voor Afrika: Marokko 86.2% (in 1960), voor Sénégal 94.4% (in 1961), voor Soedan 95.6% (in 1956), voor Tunesië 84.2% (in 1956) en voor Egypte 73.7% (in 1960), voor Midden-Amerika: Voor Mexico 34.6% (in 1960), voor Honduras 55% (in 1966), voor Panama 26.7% (in 1960) en voor Puerto Rico 19.4% (in 1960); voor Zuid-Amerika: voor Chili 16.4% (in 1960), voor Equador 69.4% (in 1962), voor Peru 27.8% (in 1961) en voor Venezuela 34.2% (in 1961); voor Azië: voor India 72.2% (in 1961), voor Indonesië 57.1% (in 1961), voor Perzië

87.2% (in 1956), voor Pakistan 81.2% (in 1961) en voor Turlije 61.9% (in 1960) (8).

Tenslotte zij als derde anti-kracht vermeld de *kinderrijkdom*. Kinderen zijn steeds als een rijkdom beschouwd, ook al zijn er perioden geweest b.v. in de jager-periode, dat kinderen soms als een grote last beschouwd werden. Ze werden als rijkdommen beschouwd in de agrarisch periode tot aan de industriële revolutie.

5. *Samenvatting*

Resumerend kan worden gesteld, dat het wereldbevolkingsvraagstuk eerst en vooral een toekomstvraagstuk is. De verschillende wetenschappen zullen gedragsregels voor nu en voor de toekomst dienen te ontdekken.

Bij het wereldvraagstuk gaat het vooral om de sterfte; het gaat verder om wat het wensen-patroon is en om wat men in feite wenst te bereiken. Gesteld dient te worden, dat het nu gaat om preventie en niet om therapie. In dat kader is b.v. abortus een misdaad, betekent abortus kindermoord. Het is afschuwwekkend, dat in vele landen op grote schaal abortus wordt gepleegd b.v. in Duitsland 1 miljoen in een jaar.

De preventie beweegt zich op het vlak van de modellen. Model I betreft de natuurlijke situatie; model II betreft de door de mens zelf geschapen d.i. kulturele situatie. Tussen beide modellen hangt een sfeer van spanning, welke mondiaal beschouwd als een conflict-situatie kan worden omschreven. De oplossing van het wereldbevolkingsvraagstuk dient te worden gezocht in de richting van Model II, maar dan vooral gelegen in het aanwenden van preventieve middelen. De kerk, welke vroeger vooral werd beschouwd als anti-kracht — in de sfeer van de verschillende eeuwen en in het kader van anti-procreatieve stromingen wel begrijpelijk en verklaarbaar — blijkt — althans in Nederland — niet zonder meer anti te zijn. De noodzaak van kinderbeperking in bepaalde situaties is erkend. Medewerking aan bepaalde acties voor kinderbeperking is soms een plicht. De historie — ons nageslacht — zal ons oordelen naar onze inzet voor de wereldnood, voor het wereldbevolkingsvraagstuk.

---

1) Inleiding van prof. dr. A. de Froe op 15 februari 1968 voor Adelbert-vereniging afdeling Haarlem.
2) Drs. C. A. Smal, Mater et Magistra — Het bevolkingsvraagstuk, 's-Hertogenbosch 1965, pp. 15—18.
3) C. F. Westoff, R. G. Potter Jr., P. C. Sagi en E. G. Mishler, Family Growth in Metropolitan America, Princeton University Press Princeton N.J., 1961, tabel 92.
—cfr. Prof. A. E. Hellegers, Faktoren die de bevolkingstoename bepalen in: Artsenblad, nr. 9 — 46e jrg., september 1967, p. 213 e.v.
4) C. F. Westoff, R. G. Potter Jr. en P. C. Sagi, The Third Child, Princeton University Press.
—cfr. Prof. A. E. Hellegers, op cit. p. 222.

5) L. A. G. J. Timmermans, Huwelijksbeleving van katholieke jonggehuwden, Utrecht/Nijmegen 1964.
6) Dr. P. Muntendam, Het Wereldbevolkingsvraagstuk en de rechten van de mens, Universitaire Pers, Leiden 1968.
7) J. T. Nooman Jr., Contraception, Cambridge (Mass.) 1965.
8) Statistical Yearbook 1964, United Nations 1965. Deze cijfers gelden voor de leeftijd van 15 jaar en ouder.

Consumentenbeleid

Het werkstuk voor de KVP-werkgroepen 1) van november 1967 handelde over de consument met name over de invloed die de consument heeft op de gang van zaken in het economisch leven:

— heeft de consument werkelijke inspraak in onze maatschappij;
— hoe is het gesteld met de voorlichting van de consument;
— is de rechtsbescherming van de consument voldoende;
— het Europees consumentenbeleid.

Onderstaand wordt een korte samenvatting gegeven van de meningen die door de verschillende werkgroepen naar voren zijn gebracht. In aansluiting hierop treft U een aantal kanttekeningen aan die mej. Drs. A. G. Fransen, directrice van de Nederlandse Consumentenbond, op verzoek van de redactie heeft willen maken.

Vraag 1: Is de werkgroep van mening, dat de inspraak van de consument in onze maatschappij voldoende is? Zo niet, meent de werkgroep dan dat de consument als zodanig in de SER, SER-Commissies en/of produktschappen zitting dient te hebben?

Het overgrote deel van de werkgroepen acht de inspraak van de consument in onze maatschappij onvoldoende. Als een van de belangrijkste oorzaken hiervoor wordt genoemd de enorme versnippering onder de consumentenorganisaties, -instellingen en -stichtingen. (Meer dan dertig organisaties, instituten etc. zijn in Nederland voor de consument werkzaam.) Ook voor degenen, die de inspraak van de consument wel voldoende achten (waarbij men zich baseert op het feit, dat zoveel organisaties e.d. zich voor de consument beijveren) wordt aangedrongen op samenvoeging, c.q. intensievere samenwerking van de verschillende consumentenorganisaties enz. Het gebrek aan inspraak komt b.v. tot uitdrukking in het niet als zodanig vertegenwoordigd zijn van de consument in de SER of in commissies van de SER, ook niet wanneer daar zaken aan de orde zijn die de consument rechtstreeks raken. Ditzelfde geldt voor de andere PBO-organen, de product- en bedrijfsschappen.

Vraag 2: Wat is de mening van de werkgroep over de voorlichtingsmogelijkheden van de consument (voldoende of onvoldoende)? Ziet de werkgroep in deze ook een overheidstaak weggelegd? Zo ja, welke?

De „tragische verbrokkeling" op het consumentenfront blijkt, naar de mening van de werkgroepen, wel de hoofdoorzaak te zijn waardoor de consument met onvoldoende gezag in deze maatschappij kan opereren. Ook op het gebied van de voorlichting komt dit weer duidelijk tot uiting: weinig coördinatie; de massa wordt niet bereikt; voorlichting komt niet tot zijn recht, zodat geen behoorlijk tegenwicht ontstaat tegen reclame van het bedrijfsleven, die vanzelf een minimum aan voorlichting bevat. Ook de overheid kan via haar beleid een bijdrage leveren om de zo noodzakelijke coördinatie te stimuleren, waarbij gedacht wordt aan het subsidiebeleid, dat logischerwijze een bijna even grote versnippering kent en daardoor weinig effectief kan zijn.

Vraag 3: Meent de werkgroep, dat de rechtsbescherming van de consument voldoende is? Zo neen, wat zou daaraan moeten worden verbeterd en welke taak heeft in deze de overheid?

Een terrein waarop de overheid zeker een belangrijke rol heeft te spelen is dat van de rechtsbescherming van de consument, die — het een kan nu eenmaal niet los worden gezien van het ander — ook als onvoldoende wordt aangemerkt: wettelijke minimum eisen waaraan garantiebewijzen moeten voldoen; verplicht stellen van garantiebewijzen voor bepaalde duurdere gebruiksgoederen; garantiebewijzen moeten in de Nederlandse taal zijn gesteld. Dit laatste geldt zeker ook voor de gebruiksaanwijzing.

Bij geschillen tussen consument, detaillist of fabrikant staat de consument erg zwak.

Natuurlijk staat ook voor hem de mogelijkheid van een rechtsgeding open, maar de kosten die moeten worden gemaakt om aldus zijn recht te krijgen staan in de meeste gevallen in geen enkele verhouding tot de waarde van de zaak waar het om gaat. Gepleit wordt daarom voor een soort onafhankelijke beroepsinstantie die in geschillen bindende uitspraken kan doen.

Andere knelpunten die in dit verband worden genoemd zijn b.v. de agressieve verkoopmethoden, afbetaling, huurkoop, cadeaustelsel, zegeltjes plakken, kartelwetgeving (het misbruikbeginsel vervangen door het verbodsstelsel; een openbaar kartelregister instellen; opnemen van consumentenvertegenwoordigers in de commissie economische mededinging), prijs en kwaliteitsaanduiding, etikettering en gewichtsvermelding.

Vraag 4: Moet naar de mening van de werkgroep van meet af aan worden gestreefd naar een Europees consumentenbeleid of dient eerst een goed Nederlands consumentenbeleid te worden ontwikkeld, dat naderhand in een Europees beleid moet worden ingepast?

Naar het oordeel van de helft van de werkgroepen moet eerst een goed Nederlands consumentenbeleid worden ontwikkeld, dat naderhand in een Europees beleid moet worden ingepast.

Het Nederlandse consumentenbeleid moet zodanig worden gevoerd, dat inpassing in een Europees beleid zonder veel wijzigingen mogelijk is.

Een en ander neemt niet weg, dat deze werkgroepen toch de nadruk

leggen op de totstandkoming van een goed Nederlands consumentenbeleid. De meeste aandacht dient geschonken te worden aan de inspraak, de voorlichting en de rechtsbescherming van de Nederlandse consument.

In Nederland is op dit terrein nog zeer veel te doen. Hoe perfecter het Nederlandse beleid wordt des te gunstiger zal een Europees beleid kunnen worden bepaald. De positie van Nederland wordt dan sterker, waarmee de consument in andere Europese landen ook is gediend.

Richt men vooral zijn aandacht op de ontwikkeling van een Europees consumentenbeleid dan zal dit vertragend werken op de ontwikkeling in Nederland. Teleurstellingen blijven dan niet uit. Voor producenten in Europa is het al zo moeilijk tot overeenstemming te komen, laat staan harmonisering van consumentenzaken, aldus deze werkgroepen.

Een groot aantal werkgroepen, die de meeste aandacht willen gericht zien op de totstandkoming van een Europees consumentenbeleid hebben toch ook veel oog voor de lacunes in het Nederlandse beleid. Velen van hen vinden echter dat Nederland op het gebied van inspraak, voorlichting en rechtsbescherming van de consument vergeleken met andere Europese landen geen gek figuur slaat.

Deze werkgroepen beklemtonen, dat alle regelingen en voorzieningen die in Nederland met betrekking tot de consument worden getroffen, naderhand op de helling moeten worden gezet als allerlei wetten moeten worden geharmoniseerd.

Om dan geen stappen terug te moeten doen dient het Nederlandse consumentenbeleid zoveel mogelijk te worden afgestemd op dat in andere EEG-landen.

Men zal vooral coördinatie van overheidsmaatregelen moeten nastreven en niet alleen maar praten over het consumentenbeleid. Het is beter gezamenlijk te groeien dan later te trachten eenmaal uit elkaar lopende systemen te coördineren.

Een aantal andere werkgroepen tenslotte maakte geen keuze tussen de alternatieven in de vraagstelling.

Zij zijn van mening dat het een het ander niet behoeft uit te sluiten en ook niet mag uitsluiten. De inpassing in een Europees beleid zal dan worden vergemakkelijkt.

Samenvattend kan worden geconcludeerd, dat de werkgroepen pleiten voor een duidelijk consumentenbeleid, waarbij de meeste aandacht dient te worden geschonken aan de inspraak, de voorlichting en de rechtsbescherming van de consument. De vele bestaande organisaties, instituten e.d. die op dit terrein werkzaam zijn doen belangrijk werk; veel van het effect gaat echter verloren door de grote versnippering.

Door coördinatie en verdergaande samenwerking kunnen juist deze organisaties er mede toe bijdragen, dat de consument werkelijk invloed kan uitoefenen op de gang van zaken. Ook de politieke partijen zullen zich diepgaander met het vraagstuk van de consument moeten gaan bezig-

houden. Dat is de conclusie die uit de discussies in 145 KVP-werkgroepen moet worden getrokken.

J. v. d. H.

---

1) KVP-werkgroepen zijn zo veelzijdig mogelijk samengestelde politieke gespreksgroepen die maandelijks bij een van de leden thuis aan de hand van voorgelegde vragen en documentatie, opgesteld door de Centrale Werkgroep, over een actueel politiek onderwerp schriftelijk rapporteren aan de Centrale Werkgroep. Van de binnengekomen rapporten wordt een verzamelrapport opgemaakt dat wordt aangeboden aan de KVP-Kamerfracties, de partijraadsleden en de werkgroepleden zelf. Doel van het werkgroepeninstituut is realisering van de interne partij-democratie: meespreken over het te voeren beleid, opstelling van de partijprogramma's, medewerking aan rapporten van KVP-commissies etc.

Enkele kanttekeningen

door Mej. Drs. A. G. Fransen

Gaarne voldoe ik hiermee aan het verzoek commentaar te geven op het verzamelrapport van de K.V.P.-werkgroepen over ..de Consument". Mijn kanttekeningen zal ik plaatsen in de volgorde van de behandelde vragen en antwoorden.

Vraag 1 Inspraak van de consument in de maatschappij voldoende? Zo niet, moet dan de consument in Sociaal Economische Raad en/of schappen?

Allereerst meen ik, dat inspraak in de maatschappij niet gelijk gesteld kan worden aan zitting in Sociaal Economisch Raad of schappen, noch dat zitting nemen in genoemde lichamen de enige oplossing genoemd kan worden om inspraak in de maatschappij te krijgen.

De consument zou in de aanwending van zijn koopkracht een heel behoorlijke inspraak te zijnen voordele in productie en distributie kunnen uitoefenen, wanneer hij

a. voldoende kennis van de markt had — dus ten aanzien van werkelijke kwaliteiten en prijzen van goederen en diensten
b. niet zou staan tegenover economische machtsposities en georganiseerde afspraken of „verordeningen van het al dan niet publiekrechtelijk georganiseerde bedrijfsleven.

Zowel aan a. als aan b. mankeert het echter nogal.

Aan die marktkennis kan een S.E.R. of schap weinig veranderen. Daarvoor is objectieve, concrete en de consument bereikende informatie nodig — waarover later.

Ten aanzien van feitelijke economische machtposities, concentraties en mededingingsafspraken is ook S.E.R. noch schap een oplossing. In ons land kan praktisch alleeen de rijksoverheid daartegen optreden, daartoe vaak geadviseerd door de Commissie Economische Mededinging. Ik heb wel het stellige vermoeden, dat in dit adviesorgaan de invalshoek van het specifieke consumentengezichtspunt meer naar voren zou moeten komen.

Wat Publiekrechtelijke Bedrijfs Organisatie en voornamelijk schappen betreft, kan ik wel meevoelen met de argumenten, die betogen, dat de P.B.O. een organisatie van het bedrijfsleven is, waar de consument in principe niet thuis hoort, doch ik zou daarbij wel willen aantekenen, dat deze lichamen verordeningen kunnen maken, die regelrecht het consumen-

tenbelang raken. Gezien het feit dat deze doorgaans door de overheid moeten worden bekrachtigd, is er echter ook een bevredigende modus te vinden voor deze gevallen, zonder dat de consument in die lichamen zit. Vooral ten aanzien van schappen acht ik dit namelijk niet praktisch.

Anders staat het echter met de S.E.R. Deze is wel enerzijds toporgaan van de P.B.O., maar heeft zich anderzijds ontwikkeld tot het belangrijkste advies-orgaan van de rijksoverheid op sociaal-economisch gebied. Vele van de uitgebrachte adviezen gaan de zuivere werkgevers/werknemersbelangen te boven, doch betreffen kwesties van algemene nationale welvaart. Ik acht het een wezenlijke omissie, dat dan daarin ook niet de consumentenkant op evenwaardige wijze behandeld kan worden.

Uit de getalsverhoudingen van de antwoorden van de werkgroepen blijkt wel, dat in grote mate onbevredigdheid bestaat over de huidige situatie. Een dieper ingaan op de beweegredenen zou waarschijnlijk een reeks problemen aan het licht brengen waarvoor nog geheel andere oplossingen gevonden moeten worden dan de voorgestelde.

Jammer vind ik, dat een aantal werkgroepen spreken van een chaotische situatie op het gebied van de consumentenorganisaties. Ik vrees, dat het noemen in het werkstuk van velerlei namen van instellingen, waar een consument in bepaalde gevallen een informatie kan krijgen of die een werkterrein hebben, dat een bepaald consumentenbelang raakt, daartoe mede aanleiding gegeven heeft. Deze denkfout wordt op ander gebied niet zo licht gemaakt. Wie zou het in zijn hoofd halen om het Economisch Instituut voor de Middenstand een middenstandersorganisatie te noemen of de Landbouwvoorlichtingsdienst een boerenorganisatie.

Waar wij in ons land bij organisaties van werkgevers, werknemers, landbouwers en middenstanders nog doorgaans met drie zuilen te maken hebben — wat het organisatiegetal zonder meer verdrievoudigd — is het terrein van de consumentenbelangen — misschien omdat het pas zoveel later tot organisatievorming geleid heeft — zowat het enige dat niet verzuild is. Een bovendien is niet van regionale geleding sprake, doch uitsluitend van landelijke opbouw. Voorwaar dus heel wat eenvoudiger dan in Nederland gebruikelijk is.

In feite is de enige organisatie van individuele consumenten, die specifiek voor het hele terrein der consumentenbelangen in het leven geroepen is en zich ook uitsluitend daarmede bezig houdt, de Nederlandse Consumentenbond met ca. 180.000 leden. Daarnaast heeft de reeds jaren bestaande Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen (ca. 50.000 leden) — eveneens een „vrije" organisatie van individuele leden — wier doelstelling voornamelijk op huishouden en gezin gericht is, in toenemende mate ook het consumentenbelang in dit kader betrokken. Beide organisaties hebben duidelijk hun eigen werkkterrein en werkmethodiek, al zijn er uiteraard raakvlakken. Beide zijn — juist voor de behartiging van „grotere" consumentenbelangen — lid van het Consumenten Contact Orgaan, een samenwerkingsverband, waarin zij tezamen met vakcentrales, coöperaties en

gezinsorganisaties algemene vraagstukken, speciaal het overheidsbeleid ten aanzien van de consument, bestuderen.

Voor de individuele consument is dit laatste echter geen probleem. Hij kan zich alleen opgeven als lid van de Consumentenbond of (zij althans) van de Huisvrouwenvereniging. De keuze wordt bepaald door wat de desbetreffende organisatie hem (of haar) biedt en wat daarvan aantrekt. Het is trouwens bekend, dat zeer vele leden van de ene organisatie ook lid van de andere zijn. Beide organisaties hebben voor hun leden een informatiedienst en beide verstrekken daarbij alle gegevens, waarover beschikt wordt, ook wanneer die uit andere bron afkomstig zijn.

De verschillende instanties, die in het werkstuk genoemd worden en die enigerlei deelgebied voor de consumenteninformatie verzorgen of voeden, hoeven daarom zeker niet alle aan de individuele consument bekend te zijn. Sommige ervan zouden er zelfs beslist niet op gesteld zijn regelrecht door het publiek benaderd te worden.

De beide bovengenoemde organisaties (Consumentenbond en Huisvrouwenvereniging) fungeren tevens als doorgeefstation en wegwijzer naast de informatie die zij op grond van eigen onderzoek verschaffen.

Nu ben ik met dit laatste al uitgelopen op *vraag 2 over de voorlichtingsmogelijkheden*. Het zal al de leden van de werkgroepen, die het voorlichtingsfront te onoverzichtelijk vinden voor de consument, wel duidelijk zijn, dat ik zeker ook sterk vóór een duidelijk „voorlichtingsadres" voor de individuele consument ben, doch dat ik de feitelijke toestand niet zo negatief waardeer als zij doen.

Ik moet daar echter direct aan toevoegen, dat de consument zelf, getuige zijn eigen bereidheid tot meebetalen, het kan stellen met genoemde organisaties (die hem overigens per jaar niet meer kosten dan 6 resp. 8 pakjes sigeratten), doch dat niettemin daarnaast de overheid (als gevolg van rivaliteit tussen departementen?) onder het mom van particulier initiatief een volledig uitbelastinggelden bekostigd voorlichtingsapparaat tracht tot leven te brengen, waarvan nog nooit is aangetoond, dat het in een behoefte voorziet en dat desalniettemin voor een lief bedrag op de rijksbegroting prijkt. Ik zou het in principe zeer waarderen, als een vollediger informatie aan de consument mede bekostigd werd uit belastinggelden. Ook onderzoek ten behoeve van de indsutrie, voorlichting aan middenstand en agrariërs wordt in ons land uit belastinggelden bekostigd, dus waarom niet iets dergelijks ten behoeve van de consument?

De manier, waarop dit laatste echter in Nederland gezocht is en de organisatievormen, die daarvoor gecreëerd zijn en worden, hebben echter het patroon zo versnipperd en ondoorzichtg gemaakt, dat ik vrees — mede gezien de reacties van de werkgroepen — dat het doel zwaar voorbijgeschoten wordt. In Nederland is het doorgaans goed gebruik, dat de overheid, indien zij bepaalde activiteiten stimuleren wil, aansluit bij het bestaande, hetgeen er praktisch op neerkomt, dat zij organisaties, die hun bestaansrecht op een gebied bewezen hebben, financieel steunt hun activiteiten uit te breiden. Op consumentengebied heeft men precies het tegen-

overgestelde gedaan. Opvallend is, dat noch Consumentenbond, noch Vereniging van Huisvrouwen enigerlei financiële of andere steun ontvangen, terwijl ook het Consumenten Contact Orgaan tot voor zeer kort uitsluitend uit de financiële bijdragen van zijn deelnemers zijn activiteiten moest bekostigen. (Zeer recent is aan het C.C.O. een beperkte subsidie toegekend voor studiedoeleinden, welke vooral gebruikt wordt voor onderwerpen, die de positie van de consument in de E.E.G. betreffen — meer een nationaal dan een groepsbelang).

Hiermede ben ik al bij het punt van de overheid terecht gekomen. De coördinatie vind ik dus inderdaad een kritiek punt, waar de overheid eigenlijk al de boot gemist heeft. Er is een gecoördineerde, goed bekende en effectief werkende „particuliere sector", er is een ongecoördineerde „gesubsidieerde sector". Maar wie spreekt hier het verlossende woord of meer nog: Wie stelt een daad?

De kwestie zendtijd is als zodanig voor de Consumentenbond geen probleem: iets anders is het geregeld brengen van boeiende en tevens informatieve programma's. Televisieprogramma's kosten nogal wat. En organisaties, die hun gelden voor de totstandkoming van interessante informatie moeten halen uit de opbrengst van een blad, lopen het risico door e.e.a. geregeld voor de televisie te grabbel te gooien, de bron voor hun werk te doen opdrogen. Overigens is het niet te verwachten, dat damesbladen en andere persorganen, die voor hun exploitatie mede van advertentieopbrengst afhankelijk zijn, het risico zullen nemen de uitkomsten van vergelijkende warenonderzoeken met naam en toenaam te publiceren.

Ten aanzien van de veiligheid van diverse consumentengoederen is de overheid zéér nalatig. Getuige bijvoorbeeld de recente onderzoeken van de Consumentenbond naar reddingsvesten en valhelmen.

Ook de Warenwet zou op diverse punten aangevuld en herzien moeten worden. Hoewel ik persoonlijk niet zo voor de „schandpaal" ben als sommige werkgroepen, meen ik beslist dat een krachtiger optreden en meer publiciteit dan thans wenselijk zou zijn.

De reacties van de werkgroepen op *vraag 3 over de rechtsbescherming van de consument* illustreren terdege, hoe onbevredigend de situatie ondervonden wordt. Sommige van de aanbevolen remedies gaan nogal ver, maar niettemin moeten de weergegeven meningen een teken aan de wand zijn voor die politici, die zich doorgaans alleen met belangen van bepaalde producentengroeperingen bezig houden.

Tenslotte heeft *vraag 4 — de prioriteit van een Nederlands of een Europees consumentenbeleid* — mijzelf evenzeer in verdeeldheid gebracht als de werkgroepen. Er zijn voor beide keuzen goede argumenten en ik ben het met alle eens. „Het één doen en het ander niet laten" vind ik nog de knapst gevonden oplossing.

Misschien is deze zin nog op andere wijze toepasselijk. De consumentenorganisaties hebben zich — om versnippering te voorkomen — altijd (partij-)politiek neutraal opgesteld. Niettemin zijn de discussies in de K.V.P.-Werkgroepen begonnen naar aanleiding van de in de Consumenten-

gids geuite grief, dat vele politieke partijen in hun program zo weinig belangstelling voor de consument toonden.

Het lijkt me bijzonder wenselijk, dat de consumentenorganisaties hun eenheid bewaren, maar ik acht het verstandig beleid van de politieke partijen, wanneer zij het consumentenbelang „niet laten".

Vluchtelingen in Afrika een groeiend politiek probleem

door J. R. G. Verreydt.

Na de eerste wereldoorlog spoelden vluchtelingen als het wrakhout van de oorlog over vrijwel alle Europese landen. De ellende herhaalde zich na de tweede wereldoorlog. Ook het Verre Oosten kreeg een deel van deze plaag te verwerken, culminerend in het Vietnamese vluchtelingenleed.

Ogenschijnlijk minder dramatisch, maar dan toch even schrijnend en bovendien vol politieke dreiging is het vluchtelingenleed in het kontinent dat daar voor het eerst op grote schaal in de laatste zes á zeven jaar mee kennismaakte nl. Afrika.

Het Afrikaanse vluchtelingenprobleem in zijn huidige omvang is ontstaan in het geografische hart van Afrika, in het voormalige Belgische koloniale gebied Ruanda.

De eerste verkiezingen die in 1962 in Ruanda plaatsvonden leidden de heerschappij in van de Hoetoes (ongeveer 80% van de bevolking) en tegelijkertijd van de vlucht van het merendeel der Toetsi (ongeveer 20% van de bevolking).

Naar de schattingen die destijds door Mgr. Bigirumwami en de Nederlandse missionaris Pater Hendrikx gemaakt werden, zijn er toen 500.000 Watoetsi-vluchtelingen de grenzen met de buurlanden overgetrokken. In het hart van Afrika ontstond daarmee de meest ingewikkelde vluchtelingensituatie ter wereld.

In Vietnam, Hong-Kong en Macao treffen we enorme aantallen vluchtelingen aan, maar dan toch altijd vluchtelingen die een verblijf hebben gekozen binnen een ongeveer identiek sociaal-kultureel milieu. Anders dan waar ook hebben in Afrika stammen, die, voor wat betreft hun onderlinge sociaal-kulturele milieu's sterk verschilden, een toevluchtsoord gezocht bij naburige volkeren die even grote sociaal-kulturele verschillen kenden als de vluchtelingen zelf.

De vluchtelingenbewegingen zijn over het algemeen verlopen langs lijnen die we maar al te goed kennen. Een rivier, of een meer, zestig jaar geleden geheel willekeurig vastgesteld als een grens betekent niet noodzakelijkerwijs een menselijke separatie. Deze bewegingen over en weer, tussen volkeren die aan elkaar verwant zijn, hebben in Centraal Afrika altijd plaats gevonden en golfden ook altijd over de grenzen heen; grenzen die slechts bij toeval per overeenkomst tussen koloniale machten en een of ander stamhoofd werden vastgesteld.

Niets is meer voor de hand liggend dan dat in tijden van interne moeilijk-

heden deze volkeren hun toevlucht zoeken bij familieleden door een speling van het lot deel uitmakend van een andere natie. Het Hoetoe-volk van Ruanda spreekt dezelfde taal, zaait en oogst als de Kongolese buren de Bahi en de Bahunde met wie zij eenzelfde sociaal-kultureel milieu vormen, maar zij verschillen fundamenteel van hun eigen landgenoten de (Wa)toetsi.

Deze buitengewone sociale interdependentie, karakteristiek voor de Bantuvolkeren in Centraal-Afrika, is een grote stabiliserende kracht in het onstabiele Afrika van vandaag. Ondanks de grote positieve waarde zijn er ook negatieve punten te noteren. In deze situatie wordt het uitermate moeilijk een vluchteling te onderscheiden van iemand die een rivier is overgetrokken om zich te gaan vestigen op land dat door hem, vanwege zijn geboorterecht, als een rechtmatig eigendom wordt beschouwd. Wordt de vluchteling door zijn buren geaccepteerd omdat hij in uiterste nood verkeert of omdat hij gewoon recht kan doen gelden op voorouderlijke grond?

Het is alleen al om deze reden moeilijk te komen tot een exacte vaststelling van het aantal vluchtelingen dat door een bepaald land moet worden verwerkt. Een andere moeilijkheid heeft betrekking op de sociaal-kulturele interdependentie tussen de vluchteling en de stamgenoten die hem opvangen. Tussen de groep, waarin de vluchteling wordt opgevangen en een andere stam in hetzelfde land is meer dan eens van animositeit sprake. Dikwijls neemt die animositeit toe tengevolge van de aandacht die de vluchtelingen ten deel valt van de zijde van plaatselijke autoriteiten en internationale organisaties welke zich met de leniging van de vluchtelingennood bezighouden en daardoor de vluchtelingen tot kennelijk bevoorrechte in-groepen maken. Dit heeft al herhaaldelijk geleid tot spanning tussen verschillende bevolkingsgroepen.

Steunverlening aan vluchtelingen is daarom alleen al een zaak die maximale takt en kennis van de lokale omstandigheden vereist. Bovendien speelt door het vluchtelingenprobleem heen het feit dat het vluchtelingenvraagstuk voor dit wereldeel nieuw is. Recht op asiel is voor de meeste jonge staten een volkomen nieuw begrip. Enkele landen beschouwen degenen die hun land verlaten als misdadigers en politieke vijanden en zien opname van vluchtelingen door nabuurstaten als een onvriendelijke daad. Gelukkig is er een tendens in een andere richting. In 1967 hebben de afgevaardigden van 21 Afrikaanse staten te Addis Abeba een bijeenkomst belegd ter bestudering van de sociale, ekonomische en legale aspekten van het vluchtelingenprobleem in Afrika en besloten al deze aspekten van het vluchtelingenprobleem met nauwlettende zorg gade te slaan. Voor een effectieve bestudering van de bestaande problemen is het nodig tot een inzicht te geraken over de grootte van het aantal vluchtelingen. En daar mankeert wel het een en ander aan.

Op 29 mei 1967 berichtte het Hoge Commissariaat van de V.N. voor de vluchtelingen dat het aantal vluchtelingen in Afrika eind 1966 op 740.000 geschat werd, zijnde een stijging van 16% vergeleken met het laatst daarvoor bekende cijfer van 630.000. Op 8 november 1967 werd het aantal Afri-

kaanse vluchtelingen geschat op 800.000, een stijging van 54.000 vergeleken met de cijfers van begin 1967.

In hetzelfde persbericht dat deze stijging annonceerde, vermeldde het Hoge Commissariaat een verdere stijging van het aantal vluchtelingen te verwachten. Andere schattingen komen ver boven het getal van 800.000. De raming van vijf miljoen Afrikaanse vluchtelingen is een meer realistische benadering van de werkelijkheid dan de „gunstige" cijfers van de Hoge Commissaris.

Het Nederlandse Angola-comité bijvoorbeeld schatte het aantal Angolezen dat vanuit Angola naar Kongo vluchtte enige tijd geleden al op 500.000. De schattingen van het aantal vluchtelingen dat vanuit Soedan, Ruanda en Mozambique de wijk naar veiliger plaatsen heeft genomen wordt door ervaren missionarissen op een aantal van ruim anderhalf miljoen geschat. En met daarbij de zeker 1.8 miljoen vluchtelingen in Nigeria is het vluchtelingenleed bij lange na in Afrika nog niet geteld.

Terzake van de gestage groei van het aantal vluchtelingen bestaat weinig verschil van mening. Van welk aantal vluchtelingen men ook uitgaat, men verwacht binnen een tiental jaren een veelvoud van het aantal vluchtelingen van dit ogenblik. Voor de politieke stabiliteit van Afrika geen al te rooskleurig beeld. Om te voorkomen dat het probleem in Afrika een noodlottige omvang krijgt, zijn op korte en lange termijn verschillende maatregelen noodzakelijk. In de eerste plaats moeten reeds aanwezige vluchtelingen geholpen worden. Bestrijding van de direkte nood en het scheppen van arbeidsmogelijkheden moeten in die hulpverlening opgenomen zijn. Op langere termijn is het minstens even belangrijk het probleem te bestrijden voordat het zich accuut voordoet. Daarvoor is het noodzakelijk aan te tonen vanuit welke achtergronden de spanningen en de kollektieve haat der verschillende stammen komen. De bewustmaking van het groeiende gevaar van politieke crises tengevolge van onvoorziene vluchtelingenproblemen kan niet alleen aan de konferentietafel geschieden.

Ook een dialoog tussen stammen die nu nog naast elkaar leven, maar morgen tengevolge van onderlinge haat elkaar bitter bestrijden, is noodzakelijk. Er worden thans in Afrika schuchter pogingen in het werk gesteld om, naar het voorbeeld van het inter-confessioneel gesprekscentrum van de Abdij Toumlilien te Marokko — waar Joden en Arabieren elkaar informeerden over hun respektieve godsdiensten — regionale gesprekscentra op te richten.

In Nederland wordt voor deze plannen geijverd door Prof. G. Zeeggers, voorzitter van Carosi. De gesprekscentra zullen ertoe moeten bijdragen dat elkaar vijandig gezinde stammen voordat de tegenstellingen het stadium van de onherroeppelijke crisis zijn binnengegaan, leren zien voor wat voor problemen zij zichzelf stellen!

Naar rechtvaardiger inkomens- en vermogensverhoudingen?

door Drs. J. J. F. M. van der Heijden

Even vaak als de wenselijkheid is uitgesproken, dat een inkomenspolitiek zou moeten worden gevoerd, even vaak heeft men nagelaten een totale inkomenspolitiek te definiëren. Het moment, de fase van de conjunctuur, de economische situatie van het ogenblik is te zeer bepalend voor de inhoud van het te voeren inkomenspolitieke beleid. Er zijn en worden maatregelen genomen op het terrein van inkomensvorming en -verdeling. Maar deze maatregelen zijn verbrokkeld, niet op elkaar afgestemd en worden niet gecompleteerd door andere maatregelen, die het geheel kunnen bestempelen als een inkomenspolitiek.

Onwillekeurig leidt dit tot de vraag of een inkomenspolitiek in volle omvang gevoerd kan worden, dus gericht zowel op de inkomensvorming als op de -verdeling. Natuurlijk kan en moet een inkomenspolitiek worden gevoerd, maar dan zal duidelijk moeten worden aangegeven welke doelstellingen men met die politiek wil bereiken. Deze doelstellingen zijn tweeërlei: de inkomensvorming als geheel en de verdeling van het gevormde inkomen, de inkomensverhoudingen.

Wat de doelstelling van het inkomen als geheel betreft is de inkomenspolitiek wel uit de verf gekomen. De zorg voor een groeiend totaal inkomen vormt een wezenlijk onderdeel van het gehele economisch beleid, evenals de daarmede samenhangende zorg voor het intern en extern evenwicht.

Op het gebied van de verdeling van het inkomen is men nog niet zo ver gevorderd, zoals bijvoorbeeld moge blijken uit de vage termen die men in dit verband hanteert als rechtvaardige(r) of billijke(r) verdeling van het inkomen.

Het is niettemin deze laatste doelstelling die de mensen het meest bezig houdt en die ook ons bezig moet houden.

In zijn openbare les 1) stelt Dr. C. de Galan: 'De beide doelstellingen, evenwicht en verdeling kunnen naast elkaar bestaan, maar zij zijn natuurlijk niet altijd tegelijk actueel en even belangrijk. In de praktijk is meestal het evenwicht hoofddoel, de verdeling randvoorwaarde of neveneffect.'

Dit is naar mijn mening de kern van het vraagstuk nl., dat de zorg voor een groeiend totaal inkomen, de zorg voor het evenwicht prevaleert

---

1) Dr. C. de Galan: „Over Inkomenspolitiek", openbare les gegeven ter gelegenheid van de aanvaarding van het ambt van lector in de economie aan de Rijksuniversiteit te Groningen, 19 maart 1968.

boven de zorg voor een 'rechtvaardige' verdeling. Ook in de theorie over de inkomenspolitiek komt men meestal niet verder dan de eerste doelstelling.

Nu zijn er twee mogelijkheden om deze gegroeide situatie te doorbreken. Men kan zich herbezinnen op de traditionele instrumenten voor het voeren van een inkomenspolitiek of men zou de hele aanpak van de inkomenspolitiek met name ten aanzien van de prioriteit in doelstellingen structureel moeten bezien. Wanneer het ons ernst is, wanneer wij fundamenteel iets willen doen op het stuk van de inkomens*verdeling* zal gekozen moeten worden voor de tweede mogelijkheid.

Het belangrijkste gedeelte uit het rapport van de 'groep van achttien' 2) van A.R.P., C.H.U. en K.V.P. over de inkomens- en vermogensverdeling, is de passage waarin wordt gesteld: 'Ten aanzien van het bewerkstelligen van meer rechtvaardige verhoudingen van inkomens en vermogens hebben overheid en bedrijfsleven elk een eigen taak en verantwoordelijkheid. Voor wat de overheid aangaat bestaat die taak vooral in het opstuwen van de inkomens- en vermogensverwerving van de lagere inkomensgroepen, alsmede in het wegenemen van onrechtvaardigheden in het proces van inkomensvorming en -verdeling. Ongetwijfeld zal de overheid ook aandacht dienen te schenken aan de bevordering van de economische groei in ons land: maar dit zal er zeker niet toe mogen leiden, dat het belang van rechtvaardiger inkomens- en vermogensverhoudingen ondergeschikt wordt gemaakt aan het belang van een zo sterk mogelijke economische groei. Mede bepalend voor de feitelijke omvang van de economische groei is de verdeling die het meest wenselijk wordt geacht. Een goede en als rechtvaardig aangevoelde verdeling zal voor iedereen een stimulans kunnen inhouden en zijn inspanning kunnen opwekken om een positieve bijdrage te leveren aan de stijgende welvaart.
Voorts zal de zorg van de overheid voor verantwoorde inkomens- en vermogensverhoudingen niet beperkt mogen zijn tot de opstelling en uitvoering van enkele op zichzelfstaande beleidspunten. Deze zorg dient integendeel in het gehele overheidsbeleid geïntegreerd te zijn.'

Tegen deze passage en met name het gedeelte dat spreekt over de economische groei is van verschillende zijden scherpe critiek geuit. Gesuggereerd wordt alsof de realisering van het in de nota genoemde beleid zou moeten geschieden — desnoods — ten koste van de economische groei. Daarmee, aldus de critiek, zouden wij een gevaarlijke weg op gaan: 'De economische groei is voor ons allen essentieel en dat geldt zeker voor de groepen met de laagste inkomens.'

---

2) Interim-rapport van de „groep van achttien": „Rechtvaardiger inkomens- en vermogensverdeling", maart 1968.

Nu wordt nergens in de hele nota gezegd, dat de economische groei niet belangrijk zou zijn. Er staat wel, dat 'het bevorderen van de economische groei er zeker *niet* toe zal mogen leiden, *dat het belang van rechtvaardiger inkomens- en vermogensverhoudingen ondergeschikt gemaakt wordt aan het belang van een zo sterk mogelijke economische groei.*'

Anders gezegd: economische groei is geen doel op zich; doel is het bewerkstelligen van de meest wenselijke verdeling.

In de discussies over de inkomensverdeling worden allerlei cijfers gehanteerd om aan te tonen, dat er nog maar weinig gebeurt. Met hetzelfde cijfermateriaal wordt door anderen weer aangetoond, dat er — zij het langzaam — wel degelijk van verbetering sprake is. Een voorbeeld van een 'optimistische' cijferopstelling: in 1950 verdiende 50% van de bevolking 20% van het Nationaal Inkomen; in 1960 was dit laatste cijfer *gestegen* tot 24% van het Nationaal Inkomen.
Een wat zwarter beeld geeft een volgende cijferopstelling: in 1963 verdiende 33% van de bevolking 10% van het Nationaal Inkomen; in datzelfde jaar verdiende een andere 6% van de bevolking 27% van het Nationaal Inkomen.

Men kan heel interessante discussies houden over de wijze waarop dergelijke cijferopstellingen gelezen moeten worden, waarom ze al dan niet geflatteerd zijn. Dit is en blijft toch een discussie over details die nog nooit tot bruikbare conclusies heeft geleid, omdat voorbij wordt gegaan aan het onder ogen zien van de werkelijke vraag die moet worden beantwoord: Moet aan de economische groei zo'n waarde worden toegekend, dat daarom bestaande verschillen in inkomen moeten worden geaccepteerd: dus dat daardoor bestaande verschillen in inkomens — en dat geldt cet. par. ook voor de vermogensverschillen — aanvaardbaar worden.

In het genoemde rapport van 'de groep van achttien' 3) wordt onverbloemd gesteld, dat de inkomens- en vermogensverhoudingen in ons land nog steeds vatbaar zijn voor ernstige critiek. En verder, dat de opbrengsten van onze nationale productie niet evenwichtig aan de verschillende bevolkingsgroepen ten goede komt. Vanuit deze constatering worden een aantal mogelijkheden genoemd die het bereiken van het doel van rechtvaardiger inkomens- en vermogensverhoudingen naderbij zou kunnen brengen.
Daarbij wordt uitgegaan van een nieuwe aanpak van het vraagstuk, nieuw althans voor diegenen, die zoals uit hun commentaren blijkt, het niet eens zijn met de constatering, dat het met de inkomens- en vermogensverhoudingen in ons land nog niet helemaal is, zoals — men mag toch wel zeggen — algemeen gewenst wordt geacht. Als belangrijkste be-

3) t.a.p. Interim-rapport „groep van achttien".

wijs waarop hun commentaar zich baseert wordt aangevoerd, dat de inkomensverhoudingen sinds de tweede wereldoorlog zijn verbeterd, (sommigen stellen zelfs dat deze verhoudingen sinds de vorige eeuw aanmerkelijk zijn verbeterd!!), dat de economische groei nadelig zou worden beinvloed indien de bestaande verhoudingen verder worden gewijzigd, dat 'de groep van achttien' eerst eens moet aangeven wat zij onder rechtvaardige inkomens- en vermogensverhoudingen verstaat.

Inderdaad heeft 'de groep van achttien' niet aangegeven waar precies het criterium ligt voor het al dan niet rechtvaardig zijn van een inkomens- en vermogensverdeling. Duidelijk is in ieder geval wel, dat de huidige verdeling door 'de groep van achttien' niet als het optimum wordt beschouwd en dat zij er niet veel vertrouwen in heeft, dat wanneer langs de bekende wegen wordt voortgegaan, ook op langere termijn iets positiever zou kunnen worden geoordeeld. Maar het zou interessant zijn om van de kant van de commentatoren eens precies te horen wat zij onder een rechtvaardige verdeling verstaan. Ook zij zijn kennelijk niet tevreden, anders hadden zij niet gesproken over *verbeteringen* die sinds de tweede wereldoorlog — of nog langer terug — *al* zijn aangebracht. Ik kan hen er toch niet van verdenken, dat bij hun alleen het criterium van de economische groei relevant is.

Als we het er dan over eens zijn, dat (1) de inkomens- en vermogensverdeling nog steeds voor verdere verbetering vatbaar is, (2) dat de instrumenten om iets aan de verdeling te doen steeds minder effectief beginnen te worden (denk aan het loonbeleid en het fiscale beleid in het kader van de Europese Gemeenschappen), (3) dat ook de overheid een eigen verantwoordelijkheid heeft ten aanzien van de verdeling van onze welvaart, dan moet het ook mogelijk zijn, tezamen te zoeken naar wegen waardoor een van de moeilijkste maar ook een van de belangrijkste vraagstukken van onze vrije maatschappij tot een oplossing kan worden gebracht. Ten overvloede zij opgemerkt, dat een oplossing zeker niet van de ene dag op de andere wordt gerealiseerd, daarvoor zullen jaren nodig zijn, maar daarmede geeft het ons ook de verplichting daar nù mee te beginnen.

Beleidssuggesties

Een wijziging in de inkomensverdeling kan worden gerealiseerd door het bevorderen van wijzigingen in de inkomensvorming (primaire sfeer) en in de -verdeling (secundaire sfeer). Wat betreft de primaire sfeer zijn de mogelijkheden voor de overheid beperkt tot maatregelen in de sfeer van het onderwijs, waardoor langs indirecte weg de inkomensverwerving in een gunstige richting kan worden omgebogen: „Het totale overheidsbeleid zal zich niet moeten beperken tot het wegnemen van financiële drempels, maar evenzeer zich moeten richten op het wegnemen van de hier bestaande andere drempels".4).

---

4) t.a.p. Interim-rapport „groep van achttien".

In de primaire sfeer moet ook genoemd worden de loonpolitiek. Via een vrijere loonvorming is het mogelijk te komen tot een verantwoorde differentiatie naar bekwaamheid. De inkomensverschillen tussen geschoolden en ongeschoolden kunnen hierdoor worden vergroot, maar dan zullen zich tegelijkertijd de verschillen tussen bekwamen en de top verkleinen. De ervaring met de vrije loonvorming is in ons land nog niet groot, zodat wij hier thans niet verder op in behoeven te gaan.

In het kader van de loonpolitiek moet op een belangrijk aspect worden gewezen. Wij kennen in Nederland een betrekkelijk grote stabiliteit — met een uitzondering in de paar laatste jaren — in de zgn. loonquote (verhouding loonsom, incl. sociale lasten : nationaal inkomen tegen factor kosten), hetgeen in overeenstemming is met de maatstaf dat er een gelijkheid moet zijn tussen het groeitempo van de lonen en van de productiviteit. Men behoeft de juistheid van deze maatstaf niet ter discussie te stellen, om tot de conclusie te komen, dat hiermee de verhouding looninkomen: overig inkomen in het gunstigste geval niet zal wijzigen. Dit „bevriezen" van de categoriale inkomensverdeling heeft tot gevolg, dat de welvaartsverhoudingen per hoofd van de bevolking van werknemers en zelfstandigen5) bij toenemende welvaart verder uiteen zullen gaan lopen. Dit proces wordt nog versterkt naarmate het aantal werknemers relatief toeneemt.

Geconcludeerd moet worden, dat het juist kan zijn de maatstaf van een gelijk opgaande groei van lonen en productiviteit te hanteren, maar dat dit tegelijkertijd de verplichting geeft langs een andere weg een oplossing te vinden voor het verder uiteengroeien van de welvaartsverhoudingen tussen de maatschappelijke groepen. Dit geldt temeer, waar ook een ongunstige invloed wordt uitgeoefend op de vermogensverhoudingen.

Wil men het verder uiteengroeien van de welvaartsverhoudingen tegengaan, dan komt men te staan voor de keuze óf een betere categoriale verdeling met een lager groeitempo òf een minder aanvaardbare categoriale verdeling met een hoger groeitempo. Er is een weg om uit dit dilemma te komen en wel door een deel van de inkomensstroom van het kapitaalinkomen te verleggen naar de groep loon- en salaristrekkers en wel door de werknemers te doen delen in de toeneming van het ondernemingsvermogen. Op den duur zal een deel van het inkomen van de werknemers dan voortvloeien uit het door hen zelf verworven vermogen. Aan deze

5) Uitgegaan wordt van het nationaal inkomen tegen factorkosten. Het aandeel van werknemers bestaat daarin uit loon en salaris uit dienstbetrekking (incl. sociale lasten) en verder uit renten, dividenden en huren uit kapitaalbezit in handen van werknemers. Het kapitaalinkomen van werknemers is echter zo gering (2 à 3% van het totaal inkomen van de categorie werknemers) dat men het aandeel van de werknemers in het Nationaal Inkomen gelijk kan stellen aan het totaal van lonen en salarissen (loonquote). Het overig inkomen is opgebouwd uit ondernemersloon, ondernemingswinst (incl. gereserveerde winsten), renten, dividenden, pacht en huren.

ontwikkeling zit meer vast dan alleen het inkomenspolitieke aspect. Ook zal er een stimulerende werking van uit kunnen gaan op de economische groei. „De kapitaalvoorziening behoeft geen ernstige verstoring te ondervinden, indien voorkomen kan worden, dat een te groot gedeelte van de vermogensaanspraken wordt omgezet in liquide middelen en in de consumptieve sfeer terecht komt." „In zijn totaliteit genomen behoeven de investeringen niet in gevaar te komen, indien de aan werknemers te verlenen uitkeringen in de winst voor een belangrijk deel bestaan uit vermogensaanspraken die gedurende langere tijd moeten worden aangehouden."6)

Tegen deze achtergrond dienen de doeleinden van de „groep van achttien" te worden gezien:

„Noodzakelijk is een beleid ten aanzien van bezit en vermogen, dat krachtige stimulansen bevat om ook bredere lagen van de bevolking een aandeel in het nationaal vermogen te verschaffen. Naast maatregelen, die het sparen bevorderen, zullen in dit beleid de mogelijkheden in de eerste plaats moeten worden gevonden in de stimulering van:

— het deel krijgen van de werknemers in de vermogensgroei van ondernemingen (vermogensaanwasdeling);

— spaar- en investeringslonen, gecombineerd met investeringsfondsen ter voorkoming van te grote risico's voor kleine spaarders;

— de verstrekking van „volksaandelen" in de zich daartoe lenende overheidsbedrijven;

— winstdelings- en spaarregelingen voor werknemers.'

Andere voorstellen van de „groep van achttien" hebben betrekking op inflatiebestrijding en het tegengaan van bepaalde nadelige gevolgen van inflatie (b.v. voor pensioenen); waarborgen voor een minimum*gezins*inkomen; openbare voorzieningen; successierechten; het subsidiebeleid; het sociale beleid.

Slot

Het vraagstuk van de inkomens- en vermogensverhoudingen vormt een toetssteen voor het slagen van de ordening van het sociaal-economisch leven waarvoor wij gekozen hebben, met als kenmerken het vrije ondernemingsgewijze productiestelsel met vrijheid van arbeid, productie, consumptie en investering en met de privaat-eigendom van de productiemiddelen. De keuze voor een dergelijke ordening wordt niet in de eerste plaats ingegeven uit oogmerken van doelmatigheid, maar vooral, omdat „het de beste ruimte schept voor persoonlijk initiatief, voor creativiteit en verantwoordelijkheid."7)

---

6) vgl. K.V.P.-rapport „Bezitsvorming in een nieuwe fase", 1965.
7) Drs. K. W. N. Schmelzer: „Sociaal-economische democratie" in „politiek" van april 1964.

Wanneer wij de juistheid van de hier omschreven ordening van het sociaal-economisch leven willen aantonen, dan zullen wij met elkaar, overheid en bedrijfsleven, werkgevers en werknemers ieder op zijn plaats en ieder met zijn eigen verantwoordelijkheid onze bijdrage moeten leveren aan het bereiken van wat in het K.V.P.-verkiezingsprogramma 1967 staat omschreven als een „sociaal-economische democratie" waarin

— ieder zijn bijdrage kan leveren aan de welvaartsgroei;

— ieder die deelneemt aan het economisch proces invloed kan uitoefenen op de gang van zaken;

— iedereen deel heeft in de stijgende welvaart.

Het rapport van „de groep van achttien" vormt in deze een belangrijk stuk, omdat daaruit spreekt de bereidheid om tot een fundamentele aanpak te komen van het vraagstuk van de inkomens- en vermogensverhoudingen.

De rol van het goud: automatisme versus rationaliteit

door Drs. M. van Amelsvoort

Goudclub

Sinds de gouden standaard werd uitgevonden ten tijde van Hannibal, is hij met tussenpozen telkens weer op het Europese toneel verschenen, om in het laatste kwart van de negentiende eeuw tot een soort dogma te worden verheven, maar in het tweede kwart van de twintigste te worden verketterd. Toch heeft het goud ook daarna voldoende glans behouden om een belangrijk element in het internationale betalingsverkeer te blijven en om bovendien politieke stokpaarden berijdbaar te maken.

Er zijn nu tekenen die erop wijzen dat het goud geleidelijk van zijn monetaire functies zal worden losgemaakt, dat wil zeggen de functie van dekkingsmiddel tegenover de binnenlandse geldhoeveelheid en die van vereffeningsmiddel voor betalingsbalanstekorten. Of dat inderdaad zal gebeuren, is afhankelijk van politieke beslissingen. De vraag of het goud moet worden gehandhaafd als wettelijk vereiste dekking voor door de Nederlandsche Bank uitgegeven bankbiljetten en bij de Bank aanwezige saldo's kan ik hier als akademisch buiten beschouwing laten. Hoewel de motieven die voor handhaving pleiten veel van hun kracht verloren hebben, is er op het ogenblik geen aanleiding om de dekkingsvoorschriften aan kant te zetten. Zouden zij op dit moment afgeschaft worden, dan zou er in de Nederlandse economie niets veranderen.

De maatregelen tot stabilisatie van de officiële goudprijs, die de presidenten van zeven centrale banken medio april genomen hebben, kunnen naar mijn indruk gerangschikt worden onder de tekenen die wijzen op de teruggang van het goud als verrekeningsmiddel. Ten gevolge van de daartoe in Washington gemaakte afspraken bestaan er nu twee gescheiden goudmarkten, een waar de prijs wordt bepaald door vraag en aanbod, en daarnaast een tweede, waar de centrale banken elkaar het goud blijven verkopen tegen de vaste, sinds 1934 niet meer gewijzigde prijs van vijfendertig dollar per *ounce,* dat is ruim eenendertig gram. De betrokken centrale banken hebben besloten geen goud meer te leveren aan de vrije goudmarkt en zij zijn van plan ook geen goud meer te kopen. Om het circuit sluitend te maken kwamen zij ten slotte overeen dat zij ook aan de monetaire overheden geen goud meer zouden afstaan ter vervanging van goud dat op de vrije markt verkocht zou zijn. Zonder die bepaling zou de goudclub immers haar kostbare bezit kunnen zien wegvloeien naar andere centrale banken, die er dan via verkoop op de vrije markt een zoet winstje aan zouden overhouden.

Door deze afspraken te maken zijn de goudclublanden erin geslaagd ten tweeden male de hoog opgelopen speculatie op verhoging van de officiële goudprijs een halt toe te roepen. De eerste keer dat zij dit moesten doen was de aanleiding gelegen in de speculatie tegen het pond sterling in 1961. Toen is de goudclub tot stand gekomen. Zij telde bij haar oprichting acht leden. Medio 1967 deelde Frankrijk echter mee dat het niet meer aan de activiteiten zou deelnemen. In het najaar van 1967 moest het pond uiteindelijk toch het loodje leggen. De Britse valuta devalueerde met veertien procent. Voor het wereld-geldstelsel was dat een ernstige slag, daar het pond als een van 's werelds sleutelvaluta's fungeerde, naast de dollar.

Sleutelvaluta's

Het verschijnsel van de sleutelvaluta's is kenmerkend voor de internationale monetaire verhoudingen in de laatste tien jaar. Het is geen officieel begrip. Officieel berust het internationale monetaire systeem op de overeenkomsten die in 1944 te Bretton Woods in de Verenigde Staten zijn gesloten. Daarbij zijn de munteenheden van de deelnemende landen aan de dollar gekoppeld, terwijl de dollar inwisselbaar is tegen goud. Men spreekt dan ook wel van de goud-wisselstandaard. De inwisselbaarheid tegen goud geldt voor dollars die worden aangehouden door monetaire autoriteiten, zoals de centrale banken. Particuliere transacties worden in het internationale betalingsverkeer grotendeels afgewikkeld in dollars en in mindere mate ook in ponden. Het gebruik van andere valuta's is in de afgelopen tien jaar wel toegenomen, maar is toch van betrekkelijk ondergeschikte omvang gebleven. Het grote gewicht van de Amerikaanse economie in de wereld kan verklaren waarom dollars praktisch overal in betaling geaccepteerd worden. De rol van het pond is eerder te verklaren uit de traditionele banden van het Britse Gemenebest en uit de voortreffelijke organisatie van de Londense geldmarkt.

Van het particuliere betalingsverkeer moet wel onderscheiden worden het verkeer tussen de monetaire overheden, dat steeds betrekking heeft op de vereffening van tekorten en overschotten op de betalingsbalansen van de diverse landen. Dit verkeer voltrekt zich in zekere mate door middel van het goud, maar voorts ook door middel van dollars, die immers voor officiële houders volledig in goud convertibel zijn. Ter vergemakkelijking van het officiële verkeer is het Internationale Monetaire Fonds opgericht, waarin de deelnemende landen enerzijds stortingsverplichtingen hebben en anderzijds onder bepaalde omstandigheden recht kunnen doen gelden op kredieten binnen het kader van hun deelneming.

Dat de particuliere transacties niet door middel van goud verrekend hoeven te worden, heeft het grote voordeel dat de internationale handel niet geremd wordt door de nu eenmaal slechts in beperkte mate beschikbare hoeveelheid goud in de wereld. De zeer snelle expansie van de wereldhandel heeft zich kunnen voltrekken met behulp van dollars. Uiteraard was dat alleen mogelijk als de dollarvoorraad buiten de Verenigde

Staten voldoende toenam naarmate de internationale handel expandeerde. Daarvoor zorgde het betalingsbalanstekort van de Verenigde Staten, dat een vrijwel continue stroom van dollars de wereld inzendt. En daarin ligt tevens de zwakke plek van het internationale geldverkeer. Want het vertrouwen dat nodig is om uit deze tekorten voortvloeiende dollars bruikbaar te maken als internationaal betaalmiddel, wordt door diezelfde tekorten ondermijnd. Een soortgelijke situatie heeft zich voorgedaan ten aanzien van het pond sterling, met de reeds vermelde devaluatie als gevolg.

Voor de tekorten op de Amerikaanse betalingsbalans zijn twee belangrijke oorzaken aan te wijzen: de oorlog in Vietnam en de uitvoer van kapitaal, twee wel zeer ongelijksoortige grootheden. Met diverse maatregelen heeft de Amerikaanse regering gepoogd de uitvoer van particulier kapitaal in te dammen. Die pogingen zijn niet zonder succes gebleven. Ook de ontwikkelingshulp, eveneens een soort kapitaaluitvoer, heeft veren moeten laten. Maar tegelijk is het nog steeds bestaande overschot op de lopende rekening van de Amerikaanse betalingsbalans, waaruit de kapitaalexport gefinancierd zou moeten worden, kleiner geworden door de zware lasten van de oorlog. Het Amerikaanse betalingsbalanstekort vertoont door deze ontwikkelingen een hardnekkigheid, die een spoedig herstel hoogst onwaarschijnlijk maakt. En zelfs al zou de oorlog in Vietnam binnenkort het zo verbeide einde kunnen vinden, dan zouden de gevolgen daarvan voor de Amerikaanse economie een zodanige mengeling van gunstige en ongunstige factoren inhouden, dat de resultante niet van te voren berekend kan worden. Onzekerheid dus van alle kanten.

De Amerikaanse politiek is er de laatste jaren doelbewust op gericht geweest, zoveel mogelijk van het betalingsbalanstekort in dollars te betalen, dus eigenlijk schuldig te blijven, want de dollars die op deze wijze in handen van de Europese centrale banken zijn gekomen, bestaan in feite uit vorderingen op de Amerikaanse monetaire overheid. Daarnaast kon Amerika er niet aan ontkomen een gedeelte van zijn tekort met goud aan te zuiveren. Vandaar ook het bijspringen van de goudclub. Door de tegengestelde beweging van de Amerikaanse goudvoorraad en de Europese dollarvorderingen is de omvang van de laatste langzamerhand onbehaaglijk groot geworden in vergelijking met het aan Amerika verblijvende goud. Onder die omstandigheden kon twijfel aan de blijvende inwisselbaarheid van de dollar tegen een vaste goudprijs niet uitblijven.

De Franse regering heeft al het mogelijke gedaan om de twijfel voedsel te geven, onder meer door zoveel mogelijk goud te kopen en door particuliere aankopen te stimuleren. Zij trachtte daarmee het latente wantrouwen in de dollar te activeren. Het Franse optreden heeft min of meer als een katalysator gewerkt. Men kan het ook zo stellen, dat, om de dollar voor opspraak te vrijwaren, een eensgezind optreden van de Westeuropese landen noodzakelijk zou zijn geweest. Die voorwaarde heeft ontbroken doordat de Fransen niet alleen niet meededen, maar zelfs op alle mogelijke manieren de positie van de dollar afbreuk trachtten te doen.

De kritiek zoals die van Franse monetaire zijde wordt geuit richt zich vooral tegen de bankiersrol die de Verenigde Staten zich volgens hen hebben aangemeten. Het is juist, dat de Amerikaanse monetaire overheid in zekere zin fungeert als de bankier van de wereld, in zoverre namelijk als landen met een betalingsbalansoverschot ten opzichte van Amerika genoegen nemen met de creatie van vorderingen op dat land in plaats van betaling in goud te eisen. Op basis daarvan kunnen de landen buiten Amerika ook hun onderlinge betalingsbalanssaldo's verrekenen door elkaar dollarvorderingen over te dragen. Op ongeveer diezelfde manier kan men in het binnenland elkaar betalen door banksaldo's — dus vorderingen op banken — over te dragen. De banken zelf kunnen derhalve betalen door schuldig te blijven, en dat is precies wat Amerika in het internationale verkeer doet en wat zozeer de wrevel van iemand als De Gaulle opwekt.

Het lijkt mij echter niet geheel juist te zeggen dat de Amerikanen zich hun bankiersfunctie hebben aangemeten; zij is, zoals ik al aangestipt heb, gebaseerd op de objectieve economische en politieke krachtsverhoudingen in het verleden. Maar wel geef ik toe dat de Amerikaanse regering zich de laatste jaren veel moeite heeft gegeven — heeft moeten geven ook — om die functie, ondanks de veranderende krachtsverhoudingen en ondanks haar slinkende goudvoorraad, te behouden. Met de voornaamste industrielanden heeft zij daartoe overeenkomsten getroffen, de *swap arrangements,* die enigszins het karakter van monetaire kunstgrepen hebben. Er zit daarom wel een kern van waarheid in de Franse kritiek. Het gaat hier echter, zoals meestal in de politiek, niet zozeer om de juistheid van de kritiek als wel om het alternatief.

Gouden standaard

Het alternatief dat De Gaulle aanprijst is simpel: verklaar het goud tot het enige verrekeningsmiddel tussen monetaire overheden. Omdat de monetaire goudvoorraden voor dit doel ontoereikend zijn, zou die maatregel gepaard moeten gaan met een verhoging van de goudprijs; de omvang van de bestaande goudvoorraden zou dan in geldeenheden uitgedrukt evenveel toenemen. Men moet dan aan een forse prijsverhoging denken, vermoedelijk in de orde van grootte van een verdubbeling. Volgens De Gaulle zou alleen dan een rechtvaardig, onpartijdig en hecht internationaal geldstelsel kunnen ontstaan.

De woorden 'rechtvaardig en onpartijdig' slaan onmiskenbaar op de onrechtvaardigheid en partijdigheid die in het huidige stelsel gelegen zijn, omdat dit stelsel de Verenigde Staten in staat stelt schulden te maken die in de praktijk niet afgelost worden. Andere landen moeten alle moeite doen de eindjes aan elkaar te knopen, maar de Amerikanen zien zich daartoe in veel mindere mate gedwongen; zij hebben nooit gebrek aan internationale liquiditeiten, want zij maken ze zelf. Althans zolang het goed blijft gaan. Dat het bestaande stelsel inderdaad niet hecht is heb ik

in het voorgaande al trachten aan te tonen, toen ik wees op de innerlijke tegenstrijdigheid waaraan het lijdt.

Deze en andere feiten van het monetaire wereldsysteem zijn niet door De Gaulle of zijn deskundigen ontdekt. Zij zijn al sedert vele jaren onderwerp van talrijke publikaties in de vakliteratuur. Praktisch geen enkele deskundige heeft echter de remedie aanbevolen die De Gaulle voorstaat. Want wat zou men doen als men het goud tot het enige officiële betaalmiddel zou verklaren? Men zou zich verlaten op een betaalmiddel dat afhankelijk is van ongewisse vraag- en aanbodverhoudingen, zoals de produktie van de goudmijnen, het dikwijls door politieke motieven ingegeven aanbod van goud uit de Sovjet-Unie en China, speculatief aanbod of speculatieve vraag van particuliere zijde, door technische ontwikkelingen bepaalde vraag van de kant van de industrie, door de mode beïnvloede vraag voor verwerking tot sieraden — om de reeks tot de vermoedelijk belangrijkste factoren te beperken. Van de hechtheid van het systeem zou weinig te bespeuren zijn. Ook bij de rechtvaardigheid en onpartijdigheid is een vraagteken op zijn plaats. Goudproducerende landen en eveneens de landen die momenteel veel goud bezitten zouden van de invoering van dit systeem in sterke mate profiteren. De Franse regering zou het zeker niet propageren als Frankrijk niet zulke grote massa's goud bezat.

De wereld zou bij opvolging van De Gaulles aanbevelingen terug gaan naar de gouden standaard. Die heeft enige tientallen jaren goed gewerkt en een bevredigend kader voor de internationale betalingen geschapen. Maar dat gebeurde onder bepaalde omstandigheden — waarvan het kolonialisme niet de minst belangrijke was — en het was slechts mogelijk doordat de voornaamste industrielanden bepaalde spelregels aanhielden. Intussen zijn de omstandigheden grondig veranderd, zowel in het economische als in het politieke vlak. De wereld ziet er totaal anders uit en men kan zomaar niet een middel dat indertijd goed gewerkt heeft naar de moderne tijd transponeren. Er is nu ook een veel groter aantal landen bij de zaak betrokken dan toen enkele Europese landen de dienst uitmaakten; de tamelijk eenvoudige spelregels van weleer zouden niet meer toereikend zijn en bovendien zou vrijwel geen enkel land nog bereid zijn ze toe te passen. De spelregels van de gouden standaard gaan ervan uit dat een land absolute prioriteit geeft aan het evenwicht op zijn betalingsbalans. Dat is in de wereld van vandaag een onrealistische veronderstelling. De primaire doelstellingen van het economische beleid zijn op het ogenblik volledige werkgelegenheid in de industrielanden en economische ontwikkeling in de agrarische landen.

Rationele oplossing

Het is dan ook begrijpelijk dat de oplossingen die in de laatste jaren door deskundigen aan de hand zijn gedaan ter correctie van de monetaire moeilijkheden, een geheel andere geest ademen, niet een geest van

automatisme in een spel van blinde krachten, maar een geest van rationaliteit door internationale samenwerking. De vorderingen van de economische theorie en de monetaire techniek maken dat ook uitvoerbaar, terwijl een organisatorische basis aanwezig is in het Internationale Monetaire Fonds. De vernieuwing van het bestaande stelsel in die richting is al in gang gezet. De plannen die zijn voorgelegd te Rio de Janeiro in september 1967 en die in kleinere kring besproken zijn te Stockholm eind maart 1968, hebben ten doel aan de meest acute problemen het hoofd te bieden, door middel van extra trekkingsrechten voor landen met tijdelijke betalingsbalansmoeilijkheden. Met de op die manier verkregen speciale IMF-kredieten kunnen deze landen dan betalen, mits de overschotlanden dit nieuwe type vorderingen op het IMF accepteren. Frankrijk zal vermoedelijk weigeren ze te accepteren, maar dat zal de invoering niet kunnen tegenhouden en het zal de praktische bruikbaarheid slechts weinig verminderen. Een definitieve beslissing is nog niet gevallen. Daarvoor is nog een lange procedure nodig.

De voorstellen van Rio en Stockholm hebben slechts een beperkte strekking. Niettemin zijn zij zeer belangrijk vanwege het principe van de creatie van IMF-tegoeden dat zij inhouden. Deze tegoeden kan men in de voorgelegde contekst het beste beschouwen als een vervangingsmiddel voor goud. Tegen deze achtergrond moet men ook de afspraken van Washington zien. De band van het goud met het geld is daar al ten dele doorgesneden, of, nauwkeuriger gezegd, het gedeelte van het goud dat zich op dat moment niet in handen van de centrale banken bevond, zal niet meer gebruikt worden voor vereffening van betalingsbalanssaldo's. Dat is althans de bedoeling; de deelnemende landen zijn dat niet uitdrukkelijk overeengekomen, maar hebben wel het voornemen daartoe kenbaar gemaakt. Dat gedeelte van de wereldgoudvoorraden is dus gedemonetiseerd, het dient geen monetaire doeleinden meer.

De afspraken van Washington zijn gemaakt onder zware druk van de omstandigheden. In de dagen die aan het overleg voorafgingen hadden de meeste goudmarkten, Parijs uitgezonderd, hun deuren al gesloten. In feite was er toen dus nog maar een smalle verbinding tussen de circuits van het monetaire en het niet-monetaire goud. Die verbinding is vervolgens op de conferentie van Washington verbroken en maatregelen zijn genomen om de circuits ook in de toekomst gescheiden te houden. Ik zie dat als een stap in de richting die ten slotte moet uitlopen op volledige demonetisering van het goud. Ik betwijfel trouwens of de bedoelde maatregelen gedurende lange tijd effectief zouden kunnen blijven als er geen verdergaande beslissingen op zouden volgen. In de Tweede Kamer is die twijfel ook uitgesproken en minister Witteveen heeft in zijn antwoord laten uitkomen dat het ook in de gedachten van de regering om een tijdelijke regeling gaat. Het is een noodverband, zo zou men kunnen zeggen, een noodverband dat het wereld-geldstelsel op de been moet

houden totdat de plannen van Stockholm werkelijkheid zullen zijn geworden.

Uitgangspunt voor de plannen van Stockholm is de stelling dat internationale liquiditeiten gecreëerd moeten worden wanneer en waar zij nodig zijn, met daaraan verbonden zodanige voorwaarden, dat het land dat er gebruik van maakt al een begin heeft gemaakt met het herstel van zijn betalingsbalans. Zonder zulke voorwaarden zou de creatie van IMF-tegoeden het gevaar van internationale inflatie oproepen. Met deze regeling zetten de IMF-landen een belangrijke stap op de goede weg. Er zullen te zijner tijd meer stappen moeten volgen, nadat met deze regeling praktische ervaring is opgedaan. De problemen van het internationale betalingsverkeer zullen in de toekomst telkens opnieuw onze aandacht blijven vragen.

Lente in Praag

door Dr. K. J. Hahn

Precies twintig jaar na de beruchte putsch van Praag in februari 1948 heeft Tsjechoslowakije in een spectaculaire ommezwaai van zijn politiek de weg geopend voor een in een communistische staat tot nu toe ongekende democratisering, die in de communistische wereld de grootste onrust, maar ook de grootste verwachtingen heeft uitgelokt en op de rest van de wereld diepe indruk heeft gemaakt. In 1948 begon in Praag de kettingreactie van communistische staatsgrepen waardoor in geheel Oost-Europa een satellietensysteem van Moskou ontstond, waaraan alleen Joegoslavië zich met niet geringe moeite wist te onttrekken. Nu heeft ook Tsjechoslowakije, zeker sterk gestimuleerd door Roemenië, zich een status weten te verwerven die een veel grotere interne en externe autonomie toelaat dan tot nu toe mogelijk was.

Anders dan bij de Poolse en Hongaarse gebeurtenissen in het najaar van 1956 heeft Moskou tot nu toe niet ingegrepen maar volstaan met waarschuwingen. In de overige communistische landen wordt verschillend gereageerd. Polen en Oost-Duitsland volgen, meer dan ooit, de oude stalinistische lijn van algehele administratieve controle, ja onderwerping van de bevolking aan de partijleiding. In Roemenië juicht men de ontwikkeling in Tsjechoslowakije toe, in Bulgarije en Hongarije wacht men nog af. Maar het is duidelijk dat de bevolking in al deze landen in woorden of in gedachten met de demonstrerende studenten van Warschau uitroept: „Leve Tsjechoslowakije!" Daarmee is in Oost-Europa reeds nu wat de houding van de communistische regeringen betreft, een pluralisme ontstaan dat de komende ontwikkeling van Oost-Europa mede sterk zal bepalen.

Het is niet de bedoeling hier de bekende feiten nog eens op te noemen. We willen alleen zeer in het kort de algemene lijnen en perspectieven van deze nieuwe oriëntering van de Tsjechoslowaakse politiek aangeven en ook trachten de oorzaken vast te stellen die hiertoe geleid hebben.

Het zijn zeer concrete en zeer ernstige oorzaken geweest die deze spontane, snelle en diep ingrijpende veranderingen teweeg hebben gebracht; veranderingen die in een ongewone eensgezindheid van regering, partij en bevolking tot stand werden en worden gebracht — op de verantwoordelijke leiders van het stalinistische regime na. Er zal zeker verschil van mening bestaan over de uiteindelijke politieke structuur van het land, maar de fundamentele beslissingen die nu worden genomen en de perspectieven die worden geopend, vormen het noodzakelijke uitgangspunt waarover bij

de overweldigende meerderheid van het volk geen verschil van mening bestaat. Het is zeker ook dit feit dat in Moskou een even grotere verrassing als schrik heeft veroorzaakt.

Oorzaken

Zoekt men naar de oorzaken, dan moet men uitgaan van hetgeen door Tsjechoslowaakse leiders in deze dagen zelf is gezegd. Prof. Kosik, de leidende filosoof van Tsjechoslowakije en een van de meest geziene communistische geleerden, zei op 21 maart tijdens de befaamde massavergadering van de communistische jeugd, waaraan door 15.000 mensen werd deelgenomen en die zeven uur heeft geduurd: Het bureaucratische en politiële systeem, „gebaseerd op het absolute monopolie van de groep die aan de macht was, heeft het land naar de economische, politieke en morele catastrofe geleid". In deze woorden kwam duidelijk tot uitdrukking dat de leidende mensen en het gehele land in een alarmstemming verkeerden. Na twintig jaar communisme bevindt Tsjechoslowakije zich aan de rand van de afgrond, terwijl het zogenaamde kapitalistische Westen een ongekende economische, sociale, technische en wetenschappelijke vooruitgang meemaakt. Is het niet van bijzondere betekenis dat in dezelfde vergadering Smrkovsky, aanvankelijk genoemd als kandidaat-premier, maar uiteindelijk gekozen als nieuwe voorzitter van de nationale vergadering, over de „ontwikkelde landen van West-Europa" sprak (een term die in deze dagen herhaaldelijk wordt gebruikt)? Wordt hiermee niet indirect toegegeven dat Tsjechoslowakije niet bij deze landen behoort en dus in sommige opzichten verschijnselen van duidelijke achterstand in ontwikkeling vertoont? Wie de gelegenheid heeft gehad het land in de laatste jaren te bezoeken en de uitlatingen van communistische economen in Tsjechoslowakije kent, zal dit zonder meer kunnen beamen: het land geeft zich, ook vanwege de meer preciese kennis van de werkelijke toestand in West-Europa, met ontsteltenis en wanhoop rekenschap van de catastrofale economische toestand van het land.

Daarom pleiten de beide revisionistische economen, prof. Ota Sik en Radomir Selucky, voor scheiding van politiek en economie, waarbij zij natuurlijk raken aan een klassiek marxistisch principe. Zij willen een einde maken aan de zuiver ideologische en incompetente inmenging van de partij-instanties in de leiding van de ondernemingen. Er wordt geëist dat de ondernemingen het recht krijgen prijzen en lonen zelf te bepalen, rechtstreeks te onderhandelen met andere bedrijven en ook uit het buitenland privé-kredieten op te nemen, praktisch dus uit het Westen. We noemen deze punten omdat zij aanwijzingen vormen voor de fundamentele wijziging die wordt nagestreefd én voor de ernstige moeilijkheden waarmee de economie van het land heeft te kampen, zonder op hulp van de Sovjetunie te kunnen rekenen.

De sociale consequenties van deze toestand zijn bekend. De arbeidsvoorwaarden, het tekort aan consumptiegoederen, terwijl de behoefte onder

de indruk van de ontwikkeling van het Westen snel is toegenomen, de onvrijheid in het gewone leven, reisbeperkingen enz. — al dergelijke grieven veroorzaakten een onbehagen dat een breukpunt naderde.

Dit alles bracht de partij tot de overtuiging dat het regime iedere basis in het volk voorgoed zou verliezen, als het niet onmiddellijk het roer totaal omgooide. Na twintig jaar communistische economie belanden in een zo hopeloze situatie, terwijl op enkele honderden kilometers afstand de in 1945 totaal gehavende Duitse economie tot een legendarische welvaart leidde, is dodelijk. Het zijn daarom ook de economen in Tsjechoslowakije die bij de vernieuwing in de eerste rij staan. Zij vechten voor hun positie, omdat zij voor deze ontwikkeling verantwoordelijk zijn, niet alleen tegenover het volk maar ook tegenover de leiders van het regime die hen geheel vertrouwden.

Maar er is meer. Telkens weer wordt gesproken over „meer vrijheid en waarheid". De reeds genoemde prof. Kosik zei dat „waarheid nodig is voor het bestaan van een socialistische staat". Met een ongekende aandrang die met een eruptieve kracht uit het gehele volk losbarstte, wordt vrijheid van meningsuiting, vrijheid van pers en ook vrijheid van organisatie geëist. De stalinistische figuren die de vrijheid hebben onderdrukt, worden een voor een verwijderd en de rehabilitatie van de slachtoffers van een kleine twintig jaar stalinisme wordt geëist, zodat van een werkelijke democratisering sprake is.

Historische wortels

Het enthousiasme over deze ontwikkeling heeft diepe wortels. Tsjechoslowakije is nu bezig zijn oude traditionele waarden te herontdekken. Niet toevallig zei de onlangs gekozen nieuwe president, generaal Svoboda, in zijn eerste toespraak tot het volk, dat Tsjechoslowakije het goede van het verleden zal bewaren en een humanitaire maatschappij opbouwen. Hierachter schuilt zeer veel. Tsjechoslowakije is het meest westelijke van de Slavische landen en het meest westelijke van de satellietlanden. Als staat werd het geboren in 1918, met behulp van de westelijke geallieerden. De nieuwe staat zag zich zelf als een schepping naar het voorbeeld van de Franse en Angelsaksische democratie. Met deze landen was Tsjechoslowakije dan ook politiek en cultureel nauw verbonden. Na de bezetting van Tsjechoslowakije vluchtte oud-president Benes dan ook naar Londen en vormde daar een regering in ballingschap die na 1939 aan de zijde van de geallieerden deelnam aan de oorlog.

Deze historische, culturele en politieke oriëntering op het Westen werd in 1943 door president Benes omgegooid. Tegen het dringende advies van het Foreign Office in, vertrok Benes na „Stalingrad" uit Londen naar Moskou, in de mening dat Tsjechoslowakije nu om geopolitieke redenen op de Sovjetunie was aangewezen, en in de overtuiging dat het dit als democratische staat zou kunnen doen. De bevrijding van Tsjechoslowakije door de Russen en de putsch van Praag in 1948 hebben deze samenwer-

king een geheel andere vorm gegeven. Tsjechoslowakije verloor zijn onafhankelijkheid en zijn democratie, de banden met het Westen werden verbroken en het land werd geheel ingeschakeld in de communistische wereld, met het gevolg dat het land met het verlies van de vrijheid een slecht functionerende economie kreeg en dat het met het verbreken van de banden met Frankrijk, Engeland enz. in ruil hiervoor nauwe betrekkingen met Bulgarije, Cuba etc. moest aanknopen. Hierdoor groeide een gevoel van frustratie, geboren uit een complex van onaanvaardbare bestaansvoorwaarden.

Heroriëntering

Om deze redenen is nu de gehele ploeg van Novotny — verantwoordelijk voor deze politiek — verwijderd en een algemene amnestie voor politieke „delinquenten" ingeleid, terwijl alle stalinistische processen opnieuw worden onderzocht en de politieke emigranten van na 1948 zijn uitgenodigd terug te keren. Ook is de centrale positie van de communistische partij in het geding gebracht, Het zogenaamde „Nationale Front", waarin de overgebleven niet-communistische partijen — namelijk de oude radicaal-socialistische partij van Benes („Nationale socialisten") en de christelijk-sociale „Volkspartij" — verenigd waren, heeft een nieuwe voorzitter gekregen, en beide partijen, die tot nu toe geheel onder communistische controle stonden, willen weer autonoom proberen te worden. De partij van Benes wil, ook op basis van niet-marxistische principes, een eigen activiteit ontwikkelen en leden werven. De christelijke volkspartij heeft de voormalige priester Josef Plohar als voorzitter weggestuurd, roept haar geëmigreerde leiders en leden in het Westen op terug te keren — en wil met de christen-democratische partijen in het Westen contact opnemen! Er is een organisatie van slachtoffers van de stalinistische vervolging opgericht, een groep van schrijvers die geen leden van de partij zijn, enz. De communistische partij wil formeel het monopolie van politieke actie en representatie handhaven, maar er worden reeds vormen van een pluralistische politieke conceptie toegelaten. In ieder geval wil men in juni vrije verkiezingen houden, na een vrije kandidaatsstelling, zodat het mogelijk wordt niet-communisten naar het parlement te sturen, al zullen zij geen formele partij vertegenwoordigen.

Niet minder belangrijk zijn de nieuwe gedachten die ten aanzien van de buitenlandse politiek naar voren zijn gekomen. De mogelijke nieuwe minister van buitenlandse zaken, Galuska, zei op de reeds genoemde vergadering van de communistische jeugd dat Tsjechoslowakije zijn eigen buitenlandse politiek moet voeren en er niet mee mag volstaan de Sovjetrussische politiek te imiteren. Het land wil contacten met geheel Europa onderhouden. Er zijn zelfs stemmen op gegaan, verscheidene keren, die een actieve neutraliteitspolitiek eisten, maar om evidente redenen werd dit „irreëel" geacht. Tsjechoslowakije blijft in het pact van Warschau. Dit neemt echter niet weg dat Praag zijn relaties met het Westen wil

verstevigen en verdiepen, in de eerste plaats ook met West-Duitsland. Juist in deze dagen werd in Frankfurt een Tsjechoslowaakse week gehouden en de autoriteiten in Praag hebben al laten weten dat zij ook aan het aanknopen van diplomatieke relaties denken. In de communistische pers werd gezegd dat in West-Duitsland niet alleen imperialisten en revanchisten zijn maar ook verstandige lieden; als men niet met hen zou spreken en samenwerken, zou men hen met de slechte elementen in één zak stoppen, wat een verkeerde politiek zou zijn. Ook worden de relaties met Israël hervat, en in de Verenigde Naties wil men actiever meewerken aan de verwezenlijking van de rechten van de mens.

Dit alles heeft begrijpelijkerwijs Walter Ulbricht en ook Polen verontrust, zodat in Dresden een Oosteuropese spoedconferentie bijeen werd geroepen, die aan de gang van zaken echter niets veranderde. De eigenaardige situatie ontstond dat Oost-Duitsland de Tsjechoslowaakse kranten niet binnenlaat en zijn burgers niet naar Tsjechoslowakije laat reizen en dat Polen Tsjechoslowaakse journalisten en studenten niet binnenlaat — terwijl Tsjechische soldaten de prikkeldraadversperringen aan de Westduitse grens verwijderen. Smrkovsky zei, na zijn terugkeer uit Dresden, dat de Tsjechen niet bang hoeven te zijn dat Oostduitse tanks Tsjechoslowakije binnenkomen. Het „IJzeren Gordijn" schijnt dus niet meer de Westduitse, maar de Oostduitse grens met Tsjechoslowakije te zijn geworden...

Alles wijst in de richting van een terugkeer van Tsjechoslowakije naar het „traditionele", vrije, democratische Europa. Hoe ernstig het de Tsjechen hiermee is, blijkt ook uit de wens met de Europese Gemeenschappen betrekkingen aan te knopen. En een Tsjechische student zei na de inval van de Tsjechische politie, verleden najaar, in een studentenhuis in Praag, waar de studenten wegens de slechte toestanden staakten en daarvoor door de politie mishandeld werden, in alle openheid in een interview voor de Italiaanse radio: „Laat de extreem-linkse protesterende studenten van West-Europa eens hierheen komen — ze weten niet wat een communistisch regime is!"

Twee grondbeginselen

Intussen tracht de Tsjechoslowaakse regering twee criteria in acht te nemen: het een-partij-systeem en het lidmaatschap van het pact van Warschau. In beide gevallen wordt het criterium ietwat elastisch gehandhaafd: andere politieke groepen krijgen wat ruimte, de organisatie van het pact van Warschau moet volgens Dubcek wat de commandostructuur betreft worden herzien, en het zou in ieder geval beter zijn, als de NAVO en het pact van Warschau zouden worden vervangen door een Europees veiligheidssysteem.

Maar binnen het kader van deze twee criteria — die in oktober 1956 door Hongarije niet in acht werden genomen, met het bekende tragische gevolg — is dus een geheel nieuwe ontwikkeling aan de gang. Ze raakt ook de positie van de Kerk. Mgr. Tomasek, de apostolische administra-

tor van Praag en hoofd van de kerkprovincie, heeft openlijk en ongestraft in brieven aan de regering, in opstellen in het communistische weekblad „Literarni Noviny", in toespraken tot de priesters, in adressen aan de regering die door duizenden gelovigen werden ondertekend, kunnen eisen: religieuze vrijheid, terugkeer van kardinaal Beran die in Rome verblijft, rehabilitatie van de 1500 priesters die in hechtenis zijn of geheel van de zielzorg uitgesloten, opheffing van de numerus clausus voor seminaries, heropening van de gesloten seminaries (alleen die van Litomerice en Bratislava zijn open), godsdienstonderwijs, een katholieke pers en een katholieke uitgeverij en hervatting van de onderhandelingen met het Vaticaan, die verleden jaar werden afgebroken.

De regering heeft al laten weten dat zij na de benoeming van het nieuwe kabinet de onderhandelingen met het Vaticaan zal hervatten. In ieder geval is minister Plohar, de gesuspendeerde priester, als hoofd van de beweging van de vredespriesters afgetreden en heeft hij ook het voorzitterschap van de gelijkgeschakelde christelijk sociale „Volkspartij" neergelegd, zodat ook hier de weg vrij is voor een autonome activiteit van de christenen. Ook deze feiten scheppen een voor een communistisch regime geheel nieuwe en ongewone situatie.

Geen voorspellingen

Alles is nog in beweging in Tsjechoslowakije. Er is echter al heel veel en op heel ingrijpende wijze veranderd. In hoeverre deze beweging halverwege tot stilstand kan komen, weet niemand. Of de Sovjetunie, die in haar leidende positie tegenover de satellieten niet meer zo vrij is als in 1956, zich toch nog tot een interventie van welke aard ook gedwongen zou kunnen zien, is evenmin te voorspellen. Maar wat gebeurd is, laat voor altijd heel duidelijk zien dat het communistische experiment in de eerste twintig jaar in zijn marxistisch-leninistische vorm volkomen mislukt is en dat de bevolking iets geheel anders wil.

Het Westen mag op deze ontwikkeling niet reageren met een verhoogde propaganda uit leedvermaak, in een soort nieuwe koude-oorlogssfeer, en nog minder met een hoera-stemming, maar wél met de bereidheid te helpen door present te zijn in cultureel, economisch en humaan opzicht en door de Europese banden te versterken — in de overtuiging dat de zakelijke, maar daarom niet minder fundamentele kritiek die de laatste jaren vanuit het Westen op de communistische regimes in Oost-Europa is uitgeoefend en die in westelijke kringen vaak als te scherp aangevoeld werd, nog overtroffen wordt door de kritiek die nu leidende communisten in deze landen en zeker de jeugd, de studenten en de intellectuelen uitspreken. Dat hierdoor de ontmoeting en de dialoog, ja de samenwerking vergemakkelijkt en tevens nog noodzakelijker wordt, behoeft verder geen betoog.

De parlementsverkiezingen in België

door Dr. L. Tindemans

In het voorjaar van 1965 hadden in België parlementsverkiezingen plaats gehad, d.w.z. verkiezingen voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers en voor de Senaat; bij die gelegenheid stemt men in dit land ook voor de provincieraden, welke op hun beurt een aantal senatoren („provinciale senatoren") mogen aanduiden.

Deze verkiezingen volgden op het bewind van de regering Lefèvre-Spaak; deze werd, zoals bekend, hevig aangevallen door de Partij voor Vrijheid en Vooruitgang (PVV), de hervormde liberale partij. Vooral het woord „travaillisme" werd in die campagne vaak als scheldwoord tegen de BSP-CVP-coalitie (rooms-rood) gebruikt.

Na lange en moeilijke onderhandelingen werd een nieuwe regering gevormd onder voorzitterschap van de heer Pierre Harmel. Deze regering, welke een nieuwe uitgave van de coalitie CVP-BSP bracht, hield het maar zes maanden uit. Opnieuw volgden zeer moeizame onderhandelingen, die leidden tot de vorming, op 29 maart 1966, van de regering-Van den Boeynants, samengesteld uit de PVV en de CVP.

Het is deze regering welke op 7 februari jl. haar ontslag aan de Koning aanbood, nadat de heer eerste-minister in de Kamer had aangekondigd dat de Vlaamse CVP-ministers zich uit de regering hadden teruggetrokken „ingevolge de houding door hun politieke vrienden aangenomen".

Dit was een zinspeling op de interpellatie welke de heer J. Verroken, CVP-volksvertegenwoordiger voor Oudenaarde, in de Kamer had gehouden over het Leuvense vraagstuk. Het antwoord van de regering had geen voldoening geschonken aan de interpellant en zijn politieke vrienden. De Vlaamse CVP-ministers wilden solidair blijven met hun Kamergroep en zo kwam de regering ten val.

Leuven

Hoe was men eigenlijk tot die interpellatie over de organisatie van de Katholieke Universiteit van Leuven gekomen?

Sedert jaren doktert men in België aan wetten die het taalgebruik moeten regelen in het onderwijs, in het leger, bij het gerecht en in de ambtelijke wereld.

Onder de regering-Lefèvre had men deze taalwetgeving nog eens grondig aangepakt, o.m. met de wetten van 30 juli en 2 augustus 1963. Dit stelsel

berust op de eentaligheid (Nederlands) van het gebied benoorden de taalgrens en de eentaligheid (Frans) van het gebied bezuiden de taalgrens. Een soepeler regime werd ingevoerd langs de taalgrens en voor de Brusselse randgemeenten. De taalgrens werd door de wet eens en voorgoed vastgelegd.

De wet van 1963 maakte evenwel wat het onderwijs betrof, een uitzondering voor de universiteiten, waarop zij niet toepasselijk was.

Bovendien werd voor de kinderen van de professoren en het personeel van de Franse afdeling van de Katholieke Universiteit van Leuven, een school, met Frans als voertaal, voor een kleuter-, lagere en secundaire afdeling toegelaten. (Leuven is benoorden de taalgrens gelegen.)

Op 9 april 1965 werd een belangrijke, nieuwe wet op de uitbreiding van het universitair onderwijs goedgekeurd. Krachtens deze wet vielen de rijksuniversiteiten onder het ééntalig stelsel, terwijl Leuven tweetalig mocht blijven.

Tevens werd hierdoor de wet van 1911 gewijzigd, welke voorzag dat de Vrije (vrijzinnige) universiteit van Brussel en de Katholieke Universiteit van Leuven geen instellingen mochten hebben buiten hun eigen arrondissement, resp. Brussel en Leuven.

De wet van 1965 voorzag dat, om het hoofd te kunnen bieden aan een toevloed van studenten, beide genoemde universiteiten konden uitbreiden in het Waalse arrondissement Nijvel en dat Leuven-Vlaams een proef mocht wagen in Kortrijk (wijsbegeerte en letteren) en Leuven-Frans te St. Lambrechts-Woluwe (geneeskunde).

Sedertdien ontstond in het Vlaamse land een beweging die streefde naar de overplanting van Leuven-Frans naar Wallonië, mits met inachtneming van een tijdsregeling en onder aanvaardbare financiële voorwaarden. Van een streven werd deze stelling een eis, welke uitging van de gewestelijke eentaligheid en taalgaafheid van Leuven. Dit streven botste op heftig verzet vanwege Leuven-Frans.

Aan Vlaamse zijde hoopte men dat de inrichtende macht van de universiteit, d.w.z. de bisschoppen van België, een beslissing zou treffen. Deze kwam, op 13 mei 1966, in de vorm van een gemeenschappelijke verklaring welke het behoud van een volledige Franse afdeling (behalve voor de geneeskunde) te Leuven voorstond. In geval van overbevolking der universiteit (men verwacht weldra 30.000 studenten) kon een inplanting in Wallonië geschieden of — op voorwaarde dat daarvoor een wet kan worden bekomen — te Brussel.

Deze verklaring werd in Vlaanderen over het algemeen slecht onthaald. Er volgde een periode van verwarring, waarbij wetsvoorstellen strekkende tot uitbreiding van de taalwetgeving tot het hoger onderwijs werden ingediend.

De bisschoppen besloten op 15 juli 1966 de universiteit van Leuven een nieuwe structuur te geven, waardoor de twee afdelingen in grote mate autonoom werden.

Begin 1968 werd het vraagstuk plots meer acuut, toen de Franse afdeling van Leuven een financieringsplan voor vijf jaar bekend maakte, waarbij iedere „overheveling" naar Wallonië uitdrukkelijk werd uitgesloten.

De voltallige Raad van Beheer der universiteit kon op 21 januari 1968 alleen maar vaststellen dat de Franstalige raad en de Vlaamse raad volstrekt onverzoenbare standpunten innamen.

Dezelfde tegenstelling kwam aan het licht op de vergaderingen van 28 januari, 3 en 4 februari van het episcopaat.

Het vraagstuk werd nu in de politieke sfeer getrokken met de reeds vermelde interpellatie, op 6 februari gehouden door de heer Verroken, ten gevolge waarvan de regering ontslag nam.

Breder

Het is wel duidelijk dat Leuven slechts één, zij het niet onbelangrijk punt vormt in het dossier der Vlaamse-Waalse relaties.

Men spreekt nu in België courant van de twee „gemeenschappen", de Vlaamse en de Waalse, en beide zijn zeer gevoelig voor de culturele en taalproblematische aspecten van hun coëxistentie, doch het gaat op dit ogenblik in feite nog dieper: ook het economische speelt nu mede.

Dank zij de steenkolen en de zware industrie ontwikkelden de Waalse provinciën zich zeer vroeg, doch met de crisis van de steenkolen (in gans Europa) en het aanwenden van nieuwe energiebronnen, mede door de aanwezigheid van een arbeidsreserve en de aantrekkingskracht van de EEG, vestigen tal van nieuwe bedrijven zich in het Vlaamse landsgedeelte. Voor Wallonië spreekt men meer en meer van een onmisbare omschakeling, doch geen behoorlijk akkoord kon tot nog toe worden verkregen over de criteria die bij de industrialisatie in acht moeten worden genomen.

Daar komt nog een politiek feit bij, nl. dat ook in het parlement de Vlaamse verkozenen de meerderheid vormen, zodat men aan Waalse zijde om maatregelen vraagt tegen deze mogelijke „overheersing".

De taalmoeilijkheden zijn bijzonder scherp te Brussel (19 gemeenten), waar de Vlaamse groep het gevoel heeft slecht te worden behandeld, terwijl de Franstaligen, die de oude stadskern verlaten om zich te vestigen in vier Vlaamse randgemeenten, zeer spoedige „taalfaciliteiten" eisen in het onderwijs en op het gemeentehuis.

Verkiezingen

De val van de regering-Van den Boeynants over de Leuvense kwestie heeft dit alles zo opgewoeld, dat de volksraadpleging in een haast passioneel klimaat verliep en dat de economische vraagstukken (nochtans zeer reëel), de sociale problemen of de internationale toestand blijkbaar weinig of geen invloed op het gedrag van de kiezer hebben gehad.

België telt nog steeds drie „nationale" partijen, d.w.z. partijen die zich aanbieden in het ganse land en die ook in alle provinciën verkozenen hebben. Alle drie, CVP, PVV en BSP, gaan akkoord om de structuur van

PARLEMENTSZETELS VOLGENS PARTIJEN EN TAALSTREEK 1965-1968

KAMER

Partijen	Nederlandstaligen						Franstaligen						Algemeen totaal	
	Vlaamse streek		Brussel		Totaal		Waalse streek		Brussel		Totaal			
	1965	1968	1965	1968	1965	1968	1965	1968	1965	1968	1965	1968	1965	1968
CVP	51	45	3	5*	54	50	18	14	5	5*	23	19	77	69
BSP	27	27	2	2	29	29	28	25	7	5	35	30	64	59
PVV	18	17	2	2	20	19	19	22	9	6	28	28	48	47
Communisten	—	—	—	—	—	—	5	4	1	1	6	5	6	5
Volksunie	11	18	1	2	12	20	—	—	—	—	—	—	—	—
FDF + Rassemblement Wallon	—	—	—	—	—	—	2	7	3	5	5	12	5	12
Totaal	107	107	8	11	115	118	72	72	25	22	97	94	212	212

* Het geldt hier de zetels van de lijst-Van den Boeynants. Hier zou nog een lichte wijziging mogelijk zijn.

het land te wijzigen en het centralisme in de bestuursinrichting te verzachten. Hoe zulks echter dient te gebeuren, vormt nog steeds een twistpunt.

De laatste jaren groeiden kleinere partijen, meestal extremistische partijen genoemd, welke doorgaans een doorgedreven federalisme met zijn tweeën voorstaan.

Door de val van de regering werd vooral de CVP geschud: haar Waalse vleugel (Parti Social Chrétien (PSC) meende zich te moeten distantiëren van de Vlaamse CVP en de verkiezingen aan te gaan met een eigen program en een eigen verkiezingsnummer. De eerste-minister stond erop te Brussel een lijst te presenteren met Vlamingen èn Walen op.

Ook de BSP kende moeilijkheden: te Brussel vormden de Vlaamse socialisten een afzonderlijke lijst waarop enkele bekende namen als die van de oud-ministers Fayat en Vermeylen voorkwamen.

De PVV voerde een buitengewone verkiezingscampagne en huldigde zich in de Belgische kleuren. Zij speculeerde blijkbaar op een diep gevoel bij de meeste Vlamingen en Walen, welke als puntje bij paaltje komt geen breuk in hun land willen veroorzaken. Deze partij rekende blijkbaar op een aanzienlijke zetelwinst, door op te treden alsof zij alléén een „nationale" partij zonder problemen zou zijn.

Uitslagen voor de Kamer

De CVP is verminderd uit deze verkiezingen gekomen; ook de PSC heeft pluimen gelaten. Toch hebben de kiezers de aftredende regering niet afgekeurd: premier Van den Boeynants behaalde persoonlijk 116.0000 „voorkeurstemmen", hetgeen een unieke gebeurtenis vormt in de Belgische parlementaire geschiedenis. Praktisch alle ministers kenden succes in de verkiezingen.

Bij de PVV is de ontgoocheling groot: hoewel zij, over het hele land, nagenoeg even sterk blijft, is de grote doorbraak uitgebleven.

De BSP, niettegenstaande zij sedert twee jaar in de oppositie zit, boekt lichte winst in Vlaanderen, maar gaat achteruit in Wallonië en verliest zetels.

Psychologisch kon het moeilijk anders of bij een crisis over Leuven, met de Waals-Vlaamse moeilijkheden op de achtergrond, moesten de radicale partijen vooruitgaan. Volksunie, Rassemblement Wallon en Front des francophones (FDF) konden winst boeken. Opvallend was hierbij evenwel dat de communistische partij overal terrein verloor.1)

Voor de Senaat

Op de 176 te verkiezen senatoren komen er in België 106 uit de rechtstreekse verkiezingen, 46 worden gekozen door de provincieraden en 28 door die twee groepen senatoren samen.

---

1) Zie voor de uitslag van de verkiezingen voor de Kamer het staatje op de linkerpagina (red.).

Rechtstreeks verkozen senatoren

	1965	1968	Verschil
CVP-PSC	44	35	— 9
BSP	31	33	+ 2
PVV	23	22	— 1
Volksunie	4	9	+ 5
FDF	1	3	+ 2
Rassemblement Wallon	0	2	+ 2
Communisten	3	2	— 1
	106	106	

Uit de uitslagen blijkt dat de drie nationale partijen tezamen nog 80% der stemmen hebben behaald, doch dat de partijen die het federalisme voorstaan, zelfs zo men de communisten uitsluit, gestegen zijn van 8,69% der stemmen in 1965 naar 15,69%.

Het is al te eenvoudig de verliezen van de enen te doen samenvallen met de winst van de anderen. De verkiezingsuitslagen zijn zeker ingewikkelder, doch men neemt algemeen aan dat de jonge kiezers in grote meerderheid voor partijen met extreme stellingen hebben gekozen.

Het niet ingaan op de „communautaire vraagstukken" heeft de liberale PVV geen winst gebracht. In Vlaanderen wordt haar dit nu verweten door het Liberaal Vlaams Verbond.

Tussen de CVP en de PSC worden op dit ogenblik weliswaar onderhandelingen gevoerd om te komen tot een nieuwe overeenkomst, doch over het resultaat ervan durft nog niemand zich uitspreken.

In feite zijn de drie nationale partijen veroordeeld samen een oplossing voor te stellen voor het Vlaams-Waals probleem; anders gaat België een periode van grote verwarring tegemoet welke alleen maar aan woelmakers baat kan bijbrengen.

Christelijke Volkspartij

In de CVP zijn de opinies verdeeld: sommigen zien in het stemmenverlies een veeg teken en zijn niet gelukkig met de tactiek die tot dit verlies leidde. Anderen achten het verlies niet zo groot en prijzen zich gelukkig dat het tussen de CVP en de PSC tot een scheiding kwam. De heer Houben, voorzitter van de hele partij, wordt zelfs aangevallen, omdat hij pogingen onderneemt de twee nu vijandige broeders dichter bij elkaar te brengen.

De heer Gys, directeur van het instituut voor opinie-onderzoek „International Research Associates Belgium", welke over de verkiezingsuitslag

werd ondervraagd 1), zei daarover o.m. het volgende: „De grote partijen worden geïdentificeerd met het regime en trekken alle kritiek op het establishment naar zich toe. Wij zouden durven spreken van een puberteitskrisis van het kiezerscorps. De „„apolitieken" beginnen zich voor de politiek te interesseren en passeren door de unidimensionele fase, dit is de fase waarin zij slechts één aspect zien van het hele politieke gebeuren, nl. de communautaire vraagstukken. Naarmate ze verder zullen gaan in dat politiek rijpingsproces, zullen zij multi-dimensioneel worden en ook de andere facetten van het politieke leven beoordelen. Want dit is wel opvallend: zonder dat er objectieve motieven zijn, verscherpt het kiezerscorps zijn houding: de welvaart blijft hoog, de sociaal-economische toestand is niet verontrustend. Die onrust is althans nog niet tot de bevolking doorgedrongen. Dit zou een politieke stabiliteit in de hand moeten werken."

Wat nu?

De regeringsvorming zal wel uiterst moeilijk zijn. Een regering samengesteld uit de PVV en de BSP zou over geen voldoende meerderheid beschikken. De huidige formule CVP-PVV zou dat wèl (116 zetels op 212 in de Kamer, i.p.v. 125 in het vorige parlement). Een coalitie tussen CVP en BSP zou op 128 zetels kunnen rekenen.

Tenslotte spreekt men ook veel over een drieledige regering, welke gevormd zou worden door de drie nationale partijen, de CVP, de PVV en de BSP. Zulke regering zou heel wat kunnen hervormen, op voorwaarde dat deze drie het onder elkaar eens worden.

Hoe dan ook, en terwijl wij wachten op de verdere gebeurtenissen in verband met de regering, kan men zonder gevaar zich te vergissen, van nu af aan zeggen dat België een moeilijke periode tegemoet gaat.

---

1) Zie De Standaard, 2 april 1968.

Poolse problemen en protesten

door Jan Reijs

In de na-oorlogse geschiedenis van Polen, van het ontstaan van de Volksrepubliek af, is, volgens sommige beschouwers, een aantal fasen waar te nemen 1). Direct na de machtsovername door het communistische comité van Lublin, trad een periode van herstel en opbouw in; in 1948 gevolgd door de straffe stalinisering onder leiding van Boleslaw Bierut. De dood van Stalin bracht meer vrijheid binnen de Poolse communistische gelederen, maar de echte dooi begon pas in 1956, toen Wladyslaw Gomulka als eerste secretaris opnieuw op het podium verscheen. De al te enge banden met de Sovjetunie verslapten, de Russische detachementen van Rokossowski verdwenen en Polen zou een eigen socialistische weg inslaan. De plavuizen voor deze „Polish road to socialism" had Gomulka al bijtijds gelegd, en wel in het tijdschrift Nowe Drogi (Nieuwe wegen) in 1947. In een artikel in het eerste nummer verwierp hij de gedwongen collectivisatie van de landbouw, waar Stalin zo'n voorstander van was, en erkende hij tegelijkertijd het nut en de bruikbaarheid van het persoonlijk initiatief 2). Maar economische en politieke ontwikkelingen van latere datum deden hem hieromtrent van gedachten veranderen. Desondanks moet men toch zeggen dat in 1956 een periode van grotere onafhankelijkheid, duidelijker zelfstandigheid en meer persoonlijke vrijheid in Polen begon.

In deze opvatting, nl. dat er verschillende fasen waarneembaar zijn, wordt een aantal gebeurtenissen, verspreid over korte tijdperken van een jaar of vier, vijf, centraal gesteld. Men doelt daarbij meestal op abstracties van min of meer gelijke orde: opbouw, stalinisatie, destalinisatie en onafhankelijkheid. In de onderlinge samenhang van de feiten die deze segmenten aan elkaar rijgen, wordt daardoor betrekkelijk weinig klaarheid gebracht. Immers, ook vandaag is het op grond van het bereikbare materiaal nog niet helemaal duidelijk welke richtingen er binnen de Poolse arbeidersbeweging zijn en waren, en vooral ook hoe men de waarneembare stromingen moet waarderen. Als het inderdaad zo zou zijn, dat er om de vier, vijf jaar wezenlijke verschuivingen in Polen plaatsvinden, dan kon alleen al op aritmetische gronden het jaar 1968, waarin het vijfde partijcongres bijeenkomt, wel eens van beslissende betekenis blijken. Maar dat is op dit moment nog speculatief

De huidige troebelen en hun oorzaken

De ontwikkelingen in het Polen van de laatste maanden zijn niet altijd

even geruststellend. Schrijvers kwamen opnieuw tot protesten, studenten gingen met een aantal exacte leuzen de straat op. Het eerste resultaat: een zestal vooraanstaande professoren in Warschau werd van hun leerstoel gewipt. Ondertussen, zo deelt men mee, stroomden de aanhankelijkheidsbetuigingen voor Gomulka op het partijbureau binnen. Op 26 maart waren er alleen al in Warschau 3200 solidariteitsbijeenkomsten ten gunste van Gomulka gehouden 3). De roep om zuiveringen leek algemeen. Tot nu toe zijn 36 hooggeplaatste communistische functionarissen en wetenschappers ontslagen, en het heeft er alle schijn van dat het daar niet bij zal blijven. De regering is vastbesloten te laten zien wie de baas is. De machthebbers en met name de „hardliners" onder hen willen orde op zaken, geen zionistische elementen, geen revisionistische geluiden en vooral geen studentenbetogingen.

De oorzaken van de huidige troebelen moet men zoeken in het klimaat en de beloften van 1956. Gomulka, opnieuw aan de macht gekomen, zegde toen aan de intellectuelen en de Kerk — beide traditioneel in de oppositie in het communistisch partijsysteem — meer vrijheid toe. De censuur zou worden afgeschaft en aan de gedwongen collectivisatie kwam een einde. Dat laatste is gebeurd met alle pijnlijke gevolgen van dien. Het merendeel van de bebouwbare grond ging over in particuliere hand, meestal naar kleine keuterboertjes, die zich met een bedrijfje van hoogstens 10 ha, een grote volkstuin, tevreden stelden. Een grondige reorganisatie, waar de befaamde econoom Oskar Lange in 1956 voor pleitte, werd nimmer uitgevoerd.

De censuur daarentegen bleef, ondanks de uitdrukkelijke belofte van Gomulka, bestaan (zij het minder kleingeestig dan voorheen). Het kon niet anders of dit moest op de eenmaal ingeslagen weg tot conflicten leiden. Niet alleen omdat de censor in allerlei publikaties de schaar zette, maar vooral omdat men de literatuur en de pers vrijwel uitsluitend wilde zien als functies van socialistische doeleinden. De regering ging daarbij steeds van de utilitaristische norm uit, dat de literatuur slechts dan moreel verantwoord is, als zij bijdraagt tot de opbouw van de socialistische maatschappij 4). In literaire kringen ontstond tegen deze enge marxistisch-leninistische normering ernstig bezwaar, wat niet wil zeggen dat literatoren de ideologie als *mogelijke* functie geheel verwierpen. Zij stelden zich op het standpunt dat de eis als zodanig schadelijk was voor de kwaliteit van de literatuur en dat ze de vrijheid moesten hebben deze norm in discussie te brengen en te beproeven.

Met deze „liberale" tendens is Gomulka nooit gelukkig geweest. In een toespraak tot het XIIIe plenum van het Centraal Comité van de Poolse Verenigde Arbeiderspartij, in 1963, zei hij er het volgende over: „De partij ondersteunt bij voorkeur de kunst van het socialistisch realisme, omdat dat indringende ideologisch-kunstzinnige scheppen gekenmerkt wordt door zijn hoge niveau en door zijn begrijpelijkheid en nut voor de massa"5). Literatoren voelden minder voor deze conservatieve opvatting van ge-

bruiksliteratuur. Hun romans en novellen die niet onder deze abstracte noemer vielen, werden nog wel uitgegeven, maar het was in het geheel niet uitgesloten dat de censuur er zich mee bemoeide. Gomulka van zijn kant schaamde zich er niet voor, de afwijkende literaire produktie als decadent en westers te bestempelen.

Ondertussen werden de grenzen van de literaire vrijheid sinds 1956 (of moet men zeggen ondanks de „Poolse oktober"?) herhaaldelijk vastgesteld. In januari 1967 trok de Poolse overheid de lijnen nog eens scherp in Nowe Drogi. „De partij stelt vandaag onomwonden dat een beperking van de vrijheid noodzakelijk is voor de kwaadwillige en demagogische fraseologie, voor de illegitieme kritiek die voortkomt uit aan het socialisme vijandige bedoelingen". In feite betekende dit dat het socialistische model dat Gomulka en de zijnen proberen te realiseren — en dat model is niet meer hetzelfde als het pakket eisen waarmee Gomulka in 1956 aan het roer ging staan — buiten elke publieke discussie diende te blijven.

Protesten tegen de cultuurpolitiek

In deze context speelden zich dan ook de jongste studentenprotesten af. Ogenschijnlijk kwamen de studenten alleen in opstand tegen de overheidsinmenging in het theaterleven. Een nieuwe enscenering van de trilogie Dziady („Voorouders") van de nationale poëet Adam Mickiewicz, uit 1831 (en sinds 1955 talloze malen opgevoerd), werd uit de roulatie genomen. De beweegredenen voor deze stap klinken uit de mond van de woordvoerder van het ministerie van Cultuur weinig overtuigend: om de politiek geladen opvoeringen op hun artistieke merites te kunnen toetsen, moest dit stuk de schouwburg uit. Om dezelfde reden kon bij de overheid een vroeg surrealistisch drama uit 1921 van Stanislaw Ignacy Witkiewicz niet door de beugel.

Deze gebeurtenissen, die zich in februari van dit jaar afspeelden en aanleiding werden tot de manifestaties in maart, staan niet op zichzelf. Het zijn de feitelijke consequenties van het socialistische model van Gomulka in het algemeen, en zijn smalle cultuurpolitiek in het bijzonder. De basis voor deze cultuurpolitiek werd gelegd op het IIIe Partijcongres in 1959. Ook daarvóór waren er wel fricties tussen autoriteit en auteurs, maar in het algemeen stelden de literatoren zich, onverschillig geworden door allerlei onvervulde beloften, buiten de politiek op; of zij stortten zich op de marginale verschijnselen van de samenleving, zoals in het tijdschrift Wspolczesnosc („Heden"). De Poolse schrijvers moesten zich ontdoen van de opgelegde normen van het socialistisch realisme uit de periode-Stalin. Daar deden nieuwere interpretaties van de befaamde criticus Stefan Zolkiewski en oude verhalen van Wladyslaw Gomulka niets aan 6). Belangrijke auteurs als Andrzejewski, Iwaskiewicz en Brandys wilden op de jaarlijkse schrijverscongressen nog wel eens een kritische noot kraken over de cultuurpolitiek, maar van een geordend protest tegen de censuur en

de benepen literaire conceptie van Gomulka was nog geen sprake. Toen in 1960 aan de universiteiten de obligate cursussen in de marxistische sociologie — volgens Kolakowski een handjevol gemeenplaatsen —, de marxistische filosofie en de politieke economie weer werden ingevoerd, en de censuur werd verscherpt, leek het erop dat Gomulka van zijn eigen plannen van 1956 was vervreemd. De schrijvers lieten het moedeloos over hun kant gaan, hun vergaderingen werden alleen wat saaier.

Dat alles wil helemaal niet zeggen dat Gomulka, die in 1949 door zijn stalinistische partijgenoten, waaronder ook Edward Ochab, van „rechts-nationalistische" misstappen werd beticht, door het in stand houden van deze onpopulaire maatregelen tot een posthume stalinist zou zijn vervallen. Aan de methoden en de echt harde maatregelen van het stalinisme heeft Gomulka zich nooit schuldig gemaakt. Zijn onafhankelijke socialistische koers, die hij al in 1947 had uitgestippeld, is hij zo goed en zo kwaad mogelijk trouw gebleven, maar tegelijkertijd heeft hij uit overwegingen van opportuniteit zich meer en zakelijker verbonden aan de socialistische buurstaten en ook die instituties in Polen laten voortbestaan, die naar zijn oordeel goed waren voor het vaderland. Tegen zijn buitenlandse beleid bestaat in Polen geen bezwaar. Iedereen is het erover eens dat de geopolitieke situatie waarin Polen verkeert, haar consequenties heeft. Maar tegen het stiefkind van de politiek, tegen de cultuurpolitiek, het in stand houden van de censuur en andere even overbodige als onpopulaire maatregelen groeit het verzet. Op dit punt is Gomulka de rechtzinnige stakingsleider met een grote behoefte aan discipline gebleven.

Kolakowski en het revisionisme

Van een politieke stroming als het revisionisme — en dat impliceert de opheffing van censuur — wil Gomulka niets weten. Al dadelijk in 1957 zag hij in de filosofische auteur Leszek Kolakowski een geduchte revisionist, die zich langzaam maar zeker van het marxistisch-leninisme zou afwenden om op te komen voor een humanistisch marxisme. Dat Gomulka van deze ontwikkeling een tegenstander was, wil niet zeggen dat er in het klimaat niets veranderde. Voor b.v. een hernieuwd historisch onderzoek naar de verhouding tussen de arbeiderspartijen van de Sovjetunie en Polen kwamen meer mogelijkheden. Er verschenen publikaties waarin een aantal feilen uit het verleden aan de kaak werd gesteld 7). Maar om Polen tegen het soort ketterijen als revisionisme, waarvan de grenzen onduidelijk zijn, te behoeden, liet Gomulka de verouderde instituties voortbestaan.

Daartegen werd in 1964 door 34 intellectuelen, waaronder internationaal beroemde geleerden als Leopold Infeld en Jan Kott, geprotesteerd. De voorzitter van de Poolse schrijversunie zond op 14 maart 1964 een brief aan minister-president Jozef Cyrankiewicz, waarin twijfel aan de zin en de juistheid van de cultuurpolitiek werd uitgesproken. De bezwaren richtten zich met name op de toewijzing van papier en de censuur op publikaties. Het resultaat van deze daad van burgerlijke ongehoorzaamheid

was een actie in de westerse pers. The Times publiceerde de brief en een protest van Europese schrijvers. Juist daarin zagen 600 gezagsgetrouwe intellectuelen een onvaderlandse daad. Een tegenprotest verscheen in Trybunu Ludu van 14 mei 1964. De hele affaire had nog een ander averechts effect. Een aantal ondertekenaars kreeg geen visum voor het buitenland en de oplage van een paar tijdschriften werd besnoeid. Lang heeft dit alles niet geduurd; het betrof immers geen georganiseerde politieke betoging. Een handjevol min of meer willekeurige intellectuelen had zich over de censuur beklaagd.

Op dit terrein vond in oktober 1966 een verandering plaats. Prof. dr. Leszek Kolakowski werd door de socialistische studentenvereniging ZMS uitgenodigd, een herdenkingsrede over de „Poolse oktober" uit te spreken. De feestrede pakte anders uit. Kolakowski zei hardop, wat in intellectuele kringen overbekend was: het was in Polen met de beloofde democratische vrijheden niet zo best gesteld. Politieke uitingsmogelijkheden bestonden eenvoudigweg niet of waren te verwaarlozen. De partij, aldus betoogde Kolakowski, hield met het volk nauwelijks rekening. Daarenboven was er nog steeds een achterhaald wetboek van strafrecht, dat ook tegen de intellectuelen werd gebruikt 8).

De reactie op deze toespraak bleef niet uit. In de zaal strooiden studenten pamfletten rond, met de uitspraken van het VIIIe plenum van het Centraal Comité uit 1956, waarin de grondwettelijke mogelijkheden om zich publiek te uiten gegarandeerd waren. Maar ook de partij liet het er niet bij zitten. Kolakowski werd op staande voet verwijderd. De motieven liggen voor de hand. Hij had zich aan kritiek gewaagd, en wel van het soort dat voorkomt in een „burgerlijk liberale gedachtenwereld". In de daarop volgende discussie binnen de partijafdeling van de universiteit van Warschau manifesteerde zich het conflict. De professoren Baczko, Brus en Morawski kozen partij voor Kolakowski. Zij zijn dan ook na de jongste gebeurtenissen op 26 maart 1968 tezamen met Kolakowski uit hun hoogleraarsambt ontzet.

Beweging onder de intellectuelen

Maar reeds in oktober 1966 was het duidelijk geworden dat er onder de intellectuelen aan de universiteit van Warschau — leden van de partij — een beweging gaande was, die men het best als humanistisch-socialistisch kan kenschetsen, maar die in de ogen van de communistische dogmatici het barbaarste soort revisionisme was. Eerder, in 1964 en 1965, hadden zich rond de twee wetenschappelijke ambtenaren Kuron en Modzelewski, beiden zonen van vooraanstaande communisten, al moeilijkheden voorgedaan, maar de kwestie-Kolakowski, waarvan het voorlopig hoogtepunt nu bereikt is, bracht aan het licht dat er een sterke band tussen de intellectuelen bestond. Deze solidariteit van schrijvers en intellectuelen bleek de laatste maanden nog overtuigender. Op 6 maart 1968 stemden 221 literatoren in met een protest tegen de censuur op de reeds genoemde

toneelstukken. Het gebeurde op een bijeenkomst van de Warschause schrijversbond. Tegelijkertijd hielden ongeveer 5000 studenten hun eerste protestmars.

Er kan geen twijfel over bestaan dat de intellectuelen omtrent het Poolse socialisme ideeën hadden ontwikkeld, die afweken van het partijmodel. Daarmee stelden zij zich niet buiten het socialisme op, maar door hun pleidooi voor een democratisch socialisme, ongeveer zoals Tsjechoslowakije tracht te realiseren, wierpen zij zich op voor het socialisme zelf. De omvang van deze revisionistische groepering is echter moeilijker meetbaar 9). Maar het is zeker dat een niet onaanzienlijk deel van de Warschause studenten, die zich tot voor kort nog apathisch toonden tegenover de politieke verhoudingen in hun land, nu de zijde van de revisionisten hebben gekozen. Hun formuleringen en hun resoluties komen treffend overeen met de ideeën van Kolakowski. Deze heeft zelf nooit enige twijfel over zijn opvattingen laten bestaan. Door zijn werk loopt een kritische draad wat de deviaties van het socialisme betreft, maar met erkenning van de marxistische uitgangspunten.

In zijn boek „Mens zonder alternatief" formuleert Kolakowski duidelijk de opdracht aan de wetenschappers en de auteurs binnen de arbeidersbeweging: „De communistische intellectuelen hebben de plicht, maar ook het recht, de verantwoordelijkheid voor de ideologische ontwikkeling der revolutionaire beweging te dragen. Ze hebben daarentegen de plicht noch het recht daarbij van beginselen uit te gaan, die bij voorbaat aan elke discussie of controle zijn onttrokken"10). Bij de studentenmanifestaties kwam een vrijwel identiek standpunt tot uitdrukking, toen zij in tien resoluties de eerbiediging van artikel 61 van de grondwet, betreffende het recht op vrije meningsuiting, opeisten 11).

Met dit korte overzicht van de jongste gebeurtenissen is nog niet duidelijk geworden hoe zwaar de invloed van de revisionisten moet worden gewogen. Hierop werpt het snelle antwoord van de partij enig licht. De interne zuiveringen roepen het vermoeden op, dat de intellectuelen een kleine minderheid vormen. Om twee redenen is dit bijzonder pijnlijk. In de eerste plaats omdat de partij daaraan steeds weer het verwijt meent te kunnen ontlenen dat de intellectuelen — de revisionisten dus — geen enkele binding hebben met de arbeidersklasse, waarvoor de regering zegt te handelen. In de eerste reactie van de Poolse pers, op 11 maart 1968 — bijna een week na het begin van de onlusten —, werden zij dan ook als een stelletje politieke desperado's uitgejouwd. De enigszins imaginaire relatie tussen intelligentsia en arbeiders werd daardoor heel welbewust doorgeknipt. En naar het oordeel van de intelligentsia kan dit niet zonder gevolgen blijven voor alle betrokkenen. Immers, in de marxistische conceptie van de wetenschapsbeoefening zijn het met name de intellectuelen, die door allerlei theoretische arbeid op alle gebieden van de samenleving — en mutatis mutandis geldt dit ook voor de literatuur — de socialistische cultuur scheppen, en door hun in vrijheid uitgevoerde

onderzoekingen de werkelijke consequenties van de politieke beslissingen kunnen peilen 12). Door deze werkzaamheid zijn de intellectuelen gebonden aan de arbeiders. Daarnaast — het is een voor de hand liggende conclusie — is het bijzonder gevaarlijk dat de intelligentsia de mond wordt gesnoerd. Want de Poolse Verenigde Arbeiderspartij ontdoet zich daarmee van een kwalitatief belangrijke groep, die opkwam voor de authentieke mogelijkheden van de „Polish road to socialism".

Tenslotte — en dit terzijde — is het merkwaardig, dat hoewel de partij de boosdoeners van maart 1968 gemakkelijk leek te kunnen lokaliseren in revisionistische en „zionistische" kringen, uitgerekend twee minder revisionistische geleerden, Stefan Zolkiewski en Adam Schaff, uit het Centraal comité verdwenen. Wat Schaff betreft is dat merkwaardig, omdat hij zich in oktober 1966 tegenover zijn pupil Kolakowski had opgesteld, maar ook weer begrijpelijk wanneer men zijn verhulde pleidooien ten bate van het individu en zijn nieuwste opvattingen over de vervreemding, ook binnen het marxisme, kent 13).

In de bovenstaande regels ben ik uitvoerig ingegaan op de revisionistische beweging, die — ofschoon nog een kleine groep — toch een ontwikkeling aangeeft die onstuitbaar lijkt. Ook in Polen is het mogelijk dat een dergelijke beweging, zoals in Tsjechoslowakije, geleidelijk en onderhuids terrein wint. Zover is het vandaag in elk geval nog niet.

Moskou-groep in ongenade

De represailles van de partij geven nog een ander beeld, wanneer men nagaat welke mensen nog meer uit hun posten zijn ontslagen. Niet alleen de revisionisten moesten het bezuren, maar ook anderen, die slechts een beetje „liberaal" angehaucht zijn. De eerste „big shot" die van de troon werd gestoten, was Roman Zambrowski, een van de leden van de oude Moskou-groep, die in 1944-'45 naar Polen terugkeerde en verder bestond uit Leon Kasman (reeds op 20 december 1967 ontslagen als hoofdredacteur van Trybunu Ludu), Edward Ochab, Alexander Zawadzki, Stefan Jedrychowski en Zenon Nowak. Deze groep, in het stalinistisch tijdperk aan de macht gekomen, onderging een opmerkelijke koerswijziging. Hoewel van huis uit dogmatici, wisten zij op tijd de bakens te verzetten, waardoor zij na 1956 hun sleutelposities konden behouden. Merkwaardig genoeg evolueerden zij zelfs de laatste jaren in een semi-„liberale" richting, die verder ging dan Gomulka bereid bleek.

Roman Zambrowski, zoals meer personen uit de Moskou-groep van joodse afkomst, bekleedde vooraanstaande functies in het partijsecretariaat en het politbureau. In 1956 leek het er zelfs op, dat hij eerste secretaris zou worden, maar de meerderheid van de partij had er bezwaren tegen. De andere aanhangers van deze oude groep binnen de partij, die men vandaag beslist niet meer van stalinisme kan verdenken, worden nu gaandeweg verwijderd. Zawadzki was zo verstandig een paar jaar geleden te overlijden, Ochab heeft de eer aan zichzelf gehouden — bij hem

speelde nog het bezwarende feit dat zijn dochter in revisionistische studentenkringen actief was, een rol — en Stefan Jedrychowski, lid van het politbureau, staat op de zwarte lijst.

Tegenover deze oude Moskou-groep bevindt zich binnen de partij — en dat is sinds de oorlog traditioneel — de „partisanen"-beweging. Nog niet zo heel veel tekenen duiden erop, dat de partisanen het pleit al hebben gewonnen. Maar de publieke beschuldigingen die tegen de Moskou-mannen zijn ingebracht, doen vermoeden dat Gomulka, die tot nu toe in het midden balanceerde, naar de meer „nationalistische" zijde is overgeheld. Voor Gomulka is dat niet zo buitensporig, omdat hij in 1949 door de stalinisten, waaronder de Moskou-groep, en in 1956 door de Russen van „rechts-nationalistische" ontsporingen werd beschuldigd.

Antizionisme

Over de oude Moskou-groep is nu meegedeeld dat ze bezoedeld zou zijn door het „zionisme"; een vreemd verwijt, maar als tactisch wapen even gebruikelijk in Polen als afkeurenswaardig in Europa. In het verleden is deze tactiek talloze malen toegepast, zelfs tegen Gomulka en zijn vrienden 14). De opzet ervan is doorzichtig. Men wil ermee aangeven dat zionisten (het heeft er ook de schijn van dat men in Polen de overlevende joden al te gemakkelijk als zionisten in een kwaad daglicht stelt, daarmee een Poolse versie toevoegend aan Europese verschijningsvormen van het antisemitisme) eigenlijk mensen zijn met twee vaderlanden. Om deze reden zijn zij in Polen a priori gediskwalificeerd om functies binnen de Verenigde Arbeiderspartij te bekleden. In de actuele verhoudingen gaat het dan ook minder om de joodse afkomst van bepaalde mensen, maar men gebruikt hun joodse afkomst, of beter nog een soort zionistisch syndroom, om Poolse communisten óp grond van hun verleden te ontslaan. In werkelijkheid snijdt het verwijt van het zionisme immers geen hout, want voor niemand is duidelijk waarom een aantal politici en intellectuelen, als het over interne aangelegenheden gaat, zo plotseling met Israël of het zionisme in verband kan worden gebracht. In werkelijkheid zijn de leden van de Moskou-groep en anderen om hun semi-„liberale" tendenties ontslagen. De acties tegen de revisionisten lopen daarmee volledig parallel. De techniek die erbij werd toegepast, was een antizionistische tirade, of het verwijt dat er weer „kosmopolieten" — meestal bedoelt men daar joden mee — in Polen aan de macht zijn.

Hierbij dient nog een ander opmerkelijk aspect te worden vermeld. De verhouding tussen Gomulka, die tegenwoordig dichter dan ooit bij de partisanen lijkt te staan, al vonden zij hem juist in zijn rede van 19 maart 1968 aan de tamme kant, en anderzijds de voormalige Moskoumannen is in vergelijking met 1956 volledig omgekeerd. Toen vroegen zij om rust en orde en stelde Gomulka zijn „liberale" eisen, in maart 1968 waren de stukken gewisseld. Nu wilden de oude Moskou-mannen in de liberalisatie verder gaan dan Gomulka, en hij stelde, gedwongen

door de groeiende macht van de partisanen, de „zionisten" in staat van beschuldiging.

„Partizanen" in opmars

Ook andere actuele gebeurtenissen wijzen op de toenemende macht van de partizanen. Generaal Mieczyslaw Moczar, gekwalificeerd hoofdman van deze groep binnen de partij en minister van Binnenlandse Zaken, deed al in 1962 een gooi naar de macht, maar toen zonder effect. Sindsdien is zijn positie binnen de partij verstevigd. Op grond van de mythe van de „partizanen", de herinnering aan hun indrukwekkende strijd voor hun vaderland, kan hij rekenen op ruime steun van de patriottistische Poolse bevolking 15). Daar komt nog bij — dit ter onderstreping — dat bij de studentenprotesten op 11 maart 1968 de leuze „Weg met Moczar, Zambrowski in het politbureau" werd rondgebazuind. De opstandige studenten zijn inmiddels duidelijk gedesavoueerd, hun voornaamste leiders ofwel gevangen gezet ofwel versneld in militaire dienst opgeroepen, en sympathiserende hoogleraren verwijderd. De Moskou-mannen zijn uit de partij gezet en tenslotte hebben ook Gomulka en zijn oude makkers Zenon Kliszko en Marian Spychalski een harde koers aangekondigd. Spychalski, die in de oorlog tot grote spijt van de Russen op goede voet stond met de partizanen 16), is zelfs president geworden. Men zou kunnen zeggen dat de partizanengroep binnen de Poolse Arbeiderspartij terrein begint te winnen. En het heeft er de schijn van dat ook Gomulka en zijn trouwe vrienden, met wie hij in het sombere verleden in de gevangenis zat, buigen voor de onduidelijke beweging van de partizanen, die op nationalistische gevoelens steunt en waarbinnen het antizionisme resp. antisemitisme geen novum is. In de komende maanden zal duidelijk worden of Gomulka — en dit geldt evenzeer voor de oud-sociaal-democraten Rapacki en Cyrankiewicz — zijn arbitraire positie kan behouden of dat hij en zijn aanhangers onder de druk van rechts (generaal Moczar en de snel klimmende ster van Eugeniusz Strzelecki) zullen bezwijken. Maar hoogstwaarschijnlijk zullen er vóór het vijfde partijcongres in november nog wel enkele koppen rollen.

De technocraten

Een vierde tendens binnen de Poolse Verenigde Arbeiderspartij is nog onbesproken: de technocraten. Hun politieke eisen hebben de laatste jaren weliswaar aan kracht gewonnen, maar hun doelstellingen zijn beperkt. De kritiek van de technocraten, die zich vooral in de lagere partijregionen bevinden, richt zich vooral op het politieke dilettantisme van de leiding en dan nog bij voorkeur inzake economische vraagstukken. De woordvoerder van deze stroming, Edward Gierek, werd eind 1967 nog getipt als de mogelijke kroonprins van Wladyslaw Gomulka. Maar in de ontwikkelingen van de laatste maanden speelde hij geen invloedrijke rol. Hij keurde in een verklaring op 14 maart — nog vóór Gomulka — de

studentenacties scherp af en eiste discipline. De revisionisten hebben van hem dan ook weinig te verwachten. Daarom is de meest voor de hand liggende slotsom voor dit ogenblik, dat de technocraten met de partizanen tot een gemeenschappelijke beleidslijn zullen proberen te komen, waarbij de pragmatische politiek, de illusie van de technocraten, een ruime kans moet krijgen.

Dit alles is slechts een onzekere voorspelling. Maar zeker is, dat het communisme in Polen op een keerpunt is aangekomen. Het hangt nog steeds in hoge mate van Gomulka c.s. af, waartoe „the Polish road to socialism" zal leiden.

Pax en Znak

Ten slotte nog een enkel woord over twee katholieke groeperingen: Pax en Znak. Op 20 december 1967, bij de begrotingsbehandeling in de Sejm, hield de voorzitter van de Znakgroep, Stanislaw Stomma, een pleidooi voor de democratie 17). De volgende dag verscheen in Trybunu Ludu een verslag van precies vier regels, en daar was de kous mee af. Er volgde nog wel een parlementair steekspel tussen Stomma en de communistische partijafgevaardigde van Krakau, Olzsewski, maar de pers liet het erbij. Geheel anders was het optreden van de omstreden Pax-baas, Boleslaw Piasecki. Hij haalde flink uit tegen de inderdaad starre houding van kardinaal Wyszinski en forceerde een openbaar conflict 18).

De stellingname van beide voorzitters — ik ga aan andere verschillen tussen beide groeperingen voorbij — loopt opvallend uiteen. Pax deed een aanval op het episcopaat, precies op het ogenblik dat er geheime onderhandelingen tussen het Vaticaan en de regering voor de deur stonden. De Znakgroep, die de laatste jaren bepaald niet meer aan de leiband van kardinaal Wyszinski loopt, hield zich met de democratie bezig. En toen de Warschause straten vol waren van het studentenprotest, greep Pax onmiddellijk nadat Trybunu Ludu op 11 maart 1968 het sein tot de antizionistische propaganda had gegeven, naar de bijl. In Slowo Powszechne van 12 maart 1968 werden de ophitsers van studentenrellen gelokaliseerd in „Duits-zionistische kringen", waarmee Pax de verantwoordelijkheid voor een serie antizionistische resp. antisemitische tegenprotesten op zich laadde. Immers, juist voor Pax is het „excuus" van een tactische zet ongeldig. De Znakgroep daarentegen vroeg op 14 maart 1968 in de Sejm aan premier Cyrankiewicz om gehoor voor de studenten. Voor deze parlementaire oppositie zijn de afgevaardigden inmiddels gekapitteld.

Dit zijn slechts twee feiten uit de jongste geschiedenis, maar ze tonen voldoende aan dat Pax bezig is opnieuw de tering naar de nering te zetten om bij een verschuiving binnen de Poolse Verenigde Arbeiderspartij in de prijzen te vallen. Znak houdt vast aan haar rol als „loyal opposition", al is dat niet gemakkelijk. Zij bevindt zich dan ook zeer dicht bij de opvattingen van de revisionisten, terwijl Pax aansluiting vindt bij de partizanen, hun antizionistische uitlatingen inbegrepen. Daarom

tot besluit een sofisme van de Poolse auteur Adolf Nowaczynski: „De rassenhaat herinnert de antisemieten eraan, dat ze tot een christelijke kerk behoren". Dit citaat is niet helemaal waar, maar ook niet onwaar. Ook de pijnlijke nevenverschijnselen bewijzen dat Polen een moeilijke tijd doormaakt.

Nijmegen, 12 april 1968.

---

1) *Dr. T. Eekman,* „Filosofie, marxisme en revisionisme in Polen", Internationale Spectator, Oost-Europa-serie I, 1964, p. 491; *M. K. Dziewanowski,* „The communist party of Poland", Cambridge, 1959.

2) Geciteerd bij *Milo Anstadt,* „Polen", 1965, p. 235.

3) *Neue Zürcher Zeitung,* 29 maart 1968.

4) Vgl. *J. M. Bochenski,* „Der Sovjetrussische dialektische Materialismus", München, 1962[4], p. 108 e.v.

5) *W. Gomulka,* in „Ausgewählte Reden und Aufsätze, 1960-1963", Berlijn, 1965, p. 370.

6) Zie *Hans-Jakob Stehle,* „Nachbar Polen", Frankfurt, 1963, p. 249 e.v.; en *Karl Dedecius,* „Polnisches Prosa des 20sten Jahrhunderts", München, 1967, dl. II, p. 414 e.v.

7) Zie *Adam Bromke,* „Polnische Historiker revidieren Parteigeschichte", Osteuropäischer Rundschau, 1968, nr. 1, p. 14 e.v.

8) *Dr. P. Raina,* „Kolakowski spricht", Neues Forum, 1967, nr. 3.

9) In november 1966 deden 22 Poolse schrijvers een beroep op de partijleiding om Kolakowski weer op te nemen. Deze oproep bleef zonder resultaat, behalve dan dat een aantal van hen werd geschorst.

10) *L. Kolakowski,* „Mens zonder alternatief", verscheen in Nederland bij uitgeverij Moussault in 1968. De citaten zijn uit de Nederlandse vertaling.

11) De resoluties werden volledig gepubliceerd in Le Monde van 16 maart 1968.

12) *Kolakowski,* o.c., p. 44.

13) *Adam Schaff,* „Marxisme en het menselijk individu", Hilversum/Antwerpen, 1967. Hierover o.a. *R. C. Kwant:* „Een Poolse marxist zoekt grotere vrijheid", Socialisme en democratie, dec. 1967, p. 832-840. Ook *R. C. Kwant* in Oost-West, dec. 1967, p. 316 e.v.; *Dr. J. J. Buskes* in De Tijd, 16 sept. 1967.

14) Door de in Albanië zetelende communistische partij van Polen (KPP), een stalinistische splintergroep, werd in „La voix du peuple" (Brussel) van 25 maart 1967 een aanval op Gomulka c.s. ondernomen: „Er is in Polen een zionistisch-trotzkistische samenzwering, die een kleine joodse meerderheid de macht over 30 miljoen Polen wil laten vestigen". De KPP wijst ook op het irrelevante feit dat W. Gomulka, Z. Kliszko en M. Spychalski met joodse vrouwen zijn getrouwd. Niemand blijkt dus vies van deze tactiek.

15) In de oorlog waren er in Polen twee grote partisanenlegers: de Armia Krajowa (Binnenlandse strijdkrachten) met naar schatting 360.000 strijders, en de Armia Ludowa, het „volksleger" van de Arbeiderspartij met 40.000 man.

16) *M. K. Dziewanowski,* o.c., p. 210 e.v.

17) *Le Monde,* 22 december 1967.

18) De tekst van de brief van het episcopaat en de Sejm-toespraak van Boleslaw Piasecki op 19 december 1967 zijn gepubliceerd in „Das katholische Leben in Polen", 1968, p. 7-25. Eerder verscheen de affaire in Slowo Powszechne, maar toch pas op 11 januari 1968.

Nieuwe boeken

ISAIAH BERLIN: „Karl Marx, zijn leven en zijn tijd", uit het Engels vertaald door Peter de Jong (222 pag.). Uitgegeven bij De Arbeiderspers, Amsterdam, 1968.

Op 5 mei 1968 was het 150 jaar geleden dat Karl Marx in Trier werd geboren. Ter gelegenheid hiervan heeft De Arbeiderspers dit zeer lezenswaardige boek van de eminente biograaf Isaiah Berlin uitgegeven. Tijdens zijn leven is de radicale humanist, Marx, er niet in geslaagd een grote bekendheid te krijgen, ondanks het feit dat hij zeer veel heeft geschreven. Wellicht is de oorzaak hiervan dat hij eigenlijk geen groots publicist was. Pas na zijn dood kregen zijn geschriften door de faam van zijn revolutionaire ideeën een grote bekendheid. Marx besteedde een groot deel van zijn leven in Londen, al studerend en schrijvend in het British Museum. Hij was een geboren theoreticus en intellectueel en moet de bedoeling gehad hebben zijn ideeën op papier vast te leggen, zonder zich over de vorm veel zorgen te maken.

Isaiah Berlin is er in geslaagd de boodschap van zijn vaak hoogdravende publicaties op zeer heldere wijze uiteen te zetten. In de inleiding een uitgebreide levensbeschrijving van de denker Marx die een tijd van grote maatschappelijke veranderingen meemaakte.

DE AUTEURS IN DIT NUMMER:

Drs. M. J. J. van Amelsvoort is procuratiehouder en afdelingshoofd van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank in Eindhoven.

J. G. P. Reijs studeert (o.a.) politieke wetenschappen aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen. Hij is redacteur van het Nijmeegs Universiteitsblad. In 1964 en 1967 heeft hij Polen bezocht.

Dr. K. J. Hahn is geboren in Tsjechoslowakije. Thans is hij correspondent van het Dagblad De Tijd in Rome en medewerker van het Internationaal christen-democratisch studie- en documentatiecentrum aldaar. Hij is oud-secretaris internationale zaken van de KVP.

Dr. L. Tindemans is lid van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, secretaris-generaal van de Europese Unie van Christen-Democraten en adviseur voor buitenlandse zaken van de CVP. Hij is oud-secretaris van zijn partij en medewerker van het dagblad De Nieuwe Gids.

Rassenoorlog in Amerika

door Dr. Hans Hermans

Wrang is somtijds de ironie der geschiedenis.
Het rassenprobleem in de Verenigde Staten is er een voorbeeld van. Dat dit rassenprobleem is voortgekomen uit de negerslavernij, daarover verkeert niemand in twijfel. Maar dat die slavernij alléén geen voldoende verklaring biedt voor het ontstaan van dit probleem, blijkt duidelijk wanneer men de situatie in de Verenigde Staten vergelijkt met die in andere delen van Amerika, waar de negerslavernij eveneens bestond; veel langer zelfs. De eersten immers, die negers over de oceaan hebben gevoerd als slaven voor hun plantages in de Nieuwe Wereld, waren de Spanjaarden — niet de Britse kolonisten in de noordelijke helft van het Amerikaanse continent. In Latijns Amerika echter bestaat geen rassenprobleem, dat ook maar in de verte met het rassenprobleem in de Verenigde Staten te vergelijken valt.

Maar deze oorzaken kan men voor dit verschil aanwijzen; merkwaardigerwijs echter ligt de voornaamste in de omstandigheid dat de Spanjaarden feodalisten waren en de Noord-Amerikanen . . . democraten!
De feodale geestesinstelling van de Spanjaarden had niet veel moeite met het aanvaarden van de slavernij. Slaven waren mensen, die door geboorte of tegenslag nu eenmaal genoegen moesten nemen met een plaats op de onderste trap van de maatschappelijke ladder — onder in de hiërarchie der standen, in de „stand" der dienstbaren. Dat deed echter aan hun menselijkheid niet af. Zij mochten gedoopt worden; zij móésten zelfs gedoopt zijn wanneer zij naar overzee werden verscheept. In het gebruik van hun arbeidskracht waren zij streng onderworpen aan hun meester, maar geestelijk waren zij vrij en zij hadden ook recht op een menswaardige behandeling. Niet dat de Spanjaarden zo lief waren voor hun slaven; ook in Latijns Amerika nam de slavernij wrede en barbaarse vormen aan. Maar een onmenswaardige behandeling van de slaven druiste in ieder geval tegen de wet in. In de Spaanse landen was de overgang van de slavernij naar minder strenge vormen van onderworpenheid en eventueel naar de vrijheid ook betrekkelijk eenvoudig en hàd een negerslaaf eenmaal zijn vrijheid verworven dan werd hij ook in zijn nieuwe „stand" geaccepteerd. Volkomen in de lijn van het feodale denken.

In de democratische gedachtengang van de Noordamerikaanse kolonisten echter, paste het idee van vast omlijnde standen en zeker het idee van een stand van onvrijen niet. Zij beschouwden alle wensen als gelijk. Gelijk bovenal in hun recht op vrijheid. In hun denkwereld was geen plaats voor slaven die tevens mensen waren. Zij konden het instituut van de slavernij - een noodzaak in de plantage-economie der zuidelijke staten naar men meende - alleen rechtvaardigen door voor zichzelf zowel als voor de buitenwereld de stelling te verkondigen, dat negers géén mensen waren óf hoogstens mensen van een lager geordende soort dan de blanken. Een stelling, die zij met hun christelijke overtuiging in overeenstemming trachtten te brengen door de herkomst van de negers af te leiden van Cham, die zij abusievelijk voor de gevloekte zoon van Noë versleten.

Ontstaan van het negerprobleem

Het negerprobleem van de Verenigde Staten is niet zozeer een voortvloeisel uit de slavernij zelf, die al meer dan honderd jaar geleden werd afgeschaft, dan wel een nasleep van de wijze waarop de Amerikanen die slavernij goedpraatten. Zij hebben de neger een stempel van minderwaardigheid opgedrukt en dat stempel op hun laten zitten ook nadat de slavernij was afgeschaft. Die afschaffing geschiedde namelijk niet uit liefde voor de neger maar als een stategische zet op het schaakbord van de burgeroorlog, als een poging om het opstandige zuiden economisch te treffen. Noch de negers noch de blanken waren op die afschaffing voorbereid. Het noorden had zich wel ingezet voor de slavenbevrijding maar zich geen ogenblik ernstig beziggehouden met de vraag hoe men het sociale probleem van de bevrijde slaven moest opvangen. President Lincoln speelde op het moment dat hij de bevrijdingsproclamatie tekende, nog wel met de gedachte om de bevrijde slaven na de oorlog ruimschoots gelegenheid te bieden terug te keren naar hun stamland, Afrika, maar die gedachte bleek al heel gauw onuitvoerbaar. De noordelijke staten konden de bevrijde negers ook geen goed heenkomen bieden; deze staten immers werden overspoeld door een stroom van miljoenen immigranten uit Europa. Er zat voor de bevrijde negers niets anders op dan te blijven zitten waar zij zaten: in het zuiden tussen een blanke bevolking die van ouds gewend was hen als een minderwaardig ras te beschouwen en onverstoorbaar voortging hen als zodanig te behandelen. Aanvankelijk leek het nog wel alsof het zuiden, onder een soort bestuurlijke voogdij van het noorden geplaatst, toch geleidelijk tot een overwinning van het oude rassenvooroordeel zou kunnen geraken, doch naarmate die bestuurlijke voogdij werd opgeheven en naarmate het zuiden - *en bloc* bij de Democratische partij aangesloten - aan politieke invloed won, keerde het vastbeslotener op zijn schreden terug.

Dat keerpunt lag rond de eeuwwisseling — tussen 1895 en 1905. Voordien hadden de bevrijde negers langzaam maar zeker bugerrechten verwor-

ven en rassenscheidingswetten bestonden niet. In 1896 verkeerden in de staat Louisiana reeds 130.000 negers in het volledig bezit van het stemrecht. Acht jaar later waren de meesten het recht weer kwijt. Louisiana telde in 1904 nog maar 1300 stemgerechtigde negers. De politiek van het „disfranchisment" had zijn intrede gedaan, hand aan hand met de politiek der „segregatie". Een voor een namen alle zuidelijke staten wetten aan, waarbij de negers op allerlei manieren van de blanken werden gescheiden. Negerkinderen mochten geen „blanke" scholen bezoeken, negers mochten in openbare middelen van vervoer geen plaatsen innemen die voor blanken waren gereserveerd, zij kregen geen toegang tot „blanke" restaurants, zij mochten niet dezelfde toiletten gebruiken als de blanken, de bloedtransfusiedienst van het Rode Kruis scheidde zorgvuldig flessen met negerbloed en flessen met „blank" bloed, in de rechtszaal moesten de negers de eed afleggen op een ander exemplaar van de Bijbel dan voor de blanken werd gebruikt. Al deze wetten kwamen tot stand bijna een halve eeuw ná de slavernijbevrijding. Nog altijd werd de neger als een ander soort mens beschouwd, minderwaardig aan de blanke.

Goed beschouwd is die benaderingswijze van de neger de kristallisatiekern geweest waaromheen het negervraagstuk in de Verenigde Staten zich heeft gevormd.
Zij heeft dit vraagstuk er een gemaakt van identificatie. De zelf-identificatie der negers. Zij heeft de neger voor de vraag gesteld: wie en wat ben ik eigenlijk?

De „struggle for life" van ds. King

Het hele streven van dominee Martin Luther King jr. was erop gericht de neger aan een antwoord op die vraag te helpen.
Men zou King bepaald verkeerd beoordelen indien men alleen zou letten op hetgeen hij als leider in het organisatorische vlak probeerde te verwezenlijken.
Hij begon, zoals bekend, zijn loopbaan als jong predikant in Montgomery, de hoofdstad van de zuidelijke staat Alabama. Hij moest nog afstuderen toen hij zijn ambt aanvaardde. Ruim een jaar na zijn promotie, in augustus 1955 werd hij door de gezamenlijke negerpredikanten van Montgomery aangewezen om de leiding te nemen in een boycott-actie, die zij samen op touw zetten tegen een transportonderneming die het monopolie bezat van het autobusvervoer in de stad. Deze actie richtte zich niet tegen de rassenscheiding zelf in de autobussen; alleen tegen de schreeuwende onrechtvaardige en uiterst grievende wijze waarop de bepalingen nopens de rassenscheiding in die autobussen werden „toegepast" door blanke chauffeurs, geruggesteund door blanke politie-agenten en blanke magistraten. Naast deze boycott-actie spande hij een proefproces aan tegen de wetten van de staat Alabama, die de rassenscheiding in de openbare middelen van vervoer voorschreven.

De uitspraak van het Opperste Gerechtshof der Verenigde Staten, waarin deze rassenscheiding ongrondwettig werd verklaard, zette aan het einde van dit proefproces de kroon op het werk van de boycot, die nagenoeg volledig meer dan een jaar lang werd volgehouden. Kort nadien nam hij de leiding in de strijd tegen de segregatie in het onderwijs, allemaal nog in de zuidelijke staten. Daarna begon hij ook de meer dan ellendige situatie van de negers in de noordelijke staten, vooral in de getto's van de grote steden in zijn gezichtsveld te betrekken. In Illinois en Wisconsin zette hij zich in voor een verbod aan huiseigenaren om publiek te koop of te huur aangeboden woningen te weigeren aan negers. Hij steunde de actie voor het op normale voorwaarden toekomen van de burgerrechten aan de negers, met name het stemrecht. Hij steunde acties tot verbetering van de sanitaire positie in de negerwijken, tot verbetering van het onderwijs aan negerscholen, tot het scheppen van werkgelegenheid voor negers, tot bestrijding van de armoede en zo meer.

Op die acties en het al of niet welslagen ervan mag men zich in het beoordelen van deze grote leidersfiguur niet verkijken. Hoofdzaak was voor hem van den beginne af aan het scheppen van een bepaalde identiteit voor de negers. Het leggen van een grondslag voor hun zelfrespect — en voor het verwerven van het respect der blanken.

De kracht van het geweldloze verzet

De oplossing van het identificatieprobleem die ds. King de negers aan de hand deed, kwam hierop neer: vergeet dat je neger bent en wees een goed christen. Een christen die zich in alles laat leiden door de liefde voor de evenmens. Een christen die zijn vijanden lief heeft. Niet uit de platonische „eros" — de liefde voor al wat schoon en edel is; niet uit de „filia" — de liefde voor de evenmens om hemzelf, de liefde van de persoonlijke vriendschap; maar uit de „agape" — de christelijke liefde voor iedere evenmens van God. Die liefde, tot de beoefening waarvan de kracht moet komen van de goddelijke genade, vormt op haar beurt de bron van een kracht die bergen kan verzetten. Niet met geweld. Zij verdraagt zich eenmaal niet met geweld, dat immers altijd een daad is van liefdeloosheid jegens een evenmens. Zij verdraagt zich echter wel met verzet. Zij hoeft niet noodzakelijk tot een passief aanvaarden van onrecht te leiden. Integendeel: zij moet zich met alle kracht waarover zij beschikt, verzetten tegen ieder onrecht, ook wanneer het anderen wordt aangedaan. De christelijke liefde is geen deugd voor lafaards. Wie verzet pleegt, ook al is het zonder gebruik van geweld, moet op weerstand rekenen; ook op gewelddadige weerstand. Op het martelaarschap desnoods. Men heeft King wel eens in de schoenen geschoven dat hij niets anders deed dan het Gandhi-isme met een christelijk vernisje bestrijken. Dat is echter niet waar. Hij bewonderde Gandhi en hij liet zich door Gandhi de weg wijzen naar de techniek van een massaal verzet zonder gebruik van geweld. Meer echter dan deze techniek nam hij niet

van de Indische leider over. Hij achtte die techniek op een wezenlijk christelijke levensovertuiging.

Zijn advies aan de negers luidde dus: identificeert uzelf met de ideale christen. Dan hebt gij een basis voor uw zelfrespect — dan zijt gij immers méér dan alleen maar mens. En dan kàn de blanke u op de duur zijn respect niet onthouden, al moet ge verwachten dat zijn kwade geweten hem nog tot menige wandaad jegens u zal verleiden.

De concentratie van de negers in de steden

King is het slachtoffer van zo'n wandaad geworden en uit de reacties die deze wandaad heeft opgeroepen moet men wel afleiden dat zijn oplossing voor het identificatieprobleem er nog ver vanaf was om door de hele negerbevolking der Verenigde Staten te worden aanvaard.
Andere leiders hebben kennelijk de neger een andere identificatiemogelijkheid gewezen, die hem - onder de gegeven omstandigheden althans - meer aanspreekt.

Een van die omstandigheden is ongetwijfeld de massale migratie van de negers uit de zuidelijke staten naar het noorden. Deze migratie, deze trek naar het noorden als men haar zo wil noemen, begon in de twintiger jaren toen de landbouwcrisis de plantage-economie in het zuiden in haar greep kreeg en de negers, die op de plantages als landarbeiders werkten, bij duizenden tegelijk in werkloosheid werden gestort. In de steden van het zuiden konden zij geen emplooi vinden, maar het noorden bood mogelijkheden. De immigrantenstroom uit Europa, die tot dan toe rijkelijk goedkope arbeidskrachten voor de noordelijke industrie had geleverd, was zo goed als stopgezet. De immigranten kwamen nog maar met mondjesmaat binnen, doch de industrie bleef goedkope arbeidskracht vragen. Bijna een miljoen negers verlieten in die twintiger jaren de oude slavenstaten om zich in het noorden te vestigen. In de dertiger jaren trokken er nog eens bijna een half miljoen noordwaarts. Bij de volkstelling van 1940 bleek dat in de voorafgegane dertig jaren de negerbevolking in de noordelijke staten meer dan verdubbeld was: van 1,9 tot 4 miljoen, terwijl zij in de zuidelijke staten slechts met 12% was toegenomen. Nog steeds echter woonde de overgrote meerderheid van alle Amerikaanse negers, meer dan tweederden, in het zuiden. Deze ontwikkeling versnelde haar tempo in de jaren van de tweede wereldoorlog. De industrieën van het noorden, merendeels ingeschakeld in de produktie van oorlogsmateriaal, hadden onnoemelijke hoeveelheden arbeidskracht nodig. Van overal trokken arbeiders uit het platteland naar de stad. Bijna 80% van alle plattelandsdistricten in Amerika zagen in de veertiger en vijftiger jaren hun bevolking achteruit lopen. Bijna drie miljoen negers verlieten in de jaren tussen 1940 en 1960 de zuidelijke staten om in het noorden hun geluk te beproeven. Veel geluk echter vonden zij daar niet.

Negergetto's

Zij kwamen in de arme buurten van de grote steden terecht; van alle negers in de Verenigde Staten woonden er in 1910 nog maar 7% in de steden; in 1960 was dit percentage 41. In sommige steden werden de negers een uiterst belangrijk deel van de totale bevolking, mede doordat de blanken in die zelfde tijd in toenemende mate de neiging vertoonden om zich in nieuwe, meer luxueus gebouwde en aangelegde woonwijken buiten de officiële stadsgrenzen te vestigen. Binnen de nauwe grenzen van de stad Washington vormden de negers in 1960 al de meerderheid van de bevolking. In Detroit bijna 30%; in Philadelphia meer dan een kwart; in Chicago meer dan een vijfde; in New York 14%.

In New York zochten zij hun heil in een wijk die voordien een toevluchtsoord vormde voor allerlei kleine middelklasse-immigranten, Joden, Italianen, Ieren, Duitsers en Finnen: de wijk Harlem. Binnen twintig jaar hadden zij deze wijk volkomen getransformeerd tot een negergetto. In 1960 bestond de bevolking van Harlem voor 97,7% uit negers. Soortgelijke wijken vormden zich in de andere grote steden. Al deze mensen waren het zuiden met zijn wettelijke rassenscheiding ontvlucht om in het noorden weer in een feitelijke rassenscheiding terecht te komen. Zij mochten in New York hun kinderen desgewenst naar „blanke" scholen sturen, maar in Harlem wáren geen „blanke" scholen omdat er geen blanke kinderen woonden; alleen maar 250.000 negers.
Anders dan de vroegere bewoners van Harlem, die geleidelijk hun plaats in andere woonwijken hebben gevonden, bleven de negers daar en in andere getto's hangen. In een wijk, die langzaam maar zeker achteruitging — waar geen welvaart in opkwam, waar de hygiëne en het onderwijs werden verwaarloosd, waar de criminaliteit en de sexuele bandeloosheid zienderogen toenamen. Wijken van ellende en uitzichtloosheid. Daar viel het niet mee „beter christendom dan dat der blanken" te verkondigen als een middel tot het verwerven van zelfrespect.

Het getto was veeleer een broedplaats van geweld dan van geweldloosheid. De negers waren hier zo goed als geheel onder elkaar; zij lieten zich hier door geen blanke de wet stellen, ook niet door blanke politie-agenten. Hier waren zij geen minderheid meer, die maar moest afwachten wat de blanken behaagde waar hen af te schuiven; hier zagen zij dagelijks om zich heen een andere mogelijkheid van identaficatie: de macht van de massa-vorming.

Identificatie of overheersing

Van nauwelijks te overschatten betekenis voor de verdere ontwikkeling van de identificatie der negers met de macht van de massa - niet van

de „meerderheid" maar van het samengeklonterd stadsproletariaat - bleek een tweede onverstandigheid, die pas na de tweede wereldoorlog intrad: de herontdekking en het plotseling „ontwaken" van Afrika. Anders dan de blanke Amerikanen van Europese oorsprong konden de negers tot voor zéér kort naar hun eigen mening niet met goed fatsoen wijzen naar het land van hún herkomst. Afrika werd in Amerika evenals trouwens overal elders, in alle aardrijkskundeboekjes op de lagere en de middelbare scholen voorgesteld als het donkere werelddeel. Niet alleen om de huidskleur van zijn bewoners, maar voornamelijk omdat het algemeen werd beschouwd als een achtergebleven gebied van wilde dieren en wilde mensen, waar enige beschaving nimmer wortel had geschoten. Een land van herkomst om zich alleen maar voor te generen.

De Amerikaanse neger geneerde er zich inderdaad voor. Andere Amerikanen gingen er ook na vele generaties nog trots op dat zij van Engelse, van Ierse of van Italiaanse oorsprong waren; zij noemden zich „Anglo-Americans", „Irish Americans" of „Italian Americans". De neger vermeed zorgvuldig zich „African American" te noemen. Noemde men hem een Afrikaan dan twijfelde hij niet aan de opzet tot belediging. Ook dit vormde een wezenlijk element in zijn identificatieprobleem; hij wilde niet weten waar hij vandaan kwam.

De ontdekking, dat Afrika niet het totaal van iedere beschaving verstoken land is, waarvoor men het altijd heeft gehouden en dat de Afrikaanse neger in veel grotere mate bij de vorming van de Europese cultuur betrokken is geweest en een veel grotere verwantschap met de Europese cultuur vertoont dan men altijd heeft aangenomen, de snelle opkomst van zelfstandige staten in Afrika en het feit dat hun vertegenwoordigers met dezelfde onderscheiding als die der andere landen worden ontvangen in het Witte Huis en op voet van gelijkwaardigheid in groten getale zetelen in de vergaderzaal der Verenigde Naties, dat alles heeft de neger eensklaps zijn verlegenheid over zijn herkomst doen overwinnen.

Hij heeft nu eensklaps het gevoel dat hij als Afro-American de Anglo-American recht in de ogen kan zien. Hij sluit zich nog al te gemakkelijk aan bij een organisatie als de „Black Muslims" omdat deze organisatie nu eenmaal hoge disciplinaire eisen aan haar leden stelt: zij mogen niet drinken, zij moeten een geregeld huwelijksleven leiden, spaarzaam zijn en keurig gekleed gaan, maar hij verneemt met genoegen hoe deze organisatie de neger uitroept tot de bron van alle menselijke beschaving en het zwarte ras tot het uitverkoren volk Gods, dat op het punt staat de blanke duivels te vernietigen en de macht, de zwarte macht, van hen over te nemen. De „Black Muslims" en de predikers van de „Black Power" hebben zeker niet meer verklaarde aanhangers van dominee Martin Luther King en zijn opvolger, dominee Ralph Aberanthy. Maar de oplos-

sing die zij bieden aan het identificatieprobleem is voor miljoenen Amerikaanse negers minstens even aantrekkelijk als de oplossing van King en de zijnen.
De Amerikaanse negers staan op een tweesprong. Welke identificatie zullen zij uiteindelijk kiezen? Die van het geweld of die der geweldloosheid. Het antwoord op die vraag hangt misschien nog ten dele af van de houding der blanke gemeenschap, maar zal in hoofdzaak een beslissing zijn van de negers zelf.

Het recht van de werkstaking

door Dr. J. A. M. Cornelissens

Zonder enige aarzeling kan worden gesteld, dat het stakingsrecht in de afgelopen tien jaar hier te lande in het middelpunt van de belangstelling heeft gestaan. Aanleiding hiertoe waren o.a. een aantal uitspraken van lagere rechterlijke colleges, waarbij de staking van de individuele werknemers als wanprestatie werd gezien en de nakoming van de arbeidsovereenkomst via een dwangsom werd gevorderd. Vóór de totstandkoming van deze rechterlijke uitspraken huldigde men ook wel de opvatting, dat staking als wanprestatie diende te worden beschouwd, doch de daaraan verbonden gevolgen reikten niet verder dan de mogelijkheid tot het verlenen van ontslag op staande voet, hetgeen in werknemerskringen - vanwege de sporadische toepassing - weinig aanleiding tot verontrusting gaf. De verontrusting werd na de hierboven bedoelde uitspraken echter veel groter. Een en ander leidde er toe dat de toenmalige minister van Justitie op zijn departement een voorontwerp van wet liet voorbereiden, waarin voor de werkstaking wat meer ruimte werd gegeven. Op 17 februari 1959 vroeg minister Samkalden, mede namens zijn ambtgenoot van Sociale Zaken en Volksgezondheid, advies over het voorontwerp aan een viertal hoogleraren in het arbeidsrecht, te weten prof. mr. N. E. H van Esveld, prof. mr. W. F. de Gaay Fortman, prof. mr. M. G. Levenbach en prof. dr. F. J. H. M. van der Ven.
Na het advies van de vier hoogleraren werd door minister Samkalden tijdens zijn tweede ambtsperiode als minister van Justitie een nieuw voorontwerp van wet opgesteld, waarover op 16 maart 1966 door de minister mede namens zijn ambtgenoot van Sociale Zaken en Volksgezondheid het advies van de Sociaal Economische Raad werd gevraagd.
Op 15 maart 1968 werd door de SER advies uitgebracht, zodat de indiening van een wetsontwerp bij de Staten-Generaal binnen niet al te lange tijd kan worden tegemoet gezien.
Op de eerder vermelde voorontwerpen van wet en het advies van de Sociaal Economische Raad zal hierover nader worden ingegaan.

Het eerste voorontwerp-Samkalden en het advies van de vier hoogleraren in het arbeidsrecht

In het voorontwerp van wet wordt er van uitgegaan, dat bij deelneming door een arbeider aan een werkstaking, waarvan de leiding bij een vak-

vereniging van arbeiders berust, de verplichting om de bedongen arbeid te verrichten wordt geschorst. De verplichting tot het verrichten van arbeid blijft echter bestaan, wanneer in strijd met de geldende bepalingen van een cao wordt gehandeld dan wel in strijd met de wet. De mogelijkheid tot het verlenen van ontslag op staande voet werd in het ontwerp erkend. De zgn. „wilde stakingen" werd geen wettelijke bescherming verleend.
Kort na de adviesaanvrage aan de vier hoogleraren in het arbeidsrecht deed de Hoge Raad op 15 maart 1960 een belangrijke uitspraak over het stakingsrecht in het Panhonlibco-arrest. Volgens het arrest levert de werkstaking voor de individuele werknemer wanprestatie op. Nochtans kunnen er zich, volgens de Hoge Raad, omstandigheden voordoen van dien aard, dat naar de heersende overtuiging in redelijkheid van de werknemers niet kan worden gevergd de arbeid voort te zetten, en in een zodanig geval kan van wanprestatie van de zijde van de werknemers niet worden gesproken.
Op grond van dit arrest van de Hoge Raad waren drie van de vier hoogleraren van oordeel dat er voldoende ruimte aanwezig is voor de hantering van het stakingsrecht. Eén lid van de werkgroep, prof. Levenbach, was van mening dat een wettelijke regeling noodzakelijk is, waarbij aan de acties van de vakverenigingen het karakter van het aanzetten tot wanprestatie wordt ontnomen.
Indien de bewindsman toch tot het treffen van een wettelijke regeling wilde overgaan, achtte de meerderheid van de werkgroep het beginsel van het voorontwerp wel juist, dat de verplichting de bedongen arbeid te verrichten in geval van werkstaking wordt geschorst. Prof. van Esveld wilde hieraan toevoegen, dat de staking zal moeten worden geleid door een rechtspersoonlijkheid bezittende vakvereniging.
Eén lid van de werkgroep, prof. Van der Ven, achtte een wettelijke regeling schadelijk voor het overleg, zoals dat zich sinds de bevrijding tussen werkgevers en werknemers had ontwikkeld.
Verder achtte de werkgroep het niet nodig dat in de wet een verplichte afkoelperiode of bemiddelingsprocedure werd opgenomen.

Het tweede voorontwerp-Samkalden

Het advies van de vier hoogleraren werd door minister Beerman aan de Stichting van de Arbeid voorgelegd. Het werkgeversdeel achtte een wettelijke regeling niet nodig, terwijl het werknemersdeel daarentegen op een zodanige regeling aandrong.
In zijn tweede ambtsperiode als minister van Justitie, liet minister Samkalden opnieuw een voorontwerp van wet voorbereiden.
Uitvoerig gaat de bewindsman in de memorie van toelichting op het voorontwerp van wet in op de rechtsonzekerheid, die er momenteel bestaat voor de werknemersvakverenigingen. Hij acht daarom de tussenkomst van de wetgever noodzakelijk. Een wettelijke regeling zal niet mogelijk zijn over de vraag, of de doeleinden van de staking uit sociaaleconomisch oogpunt bezien gerechtvaardigd zijn. De rechter zou in dit

geval op de stoel van de onderhandelende partijen bij de cao gaan zitten. Wel kan de rechter een oordeel uitspreken over de vraag, of er kennelijk onevenredigheid bestaat tussen de doeleinden van de staking en de gevolgen van het toepassen van het stakingsmiddel, kortom de rechter zal moeten nagaan of het optreden van de vakorganisaties al dan niet als rechtmatig kan worden gezien.

Het voorontwerp gaat eveneens uit van een schorsing van de arbeidsovereenkomst van de individuele arbeider tijdens de staking en opent verder ook de mogelijkheid stakende werknemers te ontslaan.
De vakvereniging zal onrechtmatig handelen, wanneer zij haar verplichtingen ingevolge een cao niet nakomt en in strijd met de wet handelt. Dit zal eveneens het geval zijn, indien haar gedragingen kennelijk in strijd zijn met de normen, welke in het verkeer tussen werkgevers en werknemers gelden.
Bij deelname aan stakingen door werknemers, waarvan de leiding berust bij een rechtspersoonlijkheid bezittende vakvereniging van arbeiders, zal een rechtsvordering tot nakoming van de verplichtingen van de arbeiders uit de arbeidsovereenkomst onder bepaling van een dwangsom of van gijzeling niet zijn toegelaten.
Men ziet hier derhalve, dat de bewindsman bij stakingen die door een rechtspersoonlijkheid bezittende vakvereniging van arbeiders zijn georganiseerd, de pas wil afsnijden voor uitspraken van rechterlijke colleges, als hierboven vermeld.

Het advies van de Sociaal Economische Raad

De SER gaat akkoord met het voorstel uit het tweede voorontwerp, waarbij een staking, die uitgaat van een rechtspersoonlijkheid bezittende vakvereniging, het karakter van onrechtmatigheid wordt ontnomen. Dit betekent, dat ook de SER de staking als collectief verschijnsel wil zien. De vraag of een staking al dan niet rechtmatig is, zal dus niet langer meer afhankelijk zijn van de vraag of de indivduele arbeider wanprestatie pleegt. De handeling van de vakvereniging zal dus op haar eigen merites worden beoordeeld.
Wel zal de desbetreffende vakvereniging, volgens de SER, twee jaar moeten bestaan teneinde enige waarborg te geven, dat een vakvereniging b.v. niet is opgericht voor het organiseren van een staking.
Verder wil de SER duidelijker dan in de voorontwerpen-Samkalden tot uiting brengen, in welke gevallen een door een rechtspersoonlijkheid bezittende organisatie van werknemers georganiseerde staking onrechtmatig is. Uiteraard zal dit steeds het geval zijn bij stakingen die in strijd met de wet of met een cao zijn.
Meer moeilijkheden zullen er voor de rechter zijn een uitspraak te doen, of in strijd is gehandeld met de andere door de SER voorgestelde normen.

Zo zal de vakvereniging, volgens de SER, niet in strijd mogen handelen

met de normen, die gelden in het verkeer tussen werkgevers en werknemers, noch zal er kennelijk onevenredigheid mogen bestaan tussen het doel van de werkstaking en de gevolgen, evenmin zal de werkstaking onder zodanige omstandigheden mogen plaatsvinden, dat daardoor kennelijk in strijd wordt gehandeld met de zorgvuldigheid, welke bij toepassing van het stakingsmiddel betaamt.
Een deel van de SER kan zich met deze limitatieve opsomming niet verenigen. De desbetreffende leden van de Raad zijn van oordeel, dat het maatschappelijk-juridische verschijnsel „onrechtmatige daad" zich niet leent voor concretisering in een wetsbepaling. Weliswaar wordt de rechter enig houvast geboden voor het vormen van een oordeel, doch anderzijds zullen bijzondere omstandigheden te zeer worden benadrukt en zullen andere belangrijke aspecten wellicht buiten beschouwing worden gelaten.
Hoewel de procedure-voorschriften, die door de werknemersvakverenigingen in acht moeten worden genomen vooraleer tot een staking kan worden overgegaan niet precies in de wet zijn aan te geven, staat het - volgens de SER - vast, dat in beginsel op behoorlijke wijze door partijen moet worden onderhandeld en dat althans van de zijde van de werknemersorganisaties ernstige pogingen om tot onderhandelingen te komen, dienen te worden gedaan. Ook staat het vast dat de stakingsoproep in beginsel door een redelijke aanzeggingstermijn moet worden voorafgegaan. De SER meent dat in de wet in ieder geval een bepaling moet worden opgenomen, volgens welke de aanzegging van de staking per deurwaarders-exploit zal moeten plaatsvinden.
Ook de evenredigheidsnorm valt moeilijk te omschrijven. Als voorbeelden van een handelen in strijd met deze norm, noemt de SER het organiseren van een landelijke staking bij een onredelijk en onrechtvaardig behandelen van b.v. één werknemer en het geval, waarin kostbare installaties onklaar geraken en ernstige schade wordt berokkend tengevolge van de staking van de werknemers, in het bijzonder met de zorg van deze installaties belast.
Een geschil tussen werkgevers en de werknemersvakorganisaties om een slechts gering percentage loonsverhoging, kan daarentegen zeer wel een staking rechtvaardigen.
Bij de beoordeling van de vraag of in strijd is gehandeld met de zorgvuldigheidsnorm, zal de rechter uitsluitend moeten letten op de belangen van de werkgever die worden geschaad, en niet op algemene belangen als de verstoring van de voedsel- en energievoorziening en de belangen van derden. Het gaat hierbij om de civielrechtelijke verantwoordelijkheid van de werknemersvakorganisaties ten opzichte van de werkgevers.
In bovenstaand systeem zal een werknemer dus niet kunnen worden aangesproken tot naleving van zijn arbeidsverplichting of tot betaling van schadevergoeding wegens het niet werken, aldus de meerderheid van de SER. Evenmin zal hij op staande voet kunnen worden ontslagen, zoals in de ontwerpen van minister Samkalden nog wordt voorgesteld.
Een minderheid van de SER, bestaande uit een groot aantal leden, kan

zich met het bovenstaande niet verenigen. De erkenning van de staking als collectief verschijnsel, ontheft de arbeider niet zonder meer van zijn verplichting de bedongen arbeid te verrichten. Naar het oordeel van dit deel van de Raad zullen de handelingen van de desbetreffende individuele werknemers moeten worden getoetst aan de normen, die zijn neergelegd in het Panhonlibco-arrest van de Hoge Raad.

Ook bestond er bij de Sociaal Economische Raad verschil van mening over de vraag of de werkgever moet kunnen beschikken over bepaalde verweermiddelen als uitsluiting van werknemers. Het betreft hier derhalve een maatregel tegen werknemers, die niet aan de staking deelnemen. Een minderheid van de Raad achtte een dergelijk verweermiddel gerechtvaardigd. De situatie is nl. op het moment zo, dat een klein aantal stakende arbeiders, in essentiële bedrijfsonderdelen werkzaam, kan veroorzaken dat het gehele bedrijf moet worden stilgelegd. Erkent men de staking als collectief verschijnsel, dan zal men volgens dit deel van de Raad, de werkgevers ook voldoende verweermiddelen moeten geven om een machtsevenwicht te behouden.
Vermoedelijk zal men dan in dit geval de verantwoordelijkheid voor de schadelijke gevolgen voor de niet-stakende werknemers willen leggen bij de werknemersorganisaties die de staking organiseren, hetgeen niet geheel consequent zou zijn.
Niet uitgesloten moet worden geacht, dat dit deel van de Raad enig risico voor de niet-stakenden billijk heeft geacht, omdat het hier gaat om acties die zijn gericht op een verbetering van de arbeidsvoorwaarden van zowel de stakende als niet-stakende werknemers.
Een zeer belangrijk punt vormen de passages uit het SER-advies over de informatie en de bemiddeling. De bemiddeling zal geen verplicht karakter dienen te krijgen volgens de SER, zodat zij volledig op vrijwillige basis zal berusten. Zij wordt door de Raad aanbevolen om nog eens extra te onderstrepen dat de staking als uiterste middel moet worden gezien.
De SER wil een permanent informatie- en bemiddelingsorgaan in het leven roepen, dat in kennis zal worden gesteld van elk geval van staking. De partijen die bij een conflict zijn betrokken, zal een verschijningsplicht moeten worden opgelegd tot het verstrekken van informaties. Er zullen geen sancties worden opgelegd bij het niet verschijnen. Het niet nakomen van de verplichting zal, als de rechtmatigheid van het geschil aan zijn oordeel wordt onderworpen, een element in de oordeelsvorming van de rechter kunnen vormen.

Slotbeschouwingen

Overziet men de ontwikkelingen van de afgelopen tien jaar, dan valt er een tendens waar te nemen de staking als collectief verschijnsel een plaats in ons rechtsbestel te geven.
De SER heeft door zijn advies van 15 maart een zeer positieve bijdrage in de discussies verleend en wel in het bijzonder door de aanvulling van

de beide voorontwerpen van het ministerie van Justitie, in die zin dat misbruik van het te verlenen recht nagenoeg uitgesloten moet worden geacht.
De regering zal zich nog moeten bezinnen op een aantal door de SER voorgestelde aanvullingen, die meer dan de hierboven vermelde, afwijken van het systeem van de beide voorontwerpen.
De belangrijkste hiervan betreft de instelling van een arbitrage-college. De door prof. Van Esveld in de vergadering voor de Vereniging voor Arbeidsrecht van 20 oktober 1967 bepleite invoering van een verplichte arbitrage zal wel niet haalbaar zijn, aangezien het stakingsrecht wezenlijk zou worden begrensd.
Het zou echter wel een erkenning van de waarde van het overleg tussen werkgevers en werknemers betekenen, wanneer de arbitrage op vrijwillige basis in de wettelijke regeling enig reliëf zou worden gegeven. Hierdoor zou - zoals de SER terecht stelt - nog eens worden benadrukt dat de staking als uiterste middel moet worden gezien.

Wat de opneming van het recht van uitsluiting in de wettelijke regeling betreft, zou men - de zaak theoretisch benaderend - kunnen stellen dat er in bepaalde gevallen een zeker evenwicht kan worden bereikt. Evenzovele gevallen zou men daarnaast kunnen stellen, waarin de werkgevers van een dergelijk recht geen gebruik zullen kunnen maken.
Verder zal men zich dienen te realiseren, dat uitsluitingen de kring van werknemers met wie de werkgever in conflict is, alleen nog maar zullen uitbreiden.
Tenslotte kan worden gesteld dat de uitsluiting in de andere EEG-landen niet een zodanige plaats inneemt, dat ter wille van de harmonisatie van de wetgeving in EEG-verband voor Nederland zou moeten worden overgegaan de uitsluiting een plaats in onze wetgeving toe te kennen.
Nu de discussies met betrekking tot het stakingsrecht na het SER-advies grotendeels zijn afgerond, staan de regering en het parlement voor de taak aan een belangrijk stuk sociaal-economische wetgeving vorm te geven. Ongetwijfeld zal het wetsontwerp door het bedrijfsleven en in politieke kringen met veel belangstelling worden tegemoet gezien.

Tweede Wereldhandelsconferentie: misrekening of nieuw begin?

door Drs. Th. E. Westerterp

Moet de Tweede Wereldhandelsconferentie, die van begin februari tot eind maart 1968 in New Delhi werd gehouden wel of niet als een mislukking worden beschouwd? Die vraag houdt allen bezig die belangstelling hebben voor het vraagstuk van de samenwerking met de ontwikkelingslanden. Het antwoord op die vraag is objectief gezien moeilijk op dit ogenblik al te geven. Zeker, zij die de conferentie in haar geheel of gedeeltelijk hebben bijgewoond, zoals met ons het geval is, hebben met een gevoel van grote teleurstelling de Indiase hoofdstad verlaten. De punten waarover fundamentele overeenstemming mogelijk bleek tussen de ontwikkelingslanden en de geïndustrialiseerde staten, waren immers minuscuul klein in aantal. En dat, terwijl tijdens de laatste zitting van de permanente Raad voor Handel en Ontwikkeling (die 55 van de 133 leden van de UNCTAD omvat) in het afgelopen najaar door de Zwitserse voorzitter Jelles in het vooruitzicht was gesteld dat akkoorden mogelijk leken tussen rijk en arm, mits deze laatste groep landen zich wilde beperken tot de bespreking van enkele hoofdproblemen, zoals bijv. grondstoffenregelingen, een algemeen preferentiestelsel ten behoeve van de ontwikkelingslanden, enz.

In New Delhi is echter in het geheel niet gebleken dat het Westen bereid was op deze essentiële punten belangrijke concessies te doen. De Westelijke groep was intern zo verdeeld dat alleen minimale aanbiedingen konden worden gedaan. Daartegenover stond het feit dat de ontwikkelingslanden — welker belangen uiteraard ook nogal eens uiteenlopen — overeenstemming hadden bereikt tijdens een voorbereidende bijeenkomst in Algiers, door alle verlangens die men had bij elkaar op te tellen en in het z.g. Charter van Algiers neer te leggen. Wat nu vooral m.i. tot de grote frustratie van de UNCTAD in New Delhi heeft geleid, was de omstandigheid dat er wekenlang een soort „dialogue des sourds" heeft plaatsgevonden.
De ontwikkelingslanden beperkten zich de eerste weken tot een toelichting op hun verlangens zoals neergelegd in het Charter van Algiers of vroegen af en toe nog iets meer. De Westelijke landen deden niet veel anders dan kritiek uitoefenen op deze verlangens en op de onmogelijkheid wijzen

van de inwilliging van de meeste der eisen van de ontwikkelingslanden. Zelf dienden zij echter geen enkel tegenvoorstel in. De conferentie was dan al ook in haar laatste fase aangekomen voordat de ontwikkelingslanden hun verlangens in de vorm van ontwerp-resoluties indienden, omdat zij, zoals werd verklaard, hadden gewacht op initiatieven van de kant van de rijke landen. De tijd was toen eigenlijk te kort geworden om uitvoerig te onderhandelen over compromisteksten. Wel zijn er tenslotte na rommelige onderhandelingen op topniveau (in de z.g. Himalayagroep) ruim dertig aanbevelingen aangenomen, die echter veelal procedureovereenkomsten zijn, welke nader moeten worden uitgewerkt. Op de vraag of de Tweede Wereldhandelsconferentie dus werkelijk een mislukking is geworden of dat toch de grondslag is gelegd voor een nieuwe samenwerking tussen rijke en arme landen zal dus m.i. pas over enige tijd kunnen worden geantwoord.

Reeds thans zouden wij echter wel de conclusie willen trekken dat velen — met name in ons land — te hoge verwachtingen hebben gekoesterd ten aanzien van de mogelijke resultaten van de UNCTAD. Wij hebben eind januari van dit jaar — bij de behandeling van de begroting van Economische Zaken in de Tweede Kamer — namens de KVP-fractie reeds gewezen op ons pessimisme. Wij hadden daarvoor twee redenen aangevoerd: in de eerste plaats de sterke vermindering door het Amerikaanse Congres van het ontwikkelingsbudget en in de tweede plaats het feit dat de Westelijke landen slechts in hoofdlijnen een akkoord hadden bereikt over een algemeen stelsel van voorkeurstarieven voor de importen uit ontwikkelingslanden. Neemt men verder nog in aanmerking de moeilijke financieel-economische situatie waarin sommige Westelijke landen zich bevinden (de goudcrisis bereikte een hoogtepunt tegen het einde van de UNCTAD), dan was de kans op succes inderdaad wel zeer gering. Voegt men daar nog aan toe dat de leiding van de conferentie niet in al te sterke handen was en dat de Secretaris-Generaal van de UNCTAD, dr. Raoul Prebisch, ditmaal niet de verantwoordelijkheid heeft willen nemen voor een „package deal", dan valt de teleurstelling over de afloop van de Tweede Wereldhandelsconferentie dus wel te verklaren. Aan het einde van dit artikel zouden wij uit deze analyse nog een enkele conclusie willen trekken ten aanzien van de toekomstige gang van zaken.

Resultaten niet spectaculair

Laten we eerst echter, terwille van een objectieve oordeelsvorming van de lezer, in het kort trachten aan te geven op welke punten de UNCTAD in New Delhi bepaalde besluiten heeft genomen.

1) Op het terrein van de *grondstoffen* kon overeenstemming worden bereikt terzake van een program van actie voor een aantal produkten die van belang zijn voor ontwikkelingslanden (t.w. cacao, oliehoudende zaden, suiker, oliën en vetten, natuurrubber, harde vezels, jute, bananen, citrus-

fruit, mica, peper, schellak en fosfaten). Teneinde dit program van actie te kunnen verwezenlijken (d.w.z. te komen tot consultaties of zelfs wereldwijde overeenkomsten voor elk van de genoemde produkten) zal in de komende jaren een reeks van onderhandelingen noodzakelijk zijn. Inmiddels is reeds een begin gemaakt met een internationale suikerconferentie, onder auspiciën van de UNCTAD in Genève. Let men evenwel op het mislukken van de internationale cacaoconferentie aan de vooravond van de UNCTAD, dan geloof ik dat men er goed aan doet niet al te veel illusies te koesteren ten aanzien van spectaculaire successen voor de verschillende grondstoffenovereenkomsten, althans niet op korte termijn. Wel werd in New Delhi ook nog een akkoord bereikt over een procedure ter voorbereiding van een algemene overeenkomst voor grondstoffenarrangementen. Met name de ontwikkelingslanden hechten groot belang aan het totstandkomen van een algemene regeling voor de verschillende grondstoffen. Ook is een procedure afgesproken om te komen tot een betere coördinatie van de internationale activiteiten terzake van de verschillende grondstoffen. Tenslotte werd in deze sector nog partiële overeenstemming bereikt terzake van de problemen betreffende bufferstocks, synthetica en de diversificatie van de economieën van de ontwikkelingslanden. Geen overeenstemming kon daarentegen worden bereikt betreffende algemene beginselen voor een internationale prijspolitiek, concrete maatregelen betreffende de liberalisatie en een verscherping van de internationale regels inzake de afzet van overschotten en strategische voorraden.

2) Terzake van een algemeen stelsel van *tariefpreferenties* voor de ontwikkelingslanden, is op de tweede UNCTAD wel het hardst en in zekere zin ook op de meest onvruchtbare wijze onderhandeld. De belangentegenstellingen binnen de groep van de 77 (ontwikkelingslanden) en de verschillen van inzicht binnen de Westelijke groep hebben ertoe geleid dat pas op het allerlaatste ogenblik van de conferentie unaniem een resolutie worden aangenomen, nadat het er lange tijd naar had uitgezien dat de UNCTAD over dit vraagstuk zou struikelen, doordat diverse eerdere ontwerpen geen genade konden vinden, hetzij bij sommige arme, hetzij bij sommige rijke landen. De wel aanvaarde tekst bevat overigens niet veel meer dan de afspraak dat een speciale commissie wordt ingesteld, welke in de eerste helft van 1969 eindrapport zal moeten uitbrengen. De ontwikkelingslanden hopen, dat de permanente Raad van de UNCTAD dan nog zo tijdig overeenstemming zal kunnen bereiken dat het algemene preferentiestelsel ten gunste van de ontwikkelingslanden nog in 1970 zou kunnen worden ingevoerd. Gezien de moeilijkheden die vele westelijke landen nog hebben met de integrale aanvaarding van een dergelijk stelsel hebben wij hierin eerlijk gezegd niet veel vertrouwen. Wel zal naar onze mening de EEG bij de onderhandelingen over de vernieuwing van de Conventie van Jaoendé, krachtens welke aan een aantal geassocieerde staten in Afrika en Madagaskar (en Suriname en de Nederlandse Antillen) speciale preferenties wordt verleend, reeds nu rekening moeten houden

met de wens van de UNCTAD, om tot een algemeen preferentiestelsel voor alle ontwikkelingslanden te komen.

3) Een derde belangrijk punt waarover althans in hoofdlijnen praktisch algemene overeenstemming kon worden bereikt op de tweede UNCTAD, betreft de *omvang van de ontwikkelingshulp*. In 1964 is tijdens de eerste Wereldhandelsconferentie afgesproken dat de rijke landen zouden trachten 1% van hun nationaal inkomen te bestemmen voor ontwikkelingshulp. Thans is — zij het na eindeloze besprekingen — overeenstemming bereikt over een aanbeveling dat elk rijk land een jaarlijkse bijdrage aan ontwikkelingslanden verstrekt, welke correspondeert met 1% van het bruto nationaal produkt. Wat simplistisch uitgedrukt betekent de aanvaarding van deze nieuwe aanbeveling een verhoging van de aanvankelijke doelstelling, met ongeveer 25%.
Helaas kon echter geen overeenstemming worden bereikt over het tijdstip waarop deze doelstelling zou moeten worden bereikt. Slechts drie Westelijke landen — Frankrijk, Zweden en Nederland — hebben verklaard dat zijn tegen 1972, 1% van hun bruto nationaal produkt voor ontwikkelingshulp ter beschikking zullen kunnen stellen.
Dit bedrag van 1% van het bruto nationaal produkt zal omvatten, zowel de overheidshulp als de particuliere hulp, zoals bijvoorbeeld investeringen van het bedrijfsleven in de ontwikkelingslanden.

4) Inzake de z.g. *onzichtbare transacties*, met inbegrip van de scheepvaart, is een betrekkelijk groot aantal aanbevelingen aangenomen waarvan moet worden afgewacht of zij er inderdaad toe zullen leiden ook op dit gebied tot een zekere preferentieverlening aan de ontwikkelingslanden te komen. Toch mag worden aangenomen dat een stap is gezet op de weg naar betere verhoudingen tussen de ontwikkelingslanden en de traditionele scheepvaartlanden en daarmee zijn we gevorderd naar een snellere ontwikkeling van de scheepvaartplannen van de ontwikkelingslanden, met de steun van de rijke landen.

5) Geen overeenstemming is daarentegen bereikt ten aanzien van de *beginselen* die in de toekomst de internationale handelsbetrekkingen zouden moeten beheersen. Het gaat hier om een probleem dat in 1964 tijdens de eerste UNCTAD tot grote tegenstellingen tussen de rijke en arme landen heeft geleid. Ook nu weer waren de Westelijke landen van mening dat de door de ontwikkelingslanden voorgestelde beginselen samenhang, evenwichtigheid, logisch verband en volledigheid misten. Zij verklaarden zich bereid over deze zaak te onderhandelen, mits de ontwikkelingslanden bereid zijn de in 1964 reeds aanvaarde beginselen (tegen de zin van het Westen) weer ter discussie te stellen. Daarover kon helaas geen overeenstemming worden bereikt. Het valt ons overigens op dat het Westen tot nu toe geen enkele serieuze poging heeft gedaan om eigen initiatieven op dit gebied te ontwikkelen.

Conclusie

Wij moeten ons helaas beperken tot dit ongetwijfeld onvolledige overzicht van punten van akkoord en tegenstelling op de tweede UNCTAD. Zoals eerder in dit artikel aangegeven, zal de komende tijd moeten leren of de bescheiden resultaten van de tweede UNCTAD toch voldoende aanzet zullen blijken te zijn om in de toekomst te kunnen komen tot een werkelijk ontwikkelingshandvest en een ontwikkelingsstrategie. De huidige minister van ontwikkelingshulp, drs. B. J. Udink, heeft tijdens zijn aanwezigheid in New Delhi krachtig gestreefd naar de bevordering van dit doel en daarvoor ook wel instemming van een aantal delegaties der arme landen mogen ontvangen.

Tenslotte zijn wij van mening, dat de UNCTAD in de toekomst een steeds belangrijker plaats zal gaan innemen in de ontwikkelingssamenwerking. De arme landen beschermen de UNCTAD terecht als hún schepping. Wel hopen we dat de UNCTAD er in zal slagen een aantal verbeteringen in haar werkwijze aan te brengen om werkelijk in de toekomst tot doeltreffende resultaten te kunnen komen. Met name werkt de huidige blokvorming zeer frustrerend. Wij willen ons niet aanmatigen daarover al te concrete suggesties te doen. Wel zijn wij er, na de eerste twee Wereldhandelsconferenties te hebben bijgewoond, meer dan ooit van overtuigd dat de UNCTAD alleen dan tot werkelijk effectief optreden in staat zal zijn, als zij een meer supranationale opzet zal krijgen. Voor het zover zal zijn zullen ongetwijfeld nog vele jaren verlopen.
Wij hopen in ieder geval dat de rijke landen in die periode tot een mentaliteitswijziging zullen komen, die — dat is in New Delhi wel duidelijk gebleken — hoogst noodzakelijk is.

Namens de KVP-fractie heb ik reeds vóór de tweede UNCTAD mogen verklaren dat wij van mening zijn dat „de huidige structuur van de internationale handel niet meer in overeenstemming (is) met de eisen van de ontwikkeling van de arme landen en derhalve dient te worden gewijzigd". Deze conclusie is inmiddels overgenomen door de christen-democratische fractie van het Europees Parlement. Wij hopen dat steeds meer mensen ervan worden overtuigd dat — terwijl de tegenstelling tussen Oost en West hopelijk steeds geringer zal worden — dé opgave van onze tijd is: een herstructurering van de betrekkingen tussen de rijke en arme landen.

De gemeentelijke herindeling van Zuid-Limburg

door F. G. J. M. Beckers

Daar een gedeelte van de Limburgse communicatiemedia het door Gedeputeerde Staten van Limburg opgelegde embargo op publikatie van het voorstel tot gemeentelijke herindeling van Zuid-Limburg heeft doorbroken, werd dit plan een dag te vroeg bekend. Ondanks deze bijkomstigheid heeft Limburg nogal ongeëmotioneerd gereageerd op de ingrijpende visie van althans een deel der leden van dit bestuurscollege. De nuchtere kritiek op de nota was er niet minder om, en dat niet slechts op de inhoud, maar ook op de gevolgde procedure. Nu kan inderdaad vooraf gesteld worden dat zeer veel kritiek in positieve zin mogelijk en wenselijk is op deze beide aspecten van de zaak.

De gevolgde procedure

In deze tijd zien wij een steeds verdergaande fundamentele democratisering, niet slechts van het politieke, maar van het gehele maatschappelijke leven. Gedeputeerde Staten van Limburg kozen voor een procedure welke, voor mensen die veel heil zien in zo'n democratische ontwikkeling, op zijn zachtst gezegd hoogst onsympathiek aandoet. Dit geldt in nog grotere mate voor diegenen, die het nauwste betrokken moesten zijn bij het vinden van een nieuwe, en vooral betere structuur, i.c. burgemeesters en wethouders van de Zuidlimburgse gemeenten, aangezien zij het beste hun gemeenschap en wat daarin leeft kunnen beoordelen. De provinciale bestuurders kwamen namelijk met een plan ter tafel, zonder dat er enig overleg vooraf, zelfs niet in zeer geringe mate, met de betrokken gemeentebesturen en andere maatschappelijke instellingen heeft plaatsgevonden. En dat terwijl gemeentelijke herindeling toch op de eerste plaats een zaak is van de betrokken gemeenten. Deze aangelegenheid wordt niet voor niets geregeld in de Gemeentewet.
Door de geschetste gang van zaken kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat het hier gaat om een plan, dat de visie van de leden van een GS-commissie - waaronder de heren Ensinck (KVP) en Van der Woude (PvdA) - weergeeft in hun hoedanigheid als privé-persoon, meer dan als provinciaal bestuurder. Gedeputeerde Staten hebben als geheel evenwel hun fiat aan het plan Ensinck-Van der Woude gegeven, hoewel

zeer kort voor de publikatie nog wijzigingen erin aangebracht schijnen te zijn.
Een korte kanttekening hierbij acht ik noodzakelijk. Het behoort tot de kwalijke eigenschappen van de Zuidlimburgse bevolking vaak een ontstellend gebrek aan strijdbaarheid en een onbegrijpelijke neiging tot passieve berusting aan de dag te leggen, waar het gaat om daden van wereldlijke of kerkelijke overheid, eigenschappen die in het verleden al veel schade aan de Limburgse zaak berokkend hebben. Aangezien de Limburgse bestuurders, naar ik althans veronderstel, op de hoogte zijn van deze voor de democratie zo gevaarlijke houding, zou hun optreden pas van een juiste democratische mentaliteit getuigd hebben, indien een uitgebreide discussie in brede lagen van bestuur, bevolking en maatschappelijke instellingen vooraf had kunnen plaatsvinden en gestimuleerd was. De plicht der overheden in de democratie is immers ook en vooral het aankweken van een democratische mentaliteit onder de bevolking en het bevorderen van de mogelijkheden daartoe. Hier is dus een mooie kans gemist, terwijl het juist voor de Limburger zo noodzakelijk is hem meer te betrekken in het bepalen van het beleid, hem met zijn neus op zijn politieke rechten en plichten te drukken.

De nota van GS stelt een discussie voor op basis van het voorgelegde plan. Maar de mogelijkheden van discussie zijn al bij voorbaat begrensd, hetgeen blijkt uit de grote haast (men spreekt over een termijn van 3 jaar) waarmee het plan gerealiseerd moet worden en de keuze van een vooreerst gesloten procedure waaraan een open discussie vooraf had dienen plaats te vinden. De volgende passages uit de nota (pag. 5) toont ons dat GS het slechts wenselijk acht te praten over kleine correcties op hun toch blijkbaar niet zo globaal voorstel:

„De voorgestelde gemeentegrenzen zijn.... dan ook slechts in grote lijnen aangeduid. De detaillering van de nieuwe grenzen, welke ertoe kan leiden dat bepaalde kleine kernen of woninggroepen overgaan naar een andere gemeente dan waarvan de gemeente waartoe zij thans behoren, deel gaat uitmaken, kan als een uitvloeisel van het te houden vooroverleg worden tegemoet gezien. De eventueel daaruit voortvloeiende verschuivingen van inwoners zullen intussen van beperkte omvang zijn en het inwonertal van de voorgestelde nieuwe gemeenten niet in betekenende mate beïnvloeden."
Hieruit kan men slechts verstaan dat GS geen ingrijpende veranderingen in het plan zullen willen betrekken in de discussie, terwijl een democratische houding toch ook kansen aan alternatieve visies moet laten; zelfs de visie dat alles bij het oude moet blijven verdient aandacht en kansen, indien een meerderheid daarvoor geporteerd zou blijken.

De praktische inhoud van de nota

De motivering van Gedeputeerde Staten voor hun herindelingsplan gaat terecht uit van een verdeling van Zuid-Limburg in een vijftal onderschei-

dene gebieden, welke tezamen 62 gemeenten met zeer grillige grenzen vormen (zie kaart 1), te weten:

1. De oostelijke of oude mijnstreek, het industriegebied rondom Heerlen en Kerkrade.
2. De westelijke of nieuwe mijnstreek, het industriegebied rondom Sittard en Geleen.
3. De agglomeratie Maastricht, industriegebied en cultureel centrum voor Limburg.
4. Het agrarisch-recreatieve gebied, hetwelk te onderscheiden is in:
   a. het scheidingsgebied tussen de drie bovengenoemde stedelijke en industriële centra,
   b. zuidelijk Zuid-Limburg, dat een nog bijna ongerept landelijk karakter heeft.

KAART 1

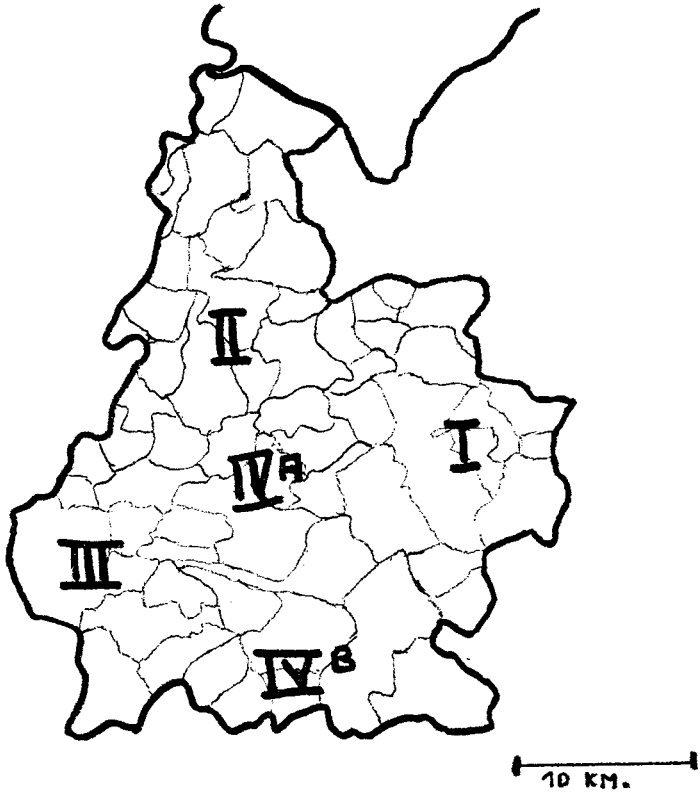

Zuid-Limburg, de 62 huidige gemeenten

Blijkens de nota, die de realiteit op dit punt zeer getrouw weergeeft, hebben de onderscheidene gebieden een zeer specifieke sociale en economische problematiek. Men zou dus verwachten dat het plan voor elk der gebieden dan ook een specifieke benadering zou tonen. Bij oppervlakkige beschouwing, zowel als na nadere bestudering van de motiveringen kan ik mij niet aan de indruk onttrekken dat er echter vrij willekeurig met de meetlat gewerkt is om 62 gemeenten te reduceren tot 14 en, ten koste van alles, niet meer, terwijl niets blijkt van het hanteren van aangepaste, dus verschillende maatstaven, b.v. inzake inwonertal, bereikbaarheid, centrale ligging van de hoofdkern e.d. Het algemene deel van de motivering is dan ook zodanig gesteld dat het een pasklare verdediging geeft voor vele alternatieven herindelingsplannen. Die motivering is namelijk duidelijk, realistisch, goed en ook bruikbaar voor een plan, dat uitgaat van 20 à 30 nieuwe gemeenten in Zuid-Limburg. Toch is deze verdediging, want het is meer een verdediging dan een motivering, vaker in strijd met de nieuwe realiteit, zoals de kaart bij het plan en de behandeling in onderdelen in de nota die weergeeft. Die nieuwe realiteit negeert nogal eens historisch gegroeide situaties, het locale, culturele en sociale leven, de terreingesteldheid en ligging der hoofdkernen in het kader der bereikbaarheid. Dit zijn namelijk factoren die voor de plaatselijke bewoners van eminent belang zijn.

Wat moet dan het hoofdmotief geweest zijn? Als voornaamste beweegreden voor dit plan kan men uit de tekst van de nota distilleren dat vele gemeenten de voor deze tijd noodzakelijke bestuurskracht missen, dat er beleidscoördinatie moet komen en dat daarom deze rigoureuze schaalvergroting noodzakelijk is. Nu wordt de lezer echter nogal in het ongewisse gelaten omtrent de definiëring van „bestuurskracht"; zelfs een werkdefinitie van deze moderne maar inhoudloze kreet ben ik tot op heden nergens tegengekomen. Bestuurskracht, zou men kunnen stellen, is datgene wat de hogere overheden inzake zelf-manifestering toelaten aan de lagere overheden. Maar zo gesteld, de praktijk eist zulk een definitie, is er geen enkele reden meer om gebrek aan bestuurskracht als basis te nemen. Integendeel, het wordt dan een doel en wel om de bestuurskracht locaal te verminderen of te vermeerderen in het kader van een regionale planologie. Beleidscoördinatie daarentegen is wel een argument. Voorbeelden in de provincie Noord-Brabant leren ons echter dat instelling van bovengemeentelijke samenwerkingsorganen - zowel doelsamenwerking als gebiedssamenstelling - deze problematiek zeer functioneel kan oplossen, zonder dat de nadelen van deze gemeentelijke herindeling optreden. Genoemde bovengemeentelijke samenwerkingsorganen zijn bovendien ook bij dit plan van GS niet weg te denken.

Wat dient dan de basis te zijn voor gemeentelijke herindeling? Hierboven stelde ik reeds dat de nota Zuid-Limburg indeelt in een aantal functioneel en structureel onderscheidene gebieden. Om een betere bestuur-

lijke structuur te vinden is het dus noodzakelijk enkel en alleen de realiteit per gebied als basis te nemen. In die realiteit per gebied, d.w.z. regionaal èn locaal, dient vanzelfsprekend rekening gehouden te worden met de functionele en structurele kenmerken. Zonder enige volledigheid te willen nastreven zal ik hieronder zeer summier elk der onderscheidene gebieden aan een nadere beschouwing onderwerpen, waarbij ik hier en daar zal wijzen op samenvoegingen volgens het plan, die m.i. niet noodzakelijk en elders zelfs ongewenst zijn.

1. *De oostelijke mijnstreek* (Heerlen, Kerkrade, Brunssum, Hoensbroek e.o.)

Als gevolg van het gebrek aan planologie in het verleden is dit gebied verworden tot een structuurloos geheel van aan elkaar gegroeide gemeenten, een stadsgewest. Gemeentelijke herindeling is hier het meest noodzakelijk. De voorstellen van GS voor dit gebied lijken echter nogal willekeurig en zijn onbevredigend, hoewel toegegeven moet worden dat een goede oplossing welhaast een onmogelijke zaak lijkt voor dit stadsgewest. Wellicht dat beter gezocht kan worden in de richting van een formele bovengemeentelijke samenwerking met wettelijk vastgelegde bevoegdheidsafbakening.
Annexatie van een gedeelte van Hoensbroek door Heerlen heeft geen enkele zin, aangezien in die richting voor Heerlen geen uitgroei meer mogelijk is. Beter zou het zijn een gemeente Brunssum-Hoensbroek te creëren, die nog goede uitbreidingsmogelijkheden heeft.
Samenvoeging van de gemeenten Simpelveld en Bocholtz tot een nieuwe gemeente verdient verre de voorkeur boven annexatie van deze gemeenten door Kerkrade. De kaart (kaart 2) toont duidelijk waarom ik de voorgestelde nieuwe gemeente Kerkrade een onding zou willen noemen.

2. *De westelijke mijnstreek* (Sittard, Geleen e.o.)

Dit gebied, de nieuwe mijnstreek, wordt gekenmerkt door een duidelijkere structuur. De economische structuur is er lang niet meer zo eenzijdig als in de oude mijnstreek het geval is, een ontwikkeling die door de sluiting der mijnen en de daarop volgende komst van vervangende industrieën nog versterkt wordt.
In dit gebied creëert het GS-plan een gemeente Sittard-Geleen, die ook weer gekenmerkt wordt door een nogal willekeurig aandoende vorm. Zoals in het gehele plan het geval is, trachten de opstellers een soort weegschaal-effect na te streven, waarbij een grote stedelijke kern in evenwicht gehouden moet worden door kleinere gemeenten rondom, die dan toch nog rond de 20.000 inwoners tellen. Wat de opstellers aangezet mag hebben tot het bereiken van zo'n weegschaal-effect blijft een groot vraagteken. Het vermeende nut van zulk een evenwicht kan slechts een fictie zijn.
Juister ware het Sittard en Geleen gescheiden te houden, terwijl beide

gemeenten uitgebreid kunnen worden met omliggende kleinere gemeenten. Het grote mentaliteitsverschil, verschillen in bevolkingsstructuur, de grote

KAART 2

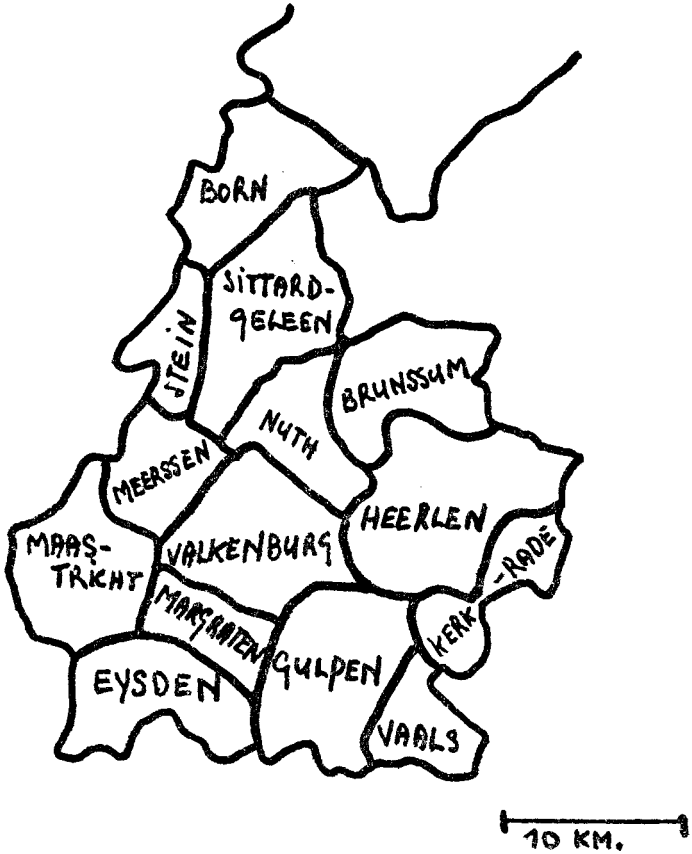

Zuid-Limburg, de 14 gemeenten volgens het plan van G.S.

culturele verschillen en de functionele verscheidenheid tussen beide gemeenten waarmee ten onrechte geen rekening werd gehouden, doet ons oprecht twijfelen aan de nodige integratiemogelijkheden. Gescheiden hebben ze een leefbare toekomst, aangezien uitbreidingsmogelijkheden vooralsnog voldoende aanwezig zijn.

De vorming van een nieuwe gemeente Born schijnt alleen gebaseerd te zijn op de aanwezigheid van de DAF-fabrieken ter plaatse, terwijl dit industriegebied zeer wel tot het Sittardse gerekend zou kunnen worden, temeer daar het aangrenzende Nieuwstadt bij Sittard gevoegd wordt.

De gemeente Susteren met zijn rijke verleden en zijn mogelijkheden voor industrialisatie is, is aldus gedoemd een aanhangsel van het nieuwe Born te worden. Beide gemeenten handhaven zou realistischer zijn als men uitgaat van de rechtvaardige stelling: samenvoeging van gemeenten dient slechts plaats te vinden indien zulks een sociale noodzaak is geworden.

Gemeenten met een „stedelijk recreatieve functie," zoals de nota het noemt, hoeven beslist geen deel uit te maken van de nieuwe stedelijke gemeente. Steekhoudende argumenten daarvoor bestaan niet, want daarmee zou ook de nu althans ridicule gedachte te verdedigen zijn om van geheel Zuid-Limburg één gemeente te maken. Of het bijna even onhoudbare stokpaardje van de heer Tans (PvdA) c.s. gaarne berijdt, om al klappend met het socialistische centralisatie-zweepje, Zuid-Limburg opnieuw in te delen in 4 tot 8 gemeenten.

3. *De agglomeratie Maastricht*

Aangezien het wetsontwerp dat uitbreiding van de gemeente Maastricht beoogt, reeds gereed ligt bij de Tweede Kamer, kan dit gebied min of meer los gezien worden van de huidige herindelingsplannen van Zuid-Limburg. Daarom slechts een korte kanttekening bij dit gedeelte van het onderhavige voorstel.
Maastricht is het voornaamste culturele centrum voor de provincie Limburg, zeker als het straks universiteitsstad zal zijn. Daarnaast is de stad uitgegroeid tot een der drie grote industriegebieden van Zuid-Limburg. De ligging van Maastricht, tegen de Belgische grens aan, beperkt haar mogelijkheden zolang economische planologie nog niet in Europees verband kan geschieden. Op langere termijn, die echter heus zo lang niet zal zijn, zal Maastricht nieuwe uitbreiding moeten zoeken en wel in de richtingen Cadier en Keer en Gronsveld-Eysden. De terreingesteldheid, een aanwezige heuvelrug maakt andere alternatieven immers ongewenst.

4. *Het agrarisch-recreatieve gebied*

Dit gedeelte van Zuid-Limburg verschilt het meeste van de andere 3 onderscheidene delen, aangezien er een geheel specifiek economische, sociale en culturele structuur en problematiek bestaat; voldoende reden om dit gebied met geheel andere maatstaven te benaderen. Met name geldt dit het meest voor zuidelijk Zuid-Limburg, dat — in tegenstelling tot het scheidingsgebied tussen de drie stedelijke centra — praktisch geen semi-verstedelijkte gemeenten kent.
Genoemd scheidingsgebied zal volgens het plan van GS bestaan uit een drietal nieuwe gemeenten: Valkenburg, Meerssen en Nuth. Herindeling van dit gebied is nogal moeilijk en doet gauw willekeur vermoeden a.g.v. de grillige ligging der vele bestaande wooneenheden. Zo argumenteert de nota b.v. de vorming van de nieuwe gemeente Valkenburg met nogal vage woorden (pag. 9):

„Door samenvoeging van deze gemeenten ontstaat in het centrale deel van Zuid-Limburg één grote toeristische gemeente, die beter dan thans het geval is, aan de ontwikkelingen een gecoördineerd verloop kan geven." Zou dit doel echter niet veel beter bereikt kunnen worden, vraag ik mij af, door de instelling van een goed-functionerend en wettelijk geregeld recreatieschap, als bovengemeentelijk doelorgaan?

De nieuwe gemeente Valkenburg zal, evenals enkele andere volgens het plan te vormen gemeenten (Sittard-Geleen, Gulpen, Eysden, Nuth, Born), bestaan uit een groot aantal gescheiden woonkernen. Voor de bevolking van deze gebieden zal de consequentie zijn dat hun specifiek culturele dorpsleven om financiële redenen gedoemd is te verdwijnen, een verdwijnen dat slechts een vacuüm schept. Sociale integratie van de verscheidene gemeenschappen binnen de nieuwe bestuurlijke eenheid zal zeer lang op zich laten wachten of geheel uitblijven. Immers de afstanden naar het centrum zijn vaak groter dan in de Amsterdamse situatie, terwijl openbaar vervoer nauwelijks aanwezig is. Geen enkele vervoersmaatschappij zal zo'n onrendabel avontuur aandurven. Het ergste is dat de overheid aldus kunstmatig verder van de burger verwijderd wordt, terwijl een omgekeerd streven juist moet prevaleren.
Een viertal nieuwe gemeenten in dit gebied, echter van geheel andere samenstelling dan het GS-plan voorstelt, en waarbij ik ook de forensengemeente Beek zou willen rekenen, kan voldoende waarborgen inhouden om een betere situatie te scheppen.

Bekijken wij zuidelijk Zuid-Limburg, dat volgens de nota van 14 tot 4 gemeenten moet worden teruggebracht, dan zien wij de hierboven geschetste bezwaren nog duidelijker.
De gemeente Eysden, een semi-industriële gemeente in het Maasdal, zou uitgebreid moeten worden met een viertal kleine, agrarisch-recreatieve gemeenten in het heuvelland, die straks door de E-9-autoweg geheel afgesneden zullen zijn van de zeer perifeer gelegen hoofdkern. Beter ware het Eysden uit te breiden met Gronsveld en daarnaast een kleinere toeristische woongemeente van ca. 4000 inwoners te creëren, bestaande uit St. Geertruid, Mheer, Noorbeek en kleine delen van Gronsveld en Gulpen. Zulks is temeer gewenst, aangezien de toekomst van Maastricht voornamelijk in de richting Eysden-Gronsveld zal liggen. Een dergelijke splitsing zou ook toegepast moeten worden in de voorgestelde nieuwe gemeente Gulpen in het GS-plan, mede omdat in beide gevallen voldoende integratie van de bevolking onoverkomelijke moeilijkheden zal opleveren in de door GS voorgestelde eenheden.
Toegegeven zij dat vooral in zuidelijk Zuid-Limburg vele huidige gemeenten thans beslist te klein zijn om de uitdaging van deze tijd aan te kunnen Maar een landelijk gebied verdraagt evenmin gemeenten van rond de 13.000 inwoners, verspreid over relatief ver uit elkaar liggende wooneenheden. Prof. dr. H. A. Brasz, algemeen erkend als een van de belang-

rijkste Nederlandse deskundigen op het gebied van gemeentelijk bestuur, noemt ook voor het landelijk gebied de instelling van bestuurlijke districten, boven de gemeenten, als dè oplossing bij uitstek. Gemeenten met minimaal 2000 inwoners hebben volgens deze autoriteit beslist recht op een eigen bestuur.

In het alternatief, dat men uit het voorgaande kan distilleren en dat in kaart 3 gestalte heeft gekregen, is uitgegaan van een minimum inwonertal van ± 4000 voor het landelijke gebied, hoewel het inwonertal nooit een onveranderlijke maatstaf voor gemeentelijke herindeling kan en mag zijn. Sociaal-culturele isolering en het gedoemd zijn steeds verder achterop te raken in de ontwikkeling mag niet het lot zijn van deze gemeen-

KAART 3

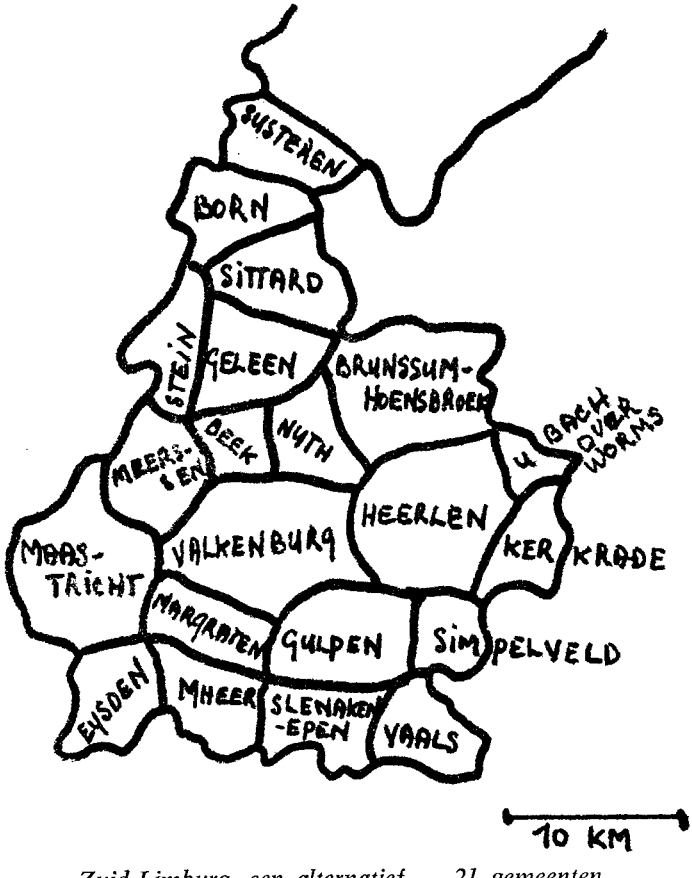

Zuid-Limburg, een alternatief — 21 gemeenten

schappen, die ook leefgemeenschap zijn. Er zijn immers veel kleine gemeenten die als woon- en recreatiegebied, soms in combinatie met kleine „schone" industrieën, hun taak financieel en functioneel beter aankunnen dan veel grotere gemeenten.

Economische situatie en bestuurlijke structuur

Het rapport „Limburgs Toekomst" dat in oktober 1967 verscheen en waarover de discussie nog volop gaande is, is door Gedeputeerde Staten als uitgangspunt genomen voor de voorgestelde gemeentelijke herindeling. Hoewel genoemd rapport een duidelijk bepaalde visie geeft, moet opgemerkt worden dat het vooralsnog slechts een visie is en niet meer. De industriële toekomst van Zuid-Limburg, na de sluiting van de mijnen, is helaas geen zekere zaak. De economische herstructurering is nog maar pas op gang gekomen en de ontwikkeling van die herstructurering zal afhankelijk zijn van vele factoren die thans nog vaag of zelfs onbekend zijn, zoals conjunctuurverloop, ontwikkeling van de werkgelegenheid, de situatie in andere Nederlandse probleemgebieden, toekomstige regeringscoalities etc. De onrust in Zuid-Limburg is groot en de ontwikkeling gaat niet zoals men gedacht en gehoopt had. Kranten, radio en T.V. confronteren ons hiermee welhaast iedere dag (Vrij Nederland, 9 maart 1968). Anderzijds is op het terrein van gemeentelijke samenvoeging en samenwerking nog maar heel weinig wetenschappelijk onderzoek geweest en de discussie loopt over van vaagheden en emoties. De KVP erkende dit in 1966 toen ze op een congres over deze materie tot de volgende duidelijke uitspraak kwam (De Volkskrant, 19 sept. 1966): „Men kan zich afvragen of de problemen steeds voldoende overwogen worden behandeld. De argumentatie (voor opheffing en samenvoeging) blijft meestal aan de vage kant en veel plattelandsgemeenten wier bestaan wordt bedreigd, verzetten zich tegen het gebrek aan een weloverwogen oordeelsvorming over de modernisering van het plattelandsbestuur, over de feitelijke onbekendheid met wat de meest wenselijke bestuurlijke organisatie van het platteland zou behoren te zijn."

Met weinig moeite kan dus, vooral wat betreft Zuid-Limburg, de stelling onderschreven worden dat de aangenomen relatie welke er zou moeten bestaan tussen economische en politieke structuur, vooralsnog erg overschat wordt. Uit economische motieven geredeneerd - en het geluk van de mens is nu eenmaal voor een zeer groot gedeelte afhankelijk van een gezonde economische situatie - kunnen bovengemeentelijke doelsamenwerking èn instelling van bestuurlijke districten èn een minder rigoureuze gemeentelijke herindeling, beter leiden tot optimale kansen voor een gecoördineerd beleid, terwijl dan tevens een gezonde onderlinge rivaliteit met minder emoties de wenselijke ontplooiingskansen stimuleert.
Mede om deze overwegingen acht ik het moreel niet verantwoord een voor bevolking, bestuurders, ambtenaren, gemeentepersoneel etc. zo ingrijpende gemeentelijke herindeling op korte termijn van 3 à 5 jaar te

willen realiseren. De meningsvorming, die blijkens het voorgaande nog slechts in een pril stadium verkeert, zou dan immers onvoldoende kans hebben zich te ontwikkelen tot zekerheden, die basis voor verandering moeten zijn. Dat kan nooit de bedoeling zijn van Gedepueteerde Staten, noch van het Nederlandse Parlement.

Conclusie

Gemeentelijke herindeling voor Zuid-Limburg is een erkende noodzaak om bij te dragen tot het leefbaar houden van dat gewest. Als discussiestuk heeft de nota van Gedeputeerde Staten van Limburg dan ook vele positieve kanten. Om een bijdrage te leveren aan de zo enorm belangrijke discussie over zulk een ingrijpend plan, heb ik gemeend een aantal bezwaren naar voren te moeten brengen, die in brede lagen van de betrokken bevolking leven. Deze opsomming van bezwaren culmineerde in een soort gematigd alternatief, dat uitgaat van 21 nieuwe gemeenten, een schaalvergroting waarbij de volgende overwegingen m.i. beter tot hun recht komen dan dat het geval is bij het plan van Gedeputeerde Staten:

1. Samen te voegen woongemeenschappen dienen zo mogelijk een nagenoeg gelijkgericht sociaal, economisch en cultureel karakter te hebben, nu of in een zeer naaste toekomst. Slechts daar waar het regionaal èn lokaal nodig is, mag tot samenvoeging worden overgegaan en dan nog slechts op basis van de regionale èn lokale situatie.
2. Het gerief van de betrokken lokale bevolking voor wat betreft afstanden, bereikbaarheid van de zo centraal mogelijk gelegen hoofdkern en mogelijkheid tot eigen vertegenwoordiging in gemeenteraden, dient zo mogelijk gewaarborgd te zijn. Deze menselijke kant van de zaak mag nooit genegeerd worden.
3. Voortbestaan van het sociale en culturele leven in de onderscheidene woongemeenschappen dient eveneens gewaarborgd te zijn, althans zolang de behoefte en wens daartoe bestaat.

Pas als deze overwegingen tot hun recht komen, zal de bestuurlijke toekomst van Zuid-Limburg zekerheden kunnen scheppen voor een goede integratie en een aangenaam woon-, leef- en werkklimaat in dat gewest.

Samenwerking tussen Oost en West

door Stanislaw Jan Rostworowski [1]

Als wij over de betrekkingen tussen Oost en West gaan spreken, is het in de eerste plaats noodzakelijk de inhoud van deze twee begrippen nader te omschrijven. Is men van plan de zgn. kapitalistische tegenover de socialistische landen te stellen? Of om de twee militaire blokken - de NAVO en het Pact van Warschau - tegenover elkaar te stellen? Of om de ideologische stromingen te vergelijken van de maatschappijen waar de macht in marxistische handen is, met de samenlevingen die een democratisch-liberaal parlementair stelsel hebben gehandhaafd?

Wij moeten een keuze maken uit deze mogelijkheden. Het lijkt ons dat wij Europeanen ons in de eerste plaats met de problemen van Europa moeten bezighouden. Het gaat dus niet aan, ook andere werelddelen bij de begrippen Oost en West te betrekken; men moet ze alleen gebruiken ten aanzien van het geografisch geheel dat Europa vormt. Onder „samenwerking tussen Oost en West" verstaan we dus de samenwerking tussen de landen gelegen respectievelijk ten oosten en ten westen van de grenslijn die wordt gevormd door de Elbe.
Deze grenslijn is van groot belang. Zij scheidt immers de landen waarvan de sociaal-economische stelsels verschillen, maar die tegelijkertijd sinds lang met elkaar verbonden zijn door één historisch en cultureel verleden èn door economische belangen, waarvan de omvang zelfs in onze tijd niet te verwaarlozen is.
Onze generatie heeft echter in deze landen, gelegen aan weerszijden van de Elbe, zo grote verschillen zien groeien, dat de samenlevingen van een en hetzelfde Europa zich vandaag de dag gesteld zien tegenover het veel omvattende probleem, te zoeken naar wegen om te komen tot een mogelijke samenwerking tussen het Oosten en het Westen.

---

[1]) De redactie hoopt met het plaatsen van deze Oosteuropese visie op de samenwerking tussen Oost en West een steentje bij te dragen tot beter onderling begrip. Vanzelfsprekend impliceert het opnemen van deze beschouwing evenmin als ten aanzien van andere bijdragen dat de redactie de zienswijze van de schrijver geheel zou onderschrijven. (Red.)

Als wij het probleem zo stellen, moeten wij ons er rekenschap van geven dat confrontaties, dialoog en samenwerking slechts mogelijk zijn tussen waarden die als authentiek en tegelijkertijd verschillend erkend worden. Om in concrete politiek-sociale termen te spreken: geen enkele samenwerking is op Europees terrein mogelijk als men niet van begin af aan de stellingen verwerpt die aan de landen van Oost- dan wel West-Europa een autonoom bestaan ontzeggen. Men kan geen dialoog beginnen met te verklaren dat de westerse landen in leven worden gehouden met behulp van de Amerikaanse dollar, dat zij de voorhoede van het Amerikaanse imperialisme zijn en dat de essentie van hun structuur gelegen is in de uitbuiting van de arbeidersmassa's. Evenmin mag men van de Oosteuropese landen beweren dat hun socialistische koers slechts gehandhaafd kan worden met behulp van de militaire macht van de Sovjetunie en dat de regeringsvorm van deze landen noodzakelijkerwijs economische crises en het ontbreken van burgerlijke vrijheden met zich meebrengt.
Als wij zouden beweren dat de macht van de supermogendheden de politieke en ideologische koers van de Europese landen bepaalt, zou het nutteloos zijn de samenwerking tussen Oost en West op Europees terrein aan de orde te stellen, want dan zou die samenwerking onvermijdelijk afhankelijk zijn van de betrekkingen tussen de VS en de USSR.

Specifieke sociale opvattingen

Als we dan uitgaan van de autonomie van ieder Europees land, moeten wij de volgende vraag stellen: waaruit bestaat dat grote verschil tussen de Westers-democratische en de socialistische landen? In dit verband is het van belang er de aandacht op te vestigen dat de Westerse publieke opinie vooral wordt gevormd door groepen die het socialisme slecht gezind zijn, en vaak is gebaseerd op gesprekken met mensen die uit Oost-Europa zijn gekomen, ja zelfs met vluchtelingen.
In dat geval moet men per se de factor subjectiviteit in aanmerking nemen. Men mag namelijk niet vergeten dat in socialistische landen een sociale revolutie heeft plaatsgevonden die resulteerde in een onbetwist grotere gelijkheid, waardoor de levensstandaard van de bezittende klasse in zekere mate is gedaald. Juist de vertegenwoordigers van die klasse reizen, zulks in verband met hun persoonlijke relaties, het vaakst naar West-Europa.
Voorts mag men niet vergeten dat het oordeel van die mensen een redelijke vergelijkingsbasis mist. Zij hadden graag gezien dat hun land zich ontwikkeld had tot het niveau van de Europese landen die al van oudsher de sterkste economische posities hadden. Zij vergeten dat die landen reeds lang geleden (de meeste al in de 19e eeuw) hun economische potentieel een vaste basis hebben gegeven op de grondslag van overzees of zelfs, zoals in het geval Duitsland, Europees kolonialisme.
Die mensen houden evenmin rekening met het feit dat de natie waarvan zij deel uitmaken, in haar geheel, juist dank zij het socialistische stelsel, een enorme verbetering van de materiële levensomstandigheden heeft ge-

kend — wat niet het geval is geweest in minder ontwikkelde Europese landen als Griekenland, Portugal, of zelfs Zuid-Italië, waar het socialistische systeem niet is toegepast.
Om terug te keren tot de uitgangspunten voor de dialoog tussen Oost en West zouden wij willen herinneren aan het principe, gesteld in de encycliek „Pacem in terris", dat „alle politieke gemeenschappen gelijk zijn wat hun natuurlijke waardigheid betreft".
In het socialistisch stelsel staat het principe van sociale en politieke gelijkheid op de eerste plaats. Dat betekent dat iedere burger, binnen de grenzen van de algemene mogelijkheden, bij zijn start in het leven ongeveer dezelfde kansen heeft en dat het niveau van zijn materiële verrijking niet kan uitstijgen boven het van tevoren op egalitaire wijze vastgestelde plafond. Dit heeft tot gevolg dat men zijn werk beschouwt als een manier om zijn beroep uit te oefenen en niet als het deelnemen aan een spel van concurrerende krachten dat, onder gunstige omstandigheden, enorme materiële winsten kan opleveren. Daar aan het werk het aspect van verrijking volledig ontbreekt, heeft het een duidelijk sociaal aspect. In het socialistisch stelsel is het salaris van iemand die een belangrijke sociale functie vervult (hoogleraar, minister, arts, mijnwerker) hoger dan dat van anderen.
Dit stelsel heeft dus het geliefde postulaat van Mournier verwezenlijkt, dat wij ons moeten bevrijden van de beslissende macht van het geld, door de sociale functie van de menselijke inspanning op de voorgrond te plaatsen. Voor velen is echter het sociale engagement onvoldoende stimulans; vaak bereiken inspanning en initiatief van vele werkers helemaal niet het maximum van hun mogelijkheden, wat onvermijdelijk een daling van de produktiviteit met zich meebrengt.
In het Westers-democratisch stelsel wordt daarentegen het initiatief van de mens in de eerste plaats gericht op een maximale en onmiddelijke verrijking, vaak de essentiële factor in de sociale ontwikkeling.
Men moet dus erkennen dat beide stelsels hun gebreken en hun voordelen hebben. Maar we zien op het ogenblik dat de twee stelsels naar elkaar toegroeien. In de Oosteuropese landen vestigt men de aandacht op de rol van materiële prikkels met betrekking tot het rendement van de arbeid; in de Westerse landen moeten veel mensen hun werk steeds meer beschouwen als het uitoefenen van een aangeleerd vak, waarvoor men een van tevoren vastgesteld materieel equivalent ontvangt.

Atheïsme-christendom

De verschillen tussen de twee stelsels zijn echter nog steeds belangrijk genoeg. Wij hebben te maken met sociale waarden die in hun basisprincipes verschillen. Hieruit volgt dat wij, om deze waarden dichter bij elkaar te brengen, moeten uitgaan van de werkelijk belangrijke ideeën, die uitstijgen boven de gewone vorm van het sociale leven.
Ik schrijf dit artikel voor een uitgave van de Katholieke Volkspartij, terwijl ik zelf ook katholiek ben. De vraag die dan wel moet opkomen is:

wat is de rol van het christendom als universalistische ideologie bij de dialoog tussen Oost en West? Het specifieke van respectievelijk Oost en West strekt zich echter uit tot hun ideologieën. Men zegt dat West-Europa het bastion van het christendom is, terwijl het offensief van het atheïsme uit het Oosten zou komen. Is een toenadering dan wel mogelijk?
Hier moeten wij opnieuw refereren aan de geschiedenis. Het atheïsme is vanuit het Westen naar de Oosteuropese landen gekomen. Voortgekomen uit de kritiek op de sociale situatie ten tijde van het opkomend kapitalisme, richtte het zich eveneens tegen de gelovigen uit die tijd die, hoewel zij over veel mogelijkheden beschikten, zo weinig hebben gedaan om een brandend vraagstuk als het sociale probleem op te lossen. Wat in Rusland atheïsme en revolutie heeft doen samengaan, was juist de spanning van het scherpere sociale conflict in de Oosteuropese landen, die minder ontwikkeld waren dan de Westerse landen.
Het Oosten heeft dus het atheïsme geërfd van het Westen, maar tegelijkertijd heeft het van het Westen het revolutionaire programma gekregen voor de sociale hervorming die het nodig had. Ook de revolutie moest haar grote idee hebben, die uitsteeg boven het specifiek sociale aspect; ook zij had haar eigen godsdienst nodig. Het atheïsme is die godsdienst geworden.
In de opvatting van het Oosten was - en is - het atheïsme echter een idee, terwijl het in de Westerse landen inherent is aan de geestesgesteldheid van veel mensen die iedere dag in de praktijk vorm geven aan hun materiële aardse paradijs. Voor de mensen uit het Oosten, wier mentaliteit niet zo zeer is beïnvloed door de gevolgen van urbanisatie, industrialisatie en techniek, - voor deze mensen die voor het grootste deel nog mystiek van inslag zijn, kan het atheïsme hoogstens een idee, een leer oftewel het principe van de humanistische ideologie zijn.
Maar van meer belang is dat de principes van het socialistisch stelsel duidelijk meer christelijke elementen bevatten dan het materialistisch pragmatisme van de gemiddelde burger in de Westerse landen. Deze laatste richt zijn inspanningen op individuele doeleinden: hij probeert zichzelf te ontwikkelen en een vak te leren, wat hem in staat zal stellen fortuin te maken. Als hij rijk is, maakt hij 1% van zijn inkomsten over voor liefdadige werken of voor hulp aan ontwikkelingslanden.
De burger in de socialistische landen offert een groot deel van zijn inkomsten aan de bouw van nieuwe fabrieken en nieuwe sociale instellingen, die vooral de komende generaties ten goede zullen komen. Zijn werk heeft een altruïstisch karakter; hij is opgevoed in de sfeer van een sociaal altruïsme dat in de Westerse landen onbekend is buiten de kringen van de christelijke elite. De mentaliteit van de mens in het Oosten, gelovig of niet, is in de meeste gevallen wezenlijk een christelijke mentaliteit, terwijl het pragmatisch materialisme van het Westen een andere karakter toont. Het is niet zonder belang hier te vermelden dat de dringende verzoeken die men tegenwoordig in steeds grotere getale richt tot de katholieke kerk, de vrijheid van het individu tot onderwerp hebben; zij zijn dus duidelijk

egoïstisch van aard. De mentaliteit van de mens in het Oosten is daarentegen min of meer collectivistisch, ondergeschikt aan het gezag en altruïstisch ten aanzien van de gemeenschap.
Hier vinden wij één van de stromen van de dialoog tussen Oost en West terug. Het oude, christelijke Oost-Europa heeft het atheïsme gekregen van het Westen; dat mag men niet vergeten. Het Westen beleeft thans de vernieuwing van het christendom. Dit christendom rukt zich echter los van zijn materialistische grondslagen. In de dialoog met het Oosten, met gelovigen of niet-gelovigen, zal het christelijke West-Europa de waarden van humaniteit, altruïsme, openheid en menselijke opoffering ontmoeten, waarden die het niet voldoende kent.

Politieke vormen

De dialoog beperkt zich niet tot de sociale en ideologische dimensie: hij moet een politiek kader hebben. Tevergeefs zou men zoeken naar redenen voor een gewapend conflict tussen Oost- en West-Europa. West-Europa is onherroepelijk veroordeeld tot een socialisatieproces dat nergens door zal kunnen worden tegengehouden, terwijl Oost-Europa van zijn kant terug zal moeten keren tot de in het Westen zo vaak beproefde methodes, om zijn economisch peil te verhogen en dichter bij dat van het Westen te brengen. In het algemeen gesproken moet het Oosten het geluk echter niet van het Westen verwachten, noch omgekeerd. Tegen deze achtergrond wordt de Russische leer van de vreedzame coëxistentie volledig bewaarheid. Maar de publieke opinie in de Duitse Bondsrepubliek en heel wat mensen in andere Westeuropese landen zijn zich het belang van deze problemen in het geheel niet bewust. Vooral West-Duitsland laat er zich nog steeds op voorstaan een missie te vervullen te hebben ten opzichte van de Oosteuropese landen, een zending die vaak onder een christelijke dekmantel wordt gepresenteerd: hulp bij de economische ontwikkeling van de Oosteuropese landen.
Als men het probleem van de grenzen tussen Duitsland en zijn buurlanden aan de orde stelt, is het antwoord dat men gewoonlijk in het Westen hoort, dat het hier om een vraagstuk gaat dat opgelost zou kunnen worden als onderdeel van een vredesregeling tussen het Duitse volk en bijvoorbeeld het Poolse volk. Deze opvatting is volledig onjuist. De Duitsers gebruiken graag het woord „sich verstehen", dat in hun programma nog steeds verbonden is met die historische missie waarvan men weet dat zij tot nu toe steeds gestalte kreeg in de vorm van kolonialisme of eenvoudigweg bezetting van vreemde gebieden, ja zelfs van een verschrikkelijke onderdrukking van volkeren, zoals gedurende de laatste oorlog. De Duitsers moeten begrijpen dat het koloniale tijdperk, in Europa tenminste, voorbij is en dat zij geen enkele historische missie ten opzichte van de Oosteuropese landen te vervullen hebben. Zij moeten begrijpen dat zij slechts partner kunnen zijn van dit of dat land in het Oosten, zoals zij het zijn van dit of dat land in het Westen. Zij moeten eveneens begrijpen dat over de grenzen die na afloop van de laatste oorlog zijn vast-

gesteld, niet meer valt te discussiëren, dat in voor hun Duitse gebieden nu generaties van andere volkeren leven en dat alleen een oorlog hen daaruit zou kunnen verdrijven. Wie dus verandering van grenzen wil, wil oorlog en wordt dientengevolge de vijand van heel Europa.
Het Duitse vraagstuk heeft een ander, niet minder belangrijk aspect, namelijk dat van de betrekkingen tussen de twee Duitslanden. Hun hereniging is op het ogenblik - om politieke redenen - onmogelijk. En binnen een generatie of twee zal zij onmogelijk worden om sociale en ideologische redenen. De burgers van de DDR zullen immers steeds weer gaan verschillen van die van de Bondsrepubliek.
Toch komt de tijd dat men zal moeten gaan werken aan de eenwording van het Duitse volk. Alleen een entente van geheel Europa zou kunnen bijdragen tot de eenwording van de twee Duitse staten. Deze eenwording vergt intussen verscheidene voorwaarden. In de eerste plaats moet West-Europa zich losmaken van de invloed van de Verenigde Staten, wier imperialistische belangen overigens veel verder reiken dan Europa. Vervolgens kan geen enkel Europees land aanspraak maken op een zendingsrol ten opzichte van een ander land; conform de leer van de coëxistentie moeten de betrekkingen tussen staten die zijn van gelijkgerechtigde partners. Het wordt bovendien noodzakelijk ook andere militaire blokken open te breken. Alleen in een dergelijke atmosfeer zou een toenadering tussen de beide Duitslanden kunnen plaatsvinden, eerst in de vorm van een vrije economische samenwerking om later over te gaan in een politieke samenwerking.
Een heel apart vraagstuk is dat van West-Berlijn. Er is geen enkele reden dat het de voorpost, het verst vooruitgeschoven bastion is van een zgn. vrije wereld. Tót de hereniging van Duitsland kan West-Berlijn, als vrije stad, de twee afzonderlijke landen zijn diensten bewijzen. Deze positie zou overigens zijn ontwikkeling ten goede komen.
Het essentiële politieke probleem is dus het volgende: zowel West- als Oost-Europa moeten afzien van hun wederzijdse zendingsaspiraties en van de bewapeningswedloop die de vrede in de wereld bedreigt. Dat zou kunnen gebeuren als West-Europa de politieke banden die het met de Verenigde Staten verbinden, verbrak. Alleen in een dergelijke atmosfeer zou men kunnen hopen op een geleidelijke regeling van het Duitse vraagstuk, wat in geen geval de verandering van de grenzen van welk Europees land dan ook zou kunnen betekenen, maar wat zich zou moeten beperken tot de normalisering van de betrekkingen tussen de twee Duitse staten en tot de kwestie West-Berlijn.

Economie en democratie

Naast de politieke vraagstukken blijken ook de economische problemen van bijzonder groot belang. „Ontwikkeling is een teken van vrede", zegt paus Paulus VI. Het vraagstuk van de economische ontwikkeling heeft een grote invloed op het politieke stelsel in een land. In het Westen overheerst de mening dat in de socialistische landen de burgerlijke vrijheden

niet volledig gegarandeerd zijn; het stelsel van de parlementaire democratie ontbreekt er immers.
De burgerlijke vrijheden op deze wijze op te vatten is heel karakteristiek voor de mentaliteit van de mensen in het Westen, inwoners van de meest ontwikkelde landen ter wereld. Men moet er echter rekening mee houden, dat op onze aarde allerlei opvattingen over de individuele vrijheid bestaan, die het onvermijdelijk resultaat zijn van de economische omstandigheden. Voor heel wat inwoners van bepaalde Aziatische landen bestaat de vrijheid uit de mogelijkheid een stuk brood te eten. Voor de mensen in de Oosteuropese, tot de laatste oorlog weinig ontwikkelde landen, was het de mogelijkheid naar school te gaan, aan de universiteit te studeren, werk te vinden, zijn eigen appartement te hebben, die de vrijheid van de burger symboliseerde; en nu is het de mogelijkheid een huisje te hebben en in veel gevallen een auto. De socialistische landen hebben, geheel of gedeeltelijk, aan deze verlangens van hun burgers voldaan. Dit is mogelijk geworden dankzij een heel samenstel van wettelijke en reglementaire maatregelen, die op verschillende gebieden van het openbare leven zijn getroffen. De beperkingen die er onvermijdelijk uit voortvloeien, zouden onaanvaardbaar zijn voor veel inwoners van de Westeuropese landen waar, dank zij een hoge levensstandaard, de vrijheidsidee vooral zijn uitdrukking vindt op cultureel en politiek gebied.

Terloops zij overigens opgemerkt dat het parlementair-democratisch stelsel absoluut niet past in het socialistisch systeem. In een in principe klassenloze maatschappij zijn er onvoldoende kansen dat er zich verschillende politieke partijen zouden vormen die de belangen van de in economisch opzicht verschillende sociale klassen zouden vertegenwoordigen. De opvattingen van de burger worden gevormd op basis van de verhouding werkgever-werknemer, en in de socialistische landen is de staat de werkgever. De burgers zijn dus onvermijdelijk vóór of tegen de staat.
Voor de socialistische landen bleek het vraagstuk van de economische ontwikkeling het voornaamste, en zij mocht niet worden geremd door tegengestelde politieke invloeden. Het valt ook te betwijfelen of de regeringen van de socialistische landen geïnteresseerd zouden kunnen zijn in het herstel van dit soort partijen. De geleidelijke economische ontwikkeling die de socialistische landen op het ogenblik beleven, opent niettemin mogelijkheden voor een differentiatie van de opvattingen over de exploitatie van het economisch potentieel. Deze differentiatie zal echter binnen het kader van de algemene aanvaarding van het politieke systeem van de staat moeten blijven. Een dergelijke ontwikkeling valt slechts te verklaren uit de economische ontwikkeling van de socialistische maatschappijen. Er zou een steeds verdergaande socialistische democratisering uit kunnen voortvloeien, die zou steunen op verschillende stromingen binnen een en hetzelfde politieke blok.
Als ik dit hier vermeld is het om aan te tonen dat de weg die leidt naar democratie, wat men daar dan ook onder verstaat, niets anders is dan de

economische ontwikkeling. In landen waar de levensstandaard niet hoog genoeg is, ontaardt de democratie bijna onvermijdelijk in dictatuur.
Deze problemen zijn voor de vooruitzichten van samenwerking tussen Oost en West van eminent belang. De Oosteuropese landen zouden moeten wensen dat hun Westerse buurlanden geen ernstige economische crises doormaken; de Westerse landen zouden op hun beurt Oost-Europa de grootste successen op economisch gebied moeten toewensen. Voor het Westen is dit des te belangrijker, omdat het moeilijk is zich te ontwikkelen zonder een partner van hetzelfde economisch niveau. De Westerse produktie zal steeds meer zorg moeten gaan besteden aan haar afzetgebieden in het Oosten.
Er moet dus worden gestreefd naar een omvangrijker handelsverkeer, omdat dit een primaire factor is voor toenadering tussen Oost en West. Tot nu toe is de handel tussen Oost en West op een verkeerd principe gebaseerd. Er bestaat geen betaalmiddel dat inwisselbaar is tegen alle Europese valuta's. Oost-Europa verkoopt derhalve zijn grondstoffen en bepaalde produkten om deviezen te verwerven, die onmisbaar zijn voor het kopen van grondstoffen en produkten waarover het zelf niet beschikt. Het is dus een politiek van oneerlijke verdeling tegenover Oost-Europa, die herinnert aan de periode vóór de laatste oorlog, toen de minder ontwikkelde landen bestolen werden van hun grondstoffen door de meer geïndustrialiseerde landen. Het losmaken van het Europese geld van de Amerikaanse dollar en het leggen van grondslagen voor een vrij geldverkeer in heel Europa is dus het belangrijkste element in de toenadering tussen Oost en West.

Culturele synthese

Bij die toenadering is het culturele verkeer van niet minder belang. West-Europa heeft over het algemeen oudere culturele tradities of op zijn minst tradities die zich gedurende langere tijd zonder onderbrekingen hebben kunnen ontwikkelen. Hierin is voor het Oosten het belang gelegen van culturele contacten met het Westen. De laatste tijd zien wij echter in de socialistische landen een veelheid van culturele verschijnselen, met een grote dynamiek, praktisch onbekend in Europees terrein. Zij zijn het resultaat van het specifieke karakter van de socialistische structuur. In Oost-Europa komt een nieuwe creatieve klasse van intellectuelen op met een tegelijk technisch en humanistisch profiel, een jonge, krachtige klasse, vaak groter in omvang dan de Westerse elite. Als Europa uit al zijn bronnen wil putten, moet het een creatieve synthese zoeken tussen de verschijnselen van de socialistische cultuur en die van de traditionele, Westerse cultuur.

Europa: oplichter of vader?

Als een van de laatste voorwaarden voor een toenadering tussen Oost en West moeten wij de noodzaak noemen, de enorme sommen die op het ogenblik aan bewapening worden uitgegeven, te beperken. Met het vooruitzicht van coëxistentie en samenwerking is het niet nodig het defensie-

potentieel systematisch op te voeren. Coëxistentie in politieke zaken sluit niet de mogelijkheid uit, de convergerende tendenties die men in beide stelsels terugvindt, aan te moedigen. Zo zullen, evenals Westerse groeperingen een levendige belangstelling hebben voor de activiteiten van katholieke groeperingen in Polen of elders, ook regeringen van socialistische landen communistische partijen in Westerse landen steunen.
In dit verband hoeft men niet te vrezen dat bepaalde binnenlandse politieke ontwikkelingen oorlogszuchtige stromingen zouden kunnen versterken. Dergelijke stromingen zullen zich slechts handhaven zolang Europa overheerst zal blijven door de ambities van de supermogendheden, waarvan er een, de Verenigde Staten, haar invloed in alle delen van de wereld wil handhaven. Nu Europa bezig is zich te bevrijden van oude kolonialistische tradities, is het daarom nog niet ontslagen van zijn verantwoordelijkheid tegenover de ontwikkelingslanden. Voor ons continent, een van de rijkste delen van de wereld, bestaat die verplichting in de eerste plaats uit de strijd tegen honger en armoede en uit hulp die wij kunnen verlenen aan de economische ontwikkeling van de landen van de derde wereld. Het oude Europa, verzoend met zichzelf, zou veel kunnen doen voor zijn broeders, tegenover wie het zich zo vaak niet als een vader, maar als een oplichter heeft gedragen. Als binnen Europa's grenzen een geest van vrede en samenwerking zou heersen, zou het een onschatbare steun kunnen zijn voor die landen die wachten op een echt christelijke hulp en die verscheurd worden in hun hoop het ideaal van de sociale gerechtigheid te bereiken.

DE AUTEURS IN DIT NUMMER:

Dr. Hans Hermans is algemeen secretaris van de Nederlandse katholieke oudervereniging. Hij heeft verschillende studiereizen in Amerika gemaakt. De heer Hermans is secretaris geweest van de minister-presidenten Dr. Beel en Dr. Drees. Later was hij lector in de dagbladwetenschappen aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen.

Dr. J. A. M. Cornelissens is hoofd van de afdeling ondernemingsraden van het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid. In het Katholiek Staatkundig Maandschrift, jaargang 1961/'62 no. 3, schreef hij zijn eerste artikel over stakingsrecht.

Drs. Th. E. Westerterp is lid van de Tweede Kamer voor de KVP en lid van het Europees Parlement. Als speciale adviseur maakte hij deel uit van de Nederlandse delegatie naar de eerste wereldhandelsconferentie in Genève in 1964 en naar de tweede wereldhandelsconferentie in New Delhi, in februari en maart van dit jaar.

F. G. J. M. Beckers studeert politieke en sociale wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is lid van de Commissie internationale politiek van de KVP. Als geboren Zuidlimburger is hij een kenner van dit gewest met zijn gedifferentieerde bevolking en structuur.

Stanislaw Jan Rostworowski is lid van de Poolse Christelijk-sociale vereniging, een politieke centrumgroepering tussen Znak en Pax, onder leiding van dr. Jan Frankowski. Rostworowski is als journalist verbonden aan het weekblad „Za i Prezeciw" (Voor en tegen). In die hoedanigheid heeft hij een aantal reizen door West-Europa en speciaal in Nederland gemaakt.

INHOUD

		pag.
Opening	mr. P. J. M. Aalberse	173
Mogelijkheden en grenzen van Nederlands buitenlandse politiek (inleiding en mondelinge toelichting)	prof. dr. P. H. Kooijmans	175
Het Nederlandse beleid ten aanzien van vrede en veiligheid (inleiding en mondelinge toelichting)	mr. C. A. Bos	183
Het Nederlandse beleid ten aanzien van de Europese eenwording (inleiding en mondelinge toelichting)	drs. Th. E. Westerterp	190
Verslagen van de discussies in de gespreksgroepen:		
Groep 1	drs. J. Ibelings	197
Groep 2	J. P. van Rijswijk	199
Groep 3	P. van Tellingen	200
Groep 4	mr. W. M. Verberne	202
Groep 5	mr. Th. C. Esselaar	204
Replieken van de inleiders:	prof. dr. P. H. Kooijmans	206
	mr. C. A. Bos	209
	drs. Th. E. Westerterp	213
Verslag van de forumdiscussie	Th. W. Westerwoudt	217
Slotwoord	prof. Th. E. E. H. Mathon	223

De karikatuur van minister Luns op de omslag en elders in dit verslag, is van de hand van Opland en is met zijn toestemming overgenomen uit „te kijk bij Opland", een verzameling politieke prenten uit de Volkskrant, uitgegeven door De Lanteern, Utrecht, 1964. Copyright: Opland.

Secretariaat Nederlandse Equipe EUCD:

C. F. Kleisterlee (secretaris), *H. G. Cloudt* (adjunct-secretaris)
Mauritskade 25 — Den Haag — Telefoon (070) 18 08 00.

PERSONALIA

Mr. P. J. M. Aalberse is voorzitter van de Nederlandse Equipe van de EUCD, oud-voorzitter van de KVP en lid van de Tweede Kamer.

Mr. C. A. Bos is lid van het bestuur van de Nederlandse Equipe van de EUCD, lid van de Tweede Kamer (CHU), van de Raadgevende Vergadering van de Raad van Europa, de parlementaire vergadering van de Westeuropese Unie en de Benelux-raad.

Mr. Th. C. Esselaar is adjunct-directeur van het T.M.C. Asser-instituut en lid van de Commissie internationale politiek van de KVP.

Drs. J. Ibelings is lid van de Commissie internationale politiek van de KVP.

Prof. dr. P. H. Kooijmans is hoogleraar in het volkenrecht en het recht der Europese Gemeenschappen aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en lid van de Studiegroep voor internationale vraagstukken van de ARP.

Lnt.-gen. b.d. prof. Th. E. E. H. Mathon is hoogleraar in de krijgsgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, oud-directeur van het Defensie Studie Centrum, voorzitter van de Commissie internationale politiek van de KVP en van de Atlantische Commissie in Nederland.

J. P. van Rijswijk is vice-voorzitter van de buitenlandse commissie van ARJOS.

P. van Tellingen is secretaris van ARJOS.

Mr. W. M. Verberne is ambtenaar bij de Europese Gemeenschappen en lid van de Commissie internationale politiek van de KVP.

Drs. Th. E. Westerterp is lid van het bestuur van de Nederlandse Equipe van de EUCD, van de Tweede Kamer (KVP), van het Europees Parlement en van de NAVO-assemblée.

Th. W. Westerwoudt is medewerker van het bureau van de KVP.

OPENING

door mr. P. J. M. Aalberse,
voorzitter Nederlandse Equipe EUCD

In mijn hoedanigheid van fungerend voorzitter van de Nederlandse groep, nog altijd aangeduid als de Nederlandse Equipe, van de KVP, ARP en CHU in de Europese Unie van Christen-democraten, is het mij een voorrecht u welkom te mogen heten op deze vijfde studiedag.
Reeds sedert vele jaren werken de christen-democratische partijen in Europa op internationaal niveau samen in de Europese en in de Wereldunie van Christen-democraten. De Nederlandse Equipe, samengesteld uit vertegenwoordigers van de KVP, ARP en CHU, neemt als zodanig hieraan deel. Ingevolge een destijds getroffen regeling rouleert het voorzitterschap van de Equipe iedere twee jaar. In de voorafgaande periode was het voorzitterschap toevertrouwd aan prof. Van Niftrik en in de periode daarvoor aan dr. Berghuis. Mijn tweejarig mandaat eindigt dit najaar en dan zal het voorzitterschap wederom voor twee jaar toevallen aan een representant van de ARP. In deze hoedanigheid heb ik maandag jl. in Genève deelgenomen aan de vergadering van het bestuur van de Europese Unie, waarin de voorbereidingen zijn getroffen voor het jaarlijks congres, dat in het najaar in Italië zal worden gehouden. Helaas staan de activiteiten van de Europese Unie van Christen-democraten niet altijd in het brandpunt van de belangstelling, maar ik hoop dat het congres 1968 toch van zodanig belang zal blijken te zijn, dat daaraan de nodige aandacht zal worden geschonken.

Ik mocht reeds vermelden dat deze studiedag de vijfde is die door de Nederlandse Equipe van de EUCD wordt georganiseerd. Het eerste studieweekend werd gehouden op 8 en 9 februari 1963 met als onderwerp: „De verdediging der vrijheid." In 1964 werd op 1 en 2 mei wederom een studieweekend gehouden, waarin het Atlantisch deelgenootschap aan de orde werd gesteld. Het studieweekend op 14 en 15 mei 1965 was gewijd aan de hulpverlening aan en de samenwerking met ontwikkelingslanden. In 1966 werd het systeem van studieweekends verlaten en werd op 17 juni een studiedag georganiseerd over „Geloof en Politiek." In 1967 moest de traditie worden onderbroken, aangezien het houden van een studiedag te

bezwaarlijk bleek te zijn in verband met de verkiezingen in februari van dat jaar en de daarop volgende periode van kabinetsformatie.
Uit dit alles is duidelijk, maar ik wil het toch nadrukkelijk stellen, dat deze studiebijeenkomst van de drie Nederlandse christen-democratische partijen geen gevolg is van de besprekingen die sedert een jaar zijn gehouden tussen de delegaties van deze drie partijen, bekend geworden als de 'Groep van 18,' welke delegaties zich hebben beraden over eventuele mogelijkheden van samenwerking tussen deze partijen, in verband waarmee enkele belangrijke onderwerpen zijn vastgelegd in stukken, die thans ter beoordeling aan de drie partijen zijn voorgelegd.
Deze conferentie draagt ook blijkens de wijze waarop zij is georganiseerd, duidelijk het kenmerk van een studiedag. Het is derhalve niet een bijeenkomst van de drie partijen waarin besluiten worden genomen of resoluties worden aanvaard. De betekenis is desalniettemin groot, aangezien men kennis kan nemen van de inleidingen van prof. Kooijmans, mr. Bos en drs. Westerterp, die ik namens onze Equipe gaarne dank zeg voor de arbeid die zij ter voorbereiding van deze studiedag hebben willen verrichten. Ook de discussie in de groepen en de gedachtenwisseling met het forum zullen naar ik hoop zodanig zijn, dat zij de nodige belangstelling zullen wekken.

De studiedag waarvoor wij thans bijeen zijn, is immers wederom aan een belangrijk onderwerp gewijd. De discussies over de mogelijkheden en grenzen van Nederlands buitenlands beleid zijn zeer actueel en zullen ongetwijfeld de belangstelling wekken.
Elke partij die toekomst wil hebben en terecht een beroep wil doen op meeleven en medewerking van de kiezers, zal in haar program een centrale plaats moeten inruimen voor de internationale politiek en wel:
1) omdat vrede en welvaart niet langer gerealiseerd kunnen worden binnen de benauwde veste van nationale grenzen;
2) omdat wereldvrede en wereldwelvaart tenslotte alleen maar gerealiseerd kunnen worden wanneer zij berusten op de fundamenten van een *internationale* rechtsorde;
3) omdat nationale belangen steeds ingrijpender verweven raken en ook verweven móeten worden met internationale belangen.

In dit onstuitbare proces behoort een politieke partij een actieve rol te spelen en behoort evenzeer het Nederlandse buitenlandse beleid een zo creatief mogelijk aandeel te nemen.
Om het hoogste rendement van het buitenlandse beleid te verkrijgen mag men de mogelijkheden — ook van een klein land — niet onderschatten, maar men dient er evenzeer voor te waken, de mogelijkheden te óverschatten. In beide gevallen is frustratie en ontmoediging te verwachten, tot schade van de immense belangen die op het spel staan voor de toekomst van de wereld.

Gaarne spreek ik de hoop uit dat deze studiedag aan het gestelde doel zal mogen beantwoorden, en ik verklaar deze hiermee voor geopend.

MOGELIJKHEDEN EN GRENZEN VAN NEDERLANDS BUITENLANDSE POLITIEK

door prof. dr. P. H. Kooijmans

Inleiding[1]

De Nederlandse buitenlandse politiek geniet — nationaal gezien — de laatste tijd een belangstelling die haar nimmer te voren in die mate is ten deel gevallen. Dat deze belangstelling de vrucht is van eensgezindheid in opvattingen, kan echter niet gezegd worden. Aan de ene kant wordt gezegd dat deze politiek ongeïnspireerd en immobiel is en dat Nederland de kansen die het heeft niet uitbuit. Aan de andere kant wordt het verwijt gehoord dat de Nederlandse buitenlandse politiek veel té geïnspireerd is — doch dan uit de verkeerde bron, nl. bemoeizucht en bedillerigheid — en dat men nalaat zich te realiseren dat de werkelijke mogelijkheden voor Nederland om invloed uit te oefenen op internationaal gebied verdwijnend klein zijn, zodat men er derhalve beter aan zou doen zich op eigen belang te concentreren. Wanneer men dan bovendien beseft dat, volgens deskundigen als Van der Beugel en Heldring, de benadering van de buitenlandse politiek in Nederland altijd moralistisch — zo niet moraliserend — van aard is geweest, zal het duidelijk zijn dat een discussie over deze politiek in Nederland geen eenvoudige zaak is en dat daarbij actie en reactie een grote rol spelen.

Twee knelpunten

Een eerste knelpunt is gelegen in het maar moeilijk aanvaarde feit dat de mogelijkheden voor het realiseren van eenmaal gestelde doeleinden in de buitenlandse politiek aanzienlijk geringer zijn dan in de binnenlandse politiek, omdat in het eerste geval de tegenkrachten zoveel groter zijn en overtuigingskracht ternauwernood effect sorteert (Nieuw-Guinea). Met name bij een klein land als Nederland, welks mogelijkheden inderdaad beperkt zijn, kan dit gemakkelijk frustrerend gaan werken en twijfel doen rijzen aan de vraag of buitenlandse politiek ethisch gekwalificeerd kan zijn.

[1] Tekst van de geschreven inleiding, die tevoren aan de deelnemers aan de studiedag is toegezonden (red.).

Daar komt bij — en dat zou ik een tweede knelpunt willen noemen — dat nergens zozeer als bij de buitenlandse politiek algemeen belang, het belang dus van de internationale gemeenschap, en eigenbelang (nationaal belang dus) als twee afzonderlijke grootheden tegenover elkaar worden gesteld, waarbij dan het laatste gemakshalve tot commercieel belang wordt gedegradeerd.
Het zijn deze twee knelpunten die geleid hebben tot wat ik niet zou aarzelen te willen noemen de vertrouwenscrisis rondom de Nederlandse buitenlandse politiek. De kwalificatie van politiek als „de kunst van het mogelijke" doet zich hier op zijn scherpst — en dat is op zijn onaangenaamst — gevoelen. Wanneer men echter politiek karakteriseert als een middel om zekere doeleinden te realiseren die men nuttig of wenselijk acht voor de burgers van een staat of een groep van staten, zegt men in feite hetzelfde, doch zijn de proporties juister gesteld. Politiek — ook buitenlandse politiek — is slechts een middel. Men beoogt er evenwel mee — en dit geldt niet minder voor de buitenlandse politiek dan voor de binnenlandse — bepaalde doeleinden te realiseren, en het zijn deze doeleinden die de politiek en de wijze waarop zij wordt gevoerd ethisch kwalificeren. Voor de evaluatie van een buitenlands beleid zijn dus de gestelde doeleinden van primordiaal belang, en voorts de wijze waarop de realisering van deze doeleinden wordt gezocht, de wijze dus waarop dit beleid wordt gevoerd.

Nationaal en internationaal belang

Wanneer men, aansluitend op de boven gegeven omschrijving van politiek, internationale politiek zou karakteriseren als het middel om zekere doeleinden te realiseren die het welzijn van de gehele mensheid aangaan, dan blijkt allereerst dat buitenlandse politiek en internationale politiek niet noodzakelijkerwijs behoeven samen te vallen. Een buitenlandse politiek waarbij het nationaal belang prevaleert, is geen internationale politiek. Aangezien echter de internationale samenleving niet zelf beschikt over een apparaat dat internationale politiek in de boven omschreven zin kan voeren (de Verenigde Naties kunnen niet als zodanig worden beschouwd), is — gezien de structuur van de internationale samenleving — het voeren van een internationale politiek nog een zaak van de staten afzonderlijk. Een buitenlandse politiek waarbij het enge nationale belang op de voorgrond staat, kan dus slechts gevoerd worden op straffe van een desintegratie van de internationale gemeenschap en zou betekenen dat het welzijn van de mensheid als geheel irrelevant moet worden geacht. Wanneer wij echter beseffen dat de grootste bedreigingen van de mensheid worden gevormd door het oorlogsgevaar en door de steeds toenemende kloof tussen rijk en arm, die de instabiliteit op allerlei gebied verhoogt, en dat het voortbestaan der mensheid van het bezweren van deze bedreigingen afhankelijk is, dan wordt duidelijk dat nationaal belang en internationaal belang tot op grote hoogte samenvallen. Een veronderstelde strijdigheid tussen beide belangen berust dan ook dikwijls op een kortzichtige evaluatie van het nationaal belang, dan wel op een verschil-

lende waardering van de wijze waarop het beleid moet worden gevoerd. Het is met name ten aanzien van dit laatste punt dat de opvattingen scherp uiteenlopen — waarbij men dan gemakshalve ook elkaars uitgangspunt in twijfel trekt, wat de discussies overigens bepaald niet verheldert. En het is met name op dit gebied, dat het ongenoegen over de beperkte mogelijkheden waarover Nederland als klein land beschikt, zich het scherpst doet gevoelen. Dat deze mogelijkheden beperkt zijn, lijkt een moeilijk te weerleggen feit. Ook al is de bewegingsvrijheid der kleinere landen, gezien de depolarisatie in de internationale verhoudingen, aanzienlijk groter geworden, op de daadwerkelijke beslissingen tussen de wereldmachten is hun invloed betrekkelijk gering. De vraag is of daarin enige verandering zou worden gebracht indien Nederland zich uit de huidige alliantie zou losmaken en als „neutrale" staat zou pogen een rol te spelen. Ook al kan grif worden toegegeven dat Nederlands neutraliteitspolitiek van vóór de Tweede Wereldoorlog een passieve politiek was en dat het dus niet eerlijk is uit deze ervaringen conclusies te trekken, toch moet aan de andere kant gesteld worden dat het een geheel open vraag is of Nederland als „neutraal" land meer vermag dan als lid van een alliantie. Het kijken naar wat landen als Zweden of Ierland in staat zijn te doen, kan — nog afgezien van het feit dat deze invloed vaak overschat wordt — bedrieglijk werken, omdat de mogelijkheid van de door deze landen gevoerde politiek in belangrijke mate bepaald wordt door hun geografische ligging, historische achtergronden e.d.

NAVO primair arbeidsveld

Na de Tweede Wereldoorlog heeft Nederland bewust gekozen voor de alliantie van de westelijke wereld. Hoe men ook over deze alliantie en wat zij in het verleden tot stand heeft gebracht mag oordelen, het lidmaatschap daarvan is één van de hoofdkenmerken van de naoorlogse Nederlandse buitenlandse politiek. Dat betekent dat Nederland allereerst binnen het bondgenootschap zijn krachten heeft aan te wenden tot de realisering van internationale vrede en gerechtigheid. Indien Nederland het bondgenootschap zou verlaten zonder eerst deze mogelijkheden tot de bodem te hebben uitgeput — mogelijkheden die groter *kunnen* zijn dan die waarover Nederland als „neutrale" staat zou beschikken —, dan zou *dit* een politiek van de „gemiste kansen" zijn. Dat wil niet zeggen dat dit bondgenootschap daarmede doel in zichzelf wordt. Het is opgezet als middel tot afwering van een bedreiging. Deze bedreiging is thans in sterke mate verminderd. Daarom dienen thans met spoed alle mogelijkheden te worden onderzocht die het huidige bestel van wederzijdse dreiging door een minder hachelijke structuur kunnen vervangen. Het is mogelijk dat Nederland en andere kleine landen meer geschikt zijn om deze mogelijkheden te onderzoeken dan de grote mogendheden, die — juist door hun overstelpende machtsmiddelen — tot een zekere passiviteit gedoemd zijn. Zulk een politiek, die slechts waarde heeft, indien zij in het kader van het bondgenootschap wordt gevoerd, vereist inspiratie en

opstelling van een strategie en het openwerpen van nieuwe vensters, zoals bij voorbeeld ten aanzien van de positie van de DDR. Men dient zich daarbij evenwel te realiseren dat dit openen van nieuwe vensters slechts betrekkelijk weinig effect kan sorteren, indien het alleen door Nederland zou geschieden, juist omdat de daadwerkelijke invloed van een klein land op het terrein van de internationale relaties bijzonder gering is. Eerst als het bondgenootschap op zijn beurt een reële bedreiging zou gaan vormen voor de vrede in de wereld, zou het alternatief zich kunnen voordoen van uittreden uit de alliantie en het zich zelfstandig opstellen. Zolang echter de wens tot een zich zelfstandig opstellen slechts wordt ingegeven door de gedachte dat men op deze wijze „geen vuile handen" maakt en niet mede verantwoordelijk is voor op zichzelf inderdaad huiveringwekkende beslissingen, bestaat het gevaar dat men vergeet te bedenken dat zulk een handelwijze wellicht het eigen geweten bevredigt, doch dat men daarmede nog geen internationale politiek bedreven heeft, indien niet vaststaat dat door de nieuwe opstelling effectiever kan worden bijgedragen aan de verwezenlijking van internationale vrede en gerechtigheid.

Beleidsvoering kardinaal

Het kardinale punt schuilt dan ook niet zozeer in het al dan niet „neutraal" zijn ten aanzien van de huidige machtsblokken (wier onderlinge tegenstellingen inderdaad steeds minder ideologisch bepaald zijn, waarbij nog wordt afgezien van de vraag of men ideologieën met geweld kan bestrijden of ingang doen vinden), doch in de mate waarin initiatieven worden ontplooid en mogelijkheden worden benut; kortom in de wijze waarop het beleid wordt gevoerd. Een dergelijk beleid vereist planning op lange termijn, het kiezen van alternatieven en het afwegen van de consequenties die daaruit zullen moeten voortvloeien.

Het kardinale punt ligt ook niet in de vraag of prioriteit behoort te worden gegeven aan de Verenigde Naties, de wereldorganisatie, dan wel aan de NAVO of de EEG, de regionale organisatie, want in werkelijkheid bestaat dit alternatief niet. Natuurlijk is de VN belangrijker dan de NAVO, al was het alleen maar omdat wereldproblemen nu eenmaal niet op regionaal niveau beslist kunnen worden, doch het is geen kwestie van òf — òf, maar van het ondergeschikt en dienstbaar maken van de regionale organisatie aan de wereldorganisatie. Op dit punt is er veel onbevredigends. In de VN valt een zeker immobilisme bij de westelijke groep te constateren en een zich neerleggen bij regionale tegenstellingen. Van Nederland kan een actieve bijdrage worden verwacht aan het doorbreken van deze tegenstellingen, in die zin dat het ernstig neemt en in het westelijk overleg ook als zodanig voorstelt datgene wat van de andere zijde als vraagstukken van de hoogste importantie wordt gezien. Wanneer dit blijken te zijn kwesties als de ontwikkelingshulp en de situatie in zuidelijk Afrika — beide kwesties waarvan de ethische rechtvaardigheid door Nederland althans met de mond niet wordt ontkend — dan wil dat niet zeggen dat Nederland maar klakkeloos dient te onderschrijven wat van de andere

zijde als eis wordt gesteld, doch dat Nederland tezamen met andere landen naar nieuwe oplossingen zoekt. Dat dit mogelijk is, is onder meer gebleken op het terrein juist van de ontwikkelingshulp, waar Nederland in de westelijke groep meermalen een vrij eenzame positie heeft ingenomen, daarmede echter bijdragend aan het losmaken van de kwestie uit de sfeer van de zuiver regionale tegenstellingen.
Wanneer echter in zaken als deze en andere het nationale belang, hetgeen dan veelal is het commerciële belang, op merkwaardige wijze coincideert met wat als internationaal belang wordt voorgesteld, is het zaak het sein op onveilig te zetten. Het argument dat van Nederland niet gevraagd kan worden in eigen vlees te snijden, zolang niet andere staten de bereidheid tonen dat ook te doen, leidt natuurlijk tot een vicieuze cirkel-redenering, die bestendiging van de situatie van ongerechtigheid tot gevolg heeft. Dat wil weer niet zeggen dat de eigen belangen maar „rücksichtslos" moeten worden opgeofferd. Het zou echter al een stap vooruit zijn, indien men zich realiseerde dat het hier om een tegenstelling kán gaan, waarbij men zal moeten kiezen en niet trachten de behartiging van het eigen belang met het internationale belang te rechtvaardigen. Het gehuil dat opging toen bekend werd dat de duikboten voor Zuid-Afrika elders gebouwd zouden worden, en de suggestie als zou de Nederlandse politiek dus fout zijn geweest, zijn illustratief voor het hier geschetste.

Vrede en gerechtigheid

Concluderend kan worden gesteld dat vrede en gerechtigheid in hun algemeenheid hoofddoeleinden dienen te zijn van de Nederlandse buitenlandse politiek voor zover deze internationale politiek wil zijn, dat echter van stap tot stap dient te worden overwogen op welke wijze deze doeleinden kunnen worden verwezenlijkt. De huidige situatie is er een van onvrede en ongerechtigheid. Een actief beleid is derhalve hoogst noodzakelijk en kan bij een klein land ook effectief zijn wanneer het bereid is daarvan onophoudelijk getuigenis af te leggen, mits men zich de grenzen van eigen kunnen bewust is en dus geen wonderen verwacht. Visie en nuchterheid zijn derhalve de noodzakelijke voorwaarden voor een dergelijk beleid. Dat echter heilig vuur en nuchtere zakelijkheid onverzoenbare tegenstellingen vormen, is, vrees ik, een typisch Nederlandse stelling.

Toelichting[2]

Het thema van deze studiedag is: mogelijkheden en grenzen van Nederlands buitenlandse politiek. In mijn inleiding heb ik met name over deze grenzen reeds het een en ander gezegd. Ik denk dat niemand zal betwisten dat deze grenzen vrij nauw zijn getrokken en dat een land als Nederland op de uiteindelijke loop van het wereldgebeuren slechts een zeer geringe invloed kan uit-

[2] Tekst van de rede die prof. Kooijmans in de openingszitting heeft uitgesproken ter toelichting van zijn geschreven inleiding (red.).

oefenen. Wat er in laatste instantie zal gebeuren, ook met Nederland, wordt niet in Den Haag, doch elders beslist, en in dit opzicht is er ten aanzien van 1940 weinig veranderd. De onder meer door Flex in zijn rubriek in Trouw geopperde gedachte dat wij in West-Europa eigenlijk allemaal het recht zouden moeten hebben onze stem bij de aanstaande presidentsverkiezingen in Amerika uit te brengen, omdat de uitslag daarvan ook over ons lot kan beslissen, is op zichzelf nog zo gek niet.
Betekent nu het feit dat de grenzen nauw zijn ook dat de mogelijkheden van een Nederlandse buitenlandse politiek gering zijn? Dat is in feite de vraag die vandaag ter bespreking staat, en het antwoord daarop is beslissend voor de betekenis die men aan een eigen Nederlandse buitenlandse politiek toekent. Wanneer ik het mag wagen mijn eigen antwoord op deze vraag te formuleren, meen ik dit als volgt te moeten doen: ook al heeft Nederland als kleine mogendheid het verloop van de gebeurtenissen niet in de hand (maar wie op dit moment de Vietnam-oorlog volgt, vraagt zich af of dit met de grote mogendheden en de super-machten nog wel in dezelfde mate als voorheen het geval is) en al wordt het wereldgebeuren in laatste instantie buiten ons om bepaald, Nederland kan wel door de wijze waarop zijn beleid — in de context van de zich voortdurend wijzigende omstandigheden — wordt geformuleerd en gevoerd, richtinggevend inwerken op deze feitelijke constellatie. In dit opzicht beschikken kleine landen misschien juist wel over grotere mogelijkheden dan de supermogendheden omdat zij niet beslissen over het „point of no return" en derhalve een grotere beweeglijkheid kunnen ontplooien.

Beginselvastheid

Met betrekking tot de buitenlandse politiek is al veel gezegd over de Nederlandse volksaard. Een van de belangrijkste kenmerken van deze volksaard is misschien wel dat besluiten veelal principieel gefundeerd worden. Dat is op zichzelf geen kwade zaak, doch het kan wel tot een zekere onbeweeglijkheid leiden, omdat men zijn principes nu eenmaal niet snel verandert, daarbij vergetend dat niet het besluit zelf principieel van aard is, doch alleen het fundament ervan, de motieven op grond waarvan het genomen is, en dat hetzelfde beginsel op verschillende ogenblikken in de geschiedenis tot verschillende besluiten zal kunnen en moeten leiden. De situatie nu van de tweede helft der veertiger jaren, toen Nederland inderdaad tot een principiële wijziging van zijn buitenlandse politiek besloot, is echter in genen dele meer die van de tweede helft der zestiger jaren en vereist dus ook een andere opstelling. Het is opvallend dat een land als België, waar men altijd een beetje vreemd opkijkt van de Nederlandse beginselvastheid — die men daar krampachtigheid noemt — en dat een veel pragmatischer en in onze ogen opportunistischer beleid voert, een veel grotere beweeglijkheid in sommige opzichten aan de dag legt. Ik denk hierbij met name aan het onlangs in de openbaarheid gekomen Belgisch-Poolse plan inzake de Europese veiligheid en verwijs naar hetgeen terzake in het hoofdartikel van de NRC van gisteren (2 mei) is opgemerkt, waarbij ik overigens niet wil zeggen dat ik een ongeclausuleerd pleidooi voer voor de Belgische buitenlandse politiek.

Beweeglijkheid

In mijn inleiding heb ik getracht aan te tonen wat naar mijn mening de hoofddoeleinden van de Nederlandse buitenlandse politiek moeten zijn: vrede en gerechtigheid. Juist echter omdat dit zulke onbepaalde grootheden zijn, is een beweeglijke beleidsvoering noodzakelijk, waar immers de mogelijkheden tot verwezenlijking van deze doeleinden op elk moment anders liggen en de inzichten in de wijze waarop zij gerealiseerd moeten worden zich wijzigen. Wanneer in 1948 in het licht van de toenmalige omstandigheden de vrede het best gewaarborgd lijkt te zijn door regionale systemen van collectieve veiligheid, berustend op wederkerige dreiging, dan behoeft dit nog niet te betekenen

dat in 1968 zulk een systeem nog de beste waarborg zou zijn, en moeten wij ons althans ervoor inspannen de vrede voor 1978 een betere waarborg te geven. Het beslissende criterium ligt immers in het alternatief en dit alternatief is niet voor eens en altijd gegeven.

China

Wanneer ik nu iets mag zeggen over de mogelijkheden, toegespitst op enkele concrete punten, dan laat ik daarbij buiten beschouwing de NAVO en de Europese integratie, omdat deze punten reeds door mijn mede-inleiders zijn behandeld en nog verder zullen worden behandeld. Op het eerste gezicht vrij willekeurig neem ik een aantal andere punten die mijn bijzondere belangstelling genieten. In de eerste plaats het Chinese vraagstuk. Ik dacht dat één van de gevaarlijkste aspecten daarbij was het feit dat China niet als grote mogendheid wordt erkend, althans niet wordt toegestaan zijn rol als zodanig te spelen, een miskenning welke naar mijn mening mede de onoplosbaarheid van het Vietnamconflict veroorzaakt. Dit probleem spitst zich jaarlijks toe bij het punt van de toekenning van de Chinese zetel in de Verenigde Naties aan Peking of Formosa. Het is het officiële Nederlandse standpunt dat China vertegenwoordigd behoort te zijn in de VN, doch niettemin stemt Nederland elk jaar tegen de toelating van China, een periodiek terugkerend kluifje voor velen om kritiek uit te oefenen op het buitenlandse beleid. Ik kan deze handelwijze evenwel billijken, omdat de uitstoting en in zekere zin vogelvrijverklaring van Taiwan, die het automatische gevolg zou zijn van de toelating van China, indien dit zou geschieden op de voorwaarden van de Albanese resoluties, een bedreiging van de internationale vrede en veiligheid zou kunnen betekenen.
Daarmee is de zaak evenwel in een impasse geraakt die evenmin een bijdrage tot de internationale vrede en veiligheid vormt. De discussie rondom deze hele kwestie krijgt zo langzamerhand het karakter van een rituele plechtigheid die schril afsteekt bij de werkelijke problematiek. Het werkelijke probleem ligt, dacht ik, met name in de Amerikaanse politiek, die onder geen beding bereid is toelating van China te overwegen, zolang China niet aan allerlei voorwaarden voldoet, waarmee de vicieuze cirkel compleet is. Het heeft op dit moment geen enkele zin in het kader van de VN officiële compromisvoorstellen te doen. Indien het Nederland echter ernst is met zijn standpunt, dat China in de VN vertegenwoordigd behoort te zijn, dan lijkt het op zijn weg te liggen om binnen het bondgenootschappelijk kader — alleen of tezamen met anderen — Amerika te bewegen tot een andere houding, b.v. tot aanvaarding van de twee-statendoctrine, met toekenning van de zetel in de Veiligheidsraad aan communistisch China — een doctrine waarover veel gesproken is en waarop ook kritiek is uitgeoefend, maar die nog nooit serieus is overwogen en beproefd.

Sociale revolutie

Een ander punt waarop ik nog de aandacht wil vestigen, is de houding die ingenomen moet worden ten aanzien van het fenomeen van de sociale revolutie in tal van ontwikkelingslanden, een punt dat in de nabije toekomst van het grootste belang kan worden. Wanneer ik in mijn inleiding gesproken heb over de doelstelling van de gerechtigheid, dan heb ik daarmee bedoeld dat de Nederlandse buitenlandse politiek mede gericht moet zijn op het scheppen van de voorwaarden waaronder de mensen zich in vrijheid en in verantwoordelijkheid tegenover God en hun medemensen kunnen ontwikkelen. Deze voorwaarden zijn in ieder geval in de meeste ontwikkelingslanden niet aanwezig. Wel zijn daar veelal krachten aanwezig die zich inzetten voor de omzetting der maatschappelijke structuren, doch die daarbij in botsing komen met de heersende regimes, die de bestaande structuren wensen te behouden. Het is de ironie van het noodlot dat het deze bestaande regimes zijn, die veelal uit eigen lijfsbehoud politiek met het Westen verbonden zijn, wat ik niet zou aarzelen een waar „monsterverbond" te noemen. Het ernstige gevolg evenwel

is dat deze naar vernieuwing strevende krachten voor het zo noodzakelijke gebied van kadervorming etc. slechts terecht kunnen bij landen die van deze bindingen geen last hebben, i.c. de communistische landen. Het communistisch worden van deze landen bij een wisselen van de wacht als gevolg van de sociale revolutie — die uiteraard veelal tevens een staatkundige revolutie zal zijn — wordt daarmee als het ware een zichzelf vervullende profetie, en er is niet veel verbeeldingskracht voor nodig om daarvan reeds thans voor de toekomst de nodige voorbeelden te geven.
Juist voor kleinere landen als Nederland, wier positie in het krachtenspel der machtsverhoudingen niet van doorslaggevende betekenis is, kunnen zich mogelijkheden voordoen om de naar vernieuwing strevende krachten in deze landen te steunen en te helpen bij hun streven de gerechtigheid aldaar te bevorderen, daarbij — en het is goed zich dit te realiseren — springstof leggend onder de bestaande structuren. Waar het ons echter om te doen moet zijn is niet het weerstaan van het communisme sec, doch het scheppen van voorwaarden voor de vrije ontplooiing van de mens in verantwoordelijkheid, het beste wapen tegen de totalitaire structuur van het communisme, zoals onlangs weer in Tsjechoslowakije gebleken is. De vrede wordt niet alleen door een defensieve houding tot stand gebracht en de gerechtigheid valt niet passief te verwezenlijken. Wellicht hebben wij te lang in dit denkbeeld geleefd en wordt ons thans eerst duidelijk dat dit een waanbeeld kan zijn. Wanneer wij ons echter realiseren dat vrede en gerechtigheid bijbelse begrippen zijn, dan wordt duidelijk — en dit zij met alle nuchterheid gezegd — dat de grenzen niet de mogelijkheden en nog minder de opdracht bepalen.

„Het is ongelukkig dat niet alle volken dezelfde ideeën hebben als wij".

Minister-president De Jong in interview met Bibeb, Vrij Nederland, 4 mei 1968.

HET NEDERLANDS BELEID TEN AANZIEN VAN VREDE EN VEILIGHEID

door mr. C. A. Bos

Inleiding[1]

1. Handhaving van de internationale vrede en veiligheid vraagt een politieke wereldorganisatie, waarin besluitvorming op wereldbasis mogelijk is. Daarbij dient zij over de vereiste middelen te beschikken om deze besluiten tegen nationale en regionale wil in door te zetten.
Dit ideaal, dat de oprichters van de Verenigde Naties voor ogen stond, is door het ontbreken van een minimum aan gemeenschappelijk rechtsbewustzijn en aan onderling vertrouwen tot dusver niet haalbaar gebleken. Het zwaartepunt in de VN is derhalve steeds meer verlegd van collectieve veiligheid naar collectieve bemiddeling. Toch dient het streven om de VN geleidelijk met meer macht toe te rusten, onverminderd te worden voortgezet.
Afgezien van het voor vredesoperaties beschikbaar houden van militaire eenheden, kan Nederlands bijdrage tot versterking van de VN slechts gering zijn. Door nauwere samenwerking met gelijkgezinde landen kan deze bijdrage echter toch van betekenis zijn, in het bijzonder in de Speciale Commissie van 33, ingesteld naar aanleiding van de problemen rond de vredesoperaties.

2. Door het ontbreken van een mondiale en een Europese rechtsorde blijft de „vrede" tussen Oost en West slechts bewaard dankzij een wankel politiek-militair evenwicht, voornamelijk gebaseerd op de aanwezigheid van het (strategisch-)nucleaire wapen als massaal vernietigingsmiddel.
De verdediging van de veiligheid van het vrije Westen, dus ook van Nederland, is slechts zinvol in het kader van de NAVO. Het totaal van de bijdragen van de lid-staten aan de NAVO dient zorgvuldig te worden vastgesteld en moet erop gericht zijn, het bestaande evenwicht zo goed mogelijk te handhaven.

---

[1] Tekst van de geschreven inleiding, die tevoren aan de deelnemers aan de studiedag is toegezonden (red.).

De aanwezigheid van het atoomwapen in de verdediging van het Westen is onvermijdelijk voor het machtsevenwicht. Daarmee blijft het risico van een kernoorlog, ook al is de kans daarop momenteel begrensd. Wanneer wij echter dit risico afwegen tegen het risico van het verlies van vrede, vrijheid en gerechtigheid, aanvaarden wij onder de huidige omstandigheden de nucleaire bewapening.
Aangezien het hier niet meer gaat om een kiezen tussen goed en kwaad, maar veeleer tussen meer en minder kwaad, blijven wij als christenen steeds in conflict met de bestaande situatie. Een onverminderd streven naar betere alternatieven is derhalve een gebiedende eis en een opdracht voor iedere regering.
Wat Nederland betreft, is het zoeken naar die alternatieven en het steunen van voorstellen om de invloed van het atoomwapen te beperken, vooral de laatste jaren duidelijk naar voren gekomen.

3. Zolang een alternatief nog niet is aanvaard, is tegenover het Warschaublok — dat nog versterkt wordt door een netwerk van bilaterale verdedigingsverdragen — het voortbestaan van de NAVO als verdragsorganisatie, maar ook als militaire organisatie een noodzakelijkheid, wil zij haar belangrijkste taak, het voorkomen van oorlog, blijven verrichten. En dit te meer waar de meeste landen van het Warschau-pact thans in versneld tempo hun strijdmacht opvoeren en moderniseren en de Sovjetunie betere strategische posities heeft weten te veroveren dan ooit tevoren, o.a. in het Midden-Oosten en in het Middellandse-Zeegebied.
Het ziet er vooralsnog niet naar uit, dat de NAVO door interne oorzaken uiteen zal vallen, te meer waar nog geen enkel land enige aanwijzing heeft gegeven gebruik te maken van de bevoegdheid tot uittreden, die artikel 13 (van het Noordatlantisch verdrag) biedt. Wel zijn er redenen te vrezen dat, met Frankrijk voorop, een tendens ontstaat om de NAVO te degraderen tot een klassieke, vooral op oorlogvoeren gerichte alliantie, meer ingesteld op gemeenschappelijk strijden in, dan op voorkómen van een oorlog.
Het kortelings formeel invoeren van de NAVO-strategie van de „flexible response" geeft in dit opzicht te denken. Bedoeld om de geloofwaardigheid en de realiteit meer met elkaar in overeenstemming te brengen en in dat verband de atoomdrempel te verhogen door de conventionele strijdkrachten een grotere rol toe te bedelen, besluit men ongeveer tezelfdertijd om de sterkte van de in Duitsland gelegerde geallieerde strijdmacht met 50.000 man te verminderen. En dat niet in de eerste plaats omdat de veiligheid dit toelaat, maar uit financiële overwegingen.
Het gevaar van een sneller afbrokkelen van de NAVO dan van het Warschau-blok bestaat niet alleen in het verstoren van het evenwicht, maar tevens in het verzwakken van de eigen onderhandelingspositie.
Tegen deze ontwikkeling heeft Nederland zich steeds, maar niet altijd met succes, krachtig verzet.

4. Ondanks de toenemende militaire kracht van het Oostelijk blok blijken er mogelijkheden te zijn om tot ontspanning te komen. Deze kansen moeten door het Westen volledig worden benut. Het is in dit verband noodzakelijk dat ook de NAVO, waar mogelijk, dienstbaar wordt gemaakt aan het bevorderen van die ontspanning.
Te verwachten valt dat de mogelijkheden om met het Oostelijk blok tot een zinvolle dialoog te komen over de Oost-West-verhouding in het algemeen en de Europese veiligheid in het bijzonder, snel zullen toenemen wanneer het Vietnam-conflict rond de conferentietafel wordt besproken, het non-proliferatieverdrag ruim aanvaard wordt en de zich wijzigende opstelling van enkele Oosteuropese landen t.o.v. de Sovjetunie reëel wordt. In deze nieuwe ontwikkeling kan de NAVO via de individuele leden een belangrijk aandeel leveren aan de ontspanning, mits de politieke consultatie, coördinatie en besluitvaardigheid goed is georganiseerd. (Dat men heeft nagelaten het terugtrekken van 50.000 man geallieerde troepen uit West-Duitsland tot punt van onderhandeling te maken met het Warschau-blok, is een ernstig politiek verzuim en een aanwijzing dat er aan de politieke kant van de NAVO nog het een en ander ontbreekt).
Toch zou het een gevaarlijke illusie zijn om, ook bij een beter politiek samenspel in de NAVO, voor het nemen van initiatieven inzake de ontspanning alle heil uitsluitend van de NAVO te verwachten. De vraag blijft of zij daarvoor voorshands wel voldoende berekend is. Veeleer mag worden verwacht dat, dankzij de bilaterale contacten, uit de gemengde groep van tien Europese landen[2] meer gedachten voortkomen, gericht op een bevordering van de ontspanning.
De Nederlandse regering geeft de indruk in dit opzicht de mogelijkheden van de NAVO te overschatten en die van de Groep van tien te onderschatten.

5. Vele stappen zijn denkbaar op de weg naar meer veiligheid, wapenbeheersing en ontwapening. Sommige mogelijkheden zijn bilateraal te verwezenlijken, andere alleen multilateraal. Maar steeds dient men voor ogen te houden dat alle belangrijke plannen zullen falen — omdat zij niet aanvaard zullen worden —, indien zij in hun overgangs- of eindfase ingrijpende veranderingen teweegbrengen in het huidige machtsevenwicht. Het komt ons voor, dat de bilaterale contacten met Oost-Europa op cultureel, economisch en technisch gebied zonder al te veel moeilijkheden

---

[2] De „Groep van tien" is een club van tien kleinere Europese staten, die informeel overleg pleegt over Europese problemen. Het doel is te komen tot nauwere en betere betrekkingen tussen alle landen in Europa. De oprichting van de groep is voortgevloeid uit een in december 1966 op Roemeens initiatief aanvaarde resolutie van de algemene Vergadering van de VN. Vóór het toetreden van Nederland (eind 1967) was het de „Groep van negen". Tot eind 1967 heeft België in de groep mede Nederland vertegenwoordigd. Zie voor de samenstelling enz. de repliek van de heer Bos op de rapporten van de gespreksgroepen (red.).

voor uitbreiding vatbaar zijn. Op dit punt heeft zich de laatste jaren van Nederlandse zijde een verheugende ontwikkeling voorgedaan, die de te starre afweerhouding van vroeger heeft doorbroken.
Ook nauwere contacten tussen instellingen als de EEG en de COMECON[3] kunnen van veel belang zijn. Hetzelfde kan gelden voor een de-facto-erkenning van de Oder-Neisse-grens door West-Duitsland en verschillende Oosteuropese landen.
Meer ingrijpend is het plan tot het instellen van een smalle gedemilitariseerde zone aan weerszijden van het „IJzeren Gordijn", met uitwisseling van controleposten. Ook de mogelijkheid van een atoomvrije zone, al dan niet gekoppeld aan terugtrekking van Amerikaanse en Russische troepen uit dit gebied, dient t.z.t. opnieuw te worden onderzocht, ook al zal het instellen van een deugdelijk controlesysteem daarbij heel wat moeilijkheden opleveren.
De kern van het spanningsveld in Europa, de Duitse kwestie, zal alleen in het kader van een Europees veiligheidsverdrag haar oplossing kunnen krijgen. Alle eerder genoemde gedachten en plannen moeten meehelpen daarvoor het gewenste klimaat te scheppen.

6. Zolang geen Europese politieke samenwerking bestaat, de relatie tot de Verenigde Staten geen noemenswaardige verandering ondergaat en de mogelijkheden om tot een ontspanning te komen aanwezig zijn, is het beter maar niet te spreken over de oprichting van een Europese kernmacht. Afgezien van de vraag of West-Europa bereid is naast een conventionele strijdmacht nog een eigen kernmacht te financieren, kan alleen onder totaal gewijzigde omstandigheden de noodzaak zich voordoen de gedachte daarover in overweging te nemen.
Voorshands moet de aandacht geconcentreerd worden op het Europese veiligheidsvraagstuk. Als dat eenmaal resultaat heeft, zal zich inmiddels een andere supermogendheid bij de twee bestaande hebben gevoegd en is het niet onwaarschijnlijk dat China in de buitenlandse politiek van de Verenigde Staten en de Sovjetunie een belangrijker plaats zal innemen dan Europa.

7. *Conclusie*

De NAVO is nog altijd een van de belangrijkste pijlers van de Nederlandse buitenlandse politiek. De veiligheid van het Westen en loyaliteit tegenover de bondgenoten staan daarbij voorop, waarbij geruime tijd weinig ruimte werd gelaten voor het leggen van contacten met Oost-Europa en een kritische instelling tegenover de politiek van de NAVO-partners. In de loop van de laatste jaren is hierin, mede onder invloed van het

---

[3] Raad voor wederzijdse economische bijstand (opgericht in 1949 als tegenhanger van de OEES). Leden: Sovjetunie, Albanië (neemt niet meer deel), DDR, Hongarije, Mongoolse Volksrepubliek, Polen, Roemenië en Tsjechoslowakije (red.).

parlement, een duidelijke kentering gekomen, waarbij vooral de contacten met Oosteuropese landen meer mogelijkheden blijken te bieden dan aanvankelijk werd verwacht.
In het kader van de NAVO als intergouvernementele organisatie, waarin de besluiten met unanimiteit worden genomen, blijft de Nederlandse invloed uiteraard gering. Hij kan waarschijnlijk het best worden gekenschetst als een minipolitiek in kosmogewaad, zij het ook met bepaalde uitschieters. De mogelijkheid moet echter niet uitgesloten worden geacht dat dankzij de contacten in de Groep van tien de Nederlandse invloed op de nieuwe ontwikkeling inzake vrede en veiligheid kan toenemen, waarbij voorlopig in het midden wordt gelaten of daarbij de moeilijk aan te duiden minigrenzen zullen worden overschreden.

Toelichting[4]

Het vraagstuk van vrede en veiligheid is op dit ogenblik „in", en ik ben van mening dat dit juist is. Maar wie het vraagstuk van vrede en veiligheid als een puur Nederlandse aangelegenheid ziet, zet de klok terug. Het is thans zelfs niet een Europese aangelegenheid, maar een zaak van wereldbelang. Daarbij moeten we er m.i. voortdurend van uitgaan dat we moeten blijven streven naar de vestiging van een internationale rechtsorde, waarvan een Europese rechtsorde slechts een onderdeel kan zijn. In dit verband zullen wij ons bij voortduring moeten afvragen of onze buitenlandse politiek er voldoende op is ingesteld, alle mogelijkheden uit te buiten die gelegen zijn in het kader van de Verenigde Naties, om het streven naar de vestiging van een internationale rechtsorde te bevorderen.
Waar het inzake de vrede en veiligheid altijd om een gecompliceerd internationaal spanningsveld gaat, kan Nederlands invloed uiteraard slechts zeer gering zijn, ook al zouden we het vaak anders willen. Maar wanneer we verder springen dan onze polsstok lang is, wanneer we denken dat we meer kunnen dan in werkelijkheid mogelijk is, moeten we niet vergeten dat we bezig zijn òf onszelf voor de gek houden òf — en ook dat gebeurt wel eens een keer — ons belachelijk te maken. We moeten er ook voor oppassen altijd uit te gaan van de stelling dat goed voorbeeld ook goed volgen inhoudt, want dat is in de internationale politiek maar zelden het geval.

Nederland-België

Onze invloed op het vlak van de vrede en veiligheid hangt af van de mogelijkheden die er zijn, die we zien, die we weten te ontdekken, en van het vinden van de noodzakelijke partners om die invloed tot een creatief iets te maken. Het creatief zijn op het punt van de mogelijkheden is niet eenvoudig, maar het blijft altijd gewenst, en ik dacht dat daar één van de zwakke punten in ons buitenlandse beleid ligt. Ook het vinden van partners is geen gemakkelijke zaak. Toch zijn die partners noodzakelijk, want anders komen we met Nederlandse invloed en inventiviteit helaas niet ver. Eén van de meest aangewezen partners is natuurlijk België, in het kader van de Benelux, maar ook dat blijkt al een bijzonder moeilijke aangelegenheid te zijn.
Als we dit verschil tussen Nederland en België bekijken, zien we in België bij de publieke opinie en in het parlement bijzonder weinig interesse voor de buitenlandse politiek. We zien daartegenover een Belgische minister van Buiten-

[4] Tekst van de rede van mr. Bos, uitgesproken in de openingszitting, ter toelichting van zijn geschreven inleiding (red.).

landse Zaken die altijd op pad is en die zelfs naar de mening van de Belgische parlementsleden te veel op pad is. In Nederland zien we het omgekeerde: een parlement dat zich in belangrijke mate steeds meer bezig houdt met de buitenlandse politiek, waarbij juist aan de minister van Buitenlandse Zaken het verwijt werd gemaakt dat hij weliswaar vaak afwezig was, maar zich meer bevond in vergaderingen van de ECOSOC[5] dan dat hij bezig was met het leggen van contacten met Oost-Europa in het kader van de vrede en veiligheid. Daar ziet U een duidelijk verschil, dat niet van vandaag op morgen valt te overbruggen; zelfs met de meest aangewezen partner, België, is het samenspel niet altijd even gemakkelijk.

Machtsevenwicht

Wanneer we ons bezig houden met het probleem van vrede en veiligheid, moeten we naar mijn mening nog altijd uitgaan van een evenwicht van krachten, en dat betekent in de huidige situatie van de bestaande blokken de NAVO en het pact van Warschau. De NAVO is in de eerste plaats een defensieve militaire organisatie, maar zij kan meer dan tot nu toe werkzaam zijn op het terrein van de ontspanning. Dat brengt moeilijkheden met zich, omdat dit een betere politieke coördinatie en een grotere politieke slagvaardigheid vergt. Het zijn van een defensieve militaire organisatie en het opereren op het vlak van de ontspanning hoeft niet met elkaar in strijd te zijn. Integendeel, het kan elkaar aanvullen, maar we moeten ons er wel voor hoeden te verwachten dat de NAVO alles kan opbrengen wat noodzakelijk is op het terrein van de vrede, de veiligheid en de ontspanning, want anders zouden we m.i. een teleurstelling beleven.
Het zoeken naar een beter veiligheidssysteem blijft echter een plicht, omdat we als christenen in onvrede moeten leven met het huidige machtsevenwicht, dat immers gebaseerd is op machtsmiddelen die een massale vernietiging inhouden. We moeten er, dacht ik, wel voor oppassen dat we ook weer niet alle nadruk laten vallen op de aanwezigheid van het atoomwapen. Inmiddels is — en het is een publiek geheim — achter de schermen de dreiging van de biologische en de chemische wapens al even groot geworden en zelfs de huidige conventionele wapens kunnen in hun uitwerking zo verschrikkelijk zijn, dat zij in dat opzicht bepaalde atomaire wapens beginnen te evenaren. De vervlechting van conventionele en nucleaire bewapening is een feit. Dat betekent dat we naar een wereldontwapening moeten, maar onder controle. En een wereldontwapening houdt ook in, ontwapening van de supermogendheden.

Europese veiligheid

Komen tot, streven naar een Europees veiligheidsverdrag kan daartoe een middel zijn. Een Europees veiligheidsverdrag mag nooit een doel op zichzelf zijn. We weten dat de gedachte van een Europees veiligheidsverdrag eerder gelanceerd is door Oost-Europa dan door West-Europa. Maar we weten ook dat men er iets verschillends mee bedoelt. Wanneer Oost-Europa spreekt over een veiligheidsverdrag, denkt het in de eerste plaats aan het legaliseren van de status quo, terwijl wij de oplossing van een centraal probleem, nl. de Duitse kwestie, voor ogen hebben, omdat anders conflictstof aanwezig blijft. Om het klimaat voor die oplossing te scheppen — omdat alleen dàn de conflictstof wordt weggenomen — zijn er diverse mogelijkheden, die ik heb aangegeven.
De mogelijkheden die ik in mijn inleiding heb aangegeven, zijn echter niet uitputtend. Ik heb b.v. niet vermeld het bevriezen van het aantal militairen en van het materiaal, kwantitatief en kwalitatief. Kortom, er zijn verschillende mogelijkheden. Maar we moeten wel voor ogen houden dat de conventionele en de nucleaire bewapening niet meer kan worden gescheiden, in het belang van

---

[5] Economische en Sociale Commissie van de Verenigde Naties.

de vrede, de veiligheid en de ontspanning. Ik dacht dat er anders te grote gevaren opdoemen. We weten namelijk niet wat de uitwerking zal zijn wanneer we zeggen „de nucleaire wapens weg" en ons uitsluitend beperken tot de conventionele bewapening, op landen als West-Duitsland, Frankrijk en Engeland. We kunnen zelfs de vraag stellen of we de spanningen dan niet eerder zouden vergroten dan verkleinen.
Daarom heb ik het bijzonder betreurd en zie ik het als een zwakte in onze politiek — een zwakte ook in de Nederlandse politiek, omdat ook wij daarvoor verantwoordelijk zijn — dat wij de vermindering van de conventionele bewapening in West-Duitsland (door het terughalen van omstreeks 50.000 man) en de ongeveer gelijktijdige invoering van de strategie van de „flexibele response", die juist beoogt de atoomdrempel te verhogen en de rol van de conventionele strijdkrachten groter te maken, niet hebben uitgebuit en niet hebben gemaakt tot een onderhandelingspunt met het Oosten.
Ik geloof — ik wil het nog eens herhalen — dat wij van de NAVO niet alles mògen verwachten. Persoonlijk ben ik in toenemende mate geïnteresseerd in de „Club van tien", aangezien daarin mogelijkheden aanwezig zijn om gedachten te ontwikkelen die zowel bij Oost als bij West op tafel kunnen komen, en dat niet uitsluitend in deze club. Andere instellingen, zoals de Interparlementaire Unie[6], en bilaterale contacten — ook op het parlementaire niveau — kunnen allemaal bijdragen om het noodzakelijke klimaat te scheppen.
Onze minister van Buitenlandse Zaken zegt altijd: wanneer we een veiligheidsconferentie houden, moet de voorbereiding voortreffelijk zijn. Dat betekent: voorlopig is die niet in zicht. Ik dacht dat we dat maar een beetje kalmer moeten opnemen. Me dunkt dat het alleen al van veel psychologisch belang zou zijn als men er een keer toe kwam om de tafel te gaan zitten en een lijst op te maken van de problemen die voor ons liggen.

Europese kernmacht?

Tot slot nog de kwestie — en dat blijft ook altijd speculeren — of er al dan niet gestreefd moet worden naar een Europees kernwapen. Ik dacht dat dit vandaag geen urgente vraag is. Ik geloof dat niemand er behoefte aan heeft op dit ogenblik te spreken over de noodzakelijkheid van een Europees kernwapen. Dit probleem zou zich alleen dan misschien kunnen voordoen, wanneer wij in Europa tot een politieke eenheid komen en wanneer landen als Frankrijk en Engeland bereid zouden zijn hun atomaire bewapening in te brengen. Maar ik denk dat dit voorlopig niet het geval zou kunnen zijn.

Noodzakelijk is derhalve voor het terrein van vrede, veiligheid en ontspanning dat wij inventief zijn, en meer dan tot nu toe. Op dàt punt kan een klein land even veel als een groot land, en zelfs heeft een klein land, als het zich inventief toont, bepaalde voordelen. Maar we moeten — nogmaals — de mogelijkheden niet overdrijven. We moeten te allen tijde zeer kritisch blijven, wanneer het gaat om de vraag of wij met de voorstellen die wij doen, inderdaad de vrede, de veiligheid en de gerechtigheid het beste dienen.

---

[6] De Interparlementaire Unie bestaat uit groepen leden van praktisch alle parlementen ter wereld (red.).

HET NEDERLANDSE BELEID TEN AANZIEN VAN DE EUROPESE EENWORDING

door Drs. Th. E. Westerterp

Inleiding[1]

> *„L'Europe des Six est un rôti. Le rôti, c'est la France et l'Allemagne. Avec un peu de cresson: l'Italie. Et un peu de sauce: le Benelux".*[2]
>
> *President de Gaulle (geciteerd in „La tragédie du Général" van J.-R. Tournoux).*

1. Ook bij de beoordeling van het Nederlandse beleid ten aanzien van de Europese eenwording dienen wij ons telkens weer rekenschap te geven van de mogelijkheden, doch ook van de grenzen van de Nederlandse buitenlandse politiek. Beide worden wel eens over het hoofd gezien wanneer in de discussie in ons land wordt gesproken over datgene wat Nederland wel of niet in het kader van de Europese Gemeenschappen zou moeten bewerkstelligen of voorkomen. Bij de beoordeling van de mogelijkheden voor Nederland tot beïnvloeding van het beleid in de Gemeenschappen dient zowel rekening te worden gehouden met de voordelen als met de nadelen van de geografische, demografische, economische en politieke betekenis van Nederland.

2. De aardrijkskundige ligging van Nederland in de Gemeenschap (aan de rand van het Europese continent met een grote poort op „le grand large") moet ons land er wel toe brengen grote aandacht te besteden aan het „open" karakter van de Gemeenschap. Juist ook vanwege het trauma van het napoleontische continentale stelsel zal elke Nederlandse regering steeds weer in Brussel moeten ijveren voor toelating van landen die een gelijksoortige geografische positie innemen als wij, d.w.z. Engeland

---

[1] Tekst van de geschreven inleiding, die tevoren aan de deelnemers aan de studiedag is toegezonden (red.).

[2] „Het Europa van de Zes is als een vleesgerecht. Het gerecht zelf wordt gevormd door Frankrijk en Duitsland. Daarbij komt dan wat groen voor de garnering: Italië; en een sausje: de Benelux".

en de Scandinavische landen. Het is om dezelfde geografische reden dat het Nederlandse beleid wel gericht moet zijn op een zo „liberaal" mogelijke gemeenschappelijke handelspolitiek. Het is al weer om reden van de economische structuur van ons land, dat wij in het kader van de Europese Gemeenschappen zullen moeten streven naar zo laag mogelijke tariefbarrières.

3. Tegenover de natuurlijke voordelen van onze geografische ligging (in de Rijndelta) staan ook nadelen, met name onze sterke afhankelijkheid van in- en uitvoer. Juist gezien deze kwetsbaarheid van belangrijke sectoren van onze economie zullen wij moeten trachten te komen tot een zo groot mogelijke intensivering van de buitenlandse economische betrekkingen van de Gemeenschap. Waar Frankrijk als continentale mogendheid economische belangen heeft die veelal niet parallel lopen met de Nederlandse, is juist op dit gebied een omzichtig beleid noodzakelijk.

4. Men kan zich overigens afvragen of het wel altijd juist is bij een belangenconflict met Frankrijk de zaak onmiddellijk in de sfeer van de ideologische tegenstellingen of de moraliteit te trekken, waardoor het vinden van een oplossing van de zakelijke problemen niet altijd wordt vergemakkelijkt. Overigens mag van een objectieve instantie als de Europese Commissie worden verwacht dat zij oog heeft voor een optimale ontplooiing van het gehele territoir van de Gemeenschap. Wel bestaat soms de indruk dat ook de Europese Commissie zich niet altijd kan onttrekken aan politieke druk die op haar wordt uitgeoefend. De „zwaarte" van de politieke druk is uiteraard evenredig aan de „zwaarte" van het land dat de druk tracht uit te oefenen.
Politieke druk kan in velerlei vormen worden uitgeoefend. In dit verband zou Nederland er goed aan doen wat meer aandacht te besteden aan de bezetting van het ambtelijk apparaat in Brussel.

5. Wij komen thans op de mogelijkheden en grenzen van het Nederlandse beleid ten aanzien van de Europese eenwording, rekening houdend met de demografische omvang van ons land. Het feit dat wij een kleine mogendheid zijn, heeft zowel voor- als nadelen. Het meest in het oog springende voordeel is wel dat niemand Nederland er van zal kunnen verdenken in de Gemeenschap een hegemoniale politiek te willen bedrijven. Dat kan bepaald niet van een land als Frankrijk worden gezegd. Het nadeel van ons land als kleine mogendheid is, dat onze invloed van vrij beperkte omvang is. In „Brussel" zal men van nature eerder geneigd zijn aandacht te besteden aan bezwaren komend van b.v. Franse kant dan van Nederlandse zijde. Daarbij doet zich ook het merkwaardige verschijnsel voor, dat men „grote" zonden eerder accepteert dan „kleine." Zo is men in Brussel gemakkelijk geneigd om na het veto van de Gaulle tegen de toelating van Engeland tot de orde van de dag over te gaan, terwijl men het als hinderlijk ondervindt als andere lid-staten voorstellen indienen (b.v. het Benelux-plan, het plan-Fanfani of het plan-Brandt) die

het mogelijk zouden moeten maken toch bepaalde banden met de kandidaatleden aan te knopen, en als zij aan de behandeling van die plannen voorrang willen verlenen boven het „business as usual." Een — in de verhoudingen van de Europese Gemeenschap — grote mogendheid als Frankrijk kan zich dan ook in communautaire aangelegenheden veel gemakkelijker een isolement permitteren dan b.v. Nederland, al was het maar omdat sommige andere lidstaten willen voorkomen dat Frankrijk in een geïsoleerde positie geraakt of blijft.
Ons land zal echter telkens naar medestanders moeten zoeken voor de verwezenlijking van typisch door Nederland in te brengen belangen, waarbij het helaas in de praktijk zo is dat Vijf zwakker zijn dan één. Juist deze laatste omstandigheid stelt nog al eens grenzen aan het Nederlandse optreden in Brussel.

6. Men kan zich dan ook afvragen of het voor Nederland altijd even verstandig is „haantje de voorste" te spelen bij het verzet tegen bepaalde Franse plannen. Het is in ieder geval opmerkelijk te moeten constateren dat de goodwill van Nederland in sommige communautaire kringen — te denken valt b.v. aan het Europees Parlement — bepaald niet al te groot is. Velen beschuldigen Nederland ervan de Europese eenwording wel met de mond te belijden doch in de praktijk te boycotten. In dit verband moge als voorbeeld gelden de bijtende kritiek die Adenauer destijds op de regering van Nederland (en die van België) uitoefende, omdat zij de oprichting van de Politieke Unie zou hebben gesaboteerd. Het ware te overwegen of in sommige gevallen niet een intensiever overleg met andere lidstaten zou moeten plaats vinden om bepaalde acties of initiatieven aan andere landen over te laten ten einde b.v. te voorkomen dat de indruk ontstaat dat Nederland b.v. „plus anglais que les anglais" is. Dergelijke al te geprononceerde politieke standpunten kunnen schade berokkenen aan economische belangen bij de totstandkoming van sommige beslissingen in het kader van de Europese Gemeenschappen.

7. Een apart vraagstuk wordt gevormd door de invloed die Nederland kan uitoefenen op het gebied van de politieke en militaire samenwerking en integratie in Europa. Juist op dit gebied doen zich de nadelen voelen van de huidige samenstelling van de Europese Gemeenschappen, die vooral continentaal is bepaald. Daarbij doet zich tevens de moeilijkheid voor, dat de economische potentie van de Europese Gemeenschap thans reeds een zodanige is, dat zij — indien de politieke wil daartoe aanwezig zou zijn — in de toekomst als een mogendheid van formaat zou kunnen gaan optreden. De Nederlandse instelling ten aanzien van de buitenlandse politiek is veelal geconditioneerd door onze huidige mogelijkheden en grenzen. Het zal ongetwijfeld nog veel mentale inspanning kosten — zowel in Nederland als in Frankrijk — om de belangen en de mogelijkheden van het eigen land niet te identificeren met die van de Europese Gemeenschap in haar geheel.

8. Gevreesd moet dan ook worden dat zolang er geen minimale overeenstemming tussen de Zes onderling (en de kandidaat-leden) bestaat over de grondslagen van een Europese buitenlandse politiek, geen verdere voortgang zal worden geboekt op de weg naar een waarlijk verenigd Europa. Veeleer moet worden geconstateerd dat één van de lidstaten — d.w.z. Frankrijk — zal trachten de Europese gemeenschap slechts te gebruiken als instrument van zijn (nationale, of nationalistische) politiek. Versterking van de politieke samenwerking, met name voorafgaand overleg vóór iedere beslissing of standpuntbepaling ten aanzien van vraagstukken van gemeenschappelijk belang en ten aanzien van belangrijke vraagstukken van buitenlands beleid, ten einde tot overeenkomstige standpunten te komen, lijkt op dit ogenblik in het kader van de Zes helaas niet te realiseren, gezien de grote verschillen van opvatting, b.v. met betrekking tot de verhouding tot de Verenigde Staten, de Oosteuropese landen en de ontwikkelingslanden. Versterkt politiek overleg zal ofwel in kleiner kader (Benelux) ofwel in groter kader dan de Zes (de Vijf plus de kandidaat-leden) moeten worden nagestreefd.
Het ontbreken van overeenstemming over de fundamentele richting van het door de Gemeenschappen te voeren beleid kan op den duur zelfs desintegrerend werken terzake van de reeds bereikte vormen van integratie op economisch gebied. Waar ik echter de totstandkoming van een verenigd Europa van wezenlijk belang acht voor de toekomst van alle Westeuropese staten, ben ik van mening dat de buitenlandse politiek van Nederland, rekening houdend met de bovenomschreven grenzen en mogelijkheden, gericht moet blijven op de vorming van een open, supranationaal en democratisch Europa. Tijdelijke tegenslagen mogen ons niet van deze weg afbrengen.

Toelichting[3]

De drie inleiders hebben onafhankelijk van elkaar hun stellingen opgesteld. Bij het nalezen ervan is mij wel opgevallen dat er inzoverre een eensgezindheid is, dat er sprake is van een zekere radicale nuchterheid. En ik geloof dat het dezer dagen ook wel eens noodzakelijk is, juist op het terrein van de buitenlandse politiek, dat men niet alleen verwachtingen wekt, maar dat men ook nagaat in hoeverre bepaalde ideeën en verwachtingen te verwezenlijken zijn, juist ook op het terrein van de Europese integratie.
Het is wellicht een sector die niet zo „in" is als het vraagstuk van vrede en veiligheid. Juist inzake de Europese eenwording is het echter noodzakelijk ons rekenschap te geven, niet alleen van de mogelijkheden van ons Nederlandse beleid, maar ook van de grenzen van onze invloed. Ik heb getracht daarover in enkele regels een aantal gedachten neer te leggen. Mag ik misschien op een drietal punten nog even ingaan.

Bijzondere positie

In de eerste plaats heb ik de indruk dat wel eens wat vergeten wordt de eenvoudigweg fundamentele positie van ons land, gezien zijn geografische

[3] Tekst van de rede van drs. Westerterp, uitgesproken in de openingszitting, ter toelichting van zijn geschreven inleiding (red.).

ligging en zijn demografische en economische structuur. Ik meen dat prof. Van der Beugel in de rede waarmee hij destijds het ambt van hoogleraar heeft aanvaard, heeft gesproken over de commercieel-maritieme traditie van Nederland. Wij zijn natuurlijk wat dat betreft binnen de EEG in zekere zin een buitenbeentje. Ik weet dat het vervelend is cijfers te noemen, maar mag ik toch een enkel cijfer aan U voorleggen. Dan heb ik het over de betekenis van de zgn. extra-communautaire handel, de handel dus tussen de EEG en het buitenland, voor de economie van de afzonderlijke lidstaten. Die betekenis loopt namelijk sterk uiteen. Typische handelslanden zijn de Benelux-landen. De invoer in 1966 van buiten de EEG bedroeg voor Nederland 17,7% en voor de Belgisch-Luxemburgse Economische Unie 16,7% van het bruto binnenlands nationaal produkt. Dat wil uiteraard nogal wat zeggen voor de economische betekenis van de buitenlandse handel. Voor Frankrijk bijvoorbeeld is de betekenis van de extra- en de intracommunautaire handel ten opzichte van het bruto nationaal produkt betrekkelijk gering: de invoer uit derde landen bedroeg 6,8% en de uitvoer naar derde landen 6,1% van het bruto nationaal produkt.
Wanneer U alleen al het verschil in deze cijfers ziet, zal het geen verwondering wekken als ik stel dat we juist als Nederland t.a.v. bijvoorbeeld het formuleren van het buitenlandse beleid in de economische sector, er groot belang aan moeten hechten dat de Europese Gemeenschap een open politiek voert. Wat dat betreft is, geloof ik, met wat doorzettingsvermogen toch nog wel eens wat te bereiken. Zo stemt het mij bepaald tot vreugde dat de christen-democratische fractie in het Europees parlement gisteren — na een inleiding die ik over deze materie heb mogen houden — heeft uitgesproken dat de handelspolitiek van de EEG ten opzichte van derde landen een open karakter moet dragen, en dat dat juist een verplichting is voor de Gemeenschap als grootste handelsmogendheid ter wereld. Uiteraard kan zo'n „liberaal" handelsbeleid alleen worden gevoerd, wanneer ook de derde landen een dergelijk beleid voeren.
Het valt een beetje buiten het kader van mijn beschouwing, maar mag ik hier toch, omdat ik er zelf nogal wat belang aan hecht, aan toevoegen dat de christen-democratische fractie van het Europees parlement gisteren ook heeft uitgesproken dat de huidige structuur van de internationale handel niet meer voldoet aan de eisen van de ontwikkeling van de arme volkeren. Om tot een herstructurering van de internationale economische betrekkingen te komen acht de christen-democratische fractie de invoering van een algemeen stelsel van voorkeurstarieven voor de invoer uit alle ontwikkelingslanden noodzakelijk. Ik geloof dat dit uitspraken zijn die op het ogenblik zeer welkom zijn.

Brusselse ambtenaren

Een tweede opmerking betreft één van de mogelijkheden waarop wij invloed kunnen uitoefenen. Ik zou — misschien is dat een beetje een beroepsdeformatie — willen wijzen op de mogelijkheden die ook wij hebben om via het apparaat in Brussel te werken. In mijn inleiding heb ik daarover een wat provocatief gestelde zin geschreven, nl. dat Nederland er wel goed aan zou doen wat meer aandacht te besteden aan de bezetting van het ambtelijk apparaat in Brussel. Dat betekent niet — het zou trouwens onheus zijn tegenover vele van mijn oud-collega's uit Brussel die hier aanwezig zijn — dat ik geen waardering zou hebben voor de kwaliteit van de Nederlandse ambtenaren in Brussel. Ik heb echter met name drie elementen op het oog. In de eerste plaats valt het mij op, dat er in tegenstelling tot b.v. Frankrijk geen doelbewuste bevordering is vanuit Nederland van de bezetting van bepaalde topplaatsen in Brussel. In de tweede plaats moet ik constateren dat het helaas in ons land (ik moet dat uit ervaring zeggen als vroeger lid van de jury voor toelating van ambtenaren tot het secretariaat van het Europees parlement) kennelijk ontbreekt — en ik zou dat ook in de aandacht van de Nederlandse regering willen aanbevelen — aan voldoende opleidingsmogelijkheden op het post-universitaire vlak voor hoge internationale functies. Wat dat betreft zijn de opleidingsmogelijkheden in

Frankrijk veel omvangrijker. En in de derde plaats heb ik de indruk dat de Nederlandse ambtenaren in Brussel zich niet ten onrechte beklagen over een zeker gebrek aan contact met de achterban.
In dit verband zou ik er ook op willen wijzen dat wij in onze perfectie geneigd zijn te zeggen dat de ambtenaren in Brussel helemaal los moeten staan van het land van herkomst. Dat is in theorie zeker juist. Maar wanneer men merkt dat dat bij de ambtenaren van andere nationaliteit niet in dezelfde mate het geval is, zou men van zo'n houding natuurlijk wel eens het slachtoffer kunnen worden. Mag ik er eens op wijzen dat b.v. ambtenaren van Duitse, Franse of Italiaanse nationaliteit die in dienst treden van de Gemeenschap in Brussel, hun carrière-mogelijkheden in eigen land zich verder zien ontwikkelen en dat het vaak voorkomt dat ze na een aantal jaren weer terug gaan naar hun nationale administratie. Dat kan in Nederland niet omdat de band eigenlijk vrij rigoureus wordt doorgesneden. Ik heb bovendien de indruk dat het zelfs ongaarne wordt gezien dat een ambtenaar uit Brussel naar Nederland terugkomt. Toch ben ik ervan overtuigd dat een zekere doorstroming ook voordelen kan hebben, al was het maar voor de bevruchting van het Nederlandse ambtelijke apparaat ten aanzien van de Europese zienswijze.

Politieke unie

Mijn derde opmerking heeft betrekking op het vraagstuk van de Politieke Unie. Misschien mag ik nog kort herinneren aan de drie factoren die er helaas toe hebben geleid dat in 1962 de Politieke Unie niet tot stand kon komen. Dat was in de eerste plaats een verschil van mening tussen de lid-staten en dan met name tussen Frankrijk aan de ene kant en de Vijf aan de andere kant over het karakter en de opzet van de Politieke Unie, of die intergouvernementeel dan wel supranationaal moest zijn. Er wordt dikwijls gezegd dat de Vijf het plan-Fouchet zonder meer hebben verworpen. Dan vergeet men toch dat ze een heel tegenplan hebben opgezet, maar dat uiteindelijk zelfs geen overeenstemming mogelijk bleek over een revisie-clausule die behelsde dat na een intergouvernementeel begin van de Politieke Unie naderhand een revisie in supranationale richting mogelijk zou zijn. In de tweede plaats was er geen overeenstemming te bereiken over de plaats van het politieke Europa in de wereld, met name in het westelijk bondgenootschap, en ten derde niet over de participatie van het aantal landen aan deze Europese Unie.
U weet dat het er sinds 1962 niet beter op is geworden, want tot twee maal toe is sedertdien een veto uitgesproken tegen de toetreding van een zo bij uitstek Europees land als Groot-Brittannië.
Ik geloof dat we juist op dit gebied — ik heb getracht dat aan te geven — over mogelijkheden beschikken om vanuit Nederland, ook als klein land, de politiek van de Gemeenschap te beïnvloeden, maar dat we ons ook rekenschap moeten geven van de grenzen die aan onze invloed zijn gesteld, wanneer dat op een al te bruuske wijze zou gebeuren.

Europese verkiezingen

Ik zou willen besluiten met het volgende. Zouden wij met name vanuit Nederland ook ten aanzien van de structuur van de Gemeenschappen — waarbij ik in het bijzonder behalve aan de Politieke Unie, die ik nog pas in het verre verschiet zie liggen, denk aan consolidatie, uitbreiding en uitdieping van de bestaande Gemeenschappen — zouden wij juist in Nederland niet eens kunnen denken over een mogelijkheid om aan het Europees parlement wat meer gezag toe te kennen? Zouden wij niet kunnen komen tot rechtstreekse Europese verkiezingen, op zijn minst in Nederland? Ik ben daarvan een warm voorstander. Op die wijze zouden wij kunnen bereiken dat nu één land een veto heeft uitgesproken over rechtstreekse verkiezingen van het Europees parlement, wij ons daarbij niet neerleggen, maar hetzij als Nederland alleen, hetzij in samen-

werking met sommige andere lidstaten zouden overgaan tot de verkiezing van althans een aantal leden van het Europees parlement.

In zijn rubriek in Le Figaro heeft Raymond Aron gisteren een boekje besproken dat heet: „L'indépendence européenne". Dat is een zaak waarvoor velen op het ogenblik warm lopen. Mij gaat het er op het ogenblik niet om vast te stellen dat dit boekje zowel door gaullisten als door communisten blijkt te kunnen worden ondertekend. Ik wil alleen wijzen op de volgende zinsnede in het artikel van Raymond Aron, eigenlijk een retorische vraag, die — geloof ik — ook voor Nederland van toepassing is: „Le délire idéologique, est-il parti intégrant de la vocation des intellectuels?"[4]
Ik hoop te hebben aangetoond dat een zekere radicale nuchterheid in onze beschouwingen juist op dit ogenblik en ook in deze sector gewenst is en dat wij — ook de intellectuelen — ons ook in Nederland niet moeten overgeven aan de bestrijding van wat blijkbaar op het ogenblik de universele draak in de wereld is: de Verenigde Staten van Amerika.

---

[4] „Vormt ideologische razernij soms een integrerend bestanddeel van de roeping der intellectuelen?"

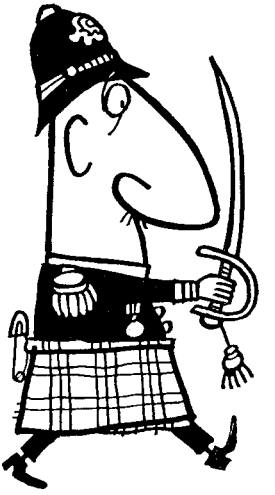

„Alle ondertekenaars van het Verdrag van Rome hebben zich vergist: wij geloofden dat de economische integratie automatisch zou leiden tot politieke integratie. Dat is niet het geval geweest. Op die manier bekeken, zijn wij teleurgesteld. Wij hadden gehoopt dat we binnen een jaar of tien tot politieke integratie zouden komen".

Minister Luns in interview met Raymond Tournoux in Paris Match, 27 april 1968.

Verslagen van de groepsdiscussies[1]

GROEP 1

Rapporteur: Drs. J. Ibelings

Mr. B. W. Biesheuvel (voorzitter), drs. J. Ibelings (rapporteur), mr. dr. P. J. Boukema, Z.E. A. E. M. Duynstee, E. H. van Eeghen, mr. drs. A. P. J. van der Eyden, dr. K. J. Hahn, mr. H. C. J. G. Janssen, J. Nieuwenhuis, R. Renckens, F. Schneider, drs. J. J. M. van Soest, ir. J. Sonneveld, mevr. mr. M. T. Sutorius-Alting von Geusau, mevr. H. Tegelaar-Boonacker, mevr. C. M. Tonkens-Kaajan.

1. Aan de hand van de inleiding van *prof. Kooijmans* neemt men in de discussie nader stelling ten opzichte van de mogelijkheden en grenzen van de Nederlandse buitenlandse politiek.
Waar het gaat over mogelijkheden, worden voortdurend de beperkingen naar voren geschoven. Men dient een realistisch standpunt in te nemen: wegen de beperkingen te zwaar, dan moet men iets niet proberen. Nederland, zo wordt het wel gesteld, zou kunnen fungeren als het geweten van de wereld, door een „choc des opinions" teweeg te brengen, zoals Denemarken ten opzichte van Griekenland deed. De grote landen ontzien elkaar, maar beschouwen ons als „enfant terrible".
De mogelijkheden zijn ruimer dan wij vaak denken. Het zijn niet de enge grenzen, maar wij missen de nodige vaardigheid. Zo zijn de Nederlanders voortreffelijke kolonisatoren geweest, maar met de onafhankelijkwording van Indonesië wisten wij niet goed raad. Bij de Engelsen lagen de kwaliteiten andersom.
Men noemt het irreëel, dat Nederland minder mogelijkheden zou hebben dan Ierland of Zweden. Men zou een lijstje van mogelijke initiatieven willen hebben om na te gaan welke te verwezenlijken zijn.
Daarbij moeten wij wel bedenken dat wij ons veelal laten leiden door algemene ethische motieven. Het gevolg is dat wij ons storten op veraf liggende problemen, maar zaken dicht bij huis, zoals de veiligheid in de Middellandse Zee, veronachtzamen.
Moeten wij onze politiek in het buitenland nastreven in verbondenheid, dan wel een onafhankelijk standpunt innemen? Sommigen vinden het denken aan neutraliteit al uit den boze; historisch is een dergelijke positie ook niet mogelijk, nu wij al zo geïntegreerd zijn. Toch houden anderen staande dat er een

[1] Aan het begin van de forumzitting hebben de rapporteurs mondeling verslag uitgebracht over de bevindingen van de gespreksgroepen. De verslagen die hier worden afgedrukt, zijn naderhand door de rapporteurs op schrift gesteld (red.).

keuze zou kunnen zijn: dan moeten we nuchter kijken naar de voor- en nadelen. Niettemin acht men onze invloed door middel van een bondgenootschap als de NAVO groter dan daarzonder.

Over het geheel genomen wordt de inleiding van prof. Kooijmans te behoudend genoemd; evenals de formuleringen van de beide andere inleiders. Men pleit wel voor integratie, maar alle drie spreken zij in de terminologie van een kloof. Het zou bijv. beter zijn te spreken over „de armoede" en niet over „arme landen". Ook de tegenstelling tussen buitenlandse politiek en internationale politiek wil men niet absoluut gesteld zien: het behartigen van het eigen belang mogen we als een respectabele zaak beschouwen, maar een juiste visie leidt uiteindelijk van de huidige labiele toestand tot een meer stabiele structuur, waarin ook het eigen belang moet berusten.
Te behoudend vond men de inleiding ook in die zin, dat de publieke opinie er al te snel opzij wordt geschoven. Ook al wordt hieraan tegenwoordig dikwijls wat luidruchtig uiting gegeven, zij behoort tot de feitelijke situatie en deze kan niet genegeerd worden, als men dat al zou willen. Er is een groeiende bewustwording, met name bij de jeugd. De mededelingsplicht van de minister van Buitenlandse Zaken zou moeten inhouden dat hij aangeeft waarom bepaalde dingen die in de publieke opinie leven, niet realiseerbaar zijn.

2. De stellingen van *mr. Bos* ten aanzien van vrede en veiligheid brengen in de bespreking voortdurend twee aspecten naar voren: het gaat om onze veiligheid, maar ook: hoe maken wij het huidige bondgenootschap dienstbaar aan de vrede? Men stapt niet gemakkelijk heen over de paradox van de atoombewapening. Nederland zet zich in tegen een afbrokkeling van de NAVO. Het gaat om een evenwicht der machten en daarvoor zou het atoomwapen onmisbaar zijn. Hiertegenover staan de opvattingen van de kerken: voor christenen moet dit wapen een bron van onvrede zijn. Het gaat om een heroriëntering: niet het atoomwapen als middel zien, maar constateren: we hebben het, hoe komen we eraf.
Maar wil het pact van Warschau er ook af? Hier geraken wij tot het wederzijdse wantrouwen. De Russen hebben nu een vloot in de Middellandse Zee; maar de Amerikanen zaten er allang. Heeft Rusland dat niet ervaren als een bedreiging van zijn vrije uitvaart? Wij zullen ertoe moeten komen de NAVO ten dele te verzwakken, maar ook te versterken. Er wordt gesteld dat wij onze deelname zouden moeten relateren aan de omvorming van de NAVO in de komende vijf jaar.

Men is bezig de culturele contacten tussen oost en west te bevorderen. Ook op commercieel terrein liggen mogelijkheden tot een gesprek. Ontspanning is echter niet alleen een militaire zaak, maar vooral ook een politieke. Gewezen wordt op de veranderingen in de Oosteuropese landen. Er is bijv. een verschil van opvatting tussen de bevolking van Polen en de regering-Gomulka. Men waarschuwt anderzijds voor een balkanisering. — Kunnen we zaken doen met Oost-Europa zonder Rusland? — Wij komen er niet aan te pas; Amerika regelt het met de Sovjetunie, men zie bijv. het non-proliferatieverdrag. Het is ook onze eigen onmacht: er is geen politieke eenheid in Europa. Hier moet de grondslag gelegd worden voor een verruiming van de NAVO.
Hierbij wordt tegengeworpen dat de NAVO als militair apparaat, door haar interne geaardheid, maar ook door de indruk die zij extern oproept, niet het geschikte medium zou zijn voor ontspanning. De publieke mentaliteit verandert: welke consequenties heeft dit voor een uitbreiding van de taken van de NAVO? Gewezen wordt tenslotte op de contacten die twee jaar geleden vanuit de NAVO-assemblée zijn gelegd met parlementariërs uit de Oosteuropese landen. Toen is er niets van gekomen, maar in deze assemblée, òf vanuit de Raad van Europa kunnen zeker initiatieven worden genomen.

3. De stellingen van *drs. Westerterp* weerspiegelen de onbevredigende situatie waarin de eenwording van Europa is komen te verkeren. Er is een politieke impasse, er is geen motor meer. Onbehagen wordt zeker gewekt door de wijze waarop Frankrijk en Duitsland met elkaar zaken doen. Hier wordt teruggegrepen op 19e-eeuwse middelen. Telkens zijn er voorbesprekingen tussen Frankrijk en Duitsland en de overeenstemming die men daar bereikt, wordt vrijwel onvermijdelijk tot oplossing in de EEG. Moeten wij daarin berusten? Hoever durven wij te gaan? Hoe moeten wij het eigen belang van Nederland realiseren? Wat moet het Nederlandse beleid in de EEG zijn wat de relatie met Oost-Europa betreft, en met betrekking tot het open maken van de Gemeenschap (Engeland)? De verdeeldheid van Europa werkt ook door in Afrika: moeten wij dit als onderhandelingsobject gebruiken tegenover Frankrijk?
Men wil meer visie: waar moet het heen? Welke middelen kunnen wij gebruiken? Welke prioriteiten moeten wij stellen?
Er is een sterke waardering voor de EEG. Hier wordt voor het eerst een open diplomatie bedreven. Daarom betreurt men enigszins de opmerking over de Nederlandse ambtenaren. Anderzijds moet er meer gedaan worden aan de opleiding, ook in de politieke partijen.
De EEG leeft te weinig bij het publiek. Men moet duidelijk zeggen dat ons economisch belang ermee samenhangt. Men moet het vertalen: wat worden de mensen er persoonlijk beter of slechter van? Overigens is dit niet alleen een Nederlandse zaak: de moeilijkheden in de textiel zijn mede een gevolg van de geringe harmonisatie van de sociale verhoudingen; Italië kan daardoor goedkoper produceren.

GROEP 2

Rapporteur: J. P. van Rijswijk

Mej. G. S. H. M. Kok (voorzitster), J. P. van Rijswijk (rapporteur), mevr. H. M. J. Beyaert-Drost, J. J. P. van Geffen, mr. W. J. Hoobroeckx, mr. W. C. D. Hoogendijk, M. Hulst, C. J. van der Ploeg, mevr. H. van Riet-Augsburger, W. A. M. van Rijn, P. J. M. van Schagen, ds. H. Schut, F. P. J. Vermeeren, J. R. G. Verreijdt.

Als eerste punt behandelde de groep de vraag: is er een tegenstelling tussen buitenlandse politiek en internationale politiek volgens de definities die *prof. Kooijmans* hiervan heeft gegeven?
De groep kwam tot de volgende conclusies: Er bestaat geen aperte tegenstelling tussen buitenlandse en internationale politiek; deze tegenstelling is theoretisch te noemen. Er is maar één vorm van buitenlandse politiek, die echter qua accent meer op het nationaal belang óf meer op het internationaal belang kan zijn gericht. Het is noodzakelijk de nationale en internationale belangen in de buitenlandse politiek te harmoniseren. In de buitenlandse politiek is de vraag van belang, welk soortelijk gewicht wordt toegekend aan het belang van de internationale gemeenschap; de beantwoording van deze vraag is tevens een ethische beslissing.
Vervolgens besprak de groep de vraag welke mogelijkheden er zijn voor de Nederlandse buitenlandse politiek binnen een alliantie.
De groep was van oordeel dat het lidmaatschap van een bondgenootschap voor Nederland geen beletsel vormt om grotere invloed uit te oefenen in de internationale politiek. Een neutraliteitspolitiek van Nederland wordt door de groep afgewezen.

De groep stelde als uitgangspunt voor de Nederlandse buitenlandse politiek: het streven naar vrede en gerechtigheid via een actieve vredespolitiek. De inzet van een vredespolitiek dient te zijn de vrede als vrucht van een internationale rechtsorde en niet als produkt van een wankel machtsevenwicht, berustend op de dreiging van nucleaire massavernietiging. Nederland moet zich bij het streven naar vrede en gerechtigheid richten op samenwerkingsverbanden. Nederland moet daarbij zelf initiatieven nemen en creatief zijn.
Tenslotte formuleerde de groep de volgende vragen:
1. In hoeverre kan een verdere kwalitatieve uitbouw van de EEG een Europees veiligheidsverdrag en een samenwerking tussen de West- en Oosteuropese landen in de weg staan? Of is het forum van oordeel dat de kwalitatieve uitbouw van de EEG juist bevorderend werkt ten aanzien van een Europees veiligheidsverdrag en de samenwerking tussen de West- en Oosteuropese landen?
2. De heer *Westerterp* heeft gesteld: 'Politieke druk kan in velerlei vorm worden uitgeoefend. In dit verband zou Nederland er goed aan doen wat meer aandacht te besteden aan de bezetting van het ambtelijk apparaat in Brussel' (in punt 4 van zijn inleiding).
De groep is het met deze stelling wel eens, maar wenst toch een kritische kanttekening te maken. Men zou namelijk kunnen denken dat de heer Westerterp zou willen aansluiten bij de slechte gewoonte die ten aanzien van het ambtelijk apparaat der Europese gemeenschappen bij andere EEG-landen ingang heeft gevonden. Juist door die minder juiste instelling van die landen is er een stagnatie opgetreden in het vinden van oplossingen van problemen binnen de EEG.
De groep achtte het van belang dat er een adequate opleiding komt voor ambtenaren die bij de Europese Gemeenschappen te werk worden gesteld. Voorts zou er een roulatiesysteem moeten worden bevorderd, zodat ambtenaren die werkzaam zijn bij de Europese Gemeenschappen, na een bepaalde tijd weer bij de nationale organen kunnen worden tewerkgesteld en omgekeerd. De groep wenste het oordeel van het forum over deze materie te vernemen.

GROEP 3

Rapporteur: P. van Tellingen

Prof. dr. ir. A. F. van Leeuwen S.J. (voorzitter), P. van Tellingen rapporteur), H. J. Elbers, mr. J. J. A. M. van Gennip, mevr. H. J. Groenendijk-Bernard, jhr. mr. G. L. G. de Milly, mej. A. H. Nolte, A. Platteel, C. H. Pols, J. H. J. Rose, H. J. M. Schellekens, mevr. A. M. van der Werf-Terpstra, Th. W. Westerwoudt.

De probleemstelling van mogelijkheden en grenzen van de buitenlandse politiek vond men moeilijk. Sommige leden van de groep vonden dat je dit van geval tot geval moest beoordelen.
Het thema had volgens anderen iets ontmoedigends. De indruk is door het betoog van *prof. Kooijmans* gewekt dat al te eenzijdig het accent op de grenzen is gelegd.
Men kon instemmen met de gedachte dat er twee stromingen zijn te onderscheiden in de buitenlandse politiek: de moraliserende en de commerciële stroming. De eerste stroming leidt er wel eens toe dat Nederland „bedillerig" wordt; het accentueren van de tweede stroming leidt tot een wat egoïstische houding (vgl. UNCTAD II, de houding van de rijke landen).
Wij moeten in de buitenlandse politiek komen tot een synthese van ideaal en werkelijkheid, een synthese van politieke doeleinden en de haalbaarheid

daarvan. Gewezen werd echter op het gevaar van overaccentuering van het haalbare.
De vraag werd gesteld of je eerst naar morele doeleinden moet zoeken of eerst naar politieke doeleinden. Maar daarbij rees ook de vraag of deze scheiding wel gemaakt mocht worden. Pas als je politieke doeleinden hebt, kun je grenzen en mogelijkheden van de buitenlandse politiek zien.

Enkele kritische kanttekeningen werden geplaatst bij de inleiding van *mr. Bos:*

1) Het door mr. Bos gestelde als zou de Nederlandse bijdrage in de VN slechts gering kunnen zijn, vond men te pessimistisch. De ervaring heeft geleerd dat Nederland goed denkwerk binnen VN-organen kan verrichten. Een actief beleid om te zorgen dat Nederlandse ambtenaren in het kader van de VN een positieve bijdrage kunnen leveren, een actief deelnemen aan het commissiewerk en het verzorgen van een concrete inbreng bij de slechting van geschillen kan de Nederlandse inbreng groter doen zijn dan het ter beschikking stellen van een detachement mariniers.
De VN bevinden zich in een heel langzaam groeiproces. Die ontwikkeling moet men niet beoordelen aan de hand van subjectieve normen zoals rechtsbewustzijn en onderling vertrouwen.

2) De aanloop van stelling 3 — *„Zolang een alternatief nog niets is aanvaard,* is tegenover het Warschau-blok (...) het voortbestaan van de NAVO (...) een noodzakelijkheid (...)" — vond men te absoluut. Juist de buitenlandse politiek moet gericht zijn op het scheppen van alternatieven. Er moet gezocht worden naar veranderingen binnen de NAVO. Na de Cuba-crisis is er een zekere ontspanning tussen Amerika en Rusland ontstaan, wat ruimte geeft voor ontspanning in Europa. Deze ruimte moet worden uitgebuit.
Daarvoor kan de groep van tien Europese landen een aanzet vormen. Men vond overigens dat contact tussen Oost en West op gouvernementeel niveau moet plaats vinden. Contacten in die groep van tien moeten een groter accent krijgen wanneer het gaat om ontspanning tussen Oost en West, dan een eventueel gesprek tussen NAVO en pact van Warschau. Zulks mede in verband met het imago van beide militaire pacten. De NAVO kan natuurlijk een nuttige rol spelen bij het bestuderen van ontspanningsplannen.
In het kader hiervan vond men ook dat de DDR zou moeten kunnen deelnemen aan een conferentie over de Europese veiligheid. Dit komt, wat de Duitse kwestie betreft, neer op een legalisatie van de status quo. (Over dit laatste punt werd overigens genuanceerd gedacht).

3) Het door mr. Bos gestelde als had het terugtrekken van geallieerde troepen uit West-Duitsland tot punt van onderhandeling met het pact van Warschau moeten worden gemaakt, werd door de groep verworpen. We moeten er geen schaakspel van maken. Wel is het te betreuren dat er geen overleg over dit punt binnen de NAVO is geweest. Nogmaals werd opgemerkt dat het Oosten wel wil onderhandelen. Er moet niet steeds met de vinger worden gewezen naar de militaire kracht van het Oostelijk blok, om daarmee de agressiviteit en zijn onwil om te onderhandelen te bewijzen. Dit moet eerder gezien worden als een versterking van de onderhandelingspositie van de Oosteuropese landen.

4) Mede aan *drs. Westerterp* (voor de bespreking van diens betoog resteerde helaas te weinig tijd) werd de vraag gesteld of het streven naar Europese integratie in het kader van de EEG niet een obstakel zou kunnen vormen om een ontspanning tussen Oost en West en een groeiende samenwerking ook op economisch gebied tussen de Europese landen te bewerkstelligen. Is een andere visie, die ook open is ten aanzien van landen die in een ander blok zijn ondergebracht, niet gewenst, ook al ligt dit nu nog niet zo voor de hand en kan deze vraag in de verdere toekomst pas gaan spelen?

GROEP 4

Rapporteur: Mr. W. M. Verberne

Prof. dr. G. C. van Niftrik (voorzitter), mr. W. M. Verberne (rapporteur), mevr. dr. F. T. Diemer-Lindeboom, drs. P. H. Gommers, mr. E. P. J. M. Hosselet, mr. P. J. A. Idenburg, J. E. Jeffrey, L. J. P. Knoops, A. J. W. Krosse, mr. G. J. B. Peeters, mevr. drs. M. C. W. Rohling-van Spanje, J. Smallenbroek, W. in 't Veld, mevr. F. M. Vels Heijn-van der Kolk.

De gedachtenwisseling naar aanleiding van de inleiding van, en toelichting door prof. *Kooijmans* bewoog zich vooral rond twee onderwerpen. Vooreerst een Nederlandse buitenlandse cultuurpolitiek. Vervolgens de Nederlandse buitenlandse politiek t.o.v. China.
De Nederlandse buitenlandse politiek dient mede gericht te zijn op het kweken van „goodwill" en sympathie voor Nederland en voor de cultuurwaarden — o.a. een zekere nuchterheid, vasthoudendheid inzake de vestiging van een transnationale mondiale rechtsorde, enz. — die Nederland heeft in te brengen; daaronder in de eerste plaats trouwens de onvergankelijke christelijke waarden, zij het in eigentijdse vormen. Voor de gespreksgroep vormen „heilig vuur en nuchtere zakelijkheid" allerminst „onverzoenbare tegenstellingen".

De Nederlandse buitenlandse politiek dient m.a.w. door een aangepaste *cultuurpolitiek* haar „public relations" in de internationale wereld te verbeteren en te versterken; men denke o.a. aan leerstoelen in de neerlandistiek. Wordt bijvoorbeeld door ambassades en consulaten daadwerkelijk voldoende bekendheid gegeven aan het Nederlandse Engelstalige tijdschrift „Delta"?
Onderhouden zij dermate voeling met Nederlanders die voor beroep en bedrijf naar Australië, Canada, Zuid-Afrika enz. zijn geëmigreerd, dat deze zich niet „afgestoten" voelen, maar Nederlandse cultuurwaarden blijven uitdragen?
Men had de indruk dat op het stuk van actieve buitenlandse cultuurpolitiek Nederland van Frankrijk nog zou kunnen leren. De vrees dat een dergelijke politiek van Nederlandse kant zou omslaan in een nationaal cultureel imperialisme is misplaatst, alleen al omdat — afgezien van de beperkingen van die cultuur — ook het aantal cultuur uitdragende mensen, met name in overheidsdienst, beperkt is.
De groep kon niet ingaan op de opleiding van diplomaten en consulaire ambtenaren, maar men had de indruk dat niet alleen hun hoedanigheden maar meer nog die van vertegenwoordigers zonder die opleiding, zoals attachés e.d., zouden kunnen worden opgevoerd, b.v. wat betreft praktische beheersing van de vreemde talen, vaardige welsprekendheid, aantrekkelijke voordracht („presentatie") enz. Daarenboven beschikt Nederland voor een dergelijke cultuurpolitiek niet over onbeperkte financiële middelen. Er zal dus een keuze moeten worden gedaan, waarbij aansluiting bij het bestaande aanbeveling verdient. Naast de reeds vermelde emigratielanden worden Indonesië en omringend Europa genoemd.
Zonder twijfel zal een buitenlandse cultuurpolitiek zoals hier wordt beoogd, in haar verschillende wetenschappelijke en praktische aspecten verder moeten worden doordacht, maar niettemin bestond de indruk dat een dergelijke politiek meer mogelijkheden biedt dan thans worden benut. Algemeen was voorts de overtuiging dat een dergelijke politiek nimmer doel, maar steeds middel, draagvlak dient te blijven tot verwezenlijking van meer algemene, dieper liggende doeleinden, zoals vrede en gerechtigheid.

Met betrekking tot de Nederlandse buitenlandse politiek ten opzichte van *China* werd enerzijds gesproken ten gunste van de toelating van de Volksrepubliek China tot de Verenigde Naties en hun regionale en functionele in-

stellingen; anderzijds werd gewezen op de mogelijk onaangename gevolgen voor o.a. Taiwan (Formosa).
Ter sprake kwam de twee-staten-theorie. Herinnerd werd aan de positie van Noord- en Zuid-Korea, van Noord- en Zuid-Vietnam, en van West- en Oost-Duitsland, die in dit opzicht vergelijkbaar zou zijn. Gewezen werd op de betrekkelijke (on)gelijkheid van staten.
Werd de niet-erkenning van de Chinese Volksrepubliek enerzijds als onmenselijk, onchristelijk ervaren, anderzijds werd beperking bepleit tot erkenning van de status quo, met uitbuiting van alle mogelijkheden voor een verdere vreedzame ontwikkeling[1]. De wenselijkheid werd onderstreept te beproeven — mede in het kader van de EUCD — tot een meer eenduidige opvatting en gedragslijn in Europa en binnen de Westelijke wereld te geraken.

Voorzover de stellingen van *drs. Westerterp* geacht kunnen worden het Nederlandse beleid t.o.v. de Europese eenwording te weerspiegelen, moet bij gebreke van verdere perspectieven een impasse worden vastgesteld. Niet volstaan kan worden met het uitbrengen van de traditionele kritiek op de afwezigheid van b.v. rechtstreekse Europese verkiezingen of te geringe bevoegdheden van het Europese parlement. Het instaan voor een open (hoe open, hoe dicht?), supranationaal (welke federale, welke nationale instanties en bevoegdheden?) en democratisch (in welke vorm?) Europa volstaat evenmin.
Men moet een „politiek" verenigd Europa willen of niet en in het eerste geval „vouloir ce qu'on veut", met inbegrip van een gemeenschappelijke buiten-Europese politiek ten opzichte van b.v. Oost-Europa of de ontwikkelingslanden. Een buiten-Europese politiek van de Zes, als het moet en niet anders kan (heropening discussie over het plan-Fouchet), van de 16 of 18 (OESO, Raad van Europa) als het kan.
Een buiten-Europese politiek, niet van statisch maar van dynamisch karakter, waarin nieuwe ontwikkelingen (Griekenland; het antisemitisme in Polen; het nationaal-socialisme in West-Duitsland, enz. enz.) op de voet worden gevolgd. Bepleit werd zelfs, met radicale nuchterheid het alternatief onder ogen te zien, dat Nederland met zijn opvattingen inzake een federatief Europa alléén zou komen te staan. Een buiten-Europese politiek die niet alleen het economische, maar ook het financieel-monetaire en het militaire terrein zou moeten omvatten.
Deels daartegenin ging de opvatting die de Europese eenwording minder ziet als doelbewust gerichte politiek, maar meer als een a.h.w. dwangmatig, historisch proces, een geleidelijk voortgaan van de Zes naar integratie, binnen welk proces niet alleen de reeds genoemde cultuurpolitiek, maar ook vrede en gerechtigheid de hun toekomende plaats zullen moeten vinden. In beide, deels samenvallende opvattingen, werd plaats geacht voor „constructieve wijsheid".

Naar aanleiding van het betoog inzake vrede en veiligheid van *mr. Bos* rees de vraag: na 1969 in de NAVO blijven of niet? Gesteld werd dat Nederland, militair gezien, in de NAVO zou moeten blijven, maar politiek gesproken de NAVO zou mogen verlaten.
Door anderen werd die stelling als praktisch onbruikbaar afgewezen en werd ervoor gepleit binnen de NAVO te blijven — als tegenhanger van het Warschaupact — en een constructief onderzoek in te stellen naar hervormingsmogelijkheden met inbegrip zowel van de meer genoemde cultuurpolitiek als van de energie-politiek; dit laatste in verband met de nucleaire verdediging. Aan de bespreking van het voor en tegen van een eigen, Westeuropese kernmacht is de groep niet toegekomen.

---

[1] Wat Nederland aangaat, bestaan er geen problemen over het vraagstuk van de erkenning van de Volksrepubliek China. Als een van de eerste hoofdsteden heeft Den Haag indertijd de jonge Volksrepubliek erkend (red.).

GROEP 5

Rapporteur: Mr. Th. C. Esselaar

Drs. A. D. W. Tilanus (voorzitter), mr. Th. C. Esselaar (rapporteur), J. H. Jansen, G. J. M. Mevis, J. M. Nooij, ds. A. Oliemans, mevr. J. van Rooij-van den Heuvel, mr. A. K. M. Schmutzer, dr. J. W. Schneider S.J., P. L. Stroink, mevr. G. van Tuinen-Scheepsma, mej. mr. dr. J. C. H. H. de Vink.

In de groep werd de vraag gesteld of de Nederlandse buitenlandse politiek wel een eigen visie bezit en welke deze dan was. Men stemde met *prof. Kooijmans* in, dat vrede en gerechtigheid in de wereld de hoofddoeleinden van deze politiek dienen te zijn.
Met het bevorderen van vrede en gerechtigheid wordt het belang van de internationale gemeenschap gediend, maar ook het eigen belang, omdat Nederland deel uitmaakt van deze gemeenschap. Toch kunnen — zeker op korte termijn gezien — de belangen van de internationale gemeenschap en het eigen nationaal belang strijdig blijken te zijn.
Als voorbeeld worden de goederenovereenkomsten genoemd. Stabilisering van het internationale prijspeil van produkten als b.v. cacao, van belang voor de ontwikkelingslanden, kan een betere inkomensverdeling in de wereld bevorderen en zo de gerechtigheid en vrede dienen. Tenminste op korte termijn gezien zijn zulke overeenkomsten echter in strijd met het eigen belang van o.a. Nederland, omdat voor deze goederen hogere prijzen zullen moeten worden betaald dan tot stand zouden zijn gekomen op een vrije markt.
Indien bovendien met prof. Kooijmans moet worden vastgesteld dat voor een klein land als Nederland de mogelijkheden om vrede en gerechtigheid in de wereld in enige betekenende mate te beïnvloeden beperkt zijn, lijkt het voor de hand te liggen meer te letten op de bevordering van het eigen belang. Daarbij rees de vraag of, indien de buitenlandse politiek al ethisch gekwalificeerd kan zijn, deze kwalificatie dan diende als uitgangspunt voor deze politiek of als correctie daarop.
De groep was het erover eens dat de NAVO belangrijk was en voorlopig blijft voor de vrede en de veiligheid van de wereld, en in het bijzonder van Europa en derhalve van Nederland. Daarnaast achtte men het echter mogelijk onder volledig behoud van de betekenis van dit bondgenootschap meer en intensere bilaterale contacten te leggen op technisch, cultureel en economisch gebied tussen Nederland en de landen van Oost-Europa. Men meende dat Nederland terzake achterliep in de ontwikkeling.
Ook onderschreef de groep de opvatting van *mr. Bos,* dat de Nederlandse regering de indruk geeft op het terrein van de ontspanning tussen Oost en West de mogelijkheden van de NAVO te overschatten en die van de Groep van tien te onderschatten. Nederland was tot deze groep ook als laatste toegetreden[1]. Men vroeg naar de wenselijkheid en de mogelijkheden, de activiteiten van deze groep te verruimen en te intensiveren.
De discussiegroep deelde de opvatting van *drs. Westerterp* dat het einddoel van de Nederlandse politiek ten aanzien van de Gemeenschappen de vorming van een open, supranationaal en democratisch Europa dient te zijn. De Nederlandse tactiek om dit doel te bereiken was de groep evenwel niet steeds duidelijk. Hoe treedt Nederland in de Gemeenschappen op? Is de indruk juist van een enkel lid van de groep dat de nationale belangen te vaak geofferd worden op

[1] Voordat Nederland toetrad tot de Groep van tien, „vertegenwoordigde" België mede ons land in deze Groep, conform een afspraak tussen beide regeringen in het kader van de samenwerking in de Benelux (red.).

het supranationaal altaar? Of worden daarentegen juist die belangen adequaat behartigd, maar wordt naar goed Nederlandse gewoonte deze belangenbehartiging overgoten met een idealistisch — zo men wil moralistisch — sausje?
De groep was geneigd zich met drs. Westerterp af te vragen of het verstandig is dat Nederland altijd „haantje de voorste" speelt in het verzet tegen bepaalde Franse plannen. Maar zo niet, waar zouden wij dan moeten staan? En zouden andere lid-staten wel bereid zijn de „Nederlandse kastanjes" uit het vuur te halen?
Tenslotte besteedde de groep veel aandacht aan de positie van de Nederlanders in het ambtelijk apparaat van de Gemeenschappen. Als juist is dat dit apparaat uitgroeit tot een technocratie, waarop bovendien de parlementaire controle onvoldoende is, moet dan inderdaad door de Nederlandse regering, maar ook door de christen-democratische partijen, niet meer aandacht worden besteed aan de bezetting door Nederlanders van dat apparaat? En moet de Nederlandse regering dan niet met name de traditionele opvatting loslaten dat deze ambtenaren geen enkele binding meer hebben met hun achterland? Terzake werd gewezen op het boekje „Twee zienswijzen op het Europese ambt" van prof. Samkalden en mr. Balkestein.

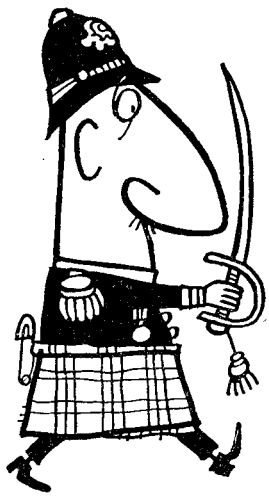

„Het steeds meer kritisch volgen van het buitenlands beleid tegenwoordig is een internationaal verschijnsel, met dien verstande dat het, zoals met alles momenteel in Nederland, bij ons zich sterker manifesteert".

Minister Luns in „Luns, Drees, De Quay, Marijnen, Cals over Luns", Hilversum/Maaseik 1967.

Replieken van de inleiders[1]

Prof. Kooijmans

In de eerste plaats lijkt het mij noodzakelijk in te gaan op de opmerking, dat mijn inleiding ietwat ontmoedigend zou werken. Om U de waarheid te zeggen, dat was ook in zekere zin de bedoeling. Ik kan mij namelijk niet aan de indruk onttrekken dat er in de algemene opinie soms een overdreven voorstelling t.a.v. de mogelijkheden der Nederlandse buitenlandse politiek bestaat. Ik vind het overigens vreselijk moeilijk in dit opzicht over de publieke opinie te spreken, want wat daaruit wordt afgeleid is altijd slechts de mening van een bepaalde groepering en zeker niet van de publieke opinie in haar geheel. Ik denk hier b.v. met name aan de enquête die indertijd is ingesteld over de NAVO en die toch wel enige andere resultaten te zien gaf dan men misschien op het eerste gezicht, de kranten lezende, zou hebben vermoed.
Maar afgaande op datgene wat in de openbaarheid wordt gebracht, krijgt men veelal de indruk alsof Nederland in de internationale samenleving een zodanige invloed zou kunnen uitoefenen dat het in staat zou zijn om een bepaald beleid, wanneer dit is geformuleerd, ook metterdaad tot uitvoering te brengen. Mij dunkt dat het, eenvoudig om niet in al te speculatieve beschouwingen te geraken, noodzakelijk is ook eens met beide voeten op de grond te gaan staan en ons te realiseren dat, zelfs indien wij onze doelstellingen voor de buitenlandse politiek bijzonder ambitieus formuleren, het gevaar altijd blijft bestaan en groot is dat de realisering van deze doeleinden toch ietwat beperkter, ietwat geringer zal uitvallen dan wij wel gehoopt hadden.
Een verwijt dat ik niet aanvaard, is dat ik geen rekening zou hebben gehouden met de wijziging van de publieke opinie. Zoals ik U al zei, heb ik het juist daarom zo geformuleerd als ik het geformuleerd heb. Doch daarnaast heb ik ook uitdrukkelijk gesteld dat de internationale situatie in de afgelopen jaren zodanig is veranderd, dat een aanpak van de buitenlandse politiek die anders is dan die van de veertiger jaren, noodzakelijk, gewenst en mogelijk schijnt. En ik dacht ook dat het feit dat de publieke opinie heden ten dage zodanig reageert als zij reageert, mede aan een verschuiving van deze feitelijke situatie te danken is.

Waas van geheimhouding

In hoeverre dit, zoals gesuggereerd is, een opener, een meer op mededelingen berustende buitenlandse politiek noodzakelijk zou maken, is een vraag waarop

---

[1] In deze replieken, uitgesproken tijdens de forumdiscussie, hebben de inleiders geantwoord op vragen en opmerkingen die zijn gerezen in de gespreksgroepen en in de plenaire vergadering naar voren zijn gebracht door de rapporteurs (red.).

ik geen eensluidend antwoord zou kunnen en durven geven. Veelal wordt het verwijt geuit dat de buitenlandse politiek een zaak van de binnenkamer zou zijn en dat dienaangaande veel meer aan de openbaarheid zou moeten worden prijsgegeven. In zeker opzicht is dit waar, en het zou kunnen worden onderschreven in die gevallen waarin de besluiten die door de Nederlandse regering worden genomen en de wijze waarop het buitenlands beleid wordt gevoerd, niet worden „vertaald" in die zin dat het begrepen kan worden door het Nederlandse volk. Maar dat is een kwestie van voorlichting.
Wat nu meer in het algemeen het punt van de openheid van het buitenlands beleid betreft, ben ik van mening dat het buitenlandse beleid zich altijd van de interne politiek zal blijven onderscheiden door het feit dat men daarbij slechts één partner in het gesprek is. Juist het feit dat men te maken heeft met een andere partner of met verschillende partners, over wier bedoelingen men niet altijd volledige zekerheid heeft, maakt het noodzakelijk dat de buitenlandse politiek altijd met een zeker waas van geheimhouding blijft omkleed.

Afweging belangen

Ook wat het formuleren van een buitenlands beleid betreft, zijn enkele vragen naar voren gekomen, zo onder meer t.a.v. de afweging van het nationale belang en het internationale belang. Wat dit punt betreft meen ik in mijn inleiding gezegd te hebben dat motieven van internationaal belang, als U wilt algemeen belang, de doorslag moeten geven. Algemeen belang is overigens een begrip dat in de nationale sfeer vrij algemeen erkend is, maar dat in internationale sfeer merkwaardigerwijs vaak als iets hersenschimmigs wordt afgeschreven. Toch vind ik het ook voor deze sector een zeer goed begrip. Het zou althans de moeite lonen om aan dat begrip enige denkarbeid te verrichten. Dat geschiedt helaas maar al te weinig.
In de praktijk spreekt men veelal over een voornamelijk richten van de buitenlandse politiek òf op het nationale belang òf op het internationale belang. Ik meen in mijn inleiding te hebben gezegd dat ik dit geen tegenstelling acht, wanneer het nationale belang juist wordt geïnterpreteerd. Dat betekent niet dat het nationale belang altijd zou samenvallen met het internationale belang: de buitenlandse politiek impliceert ook het voeren van onderhandelingen over landingsrechten voor nationale luchtvaartmaatschappijen; dat is altijd een zaak van nationaal belang, terwijl het toch buitenlandse politiek is.
Maar het gaat hier om de wat grotere context van de buitenlandse politiek. En daarin is de onderhavige tegenstelling m.i. alleen relevant, indien het nationaal belang eng wordt geïnterpreteerd, op korte termijn. Wanneer het nationale belang goed wordt geïnterpreteerd, zal het in tal van opzichten met het internationale belang, met het algemeen belang, blijken samen te vallen. Truman heeft het indertijd in zijn „point four program" al zeer juist geformuleerd, nl. dat de hulp aan de ontwikkelingslanden niet alleen in het belang is van de anderen, maar in laatste instantie ook van Amerika zelf, en dat hier dus nationaal en internationaal belang samenvallen. In hoeverre dat nu helemaal verwezenlijkt is, is een tweede punt, waarover ik mij niet verder uitlaat.

Opereren als eenling?

Met betrekking tot de evaluatie van de doeleinden is de vraag gesteld of Nederland de door mij eerder als primair geschetste doeleinden (vrede en gerechtigheid) beter kan verwezenlijken als eenling, als neutrale staat — waarbij dan m.i. de vooronderstelling is dat Nederland dan een actieve neutraliteitspolitiek voert — dan wel in het bondgenootschappelijke kader. Dat is een vraag die op het moment zeer duidelijk speelt. De beweegreden waaruit deze vraag voortkomt, is naar mijn mening een verontrusting over de enorme implicaties die het deel blijven uitmaken van het Westelijk bondgenootschap met zich meebrengt — de medeverantwoordelijkheid voor het huidige machts-

evenwicht, dus voor een evenwicht van afschrikking met de meest verschrikkelijke wapenen die men zich kan indenken.
Misschien wordt de zaak enigszins in juistere proporties gesteld, wanneer we stellen dat het hoofddoel van de Nederlandse politiek — wil het werkelijk een internationale politiek zijn, die het algemeen belang dient — niet moet zijn dat Nederland geen gebruik maakt van, noch medeverantwoordelijk is voor het gebruik van kernwapenen.
De opdracht van Nederland, evenals die van alle andere landen van het bondgenootschap, is ervoor te zorgen dat deze wapens niet gebruikt wòrden — niet dat wìj ze niet gebruiken, maar dat ze niet gebruikt wòrden. Dat is onze opdracht. En het kan zijn — en ik dacht dat dit op het moment nog zo was — dat alle mogelijkheden wat dit betreft nog niet zijn uitgeput. Ik geloof dat de functie die Nederland daarbij kan vervullen binnen het bondgenootschap, juist door de invloed die het kan aanwenden, groter kan zijn dan wanneer Nederland als enkeling zou optreden. Dan zou het immers ook geen inspraak meer hebben in het beleid van de andere landen, die uiteindelijk beslissen over het al dan niet toepassen van deze wapenen dan wel over een andere vorm van garantie van de vrede.

Zoeken naar nieuwe wegen

Dat betekent wèl dat alle wegen moeten worden ingeslagen waarlangs een andere garantie van vrede en veiligheid kan worden bewerkstelligd. Ik meen dan ook — en in dit verband kan ik volledig onderschrijven wat in discussiegroep 4 daarover is gezegd — dat de NAVO bepaald niet het enige en het alleenzaligmakende kader is waarbinnen dit kan worden bereikt. Ik dacht dat de „Groep van tien" in dit opzicht een bijzonder belangrijke functie heeft, juist omdat daar het gesprek over en weer plaatsvindt. Maar de functie en de plaats die Nederland daarbij kan vervullen, is misschien belangrijker als Nederland als lid van de „Groep van tien" deel blijft uitmaken van het bondgenootschap. Want het is uiteindelijk een zaak van het pact van Warschau en de NAVO gezamenlijk, hoe het Europees veiligheidssysteem, dat tevens een bijdrage kan vormen tot het internationale veiligheidssysteem, er zal uitzien. Dat betekent m.i. wel dat tal van anomalieën die zich thans in de Europese situatie voordoen, op een geïnspireerde, nieuwe wijze moeten worden aangepakt.

Benadering DDR anomalie

De vraag is gesteld hoe de benadering moet zijn van het probleem van de DDR. Ik ben van oordeel dat het een anomalie is, dat op de een of andere manier — in feite gebeurt het natuurlijk niet — gedaan wordt alsof de DDR niet bestaat. Eén van de voorwaarden voor een oplossing van deze problematiek is, dat de positie van de DDR in het Europese geheel wordt genormaliseerd. Maar dan is het weer de vraag of dit beter eenzijdig kan geschieden, door Nederland alleen, dan wel binnen het bondgenootschap. Ik dacht dat we dan allereerst moesten stellen dat, zolang Nederland deel uitmaakt van het bondgenootschap, dit een bondgenootschappelijke zaak is en dat Nederland dit niet, tenzij met oneerlijkheid en woordbreuk, buiten het bondgenootschap om kan doen. De eenzijdige benadering zou dus alleen maar kunnen geschieden, wanneer Nederland het bondgenootschap zou verlaten. Dat betekent echter — en dat is weliswaar minder spectaculair, maar niet minder belangrijk — dat Nederland nu binnen het bondgenootschap alle pogingen moet aanwenden om de normalisering van de positie van de DDR te verwezenlijken.

China's isolement

Ik wil nog even over het punt China spreken. (Ik ben me bewust dat ik dan lang niet alle vragen heb behandeld.) Ik meen dat — mutatis mutandis — ten aanzien van China hetzelfde gezegd kan worden. China's isolement is een

gevaar. Iedereen die geïsoleerd wordt, gaat een gevaar voor zijn omgeving betekenen. De vraag is hoe wij China uit dit isolement krijgen. Nu zal niemand enige illusie hebben dat dit door Nederland kan geschieden. Maar ik dacht dat één van de voorwaarden daarvoor was dat China althans zijn plaats in de georganiseerde internationale samenleving zou moeten innemen. Misschien is ten aanzien van China de frustratie-ideologie veel gevaarlijker dan de communistische ideologie. Deze frustratie moet worden opgeheven.
Daartoe kan bijdragen het lidmaatschap van communistisch China van de Verenigde Naties. Het is daarbuiten gehouden door de VN-organisatie als zodanig. Dan is het ook allereerst de taak van de VN de voorwaarden te scheppen waarop China zijn plaats kan innemen — zijn plaats, want China is (dat is namelijk het verschil met staten als Korea, Vietnam en Duitsland) reeds lid van de VN. De vraag waar het om gaat, is alleen aan wie de zetel wordt toegekend. Nu is dat voor Nederland eigenlijk een moeilijke zaak, want wij erkennen communistisch China als de rechtsopvolger van het oude China. Op het moment echter dat China wordt toegelaten volgens de formule van de Albanese resolutie — de enige resolutie die jaar in jaar uit wordt ingediend over de toelating van China — loopt Taiwan uit de organisatie, of, beter gezegd, wordt het eruit gezet. Voor Taiwan, dat zich altijd als een zeer rustig en loyaal lid van de VN heeft gedragen, zouden op dat moment niet meer de voorwaarden aanwezig zijn om alsnog de VN binnen te komen, omdat China dan het vetorecht zal uitoefenen. Het is immers niet te verwachten dat China ooit officieel zal toestemmen in een toelating van Taiwan.
Er moet dus een procedure worden gevonden — en die is eventueel te verwezenlijken — waarbij een soort samenval van rechtsmomenten wordt gecreëerd, in die zin dat toelating van China of — beter — de erkenning van de Chinese geloofsbrieven wordt gekoppeld aan het toelaten van Taiwan tot de VN. Op het accepteren van een dergelijk compromis dient Nederland bij de bondgenoten (met name Amerika, dat het werkelijke struikelblok vormt) aan te dringen.
Ik geloof dat het in dit opzicht van weinig relevantie moet worden geacht of China in zijn huidige opstelling zo'n geweldige aanwinst is voor de VN, omdat we dan een herhaling kunnen verwachten van de situatie zoals die zich in de veertiger jaren in de VN tussen de Sovjetunie en Amerika heeft afgespeeld — bepaald geen periode om met erg veel verlangen aan terug te denken. Die periode hebben de VN evenwel overleefd, en ik dacht dat het dit risico loonde om te trachten China uit zijn isolement te halen en het een evenredige plaats in de internationale samenleving toe te kennen.

Mr. Bos

Graag wil ik de vragen beantwoorden die op mij zijn afgevuurd. In de eerste plaats de kwestie van de Middellandse Zee. In hoeverre houden wij ons te veel bezig met de zaken die veraf liggen en te weinig met de problematiek zoals die zich op het ogenblik in het Middellandse-Zeegebied afspeelt? Ik dacht dat wij ons daar in toenemende mate mee bezighouden, zowel militair, binnen NAVO-verband, als politiek. Ik dacht dat wij in dit verband ook mogen zeggen dat de hele gang van zaken met betrekking tot Griekenland — dus het weer opnemen van de contacten met dat land — onder meer het gevolg is van de spanningen die in het Middellandse-Zeegebied zijn opgetreden. Vooral zijn we bevreesd dat b.v. een land als Turkije te veel geïsoleerd zou komen te liggen. Daarom schenken we toch wel in toenemende mate aandacht aan deze problematiek, maar we mogen niet vergeten dat in het kader van de werkverdeling, als ik het zo even mag noemen, binnen de NAVO, onze taak in de eerste plaats in Centraal-Europa en op de Noordzee ligt.

Groep van tien

Mij is net verzocht, voordat we verder spreken over „de Tien", even te zeggen wat nu eigenlijk die Tien, waar we het vandaag voortdurend over hebben, zijn. De samenstelling van deze groep is als volgt: er zitten drie Scandinavische landen in — Finland, Zweden en Denemarken — vier landen uit de Balkan — Hongarije, Bulgarije, Roemenië en Zuid-Slavië — en verder Oostenrijk, België en Nederland. De groep is dus samengesteld uit landen van het pact van Warschau én van de NAVO, terwijl er ook enkele neutrale landen in zitten. Wanneer men vraagt: is dit niet een consultatieve groep?, zeg ik: dat is het niet. Het is als het ware een zeer losse club, maar op dit ogenblik bestaat de hoop, juist omdat er zoveel bilaterale contacten plaatsvinden tussen verschillende leden van deze club, dat men binnen een redelijk korte termijn tot méér kan komen, ook tot een beter gesprek over de vraag welke mogelijkheden er zouden kunnen zijn wat de veiligheid in Europa betreft. Het contact vindt in het algemeen plaats op het niveau van de ministers van Buitenlandse Zaken.

Kerken en atoomwapen

Op de opmerking ten aanzien van het atoomwapen, dat dat namelijk zo moeilijk weg te denken is, op dit moment althans, terwijl dit niet klopt met de stelling die door de kerken wordt ingenomen, zeg ik: dit is inderdaad juist. Maar het is dan ook in de eerste plaats de taak van de kerken ons voortdurend te stimuleren en ons voor te houden dat we moeten zoeken naar alternatieven en dat we met de bestaande situatie beslist geen genoegen en geen vrede mogen nemen. Het is dus zo, dat de kerken ons als het ware — om het populair te zeggen — opjutten om voortdurend te zoeken naar de alternatieven.

Ontspanningspolitiek

Als we spreken over de inspanningen wat de ontspanning betreft, is mijn standpunt dat die zowel in NAVO-verband als daarbuiten moeten plaatsvinden. We mogen niet alle heil van de NAVO verwachten, maar ik dacht dat er van de NAVO op verschillend vlak toch ook wel een stimulans zou kunnen uitgaan — maar het is zeker niet alleen een kwestie van de NAVO. M.i. kan b.v. de spoedige oprichting in Nederland van een nationaal vredesinstituut ook gedachten te voorschijn brengen die heilzaam kunnen werken. Overigens had ik — maar dat is een persoonlijke mening — nog liever een internationaal instituut gezien, b.v. in het kader van de NAVO, zonder dat dat gebonden zou zijn aan de organisatie van de NAVO. Er is gezegd: Frankrijk heeft toch een groot aandeel geleverd in de ontspanning in Europa; moet je dan voortdurend zo trappen tegen Frankrijk? Ik geloof niet dat ik dat zo erg heb gedaan, maar in ieder geval zet ik achter de stelling dat Frankrijk zo'n groot aandeel heeft geleverd, een levensgroot vraagteken. Ik kan dat grote aandeel van Frankrijk in de ontspanning van Europa niet zien. Ik vraag me ook wel eens af of we ons voldoende rekenschap geven van het nadeel van de invloed die de houding van Frankrijk b.v. op de binnenlandse situatie in een land als Duitsland heeft gehad, de stimulering van het nationalisme e.d. Bovendien ben ik van mening dat het afzakken naar een soort alliantie tussen bondgenoten die naast elkaar zouden staan in een oorlog, een stap achteruit zou zijn in de beveiliging, vergeleken bij het naast elkaar staan om een oorlog te voorkòmen. In dit opzicht levert Frankrijk m.i. geen enkele bijdrage.

Wat de Raad van Europa betreft kan ik zeggen dat daarin de discussie over contacten tussen Oost en West volledig op gang is gekomen. Het ene rapport na het andere verschijnt, en er wordt op het ogenblik op hoog niveau gediscussieerd over de mogelijkheden die er zijn.

Een andere vraag was, of de uitbouw van de EEG een Europees veiligheidsverdrag in de weg zou staan. Daarop zeg ik nee. Ik geloof beslist niet dat een

uitbouw van de EEG, horizontaal en/of verticaal (hierbij denk ik dus aan uitbreiding van de Gemeenschappen en anderzijds aan de richting van een Politieke Unie) een Europees veiligheidsverdrag in de weg zou staan. Integendeel, uiteindelijk zou dit m.i. de Europese veiligheid slechts kunnen vergroten.

VN en Nederlandse diplomatie

Er is gezegd dat de opmerking in mijn inleiding (in punt 1) ten aanzien van de Verenigde Naties wat teleurstellend was, met name mijn stelling dat wij in de VN slechts een geringe invloed kunnen uitoefenen. Maar de betrokken gespreksgroep is blijkbaar bij die opmerking stil blijven staan. In aansluiting daarop heb ik gesteld: „Door nauwere samenwerking met gelijkgezinde landen kan Nederlands bijdrage echter toch van betekenis zijn". Daarbij heb ik in het bijzonder de speciale Commissie van 33 genoemd, die zich bezighoudt met de vredesoperaties. Wanneer men stelt dat we bij de VN betere mensen moeten hebben, moet ik zeggen dat het team Nederlandse diplomaten bij de VN m.i. in het algemeen bijzonder goed is.
Dat is echter niet voldoende, want er moeten ook stimulansen komen; en die moet U niet van de diplomaten verwachten — dat mag ook niet altijd van Buitenlandse Zaken. Dat denkwerk moet in belangrijke mate hier worden gedaan, en dat moet niet alleen op Buitenlandse Zaken gebeuren maar dat zou m.i. ook door wetenschappelijke instellingen en ook in toenemende mate door universiteiten kunnen gebeuren.

NAVO en Warschau-pact

Al te kras en te absoluut heeft men gevonden dat ik (in punt 3) heb gesteld: zolang een alternatief nog niet is aanvaard, is tegenover het Warschau-blok het voortbestaan van de NAVO noodzakelijk. Ik dacht dat dit niet zo absoluut was gesteld, want dat houdt niet in dat wij niet moeten zoeken naar alternatieven, maar ik stel dat we eerst iets beters moeten hebben, voordat we het bestaande overboord zouden kunnen gooien. Natuurlijk is het image van NAVO en Warschau-pact niet erg stimulerend om te komen tot een vredesgesprek. Overigens weet men zowel in Oost-Europa als in de Westelijke wereld precies wat de NAVO resp. het Warschau-pact waard is. Ik geloof dat de verschillende landen minder last hebben van dat image dan wij vaak denken. Maar dat betekent natuurlijk weer niet dat wij het intergouvernementele contact, o.m. in het kader van „de Tien", zouden mogen verwaarlozen; integendeel, we zullen dat nog meer dan tot nu toe moeten stimuleren.

Militaire krachtsverhouding

Ook is de opmerking gemaakt: moesten wij nu werkelijk van dat wegtrekken van die 50.000 man conventionele troepen een stuk schaakspel maken? Toch zou het helemaal niet zo gek zijn geweest in dit opzicht een stuk schaakspel te leveren. Toen we ons gedwongen zagen die 50.000 man te onttrekken aan de conventionele bewapening, hadden we hiervan in ieder geval een onderhandelingspunt kunnen maken; en dat temeer omdat het weghalen zonder meer van deze 50.000 man — overigens meer op financiële gronden dan op grond van veiligheidsoverwegingen — toch wel afbreuk doet aan de geloofwaardigheid van de verdediging.
De opmerking dat er over deze kwestie geen overleg is geweest in het kader van de NAVO, is niet helemaal juist, want er is wèl overleg geweest over deze zaak, en daarom betreur ik het des te meer dat daarbij niet de gedachte is opgekomen om hiervan een onderhandelingspunt te maken. Wel moet ik hierbij aantekenen dat het weliswaar een punt van overleg is geweest, maar dat de staten — dat brengt de intergouvernementele samenwerking met zich mee — hun beslissing eigenlijk al in principe hadden genomen, voordat zij dit punt in de NAVO binnenbrachten, omdat men — nogmaals — niet van de veiligheid maar in de eerste plaats van financiële overwegingen uitging.

Er is gesteld dat wij te veel uitgaan van de militaire kracht van het Oosten, maar ik ben er nog lang niet van overtuigd dat wij alles laten afhangen van de militaire kracht van het Oosten. Als dat het geval was, zou onze begroting van Defensie er wat anders uitzien dan ze doet. Als U weet dat de Oosteuropese landen hun defensiebegroting voor 1968 hebben opgevoerd met 10 tot 62%, moet ik nog de eerste defensiebegroting in het Westen zien waarvoor dat ook geldt. Dat wij daarvan alles laten afhangen, is dus zeer zeker niet het geval. Wel zet ik een paar andere vraagtekens. Vanwaar die expansie op het militaire vlak in het Oosten? Vanwaar die bijzonder grote interesse voor de Atlantische Oceaan, met honderden Russische schepen tegelijk, tot dichtbij de Amerikaanse kust? Vanwaar die „invasie" in de Middellandse Zee? Ik kan er beslist geen antwoord op geven in dit kader. Toch ben ik niet van plan hieraan alles op te hangen en hierdoor het ontspanningsgesprek te doen tegenhouden.
Over de legalisatie van de status quo in Europa is door prof. Kooijmans gesproken wat de DDR betreft. Daarbij moet ik opmerken — dat is ook één van de conclusies die wij uit de contacten met het Oosten mogen trekken — dat het al dan niet erkennen van de DDR geen belemmering zal vormen voor een gesprek over de veiligheid. Het is dus bepaald niet zo, dat het een conditio sine qua non is — de meeste Oosteuropese landen nemen er gewoon genoegen mee dat de situatie in dit opzicht blijft zoals ze is.

Nederland en de NAVO

De zeer concrete vraag: de NAVO — erin of eruit? Mijn antwoordt: erin. Waarom? Wel — nogmaals — omdat wij anders tegenover het Warschau-blok nu eenmaal een mogelijkheid missen om tot een evenwichtig gesprek te komen. Door uit de NAVO te treden zouden we afbreuk doen aan het evenwicht. M.i. moet het bestaande evenwicht gehandhaafd blijven om de mogelijkheid om tot een ontspanning te komen uit te buiten. Wat zou bovendien de uitwerking zijn, wanneer wij, en in navolging van ons misschien nog anderen, uit de NAVO zouden treden, op de ontwikkeling in een land als Duitsland? En zouden de Westeuropese landen, wanneer wij de een na de ander uit de NAVO zouden treden, nog een spreekbuis hebben in de onderhandelingen met het Oosten, of zouden we dan de stommiteit begaan zelf een soort balkanisering tot stand te brengen, waardoor we ons als het ware domweg overleveren? Goed, dus wel erin blijven, maar dan hervormen, zegt men. Inderdaad, waar mogelijk zal de NAVO hervormd moeten worden, in het bijzonder wat de politieke dimensie betreft, die meer gestalte zal moeten krijgen.

Bijdragen tot ontspanning

De NAVO is, zoals gezegd, niet het enige instrument voor een ontspanningspolitiek. Op de vraag welke mogelijkheden er zijn op het economische vlak, is mijn antwoord dat die toenemen, zowel wat de samenwerking met de COMECON betreft, alsook bilateraal. Wanneer Tsjechoslowakije nu om leningen vraagt, geloof ik dat wij dat zeer zorgvuldig in overweging moeten nemen. In het totaal van het ontspanningsveld acht ik het van grote waarde dat wij stukken van de markt van verschillende Oosteuropese landen in handen krijgen, omdat daardoor over en weer een stuk afhankelijkheid gaat ontstaan.
Wanneer men opmerkt dat het wantrouwen dat nog altijd bestaat, pas weggenomen kan worden na de totstandkoming van samenwerkingsvormen, zeg ik dat dat niet noodzakelijkerwijs het geval hoeft te zijn. Alleen al een erkenning door West-Duitsland, zij het ook maar de facto, van de Oder-Neissegrens, betekent al een stukje ontspanning. Een non-proliferatieverdrag, getekend door West-Duitsland, betekent een stukje ontspanning, een non-agressiepact, bilateraal, tussen West-Duitsland en één of meer Oosteuropese landen betekent al een stuk ontspanning. Dit alles werkt mee om het vereiste klimaat te scheppen.

Drs. Westerterp

Algemeen is de situatie ter zake van de Europese integratie als onbevredigend gekenschetst. Vandaar dat het document dat ik daarover heb moeten produceren, inderdaad onbevredigend is, inzoverre het een analyse is van de huidige situatie. Er is ook vrij algemeen — ik geloof door de woordvoerders van alle groepen — gevraagd waar we nu heengaan met het eenwordende Europa. Ik zal trachten juist op die vraag enkele ogenblikken in te gaan.
Dan moet ik wel zeggen dat we het eens moeten zijn over het uitgangspunt — ik weet niet of we dat altijd voldoende beseffen — nl. dat we niet alleen bezig zijn met de Europese economische eenwording, maar dat we aan het begin staan van politieke, d.w.z. staatkundige eenwording, althans in het westelijke deel van ons continent. Dat betekent — ik geloof dat we ons dat goed bewust moeten zijn — dat we bezig zijn met de vorming van een grote mogendheid in West-Europa. Dàt is de zaak waarvan we ons rekenschap moeten geven, ook bij het uitspreken van wensen ten aanzien van de door die entiteit te voeren buitenlandse politiek. Ik kom straks nog even terug op de vraag, waarom ik in die samenhang juist voor Nederland wèl mogelijkheden zie voor een echte buitenlandse politiek.

Europese grote mogendheid

Sprekend over de vorming van een Europese grote mogendheid moet ik ook zeggen dat we voor dat woord niet moeten terugschrikken. We zijn gemakkelijk geneigd het begrip grote mogendheid te associëren met machtspolitiek, en we horen dat woord in Nederland niet graag. Maar ik zou er toch op willen wijzen dat een grote mogendheid met haar beleid ook goede politiek kan bedrijven — goede machtspolitiek, in die zin dat zij haar invloed gebruikt om juiste waarden in de wereld te verwezenlijken. En als wij zouden lijden onder het complex van de „vuile handen", zou ik erop willen wijzen dat als wìj niet onze invloed binnen die Europese groep laten gelden, anderen dat zullen doen. Het valt niet te betwijfelen dat op dit ogenblik één van de grotere lid-staten van de EEG, Frankrijk, daar al gebruik van maakt. En een stuk van de buitenlandse politiek van Frankrijk wordt mogelijk gemaakt door de economische potentie van de EEG. Ik zou daar zeer speciaal ook in ons milieu, in Nederland, de aandacht voor willen vragen.
Het is dus ook niet zo verwonderlijk dat wij in Nederland juist voorstander zijn van een supranationale, democratische en open Gemeenschap, omdat deze drie karakteristieken van de Gemeenschap ook het beste overeenstemmen met wat wij daarin, ondanks de huidige samenstelling van die Gemeenschap, willen bereiken.

Buitenlandse politiek van Europa

Welke buitenlandse politiek zou door dat eenwordende Europa gevoerd moeten worden? Ik zou met prof. Kooijmans willen zeggen dat de politiek van die Gemeenschap — van op dit ogenblik ongeveer 180 miljoen inwoners, maar na de uitbreiding ongeveer 225 à 250 miljoen — ook gericht moet zijn op vrede en gerechtigheid. En we zullen dan ook over de middelen beschikken om inderdaad de internationale politiek reëel te kunnen beïnvloeden. En dan niet alleen via beschouwingen, hoezeer die ook onszelf kunnen bevredigen.
Op enkele punten in dat Europese buitenlandse beleid wil ik graag nader ingaan. In de eerste plaats is gevraagd wat de verhouding zou moeten zijn tussen dat eenwordende West-Europa en Oost-Europa. Als mijn persoonlijke opinie zou ik willen stellen dat wij, juist gezien de veranderingen die zich op dit ogenblik in een aantal Oosteuropese landen voordoen, niet zouden moeten wensen — ook niet in het belang van Europa — dat er opnieuw een balkanisatie in Oost-Europa gaat optreden. Het lijkt in eerste instantie wenselijk dat de afzonderlijke Oosteuropese landen zich gaan afzetten tegen het land dat op

het ogenblik in belangrijke mate als protector, als dominator optreedt. Maar vanuit de geschiedenis zou ik toch ook willen wijzen op de gevaren die juist door een herleving van het nationalisme in de Oosteuropese landen kunnen ontstaan. Naar mijn mening moet vooral gestreefd worden naar een menswaardiger maken van het regime in die landen, terwijl m.i. ook op den duur een permanente vorm van samenwerking met — laat ik het maar uitdrukken met een wat traditionele term — de bufferstaten van Rusland gewenst zou zijn. Er zal dus een duurzame verbinding tot stand moeten worden gebracht tussen een verenigd West-Europa en dit Oost-Europa. Daarmee komen we dan weer op het vraagstuk van de Duitse eenwording. Ik kan daar op dit ogenblik niet veel meer over zeggen dan dat ik een oplossing alleen op lange termijn zie, namelijk pas aan het einde van het proces van Europese eenwording. Ik geloof dat we ons daarvan goed bewust moeten zijn. Ik hoop dat ook steeds meer Duitsers dit zullen gaan inzien en zich aan de realiteit willen aanpassen. Wat de NAVO betreft spreek ik niet zo graag in de termen: erin of eruit, ook al is dit op het ogenblik in Nederland een actuele discussie. Ik zou de zaak in wat wijder perspectief willen zien. Ik zou er dan op willen wijzen dat in de geschiedenis militaire allianties altijd van voorbijgaande aard zijn geweest. Ze zijn opgericht als een antwoord op bepaalde historische situaties en met bepaalde defensieve of offensieve bedoelingen. Wanneer de feitelijke historische omstandigheden veranderen, veranderen uiteraard ook de allianties die daarop gebouwd zijn. Hoe de feitelijkheden zich over tien of twintig jaar in Europa en in het Atlantisch gebied zullen presenteren, is — geloof ik — moeilijk nu al precies te zeggen. Maar ik ben er vast van overtuigd dat de huidige militaire allianties — dus ook de NAVO — die op de realiteit van het einde van de veertiger jaren zijn opgebouwd, zich als het ware vanzelf zullen oplossen of zullen verdampen .Ik zie in de toekomst dat de defensietaak van ons continent zal toevallen aan de democratische NAVO-partners in West-Europa.

Tegenstelling Noord-Zuid

De buitenlandse politiek van die Europese entiteit zal in veel belangrijker mate moeten worden gericht op het vraagstuk dat naar mijn opvatting de internationale verhoudingen in de komende tien, twintig jaar veel meer zal gaan beheersen dan de Oost-West-problemen, nl. de tegenstelling tussen Noord en Zuid; dus de tegenstelling tussen de rijke geïndustrialiseerde landen, waartoe ook de Sovjetunie en de Oosteuropese staten behoren, en de ontwikkelingslanden. De UNCTAD zal hier het forum worden; ik zal aan de verleiding weerstaan om daar nu diep op in te gaan. Ik ben ervan overtuigd dat dit, juist ook gezien wat er tijdens de tweede UNCTAD in New Delhi is gebeurd, het kenmerkende vraagstuk van de komende decennia zal zijn. Juist daarom zie ik hier zo'n grote taak voor een Europese buitenlandse politiek en voor de beïnvloeding daarvan vanuit Nederland.

Ik geloof trouwens dat veel meer dan defensieve allianties, die bepaalde situaties moeten trachten te verdedigen, op den duur positieve waarden in de wereld werkzaam zullen zijn. En wat dat betreft hoeven we ons in Europa m.i. niet te schamen. Wij vragen ons tegenwoordig nogal eens af — we doen daar in Nederland ook graag aan mee — wat dan toch wel die Europese waarden zijn, die in belangrijke mate ook te vereenzelvigen zijn met christelijke waarden. Wanneer men buiten Europa komt, verstaat men die waarden als het ware vanzelf, dan voelt men ze aan. Er is — naar mijn mening zeer terecht — gevraagd of de Nederlandse politiek wel voldoende cultuurpolitiek is. Misschien mag ik het transponeren: de buitenlandse politiek die door de Europese Gemeenschap zal moeten worden gevoerd, zal in belangrijke mate een cultuurpolitiek moeten zijn, in die zin dat zij tracht ook buiten Europa bepaalde positieve waarden die wij in ons werelddeel hebben geconcipieerd, te realiseren.

Europese kernmacht

Juist in dit perspectief zou ook het vraagstuk moeten worden beschouwd dat op het ogenblik zo'n heet hangijzer kan zijn, nl. dat van de Europese kernmacht. Op dit ogenblik is dat vraagstuk niet actueel en ik hoop dat het niet actueel zal worden, want dan zouden wij toch maar magere resultaten hebben bereikt in de internationale politiek, met name wat betreft de wapenbeheersing en de ontwapening. Ik kan in bepaalde omstandigheden — als er werkelijk een Europese politieke autoriteit zou zijn en het nucleaire evenwicht in de wereld dit nodig zou maken — een Europese kernmacht als een noodzakelijk kwaad niet uitsluiten. Maar ik zou ook de vraag willen stellen of we de enorme inspanningen die nodig zouden zijn om een werkelijk doeltreffende Europese kernmacht te realiseren, niet veel beter zouden kunnen gebruiken om invloed in de derde wereld uit te oefenen, niet via zo'n militair wapen, maar door de vrijkomende of bespaarde middelen ter beschikking te stellen voor de leniging van de materiële en geestelijke nood in andere delen van de wereld.

Natuurlijk — die voorwaarde moet ik erbij stellen — zal dat ook afhankelijk zijn van externe factoren. Wanneer de veiligheid van Europa op een gegeven ogenblik zou worden bedreigd en wij in onvoldoende mate beveiligd zouden zijn door Amerika, kan het vraagstuk van een Europese kernmacht zich onder bepaalde condities inderdaad stellen. Ik geloof echter dat de internationale politiek van ontspanning dan weinig zou hebben bereikt.

Mijn taak was het in mijn inleiding vooral in te gaan op de beperkingen van de Nederlandse buitenlandse politiek. Ik hoop in tweede termijn enig perspectief te hebben geboden voor de mogelijkheden van de Nederlandse buitenlandse politiek, nl. als die wordt gevoerd in het kader van een wijder perspectief, d.w.z. van een Europese mogendheid. Wij moeten bijdragen — en dat kunnen we — tot een zekere mentaliteitswijziging, opdat „grote mogendheid" niet per se moet worden geassocieerd met machtspolitiek in de slechte zin van het woord, nl. militaire machtspolitiek ter wille van het eigen belang.

Dan is er nog de vraag of het nu wel zo is dat Nederland vaak het eigen belang heeft opgeofferd aan het supranationale belang. Ik moet dan altijd denken aan een zegswijze — ik geloof van oud-minister Biesheuvel — dat hij als hij aan het onderhandelen was in de ministerraad in Brussel, goed op zijn eigen hoofd lette, want als hij ja knikte, zou dat miljoenen guldens kunnen betekenen. Ik vind dat een juiste typering. In onderhandelingen in de ministerraad te Brussel moet de Nederlandse bewindsman zeker letten op het nationale belang. Maar als hij een goed bewindsman is, plaatst hij ook dat Nederlandse belang in het perspectief van het wijdere Europese belang. En ik zou er in dit verband ook nog op willen wijzen dat grote waarde moet worden gehecht aan de taak van de Europese commissie, die immers het supranationale belang heeft te verdedigen en het compromis, of laten we zeggen de synthese, tussen de nationale belangen van de lid-staten tot stand moet brengen.

Ten aanzien van de concrete vraag of we de Conventie van Yaoundé[1] moeten of mogen gebruiken als onderhandelingswapen tegen Frankrijk voor de toelating van Engeland tot de EEG, zou ik enige voorzichtigheid willen bepleiten. Anders zouden bijvoorbeeld bepaalde ontwikkelingslanden het slachtoffer worden van binnen-Europese tegenstellingen. Natuurlijk zullen wij onze voorwaarden moeten stellen bij de verlenging van de overeenkomst van Yaoundé. Maar ik geloof dat we deze conventie in principe niet tot inzet zouden mogen maken van intra-Europese tegenstellingen.

---

[1] Associatie-overeenkomst tussen de EEG en 17 Afrikaanse staten en Madagaskar, ondertekend op 20 juli 1963 in Yaoundé; in werking getreden op 1 juni 1964 (red.).

„Brussel"

Thans nog iets over een zaak die een zeer subtiele behandeling vergt, nl. de waakzaamheid van Nederland ten aanzien van de bezetting van het ambtelijk apparaat in Brussel. Om elk misverstand te voorkomen herhaal ik nog eens dat het mij niet gaat om kritiek op bekwame Nederlandse ambtenaren in Brussel. Ik heb de aandacht gevraagd voor het feit dat sommige lid-staten, ja ik durf te zeggen àlle lid-staten behalve Nederland, zeer grote aandacht schenken aan het claimen en aan de bezetting van bepaalde topfuncties in het Brusselse apparaat. Theoretisch is het wellicht juist als men zegt dat wij daar niet aan zouden moeten meedoen. Ook in dat opzicht heb ik echter om enige nuchterheid gevraagd en erop gewezen dat men ook hierbij moet voorkomen, dat de invloed die men op oirbare wijze kan uitoefenen, ongebruikt wordt gelaten uit zuiver theoretische overwegingen.

Ik ben het eens — ik heb daar zelf vanmorgen al op gewezen — met degenen die hebben gezegd dat het in ons land schort aan voldoende opleidingsmogelijkheden voor topfunctionarissen. Dit geldt niet alleen voor de ministeries in Nederland, maar zeker ook voor degenen die gekwalificeerd zijn om in Brussel gestalte te geven aan de Europese eenwording. Ik heb daarom dan ook de aandacht gevraagd van de Nederlandse regering om tot een herziening en verruiming van deze opleidingsmogelijkheden te komen.

Misschien mag ik eindigen met het uitspreken van een wens die wellicht niet in vervulling zal gaan[2]. Ik weet dat die wens met name ook bij de Europese ambtenaren nogal leeft, nl. het actieve kiesrecht te verkrijgen. De Nederlandse ambtenaren van de Europese Gemeenschappen hebben dit recht niet, zulks in tegenstelling tot het passieve kiesrecht, zoals ik zelf heb ondervonden. Ik weet dat aan de toekenning van het actieve kiesrecht bepaalde moeilijkheden zijn verbonden. Het begrip „ingezetene" in de Grondwet kan volgens sommigen rekkelijk worden geïnterpreteerd zolang het gaat om ambtenaren van de Nederlandse buitenlandse dienst, maar het zou niet meer kunnen slaan op ambtenaren in dienst van een Europees overheidsorgaan.

---

[2] Intussen heeft de Tweede Kamer deze wens in eerste instantie al in vervulling doen gaan. Op 8 mei heeft zij (met 57 tegen 54 stemmen) een wijziging van de Kieswet aanvaard, waarbij in het buitenland werkzame Nederlandse ambtenaren en militairen het recht krijgen deel te nemen aan verkiezingen voor de Tweede Kamer (red.).

„Men constateert dat vooral de jeugd (..) juist op het gebied van buitenlandse politiek allerlei dingen wil doen. Of het nou Vietnam is of de oorlog in het Midden-Oosten, of de omwenteling in Griekenland. En dan komt men vaak tot eenvoudige oplossingen, die in de praktijk niet uitvoerbaar zijn. Waarbij zich het merkwaardige verschijnsel voordoet, dat men de mogelijkheden en de invloed van Nederland sterk overschat. Tegelijkertijd zijn het meestal dezelfde mensen, die praten over ‚ons kleine landje' ".

Minister Luns in „Luns, Drees, De Quay, Marijnen, Cals over Luns", Hilversum/Maaseik 1967.

Verslag van de forumdiscussie[1]

door Th. W. Westerwoudt

De voorzitter geeft het woord aan de heer *Sonneveld,* die drs. Westerterp de vraag stelt of de lid-staten van de EEG niet samen een rol zouden moeten spelen bij de ontwikkelingshulp en speciaal m.b.t. de voedselhulp in het kader van de internationale graanovereenkomst. Nederland zou zich niet inspannen om de uitvoering van dit voedselhulpproject in de EEG aan de orde te stellen.

De heer *Westerterp* vindt dit inderdaad een schoolvoorbeeld. Wij belijden de noodzaak van ontwikkelingshulp wel, maar als het erop aankomt bij bepaalde onderwerpen, zou het beleid voor verbetering vatbaar zijn, zo zegt hij. Nederland is de enige lid-staat van de EEG, die niet bereid is de in het kader van de Kennedyronde gemaakte afspraken inzake de voedselhulp communautair te doen regelen. De EEG heeft op zich genomen, 23% van de 4½ miljoen ton graan te leveren. Ik neem aan, dat de Nederlandse regering daar goede motieven voor heeft, maar ik heb wel eens horen verluiden dat Nederland graag zou willen bepalen aan welke landen de voedselhulp ten goede zou moeten komen; aldus de heer Westerterp, die het gewenst acht deze zaak communautair af te handelen.

Dr. Hahn is het niet eens met enkele uitspraken van drs. Westerterp inzake de Oost-West-relatie. Als we over een dialoog spreken, zo zegt hij, moeten we alle feiten in het oog houden. Het opkomende nationalisme, zoals we dat in enkele landen in het Westen kunnen waarnemen, b.v. in de defensiepolitiek „à tous azimuts" van president de Gaulle, is een kwaad, een anachronisme. Het nationalisme in Oost-Europa, aldus de heer Hahn, is een totaal ander verschijnsel. De opkomst daarvan betekent geen balkanisering, maar een natuurlijke terugkeer naar de normale nationale autonomie, die verbonden wordt gevoeld met de Europese democratische en zelfs christelijke traditie.
Voorts meent de heer Hahn dat we niet zonder meer van Oost-Europa kunnen spreken. Er zijn twee fundamenteel verschillende groepen in Oost-Europa te onderscheiden, nl. de groep Polen, Oost-Duitsland en de Sovjetunie aan de ene kant en de groep Tsjechoslowakije, Bulgarije en Roemenië aan de andere kant, terwijl Hongarije een tussenpositie inneemt. Een tweede verschil is, aldus dr. Hahn, dat de structuur van het regime nog altijd anders is dan die van de bevolking. In Polen b.v. heeft het regime, na vele jaren, de macht bereikt ten koste van een grote eensgezindheid van de bevolking *tegen* het regime. Als wij dus in deze situatie alleen een dialoog met de Oosteuropese regimes aangaan, frustreren we de gevoelens van de bevolking. De dialoog zal weliswaar altijd via de officiële weg, via het regime tot stand moeten komen, maar we zullen daarbij ernstig rekening moeten houden met de bevolking.

---

[1] Het forum bestond uit Int-gen. b.d. prof. Th. E. E. H. Mathon (voorzitter) en de inleiders.

Ook blijkt de heer Hahn het niet eens te zijn met het verlangen van sommigen, de DDR te erkennen. Het regime van Ulbricht staat op het ogenblik onder zware kritiek van de communistische landen, zo zegt hij. Hij vraagt zich af wat voor figuur wij zouden slaan, als we de DDR positiever zouden beoordelen dan b.v. Tsjechoslowakije doet. Natuurlijk moeten wij bepaalde contacten leggen met de DDR, maar dan moeten we wel verlangen dat het regime zich wat humaner gaat opstellen, aldus dr. Hahn.

Drs. Westerterp antwoordt de heer Hahn, dat het moeilijk is op het ogenblik een juist beleid uit te stippelen wat de verhouding met de Oosteuropese landen betreft, aangezien de ontwikkelingen daar snel verlopen. Toch kan herleving van het nationalisme in de Oosteuropese landen gevaarlijk zijn. De verwerving van nationale autonomie is natuurlijk geen gevaar, maar wanneer men de ontwikkeling in historisch perspectief ziet, is er een kans dat het nationalisme terugkeert in de vorm van een balkanisering, zoals we die vroeger hebben gekend.
Als men voor depolarisatie is, is het moeilijk zich niet te verheugen over elk teken van een onafhankelijker opstelling van de Oosteuropese landen t.o.v. de Sovjetunie. Maar via een traditionele verdeel-en-heers-politiek zouden we veel kwaad kunnen stichten. Als het Westen teveel belangstelling zou tonen voor processen zoals die zich nu b.v. in Tsjechoslowakije ontwikkelen, zou Rusland zich ten gevolge daarvan eventueel gedwongen kunnen zien tot een soortgelijk ingrijpen als indertijd in Hongarije. Dat is het gevaar dat ik zie in een ontwikkeling in de richting van een balkanisering van Oost-Europa, aldus de heer Westerterp. Hij hoopt op een humanisering van de bestaande regimes en op een permanent en institutioneel contact tussen die Oosteuropese landen, die zich zelfstandiger kunnen opstellen, en West-Europa.

De heer *Peeters* stelt de Europese eenwording aan de orde. Hij is het met de heer Westerterp eens dat de doelstellingen van de Nederlandse buitenlandse politiek t.a.v. de Europese eenwording gericht moeten zijn op de totstandkoming van een „Europese mogendheid". Hij vreest dat de Nederlandse politiek van dit streven nog te weinig is doordrongen en meent dat dit aspect veel sterker benadrukt moet worden. Voorts is de heer Peeters bezorgd over de wijze waarop tegenwoordig wordt gesproken — door Nederlandse politici en publiciteitsmedia — over de Europese eenwording, als een zaak die niet actueel is en waarvoor men zich soms zelfs geneert.

De heer *Schmutzer* meent dat drs. Westerterp een deel van de stellingname van een der discussiegroepen t.a.v. de cultuurpolitiek heeft ontweken in zijn repliek. Hij stelt de vraag, wat het Nederlandse aandeel in een cultuurpolitiek van de Europese Gemeenschappen concreet kan zijn. Ook komt de heer Schmutzer terug op de discussie tussen de heren Westerterp en Hahn over de verhouding met Oost-Europa. Hij is het met beiden eens, dat het geen kwestie is van juichen over de ontwikkelingen in sommige Oosteuropese landen en van het bevorderen van zulke tendensen, zulks om ongewenste reacties te voorkomen. Maar hij gelooft niet in de mening van de heer Westerterp dat contact wenselijk is tussen de Europese Gemeenschap en de landen van de COMECON als geheel, omdat er in die landen een enorm fase-verschil is in de politieke ontwikkelingen.

De heer *Westerterp* antwoordt op deze vragen en opmerkingen allereerst dat er geen grote tegenstelling behoeft te zijn tussen de Europese politiek en het algemeen buitenlandse beleid, dat gericht moet zijn op vrede en veiligheid. Ook de Europese politiek moet uiteraard op dat perspectief gericht zijn. De vorming van een Europese mogendheid is niet het einddoel, maar we zouden van de mogelijkheden die daardoor ontstaan gebruik moeten maken, want deze ontwikkeling biedt de Nederlandse buitenlandse politiek grotere kansen dan

vroeger. Natuurlijk kunnen we ons dan wel nog minder dan thans uitsluitend baseren op Nederlandse opvattingen en belangen. Volgens drs. Westerterp kan men beslist niet stellen dat de Nederlandse politici en partijen — en zeker niet de christen-democratische — te weinig aandacht besteden aan de Europese eenwording.
Aan de heer Schmutzer antwoordt hij dat inderdaad moet worden nagegaan in hoeverre Nederland ook in de Gemeenschap een actievere cultuurpolitiek zou kunnen voeren. Een praktisch probleem is, dat het voor buitenlanders zeer moeilijk is om kennis te nemen van wat in Nederland gaande is. Dat is een nadeel van ons beperkte taalgebied. Ik vraag mij af, aldus drs. Westerterp, of dat niet verder verbeterd zou kunnen worden via onze ambassades in de landen van de Gemeenschap.

De heer *Hahn* maakt nog een opmerking over het referaat van mr. Bos, betreffende de ontspanning tussen Oost en West. De heer Bos heeft aangegeven dat men zich niet blind moet staren op het niveau van de bewapening in Oost-Europa. Inderdaad, aldus de heer Hahn, worden de inspanningen van de landen van het Warschau-pact op militair gebied vaak overdreven. Maar z.i. bestaat in Nederland, met ons enthousiasme voor de dialoog, de neiging om de concrete feiten over het hoofd te zien. De dialoog moet tot stand komen in de globale context van de internationale constellatie. Die constellatie is concreet zo, dat het pact van Warschau zijn militaire structuur de laatste jaren heeft uitgebouwd, en wij moeten daarmee bij de dialoog rekening houden. Wij moeten niettemin nagaan hoe b.v. een Europese veiligheidsconferentie kan worden voorbereid. De militaire stand van zaken mag ons daarvan niet weerhouden, maar wij moeten rekening houden met de feiten en ook met de intentie die er achter zit.

Ds. Oliemans vraagt of door het forum nog iets kan worden gezegd over de ethische kwalificering van ons buitenlands beleid. Moeten we die ethische kwalificering normatief, dus bij het begin van onze inbreng stellen, of moeten wij het correctief doen, door te trachten op het beleid correcties aan te brengen?

Mr. Biesheuvel merkt — evenals de heer Hahn — op, dat rekening moet worden gehouden met de feiten. Er wordt veel gesproken over veranderingen in de Sovjetunie, die ook aanwijsbaar zijn (b.v. de toenemende invloed van de burgers). Daar staat tegenover dat het ideologische gevaar van het communisme nog altijd bestaat, zoals b.v. uit het recente optreden in de Sovjetunie tegen een aantal intellectuelen blijkt. En is de politieke en militaire druk van de Sovjetunie op Europa verminderd? De heer Biesheuvel betwijfelt dat, gelet op de ontwikkelingen in de Middellandse Zee, de enorme conventionele strijdkrachten in Oost-Duitsland en Polen en de talloze raketten die in West-Rusland zijn opgesteld. Een veiligheidsconferentie tussen Oost- en West-Europa zou wat onze veiligheid betreft nog niets oplossen, wanneer de Sovjetunie er niet bij betrokken zou worden. De gevolgen van de druk van de Sovjetunie ondervinden we nog niet vanwege het machtsevenwicht, vanwege de aanwezigheid van Amerika op het Europese vasteland, aldus mr. Biesheuvel. Hij vraagt of het forum tegen de achtergrond van die „keiharde" feiten nog iets over de opstelling van Nederland kan zeggen.

Prof. van Leeuwen stelt aan de heer Bos de vraag of hij niet met hem van mening is dat nu het vraagstuk van een Europese kernmacht niet actueel is, het openhouden van de optie voor een Europese kernmacht wèl een zeer belangrijke en actuele kwestie is.
Wat het referaat van prof. Kooijmans betreft, heeft hij moeite met de door hem aangegeven grenzen van ons buitenlands beleid. Waarvan zijn die grenzen nu precies grenzen? Ik heb bij prof. Kooijmans het begrip „politieke doel-

einden" gemist; hij heeft ethische doeleinden aangegeven. Prof. Kooijmans ziet de politiek als een middel om die ethische doeleinden te verwezenlijken, aldus prof. Van Leeuwen. Ik vraag mij af of de politiek niet een bedrijf is dat zijn eigen doeleinden heeft. Op grond van de vastgestelde doeleinden en het meten van zijn eigen kracht kan men de grenzen vaststellen.
Ik zie in het betoog van prof. Kooijmans een gevaar tot moraliseren; en ik geloof dat wij vooral daarom moraliseren, omdat wij ons vooral richten op de ethische implicaties en te weinig letten op de inhoud van het politieke doel. Dit is in het gesprek onder christenen buitengewoon belangrijk, want als wij er meer van overtuigd raken dat wij ons juist ook als christenen politiek moeten engageren, dan moeten wij niet de politiek met een ethisch sausje overgieten, maar moeten we ons werkelijk gaan interesseren voor authentieke politieke doeleinden.
Het politieke handelen heeft zeker ethische implicaties en die worden soms inderdaad zó belangrijk, dat ze determinerend zijn. Het lijkt me dat dit juist het punt is waarop de kerken zich met de politiek moeten bemoeien. Toch heeft de politiek een eigenstandigheid, en bij het bepalen van de grenzen komt het m.i. aan op die eigenstandige doeleinden van de politiek.
Datzelfde kan ik opmerken t.a.v. de laatste alinea van de inleiding van prof. Kooijmans: vrede en gerechtigheid wil iedereen. Daarmee wil je echter nog heel weinig, als je niet je juiste politieke doeleinden bepaalt. Welke zijn die doeleinden nu, vraag ik mij dan af, en dan vind ik in het betoog een kloof, een stuk dat niet is ingevuld, tussen die algemene motieven van vrede en gerechtigheid en de politieke doeleinden die wij ons stellen en die altijd door de kunst van het mogelijke, door het haalbare, van stap tot stap bepaald worden en er nooit helemaal uit zullen komen. Aldus prof. Van Leeuwen.

De heer *Gommers* wordt beziggehouden door één vraag: wat heeft ons nu al die jaren wat het buitenlands beleid betreft afgehouden van het vormen van één christen-democratische partij? Er is toch geen enkel excuus te verzinnen waarom wij niet vandaag tot het vormen van zo'n partij zouden kunnen overgaan. Hij vraagt de mening van het forum hierover.

De heer *Van der Eyden* vraagt aan mr. Bos hoe deze de invloed van een verzwakking van de NAVO, b.v. door het uittreden van Nederland, op het pact van Warschau taxeert. Als men daardoor bijvoorbeeld zou bereiken dat Roemenië het Warschaupact zou verlaten, is dit dan niet een mogelijkheid voor Nederland om iets aan de verstarring te doen? De heer Van der Eyden refereert hierbij aan de opmerking van de heer Bos, dat wij als christenen in onvrede moeten leven met het bestaande machtsevenwicht; hoewel de inleider anderzijds het atoomwapen i.v.m. het machtsevenwicht onvermijdelijk heeft genoemd. Aan prof. Kooijmans vraagt de heer Van der Eyden voorts of de NAVO niet moet worden omgebouwd van een defensief militair apparaat tot een „wapen om vrede te bereiken". Is het voor de christen-democratische partijen niet een verplichting dit na te streven? De vraagsteller ziet dit als een bruikbaar alternatief voor het voeren van een neutrale politiek, wat hij, evenmin als prof. Kooijmans, als een aantrekkelijke oplossing beschouwt.

De heer *Van Rijn* vraagt mr. Bos of versterking van de EEG en van het Atlantisch bondgenootschap, niet het wantrouwen in onze bereidheid tot samenwerking met Oost-Europa vergroot.

Dr. Hahn vraagt of er in Nederland al is gedacht over coördinatie van cultuurpolitiek, ontwikkelingsbeleid, economische betrekkingen en buitenlandse politiek, om overlappingen of zelfs tegenstrijdigheden te voorkomen. Hij wijst erop, dat de ontwikkelingspolitiek zeer vaak geïsoleerd wordt beschouwd. In sommige gevallen blijkt dit ernstige gevolgen te hebben.

Mr. Bos begint met een antwoord aan de heren Biesheuvel en Hahn samen: We moeten de bewapening van Oost-Europa beslist niet zien als een belemmering voor inspanningen onzerzijds voor de noodzakelijke toenadering en ontspanning. De raketten die o.a. in Rusland staan opgesteld, moeten we zeker serieus nemen; maar deze worden in toenemende mate geneutraliseerd door de Polaris-raketten in het Westen. Van belang is ook de vraag, in hoeverre de militaire samenwerking zal worden doorkruist door de ontwikkelingen in enkele Oosteuropese landen.
De heer Bos acht het uitgesloten dat er een Europese veiligheidsconferentie komt zonder dat daar de Verenigde Staten en de Sovjetunie aan deelnemen. Zonder die beiden zou een veiligheidsconferentie onzinnig zijn, want bij een dergelijke conferentie moeten de problemen van bewapening, of liever ontwapening, ter discussie worden gesteld.
Aan prof. Van Leeuwen antwoordt de heer Bos dat de mogelijkheid van een Europees kernwapen onverhoopt wel eens actueel kan worden; dat is ze nu echter helemaal niet. Nederland, noch enig ander Europees land, zou er trouwens baat bij hebben. Maar de optie op een Europese kernmacht moet z.i wel open blijven, aangezien de toekomstige ontwikkelingen niet voorspelbaar zijn.
Aan de heer Gommers antwoordt mr. Bos dat hij ook niet weet, waarom we nog niet tot de vorming van één christelijke partij zijn gekomen. Belemmeringen op het gebied van de buitenlandse politiek ziet hij ook niet.

De heer *Biesheuvel* vult hierbij aan, dat er in het gesprek tussen ARP, CHU en KVP een grote mate van overeenstemming is gebleken, hetgeen zeer verheugend is. Zeker op het gebied van de buitenlandse politiek zijn er geen belemmeringen om tot een vergaande vorm van samenwerking te komen.

Over het moeilijke probleem van de atoomwapens in de verdediging en over de vraag hoe men daar als christen tegenover moet staan, zegt de heer *Bos:* Dit is een klemmende zaak en in de huidige gecompliceerde situatie van de bewapening en de machtsverhoudingen is het moeilijk te spreken van goed en kwaad. We moeten natuurlijk met dit probleem bezig blijven, geïnspireerd door de kerken. Maar de politieke realiteit speelt vanzelfsprekend een belangrijke rol. We kunnen er in zoverre iets aan doen, dat we naarstig blijven zoeken naar alternatieven.
Sprekend over de keuze, in de NAVO te blijven of eruit te treden, zegt de heer Bos: Wanneer je nu als Nederland de „moed" zou hebben om uit de NAVO te treden, hopend dat daarvan een gunstige invloed zal uitgaan, dan lijkt dat wel aardig, maar je lost wezenlijk niets op in het streven naar vrede en veiligheid. Het is eigenlijk het kiezen van de weg van de minste weerstand wanneer je zegt: wij doen aan dat overleg niet meer mee, wij nemen geen verantwoordelijkheid meer op ons. Nee, wij moeten een bijdrage aan het ontspanningsgesprek leveren, en een succesvolle bijdrage kunnen we beter leveren in de NAVO dan erbuiten, zolang we niet tot een bevredigende wederzijdse vorm van ontwapening met een goede controle op de uitvoering daarvan zijn gekomen. In dit stadium moeten wij dus in de NAVO blijven en moeten we helaas ook nog de problematische aanwezigheid van het atoomwapen accepteren.
Over de versterking van de politieke banden tussen de landen van de EEG resp. de NAVO zegt de heer Bos dat deze versterking beslist geen belemmering zal zijn voor verdere contacten met Oost-Europa. We moeten wat dat betreft ook niet te bang zijn: anders zou er van de samenwerking in het Westen nooit iets terecht gekomen zijn, aldus mr. Bos. Hij noemt als voorbeeld hoe men in Oost-Europa sterk heeft geageerd tegen elke vorm van samenwerking in het Westen, toen deze vorm begon te krijgen in de EGKS, de EEG, enz. Die samenwerking past natuurlijk niet in de „kraam" van Oost-Europa, al was het maar om propagandistische redenen.

Intensivering van de samenwerking in de EEG en de NAVO kan uiteindelijk geen enkele belemmering opleveren. Het is ook beter te streven naar een overeenkomst met Oost-Europa op basis van een sterke positie, van een intensieve en hechte gemeenschap, dan vanuit een los samenwerkingsverband.

Prof. Kooijmans zegt in antwoord op de opmerkingen van de heren Biesheuvel en Hahn dat het wel en wee van een Europees veiligheidssysteem in grote mate afhankelijk is van de opstelling en de houding van de Sovjetunie en de Verenigde Staten en van de mate waarin deze landen bereid zijn daaraan hun zegen te geven. Daarom moet men ook zeer voorzichtig zijn met het proberen los te weken van de andere Oosteuropese landen van de Sovjetunie, met het bevorderen of beïnvloeden van de ontwikkelingen die daar gaande zijn. Dit zou alleen kunnen leiden tot een verscherping van de tegenstellingen met het Westen. Over de mogelijkheid van het voeren van een neutrale politiek door Nederland zegt prof. Kooijmans dat de beïnvloeding van een lid-staat van de NAVO meer effectief kan zijn voor het streven naar vrede dan een neutrale opstelling, zeker voor een klein land als Nederland. Door het lidmaatschap van een alliantie heeft men als klein land een reële mogelijkheid om bepaalde spanningen te verminderen of misstanden te signaleren en ten goede te keren. Aan prof. Van Leeuwen antwoordt prof. Kooijmans tenslotte dat de vraag of eerst normen voor de buitenlandse politiek moeten worden gesteld of dat eerst het beleid moet worden gevormd, geen tegenstelling hoeft in te houden. Ik vraag mij trouwens af, aldus prof. Kooijmans, hoe je correctief te werk kunt gaan als je niet eerst de normen hebt gesteld waaraan je het beleid moet gaan toetsen. Het stellen van de normen is dus primair. Pas daarna kan men correctief te werk gaan.
Het wezenlijke deel van het betoog van prof. Van Leeuwen, waardoor ik eerlijk gezegd een beetje ontdaan ben, vormden zijn opmerkingen over de normen. Hij is uitgegaan van de eigenstandigheid van de politiek, die niet zonder meer ethisch bepaald zou zijn.
Het is een onelegante wijze van discussiëren om een vraag met een wedervraag te beantwoorden, maar ik geloof dat het in dit geval noodzakelijk is, want wat houdt dan die eigenstandigheid van de politiek in? Waardoor wordt die politiek dan beredeneerd? Dat is mij niet duidelijk. En het wordt voor mij wel merkwaardig als prof. Van Leeuwen stelt dat de politiek natuurlijk wèl ethische implicaties heeft en dat de kerken op dat punt een taak hebben. M.i. is de politiek niet soeverein, maar moet zij — integendeel — ethisch zijn genormeerd en gekwalificeerd; aldus prof. Kooijmans.

„Waar ik niet erg goed tegen kan zijn utopisten, zeker in de buitenlandse politiek. Ik bedoel dat het argument van de politieke opportuniteit om iets te doen of te laten in dit land nogal eens wordt afgewezen, omdat men in Nederland vrij doctrinair en perfectionistisch denkt. (..) Ik ben eerder realpolitiker en utopieën maken me daarom tamelijk geïrriteerd".

Minister Luns in „Luns, Drees, De Quay, Marijnen, Cals over Luns", Hilversum/Maaseik 1967.

Slotwoord

door Int-gen. b.d. prof. Th. E. E. H. Mathon,
voorzitter van het forum

Ik geloof dat het niet op mijn weg ligt een poging te doen om de veelzijdige discussie over dit onderwerp — mogelijkheden en grenzen van ons buitenlandse beleid — samen te vatten. Dit geeft mij de gelegenheid — wat ik ook wel eens een enkele keer verlang — om namens niemand, behalve namens mijzelf te spreken.
Ik meen dat de heer Kooijmans drie punten aan de orde heeft gesteld; in de eerste plaats vrede, veiligheid en gerechtigheid, en bepaald niet uit een moraliserend oogpunt. Dit zijn inderdaad de op lange termijn noodzakelijke doeleinden, die dienen te worden nagestreefd. Met betrekking tot de discussie over de gerechtigheid mag ik misschien zeggen dat ik het merkwaardig vind dat vandaag niet de samenwerking met de ontwikkelingslanden aan de orde is gekomen. Ik vind dat eigenlijk wel verheugend, omdat de bekende kreten, die op dat gebied altijd worden geslaakt, hier dus niet zijn geuit.
Aangezien in het idee gerechtigheid die samenwerking toch wel zeer duidelijk is opgesloten, zou ik Uw aandacht ervoor willen vragen dat, in nauwe samenhang met vrede en veiligheid, ook bij de samenwerking met de ontwikkelingslanden uit politiek oogpunt dient te worden gelet op de onrusthaarden in de wereld. In de allereerste plaats moet naar mijn mening worden gestreefd naar het doven van die onrusthaarden. Ik denk in het bijzonder aan drie gebieden: Zuidoost-Azië, het Midden-Oosten en ook Latijns Amerika, waar de klank van de revolutie wordt gehoord, al is dat een andere revolutie dan hier dikwijls wordt gedacht.
Ik meen dat de heer Kooijmans voorts terecht heeft gesproken — en niet in een volstrekte tegenstelling — over het moraliserende en het maritiem-commerciële, twee factoren die de Nederlandse politiek steeds hebben beinvloed, tot op de huidige dag. Niet in een tegenstelling, omdat dat niet altijd hoeft, omdat het nu eenmaal in onze aard zit dat moraliserende element nogal uit te spinnen en omdat het historisch ook in onze aard zit het maritiem-commerciële aspect niet uit het oog te verliezen.
Wat het derde punt betreft — het algemeen belang en het nationale belang — dat de heer Kooijmans aan de orde heeft gesteld, geloof ik dat dat een aansporing is om er nog eens over na te denken, waar die belangen samengaan en waar zich moeilijkheden kunnen voordoen, zoals natuurlijk ten opzichte van het eerste punt — vrede, veiligheid en gerechtigheid — ook herhaaldelijk in concreto conflicten aan de orde zijn.

Atlantische en Europese problemen

Vrede en veiligheid houden verband met de Atlantische samenwerking. De heer Bos heeft terecht gesteld dat het Atlantisch bondgenootschap een noodzakelijkheid is. Het is in overeenstemming met de Russische opvattingen (zie het Zorin-McCloy-verdrag) dat er wel naar vermindering van bewapening en ontwapening kan worden gestreefd, maar zonder daarbij een zeker evenwicht

te verliezen. Dat zou immers juist de gevaren van een gewapend conflict met zich meebrengen. Ik geloof dat het ook juist is te stellen dat men tegelijkertijd moet pogen een ontspanning te verkrijgen dan wel te bevorderen. In ieder geval meen ik dat dit aan onze zijde niet mag worden nagelaten. Want indien ontspanning niet zou worden bereikt, zal de schuld duidelijk te voorschijn moeten komen, in die zin dat het niet aan ons ligt.
Wanneer zich nu in Oost-Europa hetzelfde voordoet wat ook herhaaldelijk in het Westen het geval is — dat gaat altijd samen en daarom hoef je nooit zo vreselijk bezorgd te zijn over de toestanden in je eigen kring — wanneer in Oost-Europa ook de verscheidenheid duidelijker te voorschijn komt, geloof ik wel (en dat is ook al gezegd) dat men daar niet op moet inwerken met pogingen om de Oosteuropese landen direct los te willen maken van de Sovjetunie. Wel zal men — de heer Bos heeft het gezegd en ik wil het graag herhalen — zo inventief mogelijk moeten zijn om iedere keer en steeds opnieuw te proberen methodes te vinden om resultaten, zij het ook kleine resultaten, te bereiken. Men dient zich daar wel bepaaldelijk voor in te spannen.
Dan kom ik op het Europese vraagstuk. Ik geloof niet dat er — ook niet in deze veelzijdige kring — geheel overeenstemming bestaat omtrent een Europese kernmacht. Ik zou de sterke voorstanders van de Verenigde Staten van Europa wel willen waarschuwen dat het verenigde Europa, als dat dus één mogendheid zou worden) niet zou kunnen nalaten te beschikken over machtsmiddelen, indien op dat ogenblik die machtsmiddelen nog een noodzakelijkheid zouden zijn. Ik zeg dat uitdrukkelijk ter waarschuwing, omdat het mij is opgevallen dat in Nederland dikwijls eigenaardige opvattingen bestaan over soevereine staten, alsof die zich op velerlei gebieden zouden kunnen begeven, zonder daarbij over macht te beschikken. Voor een buitenlander, zeker voor iemand uit een groter land, is dat iets onbegrijpelijks. Wij Nederlanders denken dat macht „vies" is en dat aan ons het voorrecht is gegeven onze handen niet vuil te hoeven maken. Maar dat is in strijd, niet alleen met de hele geschiedenis, maar ook met een zekere verantwoordelijkheid die iedereen toch in de wereld moet accepteren.
Nu bestaan in de publieke opinie helaas tweeërlei voorkeuren voor neutraliteit. Enerzijds zijn er degenen die neutraal willen zijn in de zin van „Je moet toch niet aan een bepaalde kant zitten", en de andere vorm van neutraliteit betreft degenen die zeggen: „Laat dat nou maar aan Amerika over". Dat is in wezen precies hetzelfde, want beiden onttrekken zich aan de verantwoordelijkheid.

Cultuurpolitiek

Ik kom dan op een thema dat mij bijzonder heeft getroffen, nl. een zekere behoefte dat wij ook cultuurpolitiek bedrijven. Ik geloof dat dat woord nog inhoud moet worden gegeven. Ik zal het niet trachten te doen. Ik zou willen volstaan met te zeggen dat het hooghouden van hetgeen wij beschouwen — nu spreek ik even Europees — als Europese waarden, het eerste punt is. En ik zou het bedroevend vinden, wanneer wij eraan mee zouden werken om op dat gebied iets prijs te geven dat niet alleen in onze wereld, maar in de gehele wereld — ook waar men zegt dat wij onze eigen opvattingen met voeten treden — nog altijd wordt beschouwd als zeer hoge waarden. Maar dan betekent dat ook dat we misschien duidelijker dan voorheen moeten gaan inzien wat de communistische wereld voorstaat, juist indien we dit verwerpen en blijven verwerpen.
Maar er is nog een ander deel van de wereld waartoe die cultuurpolitiek zich moet uitstrekken, nl. de derde wereld, de wereld van de jonge landen. Ik geloof niet dat we moeten trachten hun bij te brengen dat zij „Europees" moeten zijn, al hebben we natuurlijk in het verleden in onze koloniën de kinderen het „Wien Neêrlands bloed" geleerd. Ik geloof dat wanneer de jonge landen hun eigen identiteit moeten vinden — en ik meen dat het daarom gaat — in een herstructureringsproces dat de gehele wereld betreft, zij dan met hun waarden

duidelijk te voorschijn moeten komen en dat wij de bereidheid moeten tonen die waarden te respecteren. Dat hebben verschillende westelijke landen trouwens ook steeds gedaan, ook in het koloniale tijdperk. Ik denk daarbij in de eerste plaats aan Frankrijk, aan de grote Franse figuren die de mohammedaanse wereld in Afrika uitermate hebben gerespecteerd. Wat dit betreft kende Frankrijk zelfs bepaalde scholen, b.v. die van maarschalk Lyautey, waarin een jongere generatie werd grootgebracht.
Maar ook in onze geschiedenis komt dat voor; ook wij hebben dat weten te brengen, zij het wat voorzichtig, soms wat klein, soms wat terughoudend. Eén keer hebben we het echter groot gedaan, en dat is nog altijd bekend. Dat is gebeurd in Brazilië, waar een Oranje, Johan Maurits van Nassau, in de werkelijke zin een hof heeft gehouden dat nu nog altijd in Brazilië als zodanig wordt erkend en hoog wordt aangeslagen, en dat in genen dele in strijd wordt geacht met de beschaving die daar bestaat.

Ik geloof dat we vandaag inderdaad een veelzijdige informatie- en gedachtenwisseling hebben gehad. De voorzitter van de Equipe heeft mij gevraagd een woord van dank te spreken. In de allereerste plaats zou ik de inleiders willen bedanken voor hetgeen ze op drie verschillende terreinen hebben geschreven en gezegd. En U, dames en heren, zou ik willen bedanken voor de deelname aan de discussie, ook in de groepen, want daar komt die discussie het gemakkelijkst en het best op gang. Ook zou ik een woord van dank willen spreken tot het secretariaat voor de voorbereiding en voor de uitvoerige documentatie, die met een grote openheid naar alle richtingen is gegeven.
Ik geloof dat het een gelukkig land is, waar men op het gebied van de buitenlandse politiek de grootste mate van overeenstemming kan bereiken. Ik heb altijd bewondering gehad voor een land als Engeland, waar men met alle verschillen toch herhaaldelijk tot eenzelfde streven kon komen om één Britse politiek te voeren. Willen wij in ons land daarin slagen, dan ligt het wel in de eerste plaats op de weg van de drie partijen die hier verenigd zijn, daaraan een belangrijke, een zeer belangrijke bijdrage te leveren. Dan mogen wij hopen dat een werkelijk Nederlandse bijdrage in ruime kring aanhang zal vinden. Ik dank U zeer voor deze bijeenkomst en sluit hiermee deze vergadering.

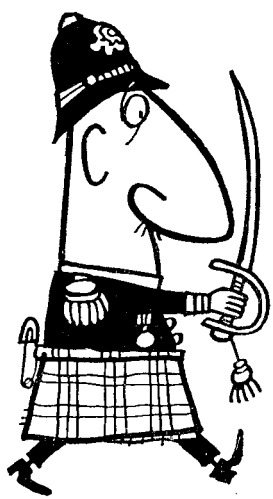

Verkrijgbaar:

Documentatie over de Nederlandse buitenlandse politiek

een verzameling eerder gepubliceerde beschouwingen over ons buitenlandse beleid van de belangrijkste auteurs, o.a.: prof. dr. E. H. van der Beugel, mr. P. A. Blaisse, dr. J. A. H. J. S. Bruins Slot en mr. J. L. Heldring, voorafgegaan door een uiteenzetting over de fundamentele vraagstukken van de Nederlandse buitenlandse politiek door mr. J. M. A. H. Luns, minister van Buitenlandse Zaken.

Van deze waardevolle documentatie kan het secretariaat van de Nederlandse Equipe van de EUCD nog enkele exemplaren tegen kostprijs ter beschikking stellen.

Gestencilde brochure **50 blz.**

f 2,50

Bestellingen:

uitsluitend door storting op giro 37 93 33 t.n.v. de penningmeester van de KVP te Den Haag, met de *vermelding:* „documentatie studiedag Equipe".

De Partijraad en de samenwerking van ARP, CHU en KVP

door drs. H. A. M. Elsen

In het veilige besef dat in de maand augustus alleen een enkele verstokte lezer van politieke lectuur aan dit tijdschrift aandacht zal schenken, kan ik mij wat meer vrijmoedigheden permitteren dan gemeenlijk is toegestaan. Balancerend derhalve op het scherp van de snede zal hieronder enige aandacht worden besteed aan onze partijraadsvergadering van 8 juni en aan de samenwerking met de ARP en de CHU.
Vooropgesteld dient te worden dat het een verfrissende Partijraad was. Er zat vaart in en elan; veel kritiek, geen ruzie. Zowel voorzitter Van der Stee als Professor Steenkamp hebben geen doekjes gewonden om blessures die er niet zijn. Waarom wij het Democratisch Centrum Nederland accepteren en niet de Politieke Partij Radicalen. Waarom er geen kwaad in steekt een middenpartij te heten en wat nu precies de betekenis is van consequent vooruitstrevend. En dat wij de PvdA niet bij voorbaat afwijzen, noch de VVD principieel knuffelen.
Natuurlijk zijn de rapporten van „de 18" aanvaard en natuurlijk willen we het gesprek voortzetten. Die feiten op zich behoeven hier geen vermelding. Wel is van betekenis te weten dat de 18 voortaan bijna geheel zullen zijn gevormd uit de dagelijkse besturen van de drie partijen. Voor de delegatie van de KVP geldt dat onverkort. Dat is formeel wel van betekenis omdat de „oude 18" organisatorisch een beetje in de lucht hingen. Een niet zo'n plezierig idee bij een experiment. Er waren overigens ook toen voldoende personele unies met ons Dagelijks Bestuur om groot onbehagen te voorkomen.
Wie meende dat grondslag en karakter van de partij in Arnhem waren vastgelegd en dat we daar — gelukkig — niet meer op terug zouden hoeven te komen, heeft zich natuurlijk vergist. Die grondslag en dat karakter lagen en liggen weer uitgebreid op de snijtafel. De naam van hoofdstuk 1 van het interimrapport van de 18: „Principiële uitgangspunten" houdt het in. Dat kan ook moeilijk anders. Elke partij kan voor zich wel tot een min of meer bevredigende grondslag komen, maar juist als je naar een basis zoekt voor samenwerking met andere partijen, is de eigen formulering niet meer dan een inbreng voor het overleg. En nu is dan gebleken dat in dit eerste hoofdstuk wel wat meer dan nuance-verschillen in omgang met het evangelie, in politiek bewustzijn en in taalgebruik moest worden overbrugd. En dat lukt natuurlijk niet ineens.

De katholieken en het evangelie

Zo gesteld valt de kritiek van onze Partijraad op het protestantse karakter van dit hoofdstuk nog mee. Maar dat komt dan weer omdat wij het eigenlijk niet

erg belangrijk vinden. Katholieken houden niet zo van getuigen. Onze getuige is steeds de Kerk geweest. Wij praten niet over het koningschap van Christus en over de evangelische boodschap. Gruyters en Van Mierlo zouden voor deze stelling zeker een cultuur-historisch bewijs kunnen leveren. En dan zijn er de in katholieke kring totaal ongebruikelijke woorden als gezeggen, gerechtigheid en anderen. Maar dat niet willen of durven getuigen is nu weer een bron van ongerustheid, vooral in de ARP. Tilanus heeft er minder moeite mee: „Ik vind inderdaad dat er bepaalde gegevens zijn in het evangelie, die zo vormgevend zijn voor de hele samenleving dat je daar niet buiten kunt. Wel ben ik een beetje huiverig om overal het woord christelijk voor te plakken, dus ook voor het woord politiek". Aldus zijn uitspraak in een interview met Trouw op 19 juni. Dat klinkt ons soepel maar niet vrijblijvend in de oren.
Over de kritiek van onze Partijraad op dit eerste hoofdstuk, zei ARP-voorzitter Veerman in zijn rede voor de jongste Deputatenvergadering van zijn partij: „In zoverre dat gaat over woorden, over de formulering, wil ik daar volledig begrip voor opbrengen. Iedere groep heeft zijn eigen wijze van zeggen; dit stuk draagt wel de sporen van een protestantse pen. Maar men kan in de reacties ook beluisteren, dat men het wat veel vindt, dat men het allemaal niet zo nodig vindt". En als ik hier dan naast leg de kritiek van Bruins Slot in Trouw van 11 juni, over de vrijblijvende opstelling van de KVP, die met name zou blijken uit onze houding tegenover de deconfessionaliseringstendens van het Democratisch Centrum Nederland, dan is dat toch wel een ernstige zaak. Ernstiger, voor de KVP althans, dan de uitspraak van Albeda op het AR-Partijconvent, dat hij geen behoefte heeft aan een grotere KVP. Voor de ARP zelf is deze laatste opmerking wel van belang. Ze duidt op de afstand tussen de radicale trekkers — via de brug van het bestuur — en de leden. Die leden heb ik gezien op de Deputatenvergadering in Rotterdam. Ik heb maar één baard geteld en twee paar sandalen. Dat moet beslist te weinig zijn voor een partij waarin Albeda zich gelukkig voelt. Ik heb mij toen op die mooie warme zaterdag in Rotterdam wel afgevraagd wat de kinderen — en de kleinkinderen — van de daar aanwezigen zouden denken over papa's politieke activiteiten. Ik weet niet of het bij de ARP niet zo is, maar bij de KVP vraagt men zich dat inderdaad wel af, en met grote bezorgdheid.

Christelijk zuurdesem alleen effectief door samenwerking

Zo vaak hoort men stellen dat katholiek Nederland nu voor de catharsis staat waar de protestanten al doorheen zijn. Dat mag zo wezen, maar het is niet dié catharsis die ik hier op het oog heb, niet de scheiding van bokken en schapen, maar de breuk tussen de generaties. En dat treft protestants Nederland evenzeer. Naast ons historisch gebrek aan eigen verantwoordelijkheid en verantwoording is dit dus wel een zaak die ons tot voorzichtigheid noopt. Hoezeer ik er overigens van overtuigd ben dat het overgrote deel van de Nederlandse katholieken èn een kerk èn een confessionele politieke groepering wil, waaraan het — anders dan vroeger — zijn vertrouwen zou kunnen geven. En hoezeer ik weet dat het er naar verlangt een dergelijk vertrouwen door te kunnen geven aan zijn kinderen. Maar juist daarom willen diezelfde katholieken, naar mijn

inzicht, een nauwe samenwerking met de CHU en de ARP. Bij ons staan er daarbij geen principes in de weg. Sneller dan in protestants-christelijke kring zijn wij rijp voor hechte vormen van samenwerking. Maar hoe kan men van ons verlangen dat wij voortdurend met het evangelie zwaaien, als we dat nog nauwelijks zelf ter hand hebben genomen? Wil dat nu zeggen dat wij onze partij minder christelijk of minder principieel funderen? Ik geloof van niet.
Er is in de KVP een groeiende loyaliteit tegenover de CHU en de ARP. En als wij straks komen te staan voor de werkelijk grote vragen van onze nieuwe wereld, vragen waarmee het ontstaan van het leven, de leefbaarheid van het leven, en het al of niet verlengen van dat leven, in discussie komen, dan zullen wij tezamen teruggeworpen worden op ons christendom en gezamenlijk naar antwoorden moeten zoeken. Daarom ben ik voor dit moment niet zo principieel als waartoe Bruins Slot de ARP in zijn genoemde artikel oproept. Daarvoor haalt hij zelfs een brochure van Groen van Prinsterer uit 1869 „Zelfstandigheid herwonnen of parlementair cijfer en zedelijke volkskracht" van de stofzolder. Hij schrijft:

> „Groen had jarenlang vastgezeten aan een bondgenootschap met de conservatieve partij van toen, een bondgenootschap dat ons altijd nadelig is geweest. Hij had toen ook te maken met een a-religieus radicalisme (nota bene! E.). Zijn advies was: Maak U los en houdt U los van beide. Niet om een middenpositie in te nemen, maar om de zelfstandigheid der christelijk-historische en anti-revolutionaire richting te herwinnen en te behouden".

Het is mij een raadsel hoe een man die met zijn beide benen in het Nederland van vandaag staat, de illusie kan koesteren dat er over tien of vijftien jaar nog te praten valt over drie confessionele partijen, genaamd Katholieke Volkspartij, Anti-Revolutionaire Partij en Christelijk-Historische Unie, die elk voor zich en in onafhankelijkheid van elkaar, veel zoden aan de politieke dijk zouden zetten. Juist een samengaan en een op elkaar geworpen worden — waarbij naar christelijk beginsel meer te geven dan te nemen valt — is een noodzakelijke voorwaarde voor een effectieve werking van het *christelijk zuurdeeg*. En als de ARP dan bereid is heen te stappen over onze, naar haar mening wat meer vrijblijvende opstelling als christelijke partij en de KVP zich wat minder ergert aan, integendeel, wat meer leert van de protestantse behoefte om te getuigen en de CHU ook nog eens een echte politieke partij wordt; als we derhalve bij het betrekken van onze stellingen de kerk een beetje in het midden laten, daarbij in het midden latend welke kerk, dan kunnen we snel verder gaan.

Nog een enkel woord over het centrum-karakter van de confessionele partijen. Die indruk mag vooral niet gewekt worden want dan ben je niet progressief, dan lopen de radicalen weg, dan ben je niet evangelisch, dan kun je net zo goed . . . enz.
Gelukkig heeft Steenkamp die ban een beetje doorbroken. Hij zegt het helemaal niet erg te vinden als de consequenties van een program ons in het midden zouden plaatsen: „dan ben ik ook met een middenpositie akkoord en dan zal die waterige soep me heel lekker smaken en ik zal me goed voelen in het grauwe midden".

Ik ga verder en stel dat het karakter van volkspartij — van vertikale partij dus — ons feitelijk in het midden van de Nederlandse politiek plaatst. Ik ga nog verder en stel dat evangelische radicaliteit ons principieel in het midden plaatst van politiek denken; in het centrum van de totale vaart die het hele politieke leven ondergaat. En dat geldt niet alleen voor ons land. Dat geldt ook voor christelijk-revolutionaire bewegingen b.v. in Zuid-Amerika. Want er zijn stromingen die verder gaan, die èn theoretisch èn feitelijk voor christenen onaanvaardbaar zijn...

Het was dus een goede Partijraad met veel nieuwe gezichten, met nogal wat jonge gezichten, en met een conclusie die — zo uit de mouw van de voorzitter — ons snel naar een verder beraad van de 18 heeft gevoerd.

Rapport-Maris, revolutie, onbehagen

door prof. dr. H. W. J. Bosman

Voor mijzelf — voor een ander kan ik niet spreken — ben ik tot een bepaalde indeling van de studenten gekomen ten aanzien van hun visie op de problemen die in de universitaire wereld aan de orde zijn en die ik in enkele slagwoorden boven dit artikel heb gezet. Het kan best zijn dat ik op bepaalde punten de plank mis sla, maar dan hoor ik dat wel en dan hebben we in ieder geval met elkaar weer een bijdrage tot de gewenste discussie geleverd. Ik wil af en toe een mening geven en dan kan ik natuurlijk niet veel anders doen dan de zaken als hoogleraar zien, al doe ik mijn best, mij in het standpunt van de student te verplaatsen. Ik moet er aan toevoegen, dat mijn indeling mede berust op enkele gesprekken met collega's, studenten en stafleden en op hetgeen in een teach-in in Tilburg van 30 mei jl. naar voren werd gebracht. Mijn stuk is niet in de laatste plaats voor studenten bedoeld.

Allereerst dan is er de *niet-geïnteresseerde* groep. Die valt wel ten dele, doch niet geheel samen met degenen die niet aan de verkiezingen voor de grondraden deelnemen. Ik ken namelijk studenten, die meenden niet te kunnen kiezen omdat ze voor geen van de optredende partijen iets voelden. Ik zou die mening niet delen: men moet m.i. altijd net doen of de eigen stem de beslissing geeft en zich dan afvragen of men door die stem op een bepaalde manier uit te brengen, de vertegenwoordiging niet iets minder slecht maakt (naar eigen inzicht) dan die anders zou zijn geweest. Bijna steeds is de conclusie dat dit het geval is en dan is het logisch dat men stemt. In de landspolitiek is het niet anders.
Maar er zijn natuurlijk ook velen, die gewoon niet geïnteresseerd zijn. Met name voor studenten in de maatschappij-wetenschappen begrijp ik dit niet goed. Het kan natuurlijk zo zijn, dat men geen grote behoefte heeft aan hervormingen en gewoon wil studeren, maar dan zal men de moed moeten opbrengen om dit te zeggen. Ik kan mij indenken dat dit wat moeilijk ligt in de huidige situatie, waarin elders in Europa degenen die wel hervormingen eisen, dit op militante wijze naar voren brengen. Maar voor een goed inzicht in de onderlinge verhoudingen zou het toch nodig zijn dat deze groep ook haar mening geeft. Ik maak dus onderscheid tussen niet-geïnteresseerden, waarover verder weinig te zeggen valt en wel-geïnteresseerden, die echter geen noodzaak tot grote hervormingen voelen.
De grens met de volgende groep, die ik dan de *„studie-insprakers"* zou willen noemen, is uiteraard vloeiend, want er zal wel bijna niemand zijn

die beweert, dat er aan de invloed van de studenten ten aanzien van organisatie van universiteit en hogeschool niets te verbeteren valt, terwijl ik ook van de groep die dit punt centraal stelt, wil aannemen dat zij de verbeteringen van de laatste jaren erkent.
Inzake deze inspraak hebben hoogleraren, stafleden en studenten op de Tilburgse teach-in elkaar wat verwijten gemaakt (dat zal elders wel hetzelfde zijn) en dat was geloof ik goed om de lucht te zuiveren. Wij hoogleraren menen, in het algemeen gesproken, dat er vrij veel kanalen zijn waardoor meningen van studenten kunnen worden kenbaar gemaakt. Zelf heb ik altijd de neiging om te stellen, dat hoe hoger de kwaliteit is van de adviezen van studentenzijde, hoe groter de kans is dat die adviezen een reële invloed hebben. Op grond van ervaringen in de Tilburgse economische faculteit, met adviezen van de elkaar opvolgende besturen van de faculteitsvereniging, houd ik dit beslist staande. Ik kan ook voorbeelden geven van gevallen waarin de kanalen duidelijk aanwezig waren, maar waarin de studenten om voor mij onbegrijpelijke redenen daarvan geen gebruik maakten.
Maar ik zou anderzijds niet graag willen beweren dat wij op dit terrein al een optimale organisatie hebben. De studieraden, die nu aan de meeste instellingen enige tijd functioneren, kunnen een enorme invloed hebben, als de hoogleraren ze serieus nemen (waarvan ik overtuigd ben, maar ik ben natuurlijk bevooroordeeld), als de studenten hun meest in de studieopbouw geïnteresseerde mensen er in zetten — waar ik niet bang voor ben — en als de studenten alle gelegenheden aangrijpen om met de studentleden van de studieraad te overleggen. Van dit laatste ben ik minder zeker, gezien de geringe belangstelling toen in Tilburg bijvoorbeeld, deze student-leden zich als zodanig aan hun medestudenten voorstelden.

In de studieraden zullen zakelijke voorstellen binnen het bestaande kader, maar die toch van grote betekenis kunnen zijn, meer kans maken dan revolutionaire ideeën. Het bekend maken bijv. van de examennormen, waar wij in Tilburg mee doende zijn, behoort tot de eerste categorie en het kan natuurlijk niet anders, dan dat met deze publikatie ook een discussie kan ontstaan over de normen. Zo zijn er vele zaken waarover vroeger door de faculteit werd besloten zonder inspraak, maar waar die inspraak thans niet alleen wordt aanvaard, maar ook gewaardeerd. Inspraak maximaal — waartoe m.i. ook behoort het toelichten waarom een beslissing afwijkt van het advies — maar uiteindelijk is de beslissing aan de docenten. Dat zou mijn visie op deze materie zijn en het moet voor de studenten, die zich hiermee primair bezig houden, toch niet moeilijk zijn de redelijkheid hiervan te erkennen. Een beslissingsbevoegdheid van studenten zou geen rekening houden met het verschil in kennis en het verschil in verantwoordeijkheid, dat louter op grond van de verschillende positie tussen hen en de docenten bestaat. Bij exameneisen spreekt het eigenlijk vanzelf, dat men de belanghebbenden niet mede kan laten beslissen over de aan hen te stellen eisen. Voor wat betreft het studieprogramma is er

voornamelijk de verantwoordelijkheid tegenover de samenleving, die mij een beslissingsbevoegdheid die mede bij studenten berust, doet afwijzen. Daar komt nog bij, dat een aantal studenten en bij sommige faculteiten zelfs een vrij groot aantal, ten onrechte naar de universiteit of hogeschool blijkt te zijn gekomen. Globaal genomen kan men echter stellen dat iemand met het kandidaatsdiploma, bewezen heeft in het betreffende vak te kunnen studeren. Met name de mening van doctoraal-studenten over het studieprogramma lijkt mij van veel belang, alvorens terzake besluiten worden genomen.
Als ik de uiteindelijke beslissingsbevoegdheid van de docenten niet wil veranderen, dan moet ik daarbij erkennen dat dit geen waarborg geeft voor een goede coördinatie tussen de vakken en tegen het overtrekken door een docent van het belang van zijn vak. Opmerkingen daarover via de studieraad en desnoods een zakelijke publikatie, zullen m.i. zeker tot verbeteringen leiden.

Hoe de vertegenwoordiging van de studenten op het niveau van universiteit en hogeschool en op het nationale vlak moet zijn, is een kwestie die aan de hand van het te verwachten advies van de Academische Raad inzake de herstructurering, nader moet worden bezien. Ik wil echter wel vast waarschuwen voor de opvatting van de Nederlandse Studenten Raad in zijn huidige samenstelling, dat bij een gewenste omvorming van de Academische Raad „alle vertegenwoordigers, ongeacht hun positie in de Raad, ter verantwoording kunnen worden geroepen door hun organisatie" (De Tijd, 4 juni 1968). Dit is geheel in tegenspraak met de moderne vorm van vertegenwoordigen in dergelijke colleges. Men wijst mensen aan, waarvan men vertrouwt dat zij de visie van hun achterban goed kennen en deze in belangrijke mate in hun beslissing in de raad zullen verwerken. Voor die beslissing staan zij zelf, als mondige mensen, terwijl de groepen die hen afvaardigden, hen niet op het matje kunnen roepen. De opvatting van de NSR leidt tot het voortdurend vragen door de leden aan hun achterban of zij dit of dat mogen doen en dat is voor iemand met gevoel voor eigenwaarde fnuikend.
Zowel in het parlement, als in de Academische Raad en ook in de SER. stemmen de leden „zonder last of ruggespraak" en ik zou het bijzonder betreuren als wij voor een eventueel hervormde Academische Raad met dit beginsel zouden moeten breken.

Vervolgens kom ik tot een andere groep, die overigens erg moeilijk is te omschrijven. Theoretisch steunen zij in sterke mate op het marxisme, praktisch vertonen zij een revolutionaire inslag. Hun doel is een geheel andere maatschappij, waarmee ik overigens weer niet wil zeggen dat iemand niet tot de ene sub-groep zou kunnen behoren, zonder ook tot de andere te behoren.
Theoretisch vind ik deze groep bijvoorbeeld terug in het rapport van Boekraad, Van Nieuwstadt, Regtien en Sips, getiteld „Universiteit en

onderneming, een analyse van het rapport-Maris" (Uitgave Unie van Studenten te Nijmegen). De kritiek in dit tegen-rapport op het rapport-Maris gaat er van uit, dat de managers in het bedrijfsleven voor de ontplooiing van de moderne produktie, behoefte hebben aan intellect en de universiteit dienstbaar willen maken aan een zodanige vorming der intellectuelen, dat deze geheel ingelijfd worden in de hiërarchische en niet-democratische structuur van het bedrijfsleven.
„Doordat de speerpunt van het neo-kapitalistische systeem zich nu binnen de welvaartslanden richt op die produktiefactor die het op dit moment voor zijn eigen behoud het dringendst behoeft, het intellect, zijn studenten en hoogleraren in de positie om het onderdrukkend karakter van dat systeem tot bewustzijn, niet alleen aan henzelf, te brengen; zij hebben de taak dit bewustzijn zo te formuleren, dat de arbeiders er hun verdrongen politieke identiteit in kunnen hervinden" (blz. 21-22). Een neo-marxistische gedachtengang dus, die met verve wordt verdedigd. Er is uiteraard geen enkel bezwaar tegen de uiteenzetting van zo'n visie, maar zij maakt het hen, die bezwaren hebben tegen het rapport-Maris zonder de ideologie van Boekraad c.s. te onderschrijven, bijzonder moeilijk. Ik verkeer in de gelukkige omstandigheid dat ik reeds in een vergadering van het rectorencollege van 21 oktober 1967 de in het rapport-Maris voorgestelde bestuursorganisatie „weinig democratisch" noemde, daarbij overigens voor mijzelf sprekende. Maar een neo-marxistische visie, waarbij de managers door hun maatschappelijk zijn gepredisponeerd worden om ook in het wetenschappelijk onderwijs de vrije geest aan banden te leggen, wijs ik af en ik acht de uitgangspunten van het Nijmeegse rapport zo fundamenteel onjuist, dat ik dit verschil belangrijker vind dan de uitkomst, dat zowel zij als ik het rapport-Maris niet democratisch vinden.
Men moet mij goed begrijpen: ik ontken niet dat er in onze maatschappij beïnvloeding door pressiegroepen plaats vindt. Maar ik wens bijvoorbeeld wel pertinent te ontkennen, dat het „industrieel-militaire complex" ons onderwijs anders doet zijn dan wij het zelf zouden willen.

Wat nu de praktijk betreft is het zo, dat een deel van de studenten in binnen- en buitenland een zekere inbreuk op de gevestigde orde wenselijk acht om gehoor te vinden. Zij propageren geen geweld tegen personen, maar een semi-revolutionaire inslag is duidelijk te vinden, zich uitende in bezetting van universiteiten, verstoring van colleges en weigering om schriftelijk tentamen af te leggen (recentelijk aan de Universiteit van Amsterdam). Deze benadering is in wezen niet verschillend van Rudi Dutschke: „wenn wir zentrale Nervenpunkte des Systems in mannigfaltiger Form (von gewaltlosen offenen Demonstrationen bis zu konspirativen Aktionsformen) angreifen - so zum Beispel das Abgeordnetenhaus, Steuerämter, Gerichtsgebäude, Manipulationszentren wie Springer-Hochhaus oder SFB, Amerika-Haus, Botschaften der Marionettenregierungen, Armeezentren, Polizeistationen etc.!" („Rebellion der Studenten oder die neue Opposition", Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, mei 1968, blz. 84).

De beoordeling van feitelijke uitingen van een semi-revolutionaire geest, behoort ook rekening te houden met de meer geweldloze wegen, die voor de betreffende studenten open stonden en met de reactie van universiteitsbesturen en hoogleraren daarop. Voor wat Nederland betreft, meen ik dat het bestel dat men bestrijdt, zodanig open staat voor een gesprek, dat semi-revolutionaire acties niet gerechtvaardigd zijn en door de verscherping van de tegenstellingen het bereiken van hervormingen bemoeilijken. Bovendien gebeurt het gemakkelijk in een dergelijke situatie, dat een revolutionaire minderheid een andersdenkende meerderheid haar wil oplegt en dat is met elke democratische gedachtengang in strijd.

Ik ben mij er van bewust, dat dit deel van mijn betoog de indruk kan wekken een verdediging van de bestaande orde te zijn, die op bestrijders van die orde weinig indruk zal maken. Meer echter dan om de orde op maatschappelijk gebied, gaat het mij om de spelregels die er zijn, voor hen die veranderingen willen. Die spelregels zijn na moeizame strijd ontstaan: als men ze wil veranderen moet men dat ter discussie stellen, maar de bestaande spelregels zijn een dusdanig belangrijke verworvenheid, dat een eerbiediging daarvan een minimum is, zonder hetwelk wij in een volslagen anarchie zouden vervallen. Dat minimum zouden ook radicale maatschappijhervormers moeten eerbiedigen.
De groep die ik hier op het oog heb (en men ziet aan de lengte van de passage, daaraan gewijd, hoe zeer die groep mij bezig houdt!) stelt, dat een hervorming van de universiteit in wezen slechts een onderdeel van een hervorming van de maatschappij kan zijn. Zij wijst op talloze gebreken van de bestaande orde. „Allen schijnen de hoop te delen dat een of andere soort kant-en-klare democratie, waar zij rechtstreeks deel aan hebben, de macht en de waardigheid van het individu nieuw leven zal geven", aldus het slot van een samenvattende beschouwing over „Studenten in opstand" in De Tijd van 30 mei 1968. Maatschappij-hervormers, ook al weten zij nog niet precies hoe het wel moet, vormen steeds een uitdaging voor hen die meer evolutionair denken. In hoeverre moet onze maatschappij toch niet meer wezenlijke gelijkheid impliceren, in hoeverre houden gevestigde machten de vooruitgang tegen? Zou grootscheepse socialisatie van het produktie-apparaat of arbeiders-democratie à la Joegoslavië beter zijn? Als het begrip „Kritische universiteit" bedoelt, dat met name de beoefenaren der maatschappij-wetenschappen zich telkens weer tegen deze vragen moeten afzetten, dan ben ik het daar graag mee eens.
En dan kom ik vanzelf op de groep, die hetzelfde onbehagen heeft ten aanzien van onze samenleving, doch geen gewelddadige wijzigingen wil. Zij wijzen op de macht der reclame, de moeilijkheid om in onze maatschappij zichzelf te blijven, zij vragen zich af of een bestudering van de wetenschap zin heeft, kortom zij liggen geestelijk met de maatschappij overhoop.

Het lijkt mij, dat een dergelijke kritische instelling ten opzichte van de maatschappij van grote betekenis is, als men later in die maatschappij een

functie vervult. Men is er ook zelf bij en men behoeft zich niet te laten inkapselen. Het komt mij voor dat vele afgestudeerden deze kritische houding, die als het ware het geestesmerk van de academicus moet zijn, in het verleden te weinig in zich hebben gehad. Als de huidige crisis in de universiteit daarin verandering brengt, is dat een grote winst. Het zou interessant zijn als binnen de universiteit gespreksgroepen over deze zaken zouden ontstaan. Een ding is zeker: een academische vorming, ook al heeft men tegen de concrete inhoud daarvan bezwaren, is voor een kritische houding tegenover de samenleving en voor een bezinning op de mogelijkheden om hierin verbetering te brengen, toch altijd de beste grondslag. Tenslotte nog één ding: behalve de mogelijkheid tot een algemene bestudering van maatschappelijke vraagstukken, dient de universiteit ook meer in concreto op te leiden voor functies in de huidige maatschappij, al kleven aan die maatschappij nog zoveel gebreken.
Als het bedrijfsleven vraagt om meer mensen die wat van commerciële organisatie weten, dan zijn wij tegenover onze studenten, die in dit bedrijfsleven hun werkkring moeten vinden, verplicht hieraan aandacht te schenken. En als iemand bij de Nederlandsche Bank solliciteert, dan verwacht deze instelling van mij dat ik hem in de eerste plaats wegwijs heb gemaakt in het geld- en bankwezen van de Westerse samenleving, waarin wij nu eenmaal leven. Dat is geen capitulatie voor of inkapseling van het bedrijfsleven: het is het voorbereiden voor werkzaamheden in de huidige maatschappij, waarmede een kritische houding ten opzichte van diezelfde maatschappij echter onverbrekelijk verbonden moet zijn.

De loonvorming in de EEG-landen

door dr. L. H. J. Crijns

De redactie van POLITIEK heeft mij gevraagd een korte schets te geven van de loonvorming in de EEG-landen en daaraan te koppelen een beoordeling van het Nederlandse loonpolitieke stelsel, een verzoek waaraan ik gaarne voldoe. Het is echter geen eenvoudige taak om dit in een kort bestek te doen [1]). Ik zal mij derhalve tot een zeer grove schets moeten beperken, die met alle nuances en fijngevoeligheden van deze belangrijke materie uiteraard geen rekening kan houden. Maar goed, hier mogen de meest belangrijke elementen volgen.

De sociale partners

Onmiddellijk dient te worden gewezen op de zgn. sociale partners d.w.z. de werknemers- en werkgeversorganisaties, die in alle landen van de EEG een belangrijke rol bij de loonvorming spelen. In *Nederland* bestaan drie centrale werknemersorganisaties, het NVV, het NKV en het CNV. De strekking van deze organisaties moge ik als bekend veronderstellen. Zij hebben een zeer nauw contact met elkaar in de zgn. Raad van Overleg. Tezamen tellen zij meer dan 1,2 miljoen leden, De organisatiegraad, d.w.z. het aantal georganiseerden op de totale afhankelijke beroepsbevolking, bedraagt ca. 34%. In *België* bestaan eveneens drie centrale werknemersorganisaties, te weten het Algemeen Christelijk Vakverbond (ACV) met rond 850.000 leden, het Algemeen Belgisch Vakverbond (ABVV) met rond 750.000 leden en de Algemene Centrale der Liberale Vakverbonden in België (ACLVB) met rond 120.000 leden. Deze drie organisaties tellen dus tezamen ca. 1,7 miljoen leden. De organisatiegraad is in België zeer hoog, het hoogst van alle landen binnen de EEG, namelijk rond 65%. In *Frankrijk* staan wij eveneens voor drie centrale werknemersorganisaties, te weten de communistische Confédération Générale du Travail (CGT), de christelijk geïnspireerde Confédération Française Démocratique du Travail (CFDT) 2) en de socialistische Confédération Générale du Travail-Force Ouvrière (CGT-FO). Daarnaast bestaat een aparte organisatie voor de bedienden, de Confédération Générale des Cadres (CGC). Het juiste aantal leden van deze

---

[1]) Zie voor een meer uitvoerige behandeling van dit thema mijn artikel getiteld: „Loon- en inkomens politiek op EEG-niveau", maandschrift „Economie", 31e jaargang, aflevering 9/10, juni/juli 1967, Tilburg.

[2]) Ik laat hier buiten beschouwing de „Confédération Française des Travailleurs Chrétiens (CFTC), die zich heeft afgesplitst en vooral aanhang heeft onder de mijnwerkers, bedienden e.a.

organisaties is niet bekend; er is nl. geen officiële controle van het aantal leden en de aantallen die door de vakorganisaties zelf worden gegeven, hebben een zeer betrekkelijke waarde. Het aantal bij de drie grote werknemersorganisaties aangesloten leden zou variëren tussen de 1,7 en 3,4 miljoen. De organisatiegraad zou liggen op nog geen 20%, het laagst van alle landen in de EEG. De communistische CGT schijnt evenveel leden te hebben als de CFDT en de Force Ouvrière tezamen. In *Italië* kent men drie grote centrale werknemersorganisaties (met daarnaast enkele andere relatief minder belangrijke organisaties), te weten de communistische Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL), de Christelijk georiënteerde Confederazione Italiana Sindicatti Lavoratori (CISL) en de socialistisch georiënteerde Unione Italiana del Lavoro (UIL). Het juiste ledental van deze organisaties is, evenals in Frankrijk, niet bekend, omdat ook hier geen controle bestaat en omdat de gegevens die afkomstig zijn van de vakorganisaties zelf het aantal effectieve leden niet getrouw weerspiegelt. Het dagblad „Il Corriere della Sera" van 19 april 1964 schatte het aantal leden van de CGIL op rond 4 miljoen, dat van de CISL op rond 2,4 miljoen en dat van de UIL op rond 1,5 miljoen. Wat algemeen wordt aangenomen, is dat de communistische organisatie ongeveer evenveel leden telt als de twee andere tezamen.

De organisatiegraad zou liggen op 40 à 45%. In *Duitsland* schat men het aantal georganiseerden op 7,8 miljoen, waarvan 6,5 miljoen bij Der Deutsche Gewerkschaftsbund (DGB). Daarnaast kent men Der Deutsche Beambtenbund (DBB) met rond 650.000 leden, Die Deutsche Angestelltengewerkschaft (DAB) met rond 480.000 leden en tenslotte Der Christliche Gewerkschaftsbund (CGB) met rond 165.000 leden. De organisatiegraad in Duitsland bedraagt rond 30%. In *Luxemburg* ten slotte, bestaan eveneens drie werknemersorganisaties, de socialistische Confédération Générale du Travail (CGT), de Confédération Luxembourgeoise des Syndicats Chrétiens (CLSC) en de communistische Fédération Nationale des Ouvriers du Luxembourg (FNOL).

Wat betreft de werkgeversorganisaties, is het beeld minder gecompliceerd. In *Nederland* kent men sinds kort twee werkgeversorganisaties, te weten het Verbond van Nederlandse Ondernemingen (fusie van het Verbond van Nederlandse Werkgevers en het Centraal Sociaal Werkgevers Verbond) en de Federatie van Katholieke en Protestants-Christelijke Werkgevers Verbonden (fusie van het Nederlands Katholiek Werkgevers Verbond en het Verbond van Protestants-Christelijke Werkgevers). Tussen deze twee instanties bestaat nauw overleg. In de vijf andere landen bestaat praktisch één centrale werkgeversorganisatie, te weten in *België* het Verbond der Belgische Nijverheid, in *Frankrijk* de Conseil National du Patronat Français, in *Italië* de Confidustria, in *Duitsland* Die Bundesvereinigung der Deutschen Arbeitgeberverbände (met daarnaast op economisch terrein het Bundesverband der Deutschen Industrie), in *Luxemburg* de Fédération des Industriels Luxembourgeois. Naast deze centrale werkgeversorganisaties vindt U in praktisch alle landen één of meer aparte organisaties voor zelfstandigen in de landbouw, de middenstand, e.d.

Zowel bij de centrale werknemers- als werkgeversorganisaties kent men een onderverdeling naar bedrijfstak c.q. gebied. Zo bestaat bijvoorbeeld de DCB in Duitsland uit 16 industrie-organisaties. In België vindt men ongeveer eenzelfde aantal bedrijfstaksgewijze organisaties terug bij het ACV en het ABVV. In Frankrijk en Italië varieert dit aantal tussen de 35 en 45. Zowel bij de werknemers- als de werkgeversorganisaties zijn het praktisch altijd dezelfde bedrijfstakken die het grootste aantal leden opleveren of het grootste gewicht in de schaal werpen, te weten de metaalindustrie, de chemische sector, de textiel, het bouwbedrijf, de mijnen, e.a.

De loon-onderhandelingen

Aandacht verdient het niveau waarop de onderhandelingen worden gevoerd. Zo is bijvoorbeeld de invloed van de DGB in *Duitsland* op de loonvaststelling relatief gering; hier ligt het accent meer op de bedrijfstaksgewijze organisaties (denk aan de metaalindustrie). In Duitsland kent men cao's die de gehele Bondsrepubliek omvatten. Regel is echter doorgaans een cao per „land".

Overeenkomsten per bedrijf komen zelden voor; (een voorbeeld is Volkswagenwerke). De Duitse werknemersorganisaties proberen tot onderhandelingen te komen die zo dicht mogelijk bij het bedrijf liggen, terwijl de werkgeversorganisaties juist streven naar loononderhandelingen op een zo hoog mogelijk niveau, om aldus te voorkomen dat de werknemersorganisaties bij de meest rendabele ondernemingen zeer gunstige arbeidsvoorwaarden afdwingen, om die daarna tot de gehele bedrijfstak uit te breiden. In *Frankrijk* spelen zich de onderhandelingen af, zowel op nationaal als regionaal en op ondernemingsniveau. Zo worden bijvoorbeeld voor de metaalindustrie regionale cao's afgesloten, voor de chemische industrie daarentegen nationale cao's. Men kent in Frankrijk ongeveer 250 bedrijfsovereenkomsten (een voorbeeld hiervan is Renault).

In *Italië* hebben de centrale werkgevers- en werknemersorganisaties steeds een grote invloed gehad op de loononderhandelingen. Sinds 1954 laat men echter de differentiatie van de lonen per bedrijfstak over aan de bevoegdheid van de bedrijfstaksgewijze organisaties. Sedert 1963 valt een nieuwe evolutie waar te nemen: de tendens om in de cao's per bedrijfstak de mogelijkheid op te nemen, per onderneming additionele overeenkomsten af te sluiten voor bepaalde arbeidsvoorwaarden, onder meer in de metaalindustrie en in de machinebouw. In *België* valt het grootste deel van de collectieve onderhandelingen onder de zgn. paritaire comités, welk uit evenveel werkgevers- als werknemersvertegenwoordigers zijn samengesteld. Het aantal paritaire comités bedraagt ongeveer 80. De meeste cao's worden afgesloten op nationaal niveau, alhoewel enkele regionale cao's voorkomen en ook enkele bedrijfsovereenkomsten. In *Nederland* wordt het merendeel van de cao's per branche en op nationaal niveau afgesloten, daarnaast komen regionale cao's en bedrijfsovereenkomsten voor, zoals bijvoorbeeld bij Philips.

De collectieve arbeidsovereenkomsten

Een cao kan veel of weinig regelen: lonen, toeslagen, vergoedingen, arbeidsduur, betaald verlof, aanwerving, promotie, ontslag, veiligheid, arbeidshygiëne, beroepsopleiding, etc. etc. De inhoud kan een meer algemeen karakter dragen of zeer gedetailleerd zijn: bij voorbeeld differentiatie naar een gering aantal beroepsgroepen, versus een differentiatie per functie. Het kan gaan om een tekst van enkele pagina's, soms gaat het echter om een waar boekdeel. De cao kan een binding aan de kosten van levensonderhoud bevatten (denk aan België, Luxemburg en Italië, alsmede aan Nederland voor wat betreft de langlopende contracten zoals Philips, metaalnijverheid, e.d.). De lonen die in een cao worden vastgesteld, kunnen een minimum karakter dragen (zodat de werkgevers wel kunnen afwijken naar boven, maar nooit naar beneden, hetgeen in vijf landen van de EEG het geval is), terwijl daarentegen in Nederland het cao-loon minimum en maximum tegelijk is. De looptijd bedraagt in de regel één jaar (België, Duitsland en Luxemburg), doch langlopende contracten komen ook voor, zoals in Nederland (Philips, metaalnijverheid, e.d.) en in Italië, in welk land de cao's sedert 1963 meer en meer een looptijd van drie jaar hebben. in Frankrijk bestaat geen regelmaat. Typisch is, dat daar de effectieve lonen meestal voorop gaan, waarna de cao's of de „avenants" (d.w.z. annexen waarin uitsluitend de lonen worden geregeld) achteraf consolideren wat effectief reeds heeft plaatsgevonden. De cao's worden daar voor onbepaalde tijd afgesloten; soms wacht men jaren op een nieuwe cao. Dat dit een onhoudbare toestand is, is scherp naar voren gekomen tijdens de jongste gebeurtenissen in mei van dit jaar. In sommige landen bestaat juridisch de mogelijkheid en wordt de facto ook van die mogelijkheid gebruik gemaakt om een cao verbindend te verklaren voor een gehele bedrijfstak. In Duitsland wordt in feite nooit van die mogelijkheid gebruik gemaakt, daar in de praktijk alle werkgevers, georganiseerd of niet, doorgaans de cao-normen toepassen, zowel op de georganiseerde als ongeorganiseerde werknemers. In Italië bestaat juridisch die mogelijkheid op dit ogenblik niet, maar de jurisprudentie heeft een tendens om de cao-normen op allen in een bedrijfstak toe te passen. In België kunnen beide partijen of één van hen, de algemeen verbindend verklaring aanvragen, doch vaak wordt hiervan afgezien, zelfs voor zeer belangrijke sectoren. In Frankrijk bestaat de mogelijkheid, doch moet men aan een reeks van voorwaarden voldoen.

In Nederland kan de regering een cao eveneens algemeen-verbindend verklaren. Daarnaast kan zij bindende loonregelingen vaststellen en opleggen. Tenslotte heeft zij de mogelijkheid om een cao onverbindend te verklaren, wat in geen enkel ander land bestaat.

Zo zou men op nog tal van andere aspecten kunnen ingaan, zoals het wel of niet bestaan van een wettelijk minimumloon; de procedures die bij het afsluiten, opzeggen en vernieuwen van de cao's worden of dienen te worden gevolgd; op de procedures die bestaan of niet bestaan, wat betreft het vreedzaam beslechten van geschillen via bemiddeling, verzoening en arbitrage; op het stakings-

recht en de voorwaarden die daaraan verbonden zijn; op de bijzondere plaats die de publieke sector in de diverse landen inneemt etc. etc.
De aangehaalde aspecten bewijzen reeds meer dan voldoende hoe groot de verscheidenheid op het terrein van de loonvorming in de zes landen van de EEG is.

Overheid en loonvorming

Doch wat onmiddellijk opvalt in dit bonte allerlei, is enerzijds dat men in alle zes landen dezelfde algemeen economische en sociale doeleinden heeft, te weten een behoorlijk economische groei, intern en extern monetair evenwicht, volledige werkgelegenheid en een rechtvaardige inkomens- en vermogensverdeling en anderzijds dat in vijf van de zes landen principieel wordt erkend, de zgn. autonomie van de sociale partners. Met dit laatste is bedoeld de vrijheid voor de werkgevers- en werknemersorganisaties om in collectieve onderhandelingen lonen en andere arbeidsvoorwaarden vast te stellen.
Het land dat in dit laatste een ietwat andere constellatie heeft, is Nederland. Zeker, ook in Nederland heeft het overleg tussen de sociale partners steeds op de voorgrond gestaan, zelfs in de periode onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog, toen van een stringent geleide loonpolitiek sprake was. Men heeft zelfs in latere perioden meer en meer de verantwoordelijkheid voor de loonvorming naar de sociale partners verlegd,[3]) zelfs zo, dat eind 1967 besloten werd de vrije loonpolitiek in te voeren. Maar de Nederlandse regering is altijd van mening geweest en is dat thans nog, dat het laatste woord aan haar moet zijn voorbehouden, dit met het oog op haar uiteindelijke verantwoordelijkheid voor het algemeen economisch en sociale beleid, reden waarom zij zich zelfs eind 1967 het recht heeft voorbehouden om ex post te kunnen ingrijpen als het algemeen welzijn dat zou vereisen. De consequenties hiervan zijn begin 1968 naar voren gekomen en mogen hier als bekend worden verondersteld.

In de vijf andere landen van de Gemeenschap is echter van een *directe* ingreep van de overheid, noch ex ante, noch ex post, sprake. Wel heeft in de andere vijf landen, waar geen mogelijkheid tot directe interventie in de loononderhandelingen bestaat, de regering vele malen geprobeerd op *indirecte* manier deze onderhandelingen te beïnvloeden. Dit ging dan in de vorm van vermaningen, „Masshalteappelle", „Versachlichung", „Verwissenschaftlichung", memoranda van bijvoorbeeld de president van de Nationale Bank of van wetenschappelijke comités („wissenschaftliche Beiräte" en „Comités des Sages"), geheime bijeenkomsten achter de schermen met leidende personen uit werkgevers- en werknemersorganisaties (met name de vertegenwoordigers van de zgn. „pilot"-industrieën), brieven van de minister-president aan leidende personen uit het organisatieleven, het inschakelen van bemiddelaars om via hen de onderhandelingen in een bepaalde richting te beïnvloeden, het manipuleren met de lonen

[3]) Vgl. de motie-*Romme* van 1957 (red).

en andere arbeidsvoorwaarden in de publieke en semi-publieke ondernemingen, daar waar die een grote omvang hebben, het toezeggen van belangrijke opdrachten aan ondernemingen, met van hun kant de toezegging op loonterrein bepaalde normen in acht te nemen, soms zelfs dreigementen. Het zou goed zijn, als van dit zeer interessante proces een sociologische of sociaal-psychologische studie werd gemaakt.

Feit is echter, dat soms zelfs het tegenovergestelde effect werd bereikt, in zoverre dat de gemoederen nog verder werden verhit en de standpunten van de in onderhandeling zijnde partijen zich nog verscherpten. Feit is echter ook. dat bepaalde indirecte interventies soms succes hebben gehad, zodat in bepaalde omstandigheden de facto min of meer van een loonpolitiek sprake was, alhoewel deze officieel niet bestond.

Welk loonpolitiek systeem?

De vraag is echter gewettigd, of het geen aanbeveling verdient zowel aan het Nederlandse standpunt, als aan het standpunt dat in de vijf andere EEG-landen wordt gehuldigd, recht te doen wedervaren door de voordelen van de twee systemen te combineren, namelijk door de idee van regelmatig overleg en van een onderlinge samenwerking tussen overheid en sociale partners, uit Nederland over te nemen, in de vijf andere landen van de EEG enerzijds en door anderzijds in Nederland over te gaan tot de principiële en de facto erkenning van de autonomie van de sociale partners, de situatie die reeds in de vijf andere landen van de EEG bestaat. Wij Nederlanders kunnen toch niet zeggen, dat wij het altijd zo goed hebben gedaan en de andere vijf zo slecht of omgekeerd. Met andere woorden, wij kunnen iets leren van de vijf en de vijf kunnen iets leren van ons. Want hoe het ook zij, bepaalde inzichten winnen meer en meer veld door:

1. De sociale partners kunnen de lonen op een zodanig niveau vaststellen, dat het de regering onmogelijk wordt gemaakt de vijf fundamentele economische en sociale doelstellingen die hier boven werden vermeld, simultaan en op een optimale wijze te realiseren. Doch het omgekeerde is ook mogelijk: een regering kan een zodanige algemene economische en sociale politiek voeren, dat het voor de sociale partners onmogelijk wordt tot redelijke lonen te komen. Anders uitgedrukt: de sociale partners dragen een zekere medeverantwoordelijkheid voor de realisering van de vijf fundamentele doelstellingen, laat ons zeggen het algemeen welzijn; omgekeerd, de regering draagt een zekere medeverantwoordelijkheid voor een goed en efficiënt loonbeleid. Het is daarom noodzakelijk, dat men met elkaar in vrijheid samenwerkt. Eenieder heeft en behoudt zijn eigen specifieke verantwoordelijkheid, doch het is enkel in goed overleg en in een efficiënte samenwerking, dat eenieder zijn specifieke verantwoordelijkheid kan waarmaken. Dit zou zijn, uitdrukking dienen te vinden in een doelbewuste loonpolitiek, maar dan in het bredere kader van een inkomenspolitiek, zoals uit de beschouwingen hierna moge blijken.

2. Het zijn niet alleen de lonen, die het gehele economische proces kunnen verstoren. Er kunnen ook andere factoren zijn, bijvoorbeeld een te soepele monetaire politiek (een te grote kredietexpansie met als gevolg een te grote liquiditeit ten aanzien van de groei van het nationaal produkt), een onjuist budgettair beleid (te hoge overheidsuitgaven zonder een evenredige beperking van de groei van de particuliere consumptie en van de productieve investeringen in het particuliere bedrijfsleven), een gemis aan discipline bij de niet-looninkomens (prijzen, winsten, handelsmarges, tarieven, e.d.). Een discipline is nodig aan de zijde van de publieke autoriteiten (ook de provincies en de gemeenten), de monetaire instanties, de ondernemerswereld en de sociale partners. Zo niet, dan bereikt niemand zijn doel en zal eenieder ontevreden zijn.

3. Het gebruik van de klassieke instrumenten van de conjunctuurpolitiek, te weten de monetaire en fiscale politiek, vormen geen geëigende oplossing meer voor een evenwichtige groei en stabiliteit, met behoud van volledige werkgelegenheid en tegelijkertijd een rechtvaardige inkomens- en vermogensverdeling. Waar het om gaat is, dat een gecoördineerd en evenwichtig gebruik wordt gemaakt van diverse instrumenten, te weten geld- en kredietpolitiek, kapitaalmarktbeleid, begrotingspolitiek *èn inkomenspolitiek*. Wat dit laatste betreft gaat het er om in onderling overleg en in een vrijwillige samenwerking *globaal* en *ex ante* het ontstaan, de verdeling en de besteding van *alle* inkomens (primaire en secundaire) zodanig te beïnvloeden, dat de genoemde vijf fundamentele economische en sociale doeleinden, tegelijkertijd op een zo hoog mogelijk niveau worden gerealiseerd. Dit alles niet zozeer in het kader van een conjunctuurbeleid (de economische politiek op korte termijn), maar veeleer in het raam van een algemene economische politiek op middellange termijn.

4. Wij leven in Nederland niet op een eiland. Wij zijn zo zeer afhankelijk van wat zich afspeelt in het buitenland, dat getracht moet worden in groter en ruime verband tot eenzelfde „approach" te komen, Daarbij speelt de EEG (liefst uitgebreid met andere landen van Europa) een bijzondere rol. Welnu, binnen de EEG zal een harmonisatie noodzakelijk zijn. Niet iedereen kan blijven staan op zijn volledige autonomie en zijn eigen specifieke situatie. Aanpassing is noodzakelijk. Zeker, eenheid in verscheidenheid blijft ons parool, maar niet zo, dat men zelfs niet bereid is in principes en optiek naar elkaar toe te groeien.

5. Wij willen in de EEG een belangrijke plaats voor de sociale partners inruimen, vooral hierom:

a) omdat wij een Europa willen opbouwen, dat *democatisch* is, d.w.z. eenieder die wil en kan, dient bij dit proces te worden betrokken en moet de gelegenheid worden geboden zijn eigen specifieke bijdrage te leveren; daartoe behoren niet in het minst de sociale partners.

b) op die manier wordt eveneens één van de voorwaarden gecreëerd voor het bestrijden van het nationalisme, dat nog maar al te zeer hoogtij viert in Europa. Wil men naar één Europa toe, dan zal men zich meer en meer op die komende *nieuwe dimensie* moeten afstemmen.

c) Wij willen een Europese Economische *Gemeenschap* (en één politiek Europa. Welnu, een echte Gemeenschap veronderstelt een samen denken, een samen overleggen, een zich samen voelen en — last but not least — een samen werken. Dat betekent geven en nemen tot onderlinge verrijking.

d) Ten slotte wordt daarmee ook een van de belangrijkste psychologische voorwaarden gecreëerd, voor een daadwerkelijke *effectieve toepassing* in de praktijk van al wat men regelt en regelen wil. Eerst als men elkaar informeert, elkaar consulteert en allen in de mate van het mogelijke doet participeren aan hetgeen men wil opbouwen, komt er iets terecht van de echte „implementation" achteraf in de werkelijkheid. Hetgeen de jongste weken in één van de EEG-landen is gebeurd, moet in dit opzicht wel zeer leerrijk voor ons zijn geweest.

Òf wij bouwen een Europa op, dat open, democratisch, sociaal en humaan is, òf wij moeten er niet aan beginnen. Doch als Nederlanders hebben wij altijd in de voorste gelederen gestaan bij het uitwerken en vechten voor idealen, daarom mogen wij ook hier niet versagen, maar moeten wij doorgaan omdat wij eenmaal in een nieuw Europa geloven, naar onze overtuiging een beter Europa in een nieuwe wereld van morgen.

De volkshuisvesting in de Nederlandse politiek

door mr. F. H. J. J. Andriessen

In de politieke discussies die het laatste jaar zijn gevoerd, is naar verhouding veel aandacht gevallen op het volkshuisvestingsbeleid, zoals dat thans wordt gevoerd. Reeds in de regeringsverklaring van het kabinet-De Jong, werd een uitvoerige paragraaf gewijd aan de woningvoorziening en de ruimtelijke ordening. Ook bij de algemene politieke beschouwingen voor de rijksbegroting 1968 kreeg de woningbouw veel aandacht. Vooral de omvang en de realisering van het bouwprogramma en in dat verband de vermindering van de woningwetbouw ten gunste van de particuliers bouw, stonden in het centrum van de belangstelling. Zeer onlangs, helemaal aan het einde van het parlementaire jaar, is de laatste fase van de discussie over dit onderwerp afgesloten met een voor de minister gunstig resultaat. Tussen deze twee tijdstippen ligt de formulering van een niet onbelangrijke nuancering in het volkshuisvestingsbeleid.
Het ligt voor de hand dat die formulering niet kritiekloos tot stand is kunnen komen. De periode, welke aan het kabinet-De Jong voorafging, was er een van turbulente ontwikkelingen, die niet alleen indruk, maar ook sporen hadden achtergelaten. De bouw- en arbeidscapaciteit voor de bouwnijverheid, inzonderheid de woningbouw, was belangrijk vergroot, het woningbouw-programma fors opgevoerd met o.m. een groot aantal woningwetwoningen.
Er was een principiële wijziging in het subsidiebeleid gebracht. De subsidiëring van de kwaliteit met de daarbij behorende gewenningsubsidies waren geïntroduceerd. Op het gebied van het huurbeleid was de jaarlijkse automatische verhoging van 4% per jaar ingevoerd, voor woningen die een subsidie genieten. Voor de ruimtelijke ordening lag er een blauwdruk klaar in de tweede nota, die op parlementaire behandeling wachtte.
Er was tevens een grote werkloosheid, vooral ook in de bouwnijverheid. De bouwproblematiek kreeg daardoor een heel bijzonder accent. Hoewel de bouwproduktie zeer groot was en een belangrijke toeneming vertoonde, was een belangrijk gedeelte van de totale werkloosheid in de bouw geconcentreerd.

Bouwbehoefte, capaciteit en Werkgelegenheid

De vraag werd steeds duidelijker gesteld: hebben wij in ons land niet teveel bouwcapaciteit en als dat zo is, hoeveel hebben wij dan structureel nodig. Op deze wijze kwam de probleemstelling al heel duidelijk naar voren in de redevoering, welke de heer Schmelzer hield bij de algemene politieke beschouwingen. Wij wisten het toen niet en uit debatten van de laatste week van juni is gebleken, dat wij het nog niet weten. Toch beheerst deze vraag nog steeds in

belangrijke mate de debatten die worden gevoerd over de werkgelegenheid in de bouw en de maatregelen die genomen moeten worden om die werkgelegenheid in stand te houden, resp. op te voeren. Het zal dan ook noodzakelijk zijn om op korte termijn tot meer duidelijkheid te komen omtrent deze vraag, die in wezen een vraag is van het stellen van prioriteiten. Wanneer wij immers nagaan, welke potentiële bouwbehoefte er in ons land voor de komende decennia is, blijken wij de gehele capaciteit zinvol te kunnen inzetten. De vraag is echter of wij binnen het geheel van de nationale bestedingen voldoende kapitaalmiddelen voor bouwinvesteringen beschikbaar kunnen krijgen, anders gezegd of wij de potentiële in een effectieve vraag zullen kunnen omzetten. Omdat de overheid de grootste opdrachtgever voor de bouw is, ligt de beantwoording van de vraag naar deze prioriteit ook in belangrijke mate binnen de prioriteiten, welke de overheid bepaalt.
Als de overheid 1.000.000 woningen subsidieert is het duidelijk, dat zij de omvang van de investeringen in de woningbouw in beslissende mate beïnvloedt. Valt die subsidiëring terug op b.v. 60.000, dan is het met de woningbouw gedaan. Dit voorbeeld is met velen te vermeerderen. Het is dus wel duidelijk, dat de bouwproblematiek tegen de achtergrond van de toekomstige bouwbehoeften en de daarvoor benodigde capaciteit en huidige werkloosheid, die uiteraard stagnatie in de toeloop naar de bouwnijverheid veroorzaakt, in de politieke discussies in ruime mate de aandacht heeft gekregen. In deze beschouwing zal niet uitvoerig op het werkgelegenheidsaspect worden ingegaan. Het accent zal sterk vallen op de essentiële problemen, welke in het volkshuisvestingsbeleid aan de orde zijn geweest en eigenlijk nog zijn.

De bevrediging van de woonbehoeften

Er is nog steeds een woningtekort in ons land, hoezeer dit in bepaalde streken ook van karakter is veranderd. Treedt in bepaalde delen van het land het kwalitatieve karakter al steeds meer op de voorgrond, in andere delen is er nog steeds een tekort in absolute zin. Daarmede is de noodzaak van een omvangrijk woningprogramma gegeven. Die noodzaak is allerwegen erkend. Het programma voor 1968 van 125.000 woningen, deed aan dit programma recht wedervaren. De kritiek richtte zich ook niet daartegen, maar wel tegen de samenstelling van het programma, n.l. de vermindering van de woningwetbouw. Veel minder kreeg de aandacht dat het program in totaal, enige duizenden gesubsidieerde woningen méér bevatte dan het programma voor b.v. 1967. De vermindering van de woningwetbouw was overigens geclausuleerd en wel in dier voege dat zij een voorlopig karakter had en ongedaan zou worden gemaakt, indien niet een zelfde aantal vergelijkbare woningen in de particuliers gesubsidieerde sectoren zou worden gebouwd.
Zoals reeds werd opgemerkt, richtte de kritiek zich voornamelijk op het werkgelegenheids en continuiteitsaspect van deze vermindering. De volkshuisvestingskanten werden minder frequent naar voren gebracht. Aangezien echter deze vermindering verband leek te houden met een meer principiële gedachtengang t.a.v. de woningvoorziening, was er reden voor de vraag, waar de regering heen koerste en hoe de plaats van de woningwetbouw in de woningvoorziening

als geheel diende te worden gewaardeerd. Over die punten is bij de begrotingsbehandeling dan ook van gedachten gewisseld zonder dat al helemaal duidelijk werd welk einddoel de regering voor ogen stond. Met name van KVP-zijde is gesteld, dat een belangrijk aantal woningwetwoningen onmisbaar is in een evenwichtige woningvoorziening. Dit standpunt werd door de minister beaamd, maar ook binnen deze overeenstemming is uiteraard zeer wel verschil van mening over de benodigde aantallen mogelijk. De komende begroting zal moeten leren, in hoeverre een dergelijk verschil van inzicht in feite aanwezig blijkt te zijn.
Wel hebben wij ons verzet tegen de gedachte, als zou eigenlijk alleen de bouw van woningwetwoningen een adequate vorm van woningvoorziening kunnen opleveren. Zowel de activiteit van de particuliere exploitant als de eigen woning, behoren in onze situatie een belangrijke rol in de woningvoorziening te spelen. Wanneer wij na het recente debat, waarbij de vraag of het beleid in dit opzicht gehandhaafd kon blijven, op het resultaat terugblikken, blijkt vooreerst dat de belangstelling voor de goedkopere eigen woning, evenals de belangstelling voor de eigen woning als zodanig, is toegenomen. Vervolgens blijkt, dat de particuliere exploitant tot dusverre niet aan de verwachting heeft beantwoord. Hij maakt geen gebruik van de mogelijkheden die de subsidieregeling biedt, om woningen te bouwen voor brede lagen van het volk. Hij streeft blijkbaar toch naar een zeker exclusivisme in zijn objecten, waardoor hij net iets boven het woningwetniveau blijft. Wellicht zal de belangstelling nog iets toenemen, maar ik betwijfel toch wel heel sterk, dat van die zijde een substantiële bijdrage aan de vervanging van woningwetwoningen door andere gesubsidieerde woningen mag worden verwacht.
De woningcorporaties daarentegen hebben een onverwacht grote belangstelling getoond, welke dan ook door een verdubbeling van de hun toegedachte mogelijkheden is gehonoreerd. Op zichzelf is dit een merkwaardig verschijnsel. De belangstelling is immers veel groter dan in 1960, toen eveneens in een periode van vermindering van de woningwetbouw de mogelijkheid voor de bouw van deze woningen werd geopend en de belangstelling naar verhouding bepaald minder was. Het totale aantal vergelijkbare woningen zal royaal kunnen worden gehaald, mede dankzij het grote aantal dat de corporaties in hun aanvragen hebben opgenomen. Zo beschouwd wordt aan de behoeften aan goedkopere woningen in dezelfde mate voldaan, als indien een aantal van 60.000 woningwetwoningen zou zijn gebouwd. De arbeidscapaciteit voor de woningbouw blijkt bij een overigens onveranderd, zeer hoog produktieniveau, te zijn verminderd. Dit is uiteraard niet toe te schrijven aan de vermindering van de woningwetwoningen, omdat er thans een uitvoeringsniveau boven de 150.000 woningen is. Dat is evenveel als in het topjaar 1966.
Wel is gebleken dat het schoksgewijze opvoeren van de bouwcapaciteit, zonder degelijke garanties voor een continue kapitaalvoorziening, een experiment met schadelijke gevolgen is. Wij hadden een soortgelijke ervaring in de jaren '56/'57 opgedaan. Ook toen is de capaciteit op zeer korte termijn belangrijk vergroot, ook toen heeft men die capaciteit niet kunnen handhaven. In dit verband zij opgemerkt, dat ook in het laatste programma van het kabinet-Cals al een feitelijke vermindering van het niveau was voorzien.

De liberalisatie

De liberalisatie is in de politiek eveneens een fel omstreden punt geworden. Minister Schut heeft consequent, zij het met een vertraging van enige maanden t.o.v. de plannen van zijn voorganger, het liberalisatiebeleid van Bogaers voortgezet. Hij stond echter voor het veel minder sympathieke onderdeel om het huurprijsbeleid en de huurbescherming te liberaliseren. Bogaers had de eerste fase, n.l. het opheffen van de rijksgoedkeuring voor bouwwerken, voor zijn rekening genomen. De liberalisatie houdt kort gezegd in, dat in principe een jaar na een vrijgeven van de bouwproduktie als zodanig, de huurprijsbeheersing in de betreffende gebieden wordt opgeheven: ook de huurbescherming vervalt. Beide worden echter vervangen door een tijdelijk regiem, dat een zogenaamde „ontruimingbescherming" van maximaal 2 jaar en een huurprijsvaststelling voor die periode,-door de rechter- kent. De oppositie is tegen de liberalisatie storm gelopen, voornamelijk omdat werd gevreesd, dat de vrijheid tot catastrofale gevolgen voor de huurontwikkeling zou leiden. De KVP en ook de andere regeringspartijen hebben dit onderdeel van het beleid met overtuiging gesteund, omdat zij van mening waren, dat de beslissing om te liberaliseren werd genomen op grond van „veilige cijfers" en omdat in het hele systeem de nodige waarborgen voor ingrijpen tegen ongewenste ontwikkelingen waren ingebouwd. In feite heeft de ontwikkeling de voorstanders in het gelijk gesteld. Er hebben zich geen excessen op enigszins betekenende schaal voorgedaan, ook niet in de tweede tranche, die in de loop van 1968 is ingegaan. Met deze liberalisatie die geleidelijk aan zal worden voortgezet, zijn wij op de goede weg, al dient een aanpassing van het huurrecht aan de moderne inzichten omtrent de woningvoorziening, met de meeste spoed te worden aangepakt. Een desbetreffend wetsvoorstel is toegezegd nog voor het lopende parlementaire jaar. Bij het ter perse gaan van dit nummer was het echter nog niet ingediend.

Subsidiebeleid

Het laat zich aanzien, dat met name rond het subsidiebeleid zich in de komende tijd nog belangwekkende politieke discussies zullen ontwikkelen. Uit de periode-Cals stamde de kwaliteitssubsidiëring, waarvan de kerngedachte overigens reeds tijdens het kabinet-Marijnen was ontwikkeld. Die gedachte is door minister Schut gehandhaafd, zij het dat de regeringsverklaring een ontwikkeling naar een geheel andere techniek van woningsubsidiëring scheen in te luiden. Daar immers werd met nadruk verklaard, dat er bij het subsidiebeleid naar gestreefd dient te worden, de subsidies meer te richten op degenen die het werkelijk nodig hebben. Opvallend is nu, dat de minister die het subsidiebeleid principieel heeft aangepakt, namelijk door de volstrekte gelijkschakeling van de subsidiëring van de particuliere bouw en de woningwetbouw, aan dit uitgangspunt van het kabinet in het geheel geen recht heeft gedaan. Hij handaafde immers het objectsubsidie (gekoppeld aan de woning) en wel voor een scala van mogelijkheden, ook naar duurteklasse, dat zijn weerga in de geschiedenis van de woningsubsidiering in ons land niet kent. Het is deze regeling die de oorzaak is geworden van het resultaat dat eerder werd beschreven. T.o.v. deze volstrekte gelijkschakeling van subsidies heeft ook de KVP zich gereserveerd opgesteld.

Erkend werd, dat er als gevolg van de ontwikkeling van de rente, te grote verschillen tussen de onderscheiden regelingen waren ontstaan. Betwijfeld werd echter of een volstrekte gelijkschakeling wel voldoende recht deed aan de evidente verschillen tussen de onderscheiden categorieën initiatiefnemers. Vanuit de Kamer nu wordt in toenemende mate aandrang uitgeoefend, om deze techniek van „objectieve subsidies" te vervangen door die van individueel gerichte subsidies. Met name de fractie van de PVDA is in dit opzicht „om". Voorheen immers werd met name ook vanuit die groep het indiviluele subsidie om fundamentele, maar ook sterk practische redenen afgewezen. Schrijver dezes heeft zeer ernstige bezwaren tegen een generaal systeem van individuele huursubsidies, omdat de subsidies in onze tijd in wezen een andere functie hebben dan ondersteuning van de individuele koopkracht. Zij zijn erop gericht om een op de toekomst gericht niveau van de volkshuisvesting veilig te stellen. Het gaat daarbij veel minder om de individuele mogelijkheden van de toevallige gebruiker van de woning, maar om de mogelijkheden in het algemeen. Daarom ook worden die subsidies ieder jaar volgens een algemeen principe verminderd, tot dusverre met een percentage van 4 per jaar. Er is dus wel een aanpassing van de subsidies aan de koopkracht, maar dan generaal, zoals ook het subsidie een generaal doel dient, n.l. de kwaliteitsbevordering van de woningvoorraad.

Het ziet er nu naar uit, dat ondanks het feit dat per 1 januari j.l. een nieuwe subsidieregeling tot stand is gekomen, de aandrang om wederom een nieuwe regeling met een individueel karakter te maken, sterk zal toenemen. De indruk bestaat dat de regering er nogal tegen opziet om tot een min of meer integrale vervanging van het stelsel over te gaan, o.m. in verband met de administratieve implicaties van een individueel systeem. Wel schijnt de regering te voelen voor een *aanvullende* regeling voor de lage inkomens, die in het generaal werkende stelsel onvoldoende soelaas vinden. Voor een dergelijke aanvullende regeling is van KVP -zijde reeds bij de begrotingsbehandeling met kracht gepleit. Voor deze typisch sociaal geïndiceerde gevallen, zou een individueel gericht systeem uiteraard wel de oplossing zijn.

Er is in het subsidiebeleid nog een andere controversiële kwestie, n.l. het tempo van de subsidievermindering. In 1966 is vastgesteld dat de jaarlijkse huurverhoging voor gesubsidieerde woningen 4% zou bedragen. Die 4% was het resultaat van een uitvoerige discussie, waarin ook het advies van de Raad voor de Volkshuisvesting een rol heeft gespeeld. Aanvankelijk wilde men de huurverhoging procentueel gelijkstellen aan de loonontwikkeling. In de tijd van loonverhogingen van 10% en meer was dat geen aantrekkelijk perspectief. Men kwam toen tot een vast percentage van 4. Nu wordt overwogen om het percentage tot 6 te verhogen op grond van de verhoging van het subsidie. Die subsidieverhoging is een gevolg van de sterke stijging van de marktrente en voor de woningwetbouw de aanpassing van de rente van de rijksleningen aan de marktrente (vroeger was die rente 4%). De regering heeft over het voornemen om het percentage van de jaarlijkse huurverhogingen tot 6 op te trekken, het advies gevraagd van de SER. In een onlangs uitgebracht advies is de meerder-

heid van de SER met die gedachte akkoord gegaan. De KVP heeft tot dusverre een sterke aarzeling uitgesproken omtrent dit beleidsvoornemen. Immers als gevolg daarvan zal de toch al hoge aanvangshuurprijs van de nieuwgebouwde woningen in 10 jaar met circa 80% worden verhoogd. De huurstijging is zo groot dat in misschien veel gevallen een aantasting van het kwaliteitsniveau van de nieuwbouw moet worden gevreesd.
Daarmee zou het paard achter de wagen gespannen zijn.
Voor de uitvoering van dit voornemen zal een wetswijziging noodzakelijk zijn. Afgewacht dient te worden of de regering reeds in dit najaar een dergelijk voorstel zal doen, gezien de bijzondere moeilijkheden welke per 1 januari a.s. voor de inkomens- en prijsverhoudingen worden verwacht. Ik zou het persoonlijk betreuren indien tot deze maatregel zou worden overgegaan. Vooral structureel maar zeker indien de verhoging al per 1-1-1969 zou ingaan.

Huurbeleid

Ook in het huurbeleid zijn zeer controversiële elementen naar voren gekomen. De in 1966 ingevoerde maatregel om jaarlijks de huurprijs van gesubsidieerde woningen met 4% te verhogen, kon uiteraard niet zonder gevolgen blijven voor de huurontwikkeling van de niet of niet meer gesubsidieerde woningen. Destijds is men echter deze consequentie uit de weg gegaan. Minister Schut heeft nu deze koe bij de horens gevat en de oplossing gezocht in de zogenaamde facultatieve huurverhogingen. Deze houden in, dat in de niet-geliberaliseerde gebieden — in de geliberaliseerde is men vrij om de huurprijs nader overeen te komen — jaarlijks een huurverhoging van maximaal 4% mag worden overeengekomen. Huurder en verhuurder kunnen binnen de herstelde contractvrijheid op deze wijze de trend van de huurprijzen volgen, zonder de dwang die vroegere huurverhogingen kenmerkte. Van de zijde van de oppositie is tegen dit systeem bezwaar gemaakt op grond van de overweging dat de huurder, als gevolg van het woningtekort dat in die gebieden nog bestaat, een te zwakke positie inneemt. Er zou eigenlijk sprake zijn van een verkapte huurronde.
De KVP heeft echter aan deze wetswijziging zijn steun gegeven, omdat men niet ongestraft een gedeelte van de huurmarkt in een toestand van voortdurend verder achterop raken kan brengen. Bovendien werd het een belangrijk winstpunt geacht, dat hier een structurele aanpak van het huurvraagstuk werd tot stand gebracht, waardoor het tevens uit de sfeer van de uit een ander loontijdperk stammende specifieke huurcompensaties werd gehaald.

Vooruitziend beleid vereist

Het kabinet de Jong zal als eerste aan meerjarenplanning gaan doen. Voor de begroting van Volkshuisvesting en ruimtelijke ordening wordt voor 1969 een eerste proeve van meerjarenplanning verwacht, onder meer ten aanzien van de ontwikkeling van de kapitaaluitgaven op de begroting, ten behoeve van de woningvoorziening. Daaronder behoort nadrukkelijk ook — van KVP -zijde is daar met zoveel woorden op gewezen — de uitgaven ten behoeve van de krotopruiming en sanering.
Het is noodzakelijk voor de ontwikkeling van de woningbouw, voorzover deze

afhankelijk is van overheidsbeïnvloeding, een meerjarenplan te maken, waardoor het vraagstuk wordt gehaald uit de vrijwel jaarlijks fluctuerende mogelijkheden, voorkeuren e.d. Zo'n planning behoeft allerminst een ijzeren wet te zijn, waaraan onder geen beding zou kunnen worden getornd. Maar het moet wel een stramien zijn, dat redelijke zekerheid en continuïteit garandeert. Wij hebben dat tot dusverre nimmer gehad. Die meerjarenplanning is echter een absolute voorwaarde om iets te kunnen zeggen over de structureel benodigde bouwcapaciteit. Zij is te meer nodig omdat het tijdstip waarop de nieuwbouw in belangrijke mate afhankelijk zal worden van de vervanging van slechte woningen, met rasse schreden nadert. Een dergelijk vooruitziend beleid geeft niet alleen een beeld van de woningvoorziening welke wij mogen verwachten, het geeft bovendien duidelijkheid voor de bouwnijverheid. In zo'n visie kan men ook het subsidievraagstuk een meer structurele aanpak geven. De flexibiliteit behoeft daardoor allerminst verloren te gaan. Dat die flexibiliteit nodig is, bewijst de ontwikkeling in 1968, die een veel grotere belangstelling te zien gaf voor de gesubsidieerde particuliere bouw dan was verwacht. Men moet zelfs weer contingenteren en verdelen tussen huurwoningen en eigen woningen. Diezelfde ontwikkeling in 1968 geeft ook een duidelijk achterblijven van de ongesubsidieerde bouw te zien. Hier leidde de flexibiliteit tot de belangrijke beslissing dat maximaal 5000 gesubsidieerde particuliere woningen meer zullen worden gebouwd, als die ontwikkeling zich voortzet. Met die toezegging kan het aantal gesubsidieerde woningen in 1968 op 105.000 komen, inclusief de 11.000 welke in een even flexibel beleid reeds eind 1967, bij wijze van voorschot op 1968, om werkgelegenheidsredenen werden beschikbaar gesteld. Men zal het in de moeilijke tijd die wij doormaken niet gemakkelijk iedereen naar de zin kunnen maken met het woningbeleid. Ook wij hebben onze reserves. Maar de algemene indruk van een jaar woningbouwbeleid mag toch een positieve zijn en dat is meer dan menigeen in 1967 meende te mogen verwachten.

Samenwerking tussen Oost en West

Een antwoord aan Stanislaw Jan Rostworowski

door F. G. J. M. Beckers

In zijn pleidooi voor een eerlijke dialoog tussen Oost en West[1]), gebaseerd op wederzijds begrip voor elkaars uitgangspunten, geeft Stainslaw Jan Rostworowski een visie op deze problematiek, die op zijn zachtst gezegd zeer eenzijdig is. Voor het door hem beloofde en ook noodzakelijke wederzijdse begrip is immers vereist, dat de beide ideologische en praktisch-politieke uitgangspunten van Oost, maar ook van West gelijkelijk tot hun recht komen. Anders is een zinvolle dialoog onmogelijk. Ik vraag mij zelfs af, of een dialoog tussen beide ideologieën überhaupt enige kans van slagen heeft. Daarom lijkt het mij realistischer om slechts over de politieke praktijk te praten, zo lang de oppositionele ideologie nog niet vertaalbaar is in termen van de eigen ideologie. Wij mogen immers gerust aannemen dat de verklaring van het spijkerschrift in een veel verder gevorderd stadium verkeert, dan de wederzijdse verklaring van het ideologisch taalgebruik tussen Oost en West. Een voor iedereen toegankelijk verklarend woordenboek zal dus nog lang op zich laten wachten, of geheel uitblijven.

De kernfout van Rostworowski's betoog ligt in zijn uitgangspunt, om de problematiek van de verhoudingen tussen Oost en West tot Europa te beperken. De Verenigde Staten zijn niet slechts politiek, maar ook economisch zeer nauw met West-Europa verbonden; bovendien is er een sterke sociale en culturele band, niet slechts tussen de vs en West-Europa, maar zeer zeker ook tussen de vs en Oost-Europa. Het getuigt daarom van weinig realiteitszin als Rostworowski het begrip „West" wil beperken tot Europa. De Tweede Wereldoorlog en de geschiedenis daarna, hebben ons in één wereld geplaatst, zodat denken in termen van nationale staten of groepen daarvan, thans slechts zin heeft in een zuiver academische discussie en niet in een op de politieke praktijk gerichte dialoog, die nodig is om reële effecten op mondiaal niveau te veroorzaken. Een samenwerking tussen Oost en West, met als doel het bewaren en het verzekeren van de wereldvrede in de breedste zin, moet dus een samenwerking zijn die de huidige twee grote mogendheden geheel omvat, te meer daar de verhouding tussen Oost en West — naast én in samenhang met de ontwikkelingsproblematiek — thans het kernvraagstuk is in onze wereld. Overigens is het

[1]) „Samenwerking tussen Oost en West" door Stanislaw Jan Rostworowski, in „Politiek" no. 5, mei 1968.

duidelijk waarom Oosteuropese schrijvers de vs willen uitsluiten van de dialoog. Het Westerse machtsapparaat wordt dan immers relatief aanzienlijk verzwakt.

De invloed van de Verenigde Staten

Terecht gaat Rostworowski uit van het autonoom bestaan van de Westelijke en Oostelijke landen in Europa, waarbij hij een dialoog onmogelijk verklaart, als deze begint met verklaringen dat „de Westerse landen in leven worden gehouden met behulp van de Amerikaanse dollar, dat zij de voorhoede zijn van het Amerikaanse imperialisme en dat de essentie van hun structuur gelegen is in de uitbuiting van de arbeidersmassa". Overigens deed Walter Ulbricht onlangs in een interview, uitgezonden door de AVRO-TV, en doet Radio DDR bijvoorbeeld dagelijks, niet anders. „Evenmin", zegt Rostworowski verder, „mag men van de Oosteuropese landen beweren dat hun socialistische koers slechts gehandhaafd kan worden met behulp van de militaire macht van de Sovjetunie en dat de regeringsvorm van deze landen noodzakelijkerwijs economische crises en het ontbreken van burgerlijke vrijheden met zich meebrengt". Met de schrijver ben ik het volledig eens dat dergelijke beweringen, die overigens veelal een kern — en soms meer dan dat — van waarheid bevatten, nooit als beschuldigingen geplaatst mogen worden, althans wanneer ze de sfeer voor een effectieve dialoog bederven. Tot mijn grote verbazing bederft Rostworowski verderop in zijn artikel die sfeer: „in de eerste plaats moet West-Europa zich losmaken van de invloed van de Verenigde Staten, wier imperialistische belangen overigens veel verder reiken dan Europa", „dat het (afzien van de bewapeningswedloop en wederzijdse zendingsaspiraties door Oost en West) zou kunnen gebeuren als West-Europa de politieke banden die het met de Verenigde Staten verbinden, verbrak". „Het losmaken van Europees geld van de Amerikaanse dollar en het leggen van grondslagen voor een vrij geldverkeer in heel Europa, is dus het belangrijkste element in de toenadering tussen Oost en West". „Dergelijke (oorlogszuchtige) stromingen zullen zich slechts handhaven, zolang Europa overheerst zal blijven door de ambities van de supermogendheden, waarvan er een, de Verenigde Staten, haar invloed in alle delen van de wereld wil handhaven". Met Stanislaw Jan Rostworowski blijf ik overigens van mening dat een dialoog op basis van dergelijke beschuldigingen onmogelijk is, reden waarom ik geen tegenbeschuldigingen op gelijk niveau over Russisch imperialisme, onderdrukking en discriminatie zal plaatsen, hoewel dat een koud kunstje is.

De algemene tendens in de prille dialoog tussen Oost en West is er een, waarbij de ene kant uitgaat van eigen sociale theorieën en van de opposant nagenoeg gehele aanpassing daaraan eist. Het artikel van Rostworowski is hiervan een (marxistisch) schoolvoorbeeld. Zoals het goede huwelijk een harmonieuze samenlevingsvorm is, waarbij een grote mate van wederzijds begrip, aanpassing en openstelling vereist wordt, zo is harmonieuze en vreedzame coëxistentie en coöperatie van staten slechts mogelijk, als beide partijen het relatieve accepteren en het dogmatische verwerpen en ongerechtvaardigd wantrouwen vervangen

door vertrouwen, bovendien de oorzaken van dat wantrouwen bij de ander wegnemen, na eerlijk zelfonderzoek.

Vrijheid, een eis voor ontspanning

Het is mij helaas niet mogelijk om Rostworowski's woorden stuk voor stuk van commentaar te voorzien, aangezien mijn artikel dan veel langer zou worden dan het zijne. Ik zal mij dus beperken tot enige markante punten, die tekenend zijn voor Rostworowski's denkrichting, die de lezer van marsixtische interpretaties zeer bekend voorkomen en die dus ook geen enkele nieuwe visie of positieve inbreng betekenen.
Inzake het Duitse vraagstuk en de kwestie Berlijn, lees ik bijvoorbeeld niets dat afwijkt van de officiële Oosteuropese standpunten die tot ons doordringen. Van genuanceerd denken over deze en andere wereldproblemen, zoals Westeuropese politici en schrijvers naar believen vrij doen, blijkt ons zelden iets uit communistische landen. Dat kán ook niet, want het begrip vrijheid in communistisch jargon blijkt vaak een geheel andere inhoud te hebben dan het Westen eraan toekent. Ik zal de laatste zijn, die wil beweren dat de communistische landen onder totale onvrijheid gebukt gaan. De aanwezigheid van vrijheid is altijd een kwestie van de mate waarin deze vrijheid bestaat. Zowel in de Westelijke als in de Oostelijke landen zien we nuanceverschillen in die mate. Nemen we bijvoorbeeld de zgn. burgerlijke vrijheden als maatstaf, dan kan er echter tussen Oost en West een duidelijke grens getrokken worden.

Reële en effectieve medezeggenschap van iedereen in alle facetten van het maatschappelijke leven is de hoogste vorm van de vrije, dus menselijke maatschappij. Zonder de zgn. burgerlijke vrijheden kan deze medezeggenschap echter nooit reëel en effectief zijn. Hier ligt het uitgangspunt voor een algemeen wantrouwen dat in de democratische landen bestaat, ten aanzien van de communistische middelen en doeleinden. Dit wantrouwen zou geen bestaansreden meer hebben en dus verdwijnen, indien de burgers in de Oosteuropese landen zouden kunnen genieten van een ware vrijheid van meningsuiting in pers, radio en TV, van vrijheid van reizen over de gehele wereld, enz. Immers, het wantrouwen van de democratische landen ten opzichte van de communistische is geen gevolg van de socialistische structuur, wel van de gebeurtenissen die indringen tegen de Westerse opvattingen van menselijke waardigheid. De stalinistische tijd toonde ons dit in verschrikkelijke mate, maar ook thans zien wij hoe burgers doodgeschoten worden aan de Berlijnse muur, hoe het anti-semitisme groeit in Polen en de USSR, hoe Russische schrijvers en Poolse studenten beperkt worden in hun meningsuiting en soms onderdrukt worden, hoe geheimzinnig de machtswisselingen plegen te geschieden en hoe eenzijdig en propagandistisch de voorlichting vaak is. Sommige van deze uitwassen zien we in zekere mate ook in democratische staten, maar er is een groot verschil: in de dictatoriaal geregeerde landen behoren ze tot het overheidsbeleid, in de democratische landen worden ze door de overheid tegengegaan en bestraft. De huidige ontwikkelingen in Tsjechoslowakije zijn dan ook zeer hoopvol, zowel uit menselijk oogpunt als

met het oog op verbetering van de relaties tussen Oost en West en daarmee van de wereldvrede.

Anderzijds bestaat er in de communistische landen een diep ingeworteld wantrouwen ten opzichte van het Westen. Dit wantrouwen, niet voortkomend uit functionele maar voornamelijk uit structurele oorzaken, is goeddeels gebaseerd op een verkeerd beeld dat men in marxistisch-leninistische kringen heeft van het parlementair-democratische stelsel. Niet voor niets merkt Rostworowski dan ook terloops op dat het parlementair-democratische stelsel absoluut niet past in het socialistische systeem. Hij legt dit uit op de bekende marxistisch-leninistische wijze: „In een in principe klassenloze maatschappij zijn er onvoldoende kansen dat er zich verschillende politieke partijen zouden vormen die de belangen van de in economisch opzicht verschillende sociale klassen zouden vertegenwoordigen. De opvattingen van de burger worden gevormd op basis van de verhouding werkgever-werknemer, en in de socialistische landen is de staat de werkgever. De burgers zijn dus onvermijdelijk vóór of tegen de staat".
Afgezien nog van de erkenning dat de klassenloze maatschappij in feite niet bestaat, zien we ook duidelijk dat Rostworowski het Westen beoordeelt in dogmatisch-marxistische termen van klassestrijd en uitbuitingstheorie. Als waarnemer van de Westelijke politiek moest hij toch beter geweten hebben. De partijen in de parlementaire democratieën hebben immers een duidelijke ontwikkeling doorgemaakt van primair ideologische en klassepartijen, naar primair programma- en volkspartijen, waarbij lidmaatschap en kiezersaanhang vrijwel altijd dwars door alle bevolkingsklassen heenlopen. Vrijwel alle democratische partijen zijn het in grote lijnen eens over de doeleinden; verschillen zien we voornamelijk in de urgentiebepaling. Dit soort meerpartijenstelsel is m.i. dan ook zeker denkbaar in een socialistisch systeem, hoewel de continuïteit van dat systeem op lange termijn in gevaar kan komen. Ieder volk heeft toch recht op het politieke stelsel dat het zelf wenst en in overeenstemming acht met zijn cultuur en sociale structuur.

Democratisering een plicht, ook in het Westen

Het Oosteuropese wantrouwen ten opzichte van het Westen heeft ook een gerechtvaardigd aspect. De Westelijke democratieën tonen een duidelijke tendens om meer verdraagzaam te staan tegenover rechts extremisme en rechtse dictaturen, dan tegenover links extremisme en linkse dictaturen, hoewel de uitwassen van eerstgenoemde even verschrikkelijk en van oorsprong onmenselijker zijn dan die van laatstgenoemde. Bij „extreem rechts" is bovendien zelden sprake van sociale bewogenheid. Snelle en effectieve democratisering binnen de rechtse dictaturen, die vaak Westelijke bondgenoten zijn, is van eminent belang om mee te helpen het wederzijdse wantrouwen te doen verdwijnen, een wantrouwen dat — steunend op propaganda, maar helaas ook op feiten — hoofdoorzaak was van de koude oorlog en zijn huidige naweeën. Verdwijnen deze pijnen snel, dan is het misschien nog niet te laat om door gezamenlijke krachtsinspanning

van alle landen, ongeacht hun politiek systeem, de grote uitdaging van deze eeuw tot een goed einde te brengen: de ontwikkelingssamenwerking, een christelijke, sociale en politieke plicht voor Oost en West.

Ik wil mij tot deze kanttekening bij Rostworowski's betoog beperken, omdat ze — naar ik meen — voldoende aantoont, waar zijn beschouwing een gebrek aan begrip inhoudt en een niet-realistische uitgangspositie inneemt ten aanzien van het Westen. Zonder volledig begrip en realiteitszin, beide wederzijds uiteraard, is een dialoog tussen Oost en West zinloos. Aan samenwerking hoeft zonder deze uitgangspunten zeker niet gedacht te worden.

De nieuwe overwinning van De Gaulle

door dr. K. J. Hahn

Wat zich dit voorjaar in Frankrijk heeft afgespeeld, vanaf de eerste vrij onbetekende relletjes aan de universiteit van Parijs tot de verkiezingen van 23 en 30 juni jl., behoort zeker tot een van de merkwaardigste episodes van de Franse, ja van de Europese politieke geschiedenis. Men mag zich dan ook afvragen, of het bij deze episode zal blijven, of de schitterende overwinning van De Gaulle inderdaad alle vragen heeft opgelost die in deze opwindende weken en dagen aan de orde waren.
De loop der gebeurtenissen is meer dan ongewoon. Verrassende wendingen doen zich voor, adembenemende en dramatische hoogtepunten worden gevolgd door geheel onverwachte pauzes. Wat een onvermijdelijke nederlaag van het regime leek te worden, openbaarde zich als een schitterende, bijna ouderwetse overwinning van de onverwoestbare generaal: het begon met een bijna belachelijke rel in de faculteit te Nanterre, nadat de minister van onderwijs, Peyrefitte, op 22 februari jl. strenge bepalingen voor de interne orde van de studentenflats had uitgevaardigd. In mei kwam het tot een opstand van de studenten en een staking, waaraan volgens ruwe schatting 10 miljoen arbeiders deelnamen. Parijs bood het beeld van een authentieke revolutie, zoals in de tijd van de Franse revolutie, de commune van Parijs in 1870 en de onlusten in de dertiger jaren, toen de linkse partijen met de fascisten in botsing kwamen. Het gehele regime was in gevaar, het staatsbestel en de interne organisatie van het openbare leven leken ieder ogenblik totaal in te storten. De bevolking was in de greep van een paniek, terwijl de openbare diensten, de post, het verkeer, de levensmiddelenvoorziening, enz. lamgelegd waren. Het staatshoofd begaf zich in het geheim naar het buitenland, naar West-Duitsland — zonder de West-Duitse autoriteiten te informeren — om daar met generaal Massu, de commandant van de Franse troepen in de Bondsrepubliek, te onderhandelen.

Een maand na het begin van de ongeregeldheden zijn de verkiezingen gehouden, die een absolute meerderheid voor het gaullisme hebben opgeleverd. De middenpartijen zijn uitgeschakeld, de socialisten hebben hun prestige totaal verloren en Frankrijk biedt het beeld dat André Malraux al lang had voorspeld: „Tussen ons, de gaullisten en de communisten, is er niets".
Ten einde het resultaat van deze ontwikkeling te begrijpen en ook de naaste toekomst voorzichtig te kunnen peilen, roepen wij enkele etappes en verschijnselen van de zeer complexe geschiedenis van deze rebellie in herinnering. Zoals men zich zal herinneren, begon het op 29 maart jl. toen de faculteit van

Nanterre — waar 12.000 studenten zijn ingeschreven en waar de Duitse student Cohn-Bendit al maanden bezig was voor politieke vrijheid en voor de bekende „contestation globale", de „totale strijd" van de filosoof Herbert Marcuse te pleiten — voor 48 uur gesloten werd. Toen de bovengenoemde disciplinaire maatregelen in enkele studentenflats werden toegepast, waar studenten van verschillende kunne elkaar niet meer op hun kamers mochten opzoeken, braken onlusten uit.De kantoren van de universitaire dépendance in Antony, een andere universiteitswijk van Parijs, werden bestormd en begin mei werd Nanterre voor onbeperkte tijd gesloten. Hierop kwam het op 3 mei tot demonstraties in het Quartier Latin, waarbij 500 studenten gearresteerd werden en 22 personen ernstig gewond raakten. De onlusten namen een zeer ernstig karakter aan: de Sorbonne werd bezet, barricades werden opgericht, auto's vernield en het kwam tot gevechten tussen de politie en studenten. Toen op 13 mei de onderhandelingen tussen de Verenigde Staten en Noord-Vietnam in de Avenue Kléber begonnen, was Parijs in oproer.
Minister-president Pompidou trachtte in een radiotoespraak zo veel mogelijk op de overigens gerechtvaardigde eisen van de studenten in te gaan en beloofde uiteindelijk de dringend nodige vernieuwingen in te voeren, zowel wat de gebouwen, de technische organisatie als de interne structuur van de universiteit betreft.

De dingen ontwikkelden zich echter veel sneller dan te verwachten was: de universiteit bevond zich in handen van de studenten, ook in de provincie waren de universiteiten in oproer, de docenten namen zelfs voor een deel aan de onlusten deel, aan de kant van de studenten. Terwijl in de overige Europese hoofdsteden de studentendemonstraties tot de academische wereld beperkt bleven, nam de beweging in Frankrijk — in het klassieke land van de revoluties, de communes, de stakingen en de militaire samenzweringen — vlug een politiek karakter aan: maoïsten, trotzkisten en anarchisten werkten nauw samen met socialisten en communisten, en de revolutionaire vonk sprong over op de katholieke studenten, die tijdens de gebeurtenissen in en na de godsdienstplechtigheden in de binnenstad van Parijs discussies over de revolutie en de immobiele kerk hielden.
In het begin was deze ontwikkeling voor de studenten veelbelovend: op 13 mei trokken de socialisten Guy Mollet en Mitterrand, de „radicaal" Mendès-France en de communist Waldeck Rochet in de optocht van de studenten mee, precies tien jaar na de opstand van de officieren in Algiers, die De Gaulle aan de macht heeft gebracht. Velen vermoedden dat De Gaulle toen de vruchten van zijn tienjarig autoritair regime zou oogsten.

Inderdaad begonnen op 16 mei ook veel arbeiders te staken. Op 21 mei gingen de arbeiders van de grote autofabrieken van Renault, Citroën, Peugeot, Simca enz. in staking en op grond van de nieuwe tactiek van de stedelijke guerrilla werden de fabrieken bezet. Tien miljoen arbeiders hadden het werk neergelegd, de diensten waren lamgelegd. De Franse radio en televisie staakte en het festival van Cannes moest worden afgebroken. Erger kon het nauwelijks!

Gezamenlijke actie van studenten en arbeiders

Wat als een merkwaardige, onduidelijke en padvindersachtige rel van jongelieden begon, groeide dus uit tot een ernstige bedreiging van het gehele regime. Cohn-Bendit legde de grote generaal het vuur aan de schenen. De arbeiders zagen de grote politieke kansen die in deze dynamiek lagen en de drie vakbonden, de CGT (Confédération Générale du Travail; communistisch), de FO (Force Ouvrière; socialistisch) en de CFDT (Confédération Française Démocratique du Travail; de vroegere christelijke vakbeweging) maakten hun eisen bekend: loonsverhoging, minimumlonen van Fr. 1000, verbeteringen op het gebied van arbeidstijd, sociale verzekering en pensioen (vervroeging tot 60 jaar).

In deze dramatische situatie bevond De Gaulle zich op een officieel bezoek in Roemenië. Hij keerde pas op 18 mei, een dag vroeger dan voorzien, naar Parijs terug en hield op 19 mei een radiorede, de eerste van de twee historische toespraken van de president. Ze was een mislukking. De Gaulle onderschatte de kracht van de beweging. Zijn uitspraak: „Réforme oui, chienlit non" (wèl hervormingen, maar geen poppenkast) bewees het, en dit zette dan ook kwaad bloed. Hij gaf wel toe dat een aantal hervormingen nodig waren, zowel op universitair als op sociaal en economisch gebied, maar hij wilde — zoals de grondwet toestaat — weer eens de stem van het volk zelf horen. Hij deelde officieel mee dat op 16 juni een referendum, het vijfde tijdens de Vijfde Republiek, gehouden zou worden, om de regering de machtiging te geven deze hervormingen in te voeren — een ongewone minachting van de wetgevende macht, het parlement.

De politieke partijen beseften goed de kansen die de onlusten onder de studenten en de arbeiders hun boden, en het gevaar dat in het referendum lag. Ze eisten het aftreden van de regering en dienden een motie van wantrouwen in, die evenwel verworpen werd. Opvallend was echter dat een man als oudminister Pisani voor de motie stemde en uit de gaullistische partij trad en dat de leider van de linkse gaullisten, René Capitant, uit de fractie trad, omdat ook hij het met de maatregelen tegen de studenten niet eens was. Natuurlijk werd de motie van de oppositie verworpen, maar het regime verloor voortdurend aan prestige, zodat de communisten het ogenblik gekomen achtten om openlijk de vorming van een volksfrontregering te eisen.

Nu kwam het echter tot een interessante en voor later belangwekkende wijziging in de verhoudingen. Terwijl de linkse partijen en ook de oppositionele middenpartijen, het Centre Démocratique en de niet-gaullistische Onafhankelijken, het referendum verwierpen, nam de communistische vakbeweging (met 1,7 miljoen leden verreweg de sterkste) het aanbod van de regering aan en begonnen de onderhandelingen. Van 25 tot 27 mei werd in een marathonzitting 27 uur vergaderd en een akkoord bereikt — met uitzonderlijke resultaten voor de arbeiders: minimumloon wordt met 40% verhoogd, de loonsverhoging bedraagt 10%, de werkweek wordt geleidelijk tot 40 uur teruggebracht. Bovendien krijgen de vakbonden grotere bevoegdheden in de ondernemingmingen, enz. De arbeiders echter, in het bewustzijn van hun sterke positie en gedekt door de voortdurende onrust in de universitaire wereld, verwierpen deze over-

eenkomst; zij eisten een minimumloon van Fr. 1000, en onmiddellijke invoering van de 40-urige werkweek.

Deze ernstige tegenslag wordt nog onderstreept door de pogingen van de studenten om tot een gemeenschappelijke actie met de arbeiders te komen. Op 27 mei demonstreerden studenten en arbeiders gezamenlijk, maar slechts de vroeger christelijke en de socialistische vakcentrales (CFDT en FO) namen hieraan deel, terwijl de CGT op afstand bleef. Wat is er toen gebeurd? De communistische partij en de door de communisten geleide CGT kwamen, ook op gezag van Moskou, tot het inzicht dat de revolutionaire beweging van de studenten zich aan de strikte marxistisch-leninistische controle van de partij en van de communistische beweging onttrok. De anarchisten, de trotzkisten, de maoisten in al hun schakeringen en verschillende organisaties, alsmede de vrij zwevende aanhangers van Marcuse, Cohn-Bendit, Dutschke enz. werden door de Sovjetrussische pers als „weerwolven" betiteld, die in werkelijkheid — zoals Marcuse — knechten van de bourgeoisie zijn. Hier tekent zich reeds een harmonisering en synchronisering van de actie van de regering met die van de communistische partij af: beide, het regime-De Gaulle en de communistische partij, verwierpen de extremistische linksrevolutionairen. De communistische partij en de CGT waren in een akkoord over loonsverhogingen enz. geïnteresseerd, terwijl de studenten hierin slechts omkoperij zagen. Wat buiten het regime en buiten het communisme stond, moest worden verpletterd.
Nog steeds trachtte de linkse oppositie in deze steeds onoverzichtelijker wordende situatie haar samenhang te bewaren, hoewel de tegenstelling tussen socialisten en communisten ten aanzien van de studentenactie duidelijk was. (Overigens keerden ook vooraanstaande communisten, als de filosoof Roger Garaudy, zich openlijk tegen deze politiek van de partij). Mitterrand stelde op 28 mei voor een voorlopige regering te vormen onder Mendès-France, die door zijn intelligentie en zijn elastische openheid de meeste sympathie onder de studenten verwierf, feitelijk als enige traditionele politicus. Tegelijk verklaarde Mitterrand zichzelf kandidaat voor eventuele presidentsverkiezingen.

Handreiking aan de oppositie

De situatie spitste zich dus steeds meer toe, de stakingen dreigden het land in een chaos te storten en een hoogst gevaarlijk beleidsvacuüm begon. Op 29 mei verdween De Gaulle; niemand wist waarheen. Later bleek dat hij met generaal Massu in Duitsland overleg had gepleegd. Er werden troepenbewegingen rond Parijs opgemerkt. Kennelijk heeft De Gaulle zich goed voor zijn rede voor radio en TV van 30 mei voorbereid en zich van de hem meest vertrouwde steun verzekerd. Op 30 mei maakte hij de fout van zijn eerste rede in deze crisis weer goed. Het was een moedig en krachtig betoog. Frankrijk hoorde de stem van de oude commandant, van de oude verzetsleider, van de man die maatregelen durft te nemen als iemand de orde wil verstoren. Hij kondigde algemene verkiezingen aan, te houden op 23 en 30 juni. Het parlement werd ontbonden. 600.000 Gaullisten demonstreerden op de Champs Elysées. Achttien linkse revolutionaire organisaties werden ontbonden; precies die organi-

saties die ook de communistische partij op de zwarte lijst had staan. De Gaulle deelde dit geschenk aan de grootste oppositiepartij uit, wel wetend dat zij daardoor als deel van het „establishment" werd gecompromitteerd — en dat het later voor linkse arbeiders gemakkelijker zou worden op De Gaulle te stemmen. In dezelfde geest stemde De Gaulle toe in de terugkeer van oud-premier en voormalig OAS-leider Bidault en verleende hij gratie aan generaal Salan, een van de leiders van de opstand van 1961 en van de OAS, om zich ook bij de extreem-rechtse kringen sympathie te verschaffen.
Gelijktijdig werd een nieuwe regering onder Pompidou gevormd. De minister van Onderwijs Peyrefitte, een van de even begaafde als ambitieuze „jonge Turken" van het regime, had al te voren ontslag genomen, omdat hij te zwak was tegenover de studenten. Debré werd minister van Buitenlandse Zaken, Couve de Murville kreeg de post van Financiën en Economie en Maurice Schumann — afkomstig uit de voormalige MRP (Mouvement Républicain Populaire), de christen-democratische partij — verliet het ministerie van Wetenschapszaken en kreeg de verantwoordelijkheid voor Sociale Zaken, een duidelijke beloning, met het oog op de vroegere MRP-kiezers.
De Gaulle was klaar voor de verkiezingen, de kaarten waren zorgvuldig gelegd. Het was ook nodig want het land heeft onder de crisis, een van de zwaarste van zijn jongste geschiedenis, ernstig geleden: volgens Pompidou heeft de staking per week 2% van het nationale inkomen gekost. De goud- en deviezenvoorraad slonk angstwekkend: hij viel van 6027 miljoen dollar terug op 5720 miljoen eind mei en deze verliezen konden alleen worden opgevangen door een bedrag van 745 miljoen dollar op te nemen bij het Internationale Monetaire Fonds. Er werden deviezenbepalingen ingevoerd om de franc te beschermen.

De stakingen, die al lang hadden geduurd, begonnen te verlopen. De partijen moesten zich op de verkiezingen voorbereiden. En de studenten verdwenen door de verkiezingscampagne en de grote economische moeilijkheden van het land uit het middelpunt van de belangstelling. Ook de onlusten namen af. Doordat de communistische partij had toegestemd in het houden van verkiezingen, had zij wederom het regime een dienst bewezen en de onorthodoxe revolutionairen werden daar het slachtoffer van.
De arbeid werd geleidelijk hervat, omdat de sociale voordelen die in de resultaten van de onderhandelingen zaten inderdaad ongewoon groot waren: voor de lager gesalarieerden bedroeg de verhoging 20%, voor de hogere salarisgroepen 10 à 15% en de vakantie werd op twee dagen na vijf weken! De generaal liet zich de rust wat kosten en men vertrouwde erop dat hij zijn oud plan van medezeggenschap van de arbeiders in de onderneming en van winstdeling ernstig zou aanpakken. Dit plan werd in een televisie-interview op 7 juni door De Gaulle zelf nader toegelicht. Door dit alles kon het regime krachtiger optreden tegen de studenten: ze werden midden juni uit de Sorbonne en het Odeon-theater gezet. Intussen begonnen de partijen braafjes, alsof er niets was gebeurd, aan de verkiezingscampagne.
De Gaulle liet niets aan het toeval over: hij hield — zoals gewoonlijk op de zaterdag voor de verkiezingen, als niemand anders verkiezingspropaganda

meer mag voeren — zijn televisietoespraak, hij schakelde radio en televisie ook in de algemene berichtgeving te zijnen voordele in en de gaullisten voerden een grootse propaganda. Bij de oppositiepartijen heerste onzekerheid en verdeeldheid: de communisten en socialisten gingen minder verbonden de campagne in dan bij de totstandkoming van hun coalitie het geval was. De socialisten voelden zich bedreigd door de communisten èn door de groep rond Mendès-France, de links-radicale PSU (Parti Socialiste Unifié). De communisten hoopten op eigen kracht een sterke voorsprong op de socialisten te verkrijgen. De afspraken tussen hen, over de steun aan de wederzijdse kandidaten in de tweede ronde, werkten niet overal. De middenpartijen vertoonden een triest beeld.
De MRP is enige tijd geleden al als partij ontbonden en is thans alleen nog maar een politieke club, terwijl haar vroegere leiders praktisch overal te vinden zijn: Maurice Schumann en mejuffrouw Dienesch zitten in de regering, Pflimlin heeft zich teruggetrokken uit de politiek, Bidault is een rechtse extremist geworden, Lecanuet leidt het Centre Démocrate, en de oud-secretaris-generaal, Fontanet, is een alleenstaande centrum-figuur. Het Centre Démocrate, dat in de plaats is gekomen van de MRP en bij de vorige verkiezingen nl. geen goed figuur had geslagen, nam niet als zodanig aan deze verkiezingen deel, maar liet de kandidaatstelling over aan de fractie — onder de naam „Progrès et Démocratie moderne" — waarvan de voorzitter, Jacques Duhamel (geen MRP-man), Lecanuet veel wind uit de zeilen nam. Een beeld van „cartesiaanse" onduidelijkheid — en zwakte.

De verkiezingen

Het Franse volk, de burger in de provincie, was diep geschokt door de onverklaarbare en onverwachte chaos, waarin hij zich gestort zag. De oppositiepartijen hadden voor een deel hieraan meegewerkt, of boden daartegenover niet voldoende kracht, eensgezindheid en consequentie. Dit alles bood De Gaulle een goede kans.
De uitslag van de verkiezingen voor de Nationale Vergadering was als volgt[1]):

	zetels		*percentages 1e ronde*	
	1968	*1967*	*1968*	*1967*
UDR (gaullisten)[2])	350	242	43,6	37,7
Linkse Federatie[3])	57	118	16,5	19
Communisten	34	73	20	22,5
Centrum[4])	29	39	10,3	12,6
PSU[5])	0	3	3,9	2,2
Rechts (div.)[6])	12	6		
Links (div.)	3	4		
	485[7])	485		

Ook zonder de 51 Onafhankelijken van Giscard d'Estaing beschikt De Gaulle dus over de absolute meerderheid. De linkse partijen hebben allemaal verliezen geleden, behalve de PSU, die in de eerste ronde een winst van 1.7% boekte. Mendès-France zelf werd echter niet herkozen. De centrumgroep „Progrès et

Démocratie moderne", waarin het Centrum van Lecanuet en oud-MRP-leden zitting hebben, viel terug van 39 tot 29 leden en kon alleen met behulp van enkele onafhankelijken de voorgeschreven 30 halen voor een eigen fractie. Het midden is uitgehold, gaullisten en linkse partijen staan als een bedenkelijke antithese tegenover elkaar.
Na de verkiezingen heeft De Gaulle ook nog de regering veranderd. Pompidou werd vervangen door Couve de Murville. Dit is de belangrijkste wijziging. Het betekent in het geheel gezien, dat De Gaulle een zeer sterke binnenlandse positie heeft en dat hij zijn politiek ten aanzien van het buitenland niet behoeft te veranderen. De wijze waarop de nieuwe regering beschermende maatregelen tegen de import uit EEG-landen nam en waarop zij een akkoord met Zuid-Afrika over de aankoop van uranium sloot, zonder Euratom te informeren of te consulteren, laat vermoeden dat De Gaulle zich in de Europese Gemeenschappen alleen maar sterker voelt. Het is dus niet waarschijnlijk dat de politiek van De Gaulle meer Europees of Atlantisch zal worden. Wel is het waarschijnlijk dat in het najaar zowel de studenten als de communisten zullen trachten door nieuwe demonstraties tenminste voor een deel de schade bij de publieke opinie weer in te halen. Dan zal blijken hoe gevaarlijk het is, als in een democratie alleen uitersten tegenover elkaar komen te staan.

---

[1]) De cijfers zijn ontleend aan *Keesings Historisch Archief*, 12 juli 1968.
[2]) UDR: Union pour la Défense de la République = Unie voor de verdediging van de Republiek. Inbegrepen in de cijfers zijn de Onafhankelijke Republikeinen (Giscar d'Estaing), die 51 zetels behaalden.
[3]) Officieel: Fédération de la Gauche Démocrate-socialiste FGDS = Democratisch-socialistische Linkse Federatie. Zij bestaat uit: 1) de socialistische SFIO (Section Francaise de l'Internationale Ouvrière = Franse Sectie van de internationale van de arbeid); 2) de Radicalen, inzoverre ze niet buiten de Federatie zijn gebleven; 3) een aantal politieke clubs, verenigd in de Conventie van Republikeinse instellingen, waaruit Mitterrand afkomstig is.
[4]) Officieel: de fractie Progres et Démocratie Moderne (PDM) = de groep Vooruitgang en moderne democratie; min of meer te beschouwen als fractie van het Centre Démocrate = Democratisch Centrum, waarvan senator Lecanuet voorzitter is. Hiertoe behoort, behalve oud-leden van de opgeheven christen-democratische MRP (Mouvement Républicain Populaire = Republikeinse Volksbeweging), ook een aantal voormalige Radicalen en Onafhankelijken.
[5]) Parti Socialiste Unifié, de links-socialistische Verenigde Socialistische Partij, waaraan oud-premier Mendes-France „verwant" is.
[6]) Het merendeel van deze afgevaardigden bestaat uit niet-ingeschreven Onafhankelijke Republikeinen.
[7]) In deze zetelverdeling zijn de uitslagen van de verkiezingen in twee overzeese districten nog niet verdisconteerd.
(Red.)

Nieuwe Boeken

Dr. J. Berting: IN HET BREDE MAATSCHAPPELIJKE MIDDEN (260 pag.).
Uitgeverij Boom, Meppel (1968).

De socioloog dr. Berting geeft in deze uitgebreide studie een interessante uiteenzetting van de betekenis en de politieke en sociale problemen van het „brede maatschappelijk midden" dat in onze samenleving is ontstaan: de groep van employés, die voor een groot gedeelte moet zijn voortgekomen uit de categorie van handarbeiders. De positie van de grote middengroep is belangrijk, aangezien deze een snel groeiende „sociale laag" gaat vormen. In Nederland groeide de employésector tussen 1947 en 1960 van 20,2 tot 29,8% van de totale beroepsbevolking.
Het boek bevat een omvangrijk onderzoek naar de vertikale en sociale mobiliteit van een groep Amsterdamse administratieve employés, werkzaam op middelbaar niveau in grote organisaties. Bij een vergelijking van de uitkomsten van zijn onderzoek, met de opvattingen over de positie van de middengroepen in vele wetenschappelijke publikaties, heeft de auteur geconstateerd dat de sociologische kennis over de employés in het algemeen nog vrij gering is. Het beeld dat uit zijn onderzoek tevoorschijn komt, geeft een belangrijke aanvulling op deze kennis. De politieke voorkeur, de houding ten opzichte van het werk en de aspiraties van de respondenten en de waardering die zij en anderen van hun positie hebben, werpen een nieuw licht op deze groep. Ook voor politici is een inzicht in de sociologische aspecten van de problemen van het brede maatschappelijke midden noodzakelijk, omdat de technische ontwikkeling in de economie er op wijst dat dit midden een steeds belangrijker plaats in onze maatschappij zal gaan innemen.

Democratisch Centrum Nederland: NAAR NIEUWE POLITIEKE VERHOUDINGEN (160 pag.).
Uitgeverij H. Nelissen, Bilthoven (1967).

Het Democratisch Centrum is een studiegroep van leden van verschillende politieke partijen en enkele partijloze leden. De groep gaat er van uit dat het huidige politieke bestel verouderd is.
Door studie en politieke actie wil de groep komen tot een „reële vernieuwing" van dit bestel, in „democratische geest".
De voorzitter van het DCN, dr. S. W. Couwenberg, spreekt in het voorwoord duidelijke taal, die veel lijkt op de eerste geluiden van D'66. Het oude bestel wankelt op zijn grondvesten, zo schrijft hij. Die wankeling is al begonnen „na de ineenstorting van de christelijke coalitie in 1925".
Als studiegroep doet het DCN zijn naam eer aan. „Naar nieuwe politieke verhoudingen" bestaat uit een deel dat handelt over de partijvernieuwing en een deel waarin de programmatische visie van het DCN zeer ruim is uiteengezet. In vele opzichten verschilt dit praktisch politiek program niet wezenlijk van de benadering van de christelijke partijen. Belangrijk is in dit verband dat ook het DCN de „volle ontplooiing van de menselijke persoonlijkheid in al haar aspecten" wil waarborgen.
Velen zullen wel moeite hebben met de wijze waarop het DCN het kiesstelsel, het parlement en het stelsel van landsbestuur wil inschakelen bij het verkrijgen van nieuwe van politieke verhoudingen.

De in enkele alinea's geformuleerde definitie van het karakter van de KVP zal in onze kring beslist niet overal worden gewaardeerd.
Het DCN acht de manier waarop de KVP haar best doet de belangen van iedere groep in onze samenleving te behartigen en speciaal die groep die het op een bepaald moment het moeilijkst heeft — een eis van christelijke solidariteit — bedenkelijk en ingewikkeld. Dit fundamentele beginsel wordt een „nawerking van het uit de Middeleeuwen daterende beginsel van het politieke corporatisme" genoemd.
Het DCN wenst zich te oriënteren op mens en samenleving „als totaliteit", uitgaande van de polariteit van het menselijk bestaan, een „holistische, integrale benadering". Elke „dogmatische voorkeur" voor een van de „polen" wordt volstrekt afgewezen.
Het DCN stelt zich tot taak als politieke vroedvrouw op te treden, bij het ter wereld brengen van een nieuwe partij die nu nog onzichtbaar is en die — zoals inmiddels voldoende bekend van het DCN — radicaal gedeconfessionaliseerd zou moeten zijn. Een centrumvolkspartij met een dynamische, kritische instelling, zonder „versleten, of historisch tezeer belaste etiketten".
Nadrukkelijk is vooraan in het boek vermeld dat de visie van de studiegroep niet als een definitieve standpuntbepaling mag worden gezien, maar als een voorlopige meningsuiting, die voor aanvulling en correctie vatbaar is.
De politieke discussie is voor geïnteresseerden vaak aanleiding voor meer studie. De corpulente visie van het DCN op de ontwikkeling naar nieuwe politieke verhoudingen is een studie in brede kring zeker waard, temeer omdat correctie mogelijk is.
Th. W.

Prof. Frank L. Schoell: GESCHIEDENIS VAN DE VERENIGDE STATEN (392 pag.), Camera boeken.
Uitgeverij Desclée de Brouwer, Utrecht, 1968.

Een actueel boek, geschreven volgens een geheel nieuwe methode, door Frank L. Schoell, professor aan de universiteiten van Chicago, Tulane en Californië en specialist in de Amerikaanse geschiedenis. Een boeiend en kritisch verhaal, dat vele facetten behandelt van de ontwikkeling van de kleine kolonie Amerika, naar een machtige, rijke Nieuwe Wereld.
Het boek bevat vele interessante gegevens en beschouwingen over de historische en belangrijke huidige ontwikkelingen in dit land, van de eerste bewoners (de indianen), de kolonisatie, het begin van het eigen bestuur, tot de huidige samenleving met zijn machtige sociale organisaties, de problemen van binnenlands bestuur, wrijvingen tussen rassen, de armoede en de volkshuisvesting, die in vele steden nog steeds grote problemen oplevert.
„Geschiedenis van de Verenigde Staten" bevat in een aanhangsel de lijst van vijftig staten in chronologische volgorde, een beknopte geschiedenis in data, de lijst van presidenten, een statistiek van de immigratie en van de aangroei van de negerbevolking, een bibliografie en een uitvoerig personen- en zakenregister.
De Nederlandse vertaling is van Frans van Oldenburg Ermke.

DE NIEUWE WETSONTWERPEN VENNOOTSCHAPSRECHT (85 pag.).
N.V. Uitgeversmaatschappij A. E. E. Kluwer, Deventer, 1968 (*f* 8,50).

In deze publikatie wordt door een tweetal deskundige auteurs een uitvoerige toelichting gegeven op de bij de Staten Generaal ingediende wetsontwerpen: het ontwerp van wet op de jaarrekening van ondernemingen door mr. Th. S. IJsselmuiden, het ontwerp van wet tot herziening van het enquêterecht door mevr. mr. C. J. H. Lankhof-Verboom. Na een algemene beschouwing over de ontwerpen van wet volgt een artikelsgewijze bespreking, waarbij betrokken wordt de bij de wetsontwerpen gegeven memorie van toelichting. Het is een goede gedachte geweest deze degelijke beschouwing zo snel na het verschijnen van de betreffende wetsontwerpen en vóór de behandeling in het parlement het licht te doen zien.

DE AUTEURS IN DIT NUMMER:

Drs. H. A. M. Elsen is vice-voorzitter van de Katholieke Volkspartij.

Prof. dr. H. W. J. Bosman is hoogleraar in het geld-, krediet- en bankwezen aan de Katholieke Hogeschool in Tilburg en lid van het bestuur van de sociaal-economische commissie van de KVP.

Dr. L. H. J. Crijns is hoofd van de afdeling Arbeidsvraagstukken van de Europese Gemeenschappen en lid van de sociaal-economische commissie en de commissie internationale politiek en de contactgroep EEG-vraagstukken van de KVP.

Mr. F. H. J. J. Andriessen is lid van de Tweede Kamer voor de KVP en secretaris-directeur van het Katholiek Instituut voor Volkshuisvesting.

F. G. J. M. Beckers studeert politieke en sociale wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is lid van de commissie internationale politiek van de KVP. De heer Beckers heeft enkele studiereizen naar Oost-Duitsland gemaakt.

Dr. K. J. Hahn is geboren in Tsjechoslowakije. Thans is hij correspondent van het dagblad De Tijd in Rome en medewerker van het Internationaal christendemocratisch studie- en documentatiecentrum aldaar. Hij is oud-secretaris internationale zaken van de KVP.

Mogelijkheden bij de uitvoering van de motie-Engels

een vraaggesprek met dr. F. H. M. Grapperhaus, staatssecretaris van Financiën

door Theo Westerwoudt

De Tweede Kamer heeft in juni, bij de behandeling van de regeringsnota over de ontwikkeling van het noorden des lands, met 79 tegen 44 stemmen een motie aangenomen van de KVP-afgevaardigde P. J. Engels, die zich als vertegenwoordiger van het noorden, in dit debat krachtig heeft ingezet voor zijn gebied. De motie van de heer Engels, die mede was ondertekend door vertegenwoordigers van de andere regeringspartijen, luidde als volgt:

„De Kamer, van oordeel:
dat voor het voeren van een actief industrialisatiebeleid het instrument van de overheidsdeelneming van groot belang kan zijn;
dat de middelen hiervoor in belangrijke mate gevonden kunnen worden door het geheel of gedeeltelijk beëindigen van bestaande overheidsdeelnemingen, voor zover zij hun stimulerende functie reeds hebben vervuld;
nodigt de regering uit om in daarvoor in aanmerking komende gevallen deze deelnemingen af te stoten of geheel te verminderen, ten einde met de vrijkomende gelden overheidsdeelnemingen tot stand te brengen in vestigingen in stimulerings- en herstructureringsgebieden".

Tegen deze motie stemden de fracties van de PvdA, CPN, PSP en de Boerenpartij. Het idee van de heer Engels zou kunnen zijn ontsproten aan het KVP-rapport „Naar een nieuwe industrialisatieronde".[1]) De inhoud van de motie is ook een stuk uitvoering van het KVP-verkiezingsprogramma. Bij de kabinetsformatie, begin 1967, heeft drs. Schmelzer daartoe al een eerste stoot gegeven, in de wensen die hij namens de KVP over het regeringsprogramma kenbaar maakte[2]). In elk geval kan de motie voor de regering een waardevolle bijdrage zijn, om verbetering te brengen in de huidige moeilijke sociaal-economische situatie in de stimuleringsgebieden.
Minister De Block van Economische Zaken zei tijdens het debat sympathiek tegenover de motie van de heer Engels te staan. Hij zei dat in overleg met zijn betrokken amtgenoot moet worden bezien, hoe in concreto aan de wens van de Kamer gevolg kan worden gegeven.

---

[1]) „Naar een nieuwe industrialisatieronde". Rapport van de Katholieke Volkspartij, (1965) Uitgave KVP.
[2]) „Regeringsverklaring 18-4-'67 en documenten, gewisseld tijdens de kabinetsformatie". Staatsdrukkerij (1967.)

Nagegaan moet worden, aldus mr. De Block, of bepaalde delen van het aandelenpakket van de staat, voor het te gelde maken in aanmerking kunnen komen, wanneer de vervangende deelneming in het noorden actief en doelmatig kan worden gebruikt.

De KVP-fractie zal dan ook reikhalzend uitzien naar een speciale nota over de regionale ontwikkelingsgebieden, die de minister deze maand bij zijn begroting zal aanbieden. In die positie, zo heeft de redactie van POLITIEK geoordeeld, kan men de betrokken ministers moeilijk vragen hun mening over deze kwestie te geven.
De staatssecretaris van Financiën, dr. Grapperhaus, — die direct betrokken is bij de kapitaalvoorziening en bij het fiscaal klimaat van het bedrijfsleven — was echter bereid zijn visie op de mogelijkheden bij de uitvoering van de motie te geven. Hij geeft in dit vraaggesprek alleen zijn mening over dat gedeelte van de motie, dat over het vrijmaken van staatsbezit handelt. De alternatieve aanwending van de overheidsmiddelen is een werkterrein voor andere leden van het kabinet.

Excellentie, kunt u de motie van de heer Engels persoonlijk even positief waarderen als minister De Block en acht u het mogelijk dat, door verwezenlijking ervan, in de probleemgebieden nieuwe of bestaande basisindustrie(en) — en daarmee de zo dringend noodzakelijke structurele werkgelegenheid — op gang kan worden geholpen?

Wat het eerste gedeelte van uw vraag betreft, wil ik u graag mededelen dat ik mij bepaald even positief tegenover de motie-Engels opstel als de heer De Block dat heeft gedaan. Het tweede gedeelte van uw vraag is moeilijker te beantwoorden. Ik ben geneigd die vraag bevestigend te beantwoorden, waarbij ik mij realiseer dat het stichten van een nieuwe basisindustrie een investering vergt, waarvan de orde van grootte dichterbij de honderden dan bij de tientallen miljoenen ligt.

Bij het beoordelen van de motie van de heer Engels is de vraag die het eerst naar voren komt: moet het deelnemen van de overheid in de financiering van bedrijven, of de mogelijke vermindering in die deelneming in bepaalde ondernemingen zoals ze nu bestaat, worden gezien als een kwestie van beginsel of van doelmatigheid?

Ik meen dat ten aanzien van uw vraag een onderscheid moet worden gemaakt. De besteding van overheidsgelden in de sociaal-economische sfeer moet in beginsel zodanig plaatsvinden dat het *hoogste sociaal-economisch rendement* wordt verkregen. In zoverre zou ik dat dus als een principiële aanpak willen zien. Dat is een beginsel en vanuit dit beginsel moet men oordelen over de vraag in welke situatie dat hoogste sociaal-economisch rendement wordt verkregen.
Bij de beantwoording van deze vraag komt naar mijn mening de doelmatigheid aan de orde, omdat de manier waarop de besteding van overheidsgelden in de sociaal-economische sector plaats vindt, uiteindelijk een zaak is van het afwegen

van prioriteiten. Ik kan me voorstellen dat de overheid dat geld blijvend wil steken in een onderneming, b.v. om sociaal-economische overwegingen, om redenen die verband houden met onze defensie, om overwegingen van buitenlands beleid.
Ik kan me echter ook voorstellen dat de overheid, in verband met het creëren van nieuwe werkgelegenheid, in een bepaalde tak van industrie gaat deelnemen en dat op een gegeven ogenblik die financieringsfunctie van de overheid kan worden overgenomen door de particuliere belegger.
In zo'n geval gebeurt het volgende: De overheid heeft door haar deelneming een bepaald bedrijf een basis om te opereren gegeven. Zulk een deelneming kan uitkomst bieden, wanneer de risico's voor investeringen door de particuliere belegger te groot zijn, zoals het geval was bij de stichting van de Hoogovens, maar die deelnemeing kan ook uitkomst bieden in de situatie dat de onderneming voorlopig niet rendabel is in privaat-economische zin, hoewel ze in publiek-economische zin (werkgelegenheid) wel rendabel is. De laatste reden kan voor de overheid uiteraard een stimulans zijn om deel te nemen.
Als nu die onderneming op zeker ogenblik ook privaat-economisch rendabel is, dan is de financieringsfunctie voor de overheid in dat bedrijf niet meer belangrijk en dient haar financieringsfunctie door de particuliere belegger te worden overgenomen, althans in de gevallen welke zich daarvoor lenen.

Kunt u nader concretiseren welke gevallen zich voor afstoting zouden lenen?

Voordat ik op deze vraag in ga, zou ik willen opmerken dat het eigenlijk niet juist is dat alleen maar wordt gesproken over staatsdeelnemingen. Het woord staatsdeelneming is voor een aantal van de als zodanig aangeduide aandelenparticipaties in het bezit van de staat, een misleidende uitdrukking.
Ik zou naar analogie van de terminologie welke in het bedrijfsleven wordt gehanteerd, willen spreken van *staatsdeelnemingen* en *staatsbeleggingen*. Een staatsdeelneming is dan aanwezig, indien met het aanhouden van de deelneming nog een ander doel wordt gediend, dan hetwelk voortvloeit uit het aandeelhouderschap sec. Onder dit laatste versta ik de functie van de aandeelhouder als kapitaalverschaffer, met het doel dividend te krijgen; dit is derhalve de beleggingsfunctie. Er is eerst sprake van een deelnemingsverhouding, indien het aandelenbezit naast de beleggingsfunctie nog een andere functie vervult. Soms wordt de beleggingsfunctie zelfs geheel overschaduwd door die andere functie. Die andere functie kan van allerlei aard zijn, b.v. uitoefening van macht over een leverancier of over een afnemer, marktbeheersing etc. Wanneer we dit transponeren naar het gebied van de staat, dan kan de staatsdeelneming gebaseerd zijn op de wenselijkheid om bepaalde basisindustrieën te controleren, de noodzaak een bepaald monopolie zelf in handen te houden, overwegingen van monetaire politiek, van defensie, etc. Een echte staatsdeelneming zal derhalve niet mogen worden afgestoten zolang de functie, welke door middel van de deelneming van de staat door deze wordt uitgeoefend, een hoger sociaal-economisch rendement afwerpt dan enige andere alternatieve aanwending van gelden, welke zijn geblokkeerd in de staatsdeelneming.

Geheel anders is het echter met de *staatsbeleggingen*. Omdat het aanhouden van de staatsbeleggingen niet een doel op zichzelf is — in mijn terminologie van zoëven, omdat door het aanhouden geen bepaalde functie door de staat wordt vervuld — is de vraag van het al dan niet afstoten een zuivere financieringskwestie geworden, waarbij het nut dat de aandelen bij aanhouden van de belegging opleveren, moet worden afgewogen tegen het nut dat kan worden verkregen, door een andere aanwending van de gelden welke vrijkomen. In dit licht gezien, spreekt de motie-Engels voor mij boekdelen. Het verkopen van een *staatsbelegging*, ten einde daardoor de werkgelegenheid te bevorderen, spreekt mij sterk aan.
Wat vroeger een staatsdeelneming was, kan in de loop der tijd een staatsbelegging zijn geworden. De aandelen Hoogovens zijn destijds door de overheid aangekocht, met het oog op de noodzaak dat ons land zou beschikken over deze basisindustrie en omdat de risico's voor stichting daarvan voor de particuliere belegger te groot waren. De Hoogovens zijn inmiddels uitgegroeid tot een florerend bedrijf. Indien men meent dat er geen noodzaak is dat de staat in deze industrie nog een speciale invloed uitoefent, dan zijn de aandelen-Hoogovens nu een staatsbelegging geworden.

Kunt u een voorbeeld noemen van een staatsdeelneming, waarbij het de staat begonnen is om andere belangen dan alleen de belegging van geld?

Op het specifieke terrein van het Ministerie van Financiën is de Nederlandsche Bank NV, waarvan de staat het hele aandelenkapitaal ad f 20 mln. in bezit heeft, daar een goed voorbeeld van. De Nederlandsche Bank heeft enerzijds een bedrijfsmatig karakter. Anderzijds is de functie van deze instelling in het Nederlandse monetaire bestel — het „bewaken" van de gulden en de betalingsbalans — van een zodanige aard, dat het volslagen onmogelijk zou zijn, dat ooit aandelen van de Nederlandsche Bank zouden worden verkocht. Men kan zelfs zover gaan, dat het meer om historische redenen is, dat hier sprake is van een naamloze vennootschap. Aan de andere kant is de gekozen vorm van een NV heel geschikt, juist om het feit dat de functie van de Nederlandsche Bank ten dele ook een bedrijfsmatig karakter draagt.
Bij de Nederlandsche Bank bestaat dus duidelijk een andere reden voor de staat om deel te nemen, een reden waaraan de beleggingsfunctie ondergeschikt is. Dat er aan dat laatste element door de overheid toch belang wordt gehecht, blijkt wel uit de verantwoording van de opbrengst van de aandelen Nederlandsche Bank, die ieder jaar in de miljoenennota is te vinden.
Andere voorbeelden van staatsdeelnemingen zijn de PTT en de Nederlandse Spoorwegen. De PTT is geen NV, de Nederlandse Spoorwegen wel. Bij deze twee bedrijven ligt — gezien de aard van hun dienstverlening — de noodzaak van de monopoliepositie van de staat voor de hand, omdat anders — macro-economisch gezien — een enorme verspilling van kapitaal zou plaatsvinden. In die situatie is het dus gewenst dat de monopoliepositie door de overheid wordt beheerd, om te vermijden dat een monopolist exhorbitante winsten zou kunnen maken, door ongemotiveerde prijsopdrijvingen. Daar komt dan nog een ander belang van de

overheid bij, dat te maken heeft met buitenlandse betrekkingen en met onze veiligheid: in tijden van nood is het zeer gewenst dat de regering over haar eigen verbindingen kan beschikken.
Het ligt dus wel voor de hand, dat de overheid ook bij deze bedrijven niet direct denkt aan een verkoop van aandelen.

Het belang van de werkgelegenheid

Kunt u ook een voorbeeld noemen van staatsbeleggingen?

De participatie van de staat in de Koninklijke Zout — Organon NV is een typische staatsbelegging. In het debat over de motie-Engels heeft de heer Engels als voorbeeld Hoogovens genoemd.
Bij de vraag of Hoogovens een staatsbelegging of een staatsdeelneming is, moet eerst worden bezien wat het doel is van de deelneming van de staat in dat bedrijf. Is dat doel nog steeds dat de staat in die basisindustrie haar zeggenschap wil houden? Als dat het geval is, dan dient men af te wegen of het aanhouden van *deze* zeggenschap, in *deze* basisindustrie, sociaal-economisch meer rendement oplevert dan het aanwenden van de middelen die zouden vrijkomen bij verkoop van de aandelen Hoogovens, in b.v. bevordering van regionale werkgelegenheid. Het ligt niet op mijn terrein die vraag nu te beantwoorden.
Ik wil echter wel duidelijk stellen dat men deze vraag al te gemakkelijk omzeilt, indien men zegt dat de staat een zeggenschap in de Hoogovens *moet* houden en dat op grond daarvan al, de afweging van het sociaal-economisch rendement (werkgelegenheid) niet meer aan de orde kan komen. Ik wil er daarbij op wijzen dat de heer Engels bij zijn motie ook zeer terecht de Hoogovens als een *voorbeeld* heeft genoemd, alleen om concreet te wijzen op de noodzaak om af te wegen hoe de overheidsgelden het meest doelmatig kunnen worden geïnvesteerd, hoe ze het hoogste rendement opleveren.

In dezelfde lijn, zou naar mijn oordeel als voorbeeld genoemd kunnen worden het belang dat de staat heeft in de Kon. Ned. Middenstandsbank, de Staatsmijnen en de KLM.
Ik kan mij voorstellen dat men bij dat afwegen eerder geneigd is het aandelenbezit van de staat in de KLM te handhaven dan de deelneming in Hoogovens en de Middenstandsbank, omdat bij deze laatste twee participaties de noodzaak om de zeggenschap te handhaven, minder sterk spreekt.
Met betrekking tot de Hoogovens kan men dan opmerken dat er ook andere basis-industrieën zijn, waarin de staat niet deelneemt en met betrekking tot de Nederlandse Middenstandsbank moet de evolutie van dit bedrijf in aanmerking worden genomen. De Nederlandse Middenstandsbank heeft zich ontwikkeld tot een normale handels- en depositobank en dan vraag ik mij af, of de staat juist in deze bank een meerderheidsbelang moet hebben.

U heeft het belang en de noodzaak aangegeven van het hoogste sociaal-economisch rendement van de overheidsmiddelen. Hoe ziet u het rendement van Staatsmijnen en Hoogovens nu in vergelijking met het rendement dat kan worden verkregen,

wanneer de overheid zou gaan deelnemen in andere industrieën, b.v. in nieuw te vestigen bedrijven in het noorden?

Hoe meer men bij een bepaalde participatie van de staat kan zeggen, dat de deelnemingsfunctie op de achtergrond is geraakt en de beleggersfunctie op de voorgrond, des te sterker spreekt dan het argument dat dit vermogen van de staat tot een „dood vermogen" is geworden. Ik gebruik hier de uitdrukking „dood vermogen" om de tegenstelling aan te duiden tot de mogelijkheid om de in staatsbeleggingen vastgelegde overheidsgelden te laten rouleren. Wanneer de overheidsgelden er mede toe hebben geleid, dat een fabriek is gebouwd en blijvend als zodanig wordt benut, dan hebben in zoverre die gelden hun werk gedaan, doordat de werkgelegenheid is verbeterd. Die gelden zouden nu zo snel mogelijk weer moeten worden teruggetrokken om opnieuw te worden geïnvesteerd en opnieuw werkgelegenheid te bevorderen. Dat kan echter pas wanneer investering rendabel is geworden. Wanneer de investering niet rendabel wordt, zijn de gelden verloren en kunnen zij maar eenmaal werken. Men kan het ook zo stellen: de top-financiering door de staat is niet of onvoldoende rendabel in de aanvang. Indien echter de bedrijfsuitkomsten ertoe leiden dat ook dit gedeelte van het in de onderneming werkzame vermogen rendabel wordt, dan is het mogelijk dat de financieringsfunctie van de staat wordt overgenomen door de particuliere belegger. Nu mag men niet zeggen, zoals drs. Den Uyl deed in het debat naar aanleiding van de motie-Engels, dat op deze wijze de particulier gaat profiteren van de overheidsgelden die aan de industrie ter beschikking zijn gesteld. Het is namelijk heel duidelijk dat een afstoten van zo'n staatsdeelneming gebeurt tegen een prijs, waarin alle goede en slechte kansen zijn verdisconteerd. Ik heb dan ook met veel belangstelling en instemming gelezen wat hierover in het blad „Ruim Zicht" van het NKV[1]), in een commentaar op een artikel van de heer Den Uyl in datzelfde blad, is geschreven. „Ruim Zicht" schreef, dat zelfs als de overheid de aandelen van staatsmijnen zou verkopen, de claim van de overheid op de opbrengst van de gaswinning niet kleiner hoeft te worden, omdat die claim een reële zaak is en in de prijs van de aandelen kan worden verdisconteerd.
De stelling van de heer Den Uyl, dat men een cadeautje van belastinggelden zou geven aan de particulier, bij de verkoop van staatsaandelen, is naar mijn idee beslist onjuist. Waar en hoe die overheidsmiddelen dan opnieuw worden belegd, is een apart vraagstuk.

Voorwaarden bij het vervreemden van staatsbezit

De heer Goudswaard (ARP) heeft bij de indiening van zijn motie — die verband houdt met de motie van de heer Engels — een aantal voorwaarden gesteld voor het verkopen van staatsbezit in het algemeen. Wat is uw mening over deze voorwaarden?

De eerste voorwaarde komt ongeveer op het volgende neer: het afstoten van-

[1]) d.d. 17 juli 1968 (red.)

staatsbezit is niet een doel op zichzelf, maar dient alleen plaats te vinden als er een mogelijkheid is om nieuwe deelnemingen aan te gaan. Daarmee kan ik me verenigen, mits men dit ruim wil bezien. Zowel het verwerven van staatsdeelnemingen en staatsbeleggingen als het afstoten daarvan, moet worden gepast in de conceptie die ik al eerder noemde, dat het overheidsgeld het hoogste sociaaleconomisch rendement dient te leveren.

Zolang men geen betere bestemming voor de overheidsmiddelen heeft, dan belegging in b.v. aandelen Koninklijke Zout-Organon, dienen die aandelen uiteraard niet te worden verkocht.

De tweede voorwaarde is, dat het afstoten van een staatsdeelneming alleen mag plaatsvinden, wanneer de stimulerende functie door de overheid in een bepaald bedrijf is vervuld. Deze voorwaarde is in mijn theorie volkomen logisch, want zolang de stimulerende functie niet is vervuld, heeft de deelneming haar sociaaleconomisch rendement nog niet afgeworpen en is b.v. dat bedrijf nog niet in die positie dat het alle werkgelegenheid biedt, die het bij het volledig benutten van alle mogelijkheden kan bieden.

Indien de staat geld in een onderneming steekt en dit geld is op een bepaald moment nog niet rendabel, dan is de constante waarde van de toekomstige winsten minder dan de nominale waarde van de kapitaalsdeelneming, misschien zelfs wel nihil. In dat geval heeft het voor de staat geen enkele zin om die deelneming af te stoten. Wanneer men op zo'n moment die deelneming wel zou afstoten, dan zou er inderdaad sprake zijn van — zoals de heer Den Uyl heeft gezegd — het geven van een cadeautje aan een particuliere belegger.

Goede kansen voor kleine spaarders

De derde voorwaarde van de heer Goudswaard is, dat het afstoten van staatsbezit zou moeten gebeuren d.m.v. het uitgeven van kleine coupures. Ik meen dat deze voorwaarde niet noodzakelijk moet worden verbonden aan elk afstoten van staatsbezit. De heer Den Uyl heeft het in zijn artikel in „Ruim Zicht" bezwaarlijk genoemd, dat het zogenaamde volksaandeel zou worden betrokken in de bedrijven waarvan de staat het eerst haar aandelenbezit zou kunnen verkopen, vanwege de conjunctuurgevoeligheid van die bedrijven. Voor dat standpunt heb ik begrip, maar toch behoeft het idee van de kleine coupures daarmee niet van de baan te zijn.

Er zijn immers diverse mogelijkheden om aan dit bezwaar tegemoet te komen, waarvan ik als voorbeeld geef, dat men een beleggingsmaatschappij opricht die ten dele in af te stoten staatsbezit belegt en die zelf kleine coupures uitgeeft.

Naar mijn mening mag men de verkoop van staatsbezit in kleine coupures dus niet afwijzen, maar het gaat me aan de andere kant ook wel wat ver om dit als voorwaarde te stellen.

De heer Den Uyl heeft in het kamerdebat over de motie-Engels gezegd, dat de afstoting van staatsbezit uitermate ongewenste gevolgen voor de vermogensverhoudingen zal hebben. U hebt zojuist al gewezen op de mogelijkheid van kleine coupures. Ziet u het bezwaar van de heer Den Uyl ook?

Deze opmerking van de heer Den Uyl is mij niet duidelijk. Reeds nu zijn er vele ondernemingen die aandelen in kleine coupures uitgeven, hetgeen verspreiding van deze aandelen bevordert. Maar goed, de heer Den Uyl ziet daar bezwaren tegen. Laten we aannemen dat de door mij zoëven geschetste mogelijkheid via een beleggingsmaatschappij evenmin wordt benut. De door de staat afgestoten aandelen zouden dan door de wat grotere beleggers gekocht worden. Trekt dit de vermogensverhoudingen scheef? Het lijkt mij niet, want die beleggers betalen toch de juiste prijs! Hadden ze het afgestoten staatsaandeel niet gekocht, dan hadden ze iets anders gekocht. M.a.w. ik zie niet in waarom nu juist de verkoop van staatsaandelen de vermogensverhoudingen scheef zou trekken. Dit geldt temeer, indien men in aanmerking neemt dat juist die staatsaandelen welke het eerst voor verkoop in aanmerking komen, een beursnotering hebben. Degene die zulk een aandeel koopt, weet niet eens dat het van de staat afkomstig is.

In dit verband zou ik u willen vragen of de consequenties voor een bedrijf als b.v. Hoogovens, bij een eventueel afstoten door de overheid van haar aandelen, te overzien zijn. Hoe zal de Beurs reageren?

Het hangt er natuurlijk van af hoe groot een dergelijke aandelentransactie is. Hoe groter de omvang, hoe zorgvuldiger de operatie moet worden voorbereid. Ik wijs hierbij op de herplaatsing door Koninklijke Zout-Organon van grote aandelenpakketten, welke als gevolg van fusies waren uitgegeven. Deze secondary offering is een groot succes gebleken. Ik zie niet in waarom dat niet zou kunnen bij de verkoop van staatsaandelen.

Maar wanneer de overheid nu een bepaalde deelneming zou verkopen en dan niet in kleine coupures, ziet u dan niet het gevaar dat de aandelen naar het buitenland zullen gaan?

Bij sommige beleggingen van de staat, zoals Hoogovens en Koninklijke Zout-Organon, zijn grote delen van het uitstaande kapitaal reeds in handen van buitenlandse beleggers. Daar hoeft men niet zo bang voor te zijn. In de eerste plaats merk ik op dat ook Nederlandse beleggers in buitenlandse ondernemingen zijn geïnteresseerd. Er is geen groter goed voor de wereldeconomie dan dat over en weer grote beleggingen — uit het ene in het andere land en omgekeerd — plaatsvinden. Ik ben wel met u eens dat er gevaren aan zijn verbonden, wanneer die beleggingen eenzijdig zouden zijn, b.v. dat buitenlandse beleggers alleen in Nederland gerechtigd zouden zijn, zonder dat Nederlanders in het buitenland zouden beleggen.
In de tweede plaats merk ik op dat ons vennootschapsrecht dermate soepel is, dat het de grote ondernemingen in staat stelt zich de juridische basis te verschaffen, om zich tegen te grote buitenlandse invloed te verweren.

Hoe ziet u de functie van de staatsdeelneming bij fusies van bedrijven?

Bij een fusie is er een geheel andere noodzaak voor de staat, om zich te bezinnen op haar bezit in zo'n onderneming. In zo'n geval krijgt de staat ook aandelen

van de andere onderneming die met het staatsbedrijf fuseert. Dan moet de staat opnieuw oordelen, over de vraag of de aandelen in dit gefuseerde bedrijf moeten worden aangehouden en ik kan me situaties voorstellen, waarin de staat zich in een dergelijk geval zal terugtrekken. Ik kan me zelfs voorstellen dat de staat aan de nieuwe gefuseerde onderneming als voorwaarde zou stellen, dat een nieuwe basisindustrie moet worden opgebouwd. In die situatie is het duidelijk dat het staatsbezit wordt gereactiveerd in het kader van het werkgelegenheidsbeleid.

De heer Goudswaard heeft gezegd dat er mogelijkheden moeten zijn om de zeggenschap van de staat te behouden, maar tegelijkertijd de financieringsfunctie van de staat op de achtergrond te stellen. Hoe staat U daar tegenover?

Ik kan mij in eerste instantie verenigen met hetgeen minister De Block daarover heeft gezegd, dat er op neer komt dat als je geen belang hebt, je ook geen invloed behoort te hebben. Het is altijd een gevaarlijke zaak om belang en invloed te scheiden. Daartegenover staat dat deze scheiding regelmatig in het vennootschapsrecht voorkomt. Ik ben het dus in het geheel niet eens met de heer Den Uyl, die in de Tweede Kamer heeft gezegd dat dit in ons vennootschapsrecht niet kan. Een grote onderneming, waarvoor buitenlandse beleggers veel belangstelling hebben, kan toch in Nederlandse handen blijven door proiriteitsrechten en andere vormen van bescherming, die op de Beurs via een administratiekantoor worden geboden. Het is dus wel degelijk mogelijk om tot een scheiding te komen tussen het belang dat men heeft en de invloed die men uitoefent. Het is alleen de vraag of die scheiding nuttig en verstandig is.
Het is derhalve in beginsel wel mogelijk om de gedachte van de heer Goudswaard te volgen. Wanneer de overheid een deel van haar aandelenpakket in een beleggingsmaatschappij inbrengt tegen uitgifte van aandelen- en de aandelen aan die beleggingsmaatschappij verkoopt, kan wel een zodanige constructie worden gemaakt, dat de overheid in zulk een beleggingsmaatschappij invloed uitoefent. Via de beleggingsmaatschappij heeft de overheid dan ook invloed op de ondernemingen waarin door de beleggingsmaatschappij wordt geparticipeerd en welke voorheen staatsdeelnemingen of staatsbeleggingen waren.

De woorden van de heer Grapperhaus en de overtuiging waarmee hij de wens van de KVP-fractie uitdraagt, wekken bij ons de verwachting dat het kabinet uit de motie - Engels zal halen wat er in zit.
Voor de ontwikkeling van de regionale stimuleringsgebieden is dat ook broodnodig.

De medezeggenschap van de werknemers, bezien in het licht van de huidige ontwikkelingen

door mr. dr. Th. E. E. van Schaik

Er is de laatste jaren veel geschreven en gepubliceerd omtrent het begrip medezeggenschap. Er bestaat geen enkele twijfel dat iedereen het erover eens is, dat „in een of andere vorm" de medezeggenschap van werknemers bevorderd moet worden. Men is sinds lang tot de erkenning gekomen dat de werknemer geen object, geen factor van de kostprijs is, maar een subject, een medewerker die medeverantwoordelijkheid draagt voor de doeleinden van de onderneming. Dit impliceert inspraak, een recht van medespreken. Zoals hiervoren al tussen aanhalingstekens werd aangegeven, gaat het bij het realiseren van de medezeggenschap om de „een of andere vorm", waarin de medezeggenschap tot uitdrukking komt. En nu lopen wat betreft de vorm, de formalisering van de medezeggenschap, hier en daar de meningen uiteen. Het ligt voor de hand dat dit streven naar vergroting van de werknemersinvloed, de vrees doet ontstaan van een aantasting van het slagvaardig beleid van de ondernemer.

Bezien wij de onderneming als een maatschappelijk verschijnsel, als een samenwerkingsverband van arbeid, kapitaal en leiding, dan zal het duidelijk zijn, dat de ontplooiing van de medezeggenschap van de factor arbeid, binnen dit samenwerkingsverband samengaat met het steeds opnieuw uitbalanceren en harmoniseren van verhoudingen om tot een evenwichtig samenspel binnen dit samenwerkingsverband te komen. Het hoeft daarom geen verwondering te wekken, dat de concrete vormen, waarin de medezeggenschap thans zichtbaar wordt, het stempel van een compromis in zich dragen.

Alvorens een bespreking te wijden aan deze concrete, thans actueel aan de orde zijnde onderwerpen, wil ik opmerken dat het medezeggenschapsvraagstuk niet enkel een kwestie is van het verlenen van inspraak binnen een onderneming. De medezeggenschap is pluriform en variabel, ze kan direct en indirect zijn en zich afspelen op verschillend niveau.
Ik behoef slechts te vermelden de invloed van de werknemers op vrijwel alle belangrijke sociaal-economische maatregelen van de regering, die immers eerst ter advies aan de SER — werkgevers, werknemers en kroonleden — worden voorgelegd. Eveneens op landelijk niveau bestaat er medezeggenschap in bijvoorbeeld de besturen van de Ziekenfondsraad en de Sociale Verzekeringsraad. Als ik nog noem de inspraak op het niveau van de bedrijfstak, de onderneming, onderdelen van de onderneming en

de onmiddellijke werkomgeving, dan meen ik heel even aangestipt te hebben dat het medezeggenschapsvraagstuk een complexe en gevarieerde aangelegenheid is.
In het bestek van dit artikel wil ik mij thans beperken tot vier onderwerpen, die momenteel in het centrum van de belangstelling staan. Achtereenvolgens zijn dit:

1. Het ontwerp van wet betreffende de jaarrekening van ondernemingen.
2. Het ontwerp van wet betreffende het enquêterecht.
3. De uitbreiding van de bevoegdheden van de ondernemingsraden.
4. De samenstelling en bevoegdheden van de Raad van Commissarissen.

1. *Wetsontwerp betreffende de jaarrekening van ondernemingen*

De bestaande wettelijke voorschriften inzake de publikatie van jaarstukken, de balans en de winst- en verliesrekening, zijn uiterst summier en onvolledig. Hoewel een aantal ondernemingen de laatste jaren reeds veel meer publiceerden dan zij strikt genomen op grond van de wet verplicht waren, werd het toch onbevredigend geacht, dat een veel groter aantal zich verschuilend achter de gebrekkige wetgeving, weinig, té weinig gegevens omtrent de gang en stand van zaken openbaar maakten.
Onbevredigend, omdat de onderneming, zeker de grotere, is uitgegroeid tot een maatschappelijk instituut met een grote maatschappelijke verantwoordelijkheid. Dit dringt tot een grotere mate van openbaarmaking van de bedrijfsgegevens voor alle belanghebbenden. Te denken valt aan degenen, die hun risicodragend kapitaal ter beschikking hebben gesteld; aan de werknemers, die in hun bestaan bijzonder afhankelijk zijn van de gang van zaken in de onderneming; aan de toeleveringsbedrijven; aan de overheid — en dus de belastingbetaler —, die bij bedreiging van de werkgelegenheid in een bepaalde regio wellicht voor de noodzaak komt te staan financiële steunmaatregelen te verlenen aan ondernemingen, tot behoud van de werkgelegenheid. Zij allen hebben belang bij een grotere openbaarmaking van de bedrijfsgegevens. Openbaarheid en het kritisch kunnen beoordelen van het gevoerde beleid en de mogelijkheid om waar nodig maatregelen te treffen, vormt een van de wezenskenmerken van de democratie. De toegenomen verantwoordelijkheid van de onderneming in het sociale en economische leven vereist een toenemende democratisering, in principe derhalve een grotere openbaarheid.

Voldoet nu het wetsontwerp aan deze eis? In het algemeen kan ik mijn instemming betuigen met de hoofdgedachten van het wetsontwerp. Zonder in details te treden en zonder in te gaan op de concrete bepalingen t.a.v. de balans en de winst- en verliesrekening kunnen deze hoofdgedachten als volgt worden samengevat:
— de nieuwe voorschriften over de inhoud en presentatie van de jaarstukken, gelden niet meer alleen voor de open naamloze vennootschappen, maar ook voor de grotere besloten naamloze vennootschap-

pen, coöperatieve verenigingen, Raiffeisenbanken en onderlinge waarborgmaatschappijen;
— het opmaken van de jaarrekening dient zodanig te geschieden, dat een bevredigend inzicht in de financiële positie van de onderneming wordt gegeven;
— de nieuwe bepalingen omtrent afzonderlijke posten op de balans en winst- en verliesrekening, met de daarbij behorende toelichting, zijn minimum vereisten, waaraan in ieder geval moet worden voldaan. Indien in een concreet geval ruimere informatie nodig is om tot een bevredigend inzicht te komen, dan *moeten* door de betrokken onderneming nadere gegevens worden verstrekt;
— de belanghebbenden moeten er in eerste instantie zelf op toezien, dat de onderneming zich houdt aan de nieuwe bepalingen. Dit toezicht is in bepaalde gevallen nog versterkt door een verplichte accountantscontrole;
— een ruime kring van belanghebbenden heeft de mogelijkheid van beroep op een bijzondere, op het onderhavige terrein deskundige, rechterlijke instantie, namelijk de te creëren Ondernemingskamer bij het Gerechtshof te Amsterdam, die aan een onderneming in de vorm van een bevel aanwijzingen omtrent de opstelling van een jaarrekening kan geven. Een dergelijk rechterlijk bevel moet worden nagekomen, bij gebreke waarvan een economisch delict gepleegd wordt, met de daaraan verbonden consequenties.

Ik ben van mening dat het wetsontwerp met betrekking tot de jaarrekening van ondernemingen (en wat daarmee gelijkgesteld wordt) zekere waarborgen biedt voor het verkrijgen van een bevredigend inzicht in de financiële positie van de betrokken ondernemingen. Mede in het licht van het hierna te bespreken enquêterecht is er tevens een grotere mogelijkheid geschapen om wanbeleid te signaleren en tijdiger dan tot nu toe het geval was, corrigerende maatregelen uit te lokken.

2. *Wetsontwerp betreffende het enquêterecht*

De mogelijkheid om een enquête in te stellen is als zodanig geen nieuwe zaak. In de bestaande wetgeving kunnen alleen aandeelhouders, voor zover ze ten minste één vijfde van het geplaatste kapitaal vertegenwoordigen, een enquête aanvragen. Zulks is dan tevens nog beperkt tot de open naamloze vennootschappen. Bij de besloten NV's bestaat de mogelijkheid uitsluitend, indien de akte van oprichting dit uitdrukkelijk bepaalt.
T.a.v. deze bestaande regeling moet, evenals bij de bestaande regeling van de publikatieplicht van jaarstukken, gezegd worden dat deze regeling te beperkt is.
Te beperkt omdat:

a. de regeling zich slechts richt op open NV's.
b. de regeling de mogelijkheid tot het uitlokken van een enquête zozeer inperkt, dat deze in de praktijk vrijwel onhanteerbaar is.

Het terzake ingediende wetsontwerp tracht aan deze bezwaren tegemoet te komen in hoofdzaak door:

— een enquête ook mogelijk te maken bij alle besloten NV's en bij de coöperatieve verenigingen;
— het enquêterecht ook toe te kennen aan de representatieve centrale organisaties van werknemers;
— aan aandeelhouders die ten minste één tiende (een verruiming t.a.v. één vijfde), van het geplaatste kapitaal vertegenwoordigen of een bedrag aan aandelen tot een nominale waarde van *f* 500.000,— of zoveel minder als de statuten bepalen, het recht om een enquête aan te vragen toe te kennen;
— aan certificaathouders (risicodragende kapitaalverschaffers zonder zeggenschap in de NV) op gelijke voet als de aandeelhouders de bevoegdheid te verlenen een verzoek tot het houden van een enquête in te dienen.
— een enquête mogelijk te maken op vordering van de Procureur-Generaal bij het Gerechtshof te Amsterdam, op gronden aan het algemeen belang ontleend.

Ongetwijfeld betekent een en ander een belangrijke uitbreiding van de kring van hen die een enquête kunnen aanvragen. Van de andere kant beoogt het wetsontwerp in de uitbreiding een m.i. gerechtvaardigde beperking aan te houden. Zo blijft bijvoorbeeld dit recht voorbehouden aan de vakcentrales, hoewel ze slechts kunnen handelen op schriftelijk verlangen van een vakorganisatie. Voorts blijft de bevoegdheid van aandeelhouders en certificaathouders aan een bepaald kapitaal vertegenwoordigd criterium gebonden. Terecht, immers het uitlokken van een enquête bij een redelijk vermoeden van wanbeleid, kan de betrokken onderneming in opspraak brengen en schade berokkenen. De mogelijkheid van een lichtvaardig gebruik van dit recht moet derhalve zoveel mogelijk uitgesloten worden. Ik acht het dan ook een wijze maatregel, dat alvorens de procedure aanhangig gemaakt kan worden, de verzoekers verplicht zijn hun bezwaren tegen het beleid en de gang van zaken schriftelijk kenbaar te maken aan bestuur en commissarissen, waardoor de gelegenheid ontstaat om binnen redelijke termijnen aan die bezwaren tegemoet te komen.

Wordt aan die bezwaren niet op bevredigende wijze tegemoet gekomen, dan ligt de weg open om via een procedure bij de Ondernemingskamer die voorzieningen te doen treffen, die op grond van het onderzoek geboden zijn. Deze voorzieningen zijn:

a. schorsing of vernietiging van een besluit van de bestuurder, van commissarissen, van de vergadering van aandeelhouders of van enig ander orgaan der vennootschap.
b. schorsing of ontslag van een of meer bestuurders of commissarissen.

c. tijdelijke aanstelling van een of meer bestuurders of commissarissen.
d. tijdelijke afwijking van de door de Ondernemingskamer aangegeven bepalingen van de akte van oprichting.
e. ontbinding van de vennootschap.

Deze voorzieningen bieden de rechter de mogelijkheid die maatregelen te treffen, die tot herstel van een gezonde toestand in de vennootschap kunnen leiden. Zijn positie is daarbij uiterst precair; hij moet vermijden op de ondernemersstoel te gaan zitten en zelf het nodige beleid te voeren. Men mag er echter op vertrouwen, dat de Ondernemingskamer haar taak zal weten te verstaan. Juist de behandeling van alle gevallen bij één centrale gespecialiseerde instantie, biedt een waarborg voor het verkrijgen van een evenwichtige en rechtszekerheid scheppende jurisprudentie.

3. *Uitbreiding bevoegdheden ondernemingsraden*

Wat de uitbreiding van de bevoegdheden van de ondernemingsraden betreft, kan ik slechts uiterst gereserveerd en voorlopig enkele opmerkingen maken, omdat het SER-advies terzake nog niet is verschenen en voor zover mij bekend de studie hierover nog gaande is.
Een zaak is echter duidelijk: het streven is erop gericht ook t.a.v. de ondernemingsraden meer openbaarheid en een grotere verantwoordingsplicht te creëren.
Het is toe te juichen, dat gepoogd wordt het overleg en de communicatie tussen ondernemingsleiding en de gekozen leden van de Ondernemingsraad meer inhoud te geven. Naar mijn mening zullen de leden van de ondernemingsraden meer dan tot dusverre betrokken moeten worden in het overleg over alle belangrijke aangelegenheden, die de onderneming in sociaal en economisch opzicht betreffen.

Ik denk hierbij aan:
— het overleggen aan de Ondernemingsraad van de balans, de winst- en verliesrekening en de toelichting op deze stukken, zoals die aan de aandeelhouders worden verstrekt;
— de Ondernemingsraad in te lichten en te raadplegen bij maatregelen, die van invloed zijn op werkgelegenheid en arbeidsomstandigheden van meerdere werknemers tegelijk, zoals liquidatie van de onderneming, invoering van automatisering, het aangaan van fusies e.d.

Een belangrijke verbetering zou zijn, indien de gekozen leden van de ondernemingsraden zelf onderwerpen op de agenda zouden kunnen plaatsen. Voorts: onderling vooroverleg, zo nodig met inschakeling van deskundigen. Verder de mogelijkheid om ook in de vergadering van de Ondernemingsraad zich door een deskundige te doen bijstaan, niet om hun eigen verantwoordelijkheid op die deskundige af te schuiven, maar om van deskundig advies verzekerd te zijn, hetgeen het gespreksniveau ten goede zal komen.

Hoewel ik besef dat een vruchtbaar overleg slechts kan plaatsvinden in een sfeer van wederzijds vertrouwen en appreciatie, acht ik het een normale zaak dat er in de gewijzigde Wet op de Ondernemingsraden, bepalingen worden opgenomen, die de mogelijkheid openen om tegen een handelen of nalaten in strijd met de verplichtingen krachtens deze wet beroep in te stellen, waardoor in het uiterste geval nakoming van de verplichtingen kan worden afgedwongen.

Met belangstelling zie ik het advies van de SER terzake tegemoet, omdat juist een goed functionerende Ondernemingsraad belangrijk kan bijdragen tot het bevorderen van goede verhoudingen en een goed klimaat binnen de onderneming.

4. *Uitbreiding van taak en bevoegdheden van de Raad van Commissarissen en zijn samenstelling*

In een op 24 april 1965 gehouden studiedag van de KVP inzake de „sociaal economische democratie" werden met betrekking tot de medezeggenschap van de werknemers in de onderneming een aantal conclusies getrokken. Voor zover van belang moge ik deze hier herhaald weergeven:

a. medezeggenschap houdt in mede-spreken, mede-adviseren, maar ook mede-beslissen.
b. de Ondernemingsraad is een instituut waarin het aspect medespreken en medeadviseren tot uitdrukking wordt gebracht. Voor het uitoefenen van een medebeslissingsrecht is de Ondernemingsraad — zijnde een orgaan van overleg — niet het aangewezen instituut. Ter bevordering van een gezonde mate van medebeslissen, zal de factor arbeid moeten worden betrokken bij de samenstelling van de Raad van Commissarissen.
c. de taak en de bevoegdheid van de Raad van Commissarissen moet worden uitgebreid.
d. de drie bovengenoemde aspecten van de medezeggenschap zijn niet te scheiden en zullen in onderlinge samenhang aan de idee van de medezeggenschap en daarmede aan een ware democratie in het bedrijfsleven gestalte geven.

Met deze conclusies kan ik mij in grote trekken akkoord verklaren.
Ik zou er dit nog aan toe willen voegen:
De wenselijkheid van een grotere invloed van de werknemers rust mede op het uitgangspunt van hun mede-verantwoordelijkheid. Maar mede-verantwoordelijkheid kan slechts gedragen worden, indien ook een zo groot mogelijk aantal werknemers op directe wijze in de mede-verantwoordelijkheid worden betrokken.

Aansluitend bij de bestaande vorm van toezicht op en inspraak bij het bestuur van de onderneming, zijnde de Raad van Commissarissen, betekent zulks, dat ook dit orgaan door de werknemers moet kunnen worden ge-

zien als hun eigen mogelijkheid van realisatie van hun mede-verantwoordelijkheid.

Wat de taak en bevoegdheden van de Raad van Commissarissen betreft, betekent zulks dat deze moeten worden uitgebreid. Ik sluit mij wat dit betreft ook gaarne aan bij de motivering hiervan gegeven in het bekende rapport van de commissie-Verdam.
In concreto betekent zulks:

1. de Raad van Commissarissen moet voor elke vennootschap boven een bepaald kapitaal verplicht worden gesteld.
2. De Raad van Commissarissen dient niet slechts controle-orgaan op het dagelijks bestuur en beheer te zijn, doch moet tevens advies-orgaan en mede beslissend orgaan zijn bij het bepalen van het beleid in ruime zin en bij het nemen van bepaalde belangrijke besluiten, die van vitaal belang (kunnen) zijn voor de onderneming, zoals ontslag-directie, fusies, nieuwe produktie, stilleggen van produktie e.d.

Daar van uitgaande dient te worden gesteld, dat de Raad van Commissarissen het belang van de onderneming als geheel, bij haar handelen voorop moet stellen. Dit brengt mede, dat de Raad van Commissarissen in haar leden al die kwaliteiten moet bezitten, welke voor een goede taakvervulling noodzakelijk zijn (faculteitsgedachte) en voorts dat de raad een eenheid is.

En hiermede kom ik aan de samenstelling van de Raad van Commissarissen. Naar mijn mening verzetten de boven aangeduide faculteitsgedachte en de eis, dat het college van Commissarissen als een eenheid moet opereren in het belang van allen, die direct of indirect bij de onderneming betrokken zijn, d.w.z. in het belang van de onderneming als zodanig, zich tegen een samenstelling van de Raad welke „anti-thetisch" is.

Ik ben dan ook tegen de veel geopperde gedachte van „werknemers-commissarissen" naast „gewone commissarissen" en ik acht ook het idee van een paritaire samenstelling, deels door de factor kapitaal, deels door de factor arbeid, gekozen op diezelfde gronden onjuist en ireëel. Het gehele College van Commissarissen dient het vertrouwenscollege van aandeelhouders èn werknemers te zijn en het uiteindelijk ideaal zal dan ook moeten zijn, dat dit college gekozen dient te worden, direct door de aandeelhouders-vergadering (het kapitaal vertegenwoordigend) èn de Ondernemingsraad (de werknemers vertegenwoordigend) tezamen.
Ik ontveins mij niet, dat dit voorshands een ideaal is, dat nog moeilijk realiseerbaar zal blijken!

Het is dus zaak een praktische oplossing te vinden, welke als een tussenfase tussen de toestand nu en de als ideaal onderkende, kan dienen.

Ik moge daartoe aan de vele praktische oplossingen welke reeds zijn voorgesteld, een andere praktische oplossing toevoegen, welke geen afbreuk

doet aan de „faculteitsgedachte", noch aan de „eenheidsgedachte" van de Raad van Commissarissen.
Ik ga er daarbij van uit, dat de directie en de zittende leden van de Raad van Commissarissen het best in staat en geëquipeerd zijn, om te beoordelen welke „faculteit" in het college moet worden vervuld. Aansluitend bij de bestaande praktijk, ware dan ook het voordrachtsrecht voor één of meer nieuwe commissarissen, c.q. voor herbenoeming van commissarissen te laten, c.q. te brengen bij directie en zittende commissarissen.
De directie dient echter iedere voordracht, bestaande uit twee of meer kandidaten, gemotiveerd voor te leggen aan de Ondernemingsraad. De Ondernemingsraad dient daarover gemotiveerd zijn oordeel te geven. Is dat oordeel instemmend, dan kan de directie de voordracht doorzenden naar de aandeelhoudersvergadering, welke dan uit deze voordracht tot een keuze dient te komen. Is het oordeel van de Ondernemingsraad over één of meer kandidaten van de voordracht gemotiveerd afwijzend, dan dient de directie met een nieuwe voordracht te komen. Weigert de directie zulks, dan heeft de meest gerede partij het recht in dit „conflict" het partijen-bindend oordeel van de SER in te roepen. Het wil mij voorkomen dat op deze praktische wijze een Raad van Commissarissen ontstaat, welke het vertrouwen èn van werknemers èn van aandeelhouders èn van directie geniet, terwijl waarborgen voor de variabele deskundigheid èn eenheid van de raad aanwezig zijn.
Gaarne leg ik deze suggestie mijnerzijds ter discussie.

Bovenstaande beschouwingen moge ik beëindigen met een uitspraak van het partijbestuur van de KVP d.d. juni 1964.
„Het partijbestuur acht het gestalte geven aan de gelijkwaardigheid van de factor arbeid *één van de belangrijkste problemen, waarvoor de christelijke politiek vandaag staat"* en „alle bestaande middelen moeten worden aangegrepen om de medezeggenschap zoveel mogelijk te realiseren".

Gezien de voorliggende wetsontwerpen en de studies allerwegen, meen ik te mogen zeggen, dat de hierboven geciteerde uitspraak geen holle frase is geweest.

Het stembusakkoord

door drs. W. A. van der Donk

Het bekende voorstel van de christen-radicalen inzake het zogenaamde stembusakkoord heeft tot nadenken gestemd over de vraag of een beter praktisch hanteerbaar systeem voor de kabinetsformatie dan het tot nu gevolgde kan worden bedacht. De primaire vraag, die zich hierbij opdringt, is deze: wat kan de reden zijn, dat de christen-radicalen een liefst blijvend samenwerkingsverband met de PVDA en D'66 begeren? Drs. W. K. N. Schmelzer heeft blijkens een destijds in „De Tijd" weergegeven interview deze vraag als volgt aan de vraagsteller, drs. A. J. Cuppen, beantwoord: „De radicalen willen het stembusakkoord en daarvoor voeren ze als motief aan, dat ze met andere partijen tot samenwerking willen komen. Maar de harde praktijk is, dat er drie groeperingen zijn — alle drie echte volkspartijen, de KVP, de ARP en de CHU — die bezig zijn elkaar in een gezamenlijk program te vinden. Ik vind nu dat het stembusakkoord met PVDA en D'66 gebruikt wordt om deze zaak te omzeilen, want er is gezegd, dat dit stembusakkoord nodig is om de leiding van de KVP tot een progressievere koers te dwingen". En „Het Parool" verduidelijkte zeer wel het motief van het streven der christen-radicalen door op te merken, dat „hun probleem in feite zal zijn garanties te krijgen, dat het program, indien het door de christelijke partijen in vele punten mocht zijn overgenomen, óók wordt uitgevoerd". „Daarom", zo vervolgde „Het Parool", „was de aanvaarding van de gedachte van een stembusakkoord van doorslaggevende betekenis".

Hieruit blijkt wel, dat deze aangelegenheid voor de christen-radicalen belangrijk is, omdat het akkoord voor hen meer inhoudt dan een systeem alleen. De radicalen menen, dat door het stembusakkoord, getroffen op de wijze als door hen voorgestaan, bij voorbaat tegenover de kiezers alle onduidelijkheid zal worden vermeden. Het doet daarom enigszins vreemd aan dat de christen-radicalen op de Partijraadsvergadering van de KVP van december 1967 er zich „in fine" bij hebben neergelegd, dat de kwestie van het stembusakkoord ter nadere bestudering naar een intussen benoemde commissie werd verwezen.

Het is niet uitgesloten, dat in de uitslag van het werk dezer commissie „duidelijkheid" zal bewaarheid worden wat dr. E. van Raalte in 1963 op pagina 54 van zijn geschrift „Het Nederlandse Parlement" over de schriftelijke akkoorden omtrent het programma heeft gezegd: „Tegen zulk een vergaande binding bij voorbaat bestaat echter ten onzent in het algemeen een traditioneel te noemen tegenzin".

Ongetwijfeld kunnen ernstige bezwaren tegen het voorgestelde „stembusakkoord" worden ingebracht. Die bezwaren zijn velerlei. Allereerst het discriminatoir karakter van het christen-radicale plan.
De christen-radicalen wensen, zoals bekend is, een liefst blijvende binding met de PVDA en D'66. Dit houdt echter een discriminatie in ten opzichte van andere partijen, bijvoorbeeld de VVD. Toch moet, als men reeds vóór de verkiezingen met derden een akkoord wil treffen, mijns inziens ook de mogelijkheid van samenwerking met andere partijen — zulks natuurlijk naar bevind van zaken — open worden gehouden. Dat eist het landsbelang! De mogelijkheid nu van een eventuele binding aan andere partijen, welke dan ook, zal uiteraard afhangen van het gezicht, dat deze, ten tijde dat de Tweede Kamerverkiezingen van 1971 naderen, zullen vertonen. De discriminatie, waaraan het voorstel der christen-radicalen laboreert, viel althans aanvankelijk niet in hun officiële verklaringen te onderkennen. Integendeel: er mocht dan wel enige verholen voorkeur voor de PVDA te vermoeden zijn, maar exclusief was die voorliefde bepaald niet uitgesproken. Immers in hun circulaire van 2 augustus 1967 heette het nog, dat het samenwerkingsverband „bijvoorbeeld" met de PVDA en D'66 zou kunnen worden tot stand gebracht. Ik onderstreep opzettelijk de woorden „bijvoorbeeld", want wie op dat tijdstip gemeend mocht hebben, dat dus een samenwerkingsverband bijvoorbeeld met de VVD door de christen-radicalen niet bij voorbaat werd uitgesloten, is evenwel achteraf teleurgesteld òf bedrogen uitgekomen: in een vanuit Den Haag door hen gelanceerde circulaire van november 1967 staat immers te lezen: „De KVP-radicalen . . . geloven niet in een hechte samenwerking met de VVD of met de splintergroepen".
Het was waarlijk een „radicale" overtuiging!

Wanneer wij de „merites" van het voorgestelde stembusakkoord op de duidelijkheid ervan toetsen, zij eerlijkheidshalve voorop gesteld, dat op electoraal gebied, ook bij het bestaande stelsel, een zekere onduidelijkheid niet geheel valt te vermijden. De doorsnee-kiezer toch, die op een bepaalde partij en een bepaald programma stemt, — gesteld ten minste, dat hij dit laatste ook doet — geeft immers daarmede heus niet te kennen dat hij het op àlle punten met haar programma eens is. Hij aanvaardt het ene punt daarvan, doch moet daarvoor niet zelden iets anders wel „slikken", „voor lief nemen". Daardoor blijft een electorale „uitspraak", alhoewel grootlijnig gezien mogelijk een indicatie biedend, toch altijd iets onduidelijks vertonen en leidt ze niet zelden tot diverse interpretaties. De praktijk leert het.
Een dergelijke ongewisheid in de „met gemengde gevoelens" gedane uitspraak van de kiezer doet zich vanzelfsprekend ook voor — en zelfs in sterkere mate — wanneer hij stemt op de lijst van een der „partners" van de tijdelijke of blijvende partijen-combinatie, die op de grondslag van een gemeenschappelijk program de electorale strijd heeft aangebonden. A fortiori — nog meer dan in het geval van een voorlopig volkomen

„getrennt Marschieren" van de partijen vóór en bij de verkiezingen — geldt hier dat men, om zoveel mogelijk van het gemeenschappelijk program verwerkelijkt te krijgen, het ene punt daarin „contre coeur" of minstens met aarzeling wel zal moeten aanvaarden om op het andere te winnen. Hierbij komt nog dat, wanneer het uiteindelijk op de uitvoering van het tevoren vastgestelde gemeenschappelijk program aankomt, gemakkelijker dan bij het tot nu toe gevolgde systeem, ernstige meningsverschillen — nu tussen de onderscheiden verkiezingspartners — op het stuk van de interpretatie en bepaling van de prioriteit van zekere programmapunten kunnen rijzen. Daardoor zal de „onduidelijkheid" tegenover de kiezers — vooral naarmate het aantal verbonden partijen groter is — eerder versterkt dan verkleind blijken te zijn!

Maar er is meer. Het stembusakkoord zou behalve een gemeenschappelijk program, volgens de voorstanders ervan, ook moeten bevatten een lijst van met name genoemde kandidaten voor de ministerszetels. Daardoor wordt het de kiezer evenwel nog moeilijker gemaakt.
Want, indien hij al een bepaald hoofdstuk of gewichtig punt uit het gemeenschappelijk programma onderschrijft, doch niet de voorgestelde kandidaat voor het betreffende ministerschap geschikt acht, dus de kandidaat voor de portefeuille, die speciaal het belangrijke, door hem geliefde programmapunt of -hoofdstuk eventueel te verzorgen krijgt, *niet* aanvaardbaar oordeelt, wat moet hij dàn doen? Het omgekeerde kan ook plaats vinden: de kiezer oordeelt een bepaalde kandidaat voor een bepaalde portefeuille wel aanvaardbaar, geschikt of zeer geschikt, maar het programmapunt of de programmapunten, die de man met het „image" eerlang te verzorgen zou krijgen, liggen hem niet: wat moet hij dàn doen? Alzo belangstelling voor een bepaalde kandidaat-minister, maar geen belangstelling voor een bepaald programmapunt, of omgekeerd: interesse voor een bepaald programmapunt, maar niet voor de voorgedragen kandidaat-minister voor het onderwerpelijke departement: het zijn allen mogelijkheden van stof voor gewetensconflicten, die, indien toch de stem — hoe dan ook — wordt uitgebracht, een min of meer vertroebeld beeld van de opvatting van de kiezer kunnen geven.

Wat gebeurt er echter, indien de combinatie van partijen aan de stembus niet de meerderheid of slechts een kleine meerderheid behaalt?
De voorstanders van het — laat ik het maar noemen „dubbel" of „gemengd" stembusakkoord: „gemengd" te heten, omdat het deels „zakelijk" is, daar het onderscheidene programmapunten bevat, deels „persoonlijk" is, daar het ministeriabele personen vernoemt — moeten om kracht bij te zetten aan de uitvoering van hun politieke wensen, het uiteraard hebben van een behoorlijke meerderheid, te behalen door de uit bijvoorbeeld drie of meer partijen bestaande, tijdelijke of permanente combinatie.
De tegenstanders van het voorgestelde „dubbel" of „gemengd" stembusakkoord wensen natuurlijk ook een meerderheid bij de stembus te be-

halen. Ook door hen wordt, maar nu naar bevinding van de uitslag der verkiezingen en op basis van een dus nadien op te stellen regeringsprogram, naar een gouvernementele meerderheid gestreefd. Hun systeem is derhalve soepeler, elastischer, past zich gemakkelijker aan bij de wisselende uitslagen der verkiezingen en maakt derhalve het land meer regeerbaar dan onder een voorafgaand „dubbel" of „gemengd" stembusakkoord het geval zou zijn; laatstgenoemde methode toch gaat uit van een bepaalde, op electorale statistieken uit het nabije verleden gebaseerde, dus vóóronderstelde, genoegzame meerderheid. Zij is dus statisch, maar of de verwachte meerderheid metterdaad bereikt wordt moet dan nog blijken. Het is duidelijk, dat de aangeduide starheid nog veel meer naar voren treedt, als de partners een permanent akkoord zullen hebben aangegaan!
Maar als nu op basis van het stembusakkoord door de partijen-combinatie, die dientengevolge bij de verkiezingen is opgetreden, geen meerderheid of slechts een zeer zwakke meerderheid wordt behaald, terwijl die electoraal samenwerkende groep zich alsdan toch „regierungsfähig", althans zich tot het besturen van het land geroepen blijft gevoelen, dan zal zij onvermijdelijk de steun moeten inroepen van een of meer fracties van die partijen, die zij tevoren voor een samenwerking met haar op basis van een gemeenschappelijk program niet waardig heeft gekeurd. Zullen die aanvankelijk „versmaden", indien zij „in fine" al bereid zouden worden gevonden toch „mee te doen", alsdan niet hun eisen stellen? Men zou hun dat waarlijk niet kwalijk kunnen nemen! Zij toch, de eerst „verworpenen" doch te elfder ure nog „geroepenen", zullen althans van de politieke noodsituatie een dankbaar gebruik kúnnen maken. Zij zullen zich voor hun medewerking, zo ze die willen verlenen, politiek duur kunnen laten betalen. En geef ze ongelijk: de politiek is nu eenmaal de kunst van het bereikbare!
Maar indien de partijen van het stembusakkoord bij de verkiezingen geen meerderheid of slechts een te zwakke meerderheid behaald hebben, en er in die omstandigheid er niet in slagen om na de verkiezingen andere partijen — desnoods met offers — alsnog aan te trekken, dan dreigt het door de falende combinatie zelf opgeroepen spook van de koninklijke kabinetten.

De bezwaren richten zich echter niet alleen tegen de hiervoren uiteengezette praktische moeilijkheden, die aan het voorgestelde stembusakkoord verbonden zijn, maar er rijzen daartegen ook bedenkingen vanuit ons constitutioneel staatsrecht. Immers de gedragslijn mèt een gemeenschappelijk program een lijst van kandidaten voor de ministerszetels vóór de verkiezingen aan de kiezers voor te leggen, heeft het grote nadeel dat, indien een bepaalde partijen-combinatie in de stembusstrijd in het parlement een meerderheid behaalt, voldoende om steun aan een regering te geven, de koning ernstig wordt belemmerd in de uitoefening van zijn door de Grondwet en het parlementair gewoonterecht gewaarborgd recht van benoeming van ministers en van het treffen van de deze benoemingen voor-

bereidende maatregelen, zoals het horen van bepaalde raadgevers en het aanwijzen van een formateur (eventueel van een informateur vóórdien). Laatstgenoemde handelingen zijn *persoonlijke* daden van de Koning, waarvoor hij zelf en hij alleen verantwoordelijk is, daar geen ministerieel contraseign hem daarbij dekt en ook niet zou kunnen dekken. De aangewezen formateur poogt vervolgens aan de hand van de afloop der verkiezingen — ik laat nu het geval van een conflict met het parlement vanwege de geëvolueerde politieke gezindheid der zittende Kamer even buiten beschouwing — een regeringsprogram op te stellen en op de grondslag daarvan een lijst van kandidaten voor de onderscheidene ministerszetels aan de koning aan te bieden. Het is duidelijk, dat in dat voorspel van de samenstelling van een nieuw kabinet, aan de koning een zeer grote zelfstandigheid competeert en deze een niet geringe verantwoordelijkheid draagt. Ik memoreer dit omdat de zaken anders komen te liggen wanneer het „dubbel" stembusakkoord toepassing vindt. Immers, wanneer de partijen, die op de grondslag daarvan ook in combinatie een lijst van kandidaatministers hebben opgesteld en op die basis de verkiezingsstrijd zijn ingegaan, een zó grote meerderheid in de volksvertegenwoordiging hebben verworven, dat een te vormen kabinet geacht kan worden daarop voor de nabije toekomst in voldoende mate te kunnen steunen, dan blijft er van het constitutioneel recht van de koning, tot het zelfstandig raadplegen van zijn adviseurs en tot het naar eigen inzicht geven van een „opdracht tot (in)formatie", alsmede van zijn onder ministeriële verantwoordelijkheid uit te oefenen recht van benoeming der ministers, niets dan een schim over! In feite toch hebben alsdan de partijen en na dezen de kiezers het kabinet met „naam en toenaam" reeds bij voorbaat samengesteld. De „benoeming" door de koning is c.q. tot een „farce" geworden. Men hoede er zich evenwel voor de koning bij de kabinetsformatie evenals bij andere gewichtige landszaken slechts een passieve rol te laten spelen. Als men met de Grondwet in de hand ervan uitgaat, dat de koning juist omdat hij koning is, een werkzaam aandeel behoort te bezitten in de regering van het land, dan late men ook bij de benoeming van ministers het persoonlijk oordeel en inzicht van de monarch zelf een reële rol meespelen, zoals het persoonlijk oordeel en inzicht van de boven de partijen staande koning, ook in het geval van een in overweging genomen kamerontbinding, van medebeslissende invloed moet kunnen zijn. Men dient derhalve de mogelijkheid van het tot gelding brengen van het persoonlijk inzicht van het staatshoofd niet bij voorbaat te frustreren door bij een voor een partijen-combinatie gunstige verkiezingsuitslag aan de koning een lijst van kandidaat-ministers — dezen „à prendre" en niet eens „à laisser!" — te presenteren! In het stembusakkoord van de christen-radicalen komt, voorzoveel de samenstelling van een kabinet aangaat, van het bekende *adagium* „le roi règne mais ne gouverne pas" niets tot zijn recht.

Ofschoon het tot dusver gevolgde systeem van kabinetsformatie ons een moeilijke zaak is gebleken, moet men toch uiterst voorzichtig zijn

met het aanprijzen van een nieuw experiment, dat op zijn zachtst gezegd zijn ernstig, niet te onderschatten perikelen in het uitzicht stelt.
Ik moge ze aan het slot nog even samenvatten. Het voorgestane systeem mist de soepelheid van het thans nog in gebruik zijnde. Het stembusakkoord veroorzaakt een zekere starheid in de staatkunde. Het meest nog als het akkoord „blijvend" is. Het mist de nodige bewegelijkheid. Het frustreert bepaalde koninklijke rechten. Het kan het land in een fase van regeringloosheid brengen, wanneer op de basis van het stembusakkoord de akkorderende partijen tezamen geen voldoende meerderheid of slechts een geringe meerderheid in het parlement behalen. Het stelsel kan ons ook koninklijke kabinetten bezorgen.
Experimenteren in het maatschappelijk leven, dus ook in de praktische staatkunde, is nu eenmaal alleen „in bonam partem" toegestaan, m.a.w. alleen dan als van de proefneming redelijkerwijze een goed, d.i. in casu een *beter,* resultaat dan de oude methode bood, te verwachten valt.

Ten slotte nog één opmerking! Er is hiervoren een en ander gezegd over duidelijkheid en onduidelijkheid in de staatkunde. Laten de christen-radicalen, die uit de KVP zijn getreden en desalniettemin op hun destijds middels deze partij — en uiteraard niet met behulp van de toen zelfs nog niet eens bestaande PPR — in Kamer, Staten of Raad verkregen zetels zijn blijven zitten, en laten zij, die hun geestverwanten in die niet nader te qualificeren houding met allerlei ook door de „blijvers" aangevoerde drogredenen pogen te blijven, laten zij allen, uit wier mond de roep om „duidelijkheid in de politiek" zo vaak te horen valt, beseffen, dat zij de politieke democratie, waarvan het staatkundig fatsoen een der pijlers is, ernstige schade hebben berokkend.

Overtuiging en presentatie in de politiek

door drs. O. Gerdes

Tijdens de discussie na een perspectivisch betoog van drs. Schmelzer over de actuele politieke situatie binnen en buiten de KVP, van enige tijd terug, merkte één der gesprekspartners het volgende op:
„Mijnheer Schmelzer, mijn politieke interesse is van betrekkelijk recente datum, wellicht geboren, zowel uit een zekere onrust over het gemak waarmee vele lieden van politieke partij veranderen als uit een duidelijk ónbehagen met de presentatie van de politieke partijen — geen uitgezonderd —, het vaak opportunistisch heen en weer gepraat en het manco aan zindelijk denken van vele sprekers.
Ieder luisteraar reageert op uw lezing vanuit zijn eigen referentie-kader. Voor nadere adstructie licht ik twee voor mij belangrijke punten uit uw betoog:

— de noodzaak te blijven zoeken naar waarheden en eigentijdse waarden, en
— de constatering dat er *voldoende bouwstenen* aanwezig zijn voor een goede presentatie.

Mogen we u, heer Schmelzer, vragen hoe u — gezien de vroegere niet of onvoldoende geslaagde presentatie — meent het uitdragen en presenteren van ons christelijk-geïnspireerd politiek denken te kunnen realiseren? De waarden die wij hebben uit te dragen moeten toch duidelijk *anders* zijn. Vele politieke partijen hebben loffelijke en — in grote lijn — dezelfde programma's. Ons *anders* denken moet toch ook bij gelijke programmapunten *dóórklinken;* ons anders geïnspireerd-zijn, anders geworteld-zijn, gefundeerd- en gemotiveerd-zijn moet *óverkomen;* dat anders-zijn, anders beleven, dat specifiek-christelijk-geïnspireerde moet toch duidelijk, voorlichtend, doorlichtend, overtuigend en áánsprekend gepresenteerd kunnen worden".
Zowel de heren Schmelzer als Van der Stee gaven blijk deze vraag te waarderen door te stellen dat dit een kernvraag is voor het KVP-bestuur. Drs. Schmelzer tekende nog aan dat het niet altijd eenvoudig is om bij ieder thema het anders-geïnspireerde duidelijk te maken. Wel moeten de meer politiek geïnteresseerden uit het gehéle complex van denken en handelen het eigene van het de KVP herkennen. Nadat de vraagsteller zich hiermee akkoord had verklaard, met de restrictie dat toch vele gewone mensen niet in staat zijn uit de diverse politieke programma's het ware denk- en werkklimaat te halen en ónvoldoende de achtergronden

en het perspectief van idealen te zien, zei de heer Van der Stee dat hij het als één van zijn belangrijkste taken zag als nieuwe voorzitter, zich *daadwerkelijk* in te spannen voor een betere presentatie voor héél het kiezersvolk. Verder deed hij een beroep op allen, om ieder op zijn eigen manier mee te werken aan betere communicatiemogelijkheden.
Geïnteresseerd in deze problematiek, wil ik graag een poging wagen in deze een steentje bij te dragen.

Verlies aan oriëntatie in het algemeen en politieke verwarring

Het eigentijdse leef- en werkklimaat rechtvaardigt steeds minder dat men star vasthoudt aan eenmaal gevestigde opvattingen en tradities. Karakteristiek voor onze samenleving is de geweldige dynamiek. Competente schrijvers hebben de polivalente en pluriforme samenlevingsstructuur beschreven en de aandacht gevestigd op de neurotiserende factoren die de mens kunnen bedreigen. Het jachtig levenstempo, de toenemende verkeersfrequentie, de vertechnisering, de verstedelijking, de massificatie, het tekort aan leef- en speelruimte, de toename van passieve verstrooiing, de *relativering van levensbeschouwingen,* de vaak *tegenstrijdige berichtgeving* in krant, voor radio en t.v., het *verlies aan oriëntatie-mogelijkheid* en tenslotte het wegvallen van tradities zijn hier debet aan.

Vele volwassenen weten géén of onvoldoende raad met onze ingewikkelde denk- en leefwereld. De (te) snelle en bijna abrupte vooruitgang bracht hen in verwarring, maakte hen onrustig. Door het voortdurend contact tussen aanhangers van verschillende wereldbeschouwelijke en politieke richtingen, verkeren — volgens Oldendorff — vele mensen op een kruispunt van tegenstrijdige waarden-systemen, waardoor onwillekeurig *twijfel aan* en *relativering van eigen normen* kunnen ontstaan.
Ook de jeugd ondergaat direct of indirect de negatieve invloed van de onzekere moderne socio-culturele situatie. De andere geaardheid van de jeugd vraagt een opener en dynamischer aanpak. Zij wil geen star autoritair gezag, wél een *duidelijke oriëntatie!*

Ook in politiek opzicht is er meer verscheidenheid, verwarring en onduidelijkheid. De massa-media, vooral de t.v. brengen allerlei politieke ideeën op suggestieve wijze en vaak „hersenspoelend" binnenskamers. Het traditie-getrouw volgen van een door een levensbeschouwing geïnspireerde politieke partij, is doorbroken. Velen missen echter het *nodige inzicht* om het politieke gebeuren te plaatsen in een waarden-hiërarchisch geordend perspectief, kunnen niet deskundig kiezen, verliezen zich in voor hen „gunstige"— vaak kortdurende — details van een bepaald partijprogramma, en voelen zich achteraf bedrogen.

De politieke presentatie vergt dan ook een openener, méér voorlichtend en verklarend karakter dan voorheen.
Het éénrichtingsverkeer van de presentatie betrekt de mens onvoldoende; pakt hem niet totaal bij het openleggen en doorlichten van de politieke werkelijkheid. Een werkelijkheid die duidelijk moet worden bloot-

gelegd, open en eerlijk, belangstelling wekkend, fris en perspectivisch. Niet demagogisch, overdonderend of pathetisch en fanatiek, maar *inspirerend tot meedenken, appèlerend* aan *mede-verantwoordelijkheid.*
Een bepaalde mening moet niet autoritair, glad of uitgekookt gebracht worden, maar getuigen van een voorlopig resultaat van ernstige bezinning, van christelijke inspiratie en van uitgebreide actuele informatie.
Een politiek debat moet geschieden vanuit het besef van de goede bedoelingen van de ander, met respect voor de tegenspeler, met begrip voor zijn recht op een verschillende visie of benaderingswijze. Het gaat bij een discussie niet om de persoon maar om de zaak, om de waarheid en het algemeen welzijn dat men dienen mag.

Overtuiging en bescheidenheid — ook bij de vreugde over een bereikt resultaat —, openheid zowel voor de veranderde wereld als voor een andere principiële gerichtheid, dienen hand in hand te gaan. Welwillende kritiek van geïnteresseerden of deskundigen moet gehonoreerd worden met opmerkzaamheid, omdat zíj de moeite namen om de problematiek nauwkeurig te bestuderen. Goede kritiek — dat is geen zeurderig nakaarten over al of niet vermeende zwakheden of gemiste kansen — houdt in dat men respect heeft voor de met moeite verworven inzichten van de ander.

„Eerlijkheid duurt het langst". Een eerlijke, open en verklarende presentatie zal op den duur de partijen met achtergrond en perspectief, dit zijn primair de levensbeschouwelijke, principieel-geïnspireerde groeperingen, ten goede komen.

Anders dan anderen

Christelijk-geïnspireerde politiek is geen statische, maar een dynamische politiek; het is geen opportunistische, geen „kat-uit-de-boom-kijkende" aangelegenheid, maar een eerlijke, principiële zaak, die ook in de *huidige* en *komende* tijd niet alleen een mogelijke en wenselijke maak ook een *noodzakelijke is* en *zal blijven.*

Een christelijke levensbeschouwing is geen achterhaalde, geen inadequate grond voor onze moderne leef-, denk- en werkwereld. Het evangelie is een ónuitputtelijke inspiratiebron voor eigentijds medemenselijk verkeer, geeft vertrekpunten voor een actuele en frisse levensopvatting. Christelijk denken en evangelie geven de *grondslag* en het *perspectief* voor steeds hernieuwd overdenken van het existentieel en situatief engagement van mens en wereld, geven principes die steeds een eigentijdse realisering vragen. De *koers* die we bevaren, is aangepast aan de eigen noden en behoeften, aangepast aan en met gebruikmaking van de huidige technisch-economische mogelijkheden; de koers is adequaat aan onze socio-culturele situatie; grondslag en perspectief zijn ónveranderlijk. De wegen waarlangs en de middelen waarmee, zullen steeds aangepast moeten worden, zich steeds moeten vernieuwen. Wél ligt de koers ingebed in fundering en doel; funde-

ring en doel doortrekken de methodiek-van-werken. De manier van werken, — de methodiek — is een soort „be-weg-wijzering". Een wegwijzer kan men slechts plaatsen als we doel en richting weten. De methode is de weg waarlangs, de brug tussen uitgangspunt en doel.

Christelijk-geïnspireerd politiek werken is een *gericht-op-weg-zijn-naar,* betekent de werkmiddelen zo effectief mogelijk aanwenden om het doel te bereiken.

Verlaten we de christelijke grondslag, dan verliezen we alle houvast, bouwen op los zand, worden opportunistisch en heen en weer geslingerd op de golven van het steeds veranderend leefpatroon. Slechts tegen de achtergrond van een waarden-hiërarchie, kan men een bepaalde zaak voorrang geven en zijn politieke keus bepalen.

Zin en noodzaak van christelijk geïnspireerd denken

Niet iedere politiek hoeft christelijk geïnspireerd te zijn. Andersdenkenden hebben recht op hun mening. Levensgevaarlijk wordt het echter als de politieke partijen op christelijke grondslag zouden wegvallen. De geschiedenis geeft hier voorbeelden van. Negentien eeuwen christendom hebben ondanks fouten — die zijn ontstaan door het negeren van de christelijke inspiratie — hun stempel gedrukt op de samenleving. Duidelijk is de invloed van het christelijk denken op de huidige politiek, óók op de politiek van de niet-christelijk geïnspireerde partijen. *Medemenselijkheid* is een grondslag voor vele partijen. Wanneer echter de continue christelijke inspiratie van de christelijke partijen zou vervallen, zou een stuk christelijke voeding, als u wilt bij-voeding, verdwijnen. Het christelijk appèl op de niet christelijken zou vervallen, de continue bezinning op christelijke principes van de christelijk geïnspireerden zou opgeheven worden. Hoe lang het christelijk stempel van onze regering nog gehandhaafd zou blijven, valt dan te betwijfelen. Ons inziens zou de de politiek christelijk *ondervoed* raken en wellicht op den duur verdwijnen. Opportunisme, eenzijdig pragmatisme, star economisch of sociologisch denken zou het gevolg zijn.

Het is niet alleen van belang dat de verschillende politieke figuren christen zijn, maar ook dat zij zich christelijk politiek *groeperen.* „Eenheid maakt macht", „vele handen maken licht werk" zijn oeroude spreekwoorden vol werkelijkheid, die hun waarde nog dagelijks bevestigen. Als in de diverse politieke partijen slechts individueel christelijk geïnspireerd gedacht en gewerkt wordt, verliest dit aan gewicht. Het is daarom jammer dat de individueel christelijk-geïnspireerde radicalen (hoelang denken ze dit te kunnen realiseren in samenwerking met bepaalde partijen?) zich hebben losgemaakt van hun „thuisclub", niet meer „varen onder hun oude vlag", zodat hun private christelijke inspiratie niet of zeer onvoldoende zal kunnen doorklinken. Met alle respect voor persoonlijke verantwoordelijkheid en keuze blijf ik dit zeer betreurenswaardig vinden.

Waarom christelijk geïnspireerde politiek?

Zijn de algemeen aanvaarde humane zaken niet voldoende fundament voor

een rechtvaardige politiek? Alle partijen zijn toch voor ontwikkelingshulp, voor vrede, voor optimale realiseringsmogelijkheden voor ieder, voor een rechtvaardige welvaartsverdeling, voor goede woningen, voor hulp aan gemankeerden, zieken en ouderen? En toch ligt in het christelijk geïnspireerde denken een fundamenteel verschil met de niet christelijk geïnspireerden. Laten we een voorbeeld nemen. D'66 wil een pragmatische politiek, wil op grond van feitelijke economische of sociologische overwegingen bepaalde besluiten nemen. Dat is hun goed recht. Trouwens ook christelijk geïnspireerden zullen zich economisch, sociologisch, technologisch en futurologisch moeten verdiepen en informeren. Hun besluitvorming is *mede* bepaald door deze informatie. Maar hier zijn deze gegevens *onder*geordend. Als D'66 zegt dat, als wij niet snel en afdoend hulp bieden aan de ontwikkelingsgebieden, we straks door de horden overweldigd en verdrukt zullen worden, is dit toch duidelijk een andere grond van denken en helpen als van hen die het als hun christelijke plicht beschouwen, geïnspireerd op het evangelie: Wie is mijn naaste . . ., aan missionering, zending en ontwikkeling *deden* en doen.

Hoe kunnen we verder op zuiver economische gronden de enorme kosten verdedigen die nodig zijn om de zoveel duurdere instituten voor lichamelijk-, psychisch-, geestelijk gehandicapten en gemankeerden op te richten en in stand te houden? Waarom wordt er zoveel geld besteed aan de verzorging van ouden van dagen? Wat is het economisch nut? Welke boven-economische waarde staat garant voor deze economische aderlating? Zuiver humanistisch denken? Wat is humaan? In de vaak overtrokken geïdealiseerde Griekse oudheid, waar zieken, ouden en gebrekkigen aan hun lot werden overgelaten of nog erger — en dit om utilistische redenen — dacht men ook humanistisch en economisch te zijn. Griekenland had wel een hoge cultuur, maar geen christelijke. Eeuwen christendom zijn nodig geweest om het lot van deze armen aan te trekken. Met zuiver pragmatisch-utilistisch denken zouden we vele, zeer humane zaken achterwege kunnen of moeten laten.
Uitgaan van feitelijke situaties en van werkelijkheidszin is een goed politiek vertrekpunt, mits het ingebed ligt in een schaal van waarden. Pragmatisch denken, goed, maar gegrond op en in het perspectief van een waardenhiërarchie. Pragmatisch denken zonder een van te voren vastgestelde rangorde van waarden is opportunistisch-sociologistisch denken; het getal bepaalt dan de norm, de kwantiteit en de kwaliteit.
Christelijk geïnspireerde politiek is, of moet worden, een idealistisch-realistische, een eigentijdse en progressieve beleidsvoering, ingebed ín of geordend óp het evangelisch fundament; het behoort te zijn en steeds te brengen een *goede boodschap aan allen.*
Het komt ons voor, dat het anders gewortelde, anders geaarde, het verschillend gemotiveerde, het specifiek christelijk geïnspireerde — waar de vraagsteller over sprak — óók politiek in haar *presentatie-naar-buiten waar gemaakt kan en moet worden.* Een continue voorlichting aan de

kijkers en luisteraars zal in deze zeker vruchten afwerpen, misschien niet in de eerste plaats in het aantal kiezers, maar zeker wel in de kwaliteit van de kiezers.
Goede presentatie vraagt enerzijds van de leiding: politieke bekwaamheid en informatie, anderszijds: het weten *hoe* het gebracht moet worden, hoe men getuigen en overtuigen kan, hoe men belangstelling kan opwekken, hoe men dóór- en vóórlichtend de politieke zaken *begrijpelijk* kan openleggen, zodat de toehoorders het grijpen en *begrijpen* kunnen en hopelijk christelijk geïnspireerd *gegrepen* zullen worden.

Het DCN en de KVP

door dr. S. W. Couwenberg

Het is ondoenlijk om, wanneer men er politieke ideeën op na houdt, op alle verkeerd weergegeven voorstellingen van eigen denkbeelden te reageren. Maar soms valt er niet aan te ontkomen. Dit geldt ook voor de korte bespreking, die in dit blad (POLITIEK, juli-augustus 1968, p. 264-265) gewijd is aan de DCN-publikatie *„Naar nieuwe politieke verhoudingen"*, en die een nieuwe misvatting toevoegt aan de misvattingen, welke in de KVP nog bij velen leven omtrent het DCN. We betreuren het, dat de redactie slechts een korte bespreking heeft laten wijden aan deze publikatie in plaats van een artikel, waarin op de gestelde problemen en ideeën nader — instemmend of kritiserend — wordt ingegaan. We zijn nl. van oordeel, dat dit blad het meest aangewezen KVP-orgaan is om tot een meer diepgaande discussie te komen over de vraagstukken rond partijvorming en -vernieuwing dan op een partijraadsvergadering mogelijk is. En deze discussie is dringend nodig om tot een verdere ontwikkeling van het politieke denken in de KVP te komen. Wanneer een vrije en open discussie uit de weg wordt gegaan, leidt dit alleen maar tot stagnatie van het politieke denken en het continueren van misverstanden en misvattingen over elkanders ideeën en strevingen. In alle partijen, ook in de KVP, is er al jarenlang sprake van een ernstige verwaarlozing van het politiek-theoretische denken. Dit heeft geleid tot een verontrustend gemis aan klare politieke begrippen, met als onvermijdelijk gevolg, dat geweldig veel eniergie verspild wordt aan discussies, die de politieke geestesverwarring nog groter maken dan zij al is. Wil er meer duidelijkheid komen in ons politieke leven, dan zullen we eerst moeten beginnen met zo duidelijk en helder mogelijk te denken en denkbeelden van anderen zo zuiver mogelijk weer te geven. In de bovenvermelde bespreking van de DCN-studie is dit laatste op een zeer belangrijk punt niet geschied. Wij lezen hierin:

„De in enkele alinea's geformuleerde definitie van het karakter van de KVP zal in onze kring beslist niet overal worden gewaardeerd.
Het DCN acht de manier waarop de KVP haar best doet de belangen van iedere groep in onze samenleving te behartigen en speciaal die groep die het op een bepaald moment het moeilijkst heeft — een eis van christelijke solidariteit — bedenkelijk en ingewikkeld. Dit fundamentele beginsel wordt een „nawerking van het uit de middeleeuwen daterende beginsel van het politieke corporatisme" genoemd".

Principiële keuze voor volkspartij-type

Dit is volstrekt onjuist. Het is voor mij onbegrijpelijk hoe de recensent onze opvattingen op dit belangrijke punt zo kan verdraaien. In het hoofdstuk, gewijd aan uitgangspunten voor nieuwe partijvorming, spreken wij ons principieel uit voor het volkspartijtype. Wij citeren letterlijk:

„De traditionele partijen kenmerken zich in feite door een levensbeschouwelijke of klassebasis. Door de vervaging der oude levensbeschouwelijke en klassetegenstellingen verliest deze basis steeds meer reële politieke betekenis. Het nieuwe partijtype, dat ons voor ogen staat, dient zich derhalve los te maken van deze verouderde basis en uit te gaan van een brede geestelijke en sociale basis. Het dient m.a.w. een volkspartij te zijn in de ruimste zin van het woord. In Nederland pretenderen alle vijf grote partijen volkspartijen te zijn, maar de christelijke partijen zijn dit alleen in sociaal opzicht (men verenigt mensen uit alle sociale lagen van de bevolking), de PVDA en de VVD alleen in geestelijk opzicht (men verenigt mensen van verschillende geestelijke richting, maar in sociaal opzicht zijn beide partijen in feite eenzijdig samengesteld, hoewel zij in theorie het volkspartij-type ook in sociale zin voorstaan).

Terwille van de politieke duidelijkheid wordt de laatste tijd van liberale en socialistische zijde opnieuw gepleit voor een eenzijdige politieke keuze voor bepaalde groepsbelangen. Gezien de sterke sociale interdependentie, gezien ook de reeds genoemde vervaging der oude maatschappelijke tegenstellingen, wijzen wij een dergelijke politieke structuur als anachronistisch van de hand. Gestreefd moet worden naar een zo evenwichtig en rechtvaardig mogelijke belangenbehartiging, zoals beoogd door het volkspartijtype". („Naar nieuwe politieke verhoudingen", p. 23-24).

Het karakter van volkspartij, dat de KVP in sociaal opzicht kenmerkt, wordt door ons dus juist principieel gewaardeerd. Ja, wij gaan nog verder en willen het sociale volkspartijtype uitbouwen tot een *volledige* volkspartij, die mensen van verschillende maatschappelijke lagen èn van verschillende geestelijke richtingen in zich verenigt. Dit streven sluit geheel aan bij moderne opvattingen van staat en staatstaak. [1])

Volkspartij en politieke duidelijkheid

Is een dergelijk volkspartijtype zoals vaak wordt gesteld, niet een belemmering voor het doen van een duidelijke politieke keuze? Dit behoeft niet het geval te zijn, mits een volkspartij geleid wordt door mensen, die duidelijk positie durven kiezen, waarbij zij aangetekend dat politieke duidelijkheid geenszins identiek is met een herleiden van de politieke en sociale werkelijkheid tot een zwart-witschema. Een aan de gecompliceerde werkelijkheid aangepaste politieke stellingname vereist maar al te vaak juist een genuanceerde benadering, die niettemin duidelijk kan worden

[1]) Zie bijvoorbeeld prof. mr. A. D. Belinfante, *De burger en zijn staat*, 1966, pagina 42-47; en dr. A. Hoogerwerf, *De geachte afgevaardigde*, 1968, pagina 18.

geformuleerd. Het volkspartijtype impliceert uiteraard ook een voortdurende bereidheid tot het compromis, maar deze bereidheid is tevens een levensvoorwaarde voor iedere werkelijk democratische samenleving. Compromissen behoeven evenwel per se niet te leiden tot politieke onduidelijkheid. Ook hier speelt het politieke leiderschap een beslissende rol.

Politiek corporatisme als bron van politieke onduidelijkheid

Een belangrijke bron van politieke onduidelijkheid is o.i. echter wel gelegen in het politieke corporatisme, dat vaak ten onrechte geïdentificeerd wordt met het volkspartijtype. Wij bedoelen hiermee de samenklontering van politieke partijen en maatschappelijke organisaties tot één onontwarbaar organisatorisch kluwen. [2]) Men vindt dit het sterkst belichaamd in de KVP. „De politieke samenwerking van belangengroepen in één partij" — wij citeren nu weer letterlijk de DCN-publikatie (blz. 24-25) — „is van KVP-zijde steeds voorgesteld als de toepassing van het christelijk-politieke beginsel der solidariteit. In feite is zij de nawerking van het uit de middeleeuwen daterende beginsel van het politieke corporatisme, dat in landen als Spanje en Portugal nog steeds geldt als grondslag van het staatsbestel. De grote bezwaren tegen dit beginsel kunnen het best aan de hand van de KVP-praktijk in het licht worden gesteld:

a. Het door de KVP als christelijk beginsel voorgestane politieke corporatisme leidt tot een eindeloos touwtrekken tussen de verschillende belangengroepen en tot een permanente politieke onduidelijkheid. Het verdoezelt reële politieke tegenstellingen en werkt bovendien in de hand dat de selectie niet primair bepaald wordt naar politieke, maar naar corporatieve kriteria.

b. Het politieke corporatisme, zoals belichaamd in de KVP-structuur, impliceert een bedenkelijke vermenging van verschillende verantwoordelijkheden. Groeps- en algemeen belang lopen onontwarbaar door elkaar.

c. Het politieke corporatisme werkt ook de vervreemding tussen kiezers en gekozenen in de hand, waartegen de nieuwe partij D'66 terecht rebelleert. De contacten met de maatschappelijke organisaties hebben de rechtstreekse contacten met de kiezers sterk op de achtergrond gedrongen.

De politieke duidelijkheid, die thans van allerlei zijden zo sterk wordt verlangd, wordt ten zeerste gediend door het loslaten van het politieke corporatisme als beginsel van partijstructuur". Aldus de DCN-studie.
Een reële onafhankelijkheid van de KVP als volkspartij t.o.v. de maat-

[2]) Zie hiervoor nader van schrijver dezes, *Parlementaire en corporatieve democratie in Nederland,* in: Problemen der Democratie, Eerste bundel, 1965, pagina 35-41.

schappelijke belangenorganisaties, zo zouden wij hieraan willen toevoegen, is een essentiële woorwaarde om zo duidelijk mogelijk positie te kunnen kiezen. Een dergelijke onafhankelijkheid is in het belang van de KVP, want alleen zo kan zij tegenover het volkomen gerechtvaardigde politieke spel der belangengroepen met hun uitgebreide lijst van eisen en desiderata ernst maken met haar eigen specifieke integratiefunctie: het bevorderen van een geïntegreerde politieke taakstelling, dus met een duidelijke rangorde der desiderata naar politieke preferentie. Deze onafhankelijke opstelling is uiteindelijk ook in het belang van de maatschappelijke organisaties, die zich hierdoor vrijer kunnen bewegen. In de kringen van het NKV heeft men dit reeds begrepen. Ook de politieke duidelijkheid in het parlement wordt hierdoor bevorderd. [3])

Wanneer de recensent van de DCN-studie het met de voorstelling van zaken, die t.a.v. de KVP is gegeven, niet eens is, dan had hij dat uit de doeken moeten doen. Wij zouden dat zeer op prijs gesteld hebben. Wij hebben onze studie gepresenteerd als een voorlopige meningsuiting, die voor aanvulling en correctie vatbaar is. Wij zijn gaarne bereid een goedgefundeerde kritiek op onze opvattingen te verwerken in onze verdere meningsvorming. In plaats van onze opmerkingen over de structuur van de KVP met argumenten te bestrijden, hetgeen het uitgangspunt had kunnen worden van een nuttige, verhelderende discussie, volstaat de recensent met een volstrekt verkeerde weergave van ons standpunt. Erg jammer! Zo komen we niet verder.

---

[3]) Zie van schrijver dezes, o.c.

Naschrift van de redactie:

De bedoeling van de korte bespreking van de uitgave „Naar nieuwe politieke verhoudingen" is de aandacht te richten op dit boek en beslist niet om de opvattingen van het DCN over de structuur van de KVP met argumenten te bestrijden. Daar zou inderdaad een diepgaander beschouwing voor nodig zijn. Wij zijn voornemens in een volgend nummer een artikel te plaatsen, waarin op de door Dr. Couwenberg aangevoerde argumenten wordt ingegaan.

Overigens is in de bespreking wel vermeld, dat het DCN voorstander is van een centrum-volkspartij.

Nieuwe boeken

Dr. C. J. Jonkman: ZIEKENFONDSEN en AMBTENARENZIEKTEKOSTENVERZEKERINGEN (133 pag.). Kon. Uitgeverij Van Gorcum & Comp. N.V., Assen (1968). Prijs *f* 15,—.

In de jaren na de tweede wereldoorlog is in de Nederlandse medische literatuur een levendige discussie gevoerd omtrent de waarde van een eigen risico in de verzekering tegen ziektekosten. Ook in de politieke discussie is dit onderwerp actueel. Een eigen risico zou o.m. het middel zijn om de voortgaande kostenstijging, welke een gevolg zou zijn van overconsumptie, af te remmen. Een en ander is voor de schrijver de directe aanleiding geweest een onderzoek naar de pro's en contra's van het eigen risico in te stellen. Voorafgaande aan het onderzoek zelf schetst de auteur de historische ontwikkeling van de ziekenfondsen (ZF), welke werken met een abonnementensysteem en van de ambtenarenkostenverzekeringen (IZA en GVP), welke werken met een verrichtingssysteem, waarbij de verzekerden voor de meeste verstrekkingen een eigen risico dragen in de vorm van bijbetalingen.
Het eerste deel van het onderzoek heeft betrekking op kostenvergelijkingen voor een aantal onderdelen van de respectievelijke verstrekkingenpakketten, tussen ZF enerzijds en IZA en GVP anderzijds. Dr. Jonkman toont hierbij aan, dat het abonnementen- en het verrichtingssysteem aanleiding zijn tot verschillen in kosten, zowel van het verzekeringsorgaan als van de individuele verzekerde.
Het tweede deel van het onderzoek is gewijd aan de resultaten van een schriftelijke enquête naar de waardering die ZF- en IZA-verzekerden voor hun eigen en de andere verzekeringsvorm hebben. In deze enquête is voorts gevraagd naar de medische consumptie van de verzekerden, wat betreft het aantal contacten van het gezin met de huisarts en het aantal verwijzingen van alle gezinsleden tezamen naar specialisten, beide in een beperkt tijdsbestek.

Dr. A. Lijphart: VERZUILING, PACIFICATIE EN KENTERING IN DE NEDERLANDSE POLITIEK (228 pag.). Academische Paperbacks, Uitgeverij J. H. de Bussy, Amsterdam (1968).

Alleen al uit de namen van de personen, die de schrijver adviseerden en met wie hij gesprekken voerde over facetten van de Nederlandse politiek kan men opmaken, dat deze studie niet van een zekere eenzijdigheid is vrij te pleiten.
Het is overigens een interessante kijk op de Nederlandse politieke verhoudingen en de schrijver voegt weer een nieuwe definitie toe aan de reeks over het begrip verzuiling, die zeer uitgebreid en goed gedocumenteerd wordt beschreven. Hetzelfde geldt voor de zg. pacificatiepolitiek, die het proces wordt genoemd, waarin de problemen die in de onderlinge betrekkingen tussen de zuilen (katholieke, protestantse en algemene onkerkelijke) grote spanningen opleveren, toch op vreedzame manier worden opgelost. Met de beschrijving van een aantal politieke spelregels welke in Nederland worden gehan-

teerd kan men vrede hebben, anders wordt het wanneer de schrijver het oligargische karakter met name van de KVP aan de kaak stelt, waarbij hij blijkbaar nog nooit heeft gehoord van de wijze waarop bijvoorbeeld een program tot stand komt. Het doet wat naïef aan om het oligargische karakter alleen te bewijzen aan de hand van de wijze waarop de kandidatenlijst voor de Tweede Kamer tot stand komt.
Op gelijksoortige wijze wordt de passiviteit van de gewone man gehekeld nl. aan de hand van meest bewonderde eigenschap van mensen, lidmaatschap van verenigingen en cooperatieve competence (wat zou U doen als de Kamers zouden overwegen een wet aan te nemen die u heel onrechtvaardig of schadelijk zou vinden), waaruit een zeer grote volgzaamheid van het Nederlandse publiek zou blijken. De schrijver verzuimde echter na te gaan hoe de besluitvorming in de organisaties tot stand komt. De studie mondt uit in een theoretische beschouwing over het pluralisme, dat de empirische verhoudingen tussen de sociale structuur en politiek gedrag in democratische stelsels behelst, gevolgd door een aantal stellingen ter versterking van het pluralisme.
Een interessant betoog, dat echter weinig nieuwe gezichtspunten geeft.

DE AUTEURS IN DIT NUMMER:

Mr. dr. Th. E. E. van Schaik is juridisch adviseur van het Nederlands Katholiek Vakverbond en lid van de Tweede Kamer voor de KVP.

Drs. W. A. van der Donk is oud-lid van Gedeputeerde Staten van de provincie Noord-Holland.

Drs. O. Gerdes is docent in de pedagogiek en psychologie aan de Pedagogische Academie te Nijmegen.

Dr. S. W. Couwenberg is voorzitter van het Democratisch Centrum Nederland.

Het rapport van de commissie Cals-Donner

een eerste woord.....

door prof. mr. I. A. Diepenhorst

Het zou mogelijk hoewel niet rechtvaardig zijn een wat ironische beschouwing te wijden aan het Eerste rapport van de Staatscommissie van advies inzake de Grondwet en de Kieswet. Een kritisch beoordelaar herinnert zich na lezing van de sierlijk uitgegeven luttele negentig bladzijden druks, waarin de eerste resultaten van de arbeid werden vastgelegd, de woorden van Horatius: parturiunt montes, nascitur ridiculus mus: de bergen baren, en er wordt een belachelijke muis geboren. Terwijl minister-persident De Jong in een door Algemene Zaken wat slordig samengestelde toespraak, gehouden bij de installatie der commissie, nogal hooggestemd was in zijn verwachtingen, getuige de volzin: „Als men de naoorlogse jaren op constitutioneel gebied nog eens in gedachten doorleeft dan kan het de schijn ervan hebben dat het jaren van rijping zijn geweest naar de tijd van de oogst die nu schijnt aan te breken", toch neemt al dat „geschijnsel" de realiteit niet weg, dat men slechts met een paar zeer bescheiden voorstellen met betrekking tot wijziging van de Kieswet voor het voetlicht kwam. De „Heren Zeventien" — de commissie telt naast de voorzitters Cals en Donner vijftien leden — brachten het eenparig niet verder dan vier veranderingen aan de geldende regeling: A. Afschaffing van het verbod van verbinding van kandidatenlijsten binnen eenzelfde kieskring. B. Afschaffing van de opkomstplicht. C. Vergroting van het effect van de voorkeurstem. D. Verhoging van het aantal voor indiening van een kandidatenlijst vereiste handtekeningen.
De onbillijkheid van het luchthartig afdingen op de voorlopige uitkomste van het individueel overleg schuilt vooreerst hierin dat men de zover vertrouwen ademende uitlatingen van de premier, die op het breder werk der grondwetsherziening slaan, verengt tot de herziening van de Kieswet waarbij men zich binnen het door de huidige Grondwet gestelde kader had te houden. De commissie wil meer, maar alléén mèt verandering van onze constitutie. Nu al voelde een tweetal leden naar aanleiding van hetgeen de meerderheid wilde, ernstige staatsrechtelijke bedenking rijzen. In de tweede plaats moet in aanmerking worden genomen dat een onze huidige staatkundige gedeeldheid enigermate weerspiegelende groep niet spoedig tot eensluidende conclusies zal geraken. De leden Daudt en Gruyters kunnen het onderling wel op enkele punten eens worden, maar hen met de heren De Pous of Witte te laten harmoniëren, is veel

lastiger. De heer Verbrugh, die zeer gebrand is op een beschrijving door de Grondwet van de gemeenschappelijke politieke werkelijkheden, waarin het Nederlandse volk zich bevindt — zie blz. 27 en 69 — ervaart deze gemeenschappelijke werkelijkheid te zelfder tijd buiten kijf heel persoonlijk, waarbij niet eens gedacht is aan zijn opinie met betrekking tot de restzetelverdeling van de grootste overschotten — op dit punt is bij hem de gemeenschap stellig niet troef — maar aan zijn algemene, uit andere geschriften bekende positie-keuze. Tenslotte zij verrekend, hoe van staatsrechtelijke modernisering veel goeds wordt gehoopt. Of daarbij met de minister-president aan de beslissing over allerlei gewichtige constitutionele principe-vragen te denken zij? Een Duits schrijver, Karl Loewenstein, verklaarde enige jaren geleden dat het volk geen persoonlijke verhouding tot zijn Grondwet meer bezit, en hij was er niet ver naast. De kiezers lopen in genen dele warm over het punt of een Grondwet „enkel rechtsnormen moet bevatten, dan wel ook de premissen van onze staatsopvatting". (Zie blz. 15-16 van het rapport van de staatscommissie). Hen interesseert meer de benoeming of verkiezing van een burgemeester. Wat hen sterk bezighoudt is: hoe komen wij aan onze trekken; op welke manier belet men dat er met ons wordt geleefd? Wanneer het reeds twijfelachtig is dat hier een grondwetsherziening uitkomst biedt, moet men zeker niet van een binnen de huidige constitutie blijvende wijziging van de Kieswet verlangen, dat aan een fundamentele onzekerheid — zijn wij geen speelbal — een eind wordt gemaakt. Wellicht heeft mr. Cals in zijn antwoord-toespraak ten einde teleurstelling te voorkomen, betuigd dat de commissie de volledige oplossing van de problematiek van de burger zich in de huidige democratie te doen thuis gevoelen, niet bieden kon. (blz. 20).

Aanleidingen tot herziening

En tot recht verstand van dit rapport èn tot dat van later volgende adviezen der commissie, is het gewenst nog iets nader op de psychologische achtergrond in te gaan. Zoals in 1945 een geest van vernieuwing de politieke hof doorwoei, is het sedert 1967 er een van teleurstelling. Bijna geen Nederlandse partij of zij kent haar moeilijkheden. Het is niet ondenkbaar dat de heer Schmelzer in stilte zucht: „Het was me het nachtje wel", dat de heer Den Uyl zich afvraagt welke stem nu eigenlijk telt, dat de heer Van Mierlo in de verleiding komt, ondanks zijn vooruitstrevendheid de lijfspreuk „Wait and see" van de gematigde liberaal Asquith aan te halen, dat de heer Biesheuvel zich afvraagt of hij voor de boeg of achter de kiel zal vuren, dat de heer Tilanus overweegt helemaal niet te schieten, want dit maakt zo aan het schrikken, terwijl de heer Toxopeus om de liberale geit te sparen, met de uiterste zorg nog wat sociale kool verkoopt. Men krijgt de indruk dat er in de Kieswet en in de constitutie wordt gevlucht om voor eigen wonden wat herstel te vinden. Die vlucht gaat met een verrassend oordeel des onderscheids gepaard. De leden der commissie

achten niet te vaak grondwettig iets gewenst waar hun partij schade door zou oplopen; het zou zelfs kunnen wezen dat hun mening omtrent de grondwettelijke geoorloofdheid van een bepaalde wetswijziging daardoor beïnvloed werd. Wie zou het trouwens durven laken? Bij een beoordeling van al of niet grondwettigheid van veranderingen in de Kieswet is artikel 91 onzer constitutie bepalend, dat de leden der Tweede Kamer op de grondslag van de evenredige vertegenwoordiging zullen worden gekozen, binnen door de wet te stellen grenzen. Voor het besef van een kleine partij is de grondslag der evenredigheid eerder verlaten dan voor dat van een grote. Men kan uiteraard wat spoedig en niet volledig buiten het daarmee samenhangende politiek eigen wel en wee om, menen dat de Grondwet iets uitsluit, maar dat is nog altijd fraaier dan over haar heen te lopen met een beroep op Bismarck: „Ich habe geschworen die Verfassung gewissenhaft zu beobachten; wie aber wenn mein Gewissen mir gebietet sie nicht zu beobachten?"

De politieke schare wil weten waar zij aan toe is, wenst duidelijkheid en houvast. Zij begrijpt niet dat men elkaar in de weken voor de verkiezingen geducht bestrijdt om daarna gezamenlijk een kabinet te vormen. Snelle wisselingen: met de socialisten, tegen de liberalen en met de liberalen tegen de socialisten stelt zij niet bijzonder op prijs. Zij wenst de kandidaat die haar lijkt en niet die van de partijbesturen. Zij zou als zij haar zin kreeg vandaag stemmen om volgende week het kabinet te zien optreden. De politici op hun beurt zouden graag „uithuilen en opnieuw beginnen". Zij zijn gesteld op een Kieswet die hen niet benadeelt, enige misstanden wegneemt en zowel voldoet aan de voorwaarde van het geven van een duidelijk beeld omtrent de meningen der kiezers, als aan die van stevigheid in verband met de kabinetsformatie. Het wordt kritiek als deze beide condities langs elkaar schuren en de weerspiegeling der opinies de eenheid van een ministerie in de weg staat. In het geval van een niet te sterk uiteenlopen der politieke opvattingen of van de aanwezigheid ener duidelijke meerderheid, kan bij een zuiver de natie reflecterende volksvertegenwoordiging toch een krachtig kabinet worden gevormd. Zou dat ander zijn — de casus positie van een heel verwarde uitslag —, dan is Leiden in last en niet enkel omdat Thorbecke reeds lang verscheiden is. Een aantal leden der commissie gelooft dat met een verstandige, op enkele punten veranderingen bewerkende wetgeving, al heeft men geen volledige zekerheid van slagen, wat te bereiken valt (zie blz. 40). Een andere groep oordeelt dat die wetgeving wel eens door de kiezers als een kunstgreep, toegepast teneinde de getalsevenredigheid ten behoeve van enkele partijen te doorbreken, zou kunnen worden opgevat, met een dientengevolge gestegen onbehagen in hun toch al tumultueuze gelederen (blz. 41).
Nog twee andere punten bevinden zich in het vlak der psychologie. Als eerste zij genoemd de beoogde werkwijze bij deze grondwetsherziening. De hiertoe benoemde commissie bestaat volgens de toelichting op het

besluit van instelling uit staatsrechtdeskundigen. Men wenste geen leden der Staten-Generaal of ministers als leden. Veeleer moest er met het parlement overleg zijn „buiten het — toch altijd min of meer besloten — verband" van een staatscommissie. (Zie blz. 10). Of het dan geheel logisch is een voorzitter „uit de politieke sfeer" te kiezen, zoals te zelfder plaats wordt gezegd? Het is een tikje eigenaardig. De Tweede Kamer en ook de Eerste Kamer zijn niet traag geweest in het harerzijds formeren van een de staatscommissie begeleidende — men kan als „amant" en als „agent" begeleiden — parlementaire commissie. De „politieke" voorzitter van de staatscommissie heeft overigens als „oude rot" dadelijk op het eventuele bezwaar gewezen, dat er gescheidenheid tussen de door staatscommissie en door parlementaire commissie bewandelde wegen zou kunnen ontstaan: zelfbeperking is van sommige volksvertegenwoordigers niet de sterkste zijde. Dit tegemoetkomen aan het streven van hen die zoveel mogelijk openbaarheid willen, is sterk psychologisch bepaald. Een kamercommissie werkt dank zij een verslag van hetgeen zich voltrekt „in haar boezem" — een biologische en hier niet geheel exacte uitdrukking — nogal publiekelijk. Toch blijft het de vraag of men het gunstig zal noemen. Ook de geheime diplomatie staat met name bij nieuwlichters in een kwade reuk, zonder dat men haar ontberen kan, naar de bijna eenparige getuigenis van alle ingewijden.

Het tweede psychologische punt is te vinden in het „taaleigen". Dat de regels in het staatsrecht kunnen veranderen, dat zij in het ene land op deze, in het andere op gene wijze werden geformuleerd, dat ze naar de inhoud soms diametraal aan elkaar tegengesteld zijn zonder dat een groep regels verwerpelijk is, heeft er toe geleid om ze en lichtere toets in de gangbare aanduiding te verlenen: het gaat niet om rechtsnormen, of rechtsregels maar om wat simpeler grootheden, om spelregels. Deze term geeft goed weer het element van de onderlinge afspraak: het kan zus, het kan ook anders. Tegelijk kan men aarzelen of een dergelijk woordgebruik geslaagd is. Er wordt stellig aan te grote ernst ontsnapt. Zwaarwichtige staatsrechtelijke vertogen leiden tot niets, hetzij toegestemd, en dat uiteenzettingen over kiesrecht en Grondwet een wat lichtvoetig karakter dragen, heeft veel voor. Maar ligt in de aanduiding „spelregels" niet te zeer het element van betrekkelijke willekeur, dat aan de betekenis van het historisch gegroeide en nog groeiende staatsrecht onvoldoende gewicht toekent? Een tegenwoordig geliefd en in sommige opzichten bijval verdienend denkbeeld is dat der „ontmythologisering", een idee dat ook aan enkele leden der staatscommissie vertrouwd is. Het zou kunnen zijn dat men te ver gaat met een trekken van het recht in alledaagse verhoudingen, in die zin dat het besef voor het onaantastbare juist omdat het psychologisch steeds moeilijk te verwerken is, nodeloos verzwakt. De staatscommissie, geen enkele bedenking tegen de uitdrukking "spelregels" koesterend, vindt zich toch genoopt uit te spreken dat onder alle omstandigheden "het parlementaire stelsel — d.w.z. een stelsel, vol-

gens hetwelk de regering behoort te steunen op het vertrouwen van de meerderheid in het parlement" — behouden zal moeten worden. Er blijkt dus dat de spelregels van het spel een laatste ernst bezitten waarvan het ludiek karakter geheel wordt afgelegd en er als kern rest wat men met de grootst mogelijke meerderheid onaangetast wil laten. Slechts één lid — de heer Gruyters — stelt het vertrouwen der kiezers boven dat van het parlement in dier voege dat de eis: het kabinet moet de instemming van de meerderheid der Kamer bezitten, vervalt.

De voorstellen

Wat nu nader de voorstellen der staatscommissie en de door haar afgewezen mogelijkheden met betrekking tot een herziening der Kieswet binnen het raam der Grondwet betreft, pièce de résistance is de inperking van de evenredigheid, zonder dat deze laatste als zodanig prijsgegeven wordt. Daar partijen zeer uiteenliggen, na de verkiezingen toevallige combinaties vormen, de stemgerechtigde burgerij weinig invloed op de gang van zaken, de vorming van het kabinet of de aanwijzing der candidaten uitoefent en de band tussen kiezer en gekozene teloor gaat — de commissie erkent in meerderheid deze bezwaren —, wil een deel — niet de meerderheid der commissie — een indeling van het land in 12 kieskringen, met mogelijkheid van landelijke lijstverbinding doorgevoerd in de kieskringen voor dat laatste, de lijstverbinding, is een sterke meerderheid geporteerd — en met evenredigheid per kiesgebied, dus geen doorberekening van het gehele land. De gedachte van 18 kieskringen wordt afgewezen, wijl in strijd met de grondwettelijke evenredigheid: een winst voor de grote partijen op eenzelfde stembusuitslag als in 1967 van 12 en 11 zetels wordt te groot geacht. Een verdeling in 4 kieskringen heeft weinig nut. Van een verhoging der drempel tot toelating is de commissie, omdat deze maatregel zich eenzijdig tegen kleine partijen richt, afkerig, hoewel enkele leden wel tot 2% en de heer Albrecht nog verder gaan wil. Het gevolg der aanvaarding van de „12 kieskringen voorslag" met eventuele verbinding van lijsten, zou wezen een duidelijke rechtse meerderheid: sluiten de drie grote rechtse partijen zich allen tezamen dan is het resultaat op grond van de uitslag van 1967 een zesentachtigtal zetels; anders worden het er bij gelijktijdige aaneensluiting der grote linkse partijen een tachtigtal. Ook een premiestelsel — de toewijzing van enkele zetels aan de partij (of aan de partijcombinatie) welke tussen de 45% en 55% heeft gehaald tot een zetelcijfer van 83 — vindt geen genade in de ogen van een meerderheid. Eenzelfde lot treft het geldende Westduitse stelsel van toewijzing der restzetels. Men kiest in de Westduitse Bondsrepubliek de helft van de afgevaardigden met dubbele stem en wel met de "eerste stem" volgens een districtenstelsel; wie de relatieve meerderheid in een district behaalt is gekozen. Op grond van de algemene uitslag, dus de uitslag der „tweede stem" voor alle districten gezamenlijk, vindt er een toewijzing naar evenredigheid plaats met aftrek der reeds

gekozen districtskandidaten. Verder geldt daar een 5% drempel of een drempel van minstens 3 districtszetels. Bovendien mag een partij die districtsgewijs boven het naar percentage berekend aantal zetels uitkomt, deze toch behouden; het getal afgevaardigden in het vertegenwoordigend lichaam wordt met deze zetels verhoogd; het kan dus wisselen. De commissie verwerpt zulk een oplossing, omdat in een district de verkiezing van een kandidaat die niet de „eerste stem-meerderheid" achter zich kreeg, mogelijk is. Met de „tweede stem" kan geen persoonlijke voorkeur worden uitgedrukt en steunt men enkel een partij; wie voor de "eerste" steun niet voelt, heeft aan de "tweede" geen behoefte.

Hoe men over de denkbeelden in de commissie levend denkt, is onafhankelijk van de wijze waarop men de kwalen van ons huidig publiek bestel beoordeelt. Volstrekte tevredenheid was er nimmer sedert 1848. Altijd werd geklaagd, wil men gelamenteerd. Sommige huidige oorzaken van ontevredenheid kunnen niet langs de weg van tamelijk bescheiden, onder de van kracht zijnde Grondwet toegestane wijzigingen der kiesregeling worden weggenomen, indien ze al verwijderbaar zouden wezen. In elk land hebben de verkiezingsnederlaag lijdende partijen namelijk krakeel. Van tijd tot tijd is er de verveling. Dat onze vaderlandse politiek een bijzonder verheven indruk maakt, kan men niet zeggen. Tot op heden bleef echter corruptie uit, zij het dat voortdurende voorzichtigheid betaamt; onbetrouwbaar werd ons land niet. Of men nu de allerwege gesignaleerde gebreken verhelpt, tenminste voorlopig, met een in wezen toch vrij krachtige wijziging der evenredigheid, nl. die van splitsing in 12 zelfstandige kieskringen en lijstverbinding aan rechter- en linkerzijde? Partijen van rechts die tezamen in 1967 het zetelcijfer van 69 haalden, bereiken er nu meer, dus 80 naar reeds is meegedeeld, partijen van links in plaats van 48 nu 4 meer, dus 52, terwijl partijen met 17, 7 en 5 zetels naar 14, 2 en 2 tuimelen; de nog kleinere verdwijnen. Engeland kent natuurlijk een nog veel sterker doorbreking der evenredigheid, maar er is aldaar geen grondwettelijke waarborg om deze in grote trekken te eerbiedigen; sedert vele jaren is de liberale partij — dit als ten overvloede — op het Britse eiland het kind van de rekening. Psychologisch zal er veel ontevredenheid worden gekweekt, wat hen die het psychologisch gezichtspunt gewichtig achten, tot nadenken moet stemmen. Grondwettelijk beweegt men zich wel aan de rand van wat nog door de beugel kan. Terzake van de wenselijkheid zijn er een tweetal overwegingen, die de aandacht verdienen.
De eerste is van dezelfde strekking als wat een betrekkelijk krachtige minderheid der staatscommissie te berde brengt. De kwaal is niet met een wijziging van kiesrecht te cureren; zij moet worden genezen van binnenuit. Wanneer partijen niet uit zichzelf de noodzaak van meer samenbundeling, van eensgezinder optreden, van een meer de grote menigte aansprekend beleid erkennen, baten uitwendige middelen weinig. Tevens komt een verdeling in zelfstandige kieskringen in strijd met de algemene

ontwikkeling; alom in de maatschappij is een zoeken naar groter eenheden en dat streven zou aldus worden doorkruist op een te veel het verleden ademende, een anachronistische wijze. Deze door mr. K. van Rijckevorsel elders voorgedragen argumentatie — zie ook blz. 74 —, bespeurt weinig verschil tussen de afzonderlijke gebieden, de geïsoleerde kieskringen en de verhoogde verkiezingsdrempel; beide oplossingen zouden door het bezwaar worden gedrukt van een te kort doen aan de rechtsgelijkheid, want de ene stem heeft meer uitwerking dan de andere.
Er is een tweede niet van belang ontblote omstandigheid die afweging vraagt. De door een deel der staatscommissie aanbevolen wijzigingen bedoelen groter politieke duidelijkheid — een alleszins eerbaar oogmerk — met als mede ingesloten gevolg, verscherping der tegenstellingen tussen rechts en links. Dit heeft het voordeel van een zich bezinnen op gemeenschappelijk stellig aanwijsbare grondslagen, maar vertoont het bezwaar van een misschien nodeloos afstoten dergenen die in politicis tot samenwerking bij een andere keuze van fundamenteel uitgangspunt genegen waren. Wanneer gemeenschappelijke offers moeten worden gebracht, zal de bereidheid daartoe in brede kring moeten leven. Iemand kan aanvoeren: de lijstverbinding blijft vrij; geen mens wordt gedwongen. Als ze echter niet plaats grijpt is het allesbehalve fraai de twee grote partijen een geduchte sprong te laten maken zonder dat een oplossing der moeilijkheden wordt bereikt, een sprong welke ons nogmaals aan de rand van het volgens artikel 91 der Grondwet geoorloofde brengt, inmiddels zonder er over heen te schieten.

Periculum in Mora?

Het te berde gebrachte leidt tot de slotsom dat voor het standpunt van beide groepen — voor hen, die in de evenredigheid wat wensen te wijzigen en voor hen die dit verwerpen — goede gronden zijn aan te voeren. Of wat de „veranderaars" willen, veel zal uitrichten dan wel of de voorzichtigheid van hun opponenten in het gelijk gesteld zal worden, kan niemand zeggen. Dat men iets poogt te doen voor 1971 geeft zekere bevrediging. Te zelfder tijd is verdedigbaar dat enig wachten de voorkeur verdient, omdat een verantwoorde beslissing pas mogelijk wordt, zodra de hernieuwingsvoorstellen die met name de Grondwet betreffen, in hun geheel zijn overgelegd. Periculum in mora, gevaar in uitstel is er niet. De kiesrechtregeling behoort tot de gevoeligste onderdelen van ons staatsrecht. Wanneer partijen van heden zonder de prikkel der wet niet tot groter eenheid zich opmaken, is het een getuigenis van armoede ze er met een „berekeningskluifje" toe over te halen. Zou een wantoestand aanwezig zijn, dan kan er gemakkelijk over bedenkingen worden heengestapt, zoals de niet op veranderen gebrande minderheid deze ontwikkelde. Waar deze precaire situatie niet voorhanden is, lijkt er meer te zeggen voor een uitstellen dan voor een nemen van bij een deel van het volk in zeer slechte aard vallende beslissing. Een straks onder

het bedwang der zelftucht gevoerde verkiezingsstrijd — wij gebruiken merkwaardig genoeg steeds voor een wat hatelijk maar vreedzaam gebeuren zeer krijgshafte taal — geeft meer onbevangenheid en groter stoutmoedigheid bij de wellicht nodige echte wijzigingen der constitutie. Vandaar dat de toelating van het landelijk verbinden der lijsten, waarbij alles aan het vrije initiatief der partijen verblijft, een gunstige vernieuwing vormt. Hier is enkel sprake van het wegnemen ener hindernis op de weg naar groter eenheid.
Terecht neemt de staatscommissie een afwijzend standpunt in, zowel wat een premieregeling als wat een verhoging van de kiesdrempel aangaat; zij is wellicht iets te steil met betrekking tot de laatste mogelijkheid: 1% is beslist aanvaardbaar. Daarentegen moet zeker niet op een premie-regeling — Frankrijk probeerde het met de tijdelijke wet Scelba — of op een verhoging van de verkiezingsdrempel — boven 1%, welke vrij natuurlijk is — worden aangedrongen, nog afgedacht van het feit, dat zij feller verzet dan de 12 gescheiden kieskringen zullen wekken. Een tweede constitutionele twistappel naast die der geïsoleerde 12 kiesdistricten, vormt de aanbeveling door de kiezers van een minister-president. Geen twijfel laat de staatscommissie er over dat een krasser denkbeeld: de aanwijzing door de kiezers van de minister-president in strijd is met de Grondwet. De meerderheid oordeelt dat het kenbaar maken van een voorkeur geoorloofd zou zijn, wat de grootst mogelijke minderheid betwist, met nadruk betogend dat hier in wezen een consultatief referendum, dat in zijn consequenties door niemand wordt overzien, zijn entrée maakt. Beide, meerderheid en minderheid, verklaren zich tegenstanders. De minderheid had er kritisch op gedoeld dat men bij zijn stem voor een bepaalde minister-president het votum voor de volksvertegenwoordiging kon verbeteren of althans kan laten afwijken. Algemeen werd ingezien dat de gewenste minister-president geen meerderheid in de Kamers achter zich behoefde te vinden. Wat als de uitslag der kamerverkiezing totaal van de kenbaar gemaakte voorkeur voor de minister-president verschilt of als er een kandidaat-minister-president met de hakken over de sloot komt? De staatscommissie zwijgt er over maar men kan zich het alsdan aangeheven politiek gekwaak voorstellen.

Vanwege de kleine voorstellen welke de commissie nagenoeg en bloc deed zal niemand in Nederland messen begeren te trekken. Over de verbinding van lijsten is al gesproken. Het verdwijnen van de opkomstplicht zal velen bevredigen, en maakt goed beschouwd weinig uit. Wat haar wat lauwe verdedigers, de heren De Pous en Scholten aanvoeren, is daarenboven bijzonder zinnig. Waarom zou bij afschaffing van de strafsanctie een publieke burgerplicht in de wetgeving geen „gestalte" mogen verkrijgen (zie blz. 57). De commissie erkent dat de versterking aan de voorkeurstemmen gegeven een schrale betekenis heeft. Er wordt genummerd, niet naar de volgorde van de lijst, doch naar de volgorde die de kiezers blijkens hun stemmen wensten ten opzichte van de kandi-

daten door wie minstens 25% van de lijstkiesdeler werd gehaald. Wat de verhoging voor het aantal handtekeningen betreft van 25 tot 100 onder een ingediende kandidatenlijst, het zal iets, ofschoon niet veel, uitmaken. Heel wat doeltreffender is het behoud van de waarborgsom ten bedrage van *f* 1.000,— per kieskring gevraagd voor een lijst van een nog niet in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partij.

Met de termijnverkorting voor een verkiezing, na een kamerontbinding te organiseren, kwam de commissie niet gereed. Aan een nurks wordt de opmerking gegund: zat het Nederlandse volk dusdanig op de wel gedane voorstellen te wachten, dat niet nog enkele maanden uitstel te dragen waren geweest, zodat een samenhangend kiesrechtrapport — met inachtneming der Grondwet — had kunnen worden uitgebracht? Van bemoeienis met de kandidaatstelling door de partijen toonde de commissie zich wars; hoe belangrijk de partijen ook zijn voor de democratie, een wettelijke regeling laadt op zich de schijn van overheidsbemoeienis met enkele aangelegenheden der burgers. Deze behoren zo lang mogelijk vrij te worden gelaten. Wanneer zij een hiërarchische partijstructuur zouden wensen, zo is dat ook hun goed recht. De wijsheid van dit oordeel kan enkel worden onderschreven.
De staatscommissie heeft een eerste woord gesproken. Zij deed dat — wat gelet op haar samenstelling niets verwonderlijks heeft — met gezag. Een tweede woord zal van de regering afkomstig zijn. Een derde van de Staten-Generaal. Deze laatsten mogen in een dergelijke eerwaardige trits opgenomen aangezet worden tot een „lest best".

De economische structuur in de spiegel van twee nota's

door drs. M. J. J. van Amelsvoort

De overheid in de economische structuur

In de structurele ontwikkeling van de economie neemt de overheid een sleutelpositie in. De structuur van een economie wordt in eerste aanleg gekenmerkt door de indeling in vier grote sectoren: de landbouw als oudste bedrijfstak, de industrie met daarbij inbegrepen de bouwnijverheid, de dienstensector met inbegrip van de handel, en tenslotte de overheidssector. Elk van deze vier sectoren levert zijn bijdrage in de totstandkoming van het nationale produkt, in de vorm van de waarde die hij toevoegt aan de van andere sectoren ontvangen produktiemiddelen. De toegevoegde waarde komt in de inkomenssfeer tot uiting in de uitbetaalde lonen, de gemaakte winsten en andere inkomens.
De overheid heeft één belangrijk onderdeel van de economische structuur rechtstreeks in handen: haar eigen bijdrage tot het nationale inkomen. Op de andere sectoren heeft zij invloed door haar overige uitgaven en voorts in het algemeen door haar wetgeving en de uitvoering daarvan.
De bijdrage van de overheid tot het nationale inkomen wordt per definitie gelijk gesteld aan haar personele uitgaven, zijnde de uitbetaalde lonen en salarissen, daar zij geacht wordt geen winst te maken; de overheidsbedrijven worden tot de bedrijvensector gerekend. Naast de personele uitgaven staan nog verscheidene uitgavencategorieën, hoofdzakelijk de materiële uitgaven aan consumptiegoederen en investeringen, de overdrachtsuitgaven, de verleende kredieten en de betaalde rente. Deze indeling is te vinden in een bijlage bij de Miljoenennota. Het totaal van deze uitgaven vertoont een procentueel sterkere stijging dan het nationale inkomen. Dat geldt zowel bij een beschouwing op lange termijn, bijvoorbeeld vanaf het jaar 1900, als bij een beschouwing op middellange termijn, bijvoorbeeld in de jaren na 1950. Men is dan geneigd te zeggen dat de overheid een voortdurend groter beslag legt op het nationale inkomen. Dat is niet geheel juist. Aansluitend bij de gegeven indeling in uitgavencategorieën, is het juister te zeggen dat de overheid met haar personele uitgaven beslag legt op een deel van de nationale produktiecapaciteit, waarnaast zij met haar materiële uitgaven inderdaad een deel van de nationale produktie in beslag neemt. Met haar overige uitgaven stelt zij anderen in staat beslag te leggen op een deel van de nationale produktie. Als de totale uitgaven toenemen ten opzichte van het nationale inkomen, kan men stellen dat een steeds groter deel van het nationale inkomen via de overheid loopt.

De overheidssector is niet de enige die zich relatief uitbreidt. Met de dienstensector is hetzelfde het geval. Deze sector is, wat de aard van zijn produktie betreft, te vergelijken met de overheid, want ook de overheid produceert diensten. De uitbreiding van de dienstensector komt vooral voort uit de prijsstijging van de dienstverlening, die de prijsstijging van landbouw- en industrieprodukten overtreft, doordat de produktiviteit in de dienstensector betrekkelijk weinig stijgt. Deze sector leent zich nu eenmaal niet voor vèrgaande mechanisering en gecentraliseerde massaproduktie. Bij toenemende welvaart verschuiven de preferenties van de economische subjecten in belangrijke mate naar de minder elastische, prijsgevoeliger dienstverlening. De gevolgen die deze verschuiving heeft voor het algemene prijsniveau, doen zich bij de gebruikelijke statistische methoden voor als een stuk inflatie, maar zij vormen eigenlijk een welvaartsverschijnsel.
Voor de toeneming van de personele uitgaven van de overheid geldt tot op zekere hoogte hetzelfde. Toch roept de relatieve uitbreiding van de dienstensector bij niemand onrustgevoelens op, terwijl dat bij de relatieve stijging van de overheidsuitgaven wel het geval is, aangezien deze stijging door de overheid is afgedwongen.

Structurele norm en lagere overheid

Gezien de hier in het kort gereleveerde feiten is het begrijpelijk dat er in de na-oorlogse jaren behoefte ontstond aan een structurele normering van de overheidsuitgaven. Het oude adagium van een sluitende begroting van de lopende uitgaven, met leningfinanciering voor de kapitaalsuitgaven, was niet langer toereikend. Het merkwaardige is echter dat er wel een structurele norm voor de rijksuitgaven is ontworpen en wordt toegepast, maar niet voor de uitgaven van de overige publiekrechtelijke lichamen, waarvan vooral de gemeenten een flinke duit in het zakje doen — of eruit halen, al naar gelang men het wil zien.

De lopende uitgaven van de lagere overheid worden grotendeels gedekt door uitkeringen uit de daartoe in het leven geroepen fondsen: het Gemeentefonds, het Provinciefonds en het pas kort bestaande Wegenfonds. Het Gemeentefonds is verreweg het grootste.

Voor de dekking van hun kapitaalsuitgaven moeten de gemeenten langlopende leningen opnemen. Noch de uit de schatkist komende baten, noch de lasten van deze fondsen vallen echter onder de norm voor de rijksuitgaven. Daar komt bij dat het Gemeentefonds intussen een vrij aanzienlijk tekort heeft, dat de grote gemeenten en niet weinig kleinere gemeenten, ook na de uitkeringen uit het Gemeentefonds en hun verdere, directe inkomsten, met een tekort kampen en dat er voor de kapitaalsuitgaven van de gemeenten al jarenlang een centrale financiering is ingevoerd, die bedoeld was als conjunctuurmaatregel, maar die een structurele zaak dreigt te worden. Al die uitgaven ontsnappen aan de structurele norm, die er onder meer op gericht is de overheidsuitgaven niet sterker te laten

stijgen dan het nationale inkomen, tenzij er gezorgd wordt voor een deugdelijke dekking door middel van belastingverhoging.

De centrale overheid komt nu voor voldongen feiten te staan. Ik moet erbij zeggen dat zij er zelf mede debet aan is, want de gemeentelijke uitgaven zijn grotendeels gebaseerd op de wetgeving van de centrale overheid. Bij de totstandkoming van een wet zijn de financiële consequenties echter dikwijls niet of zeer onvolledig te voorzien. Sprekende voorbeelden daarvan zijn de Mammoetwet en de Bijstandswet, die allebei hoge uitgaven in de gemeentelijke sfeer meebrengen.

Naast de stijging van de overheidsuitgaven die het gevolg is van nieuwe wetten, staat de stijging die samenhangt met de complementariteit van de overheidsuitgaven ten opzichte van de ontwikkeling in de particuliere sector. Degene die een auto koopt roept onbedoeld externe effecten op, door de overheid te noodzaken om voor hem en de velen die evenals hij hebben gedaan, nieuwe en brede wegen aan te leggen. Belastingverhoging is dan niet ver meer af, maar het duurt gewoonlijk enige tijd eer het stadium bereikt is waarin de noodzaak daarvan blijkt. Het is begrijpelijk dat onze autobezitter-belastingbetaler zich dan min of meer genomen voelt. En niet alleen hij, ook degenen die zich voor de hoogte van de belastingen verantwoordelijk weten, voelen zich daarmee niet gelukkig.

Wij weten nog weinig van het maatschappelijk mechanisme dat daar achter zit, van de samenhang van de ontwikkelingen die zich in de maatschappij voordoen en de complementaire overheidsvoorzieningen die daarbij betrokken zijn. Wij hebben nu in de Miljoenennota kennis kunnen nemen van een eerste, schuchtere poging van regeringszijde om verder dan één jaar in de toekomst te kijken. Dit gebeurt in de vorm van geschatte begrotingsbedragen voor de jaren 1970 en 1971. Hoe die tot stand zijn gekomen wordt niet onthuld. Zou een systematisch onderzoek naar de complementariteit van de overheidsuitgaven, gekoppeld aan een prognose van de desbetreffende maatschappelijke ontwikkelingen als exogene factoren, niet verhelderend kunnen werken? Een onderzoek naar de complementariteit op de diverse terreinen van overheidszorg zou op zichzelf al een welkom inzicht kunnen verschaffen in deze complexe materie. Ook voor het kritisch bezien van bestaande overheidstaken, waarvan de KVP voorstander is, zou op die manier een nuttig hulpmiddel geschapen kunnen worden.

De benadering van de Miljoenennota op het gebied van de middellangetermijnplanning is pragmatisch. De desbetreffende begrotingsbedragen voor 1970 en 1971 beslaan samen naar schatting vijfenvijftig procent van de rijksbegroting. Zij hebben voor rond tweederde deel betrekking op „afspraken" en voor het resterende deel op „overeengekomen ramingen". Deze laatste categorie bevat een element van onzekerheid in de vorm van de ontwikkeling van de daarmee samenhangende exogene factoren. Als eerste benadering lijkt deze indeling in twee groepen mij realistisch. De vraag rijst echter wel in hoeverre het kabinet zich aan deze afspraken en overeengekomen ramingen gebonden acht. De woorden afspreken en over-

eenkomen houden een zekere gebondenheid in, maar hoever gaat die in dit geval?

De overheid als totaliteit gezien

Het is misschien wat veel gevraagd om er nu meteen ook een meerjarenopstelling van de uitgaven van de lagere overheid bij te willen hebben. Het blijkt bij het rijk zelf al zo moeilijk te liggen. En we hebben tot nu toe ook voor het eerstkomende begrotingsjaar de uitgaven van de lagere overheid nooit in de beschouwing betrokken. Toch zou ik er voor willen pleiten dit te gaan doen. Het probleem is acuut geworden door de zorgelijke toestand van de gemeentefinanciën.

Ik zie twee hoofdargumenten om de jaarlijkse beoordeling van de rijksfinanciën te verruimen tot een beoordeling van de overheidsfinanciën. Ten eerste zijn het juist de uitgaven van de lagere overheid, die in het verleden zo'n sterke stijging hebben vertoond. Een grafiek in het Centraal Economisch Plan 1967 levert daarvan een treffende illustratie: men ziet daar de rijksuitgaven (in procenten van het nationaal inkomen; exclusief overdrachten aan de lagere overheid) in de periode 1950-1966 globaal genomen dalen, terwijl de uitgaven van de overige publiekrechtelijke lichamen een stijging vertonen. Ten tweede heeft de centrale overheid een zodanige zeggenschap verworven in de financiën van de overige publiekrechtelijke lichamen, dat het een gemeenplaats is geworden om te spreken over de uitholling van de gemeentelijke autonomie. Er bestaan tal van wettelijke en administratieve regelingen, die aan de hand van allerlei criteria tot min of meer automatische uitgavenverhogingen op gemeentelijk niveau leiden. Daarbij komt dan aan de inkomstenkant een centralisatie in de sfeer van zowel de lopende uitgaven als de kapitaalsuitgaven. Ten gevolge daarvan hebben de gemeentelijke overheden zelf niet voldoende richtsnoer meer voor de begrenzing van hun uitgaven. Het staat nog te bezien of de plannen inzake verruiming van het gemeentelijk belastinggebied daarin een wezenlijke verandering zullen brengen.

Ik besef dat een raming van de gemeentelijke uitgaven nog aanzienlijk moeilijker zal zijn dan een raming van de rijksuitgaven. De beoordeling van de overheidsuitgaven aan de hand van een structurele norm als thans gehanteerd wordt voor de rijksuitgaven, zal daardoor met nog meer onzekerheden worden omgeven. Het lijkt mij daarom raadzaam de beoordeling van de rijksuitgaven afzonderlijk te handhaven en daarnaast een globale beoordeling in te voeren van de totale overheidsuitgaven, die daarbij ingedeeld zouden kunnen worden naar onderwerp van overheidszorg, naar economische categorie en naar wijze van financiering.

Verder zal de regering, hoe moeilijk dat in sommige gevallen ook mag zijn, bij de indiening van wetsontwerpen en zo nodig herhaald tijdens de behandeling, ramingen van de financiële consequenties moeten leveren. De Kamers mogen op dit punt gerust eens lastig zijn. In dit verband zal de planning op middellange termijn, waarvoor nu een eerste aanzet is gegeven, moeten worden uitgebreid en vooral verdiept op de wijze die in het

voorgaande is gesuggereerd. In de Miljoenennota is trouwens te verstaan gegeven dat er op dit gebied veel werk verzet wordt dat in de nabije toekomst vrucht zal kunnen dragen.
Bij dit alles geloof ik dat het een illusie zou zijn te verwachten dat de overheidsuitgaven in de huidige ontwikkelingsfase van onze economie op hun relatieve omvang van het ogenblik vastgeprikt zouden kunnen worden. Te veel krachten, waarvan ik in het voorgaande heel summier iets heb trachten aan te duiden, werken naar een relatieve toeneming van de overheidsuitgaven, gemeten met de gebruikelijke statistische maatstaven. Het belang van de structurele begrotingsnorm is niet zozeer dat hij een middel zou verschaffen om de uitbreiding van de overheidssector tegen te gaan, maar dat hij richting geeft aan de meningsvorming over de overheidsfinanciën binnen en buiten het parlementsgebouw en de regeringsgebouwen. Het belang van een uitbreiding van deze norm tot de totale overheidsuitgaven is eveneens daarin gelegen. Het specifieke van de structurele ten opzichte van de conjuncturele norm is, dat hij daarbij de ontwikkeling op middellange termijn in het oog van de beoordelaar houdt; uiteindelijk is deze norm gericht op de instandhouding van de nationale besparingen en via deze op de financiering van de investeringen en de economische groei.

Structuur en conjunctuur

Wanneer de beoordeling van de overheidsfinanciën zou worden uitgebreid en verdiept zoals in het voorgaande is gesuggereerd, zou daarmee ook beter inzicht worden gewonnen in de plaats die de overheid inneemt in de economische structuur van het land. Dan zou de begrotingsbehandeling tevens een plaats krijgen in het structuurbeleid, terwijl zij bij de huidige gang van zaken in sterke mate conjunctureel gericht is.
Het is een opmerkelijk verschijnsel dat de overheid zich in de meeste Westerse landen steeds meer met de conjuncturele dan met de structurele ontwikkeling bemoeid heeft. Vermoedelijk draagt het beleid daarin nog de sporen mee van een tijdperk waarin onthouding voor de overheid als de hoogste wijsheid werd beschouwd. Structuurpolitiek brengt immers een meer gedetailleerd ingrijpen in de economische ontwikkeling mee. Maatregelen ten aanzien van de structuur moeten meer individueel gericht zijn: zij willen verandering brengen in de onderlinge verhoudingen binnen het geheel van de volkshuishouding, terwijl conjuncturele maatregelen gericht zijn op de beweging die dat geheel uitvoert, met behoud van de onderlinge verhoudingen.
Zo is het wel wat abstract gesteld: de structuur betreft de verhoudingen binnen het geheel, de conjunctuur de bewegingen van het geheel. In concreto zijn er ook tal van wisselwerkingen. Toch is het goed vast te houden aan deze eenvoudige definitie, want niet zelden krijgt men de indruk dat er spraakverwarring dreigt. De verhoudingen tussen de bedrijfstakken bijvoorbeeld behoren tot de structuurkenmerken, maar om het moeilijk te

maken spreekt men soms over een „bedrijfstakconjunctuur" als men de opkomst of teruggang van een bedrijfstak binnen de economische structuur bedoelt.
Een tweede kenmerkend verschil is hierin gelegen, dat conjuncturele bewegingen betrekkelijk kort van duur en in beginsel omkeerbaar zijn; structurele bewegingen zijn langer van duur en in beginsel niet omkeerbaar. Zo kan men spreken van de conjunctuur in de auto-industrie: er zijn goede en minder goede verkoopjaren, ten dele samenhangend met de algemene conjunctuur. Maar de groeiende plaats die de auto-industrie zich in de totale produktie verovert, weerspiegelt een structurele ontwikkeling: het is een blijvend element — totdat een nieuwe vinding op vervoersgebied, vergelijkbaar met de uitvinding van de auto, een nieuwe structurele beweging in gang zet.
Omdat de structuurpolitiek andere doeleinden heeft als de conjunctuurpolitiek, zijn er ook andere instrumenten voor nodig. In haar conjunctuurpolitiek hanteert de overheid globaal werkende instrumenten, zoals de omvang van haar uitgaven, de hoogte van de belastingen, de omvang van haar beroep op de kapitaalmarkt, maatregelen ten aanzien van het bankkrediet enzovoort. Daarnaast neemt zij maatregelen om de ongewenste gevolgen van de conjunctuurbeweging te verzachten, zoals uitkeringen aan werklozen. Die zijn noch conjunctureel noch structureel van aard, want zij worden toegepast ongeacht de oorzaak van de werkloosheid.

Structuurbeleid

Een structuurbeleid voert de Nederlandse regering al vanaf de eerste industrialisatienota, die kort na de oorlog verscheen. In de acht industrialisatienota's die in totaal verschenen zijn, wijzen de opeenvolgende kabinetten doelbewust een onveranderlijke weg: uitbouw van de industrie, zowel in de zin van uitbreiding als in de zin van versterking. Ook deze versterking is een structurele kwestie, want zij heeft betrekking op de verhoudingen tussen de onderscheiden bedrijfstakken die samen de industrie vormen. Met deze nota's is het structuurbeleid een aanvaarde zaak geworden. In dit kader heeft de regionale industrialisatie steeds veel aandacht gekregen. Uit werkgelegenheidsoogpunt is het immers niet onverschilig wáár de industrie zich vestigt. Zo werd het regionale stimuleringsbeleid vervlochten met het industrialisatiebeleid.
Het was tekenend voor de veranderende omstandigheden dat er in 1966 geen industrialisatienota meer verscheen, maar een nota inzake de groei en structuur van onze economie, kortweg Groeinota genoemd. Deze nota plaatste de industrialisatie in een veel breder kader, onder meer door ook de sectoren landbouw en dienstverlening in de beschouwing te betrekken en door in te gaan op het verband tussen de economische structuur en de economische groei. De regionale spreiding kreeg in deze nota niet veel aandacht. De problematiek op dat gebied was in 1966 niet acuut. De ontwikkeling liet zich gunstig aanzien en de oplossing scheen in zicht te zijn.

Achteraf kunnen we zeggen dat 1966 in dat opzicht het gunstigste jaar is geweest voor een aantal moeilijke regionen, met Zuid-Limburg als belangrijkste uitzondering. Dit blijkt uit de nieuwe structuurnota van de ministers De Block en Roolvink. Achteraf moeten we bovendien zeggen dat de dringendste structurele problemen toen versluierd zijn geweest door de gunstige, zeg maar overspannen conjunctuur. De zwakke plekken waren bepleisterd.
Ondertussen is het accent volkomen verschoven naar de problematiek van de achtergebleven streken en de zwakke bedrijfstakken, die in vele onderdelen ten nauwste met elkaar verbonden zijn. In de nota van de ministers De Block en Roolvink staat de geografische spreiding zelfs centraal, zoals meteen al blijkt uit de titel: de nota handelt over de sociaal-economische *aspecten van* het regionale beleid. Wat dat betreft is er een duidelijk verschil met de Groeinota, waarin de macro-economische groei centraal stond. Voor wat de algemene gedachtengang en de aard van de besproken maatregelen betreft — de inhoud van het beleid dus — is er echter veel overeenkomst, ook met de industrialisatienota's, hetgeen èn het fundamentele karakter van de problematiek èn de continuïteit in het beleid illustreert. Het illustreert echter tevens de geringe inventiviteit van de ondertekenende bewindslieden.

Presentatie van het beleid

Als ik het goed zie, zijn de belangrijkste nieuwigheden hierin gelegen, dat naast nieuwe vestigingen ook uitbreidingen van betekenis onder de premieregelingen zijn gebracht — zij het met een lagere premie — en dat voor projecten in de dienstensector een vergelijkbare faciliteit verstrekt kan worden. Deze twee aanvullingen zullen wel algemeen bijval vinden. Daarnaast worden enkele punten genoemd die de regering in studie heeft genomen, onder meer de subsidiëring van de verplaatsing van dienstverlenende bedrijven naar de probleemgebieden, en een oplossing voor de problemen van oudere werklozen. Voorts kan genoemd worden het al eerder geopperde idee van een garantie- en suppletieregeling in de wachtgeld- en werkloosheidsvoorziening, waarover advies is gevraagd aan de Sociaal-Economische Raad. Ten aanzien van de meeste bestaande regelingen en projecten worden uitbreidingen, c.q. hogere bedragen in het vooruitzicht gesteld. Voorts zijn de gebieden rond Helmond en in het noorden van Limburg als stimuleringsgebied aangewezen. Een belangrijk besluit is ten slotte dat de bestaande stimuleringsgebieden en ontwikkelingskernen als zodanig gehandhaafd blijven. Het uit 1964 daterende besluit om de secundaire kernen eind 1968 op te heffen, wordt daarmee voorshands opgeschort. Het is overigens niet eenvoudig, zich een samenhangend beeld te vormen van het in de nota gepresenteerde beleid. Het structuurbeleid valt door zijn aard uiteen in een groot aantal op zichzelf misschien kleine maatregelen. Wat dat betreft is er in de beschrijving van het tot nu toe gevoerde beleid meer samenhang aanwezig dan in de presentatie van de conclusies die het

toekomstige beleid weergeven. Ook over het effect van de genomen maatregelen en in het algemeen over de ontwikkeling in de diverse regio's wordt bij gebrek aan adequate gegevens weinig meegedeeld. De nota stelt wel nieuwe gegevens in het vooruitzicht, zodra de in gang zijnde studies beeindigd zullen zijn. Het ware echter wenselijk die gegevens ter beschikking te hebben op het ogenblik dat de beslissing over het voortbestaan van de secundaire kernen genomen moet worden — en dat is nu. Op sommige plaatsen van de nota zijn de bewindslieden er niet aan ontkomen, verder strekkende conclusies te trekken dan het statistische materiaal, zoals het gepresenteerd is, toelaat.

Wat de gegeven cijfers wèl duidelijk maken is dat structuurbeleid een kwestie van lange duur is. Scherp wordt dat in het licht gesteld door hetgeen de nota vermeldt over het effect van de maatregelen die al langere tijd in werking zijn geweest. Hoopgevend zijn deze cijfers tevens, omdat zij aangeven dat het effect belangrijk is geweest en hoogstwaarschijnlijk zelfs essentieel in de ontwikkeling per provincie en per landsdeel. Maar tegelijk maken zij duidelijk dat het vijf tot tien jaar duren kan, eer de maatregelen hun uitwerking volledig doen gevoelen.

Groei versus spreiding

Als een rode draad loopt door de nota het onderscheid tussen het westen — de randstad Holland — en de rest van het land. De geweldige voorsprong die het westen op grote gedeelten van de rest van het land genomen heeft, creëert een groot deel van de problemen die in de nota aan de orde komen. Twee factoren liggen aan de oorsprong van deze voorsprong: de ligging van de westelijke provincies aan de grote riviermondingen en de staatkundige ontwikkeling sedert de zestiende eeuw. Eenmaal in gang gekomen, heeft deze ontwikkeling zichzelf tot nu toe voortdurend versneld. De ontwikkeling van de dienstensector op het gebied van de handel en de aanwezigheid van de landsoverheid zijn daarin belangrijke elementen geweest. De relatieve en absolute uitbreiding van de dienstensector tot vrijwel alle terreinen van de moderne economische dienstverlening, geeft de randstad een steeds grotere aantrekkingskracht voor ondernemingen van allerlei aard. Op grond van deze concentratietendens is de overheid bovendien genoodzaakt, de in het eerste deel van dit artikel besproken complementaire voorzieningen op grote schaal in de randstad te realiseren. Materiële infrastructuur, onderwijs, cultureel leven, kortom al datgene wat de bewindslieden in hun nota opsommen aan infrastructurele instrumenten in het regionale beleid, dat alles is in de ruimste mate aanwezig in het westen van het land. Wanneer de bewindslieden dan ook de premieregelingen bij herhaling als een belangrijk, ja zelfs onmisbaar beleidsinstrument kwalificeren, hebben zij daarin groter gelijk dan zij wellicht zelf bedoelen: als men alle vestigingsfactoren samen neemt, vormen de premieregelingen praktisch de enige factor ten gunste van de stimuleringsgebieden. Er is

daarom alle reden om aan dit onderdeel van het beleid en aan andere financiële faciliteiten bijzondere aandacht te schenken.

Soms lijkt het erop dat de regionale problematiek zozeer de gedachtengang van de nota bepaalt, dat de economische groei — die toch mèt de regionale welvaartsspreiding het doel van het structuurbeleid hoort uit te maken — uit het oog verloren wordt. Dat gebeurt naar mijn mening als de loonsomheffing ter sprake komt, of ook de verplaatsing van bestaande bedrijven naar streken buiten de randstad. Als overheidsmaatregelen tot gevolg hebben dat bestaande bedrijven uit de randstad verhuizen, of ook dat nieuwe bedrijven zich buiten in plaats van binnen de randstad vestigen, kunnen zij een vertraging van de economische groei tot gevolg hebben: de groei van de betrokken bedrijven kan gemakkelijk geringer zijn dan hij in het westen geweest zou zijn, omdat het „micro-klimaat" van de randstad, dat ik hierboven in een paar woorden heb trachten aan te geven, er ontbreekt. Het kan dan voor de ondernemingsleiding even goed rationeel zijn zich buiten het westen te vestigen, want zij hoeft alleen te kijken naar het ondernemingsrendement, niet naar het macro-economische rendement. En het ondernemingsrendement wordt mede bepaald door de financiële faciliteiten. Bevorderlijk voor de economische groei wordt een dergelijke verplaatsing pas als de nadelige externe effecten van de concentratie in de randstad zo sterk worden dat de wal het schip zou dreigen te keren en de bedoelde maatregelen zouden bewerkstelligen dat het schip keert voordat het zover komt. Dit aspect van de zaak wordt in de nota niet aangeroerd en dat is jammer. Want men kan heel goed dit nadeel onderkennen en desondanks van mening zijn dat verplaatsingen geëffectueerd dienen te worden, omdat de voordelen van de daarmee bereikte spreiding groter geacht worden dan de nadelen voor de economische groei. Voor een evenwichtige argumentatie zou afweging van die twee overwegingen nodig zijn.

Financiering

In de structurele ontplooiing van het bedrijfsleven zal de financiering naar alle waarschijnlijkheid in een aantal gevallen als knelpunt optreden. Gedurende een reeks van jaren is de interne financiering van bedrijven, groot en klein, steeds moeilijker geworden door de daling van de winsten ten opzichte van de inkomens uit lonen en salarissen. In de laatste twee jaar is die ontwikkeling tot staan gekomen, maar niet teruggedraaid. Dat laatste zou uit een oogpunt van rechtvaardige inkomensverdeling ook bepaald ongewenst zijn. Dit betekent dat vooral de beschikbaarheid van risicodragend vermogen een kritisch punt zal blijven. Een regering die een doeltreffend structuurbeleid wil voeren, zal zich dit moeten realiseren en bereid zijn ook op dit gebied te hulp te komen. Ook in de Groeinota is daarop al gewezen. De ministers De Block en Roolvink tonen in hun nota deze bereidheid; het kabinet had die trouwens al eerder met daden getoond door met name aan de Tilburgse textielindustrie garanties en eventueel staatsdeelneming in het vooruitzicht te stellen, indien deze industrie zich

zou richten naar de uitkomsten van het bedrijfstaksonderzoek van de commissie-Goldschmidt.
De motie-Engels, door de KVP-fractie in de Tweede Kamer ingediend tijdens de debatten over de ontwikkeling in het noorden des lands, kan in dit licht worden bezien. Deze motie vraagt om de afstoting van rendabele staatsdeelnemingen met het doel de vrijkomende gelden elders in de economie opnieuw te investeren. Van verschillende zijden is opgemerkt dat de bedragen die op deze manier vrij kunnen komen, tamelijk gering van omvang zijn, veel te gering om in de probleemgebieden zoden aan de dijk te kunnen zetten. Degenen die deze opmerkingen maken, denken blijkbaar alleen aan de kwantiteit van het vermogen en niet aan de kwaliteit ervan. De motie slaat duidelijk op nieuwe deelnemingen in de risicodragende sfeer. De op die wijze aangewende bedragen kunnen dienen als draagvlak voor grotere bedragen, die op deze basis in de particuliere sector kunnen worden aangetrokken. De hefboomwerking die op deze manier van de herbelegging zou uitgaan kan zeer belangrijk zijn, ook al is het initiële bedrag betrekkelijk gering van omvang. In dit verband gebruikt de nota, die heel even dit punt aanstipt, het woord „reactivering", dat de gedachte zeer goed weergeeft. Op die manier wordt er dynamiek in de staatsdeelneming gebracht, een dynamiek die maximaal vruchtbaar zal kunnen zijn in het kader van herstructurering en bedrijfstaksplanning.

Permanentie van het beleid

We zullen ons moeten realiseren dat de problematiek van de herstructurering ons zal blijven vergezellen. Toegegeven, de ernst van de momentele problemen is mede te zien als reactie op een periode waarin ook structureel onaangepaste bedrijven het hoofd boven water konden houden door een overspannen conjunctuur. Maar voor het overige is de situatie niet meer dan normaal te noemen in een dynamische economie: er zullen altijd structurele verschuivingen optreden, die op de getroffen plaatsen tot werkloosheid zullen leiden. Bij een meer geleidelijke ontwikkeling is er echter meer kans dat daartegenover nieuwe arbeidsplaatsen worden geschapen. Dit betekent wel dat programma's van scholing en herscholing essentiële en permanente onderdelen van het structuurbeleid zullen moeten zijn. Ook het belang van tijdige onderzoekingen in bedrijfstakken waarvan de ontwikkeling daartoe aanleiding geeft, wordt vanuit deze gedachte duidelijk. De overheid zal daarbij dikwijls als katalyserend element moeten optreden. In de moeilijke jaren die ons land in economisch en sociaal opzicht doormaakt, heeft de regering blijk gegeven van haar groeiend inzicht en groeiende bereidheid op het uitgestrekte en in veel opzichten nog weinig ontgonnen gebied van het structuurbeleid. Het zij bekend dat de overheid zich in ons land misschien meer dan in andere EEG-landen al te dikwijls van een andere kant laat zien: als snel in het verbieden en traag in het toestaan, als hinderlijk voor het bedrijfsleven. Ook nu ten aanzien van het structuurbeleid kan men kritiek hebben op de besluitvaardigheid van de

regering. Toch speelt zij haar rol als economisch promotor met meer overtuiging dan vroeger. Ook door de toon en de inhoud van de nieuwe nota — en natuurlijk door de daden van de regering — kan het bedrijfsleven ertoe gebracht worden, de overheid als haar belangrijkste medestander te gaan zien in het ontwikkelen en realiseren van ideeën en plannen.

Bosman revisted

door drs. J. Chr. Brands

Inleiding

In een artikel „Rapport-Maris, revolutie, onbehagen" (POLITIEK, juli/augustus 1968) gaat prof. dr. H. W. J. Bosman in op de huidige onvrede in en rond de universitaire wereld en geeft hij een indeling van de studenten naar gelang de mate waarin zij deze onvrede delen, hun opvattingen over gewenste veranderingen en de wijze waarop zij deze veranderingen trachten te verwezenlijken. Bosman komt tot de volgende verdeling: 1. niet geïnteresseerden 2. wel geïnteresseerden die geen noodzaak tot grote hervormingen voelen 3. de "studie-insprakers" 4. een groep, theoretisch steunend op het marxisme en praktisch een revolutionaire inslag vertonend en 5. degenen die weliswaar vanuit een kritische stellingname onbehagen hebben ten aanzien van de (onze) samenleving, maar geen voorstanders zijn van gewelddadige wijzigingen. Tot deze laatste groep behoren overigens niet alleen studenten; waarschijnlijk rekent de auteur er zichzelf ook toe. Zijn hart gaat er in ieder geval naar uit. "Het lijkt mij, dat een dergelijke kritische instelling ten opzichte van de maatschappij van grote betekenis is ..... Het komt mij voor dat vele afgestudeerden deze kritische houding, die als het ware het geesteskenmerk van de academicus moet zijn (ik dacht van ieder mens J.B.) in het verleden te weinig in zich hebben gehad. Als de huidige crisis in de universiteit daarin verandering brengt, is dat grote winst".

De reden waarom ik het gewenst vind wat nader op het artikel in te gaan is tweeledig. Ten eerste; mijns inziens laat de kritische instelling die hem zo lief is de auteur nogal eens in de steek, met name als hij nader in gaat op de houding van de door hem onderscheiden groeperingen en op de maatschappelijke werkelijkheid waartegen zij zich al dan niet verzetten. Die houding wordt dan teveel als een uit de lucht gevallen gegevenheid beschouwd "waarover verder weinig te zeggen valt" en de huidige maatschappelijke werkelijkheid (waartegen velen zich juist verzetten) als een vanzelfsprekend goed dat verder niet "fragwürdig" is. Dit nu is in strijd met de instelling die Bosman zelf propageert.

Ten tweede: Bosman spreekt weinig genuanceerd over de groep studenten "die theoretisch steunt op het marxisme en praktisch een revolutionaire inslag vertoont". Ze wordt zowel wat betreft haar doelstellingen alsook wat betreft haar werkwijzen nogal cliché-matig geplaatst.

In eerste instantie dacht ik dat de gebreken in het betoog van Bosman

mede hun verklaring zouden vinden in een onvoldoende confrontatie van "Tilburg" met de ideeën en theorieën van de Kritische Universiteit.
Na het lezen van een fraai uitgevoerd, paars, langwerpig, naamloos geschriftje dat onlangs onder redactie van J. Frijns, Ph. Stouthard en A. Wentink verscheen, kom ik daarvan terug. Het boekje bevat een aantal zeer aardige bijdragen van studenten en medewerkers van de Tilburgse Hogeschool over hervorming van universiteit en maatschappij en over de huidige wetenschapsbeoefening. Het bevat ook een commentaar van prof. Bosman. Dat commentaar is mede doelwit van mijn kritiek. Daarbij zal ik zo nodig als een eenvoudig waterdrager (zij het academisch geschoold en dus voor Bosman uiterst deskundig) enkele inzichten uit genoemd paars boekje overnemen en met de opvattingen van Bosman confronteren.
Refererend aan de bovengenoemde indeling van studenten zullen we vervolgens enkele van de in het artikel gegeven omschrijvingen en bemerkingen wat nader bezien.

Desinteresse betekenisloos?

Allereerst onderkent de auteur onder de groep wel geïnteresseerde studenten er een aantal die niet aan de verkiezingen voor de grondraden (de plaatselijke studentenparlementen) hebben deelgenomen, omdat ze voor geen van de optredende partijen iets voelden. Bosman vindt dat onverstandig. Immers, „je kunt door op de minst slechte te stemmen toch je eigen inbreng hebben. In de landspolitiek is het niet anders". Zeer leuk. De door Bosman voorgestelde gedragswijze mag dan voor oudere mensen (die m.b.t. de landspolitiek al een aantal teleurstellende ervaringen achter de rug hebben) een reëel alternatief zijn voor het op een meer effectieve wijze verwezenlijken van bepaalde idealen en/of wenselijkheden (voorzover men die dan nog heeft), voor jongeren is dat veelal niet zo. Zij willen een werkelijke participatie aan het beleid, een structurele vormgeving die daarvoor de kansen niet biedt wordt genegeerd en het niet stemmen wordt aldus een vorm van protest. Men gaat mogelijk buitenparlementair verder.
Trouwens ook *desinteresse* kan men zeer goed beschouwen als een vorm van protest, ook al zegt Bosman dat daarover "verder weinig te zeggen valt". Als een groep mensen geen enkele interesse toont voor een aantal problemen die ten nauwste samenhangen met hun eigen levenswijze en maatschappelijke positie geeft dat te denken, niet in de laatste plaats over de maatschappelijke structuur waarin zij leven. Maar aan dit soort vragen komt professor Bosman (specialist op het gebied van het geld-, kredieten bankwezen) niet toe. Bij dit alles moet men bedenken dat een van de door de wet aan de universiteiten en hogescholen (en dus ook aan prof. Bosman) opgelegde taken de "bevordering van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef" is. Dr. R. Gras, hoofd van het Bureau Onderwijsresearch en Studiestatistiek van de Rijksuniversiteit te Utrecht, heeft in een paper voor het onlangs gehouden Tweede Nationaal Congres "Onder-

zoek van wetenschappelijk onderwijs"[1]) getracht dit ruime begrip wat nader uiteen te leggen. Hij onderkent dan de volgende aspecten:

a. Het ontwikkelen van sociale vaardigheden (bijv. samenwerken, leiding geven).

b. Het ontwikkelen van maatschappelijk en politiek engagement.

c. Het bevorderen van inzicht in de maatschappelijke gevolgen van wetenschapsbeoefening.

Het zou belangrijk zijn te weten wat prof. Bosman van deze "operationalisering" vindt, en of hij in het licht daarvan alsnog iets over voornoemde desinteresse weet te zeggen.

Inspraak en prietpraat

"Wij hoogleraren menen, in het algemeen gesproken, dat er vrij veel kanalen zijn waardoor meningen van studenten kunnen worden kenbaar gemaakt. Zelf heb ik altijd de neiging om te stellen, dat hoe hoger de kwaliteit is van de adviezen van studentenzijde, hoe groter de kans dat die adviezen een reële invloed hebben.... In de studieraad zullen *zakelijke* voorstellen *binnen het bestaande kader* (cursivering J. B.), maar die toch van grote betekenis kunnen zijn, meer kans maken dan revolutionaire ideeën". De vraag is *wie* bepaalt de kwaliteit van genoemde adviezen en vervolgens, kan en mag men de kwaliteit van adviezen slechts afmeten aan hun mate van zakelijkheid binnen het bestaande kader. Zegt Bosman iets anders dan: „Als studenten in de studieraad iets opwerpen wat we eigenlijk zelf ook zouden willen, nou dan worden we het wel eens." Ik kan me voorstellen dat studenten daar na een tijdje niet meer intrappen en (om een dan prompt voor prof. Bosman "onbegrijpelijke reden") geen gebruik meer maken van hun inspraakkanalen.
Zou verder de geringe interesse van studenten voor hun binnen de bestaande kaders padvinderende collega's (studiecommissie) ook niet gedeeltelijk vanuit het bovenstaande te begrijpen zijn?

Deskundigen en studenten

Prof. Bosman toont zich m.b.t. een aantal van de ten aanzien van studie en universiteit te nemen beslissingen een voorstander van wat hij noemt een maximale inspraak van studenten, maar uiteindelijk is de beslissing bij de docenten (en andere deskundigen als bijv. curatoren). Een in het paarse boekje geformuleerde stelling: „De benoeming van curatoren, hoogleraren, wetenschappelijke medewerkers en studentenvertegenwoor-

[1]) Gras, R. R., Het bevorderen van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef, in: Congresboek Tweede Nationaal Congres „Onderzoek van Wetenschappelijk Onderwijs", Utrecht, september 1968, 2b.2.

digers dient in het openbaar te geschieden door een commissie waarin alle betrokkenen zijn vertegenwoordigd" wijst hij zonder meer af. Hij hanteert daarbij vooral het deskundigheidsargument. "Bij benoeming van hoogleraren en medewerkers dient (naast hun geschiktheid voor de opleiding) mede te worden gelet op wetenschappelijke prestaties. Deze kunnen ten hoogste worden beoordeeld door hen, die zelf reeds iets gepresteerd hebben, waarvoor een doctoraal examen een minimale eis is". Dat laatste is dachten wij voor discussie vatbaar. Wij zien — gezien ook de huidige opleidingen — niet zonder meer het verband tussen "iets gepresteerd hebben" en het succesvol afleggen van het doctoraalexamen.

In vele gevallen zijn dat, afgezien van het vermogen een aantal "feiten" van buiten te leren en een zekere vasthoudendheid, verschillende zaken. Bovendien is momenteel met name in de sociale wetenschappen opnieuw een methodenstrijd ontbrand, waarbij de m.b.t. een van die verschillende benaderingswijzen verkregen deskundigheid slechts van beperkte waarde kan zijn voor het "vakgebied in zijn geheel". (Deskundigheid wordt zodoende een betrekkelijk iets). Daarbij komt nog dat er ook vele studenten zijn die zich vanuit een zekere interesse tijdens hun studie al een vrij grote kennis (deskundigheid) hebben verworven, t.a.v. een bepaald specialisme bijvoorbeeld. Als Bosman dan ook stelt: "een beslissingsbevoegdheid van studenten (in feite vraagt men om mede-beslissing J.B.) zou geen rekening houden met het verschil in kennis en het verschil in verantwoordelijkheid dat louter op grond van de verschillende positie tussen hen en de docenten bestaat", kan men zich in vele gevallen afvragen of dat verschil in kennis betekent dat de docent een grotere wetenschappelijke deskundigheid bezit en zo ja, of dit dan niet ten nauwste samenhangt met de oppervlakkige wijze waarop studenten momenteel in de wetenschapsbeoefening worden betrokken. Zou het verder niet gewenst zijn, gezien de eerder genoemde "bevordering van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef" ook m.b.t. het dragen van verantwoordelijkheid die posities eens te herdefiniëren? Dit alles dan niet ten detrimente van, maar juist gezien de door Bosman zo belangrijk geachte verantwoordelijkheid tegenover de samenleving (waarbij ik onder samenleving versta de gemeenschap van *alle* mensen).

Een ander argument van Bosman om studenten niet mee te laten beslissen, is zijn opvatting dat "een aantal studenten en bij sommige faculteiten zelfs een vrij groot aantal, ten onrechte naar de universiteit of hogeschool blijkt te zijn gekomen". De vraag is, wie maakt dat uit en wat voor criteria zijn daarbij te hanteren (alleen het al of niet behalen van een kandidaats of doctoraal?) Bovendien is het niet gewenst om, als — zoals Bosman elders vermeldt — dit percentage m.b.t. de Hogeschool in Tilburg tot 40 à 50 oploopt, de hand ook eens in eigen boezem te steken ? Waardoor haken

[2]) Zie bijvoorbeeld Bacia, H. en Geulen, R., Arbeit und Angst im Leistungsbetrieb, in: Wider die Untertanenfabrik, Handbuch zur Demokratisierung der Hochschule (herausgegeben von Stephan Leibfried), Köln 1967, p. 168, e.v.

deze bij aankomst toch op enigerlei wijze in een studie geïnteresseerde mensen af; is dat niet mede door de huidige autoritaire onderwijssituatie [2]) en door het feit dat men de relatie tussen de beoefening van het gekozen vak en het oplossen van centrale menselijke- en samenlevingsproblemen, waarom men mogelijk mede is gaan studeren, gewoon niet meer ziet. Mag men dit idealisme van de aankomend student bij voorbaat als een illusie doodverven?

Te zeggen dat iemand met het kandidaatsexamen bewezen heeft in het betreffende vak te kunnen studeren, wil niets anders zeggen dan dat hij heeft bewezen aan de verwachtingen die ik als docent ten aanzien van hem en zijn kennis koester, te beantwoorden. Deze verwachtingen zouden steeds in samenspraak met de student (en met andere docenten) kritisch moeten worden getoetst. Dat gebeurt in feite te weinig.

De democratische vertegenwoordiging

Bosman wijst de opvatting van de Nederlandse Studentenraad over de vertegenwoordiging bij de Academische Raad af. De NSR stelt: "alle vertegenwoordigers, ongeacht hun positie in de raad (moeten) ter verantwoording kunnen worden geroepen door hun organisatie". Waarop Bosman antwoordt: „dit is geheel in tegenspraak met de moderne vorm van vertegenwoordigen in dergelijke colleges. Men wijst mensen aan, waarvan men vertrouwt dat zij de visie van hun achterban goed kennen en deze in belangrijke mate in hun beslissing in de raad zullen verwerken. Voor die beslissing staan zij zelf, als mondige mensen, terwijl de groepen die hen afvaardigen, hen niet op het matje kunnen roepen. De opvatting van de NSR leidt tot het voortdurend vragen door de leden aan hun achterban of zij dit of dat mogen doen en dat is voor iemand met gevoel voor eigenwaarde fnuikend". (De politicus typeert zijn verhouding tot zijn achterban). Dat geldt overigens volgens Bosman niet alleen voor de Academische Raad, het geldt ook voor het parlement.

Het is zinvol hiertegenover te stellen een stukje van het artikel "Demokratia, r.i.p." van Dick de Graaf, dat is opgenomen in het genoemde paarse boekje. "Het parlement — de vertegenwoordigers van het volk — is verworden tot een college van mensen die discussiëren en beslissingen nemen (wie nemen in feite de beslissingen, zijn dat niet de beleidsformulerende ambtenaren of bepaalde pressiegroepen?) over de Nederlandse samenleving, zonder dat grote groepen Nederlanders zich hierbij betrokken voelen. De bovenmenselijke krachttoeren van de verschillende politieke partijen om in de verkiezingsperiodes de band met de kiezers (tijdelijk) weer tot stand te doen komen zijn hiervoor voldoende bewijs. De parlementsleden zijn — eenmaal verkozen — personen op wie door de kiezers nauwelijks controle is uit te oefenen, ook al omdat ze zich een vakjargon hebben aangemeten dat de mensen niet kennen. De verantwoording die afgelegd wordt is onvoldoende. Besluiten en beslissingen die moeten worden

genomen, worden niet voldoende vertaald in termen die voor iedereen begrijpbaar zijn".
Veel van de huidige vertegenwoordigers vertegenwoordigen standpunten over voor de mensen meest belangrijke zaken, zonder dat degenen die zij vertegenwoordigen een redelijk inzicht hebben in de argumenten die zij hanteren. Het door deze "vertegenwoordigers" verkregen vertrouwen berust nogal eens op een soort uitspelen van gezagsaspecten en het inspelen op angstgevoelens (KVP waardenvast welvaartsvast).
In dit licht bezien zijn bij het sterke benadrukken van het "mondig mens" zijn van de vertegenwoordiger en de aandacht voor diens „gevoel voor eigenwaarde" wel degelijk vraagtekens te plaatsen. Met meer recht zou men kunnen zeggen dat de huidige wijze van vertegenwoordiging fnuikend voor het gevoel van eigenwaarde van zowel vertegenwoordiger als vertegenwoordigde is (zou moeten zijn).
Let wel, dit is geen pleidooi voor het afschaffen van het parlement, wel voor een democratischer functioneren ervan.
Daarbij doen zich dan problemen voor als de mate van geïnformeerd zijn van — en het tonen van interesse door de vertegenwoordigde, maar ook dit zijn geen statische gegevenheden. Dit laatste ziet Bosman — gezien zijn kommentaar in het paarse boekje — in. Het neemt echter mijn verbazing omtrent diens opvatting over "gevoel van eigenwaarde" niet weg.

De revolutionaire studenten

Deze groep studenten wordt door Bosman als volgt getypeerd: „Theoretisch steunen zij in sterke mate op het marxisme, praktisch vertonen zij een revolutionaire inslag." Dat laatste wordt dan wat genuanceerd: "Zij propageren geen geweld tegen personen, maar een semi-revolutionaire inslag is duidelijk te vinden, zich uitende in bezetting van universiteiten, verstoring van colleges en weigering om schriftelijk tentamen af te leggen." Bij deze typering zijn enkele kanttekeningen te maken.
Wat de studentenoppositie momenteel verbindt, is haar onvrede met het huidige functioneren van de universiteit binnen onze samenleving (waarover men *ook* ontevreden is). In het licht daarvan is men (overigens vanuit verschillende interpretatiekaders) een analyse gaan maken van dat functioneren van die universiteit, waarbij problemen aan de orde komen als de "waardevrijheid" van de wetenschap en de invloed welke van buitenuniversitaire belangengroepen langs allerlei wegen (financiering, combinatie van functies, wensen t.a.v. opleiding en onderzoek) op onderwijs en onderzoek aan de universiteiten wordt uitgeoefend. Bosman zegt: "Ik ontken niet dat er in onze maatschappij beïnvloeding door pressiegroepen plaats vindt. Maar ik wens bijvoorbeeld wel pertinent te ontkennen, dat het "industrieel-militaire complex" ons onderwijs anders doet zijn dan wij het zelf zouden willen". Dat zullen de studenten niet ontkennen, het industrieel-militaire complex zal het onderwijs niet anders doen zijn dan professor Bosman en velen met hem het zouden willen, wel anders

dan zij het zèlf willen. Wat ze nu met hun — zij het nog gebrekkige analyse proberen aan te tonen is, waarom prof. Bosman m.b.t. het onderwijs wil wat hij wil en dat dat geen "toevallige" zaak is. Vervolgens kan daarover dan wat hun betreft worden gediscussieerd.
Discussie en bewustmaking spelen ook praktisch een belangrijke rol in de studentenacties. Overigens verschillen de diverse groeperingen nogal van mening wat betreft de meest adequate tactiek om deze bewustwording bij grotere groepen te bereiken en om zo goed mogelijk de eigen idealen (en dat zijn inhoudelijk geen gevaarlijke, vreemde dingen; gewoon: vrijheid, gelijkheid, broederschap voor alle mensen) te verwezenlijken. Die tactiek wordt uiteraard mede bepaald door de gemaakte analyse van de situatie, door de wijze van reageren van „de tegenpartij" en de mate waarin deze tot discussie *en* tot werkelijke veranderingen bereid is.
Bosman zegt: „Voor-wat Nederland betreft, meen ik dat het bestel dat men bestrijdt, zodanig open staat voor een gesprek (en de veranderingen? J.B.) dat semi-revolutionaire acties niet gerechtvaardigd zijn en door de verscherping van de tegenstellingen het bereiken van de hervormingen bemoeilijken". Dat is zijn definitie van de situatie. De studentenoppositie heeft mogelijk een andere en daar valt dan over te praten.
Bosman wijst terecht op een groot gevaar. "Het gebeurt gemakkelijk in een dergelijke situatie dat een revolutionaire minderheid een andersdenkende meerderheid haar wil oplegt en dat is met elke democratische gedachtengang in strijd". De studentenoppositie is zich daarvan bewust, zal zich in de toekomst ook daarvan bewust moeten blijven. Alleen, momenteel is het volgens haar niet veel anders in onze samenleving. De meerderheid van de mensen wordt, niet door een revolutionaire maar door een "kapitalistisch-conservatieve" minderheid (waarbij deze o.a. gebruik maakt van de "Bewusztseins-Industrie"[3]) in haar arbeids-, consumptie-, politieke- en vrijetijdsgedrag gemanipuleerd en belemmerd m.b.t. een werkelijke ontplooiing van haar menselijke vermogens.
Bosman wijst semi-revolutionaire activiteiten in de boven-omschreven zin af. Zij zijn in strijd met de maatschappelijke spelregels. "Die spelregels zijn na moeizame strijd ontstaan: als men ze wil veranderen moet men dat ter discussie stellen, maar de bestaande spelregels zijn een dusdanig belangrijke verworvenheid dat een eerbiediging daarvan een minimum is, zonder hetwelk wij in een volslagen anarchie zouden vervallen. Dat minimum zouden ook radicale maatschappij-hervormers moeten eerbiedigen."
Mogelijk geldt dat dan ook voor radicale maatschappij-*handhavers* als de Oostblokbroeders (o.a. Tsjechoslowakije) en in nog wat sterkere maten, voor de Amerikaanse vrienden (o.a. Vietnam)? In het licht van hun spelregelinterpretatie is het bestempelen van datgene wat de studenten doen met „semi-revolutionaire activiteiten" een nogal tragisch lachertje.

[3]) Enzensberger, H. M., Einzelheiten I, Bewusztseins-Industrie, Edition Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1967.

Sociale probleemgebieden tussen wal en schip

door Th. Th. G. M. Koot

Objectief en verfijnd

De wet van 12 juli 1961 stbl. 217, die de financiële verhouding tussen rijk en gemeenten regelt, voerde, in plaats van een mengeling van objectieve en subjectieve normen voor het bepalen van de uitkering aan de gemeenten uit het Gemeentefonds, zuiver objectieve normen in. Deze verandering in de financiële verhouding tussen rijk en gemeenten was rechtvaardig, te meer omdat het rijk via enkele verfijningen van het onderdeel algemene uitkering tegemoet zou komen aan gemeenten, die in het totaal op bepaalde gebieden een uitzonderingspositie zouden innemen. Een gemeente met een streekverzorgende functie moet immers meer uitgeven dan een plattelandsgemeente zonder deze functie, een oud stadje met veel monumenten heeft meer kosten dan een nieuw dorp, een snelgroeiende gemeente moet meer investeren dan een gemeente met een geleidelijke, natuurlijke bevolkingstoename, een in een zogenaamd probleemgebied gelegen gemeente moet meer investeren dan een welvarende gemeente.
Verschillende van deze verfijningsregelingen zijn inmiddels tot stand gekomen. Enkele daarvan zijn: verfijning probleemgebieden, mijngebieden en waddeneilanden, verfijning kleine stedelijke kernen, verfijning rioleringen, verfijning monumenten. De verfijningsregeling voor snelgroeiende gemeenten wordt al jaren in het vooruitzicht gesteld. Het opstellen daarvan schijnt evenwel nogal wat problemen met zich te brengen.
De objectieve normen plus de verfijningsregelingen leken een sluitende en rechtvaardige financiële verhouding tussen het rijk en de gemeenten te waarborgen. Wanneer er echter recht wordt gedaan aan een meerderheid, is er altijd een minderheid, waaraan onrecht wordt gedaan. Zo ook nu. Zoals bekend is, verschillen de karakters van de gemeenten onderling nogal van elkaar. Men kan spreken van plattelandsgemeenten en van stedelijke kernen, men kan spreken van woon- en van industriegemeenten, enz. Het verschil van karakter brengt ook een verschil van problematiek met zich mede. De meest bekende problematiek, waarmede een gemeente kan worstelen is die van de werkloosheid.
Voor dergelijke gemeenten wordt door het rijk gelukkig veel gedaan. Er kwam zoals reeds is aangestipt een verfijningsregeling tot stand voor de probleemgebieden (nu stimuleringsgebieden), terwijl de in 1959 aangewezen ontwikkelingskernen, zoals Etten-Leur, Hoogeveen en Uden reeds op ruime schaal extra hulp werd geboden, zoals ook nu gebeurt ten aan-

zien van de nieuw aangewezen gebieden Twente en Zuid-Limburg en de gemeenten Tilburg en Helmond.
Aan deze gemeenten wordt extra "koppengeld" verstrekt, aan deze gemeenten worden zware subsidies in de verbetering van de infrastructuur en in de verbetering van het sociaal-culturele klimaat verleend. Terecht. Het is immers onmogelijk om in bepaalde gebieden op grote schaal industrieën aan te trekken, wanneer het woon- en werkklimaat niet aantrekkelijk is.
De betrokken gemeentebesturen maken dankbaar gebruik van de vele mogelijkheden, die de extra uitkeringen bieden. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat men in de kerngemeenten prachtige gemeenschapshuizen, overdekte zwembaden, sporthallen, zeer goed geoutilleerde sportvelden, clubhuizen, jeugdhuizen, kruisgebouwen, nieuwe gemeentehuizen, enz. ziet verrijzen. De gemeenten worden ontsloten, terwijl het wegennet binnen de bebouwing aangepast kan worden aan de nieuwe eisen. Dit alles draagt er toe bij en heeft er toe bijgedragen, dat het stimuleren van de industrialisatie in deze gemeenten over het algemeen geslaagd is te noemen. Nogmaals gelukkig.

Minderheid in de knel

Er zijn echter ook nog gemeenten met een grote sociale problematiek. Deze gemeenten worden niet als zodanig gekend en erkend. Zij zijn tussen de wal en het schip terecht gekomen. Voor een uitzonderingspositie op het sociaal-cultureel terrein bestaat er geen verfijningsregeling en is er, voor zover mij bekend, ook geen in voorbereiding.
Deze gemeenten vormen de minderheid, waaraan onrecht wordt gedaan bij het aanleggen van objectieve, voor verfijning vatbare normen, bij het bepalen van de uitkering uit het Gemeentefonds.
Aanvankelijk liet het zich niet zo erg aanzien. Deze gemeenten werden vóór 1961 namelijk wel geholpen in de vorm van subjectieve verhogingen van de algemene uitkering. Via een overgangsmaatregel werden zij als compensatie hiervoor in het genot gesteld van de zogenaamde garantie-uitkering, zijnde (globaal weergegeven) het verschil tussen de uitkering van het rijk vóór het jaar 1961 en de uitkering uit het Gemeentefonds ná het jaar 1961. Deze garantie-uitkering liep tot in de tonnen. Een bepaalde gemeente van toen ongeveer 20.000 inwoners kreeg een garantie-uitkering voor het jaar 1962 van niet minder dan *f* 650.000, later teruggebracht tot ongeveer *f* 550.000, terwijl de onderwijsuitkering ± *f* 550.000 bedroeg. De totale inkomsten bedroegen ± *f* 7.225.000. (De garantie-uitkering vormde derhalve ± 7% van deze inkomsten.) Dit kwam er op neer, dat alleen al de garantie-uitkering genoeg zou zijn om het onderwijs in die gemeente te bekostigen.
Deze garantie-uitkering zou echter niet blijvend zijn. Zij zou in vijf jaren tijds afgebroken moeten worden, te beginnen met 1966. In 1970 zou zij dus tot nul gereduceerd moeten worden.

Dit afbreken was logisch en rechtvaardig. De uitkering zou immers wel gecompenseerd worden door de verfijningsregelingen, die tot stand moesten komen. Bovendien was er dan altijd nog de mogelijkheid om een aanvullende uitkering uit het gemeentefonds te verstrekken aan die gemeenten, die dan nog niet over voldoende inkomsten zouden beschikken. Op deze aanvullende uitkering kom ik later terug.

Sociale indicatie

In theorie klopt dat allemaal wel, maar nu de praktijk.
Bepaalde gemeenten blijken overal buiten te vallen. Zij zijn geen stedelijke kern, zij zijn geen probleemgemeente, althans niet met een economische indicatie en zij wachten tevergeefs op de verfijning voor snelgroeiende gemeenten. Deze laatste verfijning zal trouwens straks wel te laat komen, omdat de snelle groei in die gemeenten vaak bij gebrek aan voldoende financieringsmiddelen en aan voldoende inkomsten kan gaan stagneren. De betrokken gemeenten blijven dan halverwege hun groei, die zij vaak zelf niet gewild hebben steken, berooid, eigenlijk failliet.
Wat zijn dit nu voor gemeenten?
Het zijn over het algemeen gemeenten met een rustig verleden. Het zijn gemeenten, die aanvankelijk een plattelandskarakter droegen, maar die door een migratieëxplosie in een naburige gemeente in een zodanig hevige stroomversnelling geraakten, dat deze niet tijdig voorzien kon worden. Het zijn gemeenten, die aan alle kanten knel zitten. Er moet gebouwd worden en snel, want de "centrumnabuurgemeente" heeft geen plaats meer voor woningbouw op grote schaal, er moet gezorgd worden voor ruime recreatiemogelijkheden, want de centrumgemeente heeft daar geen ruimte voor, er moet bestuurlijk samengewerkt worden met de centrumgemeente, er moet gezorgd worden voor een leefklimaat, dat aangepast moet zijn aan het stedelijk niveau, enz..
Een ding is niet nodig, er behoeft geen industrie aangetrokken te worden. Die is er genoeg .... in de centrumgemeente.
Het zijn allemaal gemeenten, die 10, misschien 20 jaar geleden nog de betrekkelijke rust van het platteland kenden, maar die nu naar de vorm verstedelijkt zijn, maar dan ook alleen maar naar de vorm.
De typische kenmerken van een dergelijke gemeente zijn:
snelle bevolkingsgroei;
grote vestigingsoverschotten;
ingrijpende wijziging van de bevolkingssamenstelling naar:
religie, herkomst, sociale stratificatie en leeftijdsopbouw (in een bepaalde gemeente bestaat de helft van de bevolking uit inwoners, die jonger zijn dan 21 jaar).
De consequenties hiervan zijn velerlei. Er is een grote aanpassingsproblematiek, zowel bij de autochtonen als bij de allochtonen. Er ontstaat daardoor geen informeel contact tussen deze beide bevolkingsgroepen, er komt zelfs een wederzijds wantrouwen. Er zijn moeilijkheden op het gebied

van de religie en de politiek. De allochtonen trekken zich door dit alles terug of wensen zich niet te bemoeien met het bestaande verenigingsleven. Er ontstaat een sterk verloop onder de nieuwkomers. Het mag dan ook geen verwondering wekken, dat bewoners van hele huizenblokken tegelijk van woonplaats wensen te veranderen. Wanneer dat niet lukt, treedt vereenzaming op.
Dat heeft niet alleen met de aanpassingsproblematiek te maken. Een heel belangrijke factor in het verloop onder de nieuwkomers is het niet of onvoldoende aanwezig zijn van opvangmogelijkheden voor de immigranten en van ontmoetingscentra voor oud en nieuw.
De materiële uitrusting van een dergelijke gemeente is bijna altijd slecht, vooral als er oorspronkelijk verschillende oude kernen waren, waardoor de reeds bestaande voorzieningen te klein en te versnipperd zijn om te voldoen aan de nieuwe eisen, die hieraan gesteld moeten worden. Er zijn slechts de bekende buurtwinkels, er zijn weinig of geen ontspanningsmogelijkheden, een goede gemeenschapsaccommodatie ontbreekt, terwijl de voorzieningen op sociaal-hygiënisch en sociaal-cultureel terrein gebrekkig zijn.
Hierbij moet bedacht worden, dat de te treffen voorzieningen afgestemd moeten worden op een stedelijk niveau. Er moet geanticipeerd worden op de toekomst, hetgeen het tot stand brengen van de voorzieningen nog eens extra bemoeilijkt, omdat de exploitatielasten vooral in het begin verhoudingsgewijs veel te hoog zijn. Voor de tekorten moet de gemeente dan maar weer geldmiddelen zien te vinden.

Financieel in het slop

Het laat zich raden, dat deze gemeenten financieel volkomen in het slop geraakten, toen het afbreken van de garantie-uitkering begon. De lasten van de gedane investeringen op het gebied van de herstructurering van het bestaande wegennet, waarvan de kosten niet te verhalen waren, op het gebied van de sociaal-culturele voorzieningen, die afgestemd moesten worden op de toekomst, bleven immers even zwaar drukken, terwijl er niets tegenover gesteld werd. Deze gemeenten waren het ook, die het eerst bij de minister van Binnenlandse Zaken een verzoek indienden om een aanvullende uitkering uit het Gemeentefonds. Zij voldeden daarbij onmiddellijk aan de eisen, die de minister daarvoor stelde, zoals het optrekken van de plaatselijke belasting tot een bepaald minimum. Het bleek echter al heel snel, dat het verkrijgen van een aanvullende uitkering niet zo aantrekkelijk was als verwacht kon worden. De beperkende voorwaarden, die verbonden zouden worden aan de te verstrekken extra uitkering, zouden van dien aard zijn, dat de begiftigde gemeente zo goed als lam zou komen te liggen. En dat zou juist voor deze gemeenten wel zeer onwenselijk zijn. Het zou betekenen, dat de verdere opbouw van het woon- en leefklimaat van de betrokken gemeenten 3 jaar uitgesteld zou worden, hetgeen neer zou komen op een verschuiving en niet op een oplossing van de moeilijkheden.

Er zijn dan ook gemeenten, die er bewust naar gestreefd hebben de eenmaal aangevraagde aanvullende uitkering vooral toch maar niet te krijgen, hetgeen nog gelukte ook.
Alle reserves, vaak inclusief die van een fonds voor grote werken, werden dan maar liever opgesoupeerd, om dan tenminste af en toe nog een onrendabele investering te kunnen doen. De begroting werd dan koste wat kost sluitend gemaakt, ook al betekende dit, dat bij voorbeeld de hard noodzakelijke verkeersvoorzieningen nog maar niet werden getroffen, dat de plantsoenen maar wat minder netjes werden onderhouden, dat het onderhoud van de wegen maar wat werd uitgesteld, enz.. Hiermede kan echter niet jarenlang doorgegaan worden, zonder dat de gemeente een verwaarloosde indruk gaat krijgen.
In een dergelijke positie verkeren nu verschillende gemeenten. Ook al zou nu nog een verfijning voor snelgroeiende gemeenten komen (er is al wel een verfijningsregeling voor gemeenten met een teruglopend bevolkingsaantal), dan is het nog de vraag, of zij afdoende soulaas zou bieden. Ik meen, dat de gemeenten, die de grote bevolkingsoverflow van nabuurcentrumgemeenten, zoals bij voorbeeld Amsterdam, Rotterdam, 's Gravenhage, Utrecht en Eindhoven, moeten opvangen, recht hebben op een objectieve regeling, die niet alleen een verfijning van de algemene uitkering zou moeten inhouden. Deze regeling zou, naar equivalentie van de ontwikkelingskernen, tevens een voldoende subsidiëring in de kosten van de verbetering van het wegenstructuurnet en in die projecten, die noodzakelijk zijn voor de opbouw van een goede samenleving, moeten omvatten. Een dergelijke regeling dient zo snel mogelijk tot stand te komen. Het gaat om het welzijn van honderdduizenden mensen. Het gaat om hun toekomst.

Nieuwe spanningen in het Midden-Oosten

door J. R. G. Verreydt

De wereld lijkt zich langzamerhand verzoend te hebben met de gedachte dat er in een niet al te ver verwijderde toekomst een vierde Arabisch-Israëlische oorlog zal uitbreken. Naar de juni-oorlog van vorig jaar wordt nu al omgekeken als een episode in een langdurig conflict. Ook Israël schijnt zich verzoend te hebben met de gedachte dat de Arabische leiders een "vierde ronde" willen.
Ten aanzien van het karakter van de vierde ronde komt men tot verschillende evaluaties.
Heikal, de hoofdredakteur van Al Ahram — de spreekbuis van Nasser — heeft, volgens de NRC van 20 september, in een artikel gewijd aan de vierde ronde, laten blijken dat Egypte vertrouwt op de ineenstorting van de Israëlische economie wanneer Israël langer dan enkele dagen een kwart miljoen soldaten paraat moet houden. Heikal beseft dat Egypte geen militaire beslissing kan forceren en in een bliksemaanval het verloren gegane gebied kan heroveren. Er is een lange periode van spanningen en mobilisatie voor nodig om Israël economisch te ondermijnen. Om het land economisch uit te mergelen moeten de spanningen zo groot worden dat er geen weerbare Israëliër thuisgelaten kan worden.
De slechting van de Israëlische economie wordt ook nagestreefd door Al Fatah. Een van de zes doelstellingen in de strijd van deze Palestijnse commando-organisatie is de ondermijning van de economische stabiliteit van Israël.

Uit het artikel van Heikal blijkt al dat de economische vierde ronde er een van betrekkelijk lange duur kan zijn: een waarbij de factor tijd als een bondgenoot aan de Egyptische zijde staat.
En dit is nu iets dat door velen ernstig wordt betwijfeld. Werkt de tijd werkelijk in het voordeel van de Verenigde Arabische Republiek?
Nog maar nauwelijks een jaar scheidt de Egyptenaren van het begin van een cruciale periode die slechts uiterst sombere verwachtingen wettigt. Russische bronnen bijvoorbeeld, hebben volgens de Christian Science Monitor van 3 juli, geschat dat Egypte na 1970 staat voor de terugbetaling van langlopende leningen ten bedrage van 200 miljoen dollar per jaar aan Westerse en communistische landen. Bij deze bedragen zou geen rekening gehouden zijn met de leveranties van Russisch militair materiaal aan de Verenigde Arabische Republiek. De Sowjets zouden er daarom bij Nasser op hebben aangedrongen te pogen de algemene uitgaven, alsmede

import en consumptie te beperken. Binnen het kader van deze raadgevingen zou zeker een schildering van de toestand in Caïro, zoals de correspondent van de Neue Zürcher Zeitung die geeft in zijn blad van 2 mei, geen afspiegeling van de werkelijkheid mogen zijn. De correspondent van het blad schrijft: "De bevoorrading van Caïro is in ieder geval goed, ja zelfs beter dan voor de juni-oorlog van vorig jaar, hoewel dit waarschijnlijk nadelig zal zijn voor de ontwikkeling. Het schijnt dat de import van bepaalde kapitaalsgoederen wordt verminderd, teneinde het mogelijk te maken de consumentenmarkt naar behoren te voorzien. Er wordt kennelijk veel gedaan om de bevolking van de hoofdstad niet direkt de gevolgen van de laatste juni-oorlog te laten voelen".

Egyptische dreigementen

De economische realiteit in Egypte is er een die door Walter Laqueur in de New York Times Magazine van 5 mei als vrijwel onoplosbaar wordt genoemd voor welk Egyptisch regime dan ook. "Ook onder een ander regime", schrijft Laqueur, „zou Egypte een arm, overbevolkt en gefrustreerd land zijn". Zij het dan, dat onder een ander bewind wellicht de prioriteiten zodanig anders gesteld zouden kunnen worden dat de enorme bedragen die nu nodig zijn voor de strijd tegen Israël dan voor de ontwikkeling van het land bestemd kunnen worden.
Maar voor zover het de Russen betreft is het, volgens Laqueur, helemaal niet duidelijk of de Russen werkelijk geloven dat er belangrijke veranderingen tot stand kunnen komen als resultaat van zuiveringen, intensieve indoctrinatie en de toepassing van Russische organisatie-ervaringen.
Dan toch een militaire beslissing?
De uiterste termijn waarop de vierde ronde zou ontbranden moet liggen in 1970, omdat in dat jaar op zijn laatst het Egyptische leger de wapens die het van de Sowjet-Unie heeft gekregen beheerst en dan gereed zou zijn om ten oorlog te trekken.
Nasser heeft op politieke vergaderingen in Egypte, en ten overstaan van zijn in de kanaalzône gelegerde troepen, herhaaldelijk verklaard dat alleen een nieuwe oorlog een beslissing zou kunnen brengen en dat iedereen zich zou moeten voorbereiden op dit laatste beslissende gevecht.
Voor wat de Egyptische bedoelingen betreft, wijst The Economist van 14 september op een communiqué van het Egyptische militaire commando, waarin werd aangekondigd dat van nu af aan een "preventieve defensieve actie" tegen de Israëlische "agressie-strijdkrachten" gevoerd zal worden. Wat betekent "preventieve defensieve actie" anders dan het uitdelen van de eerste klap?
En zelfs als de Egyptenaren dit niet zouden bedoelen, dan blijft het moeilijk voor de Israëliers om passief af te wachten om daar echter te komen, aldus The Economist.
Soms wordt betoogd dat de Egyptische president niet werkelijk meent wat hij zegt, maar dat hij vechtlustig moet zijn om de publieke opinie te kalmeren.

Van Israëlische zijde kan men daar tegenover stellen dat, zelfs indien deze verklaring juist is, het tevens zou inhouden dat de vrede onmogelijk is, omdat Nasser en andere Arabische leiders moeten buigen voor de publieke opinie in hun landen. „En", vraagt Laqueur zich af, „hoe kan men een verandering in de publieke opinie ooit bewerkstelligen indien voortdurend wordt beklemtoond dat alleen geweld een oplossing kan brengen".

Russische verantwoordelijkheid

Bij de evaluatie van de kansen op een vierde ronde wordt soms aangenomen dat de Sowjet-Unie een mitigerende factor kan zijn in het conflikt in het Midden Oosten. Immers, volgens Walter Laqueur in het eerder geciteerde artikel, zou Moskou van Egypte de verzekering hebben verlangd en gekregen, dat Nasser zijn nieuwe wapens niet zou gebruiken zonder eerst het Kremlin te consulteren.
De sleutel voor de vraag: oorlog of vrede in het Midden Oosten, lijkt bij de Russen te liggen.
Door de groeiende invloed in het Midden Oosten draagt de Sowjet-Unie nu een directe en eigen verantwoordelijkheid voor de situatie in dit deel van de wereld. Wat echter de Russische beleidslijn zal zijn wordt mede bepaald door de Russische bedoelingen in dit gebied.
"Wellicht wensen de Sowjets niet meer dan gebruik te maken van bestaande conflicten" zegt Curt Casteyger in een artikel in Foreign Affairs van juli, "en hun eigen belangen dienen zij zonder grotere verantwoordelijkheid voor dit gebied, zelf te aanvaarden. Zij zullen dan ontdekken dat in een gebied, zo verschillend als het Midden Oosten en met partners zo emotioneel als de Arabieren, zij de verantwoordelijkheden op de schouders krijgen zonder de invloed". Casteyger's mening lijkt aan te sluiten bij die van Robert Conquest in hetzelfde nummer van Foreign Affairs. Volgens Conquest is het Midden Oosten een gebied waarvan het al lang bewezen is dat het onhandelbaar en onvoorspelbaar is voor iedere mogendheid van buiten die er in betrokken raakt.
En in het geheel van deze onstabiele situatie speelt eveneens dat, volgens Conquest, de Sowjet-politiek in principe eveneens hoogst onstabiel is. Een enkele terugslag — die in Oost-Europa helemaal niet zo onwaarschijnlijk zou zijn (Conquest schreef zijn artikel voor de Russische bezetting van Tsjechoslowakije) zou de huidige Sowjet-leiders in de armen kunnen werpen van extremisten die de harde lijn voorstaan.
Maar zelfs indien de Sowjet-Unie zijn Egyptische bondgenoot laat blijken niet achter een vierde ronde tegen Israël te staan, kan Nasser dan verhinderd worden toch een poging te wagen? Curt Casteyger betwijfelt het in zijn artikel in Foreign Affairs.
De twee tegenover elkaar staande oorlogsvloten van de Verenigde Staten en de Sowjet-Unie in de Middellandse Zee vormen wederzijds een bedreiging, maar omdat zij geen fysieke aanwezigheid in de kleine landen bezitten, kan daar geen invloed uitgeoefend worden. Dientengevolge voelt

geen van de landen in het Midden Oosten zich bevreesd of weerhouden bij een conflict tussen de grote mogendheden betrokken te worden. Nu dé twee grote supermogendheden op zee tegenover elkaar staan, neutraliseren zij ten dele elkaars invloed op het aan de Middellandse Zee gelegen gebied. Dit heeft tot gevolg dat de kleine staten in dit gebied een grotere vrijheid krijgen om te manoeuvreren en hun eigen belangen na te streven. Het is, volgens Casteyger, aan twijfel onderhevig of de confrontatie van de twee supermogendheden als de Verenigde Staten en de Sowjet-Unie in het Middellandse Zee-gebied zal leiden tot een min of meer duurzame coëxistentie. In feite kan het tegendeel gebeuren. Het Middellandse Zee-gebied ontbeert de politieke en etnische homogeniteit die zo noodzakelijk is voor het proces van stabilisatie. Er is geen duidelijke afbakening van invloedssferen waarvan een van beide zich verplicht zal voelen die te respecteren. Een Arabisch-Israëlisch konflikt is daarom zeer gevaarlijk, omdat de zwaarte en de omvang van de Russische en Amerikaanse verplichtingen zo verschillend zijn. Het is vooral deze ongelijkheid der verhoudingen die kan leiden tot ernstige foutieve calculaties in tijden van crises.
Een volgende ronde tussen Israël en de Arabische staten geeft dan ook geen zekerheid dat het niet zal komen tot een direkte confrontatie tussen de Sowjet-Unie en de Verenigde Staten, iets dat in 1967 vermeden kon worden. Daarmee is een grote crisis in het Midden Oosten veel gevaarlijker voor de wereldvrede dan de situatie in Vietnam.

Nieuwe boeken

DRS. G. PUCHINGER: "Hergroepering der partijen"?

Een uitgebreide documentatie in de vorm van interviews met 21 politici, gewijd aan de actuele binnenlandse politiek. Uitgeverij W. D. Meinema, Delft (1968). 732 pag.

DR. J. A. VAN KEMENADE: "De katholieken en hun onderwijs".

Een sociologisch onderzoek naar de betekenis van katholiek onderwijs onder ouders en docenten. Uitgeverij J. A. Boom en Zoon, Meppel (1968). 355 pag. Prijs *f* 18,50.

OSWALD VON NELL BREUNING: "Baugezetze der Gesellschaft".

Een diepgaande beschouwing over twee grondslagen voor de maatschappij die in de politiek onontbeerlijk zijn: solidariteit en subsidiariteit. Verlag Herder, Freiburg (1968). 160 pag. Prijs 2,90 DM.

DS. JOH. FRANCKE: "Over het recht en de plicht tot werkstaking".

Een overzicht van standpunten, adviezen en rapporten m.b.t. de werkstaking, met een nadruk op de religieus-ethische aspecten.
Uitgave van het Gereformeerd Sociaal en Economisch Verband (1968). 63 pag. Prijs *f* 3,90. Te bestellen door overschrijving van dit bedrag op giro 1200119, t.n.v. de penningmeester van het Verband te Apeldoorn.

DR. BERNHARD ZYLSTRA: "From pluralism to collectivism". The development of Harold Laski's political thought.

Een studie over de ontwikkeling van de politieke opvattingen van prof. Harold Joseph Laski (1893-1950), hoogleraar in de politieke wetenschappen aan de London School of Economics en jaren lang bestuurslid van de Britse Labour Partij. Prof. Laski heeft zijn hele leven gezocht naar een voor zijn tijd handzame synthese van verschillende politieke concepties, waarbij zich drastische veranderingen in zijn denken hebben voorgedaan.

Zijn opvattingen, geworteld in een ethisch individualisme, paste hij aanvankelijk aan door een voorzichtig pragmatisme. Tijdens zijn laatste actieve jaren maakte deze enigszins pluralistische benadering plaats voor een conceptie van collectivisme, beinvloed door Marx' beginsel van sociale gelijkheid.

Kon. Uitgeverij Van Gorcum & Comp. N.V., Assen (1968). Prijs *f* 25,90.

H. L. F. VERBRAAK: "Ondernemingspensioenregelingen".

Een pleidooi voor een positieve aanpak van het pensioenvraagstuk en een kritisch onderzoek naar de voor- en nadelen van de private en wettelijke pensioenvoorzieningen.
Uitgeverij Æ. E. Kluwer, Deventer (1968). 108 pag. Prijs *f* 12,50.

COLLEGE VAN ADVIES VAN DE ANTI-REVOLUTIONAIRE PARTIJ: "Ontwikkelingspolitiek"

Een uitgebreid rapport over het te voeren ontwikkelingsbeleid, samengesteld door een werkgroep, bestaande uit mr. A. Bos, drs. P. C. Bos, mr. L. J. van der Burg, mr. W. C. D. Hoogendijk, prof. dr. P. H. Kooijmans (voorzitter), drs. A. J. van der Meer, prof. dr. J. W. Schoorl en prof. dr. J. Verkuyl. Uitgave ARP, Den Haag (1968). 78 pag.

DE AUTEURS IN DIT NUMMER:

Prof. mr. I. A. Diepenhorst is buitengewoon hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en lid van de Tweede Kamer voor de Anti-Revolutionaire Partij.

Drs. M. J. J. van Amelsvoort is procuratiehouder en afdelingshoofd van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank in Eindhoven.

Drs. Chr. J. Brands is wetenschappelijk medewerker aan het Sociologisch Instituut van de Katholieke Universiteit te Nijmegen.

Th. Th. G. M. Koot is voorlichtingsambtenaar van de gemeente Veldhoven.

Nieuwe uitgaven van de Staatsdrukkerij

Publicaties van de Nationale Raad van advies voor hulpverlening aan minder ontwikkelde gebieden:

Advies voor de algemene samenstelling van het hulpprogramma voor 1969 . . . . . prijs *f* 0,80
Advies voor het Caraïbische gebied . . . . . prijs *f* 0,50

Nieuwe uitgave van de KVP

De rede van de fractievoorzitter, drs. W. K. N. Schmelzer, gehouden tijdens de algemene politieke en financiële beschouwingen in de Tweede Kamer (oktober 1968).
Gestencilde brochure, 20 pagina's.

Te bestellen door storting of overschrijving van *f* 1,— op girorekening 379333 t.n.v. de penningmeester van de KVP, Den Haag, *met vermelding "Algemene beschouwingen"*.

Het stembusakkoord: een middel tot duidelijkheid

door dr. D. H. M. Meuwissen

In het septembernummer van dit blad heeft drs. W. A. van der Donk een aantal bezwaren tegen het stembusakkoord aangevoerd. In dit artikel zou ik een tegenovergesteld standpunt willen innemen en een pleidooi willen voeren vóór het stembusakkoord als een middel om in de Nederlandse politiek een grotere duidelijkheid te verkrijgen. De door drs. Van der Donk aangevoerde bezwaren zullen daarbij tevens aan de orde komen.

1. Definitie van een stembusakkoord

Onder een stembusakkoord wordt hier verstaan een bindende afspraak tussen politieke partijen, die tot doel heeft door gezamenlijke actie in de verkiezingsstrijd, een meerderheid in het parlement te verwerven en daardoor bepalende invloed uit te oefenen op de samenstelling en het beleid van de regering. Aan deze afspraak zijn gekoppeld een door onderhandelingen vastgesteld verkiezings-, c.q. regeringsprogramma, benevens een lijst van personen die in staat en bereid zijn ingeval van verkiezingsoverwinning in de regering zitting te nemen.

2. Politieke achtergrond van de discussie over het stembusakkoord

In het denken van de christen-radicalen is het stembusakkoord altijd beschouwd als een *middel* om een bepaald *politiek doel* te bereiken. Alvorens op de voor- en nadelen van het middel in te gaan, worden dan ook eerst enkele opmerkingen omtrent dit doel gemaakt. Op twee belangrijke doelstellingen van de christen-radicalen moet worden gewezen. De eerste doelstelling heeft betrekking op de positie van de christelijke partijen (en dus ook van de KVP). Deze doelstelling valt in drie elementen uiteen, t.w. in de eerste plaats het opstellen van een consequent vooruitstrevend programma; in de tweede plaats het verkiesbaar stellen van personen die in staat en bereid zijn dit programma wáár te maken en in de derde plaats het verkrijgen van *garanties,* dat de christelijke partijen een vooruitstrevend beleid *in een stabiele combinatie* met andere (vooruitstrevende) partijen verwerkelijken. In dit verband denkt men m.n. aan het voorkomen van onverwachte wisselingen van partner zoals in 1965 en 1966 is geschied. Naar de mening van de christen-radicalen kunnen deze drie doeleinden allen door middel van een stembusakkoord worden

verwerkelijkt. Met name ten aanzien van het derde element is het stembusakkoord zeer effectief: het dwingt de christelijke partijen immers vóór de verkiezingen aan te geven met welke andere partijen zij in zee willen gaan. Zij doen de keuze van de coalitiepartner vóór de verkiezingen en leggen het resultaat van deze keuze a.h.w. aan de kiezers voor.

De tweede doelstelling heeft betrekking op de betekenis van de verkiezingen van de Tweede Kamer. Over het algemeen neemt men aan dat de verkiezingen de functie hebben een zo goed mogelijk samengestelde volksvertegenwoordiging te verkrijgen. De christen-radicalen bestrijden niet dat de verkiezingen deze functie inderdaad vervullen; zij willen er echter nog een andere aan toevoegen. In een moderne maatschappelijke structuur heeft de *regering* immers een overwegende invloed gekregen bij het voorbereiden, doordenken en uitvoeren van het beleid. Uit dien hoofde hoort men dan ook allerwegen de roep naar een grotere invloed van de *kiezer* op de samenstelling en het beleid van de *regering*. Volgens de christen-radicalen moeten de verkiezingen (voor de Tweede Kamer) nu *tevens* de functie krijgen de kiezer een beslissende invloed te geven op de *samenstelling, de kleur en het beleid van de regering*. Ook voor dit doel lijkt het stembusakkoord zeer geschikt. Een combinatie van partijen stelt immers een programma en een lijst van kandidaat-ministers vast: wanneer deze combinatie de meerderheid in het parlement haalt, staat tevens vast hoe de regering zal zijn samengesteld. Wanneer de kiezer dus op één van de aan het stembusakkoord deelnemende partijen stemt, kiest hij tevens voor een bepaalde regering.

3. Is het stembusakkoord essentieel voor de radicalen?

Het is evident dat uiteindelijk slechts het *politieke doel*, t.w. het tot stand brengen van een vooruitstrevende combinatie van partijen, waarvan de christelijke partijen — althans zeker de KVP — deel uitmaken, essentiëel is. Het stembusakkoord is niet het enige middel om dit doel te bereiken. Wanneer bedoelde partijen immers een fusie of federatie zouden aangaan, is het stembusakkoord uiteraard overbodig. Een dergelijke gang van zaken valt in de huidige omstandigheden echter niet te verwachten. Men zou zich in de huidige omstandigheden echter wel kunnen voorstellen dat de christelijke partijen vóór de verkiezingen een *voorkeur* voor een bepaalde partner zouden uitspreken. Het kan niet worden ontkend dat zulks een kleine — zij het uiterst bescheiden — stap vooruit zou zijn: op deze manier wordt tenminste *binnen* de christelijke partijen het gesprek omtrent de partnerkeuze op gang gebracht. Niettemin is naar mijn mening het uitspreken van een voorkeur ter bereiking van de gestelde doeleinden een *onvoldoende* middel. Men kan drie bezwaren aanvoeren. Het eerste bezwaar is dat bij het uitspreken of kenbaar maken van een voorkeur uiteindelijk toch naar alle kanten vrijblijvendheid blijft bestaan. Een wérkelijke binding is het immers niet. In de tweede plaats weet de kiezer

nooit zeker aan welke combinatie de christelijke partij, waarop hij stemt, zal gaan deelnemen. Weliswaar bestaat een voorkeur voor partner A, maar partner B blijft toch ook mogelijk. Wat moet de kiezer doen, wanneer hij zélf omtrent de partnerkeuze een bepaalde opvatting heeft? Wanneer hij toch op de christelijke partij stemt, loopt hij steeds het gevaar uiteindelijk een "spijtstemmer" te worden. Hij zal dan wellicht het zekere voor het onzekere nemen en stemmen op partij A of B, met wie hij wil samenwerken. In de derde plaats kan een impasse ontstaan, wanneer de geprefereerde samenwerking toch niet tot stand komt. De christelijke partij moet dan met de "andere kant" onderhandelen en de kans is zeer groot dat een hoge prijs voor een samenwerking moet worden betaald. M.a.w. het uitspreken van een voorkeur voor samenwerking met andere partijen, brengt ons niet veel verder. Blijft over het middel van het stembusakkoord: een ander middel is nog niet uitgevonden. En zolang niemand met een beter voorstel komt, zou ik menen dat het sluiten van een stembusakkoord *als een wezenlijk onderdeel* van de politieke actie van de christen-radicalen moet worden beschouwd.

4. Welke zijn de voordelen van het stembusakkoord?

Uiteraard zijn aan het sluiten van een stembusakkoord voor- en nadelen verbonden. Deze zullen echter tegen elkaar moeten worden afgewogen. Naar mijn mening zijn de voordelen bij deze afweging duidelijk doorslaggevend. De verschillende voordelen zullen hier worden samengevat.

a. De onderhandelingen over de *kabinetsformatie*, die tot op heden in het geheim en oncontroleerbaar (m.n. voor de kiezer) ná de verkiezingen plaatsvinden, vinden dan vóór de verkiezingen plaats. De kiezer kan zich omtrent het resultaat daarvan direct uitspreken, d.w.z. hij kan het aanvaarden of verwerpen. Daarbij krijgt hij — mits het stembusakkoord goed functioneert en ook een alternatief akkoord wordt gesloten — een directe inspraak op de samenstelling en het beleid van de regering (terwijl toch het parlementair stelsel behouden blijft!).

b. Het stembusakkoord bevordert samenwerking tussen en wellicht ook samensmelting van partijen. Het werkt in de richting van een polarisatie van de partijvorming. Hier moge echter worden opgemerkt dat niet direct wordt gedacht aan het nastreven van een tweepartijenstelsel naar Engels model. Gedacht wordt aan een partijenmodel, waarin *vier* partijen of combinaties van partijen zijn te onderscheiden, t.w. één vooruitstrevende combinatie, één meer behoudende combinatie en twee extreme groeperingen aan beide zijden.

c. Het stembusakkoord maakt een stabiel regeringsbeleid van vier jaar mogelijk. Wanneer het akkoord goed functioneert en fatale conflicten uitblijven (hetgeen uiteraard nooit en in geen enkel systeem voor 100% kan worden gegarandeerd), zullen kabinetscrises tot de uitzonderingen

behoren. Het is echter wel denkbaar dat men minder zwaar tilt aan ontslag en vervanging van een individuele minister. Het ligt voor de hand de minister-president m.n. op dit punt, vérstrekkende bevoegdheden te geven. Een revaluatie van de *individuele* ministeriële verantwoordelijkheid kan derhalve als een uitlaatklep voor eventuele conflicten en spanningen worden gezien.

d. Het is duidelijk dat in dit verband *niet* wordt gedacht aan een stembusakkoord *uitsluitend* tussen de drie christelijke partijen. Aan een dergelijk akkoord zouden immers zeer grote nadelen zijn verbonden, n.l. de onduidelijke centrumpositie van de christelijke partijen zou een zwaarder accent krijgen, niet zou zijn in te zien op welke wijze het christendom zou functioneren als een enigszins adaequate basis voor een afgeronde partijformatie en tenslotte zou het gevaar van de antithese kunnen ontstaan. Dit laatste zou zeker het geval zijn, wanneer de christelijke combinatie de meerderheid in het parlement zou verwerven en de regering zou vormen. Gedacht wordt dus aan een stembusakkoord tussen christelijke partijen én andere (niet-christelijke) partijen. Voor de christelijke partijen heeft het sluiten van een dergelijk akkoord het voordeel dat zij gedwongen worden vóór de verkiezingen de coalitiepartijen te kiezen. Binnen de partijen zal daarover een discussie moeten worden gevoerd en het is waarschijnlijk dat zich daarbij de z.g. "scheiding der geesten" zal voltrekken. Dit positiekiezen van de partij zal meebrengen dat de z.g. centrumpositie — zoals die traditioneel hier te lande is verstaan — moet worden opgegeven. Naar mijn mening is dat een zeer groot voordeel. De christelijke partijen zouden dan — na een door mij bepleitte keuze — in een *"centre-gauche"-positie* komen te staan, waarbij men niet moet denken aan een linkse of extreem-linkse politiek, maar wél aan een politiek die duidelijk van een ook wel door christelijke politici bepleitte behoudende politiek is te onderscheiden.

5. Tegen het stembusakkoord aangevoerde bezwaren en poging tot weerlegging

a. In het geciteerde artikel stelt drs. Van der Donk dat het door de christenradicalen beoogde stembusakkoord een discriminatie inhoudt tegenover andere partijen, b.v. de VVD (p. 285). Discriminatie betekent dat op verwerpelijke gronden onderscheid wordt gemaakt. Nu beogen de christenradicalen inderdaad onderscheid te maken: zij wensen een *vooruitstrevend* samenwerkingsverband en zij kunnen zich niet goed voorstellen dat dit met de VVD te verwezenlijken zou zijn. Inderdaad gaat hun denken in de richting van een akkoord met de PVDA, D'66 en anderen (al moet uiteraard in die partijen nog het een en ander rijpen en uitkristalliseren). Maar een dergelijk onderscheid tussen verschillende politieke stromingen en een dergelijke daaruit vooruitvloeiende (politieke) *keuze* kunnen toch niet worden beschouwd als discriminatie. De motieven van die keuze zijn

immers niet verwerpelijk: integendeel, zij beogen duidelijkheid en invloed van de kiezer te bereiken en daarmede — als men persé wil — het landsbelang te dienen.

b. Drs. Van der Donk betoogt bovendien dat door een stembusakkoord juist de *on*duidelijkheid voor de kiezer groter zal worden (p. 285/286). De kiezer is immers min of meer "gebonden' aan de door onderhandelingen vastgestelde programmapunten en kandidaat-ministers. Wanneer hij daartegen bepaalde bezwaren heeft, kan hij deze niet in zijn stem tot uitdrukking brengen. Tot op zekere hoogte is dit bezwaar juist. Drs. Van der Donk geeft ook zelf toe dat *iedere* verkiezing, hetzij van personen, hetzij van een partij een zekere mate van onduidelijkheid vertoont. De ene mens kent de ander immers nooit volledig; dat geldt te meer voor het kennen van groeperingen als politieke partijen. Wanneer men kiest stelt men *vertrouwen* in een persoon of groep en dat vertrouwen kan altijd worden beschaamd. De vraag is echter op welke wijze men kan bereiken dat de kans dát dit vertrouwen wordt beschaamd, zo klein mogelijk is. In het geldende systeem van verkiezingen en kabinetsformatie is deze kans m.i. vrij groot. De kiezer weet van practisch geen enkele partij óf zij aan de regering zal deelnemen en met welk beleid zij dan uit de bus komt (uitgezonderd wellicht van de KVP: men meent echter ten onrechte dat deze partij steeds regeringspartij zou moeten zijn!) In de praktijk blijkt steeds opnieuw dat vertrouwen van bepaalde groepen kiezers wordt beschaamd.
Wanneer nu enkele partijen zich in een stembusakkoord aanéén sluiten (met programma en ministerslijst), wéét de kiezer tenminste waarvoor en voor wie hij kiest. Uiteraard kan het akkoord later uiteenvallen en kan de politieke samenwerking falen. Maar zulks is ook in het huidige systeem het geval. Bovendien is er geen enkele reden om t.a.v. het functioneren van een (vooruitstrevend) stembusakkoord bijzonder pessimistische ververwachtingen te koesteren. Tenslotte kan men nog op het volgende wijzen. Het sluiten van een stembusakkoord betekent een compromis, een geven en nemen van de deelnemende partijen, zowel wat het programma betreft, als terzake van de personen (kandidaat-ministers). Het is te verwachten dat niet alle kiezers daar op alle onderdelen mee instemmen. Maar ook de keuze van de kiezer is — in wélk systeem van verkiezingen ook! — een compromis: ook van hém wordt een geven en nemen gevraagd. Verkiezingen zijn altijd een abstractie van hetgeen werkelijk — in concreto en volledig — wordt gewild en in het daarbij noodzakelijkerwijs te schenken vertrouwen ligt daarom een grote mate van irrationaliteit en onvoorzienbaarheid. In de politiek, d.i. de kunst het samenleven van mensen in een bepaalde sociale structuur te organiseren, moet altijd worden onderhandeld ("dialoog", gesprek, inspraak) en moeten altijd compromissen worden gesloten (geen enkel belang kan zich absoluut en los-gedacht dóórzetten). Maar het verschil tussen het huidige systeem en het stembusakkoord is, dat in het huidige systeem óók tussen de partijen omtrent regeringsvor-

ming en beleid wordt onderhandeld, maar ná de verkiezingen en zónder inspraak van de kiezers, terwijl bij het sluiten van een stembusakkoord de onderhandelingen én het sluiten van de compromissen vóór de verkiezingen plaatsvinden en het resultaat aan de kiezers wordt voorgelegd. Hoe gebrekkig, onzuiver, onduidelijk en onvolmaakt ook, in het voorgestelde systeem wordt de kiezer méér gelegenheid tot inspraak geboden, dan in het huidige.

c. Drs. Van der Donk voorziet moeilijkheden, wanneer de combinatie van partijen die een stembusakkoord hebben gesloten, niet de meerderheid in het parlement behaalt (p. 286/287). Hij merkt op dat het geldende systeem juist op dit punt soepel is: immers de regeringsmeerderheden worden naar bevind van zaken ná de verkiezingen geconstrueerd. Dat tegen dit laatste juist het bezwaar van de christen-radicalen gaat, zal uit het voorgaande duidelijk zijn. Intussen zal voor de door drs. Van der Donk gesignaleerde moeilijkheid een oplossing moeten worden gevonden: wat gebeurt er als de combinatie niet de meerderheid haalt? Naar mijn mening zal men ervan uit moeten gaan dat de stembuscombinatie *niet* uiteen valt. Het moet als een essentiëel onderdeel van het stembusakkoord worden beschouwd, dat bepaald wordt dat de deelnemende partijen, ingeval zij niet de meerderheid halen, *eenzelfde gedragslijn* volgen. Het moet uitgesloten worden geacht dat één of meerdere der deelnemende partijen uit het akkoord treedt en met de "andere zijde" een regering vormt. Terecht merkt Van der Donk op dat zulks een uiterst verwarrende gang van zaken zou zijn. Op deze grond heb ik hierboven ook bezwaar gemaakt tegen het uitspreken van een "voorkeur".
Het komt mij voor dat er twee mogelijkheden zijn. De eerste is dat de combinatie van partijen, die het stembusakkoord sloten, als geheel in de *oppositie* gaat. De regeringsvorming wordt dan overgelaten aan de andere partijen. Zulks zou worden vergemakkelijkt wanneer die andere partijen een (alternatief) stembusakkoord zouden hebben gesloten en wellicht wèl de meerderheid zouden hebben behaald. Doch ook wanneer dit niet het geval zou zijn, is een regering, bestaande uit de "andere partijen", denkbaar. In géén geval, nogmaals gezegd, moeten de deelnemers aan het stembusakkoord zich laten verleiden, b.v. met een beroep op de slogan "landsbelang", toch aan een regering mee te doen. De tweede mogelijkheid is dat *nieuwe verkiezingen* worden gehouden: het valt dan te verwachten dat nieuwe akkoorden en combinaties tot stand zullen worden gebracht. Wanneer ook deze verkiezingen geen bevredigend resultaat opleveren, kan men denken aan een zakenkabinet, dat voor korte tijd het bewind zou voeren. In die tussentijd kan worden gewerkt aan het tot stand brengen van dusdanige combinaties van partijen, dat wél een meerderheid zal worden bereikt. Naar mijn mening bestaat er in dit verband geen enkele reden om het "spook van de koninklijke kabinetten" te zien verschijnen, zoals Van der Donk stelt. Er is geen enkele aanwijzing dat de koning, binnen het geldende constitutionele bestel, in de geschetste

politieke omstandigheden de gelegenheid zou aangrijpen zijn stempel op de samenstelling en het beleid van de regering te drukken. Het tegendeel mag juist worden verwacht.

Intussen blijkt uit het bovenstaande wel dat een ideale oplossing voor de gesignaleerde moeilijkheid niet werd gevonden. Het is dan ook wellicht noodzakelijk het kiesrecht zó te wijzigen dat het sluiten van stembusakkoorden en het vormen van partijcombinaties wordt bevorderd. Daarbij wordt niet gedacht aan het afschaffen van de evenredige vertegenwoordiging: dit systeem is té zeer in de Nederlandse volksaard verankerd. Niettemin kunnen stimulansen tot samenwerking worden ingebouwd. Door sommigen wordt het invoeren van een zg. 12 districtensysteem met evenredige vertegenwoordiging binnen die districten) bepleit. Een dergelijk systeem is echter allerminst effectief. Weliswaar zal het ontstaan van combinaties worden bevorderd, maar het zeker stellen van *regeringsmeerderheden* wordt er niet door bereikt. Naar mijn mening verdient een systeem met *twee-ronden* in dit verband serieuze bestudering. Het kan worden gecombineerd én met evenredige vertegenwoordiging én met een 12-districtensysteem én zelfs met een "echt" districtensysteem (zoals door D'66 bepleit). Het *garandeert* echter een bepaalde regeringsmeerderheid in het parlement en dat is het punt waarop het — in dit verband — aankomt. Dat hier nog problemen rijzen, is evident (zie de conclusies van het rapport van de staatscommissie-Cals-Donner). M.n. zullen de consequenties voor het functioneren van het parlementaire stelsel moeten worden doordacht. Het komt mij echter voor dat een oplossing in deze geest — en dus een partiële grondwetsherziening — zeker mogelijk is.

Drs. Van der Donk voert tenslotte een staatsrechtelijk bezwaar tegen het stembusaccoord aan (p. 287/288). Hij betoogt dat de koning op grond van de Grondwet en het constitutioneel recht persoonlijke verantwoordelijkheid en invloed op het terrein van de kabinetsformatie toekomen. Wanneer men daaraan tornt — hetgeen inderdaad het geval is wanneer een stembusakkoord wordt gesloten en deze combinatie de overwinning behaalt — komt men z.i. in strijd met dit onderdeel van het staatsrecht. Hieromtrent moge ik het volgende opmerken. Een van de bezwaren van de christen-radicalen is juist gericht tegen het feit dát de koning na de verkiezingen — oncontroleerbaar — invloed zou kunnen uitoefenen op de samenstelling van de regering. Vanuit een oogpunt van verdergaande democratisering behoren hier geen geheime adviezen en geheim beraad beslissend te zijn, maar uitsluitend *de uitspraak van de kiezers*. De koning heeft uitsluitend de functie deze uitspraak formeel te bekrachtigen. Van der Donk heeft tegen een dergelijke ontwikkeling duidelijk bezwaren. Hij meent echter dat dit *staatsrechtelijke* bezwaren zijn en dat een dergelijke ontwikkeling dus onrechtmatig, d.w.z. in strijd met het staatsrecht zou zijn. Zulks is m.i. niet juist. De bezwaren van Van der Donk zijn van *politieke* aard: hij wenst een bepaalde politieke ontwikkeling niet. Dat is zijn goed recht, maar het staatsrecht staat daar buiten. Dit moge worden toegelicht.

Het staatsrecht kent de koning als formeel staatshoofd en als degene die bepaalde — formele — handelingen moet verrichten, als het bekrachtigen van wetten, verdragen en bepaalde benoemingen. Sinds de invoering van de ministeriële verantwoordelijkheid in 1848 en de ontwikkeling daarvan in latere jaren, kent het staatsrecht aan de koning echter geen beslissende politieke invloed meer toe. Niettemin laten deze bestaande constitutionele verhoudingen enige ruimte om, afhankelijk van de concrete politieke actualiteit, invloed op het politieke gebeuren uit te oefenen. De geschiedenis geeft daarvan een aantal voorbeelden te zien en toont bovendien aan dat hier allerlei variaties en verschuivingen mogelijk zijn. Het staatsrecht bepaalt echter niets omtrent deze concrete invloed van de koning; het kent de koning — op dit punt — géén bepaalde rechtspositie toe: het bepaalt alleen dat de politieke verantwoordelijkheid bij de regering ligt. Wanneer nu binnen de geldende constitutionele verhoudingen verschuivingen in de concrete politieke invloed van de koning mogelijk zijn, kan men nooit stellen dat deze of gene bevoegdheid met dat constitutionele recht in strijd is. Men kan hoogstens stellen dat men een bepaalde ontwikkeling politiek onwenselijk acht : dat is echter iets anders. De conclusie moet zijn dat de formalisering van de kabinetsformatie, die de consequentie van het stembusakkoord is, geenszins in strijd is met de constitutionele positie van de koning, noch met de verantwoordelijkheid van de centrale politieke instellingen.
Men kan in dit verband een parallel trekken met de verhouding tussen regering en Staten-Generaal. Men stelt wel dat deze verhouding een dualistische zou zijn, d.w.z. ieder der organen heeft zijn eigen verantwoordelijkheid en zijn eigen bevoegdheidssfeer, die door het andere orgaan moeten worden geëerbiedigd. Daaruit wordt dan weer een *norm* afgeleid terzake van politiek handelen. Ook hier echter weer een staatsrechtelijke conclusie uit een bepaalde politieke constellatie. Het staatsrecht bepaalt niets omtrent de vraag of de verhouding tussen regering en Staten-Generaal een dualistisch of een monistisch karakter heeft. Bij welk orgaan het overwicht ligt en op welke wijze dat overwicht in het functioneren tot uitdrukking komt, wordt *niet* bepaald door een of andere staatsrechtelijke constructie, maar uitsluitend door de concrete politieke machtsverhoudingen (binnen het geldende constitutionele bestel). Ook hier laat de geschiedenis zien dat allerlei variaties en verschuivingen in deze verhoudingen mogelijk zijn. Wanneer iemand een voorstander is van b.v. een dualisme in de verhouding tussen regering en parlement, is dat het gevolg van zijn politieke keuze, maar géén uitvloeisel van een staatsrechtelijke *norm.*

e. Tenslotte wordt tegen het stembusakkoord wel het bezwaar aangevoerd dat de onderhandelingspositie van de partij bij het vormen van de regering wordt verzwakt. Men weet immers pas ná de verkiezingen hoe sterk iedere groepering is! Op zich beschouwd is dit bezwaar niet onjuist. Toch moet het bezwaar worden verworpen. Het gaat n.l. nog te zeer van

de oude gedachte uit, dat genoegen kan worden genomen met de procedure van onderhandelen achter gesloten deuren, zonder inspraak van de kiezers. Naar mijn mening kan deze procedure niet meer worden gelegitimeerd met een beroep op het vertrouwen dat de kiezers aan de fracties zouden hebben geschonken. Men wil juist openheid en inspraak. Men moet de hele idee van de "sterke onderhandelingspositie" aan de kant zetten. Zij stamt uit een verouderde gedachtengang. Uiteindelijk gaat het bij stembusakkoord nog niet eens zozeer om de afzonderlijke inspiratie en sterkte van de deelnemende partijen, *maar om de sterkte van de combinatie als geheel.*

6. De betekenis van de onderhandelingen in de "Achttien".

Het is betrekkelijk zinloos hier nogmaals uiteen te zetten dat van christen-radicale zijde nooit hoge verwachtingen zijn gekoesterd van de werkelijke vernieuwende invloed die van gesprekken tussen de KVP, ARP en CHU zou kunnen uitgaan. Terecht is steeds opnieuw op het gevaar gewezen, dat een groot christelijk blok ontstaat, hetwelk wederom in een onduidelijke middenpositie terecht komt of zelfs naar de behoudende kant afzakt. Een *feit* is echter dat de onderhandelingen in de Achttien plaatsvinden. Nu kunnen deze toch nog wel tot een bevredigend resultaat leiden, wanneer aan twee voorwaarden wordt voldaan. Ten eerste dat een werkelijk consequent vooruitstrevend programma uit de bus komt. Ten tweede dat de drie christelijke partijen, wanneer zij tot de een of andere vorm van samenwerking zouden besluiten, tezamen bereid zijn een stembusakkoord met andere partijen te sluiten. Alleen dan wordt het gevaar afgewend dat aan de uitsluitend christen-democratische samenwerking is verbonden; alleen dan worden de doeleinden bereikt die in dit artikel zijn aangeprezen. Het moge hier nog eens duidelijk worden gesteld: de bereidheid van de Achttien om het vraagstuk van de keuze vooraf en dus het stembusakkoord in discussie te brengen en eventueel te verwerkelijken, is voor de radicalen van wezenlijk belang. Gelukkig bleek partijvoorzitter Van der Stee in zijn slottoespraak voor de Partijraad van de KVP begrip te hebben voor deze zaken: ook hij wees op de noodzaak van "openheid en samenwerking". Een radicale resolutie kon toen worden ingetrokken. Ook mr. Mommersteeg heeft zich onlangs in Alkmaar in deze geest uitgesproken. Te verwachten is dat met name dit punt in het gesprek tussen de ARP en de PPR aan de orde zal komen. Te hopen is dat ook de KVP-delegatie in de Achttien er naar zal streven het vraagstuk van de constructieve samenwerking met anderen (in een stembusakkoord) als vraagstuk met de hoogste importantie in de onderhandelingen aan de orde te stellen.

Oost en West na 20 augustus

door H. G. Cloudt

De brutale bezetting in de nacht van 20 op 21 augustus van Tsjechoslowakije door strijdkrachten van de Sovjetunie en haar vier handlangers heeft het Westen volkomen verrast, zoals algemeen is erkend. De inlichtingendiensten van een aantal NAVO-landen waren naar men zegt steeds op de hoogte geweest van de onheilspellende troepenbewegingen in Oost-Europa, maar de voorbereidingen ter uitvoering van de beslissing om het Tsjechoslowaakse „broedervolk" gewapenderhand te „hulp" te snellen, zijn tot het laatste moment voor het Westen, evenals trouwens voor de rest van de buitenwereld en ook voor de leiders in Praag, verborgen gebleven. Het Kremlin heeft getoond in staat te zijn in het diepste geheim een grootscheepse militaire operatie, waarbij in dit geval bovendien vier satellieten waren betrokken, op touw te zetten.
De verrassing was des te completer, omdat praktisch niemand geloofde dat de Sovjet-leiders zouden overgaan tot de bezetting van een lid-staat van het pact van Warschau, die ondanks alles trouw was gebleven aan de verdragen waarbij hij partij was, en waar de monopoliepositie van de communistische partij was gehandhaafd. Na de conferenties van Cierna en Bratislava leek de lucht definitief opgeklaard: „De deelnemers aan de conferentie (van Bratislava) brachten (immers) hun vaste voornemen tot uitdrukking alles wat in hun macht ligt te doen om de samenwerking van hun landen op alle terreinen te verdiepen op basis van de beginselen van gelijkheid, eerbiediging van soevereiniteit en nationale onafhankelijkheid, territoriale onschendbaarheid, broederlijke wederzijdse bijstand en solidariteit". Wie zou het hebben gewaagd te veronderstellen dat vijf van de zes ondertekenaars van dit communiqué twee weken later alle genoemde beginselen en het akkoord met Tsjechoslowakije aan hun laars zouden lappen?
Zo argwanend waren we in het Westen al lang niet meer. We geloofden oprecht in de vredelievendheid en redelijkheid van de Sovjetunie, in de ontspanning en de toenadering tussen Oost en West. En om te voorkomen dat de Sovjet-leiders zich misschien toch genoopt zouden voelen te interveniëren in een land dat sinds januari bezig was gestalte te geven aan een humanere, vrijere maatschappij onder leiding van de communistische partij, heeft het Westen alles vermeden wat Moskou een alibi zou hebben kunnen verschaffen.

Nu het ondenkbare toch is gebeurd, moeten we — ter wille van de handhaving van de vrede en van onze eigen veiligheid — een aantal fundamentele aspecten van onze internationale politiek aan een nauwkeurig onderzoek onderwerpen.
In de eerste plaats geldt dat voor de hypotheses die ten grondslag hebben gelegen aan de zgn. ontspanningspolitiek. In hoeverre berustte deze politiek op „wishful thinking" en ging zij mank aan onjuiste vooronderstellingen? Gesteld dat we concluderen dat we ondanks het gebeurde moeten „doorgaan met ontspannen", welke mogelijkheden zijn er dan na 20 augustus? Ten tweede dwingt de gewapende interventie in Tsjechoslowakije en de „tijdelijke" [1]) (d.w.z. voorshands permanente) legering van Sovjet-strijdkrachten in een land waar zij twintig jaar afwezig zijn geweest, het Westen — i.e. de NAVO — tot een diepgaande bezinning op zijn veiligheidspolitiek. Concreet luidt na 20 augustus de vraag of de NAVO-strijdkrachten, gelet op de gewijzigde omstandigheden, voldoende sterk zijn om een agressie te voorkomen en om de Sovjetunie te weerhouden van een actie tegen bijv. Joegoslavië. Als de conclusie zou luiden dat de NAVO moet worden „versterkt", zoals men het al te eenvoudig pleegt uit te drukken, resteert de belangrijke vraag in welk opzicht dat zou moeten gebeuren, en met welk oogmerk.
Vanzelfsprekend moet een bezinning op de ontspannings- en de veiligheidspolitiek ook betrekking hebben op het streven naar, en de mogelijkheden tot, wapenbeheersing en -beperking.
Ook op verschillende andere terreinen heeft de bezetting van Tsjechoslowakije consequenties. Van diverse zijden is bijv. betoogd, en met recht, dat de gebeurtenissen in Oost-Europa voor ons Westeuropeanen een prikkel te meer zijn om te trachten de impasse in de Europese Gemeenschappen te doorbreken en ook in andere kaders een nauwere samenwerking tot stand te brengen. Ook zou het Westen in de Tsjechoslowaakse crisis een aanleiding moeten zien om te gaan werken aan een gemeenschappelijk beleid ten aanzien van het smeulende conflict in het Midden-Oosten. Dit lijkt des te noodzakelijker omdat de expansionistische neigingen van de Sovjetunie hoofdzakelijk op dit gebied zijn gericht, alsmede op de Middellandse Zee. (Op langere termijn streeft de Sovjetunie kennelijk naar beheersing van de Indische Oceaan.)
In dit artikel beperken we ons ertoe naast de Oost-West-verhouding en de Westelijke veiligheidspolitiek één ander kernprobleem aan te snijden: de Duitse kwestie. Om op verantwoorde wijze een aantal opmerkingen te kunnen maken over deze drie thema's moeten we eerst nagaan welke motieven Moskou kan hebben gehad om in Tsjechoslowakije te interveniëren, en hoe de toestand in Oost-Europa, speciaal in de Sovjetunie, thans is.

---

[1]) In het stationeringsverdrag van 27 mei 1957 tussen de Sovjetunie en Hongarije was ook sprake van „tijdelijke" legering. Nu, elf jaar later, staan er nog altijd Sovjet-troepen in Hongarije.

Motieven voor de inval in Tsjechoslowakije

Het lijkt voor de hand te liggen allereerst te bezien welke beweegredenen men in de Sovjetunie zelf heeft aangevoerd of laten doorsijpelen. De aanvankelijke, officiële motivering luidde als volgt: „De partij- en staatsfunctionarissen van de Tsjechoslowaakse Socialistische Republiek hebben zich tot de Sovjetunie en andere bondgenootschappelijke staten gewend met het verzoek het Tsjechoslowaakse broedervolk dringend hulp te bieden, met inbegrip van hulp door middel van strijdkrachten. Dit verzoek is ingegeven door het gevaar dat de in Tsjechoslowakije bestaande socialistische grondwettelijke orde bedreigt van de zijde der contra-revolutionaire krachten, die met de buitenlandse vijanden van het socialisme hebben samengespannen" [2]).
De leugenachtigheid van deze motivering is zo apert, dat we er niet nader op hoeven in te gaan. Na een paar dagen ging de Sovjet-propaganda er trouwens toe over alles te zetten op de troefkaart-Duitsland: de „militaristische" en „revanchistische" krachten in de Bondsrepubliek hadden het weer eens gedaan [3]).
De Pravda van 22 augustus noemde als „het primaire en het belangrijkste, dat ernstige bezorgdheid en verontrusting wekt(e), de toestand waarin de Communistische Partij van Tsjechoslowakije verkeerde". Blijkens dit artikel vreesden de Sovjet-leiders dat de ontwikkeling in Tsjechoslowakije zou leiden tot ondergraving van de leidende rol van de CP. In verband daarmee beschouwde de Pravda de opheffing van de perscensuur als „niet minder gevaarlijk voor de zaak van het socialisme". Dit lijken ideologische motieven te zijn, evenals de vrees dat „de economie van het land op de kapitalistische weg (zou) terugkeren". Maar met name de economische hervormingen in de DDR van een paar jaar geleden gingen minstens zo ver als de plannen die men nu in Praag koesterde. Klaarblijkelijk heeft de Sovjetunie de hervormingsgezinde communisten in Praag andere maatstaven aangelegd dan de meer orthodoxe regimes. Terwijl Roemenië — althans tot nu toe — ongestraft steeds nauwere economische betrekkingen mocht onderhouden met Westelijke landen en zelfs niet werd belet diplomatieke relaties aan te knopen met de Duitse Bondsrepubliek, vormde de vrees van het Kremlin dat Praag in deze opzichten eventueel het voorbeeld van Roemenië zou gaan volgen, één van de motieven voor de interventie in Tsjechoslowakije. Dat blijkt onder meer uit het al genoemde artikel in de Pravda.

---

[2]) Aldus de geautoriseerde verklaring van het Sovjet-persbureau TASS d.d. 21 augustus.

[3]) Met een verwijzing naar de noodzaak Oost-Europa te beveiligen tegen „groeiende revanchistische inspanningen van de Westduitse militaire krachten", is in het Russisch-Tsjechoslowaakse stationeringsverdrag de legering van Sovjetstrijdkrachten in Tsjechoslowakije gemotiveerd; aldus de *Neue Zürcher Zeitung* van 22 oktober.

Hoewel in dit artikel de nadruk valt op de ideologische bezwaren tegen de nieuwe koers in Praag, slaagt het er niet in, de indruk weg te nemen dat in feite een complex van machtspolitieke en strategische overwegingen beslissend is geweest voor het besluit in te grijpen. De belangen van het internationale communisme, die door deze verkrachting van elementaire volkenrechtelijke beginselen [4]) — door de Sovjetunie steeds gepropageerd — uiteraard zeer ernstig zouden worden geschaad, wogen voor Moskou kennelijk minder zwaar dan de beveiliging van haar bedreigd geachte hegemoniale positie in Oost-Europa. De Pravda laat daarover geen enkel misverstand bestaan: „Het kon niet worden toegelaten dat er in het Warschause verdrag een bres zou worden geslagen. Een dergelijke lijn is in tegenstelling met de belangen van alle deelnemende landen (...), ook met de levensbelangen van de USSR".
Op een dergelijke beoordeling van de ontwikkelingen in Tsjechoslowakije past alleen maar een reactie als die van president Johnson op 21 augustus: „Het is een droeve uitleg van de communistische gedachte dat een teken van vrijheid in Tsjechoslowakije wordt beschouwd als een fundamentele bedreiging voor de veiligheid van het Sovjet-systeem".
De meeste Westelijke waarnemers neigen ertoe de „vrees voor de vrijheid" als doorslaggevend te beschouwen. De voormalige vice-president van Joegoslavië, Milovan Djilas, is echter van mening [5]) dat deze vrees voor infectie met het Praagse vrijheidsvirus wel beslissend is geweest voor de houding van de vier orthodoxe handlangers, maar niet voor de Sovjet-leiders. De strategische „voorwendsels" van Moskou acht hij nog onbeduidender, omdat de bezetting plaatsvond „in de gunstigste periode die Europa sedert de oorlog heeft beleefd". Hij zoekt de verklaring voor het Russisch op-

---

[4]) De gewelddadige bezetting van Tsjechoslowakije betekent een schending van het beginsel van niet-inmenging en van het beginsel dat het gebruik van geweld verbiedt. Deze grondbeginselen van het volkenrecht zijn vervat in artikel 2 van het *Handvest van de Verenigde Naties,* dat dus ook is geschonden. Het non-interventiebeginsel is bevestigd in een *„plechtige verklaring* over de ontoelaatbaarheid van inmenging in de interne aangelegenheden van staten en de bescherming van hun onafhankelijkheid en soevereiniteit", die de Algemene Vergadering van de VN in 1965 op *Russisch initiatief* heeft aangenomen (resolutie 2131 (XX) d.d. 21 september 1965). De Sovjetunie c.s. hebben zich door de schending van deze volkenrechtelijke beginselen en van het Handvest der VN ook schuldig gemaakt aan *verdragsbreuk.* Zowel het Verdrag inzake vriendschap, samenwerking en wederzijdse bijstand (i.e. het *pact van Warschau)* als de *bilaterale verdragen* die de Sovjetunie c.s. met Tsjechoslowakije hebben gesloten, verwijzen nl. uitdrukkelijk naar de beginselen van het volkenrecht en naar het Handvest van de VN. Ten slotte betekent de deelname van de DDR aan de agressie tegen Tsjechoslowakije een schending van de *Overeenkomst van Potsdam.* (Ontleend aan het antwoord van de regering van de Duitse Bondsrepubliek d.d. 30 september op een „kleine Anfrage" in de Bondsdag).

[5]) In een artikel in *The Times* van 10 oktober, dat in Nederland is gepubliceerd door de *Haagsche Courant, Het Parool* en *De Tijd.*

treden, dat hij overigens in wezen volkomen irrationeel en onverklaarbaar vindt, in de imperialistische belangen van de Sovjetunie. In samenhang daarmee duiken uiteraard terstond economische belangen op. Djilas spreekt in dit verband over „de onverzadigbare honger van de Sovjet-bureaucratie naar de moderne uitrusting die op niet-economische basis, als een soort schatting, in de wacht werd gesleept, vooral afkomstig uit Tsjechoslowakije en Oost-Duitsland". Ten slotte ziet Djilas nog een oorzaak in de „verraderlijke machtsstrijd" die in het Kremlin zou heersen.
De talrijke berichten over ernstige onenigheid in de Sovjet-leiding kunnen, althans op dit ogenblik, nog niet op hun waarheidsgehalte worden getoetst. Wel lijkt het verantwoord aan te nemen dat de interventie in Tsjechoslowakije vooral is bepleit door het lid van het politburo in Moskou, tevens eerste-secretaris van de communistische partij van de Oekraïne, Sjelest. Als het juist is dat de fractie van de „Draufgänger" is aangevoerd door de gehate Oekraïense partijleider, zou dat erop kunnen wijzen dat althans sommige Sovjet-leiders zich mede hebben laten leiden door vrees voor emancipatiebewegingen in enkele Sovjet-republieken, in de eerste plaats in de Oekraïne. Vooral in deze republiek rijst steeds weer verzet tegen de Russische overheersing, die neerkomt op een geforceerde russificatie en op onderdrukking van de eigen cultuur. Zoals onlangs bekend is geworden, is in 1966 nog een groot proces gevoerd tegen een groep Oekraïense „nationalisten". Men moet hierbij bedenken dat in Tsjechoslowakije een Oekraïense minderheid van ongeveer 50.000 mensen leeft. Voor kranten van deze minderheid zou in de republiek der Oekraïne in de maanden vóór de invasie een „ongezonde" belangstelling hebben bestaan. Naar verluidt zou men voor oude kranten uit het Oekraïense deel van Tsjechoslowakije grif vijf gulden per stuk hebben betaald!

Strategische overwegingen

Voor de meeste Westelijke waarnemers lijkt het ongelooflijk dat Moskou in het tijdperk van het nucleaire afschrikkingsevenwicht vooral uit zou zijn geweest op handhaving of verbetering van zijn strategische positie. Nu het echter zeker schijnt te zijn dat de Sovjetunie begonnen is met de aanleg van acht raketbases op Tsjechoslowaaks grondgebied, moeten we wel aannemen dat strategische overwegingen niet alleen in preventief opzicht een belangrijke rol hebben gespeeld, maar dat het Kremlin ook bewust heeft gestreefd naar rechtstreekse beheersing van het strategisch nog altijd belangrijke Tsjechoslowakije. C. L. Sulzberger [6]) meent zelfs dat „het idee om Tsjechoslowakije te bezetten de Russische militaire leiders heeft gepreoccupeerd, sedert bij de manoeuvres van het pact van Warschau in 1966 de zwakte van de Tsjechische sector tegenover de NAVO-strijdkrachten aan het licht was gekomen".
Hoe dit ook zij, het feit dat strategische overwegingen een grote rol hebben

[6]) *International Herald Tribune,* 16 oktober.

gespeeld, lijkt moeilijk betwistbaar. In het al meermalen geciteerde Pravda-artikel vinden we voor deze opvatting inzoverre een aanwijzing, dat de anonieme auteur vaststelt dat „de grenzen van Tsjechoslowakije naar het Westen aan Tsjechoslowaakse kant feitelijk open" lagen.
Dat brengt ons ten slotte op de betekenis van de „Duitse kwestie" als motief voor de inval. Men is het er wel algemeen over eens dat de positie van de DDR een zeer belangrijke plaats moet hebben ingenomen in de overwegingen van het Kremlin. Het is bekend dat Ulbricht en zijn regime zich het scherpst te weer hebben gesteld tegen de politiek van de Tsjechoslowaakse hervormers. Het lijkt voor de hand liggend dit te wijten aan de bange verwachting dat de DDR het eerst zou worden „geïnfecteerd" door de bacil van de hervorming naar Tsjechoslowaaks model. Maar misschien heeft Moskou méér gevreesd dat Ulbricht zich na de eerste slag te hebben verloren (na „Bratislava" dus), gedwongen zou zien te gaan streven naar doorbreking van zijn, ook in Oost-Europa langzamerhand geïsoleerde positie, met name door mee te werken aan normalisering van de betrekkingen met de Duitse Bondsrepubliek. Aan deze speculatie is voedsel gegeven doordat de Oostduitse minister van economische zaken, Sölle, medio augustus zijn Westduitse ambtgenoot Schiller uitnodigde voor een gesprek over de binnen-Duitse handel. Sommigen gaan zo ver te veronderstellen dat het DDR-regime zou zijn gaan streven naar toenadering tot de Bondsrepubliek, met de opzet een Russisch besluit tot interventie in Tsjechoslowakije uit te lokken.
Dat de Bondsrepubliek weer eens zou dienen als boeman, was te voorzien. Opmerkelijk is alleen de felheid [7]) van de campagne die het Kremlin tegen Bonn heeft gevoerd. Men zou dit alles desondanks kunnen beschouwen als een „normaal" onderdeel van het Sovjet-scenario, ware het niet dat Moskou juist met betrekking tot West-Duitsland uiterst stringente eisen schijnt te hebben gesteld aan Praag.

„Imperium in staat van ontbinding"

Op een persconferentie die George Ball hield bij zijn afscheid als Amerikaans gedelegeerde bij de Verenigde Naties, zei hij: „Ik beschouw de gebeurtenissen in Tsjechoslowakije als een symptoom van een imperium dat in ontbinding verkeert. Het Sovjet-rijk kan op den duur niet als een imperium blijven bestaan. Het is niet bestand tegen de krachten van desintegratie, de technologie van de moderne wereld en de pressies die zich ertegen ophopen" [8]). Ball voegde daaraan toe: „Ik weet niet wanneer het

---

[7]) Radio Moskou is op 30 augustus zelfs zo ver gegaan te zeggen „dat deze verklaring van de kanselier (bedoeld werd een radiotoespraak van bondskanselier Kiesinger op 25 augustus; hgc) als een oorlogsverklaring kan worden opgenomen en dat men in het Oosten hieruit de geëigende conclusies zal trekken" (*Keesings Historisch Archief*, 27 september).

[8]) *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 12 oktober.

zal gebeuren, maar wellicht in de twee komende jaren al kunnen de krachten van desintegratie de wereldvrede in gevaar brengen, omdat de Sovjetunie er een overwegend belang bij heeft haar imperium in stand te houden om het machtsevenwicht tegenover Amerika en zijn Westelijke bondgenoten te kunnen handhaven".
George Ball staat met zijn diagnose niet alleen. Milovan Djilas bijvoorbeeld komt tot precies dezelfde conclusie. Hij noemt de bezetting van Tsjechoslowakije „een symptoom van de veranderingen en ontwrichtingen op het hoogste niveau en in de heersende kringen van de Sovjetunie, een teken van een *kwalitatieve* verandering in de buitenlandse politiek van de Sovjetunie en een *keerpunt in de naoorlogse geschiedenis* van Europa en de gehele wereld" (cursivering van ons; hgc). Volgens Djilas is de Sovjetunie „niet langer een revolutionaire staat, een ideologische wereldmacht (...), maar (...) iets veel machtigers en gevaarlijkers (...): een wereldmacht die op verovering uit is". „Verovering is nu het voornaamste middel geworden om te overleven en de macht te vergroten in partij en land, die het particuliere eigendom zijn van een gewetenloze en meedogenloze bende". De voormalige rechterhand van Tito beklemtoont in zijn artikel dat „de expansie van de Sovjetunie niet tot staan zal komen, als zij niet tot staan wordt gebracht". „Agressieve, despotische partijbureaucraten hebben alleen ontzag voor macht, en als zij maar een moment kunnen denken dat hun macht niet op overeenkomstige macht zal stuiten, zou dat een fout zijn, even fataal als van degenen die de nazi-gouwleiders aan de macht brachten". Het lijkt ons in ieder geval onverantwoord er luchthartig van uit te gaan dat een kenner van de Sovjetunie als Djilas de situatie onnodig dramatiseert. Tenminste dwingen de gebeurtenissen ons tot het inzicht dat de politiek van de Sovjetunie *onberekenbaar* is geworden, althans ten aanzien van Europa, het oostelijk bekken van de Middellandse Zee en het Midden-Oosten. Keer op keer heeft het Kremlin in de afgelopen maanden gedemonstreerd dat zijn woord minder waard is dan het papier waarop het wordt geschreven. Men hoeft er de diverse communiqué's en akkoorden maar op na te lezen [9]).

Nieuwe Russische theorie

De toestand in Oost-Europa is nu van dien aard, dat de Sovjetunie haar hegemoniale positie alleen kan handhaven met behulp van haar militaire overmacht. Een Oosteuropees land dat — zelfs binnen het Sovjet-systeem — een eigen koers zou willen varen, weet van te voren dat het een reprise van de gebeurtenissen in Tsjechoslowakije riskeert. Sinds kort is dat niet alleen maar een „pragmatisch" gegeven. Moskou heeft immers voor de communistische staten de *theorie* van de beperkte soevereiniteit afgekon-

[9]) De belangrijkste stukken zijn opgenomen in de serie „Internationaal-politieke teksten en documenten", een uitgave van het secretariaat internationale politiek van de KVP.

digd [10]). Volgens deze theorie, die uiteraard in strijd is met het volkenrecht en met het Handvest van de Verenigde Naties, heeft de Sovjetunie het „recht" te interveniëren in de communistische landen om schadelijke ontwikkelingen voor de „socialistische gemeenschap, tegen te gaan In zijn rede voor de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties op 3 oktober heeft de Sovjet-minister van buitenlandse zaken, Andrei Gromiko, deze theorie impliciet herhaald en bevestigd. „Het Kremlin heeft door het recht op soevereiniteit en op competentie in ideologische zaken volkomen aan zich te trekken, de andere leden van het pact gedeklasseerd; over gelijkgerechtigdheid wordt niet meer gesproken" [11]).
Naar het schijnt, geldt deze doctrine dus alleen voor de lid-staten van het pact van Warschau — derhalve wèl voor Roemenië, maar niet voor Joegoslavië en Albanië. Op zichzelf betekent dat natuurlijk niet dat de twee laatste landen zich nu vrij van bedreiging kunnen of zouden voelen. (Wat Roemenië betreft: dit land lijkt zich na een aanvankelijk heftige reactie tegen de bezetting van Tsjechoslowakije en een openlijke, algemene mobilisatie min of meer neergelegd te hebben bij het onvermijdelijke — daartoe zeer uitdrukkelijk „aangespoord" door de Sovjet-ambassadeur in Boekarest). De vraag of Joegoslavië en Albanië gespaard zullen blijven van een Russische bezetting, hangt in belangrijke mate af van de houding van de NAVO.

De houding van het Westen

„Het beste wat we kunnen doen, is niets doen", aldus de Westduitse minister van buitenlandse zaken, Willy Brandt, tijdens een persconferentie op 1 juli. Wat de Bondsrepubliek aangaat, was deze houding inderdaad de enig juiste — al kon Bonn's stipte terughoudendheid begrijpelijkerwijs noch de inval in Tsjechoslowakije, noch de daarop volgende Sovjet-campagne tegen de Bondsrepubliek zelf voorkomen. Niet alleen de Westduitse regering, maar het hele Westen, Amerika voorop, heeft vóór 20

---

[10]) De nieuwe doctrine is afgekondigd in een artikel van S. Kovaljov in de *Pravda* van 26 september. De volgende citaten uit dit artikel, ontleend aan *Keesings Historisch Archief* van 25 oktober, geven een goede indruk van de Sovjet-opvattingen over de soevereiniteit en de plichten van de communistische landen: „De volkeren van de socialistische landen en de communistische partijen zijn vrij een eigen koers uit te zetten, maar mogen het communisme niet de rug toekeren; zij hebben recht op zelfbeschikking, tenzij de op basis hiervan genomen maatregelen andere communistische landen in gevaar brengen; elke communistische partij is niet slechts verantwoording schuldig tegenover het eigen volk, maar ook tegenover andere communistische landen". In antwoord op de beschuldiging, dat de invasie in Tsjechoslowakije onrechtmatig was, schreef Kovaljov: „Er bestaat verschil tussen bourgeois legale concepten en het marxistisch-leninistische begrip van soevereiniteit en andere wetsbeginselen. Wetten en legale normen zijn ondergeschikt aan de wetten van de klassenstrijd en de wetten van sociale ontwikkelingen".

[11]) Dr. Harald Laeuen in *Europa-Archiv*, 25 oktober.

augustus en in sommige opzichten ook daarna overeenkomstig de uitspraak van Willy Brandt gehandeld.
Natuurlijk was het bij voorbaat uitgesloten dat de NAVO de Tsjechoslowaken gewapenderhand te hulp zou komen: „(...) het machteloos en passief toezien bij wat ginds geschiedt, is de prijs die wij hebben te betalen voor de vrede", zoals prof. Röling het uitdrukte [12]). Maar deze volstrekt juiste opmerking betekent nog lang geen rechtvaardiging van àlle vormen van Westelijke passiviteit vóór en na de bezetting van Tsjechoslowakije. Laten we prof. Röling nog eens citeren: „Het grote verschil — als we de Tsjechische overweldiging in 1968 vergelijken met die van Hongarije in 1956 — is dat van meet af aan de Verenigde Staten hebben laten weten dat zij buiten het conflict zouden blijven". In Le Figaro van 24 september signaleerde generaal Beaufre dit feit eveneens. Hij spreekt in dit verband over „verwonderlijke passiviteit", een „te gemakkelijk lijdelijk toezien" en over de „inopportune neutraliteitsverklaringen" van Washington, die in ieder geval beter onuitgesproken hadden kunnen blijven.
We moeten serieus de vraag onder ogen zien of de Verenigde Staten en de overige NAVO-landen er niet beter aan hadden gedaan — uiteraard met de nodige voorzichtigheid — politieke en diplomatieke druk op de Sovjetunie uit te oefenen om een eventuele inval in Tsjechoslowakije te voorkomen. Natuurlijk is het twijfelachtig of dat de Sovjet-leiders tot andere gedachten zou hebben gebracht. Nù kan men daarentegen in het Kremlin gedacht hebben in het bezit te zijn van een vrijbrief. „Door Washington, Londen en Parijs ‚hoffelijk' in te lichten over wat er zich in de nacht van 20 op 21 augustus afspeelde, heeft Moskou ze in zekere zin medeplichtig gemaakt. Het Westen heeft praktisch niet gereageerd op een der meest cynische manifestaties van imperialisme sinds 1945. Dit kan wel eens desastreuze consequenties hebben, wanneer het Kremlin de inval in Tsjechoslowakije als een geslaagde proef zou beschouwen"; aldus J. Guillemé-Brulon [13]). Hij is niet de enige commentator die de houding van het Westen heeft gekritiseerd. Zo constateerde C. L. Sulzberger dat Washington kennelijk niet in staat was bezwaren te maken en geen teken van leiding gaf in deze crisis. Men moet daarbij verdisconteren dat de regering van de VS precies zoals in 1956 verlamd was door andere crises (nu met name de oorlog in Vietnam) en door de verkiezingscampagne voor het presidentschap.

Roemenië en Joegoslavië

Washington heeft zijn uiterste terughoudendheid gedeeltelijk laten varen toen ook Roemenië en Joegoslavië werden bedreigd door een Russische interventie. Op 30 augustus waarschuwde president Johnson Moskou, met

---

[12]) In een inleiding tijdens een protestbijeenkomst op 23 augustus in Groningen, gepubliceerd in *Het Parool* van 29 augustus.

[13]) In *Le Figaro* van 16 oktober.

het oog op de bedreiging van Roemenië, voor „het loslaten van de honden van de oorlog". Opmerkelijk is dat de Sovjet-ambassadeur in Washington minister Rusk dezelfde dag op dit punt zou hebben gerustgesteld. Minder opmerkelijk is het dat Moskou op dezelfde positieve en snelle wijze reageerde na Amerikaanse waarschuwingen in verband met de Russische campagne tegen de Duitse Bondsrepubliek en met eventuele Sovjet-acties in Berlijn. In deze gevallen ging het immers om door de NAVO c.q. de Westelijke grote drie beschermd gebied. Het zou naïef zijn te denken dat de Sovjetunie *per se* op dezelfde manier zou hebben geantwoord, als Amerika uitdrukkelijk had gewaarschuwd tegen een inval in Tsjechoslowakije. Maar het tegendeel is evenmin zeker.
Verheugend is het feit dat de Verenigde Staten en de NAVO als zodanig duidelijk morele steun hebben gegeven aan het bedreigde Joegoslavië (door een uitspraak van president Johnson, het bezoek van onderminister Katzenbach aan Belgrado en de plaatsing van het punt-Joegoslavië op de agenda van de komende ministersconferentie van de NAVO-raad). Moskou kan dus niet twijfelen of de NAVO al dan niet zou reageren op een militaire actie van de Sovjetunie tegen het neutrale Joegoslavië. Voor het Kremlin moet dit één van de argumenten zijn om af te zien van zo'n actie, als het zijn beleid tenminste in dit geval op redelijke wijze zou bepalen.
Overigens valt er over de reactie van het Atlantisch bondgenootschap in de eerste weken na de bezetting van Tsjechoslowakije weinig goeds te zeggen. Pas begin oktober is besloten de najaarsconferentie van de ministerraad enkele weken te vervroegen. Een snellere reactie werd blijkbaar „ontactisch" gevonden. Maar „indien NAVO-consultaties op hoog niveau in tijden van internationale spanning provocerend worden geacht, dan verdient de organisatie misschien te worden ontmanteld", verzuchtte een medewerker van de International Herald Tribune (9 oktober).
Indien men zich, o.a. met Djilas, op het standpunt stelt dat Moskou alleen gevoelig is voor macht en voor het vertoon daarvan, moet men zich wel afvragen of het Westen niet inadequaat heeft gereageerd op de brute machtspolitiek van de Sovjetunie. Als het Kremlin daaruit op zijn beurt verkeerde consequenties had getrokken of nog zou trekken, zou het Westen daarvoor medeverantwoordelijkheid dragen.

„Versterking" van de NAVO

Bij de beantwoording van de vraag of de NAVO al dan niet moet worden „versterkt", zouden we ons niet in de eerste plaats willen baseren op militaire berekeningen — al zijn die niet onbelangrijk — maar op politieke overwegingen. Zij komen erop neer, dat de Sovjetunie een onberekenbare, imperialistische mogendheid is gebleken, die er niet voor terugdeinst geweld te gebruiken, als zij de prijs daarvoor aanvaardbaar acht. De NAVO moet dus politiek en militair zo sterk zijn, dat zij Moskou — dat niet rekent in ethische, maar in machtstermen — volstrekt behoedt voor misrekeningen en voor verdere imperialistische avonturen. Men moet daarbij,

zoals altijd in de strategie, uitgaan van de ergst denkbare ondernemingen van de tegenstander, b.v. een militaire actie tegen Joegoslavië, of een bedreiging van Oostenrijk omdat het zich niet neutraal zou hebben gedragen, of een actie in Berlijn, of zelfs een bedreiging van de Duitse Bondsrepubliek. Wat het laatste geval betreft, is uiteraard het nucleaire evenwicht tussen de Verenigde Staten en de Sovjetunie van doorslaggevend belang, maar in het bijna ondenkbare geval dat Moskou toch agressie tegen West-Duitsland zou plegen, is het van letterlijk vitaal belang dat de NAVO over voldoende sterke conventionele strijdkrachten beschikt om de eerste slag op te vangen en te voorkomen dat direct gebruik zou moeten worden gemaakt van kernwapens.
Meer actueel is de vraag of de conventionele strijdkrachten van de NAVO voldoende sterk, mobiel en paraat zijn om de Sovjetunie af te houden van avonturen aan de periferie van het NAVO-territorium. Diplomatieke activiteiten, bijvoorbeeld om Moskou te bewegen Joegoslavië ongemoeid te laten, moeten — willen ze effect hebben — als achtergrond een voldoende sterke militaire macht hebben.
Met prof. Patijn zouden we ervan willen uitgaan dat „de wereldvrede afhangt van de kracht van de Westelijke samenwerking, ook in militaire zin" [14]). Blijft de vraag of de NAVO krachtig genoeg is om haar taak — primair een oorlog te voorkomen en in geval van agressie het haar toevertrouwde gebied effectief te verdedigen — in de *politiek* gewijzigde toestand te kunnen vervullen.
In militair opzicht heeft de bezetting van Tsjechoslowakije naar het oordeel van betrouwbare deskundigen als Alistair Buchan (directeur van het Institute for Strategic Studies in Londen) de krachtsverhoudingen tussen de NAVO en het pact van Warschau niet noemenswaard beïnvloed. Zijn redenering luidt dat voor Moskou tegenover de aanwezigheid van ongeveer 75.000 man Sovjet-troepen in Tsjechoslowakije het nadeel staat dat de Tsjechoslowaakse strijdkrachten sinds 20 augustus niet meer als betrouwbare bondgenoten kunnen worden beschouwd; en ten aanzien van Roemenië zou men hetzelfde kunnen stellen.

Prof. Röling heeft in zijn Groningse rede zelfs geponeerd dat een versterking van de NAVO niet voor de hand ligt, omdat de Verenigde Staten nog steeds beschikken over een nucleaire overmacht. Deze gedachtengang is absoluut ontoereikend. Weliswaar is het duidelijk dat het *nucleaire* afschrikkingsevenwicht geen enkele verstoring heeft ondergaan (waarbij men moet bedenken dat het bezit van een overwicht dat de „second strike capability" te boven gaat, de veiligheid helemaal niet verhoogt), maar men mag het nucleaire evenwicht niet abstraheren van de conventionele krachtsverhoudingen, zeker niet nu zowel de NAVO als het pact van Warschau de „flexible response"-strategie toepassen. Met name in samenhang met deze strategie en met de verhoudingen in Europa moet men zich realiseren

[14]) In *Het Parool* van 19 september.

dat de nucleaire wapens geen vervanging vormen van de conventionele strijdkrachten [15]).

Kwaliteit boven kwantiteit

In deze context moeten de lid-staten van de NAVO, aan de hand van de studies die door vier commissies van deskundigen zijn verricht, de vraag beantwoorden of de conventionele strijdkrachten van het bondgenootschap versterking behoeven. Het ziet er naar uit dat de politieke NAVO-top tot de conclusie is gekomen dat de strategische conceptie van de alliantie nog steeds juist is, en dat men versterking van de strijdkrachten eerder zoekt in de sfeer van de kwaliteit dan van de kwantiteit. De International Herald Tribune berichtte op 9 oktober dat de ministers van buitenlandse zaken van de NAVO-landen tijdens hun ontmoeting op 7 oktober in New York hadden „gesproken over methodes om de kwaliteit van de bestaande strijdkrachten in Europa te verbeteren, maar zij hebben zich niet vastgelegd op een sterke uitbreiding van de NAVO-troepen". De opvoering van de kwaliteit zou men zoeken in de modernisering van wapens en materieel, verbetering van de logistieke voorzieningen en van de mobilisatiesystemen, verlenging van de militaire dienstplicht in landen waar de werkelijke dienst-tijd maar twaalf maanden bedraagt, meer herhalingsoefeningen, intensiever gebruik van sommige marine-onderdelen en vertraagde uitdienststelling van luchtmachteskaders. Wat de troepensterkte betreft, hebben de meeste regeringen al aangekondigd dat zij — in ieder geval voorlopig — niet zullen voortgaan met het verminderen van de sterkte, en het terughalen van eenheden uit West-Duitsland. Bovendien is het mogelijk dat men zal besluiten de bezettingsgraad van bepaalde eenheden op te voeren: er zijn immers zelfs „frontdivisies" die een derde van hun sterkte missen.
Als de lid-staten van de NAVO dergelijke, beperkte maatregelen treffen, lijkt dat een adequate reactie op de ontwikkelingen in Oost-Europa. Het bondgenootschap zou dan beter zijn opgewassen tegen zijn taken in een onzekerder politiek klimaat, terwijl het pact van Warschau er niet door zou worden geïnspireerd een en ander uit te leggen als een „bedreiging". (Overigens is er de laatste tijd in Oost-Europa nauwelijks één communiqué ondertekend waarin geen sprake is van de noodzaak en de vastbeslotenheid, de defensie van de „socialistische gemeenschap" te versterken. En eind oktober hebben de ministers van defensie van de lid-staten van het pact van Warschau in Moskou geconfereerd over versterking van het pact.)

Doorgaan met „ontspannen"?

Als het Westen zich onder de invloed van de bezetting van Tsjechoslowakije voortaan uitsluitend zou verlaten op zijn militaire macht, dan zou het

[15]) Een uitvoerige èn genuanceerde uiteenzetting van de strategische problemen van de NAVO gaf de Westduitse minister van defensie, dr. Gerhard Schröder, in een rede voor de Assemblee van de Westeuropese Unie op 17 oktober.

onder meer in strijd met zijn eigen belangen handelen. Elk serieus akkoord ter beheersing of beperking van de wederzijdse bewapening betekent niet alleen winst voor de „wereldvrede", maar uiteraard ook voor onze eigen veiligheid. En het streven naar een redelijke verstandhouding met de Sovjetunie impliceert ook overigens allerminst een bedreiging voor de Westelijke landen. Bovendien zou het Westen de Sovjet-leiders alleen maar in de kaart spelen, als het zich zou laten provoceren tot medewerking aan de terugkeer van de koude oorlog, die Moskou klaarblijkelijk welkom zou zijn, althans in de Europese sector. — Maar we hoeven hier geen pleidooi te gaan houden voor voortzetting van de zgn. ontspanningspolitiek. Elke Westelijke regering heeft zich gehaast te verklaren dat de inval in Tsjechoslowakije wat haar betreft niet zou hoeven of zelfs mògen leiden tot een breuk in het „ontspannings"-proces.

Het schort dus helemaal niet aan de bereidheid deze politiek — uiteraard in een enigszins aangepaste vorm — voort te zetten. Wèl ontbreekt tot nu toe een algemene bezinning op de inhoud van het vage begrip „ontspanning", op de invloed van de Westelijke politiek op de recente ontwikkelingen in Oost-Europa, en op de mogelijkheden die het Westen nu nog resten.

Er zijn tenminste zes „soorten" ontspanning, berekende de schrijver van de rubriek Dezer dagen in de Nieuwe Rotterdamse Courant van 28 oktober: „1. tussen de blokken; 2. tussen Amerika en de Sovjetunie; 3. tussen de Sovjetunie en de Westeuropese landen; 4. tussen de West- en Oosteuropese landen (exclusief de Sovjetunie); 5. tussen Amerika en de Oosteuropese landen (exclusief de Sovjetunie); 6. tussen de Oosteuropese landen (inclusief de Sovjetunie)".

Deze vormen van ontspanning zijn lang niet allemaal tegelijk toepasbaar. Integendeel, sommige sluiten elkaar uit en leiden tot *spanningen*. Weliswaar is de Russische ingreep in de Tsjechoslowaakse ontwikkelingen niet het oorzakelijk gevolg van de ontspanning tussen het Westen en anderzijds de Oosteuropese staten (exclusief de DDR) — het emancipatieproces in Tsjechoslowakije was hoofdzakelijk van autonome aard —, toch bestaat er een zekere relatie tussen dèze ontspanning en de reactie van de Sovjetunie c.s. Met name de vrees dat Praag in diplomatiek en economisch opzicht enige toenadering zou zoeken tot Bonn, moet een belangrijke rol hebben gespeeld in de Russische overwegingen die tot de interventie leidden. Herhaaldelijk heeft het Kremlin laten weten dat het de Westduitse pogingen om een betere verstandhouding met de Oosteuropese landen tot stand te brengen, beschouwt als een slinkse vorm van ondermijning van het Sovjetsysteem. Al geruime tijd was bekend dat men in Moskou niet wezenlijk anders denkt over de relaties van andere Westelijke landen met de Oosteuropese satellietstaten. Verschillende Westelijke bewindslieden, onder wie minister Luns, zijn in de Russische pers aangevallen wegens hun op ontspanning gerichte inspanningen.

Ondermijning

Na de bezetting van Tsjechoslowakije heeft de Sovjetunie herhaaldelijk op niet mis te verstane wijze tot uitdrukking gebracht dat zij activiteiten, gericht op een betere verstandhouding tussen het Westen of Westelijke landen apart en anderzijds (de) Oosteuropese staten, volstrekt intolerabel acht. Zo schreef het Russische nieuwsagentschap TASS op 7 oktober: „Als bepaalde Westelijke staatslieden menen dat de verbetering in de betrekkingen tussen landen met verschillende regimes de weg moet openen voor ideologische verdeeldheid en voor ondermijningsactiviteiten van de imperialistische krachten tegen de socialistische gemeenschap, dan begaan zij een ernstige fout. Deze plannen zullen niet doorgaan" [16]).
Dat Moskou de macht heeft om te verhinderen dat deze vermeende plannen doorgaan, is geen nieuws. Dat het niet schroomt om zijn macht te gebruiken, is op 20 augustus gebleken. En nadien heeft het Kremlin boudweg in het openbaar uitgesproken dat zijn satellieten inderdaad geen aanspraak kunnen maken op de soevereiniteit die elke staat volgens het volkenrecht toekomt.
Het Sovjet-regime probeert dus te voorkomen dat de Westelijke ontspanningspolitiek ten opzichte van zijn Oosteuropese satellieten op de oude voet wordt voortgezet, waarbij men moet vrezen dat het Kremlin praktisch elke denkbare relatie als een poging tot ondermijning zal beschouwen. Als het Westen intensief zou proberen op te tornen tegen de Russische oekazes, zou dat tweeërlei spanning veroorzaken: 1) tussen de Sovjetunie en het Westen; 2) in het Sovjet-blok.
Helaas moeten we derhalve tot de conclusie komen dat er zeer weinig mogelijkheden bestaan voor voortzetting van de op één na belangrijkste soort ontspanningspolitiek van Westelijke zijde, nl. het streven naar betere relaties met de Oosteuropese staten, in het bijzonder tussen deze en West-Europa. Deze gevolgtrekking houdt in, dat ook de concepties die betrekking hebben op pan-Europese samenwerking (met name het Europa van de Atlantische Oceaan tot de Oeral (!) van president De Gaulle), voorshands blijven wat ze tot dusver ook blijken te zijn geweest: utopieën. Men kan dat — inzoverre het gaat om reële visies — alleen maar spijtig constateren, want de samenwerking tussen alle Europese landen blijft uiteraard een ideaal dat we niet kunnen en willen verloochenen.

Europese veiligheid

Ook de toekomst van de Groep van Tien — een informele „club" van Europese lid-staten van de NAVO (waaronder Nederland) en het pact van Warschau alsmede enkele neutrale landen — ziet er weinig rooskleurig uit. Begrijpelijkerwijs kon de eerste ministeriële bijeenkomst van de groep, die tijdens de zitting van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties in oktober zou plaatsvinden — een ontwikkeling die niet in de laatste

[16]) Geciteerd uit de *NRC* van 8 oktober.

plaats te danken was aan activiteiten van minister Luns — niet doorgaan. Met name tegen de samenwerking van Oost- en Westeuropese landen in deze groep heeft Moskou al maanden geleden bezwaren gemaakt. Nu, na de bezetting van Tsjechoslowakije en de afkondiging van de leer van de beperkte soevereiniteit binnen het Sovjet-blok, zullen de Westelijke landen moeten afwachten of de Oosteuropese leden van de groep die deel uitmaken van het pact van Warschau (Bulgarije, Hongarije en Roemenië), van Moskou verlof krijgen de besprekingen in dit kader voort te zetten. Als dat al het geval zou zijn, zullen de werkzaamheden toch slechts van zeer beperkte strekking kunnen zijn.

Het lijkt een open vraag of de kansen voor het houden van een Europese veiligheidsconferentie, die toch al nooit groot waren, verder zijn verkleind. Het voorstel — afkomstig van de lid-staten van het pact van Warschau — om zo'n conferentie bijeen te roepen ter bespreking van de problemen die de vrede in Europa in de weg staan, is door de Sovjet-minister van buitenlandse zaken herhaald in zijn rede voor de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties. Welicht verdient het overweging om over enige tijd de Sovjetunie in verlegenheid te brengen door dit voorstel te accepteren, uiteraard op voorwaarde dat de Verenigde Staten en Canada als leden van de NAVO — het bondgenootschap waaraan een groot aantal Europese landen zijn veiligheid en vrijheid dankt — aan zo'n conferentie zouden kunnen deelnemen. Dit zou zeker nuttig zijn, als de Westelijke bondgenoten voorstellen zouden kunnen doen ter doorbreking van de impasse in het Duitse vraagstuk — waarop we nog terugkomen. Bovendien zou men de Sovjetunie en haar orthodoxe bondgenoten dan kunnen confronteren met de schone beginselen die zij juist in verband met de Europese veiligheid ontelbare malen hebben verkondigd [17]) en die zij intussen aan hun laars hebben gelapt.
Onder meer in de Verklaring van Boekarest heeft het pact van Warschau ook te kennen gegeven dat het de vestiging van een „collectief Europees veiligheids*systeem*" wenst, bij gelijktijdige ontbinding van de twee militaire allianties (over ontbinding van het Oosteuropese stelsel van bilaterale militair-politieke verdragen is bij ons weten nooit gerept). Of dit voorstel — met zijn vele haken en ogen, waaraan we nu maar voorbijgaan — ooit meer dan propagandistische waarde heeft gehad, moet men wel betwijfelen. Nu Moskou op pijnlijke wijze heeft gedemonstreerd dat het in de barre praktijk absolute voorrang geeft aan de handhaving van zijn hegemoniale of — beter gezegd — imperialistische positie in Oost-Europa en dus van de status quo in Europa, is het volstrekt ondenkbaar dat het Bulgarije, de DDR, Hongarije, Polen, Roemenië en Tsjechoslowakije díe mate van on-

---

[17]) Met name in de *Declaratie van Boekarest* (verklaring van het Politieke Consultatieve Comité van het pact van Warschau over de versterking van de vrede en de veiligheid in Europa) van 8 juli 1966 en in de *Verklaring van Karlovy Vary* over vrede en veiligheid in Europa, opgesteld door de aldaar vergaderde Europese communistische partijen op 26 april 1967.

afhankelijkheid zou toestaan, die de vestiging van een Europees veiligheidssysteem — hoe men zich dat dan ook moet voorstellen — zou vereisen. Aan de andere kant is het even ondenkbaar dat de overige Europese staten hun veiligheid zouden willen toevertrouwen aan een mogendheid die niet schroomt gewapenderhand te interveniëren in „broederstaten" en haar huidige bondgenoten ook formeel slechts een tweedehands-soevereiniteit toekent.

Moet onze conclusie dus luiden dat het Westen veroordeeld is tot passiviteit in de verhoudingen met het „Oosten"? Inzoverre het gaat om bepaalde „soorten" ontspanning — gericht op meer en betere relaties tussen het Westen en de Oosteuropese satellietstaten — resteren er inderdaad zeer weinig mogelijkheden. Als het Westen in dit opzicht de ontspanningspolitiek zou voortzetten alsof er niets was gebeurd, bedrijft het een riskante, spanningen oproepende politiek. Zoals gezegd beschouwt Moskou deze vormen van „ontspanningspolitiek" nu eenmaal als boosaardige imperialistische pogingen tot ondermijning van de „socialistische gemeenschap".
„Willen wij de vrede bewaren, dan zullen Oost en West over en weer elkanders Europese invloedssfeer strikt moeten eerbiedigen", schreef prof. Patijn in zijn reeds aangehaalde artikel. Naar zijn mening kan „de détente (...) alleen verder in de sfeer van het menselijk contact, niet langs de weg van institutionele vormgeving". Dit hoeft niet in te houden dat de Westelijke regeringen zich volstrekt moeten onthouden van maatregelen. Arthur J. Goldberg, voormalig Amerikaans VN-gedelegeerde, bijvoorbeeld heeft de opheffing van Westelijke, i.c. Amerikaanse restricties op de handels- en culturele betrekkingen met Oost-Europa aanbevolen [18]). Men kan daaraan toevoegen dat de Westelijke landen ook een einde zouden moeten maken aan een ander overblijfsel uit de koude-oorlogsperiode, nl. de veel te stringente bepalingen voor reizen naar en verblijf in het Westen van mensen uit Oost-Europa. Dergelijke bepalingen, die in ieder geval tot voor kort in Nederland strenger waren dan de praktijk in sommige Oosteuropese landen, dienen geen enkel belang.

Het Westen en de Sovjetunie

Er is beweerd dat het Westen, nu er nauwelijks meer mogelijkheden bestaan tot het bedrijven van ontspanning in de Oosteuropese satellietstaten, zich des te meer zou moeten gaan toeleggen op het streven naar een détente met de Sovjetunie zelf. Inzoverre men daarmee het oog heeft op activiteiten die het Kremlin als ondermijnend beschouwt, ontbreekt ook aan deze opvatting elke reële grondslag. Ook, of juist, de Sovjetunie zelf, dit „imperium in staat van ontbinding" met zijn naar vrijheid strevende intellectuelen, schrijvers en jongeren, met zijn volkeren die zich nog steeds niet hebben verzoend met de russificatie-politiek, en met zijn managers die afwillen

[18]) In de *International Herald Tribune* van 12 september.

van het rigide centralistische en bureaucratische Sovjet-systeem — juist de leiding van zo'n staat kan en zal niet tolereren dat haar problemen door „inmenging" van buitenaf worden vergroot. En er is geen reden om te geloven dat het regime — steunend op een sterk en trouw leger, op een efficiënte politiemacht en op de passiviteit van de doorsnee arbeider en boer — niet in staat zou zijn „ondermijnende" activiteiten op haar grondgebied te beletten.
Waarschijnlijk is het trouwens ook nog wat voorbarig spoedig een interne ontbinding te verwachten. Wie daarop overigens zou hopen, kon wel eens tot de ontdekking komen dat zo'n ontwikkeling — althans in de vorm van een eruptie — nóg minder aantrekkelijk zou zijn voor alle betrokkenen dan de huidige onbevredigende toestand. Dat is het paradoxale: we moeten hopen op een liberalisatie en democratisering van de Sovjet-maatschappij en van de Oosteuropese staten, maar tegelijkertijd moeten we een acuut ontbindingsproces vrezen, omdat het naar alle waarschijnlijkheid een zeer ernstige bedreiging van de wereldvrede zou betekenen.
Met een soortgelijke paradox heeft vooral de Amerikaanse regering al sinds een aantal jaren te maken. De ambivalentie in de politiek van de Verenigde Staten vóór en na de overrompeling van Tsjechoslowakije valt daaruit grotendeels te verklaren (al mag men de paralyserende werking van de kwestie-Vietnam en van de verkiezingscampagne natuurlijk niet buiten beschouwing laten). Washington ziet zich genoodzaakt enerzijds de Sovjetunie duidelijk te laten merken dat haar machtspolitiek bepaalde grenzen niet mag overschrijden, wil een confrontatie tussen de twee supermogendheden uitblijven, terwijl men aan de andere kant bereid is (en moet zijn) heel wat door de vingers te zien om te vermijden dat de „brug" tussen Moskou en Washington in elkaar stort. Niet tot elke, maar wel tot een hoge prijs willen de Verenigde Staten met de Sovjetunie „on speaking terms" blijven, met als belangrijkste doel nucleaire wapenbeheersing en -beperking. Over het feit dat dit streven een buitengewoon belangrijke plaats inneemt in de Amerikaanse internationale politiek — evenals in die van de Sovjetunie — kan men als Europeaan moeilijk verstoord zijn. Als deze wederzijdse wil tot indamming van het nucleaire gevaar niet bestond, zouden de vooruitzichten vooral voor ons Europeanen oneindig somberder zijn dan nu het geval is.

Wapenbeheersing

Er bestaat dus in ieder geval één vorm van ontspanningspolitiek die door de overval van Tsjechoslowakije niet wezenlijk lijkt te zijn aangetast: de „bruggebouw" tussen de twee supermogendheden, vooral gericht op overeenstemming inzake nucleaire wapenbeheersing. Dat ook Moskou in deze soort ontspanning geïnteresseerd blijft, heeft het Kremlin duidelijk uitgesproken. In zijn rede voor de VN-assemblee heeft Gromiko bijvoorbeeld herhaald dat de Sovjetunie bereid is met de Verenigde Staten te onderhandelen over beheersing en beperking van de offensieve en defensieve

rakettenbewapening. Uiteraard zou de totstandkoming van besprekingen over deze en soortgelijke problemen ernstig worden bedreigd, als de Sovjetunie zich aan verdere agressie zou schuldig maken. Een overeenkomst die niet stoelt op een minimum aan wederzijdse betrouwbaarheid en vredelievendheid, zou immers ongeloofwaardig zijn.

Omdat de Sovjet-leiders zich in Europese zaken volstrekt imperialistisch en vooral onberekenbaar hebben getoond en omdat zij bovendien de bezetting van Tsjechoslowakije mede hebben benut om hun militaire positie tegenover de NAVO te verbeteren (i.h.b. door de aanleg van raketbases in het bezette gebied), lijken de kansen op verdere ontspanning tussen de twee „blokken" gering. Zoals bekend heeft de ministerraad van de NAVO zich tijdens de op 25 juni gehouden zitting in Reykjavik bereid verklaard met het pact van Warschau te onderhandelen over wederzijdse, evenwichtige troepenreducties. Het lijkt twijfelachtig of de NAVO hiertoe zou kunnen overgaan zonder terugtrekking te verlangen van de Russische troepen in Tsjechoslowakije. Bovendien zal men natuurlijk rekening moeten houden met het feit dat het pact van Warschau klaarblijkelijk plannen heeft voor verdere versterking van zijn defensie.

Deze beschouwingen over de „ontspanningspolitiek" zouden we willen afsluiten met een paar algemene opmerkingen. „Misschien is de meest fundamentele les (die we uit de jongste gebeurtenissen moeten trekken; hgc), dat velen in het Westen een heel andere opvatting hadden over wat „détente" eigenlijk betekent dan de Sovjets", aldus de Amerikaanse onderminister van buitenlandse zaken, Nicholas Katzenbach [19]). De reden daarvan is dat de Sovjetunie en een aantal Oosteuropese staten nog steeds in een gespannen situatie verkeren [20]), terwijl veel mensen in het Westen, meestal niet gehinderd door kennis van zaken, in een euforie leefden. Juist deze illusionisten zouden zwaar moeten zijn geschokt door een ontwikkeling die ze onbestaanbaar achtten. De echte ontspanning, die de wensdromers voortijdig als een feit beschouwden, zal pas werkelijkheid worden als ook de Sovjetunie zich „ontspannen" toont, zowel ten opzichte van het Westen als binnenslands. Zoals George F. Kennan het in een interview formuleerde: „De ware toetssteen van de betrekkingen zou zijn, als de Sovjets normale contacten tussen de volken zouden toestaan" [21]).

De Duitse kwestie

Men is het er wel over eens dat het Europese kernprobleem, het Duitse vraagstuk, een kardinale rol heeft gespeeld in de crisis m.b.t. Tsjechoslowakije. Polen en de Sovjetunie hebben zich in belangrijke mate laten

---

[19]) In een rede voor de Assemblee van de Westeuropese Unie op 16 oktober.
[20]) „De internationale spanning neemt niet af", heette het bijvoorbeeld in de „brief van Warschau", d.d. 15 juli 1968.
[21]) Nederlandse vertaling in *Het Parool* van 26 september. Kennan is ambassadeur van de VS geweest in Moskou en Belgrado.

leiden door hun, niet onbegrijpelijke, Duitse complex. In eerste instantie vreesden deze landen èn uiteraard de DDR toenadering — in de vorm van diplomatieke en economische betrekkingen — tussen het zich emanciperende Praag en de Duitse Bondsrepubliek. De gecultiveerde vrees voor dit Duitsland — dat zich i.t.t. Ulbricht's „eerste arbeiders- en boerenstaat op Duitse bodem" nooit schuldig heeft gemaakt aan agressie — is wel het cement van de Oosteuropese eenheid genoemd. Als na Roemenië ook Tsjechoslowakije zou ingaan op de Westduitse toenaderingspogingen, zou dat een gevoelige slag zijn voor de toch al zo zwakke cohesie van Oost-Europa. Nog angstaanjagender moet voor Oost-Berlijn, Moskou en Warschau de gedachte zijn geweest dat het verlangen naar wat meer vrijheid van Tsjechoslowakije zou overwaaien naar de DDR. Een met de Tsjechoslowaakse emancipatie vergelijkbare beweging in Oost-Duitsland zou waarschijnlijk het einde hebben betekend van de Sovjet-hegemonie over de Oosteuropese staten, en het begin van toenadering tussen Oost- en West-Duitsland — de ergste ontwikkelingen die men zich in Moskou kan indenken.
Alleen al op grond van de centrale rol die het Duitse vraagstuk in deze crisis heeft gespeeld, dringt zich de vraag op of een herwaardering van de Westelijke en speciaal de Westduitse politiek m.b.t. de Duitse kwestie niet van urgent belang is. De overweging dat de campagne van Moskou c.s. tegen de Bondsrepubliek een afleidingsmanoeuvre was, met het doel zich een alibi te verschaffen voor de bezetting van Tsjechoslowakije, maakt deze vraag helemaal niet minder actueel, integendeel. Het Kremlin kan tot nu toe telkens wanneer het in moeilijkheden verkeert, met enig succes — althans in een aantal Oosteuropese landen en in bepaalde kringen in het Westen — de boeman die West-Duitsland heet van stal halen. Het betrekkelijk succes van deze tactiek berust niet uitsluitend, maar wel voor een groot deel op de „Duitsland-politiek" van de Bondsrepubliek, m.a.w. op de weigering de DDR en de Oder-Neisse-grens te erkennen, waarmee de „Alleinvertretungsanspruch" en de nog maar gedeeltelijk geldende Hallstein-doctrine uiteraard samenhangen. Als Moskou c.s. zich hierop niet langer zouden kunnen beroepen ter rechtvaardiging van hun agitatie tegen de Bondsrepubliek, zou het Kremlin in ieder geval een belangrijk wapen uit handen zijn geslagen — al zou het illusoir zijn te geloven dat de Oosteuropese campagnes tegen West-Duitsland dan helemaal tot het verleden zouden behoren. Maar in ieder geval zouden ze dan nog minder „geloofwaardig" zijn.

Na de overval op Tsjechoslowakije moet men zich wel gaan afvragen of de huidige politiek van de Bondsrepubliek en de andere Westelijke landen geen averechts effect heeft. De gedachte dat via deze politiek op afzienbare termijn een Duitse hereniging of althans een verzoening en samenwerking tussen de Bondsrepubliek en de DDR tot stand kunnen komen, lijkt volkomen in strijd met de realiteit. Het is zeker nu ondenkbaar dat de Sovjetunie haar Oostduitse vazal in de afzienbare toekomst ooit zou toe-

staan het lidmaatschap van het pact van Warschau te verruilen voor het deelgenootschap in een neutrale Duitse confederatie of eenheidsstaat, om over een herenigd Duitsland in Westelijk verband maar helemaal te zwijgen. Zou er trouwens één Westelijke staat zijn, die de totstandkoming van een *neutrale* Duitse eenheidsstaat of confederatie zou prefereren boven het Westduitse lidmaatschap van de NAVO en de EEG?
Het averechtse effect van de tot nu toe gevolgde politiek blijkt nog duidelijker als men de gevolgen ervan wat betreft de positie van de DDR en Polen in het Sovjetblok, in ogenschouw neemt. Het kan nauwelijks toeval zijn dat juist deze twee landen de meest fanatieke bondgenoten van de Sovjetunie zijn en dat hun regimes tot de meest repressieve en conservatieve behoren in de „socialistische gemeenschap". Klaus Bloemer heeft waarschijnlijk gelijk als hij stelt [22]) dat een „Ostpolitik" die speculeert op de isolering van de DDR of van het regime van Ulbricht, Oost-Duitsland drijft tot steeds grotere „vrijwillige" afhankelijkheid van de Sovjetunie. (Wel moet hierbij billijkheidshalve worden aangetekend dat Bonn vooral het laatste jaar steeds meer geneigd leek te streven naar een pragmatische détente tussen Oost- en West-Duitsland; cfr. de bereidheid tot het voeren van besprekingen op ministersniveau). En zolang Polen zijn westelijke grens niet als definitief kan beschouwen, zal Warschau aansluiting blijven zoeken bij de antipode van de Duitse macht, ook al hebben de Polen van de Russen nauwelijks minder afkeer dan van de Duitsers. Beide regimes klampen zich bovendien uit zelfbehoud vast aan het alibi van de zgn. revanchistische politiek van Bonn.

Uit het slop

Bloemer concludeert in zijn befaamde artikel: „Moge vanuit het Moskouse gezichtspunt de erkenning van de tweedeling van Duitsland worden opgevat als een aanvaarding van de status quo, voor de Duitsers kan zij slechts als onafwijsbare voorwaarde gezien worden voor een Europees verzelfstandigingsproces waarin ale nationale belangen zijn ingebed. Het is een pragmatische fout het ongetwijfeld niet geliefde Ulbricht-regime de erkenning te onthouden, als men tegelijkertijd de hegemoniale positie van de Sovjetunie in Oost-Europa wil inperken".
Aangezien men in Moskou en in Oost-Berlijn deze consequenties van een erkenning van de DDR onmogelijk over het hoofd kan zien, moeten we er wel van uitgaan dat men daar in feite vurig hoopt op een blijvende afwijzing van de eis de DDR (en de Oder-Neissegrens) te erkennen. Erkenning door Bonn en de andere Westelijke hoofdsteden van de bestaande toestand moet immers wel uitlopen op een verandering van de status quo,

[22]) In een artikel in *Die Zeit,* dat gedeeltelijk is overgenomen door *De Groene Amsterdammer* van 5 oktober. Bloemer, die enkele jaren geleden een tijd lang assistent voor buitenlandse politiek van Franz Josef Strauss is geweest, was tot voor kort medewerker van de Bondsdagfractie van de CDU/CSU. Naar aanleiding van dit artikel is hij ontslagen.

althans in de vorm van een geringere afhankelijkheid van de DDR en Polen van de Sovjetunie.
Het is dus onwaarschijnlijk dat de Sovjetunie de erkenning van de DDR als een mooi ontspanningsgebaar zou beschouwen. Om deze en om talrijke andere redenen lijkt het dan ook raadzaam de „erkenning" van de DDR *geleidelijk* tot stand te brengen. Erkenning de jure zou dan het eindpunt zijn van een proces dat begint met besprekingen op ministersniveau tussen Bonn en Oost-Berlijn. Zoals gezegd leek de Westduitse regering hiertoe, vlak voor de inval in Tsjechoslowakije, al bereid. Hopelijk zal Bonn deze lijn over enige tijd weer opnemen. Nu de Sovjetunie de Westduitse regering als het ware heeft gesommeerd een einde te maken aan haar „Ostpolitik", lijkt een behoedzaam streven naar normalisering van de betrekkingen met de DDR voor de Bondsrepubliek de enige uitweg uit de „Sackgasse" waarin haar internationale beleid zich bevindt. Alleen door rustig verder te gaan langs de weg die zich onder de „grote coalitie" begon af te tekenen (na de eerste aanzet onder bondskanselier Erhard), zou de Bondsrepubliek zich langzaam kunnen bevrijden uit de boeien van de herenigingspolitiek-oude-stijl, die haar bewegingsvrijheid zo zeer heeft ingeperkt, niet alleen in de internationale verhoudingen en in de Oost-West-sfeer, maar ook in de Europese Gemeenschappen. Bovendien zou erkenning van de DDR, in de formulering van C. L. Sulzberger [23]) een eerste stap kunnen zijn op de weg naar hervatting van de bruggebouw tussen Oost en West.

Conclusies

Het antwoord van het Westen op de bezetting van Tsjechoslowakije, op de onberekenbaarheid van de Sovjetunie en op de onlangs afgekondigde leer van de beperkte soevereiniteit van de lid-staten van het pact van Warschau, zou o.i. drieledig moeten zijn:
1. De defensieve kracht van de conventionele NAVO-strijdkrachten moet tenminste worden gehandhaafd en in een aantal opzichten — met name de modernisatie van het materieel en de mobiliteit — worden versterkt.
2. Ter wille van de hele mensheid moeten de Verenigde Staten en de Sovjetunie blijven streven naar overeenkomsten inzake nucleaire wapenbeheersing. Voor het overige lijken de mogelijkheden voor het bedrijven van „ontspanningspolitiek" zeer beperkt, met name ten aanzien van Westelijke relaties met de Oosteuropese satellietstaten. Voortzetting zonder meer van de Westelijke „ontspanningspolitiek" in dit opzicht zou waarschijnlijk leiden tot ernstige spanningen in Oost-Europa en tot vijandige reacties van de Sovjetunie.

---

[23]) In een artikel in de *International Herald Tribune* van 25 oktober. Ter adstructie van zijn betoog citeert Sulzberger Ruediger Altmann, die erop heeft gewezen dat de Bondsrepubliek — volgens haar eigen grondwet een provisionele instelling in afwachting van hereniging — de DDR logischerwijs zou kunnen erkennen als soortgelijke provisionele instelling. Een dergelijke wederzijdse erkenning zou louter provisioneel zijn en tegelijkertijd een demonstratie voor hereniging betekenen.

3. De ontwikkelingen van de laatste tijd nopen tot een herwaardering van het Westelijke beleid inzake het Duitse vraagstuk. Een andere benadering, resulterend in een etappe-gewijze erkenning van de DDR door de Bondsrepubliek en de overige Westelijke landen, alsmede in het erkennen van de Oder-Neissegrens, lijkt meer in het belang van de Bondsrepubliek en van het Westen. Zij zou misschien uiteindelijk kunnen leiden tot het doorbreken van de impasse in de betrekkingen tussen Oost- en West-Europa.

31 oktober 1968.

Documentatie: (Samengesteld door het secretariaat Internationale politiek van de KVP).

Oost en West na "Tsjechoslowakije"

een verzameling beschouwingen over de gevolgen van de „Tsjechoslowaakse crisis" voor de verhouding tussen Oost en West, o.m. van:

Minister Luns	Bruno Kreisky
Minister Den Toom	Mr. Heldring
Willy Brandt	Prof. Kooijmans
Milovan Djilas	Prof. Patijn

Gestencilde brochure 44 blz. f 2,—.

Te *bestellen* door storting van *f* 2,— op giro 37 93 33 van de Penningmeester van de KVP te Den Haag, met de *vermelding:* „Documentatie Oost-West".

Het beter functioneren van de democratie

door Wouter Perquin

Men behoeft geen insider te zijn in de politiek om te kunnen constateren, dat de alom geuite klacht over het niet goed functioneren van de democratie in ons land vele en goede gronden heeft. Bij een nadere analyse van die klachten blijkt, dat men vooral daarbij op het oog heeft het onvoldoende daadwerkelijk betrokken zijn van de burgers bij het bestuur. Terecht kan men stellen, dat het wezenlijk tot het goed functioneren van de democratie behoort, dat de burgers de mogelijkheden bezitten hun mening over het te voeren beleid bij de besluitvorming in de vertegenwoordigende lichamen betrokken te krijgen.
Velen, die constateren dat in feite de burgers veelal onvoldoende daadwerkelijk betrokken worden bij het bestuur, zoeken een oplossing voor dit euvel in het streven naar andere instituties, een andere organisatievorm van het staatsbestel, andere methodes van wetgeving en bestuur.
Het kan best zijn, dat wijzigingen in instituties en organisatievorm van ons staatsbestel bevorderlijk zijn voor het meer en beter betrekken van de burgers bij het politiek beleid. Men moet daar echter geen overspannen verwachtingen van hebben.
Het is op de eerste plaats een grote vraag, welke wijzigingen betere mogelijkheden scheppen en ook inderdaad "haalbaar" zijn. Nu deze zaken volop in studie zijn, blijkt er nog geenszins een communis opinio te heersen over het "wat" en het "hoe" er gewijzigd zou moeten worden.
Op de tweede plaats zal, welk systeem men ook kiest, zeer veel afhangen van de wijze waarop men de mogelijkheden welke in een dergelijk systeem zitten, volledig benut en er ook daadwerkelijk gebruik van maakt.
Het zou goed zijn, wanneer allen die de democratie een goed hart toedragen, niet gaan zitten wachten op de wijzigingen van instituties, maar zich ook afvragen, hoe binnen het raam van de bestaande instituties en organisatievormen meer inhoud gegeven kan worden aan het begrip "democratie". Het lijkt ons, dat daar nog zeer veel mogelijkheden liggen. Let wel, dit is geen pleidooi om ten aanzien van instituties en organisatievormen alles maar bij het oude te laten. Het is goed, dat wij op deze zaken studeren en verbeteringen aanbrengen, daar waar zij aangebracht kunnen worden.
Het is wel een pleidooi om daar niet alle heil van te verwachten en vooral ook om ten aanzien van de inspraak van de burgers reeds thans, binnen

het raam van de bestaande instituties die verbeteringen na te streven, welke voor de hand liggen, door meer en beter de bestaande mogelijkheden te benutten.

Inspraak bij het beleid, een algemeen belang

Meer dan in het verleden trachten meerdere politieke partijen in hun werkmethodes hun leden — en ook geïnteresseerde niet-leden — te betrekken bij de politieke standpuntbepaling. Men duidt dit wel aan door te spreken over de "ontwikkeling van louter kiesvereniging naar politieke beweging".
De KVP hanteert hiervoor meerdere middelen. Bewust streeft zij er naar de afdelingen te bewegen tot het politieke gesprek. Aan de hand van verslaggeving over de parlementaire arbeid wordt gepoogd de afdelingen te brengen tot het doen van "politieke voorstellen", welke via de kringvergaderingen ingebracht worden voor bespreking in de Partijraad.
Een zeer belangrijk middel is ook het instituut van de werkgroepen. Maandelijks worden aan de honderden werkgroepen in het land een aantal concrete vragen voorgelegd, met betrekking tot een actueel politiek onderwerp. Het antwoord van de werkgroepen wordt samengevat in een verzamelrapport. Dit wordt ter kennis gebracht van de personen en instanties die bij de besluitvorming betrokken zijn. De praktijk heeft geleerd, dat de mening van de werkgroepen een betekenisvolle bijdrage levert bij de besluitvorming.
Een derde belangrijk middel is de commissoriale arbeid. Een zeer brede schare van deskundigen op allerlei gebied wordt steeds weer bereid gevonden in commissoriaal verband hun bijdrage te leveren aan een verantwoorde besluitvorming ten aanzien van belangrijke beleidsvraagstukken.
Daarnaast worden nog andere middelen gehanteerd om te onderkennen wat er leeft onder de burgers en hun opvattingen te betrekken bij de besluitvorming: hearings, informatiebezoeken, raadpleging van organisaties, enzovoorts.
Geheel dit arsenaal van instrumenten tot het betrekken van de burgers bij het beleid kan echter nog aanzienlijk breder worden uitgebouwd. Dat vereist dan echter wel, dat de financiële mogelijkheden aanwezig zijn om de organisatorische werkzaamheden te kunnen verrichten, welke daarvoor noodzakelijk zijn. In dit verband mag nog wel eens het woord "subsidie aan politieke partijen" vallen, waarbij men er van uit moet gaan, dat het scheppen van de mogelijkheden om de burgers bij het beleid te betrekken een stuk algemeen belang is.
Dat neemt niet weg, dat ook binnen het kader van de thans bestaande middelen en mogelijkheden, nog aanzienlijke verbeteringen aangebracht kunnen worden.
Want de middelen, welke hierboven genoemd zijn hebben voornamelijk betrekking op de inspraak van de burgers ten aanzien van de vraagstukken, welke op nationaal niveau spelen.

De politiek beperkt zich echter niet tot de vraagstukken van nationaal en internationaal beleid. Niet minder belangrijk zijn de politieke vraagstukken, welke zich aandienen op provinciaal en gemeentelijk niveau.

Democratie in de gemeente

Met name ten aanzien van de vraagstukken op gemeentelijk niveau ligt voor meerdere politieke partijen, waaronder de KVP, nog een zeer groot stuk onontgonnen terrein.
Men zou kunnen verwachten, dat de plaatselijke afdelingen van de politieke partijen juist hiervan een belangrijk stuk werkterrein zouden maken.
De vraagstukken welke in de gemeente spelen, liggen dicht bij de mensen. Zij zijn vaak veel doorzichtiger dan nationale en internationale beleidsvraagstukken. Zij raken de mensen ook dikwijls veel meer in hun persoonlijk leven. Zij hebben vaak direct betrekking op wonen, werken, vrijetijdsbesteding, onderwijs, sociale zorg, gezondheidszorg. Allemaal zaken, welke direct van invloed zijn op de persoonlijke levensomstandigheden.
Men kan dus ook verwachten, dat voor deze zaken een ruime belangstelling bestaat.
Die belangstelling moet echter gekanaliseerd worden. Zij moet benut worden voor het goed functioneren van het plaatselijk politieke werk.
Het al dan niet goed functioneren van een plaatselijke partijafdeling ten aanzien van de vraagstukken van het gemeentebeleid en het al dan niet scheppen van de mogelijkheden voor de burgers om door middel van de plaatselijke afdeling van hun politieke partij hun mening betrokken te krijgen bij de besluitvorming in het gemeentebestuur, kunnen bepalend zijn voor de "image" van de partij als zodanig.
Wanneer men soms geuite klachten analyseert, dat men zo weinig van zijn lidmaatschap van de partij merkt, zijn deze in bijna alle gevallen terug te voeren tot een onvoldoende actief zijn van de afdelingsbesturen ten aanzien van de gemeentepolitiek.
En als het waar is, dat de democratie begint bij het betrokken zijn bij de gemeentelijke beleidsvraagstukken is het ook waar, dat het al dan niet functioneren van de politieke partij als instrument voor democratische inspraak begint op het terrein van de bemoeienissen van de plaatselijke afdeling met dit gemeentebeleid.

Een aantal afdelingen, welke op dit terrein zeer actief zijn niet te na gesproken, moet men echter constateren, dat voor zeer vele afdelingen van politieke partijen het terrein van de gemeentepolitiek iets schijnt te zijn, waar men zich angstvallig van afhoudt. Op dit gebied functioneren talrijke afdelingen inderdaad nog als louter kiesverenigingen, terwijl het begin van het politieke-beweging-zijn ontbreekt. Ook bij de KVP.
Toch liggen talrijke mogelijkheden voor het grijpen.
Meerdere middelen, welke de partij nationaal hanteert voor het betrekken

van de burgers bij het beleid kunnen, aangepast uiteraard, ook gehanteerd worden voor het gemeentelijke beleid.
Een plaatselijke afdeling kan, aan de hand van het raamprogram voor de gemeentepolitiek, dat de partij vóór de gemeenteraadsverkiezingen opstelt, een zeer concreet program samenstellen, waarin men ten aanzien van praktisch alle punten welke in dit raamprogram staan, een "vertaling" geeft voor de concrete situatie in de eigen gemeente. Zo'n program zou tot stand moeten komen in samenwerking met de vele deskundigen, waarover men ter plaatse kan beschikken. Organisaties van betrokkenen kunnen daarbij ingeschakeld worden. Een concept-program zou — met toelichting van degenen, die bij de samenstelling betrokken zijn — onderwerp van ruime bespreking kunnen vormen voor alle gemeentenaren. Daarvoor zijn meerdere technische mogelijkheden te bedenken.

Contact kiezer-gekozene

Geregelde verslaggeving van wethouders en raadsleden in vergaderingen, gewijd aan een bepaald actueel onderwerp van het gemeentebeleid, kunnen een belangrijke mogelijkheid openen tot inspraak. Vooral wanneer men voor die vergaderingen de personen en organisaties uitnodigt, die direct bij het betreffende onderwerp geïnteresseerd zijn.
Men kan als plaatselijke afdeling "hearings" organiseren, wanneer bepaalde zaken in de gemeenteraad gaan spelen, welke algemene belangstelling hebben of waarbij bepaalde groepen direct betrokken zijn. Men kan daarbij denken aan uitbreidingsplannen, scholenbouw, sportvoorzieningen, voorzieningen op het gebied van de gezondheidszorg, zaken waarbij de plaatselijke middenstand direct betrokken is, voorzieningen welke speciaal van belang zijn voor de agrarische bevolking, enzovoorts.
Belangrijk kan zijn, dat in samenwerking tussen raadsfractie en afdelingsbestuur een systeem ontwikkeld wordt, waardoor de burgers de gelegenheid krijgen zich individueel ten aanzien van hun persoonlijke belangen met de meeste kans op succes tot de "overheid" te richten. Men moet in contact kunnen komen met zijn "vertegenwoordigers". De mensen moeten op die mogelijkheid geregeld geattendeerd worden en er moet systeem in worden gebracht.
Inschakeling van de plaatselijke werkgroep om een bepaald onderdeel van het gemeentebeleid eens nader onder de loupe te nemen behoort ook tot de voor de hand liggende mogelijkheden.
De raadsleden, die vaak voor problemen geplaatst worden, welke zij ook niet direct geheel kunnen overzien, zouden er zeker mee gediend zijn wanneer zij ten aanzien van bepaalde onderwerpen van gedachten kunnen wisselen met een aantal deskundigen op het betreffende gebied. Het bespreken van dergelijke onderwerpen in commissies ad hoc, hetgeen dan georganiseerd zou kunnen worden door het afdelingsbestuur, is ook een vorm van het betrekken van meerderen bij de besluitvorming.
Het is in het bestek van dit artikel niet wel mogelijk alle middelen te

bespreken, welke op het vlak van de gemeentepolitiek door de afdelingsbesturen gehanteerd kunnen worden om ook werkelijk als politieke beweging op plaatselijk niveau te fungeren.
Belangrijk is, dat men overtuigd is van de noodzaak daarvan. De vindingrijkheid van de betreffende besturen om de voor de plaatselijke omstandigheden meest doelmatige middelen te hanteren, zal dan zeker tot vruchtbare activiteiten leiden.
Dit bedoelen wij als wij stellen, dat ook binnen het raam van de thans bestaande instituties nog zeer veel kan gedaan worden voor het beter functioneren van de democratie.

Boekbesprekingen

Prof. dr. G. KUYPERS:

Het politieke spel in Nederland - diagnose, remedies en een suggestie. Meppel, J. A. Boom en Zoon, 1967. Prijs *f* 12,50.

door drs. T. W. J. J. M. Noldus

Prof. Kuypers, hoogleraar in de politicologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, poogt in zijn boek de oorzaken van de crisis in ons politieke stelsel op te sporen, en tevens aan te geven langs welke weg deze oorzaken geëlimineerd en het functioneren van ons stelsel verbeterd kan worden.
De vele reeds gedane suggesties in deze richting, alsook zijn eigen voorstellen worden door de auteur achtereenvolgens getoetst op criteria van effectiviteit en haalbaarheid. Het effectiviteitscriterium berust op de vraag of het geopperde middel bijdraagt tot het gestelde doel en de politieke haalbaarheid geeft aan of degenen, die geroepen zijn het middel te hanteren, bereid en ook in staat zijn dit te doen. Na deze test komen de door de auteur geopperde spelregels als het meest effectief en het makkelijkst haalbaar uit de bus.
Bij zijn diagnose naar de feiten van ons stelsel komt Kuypers tot de conclusie dat de oorzaak niet primair, zoals velen denken, in ons partijstelsel gezocht moet worden. De haard van de ziekte ligt volgens hem in ons regeringsstelsel en met name in de wijze waarop wij onze regeringen vormen en beïnvloeden. De formateur bekokstooft met de fractieleiders in een nerveuze en door tijdgebrek gehaaste stemming het beleid voor de komende vier jaar en bepaalt welke personen aan de uitvoering zullen deelnemen. Ambtelijke en deskundige voorbereiding van ons regeringsprogram is hierdoor uitgesloten. Geschilpunten, die in deze formatie-periode niet d.m.v. een compromisvoorstel geslecht kunnen worden, vormen het kruitvat onder het nieuwe kabinet. Kabinetscrises behoren dan ook niet tot de zeldzaamheden.
Deze procedure heeft volgens Kuypers zijn nadelige uitstraling tot in alle uithoeken van ons politieke leven.
Zo zoekt het parlement zijn heil in het meeregeren door het kabinet aan bepaalde afspraken te binden, waardoor het zijn eigenlijke taak — het volk vertegenwoordigen — dreigt te vergeten. De partijen missen iedere prikkel tot concentratie en kunnen derhalve hun program zelden of nooit waarmaken, wat natuurlijk weer zijn negatieve invloed op het electroraat heeft. Deze laatste begrijpt er immers weinig meer van en gaat politiek beschouwen als een zaak van "veel beloven en weinig doen".
Er zijn de laatste jaren reeds vele voorstellen gedaan om deze politieke impasse te doorbreken. De auteur gaat systematisch de geopperde remedies na en toetst deze op effectiviteit en haalbaarheid.
Zo meent hij al degenen die hun hoop gevestigd hebben op kiesstelselhervorming te moeten teleurstellen, omdat bij de bestaande machtsverhoudingen een fundamentele wijziging hiervan niet haalbaar is. Want of het nu gaat om opheffing van de lijstverbindingen tussen de kieskringen, om het rechtstreeks invoeren van een enkelvoudig, meervoudig of gemengd districtenstelsel, al deze voorstellen vereisen grondwetswijziging met 2/3 meerderheid of kieswetswijziging met absolute meerderheid. En hier wringt de schoen. Ieder gaat voor het uitbrengen van zijn stem de gevolgen van een dergelijk voorstel voor zijn eigen partij berekenen. De uitkomsten bevestigen de geringe haalbaarheid.

Daarnaast twijfelt de auteur aan de effectiviteit van de voorgestelde oplossingen. Deze geven alle n.l. wel exact aan wat ze afwijzen, maar niet wat er voor in de plaats komt, waarbij komt, dat velen volgens Kuypers de ongunstige neveneffecten van hun voorstel te lichtvaardig beoordelen.
Hetzelfde geldt mutatis mutandis voor de gedachte van een corporatieve kamer, en zelfs voor het idee van een gekozen premier. Dit laatste zou weliswaar tussentijdse kabinetscrises tot een minimum beperken, maar een geïsoleerde invoering van dit systeem mist de dwang tot coalitievorming, waardoor alle huidige formatie-euvelen gewoon zouden blijven bestaan.
Kuypers wil liever de kwaal in zijn zwakste punt aangrijpen: de formatie. Hiervoor heeft hij vijf spelregels opgesteld, die duidelijk bedoeld zijn als op zichzelf ontoereikende veranderingen, welke echter bestemd zijn grote veranderingen op gang te brengen.
De eerste spelregel houdt in dat een zittende regering twee maanden vóór de verkiezingen bekendmaakt of zij al dan niet — en met welke premier, ministersploeg en programma — de komende vier jaar wil aanblijven. Het voordeel van deze regel is volgens Kuypers, dat er meerjarige regeringsprogramma's mogelijk zijn, dat er deskundigen bij de opstelling van het program betrokken kunnen worden en dat het program inzet van de verkiezingsstrijd kan worden. Bovendien behoren de formatie-euvelen tot het verleden en kan het kabinet daags na de verkiezingen zijn werkzaamheden voortzetten.
Dit geheel moet tot stand komen via overleg tussen de zittende regeringsploeg en de desbetreffende fracties.
De tweede spelregel bepaalt dat, indien een dergelijk continueringsbesluit inderdaad tot stand is gekomen, het kabinet de komende 4 jaar aan mag blijven, mits de formerende partijen in zeteltal gelijk blijven of winnen.
In het geval de regeringscombinatie bij de verkiezingen zetels verliest (waardoor ze desondanks toch nog een parlementaire meerderheid kan behouden), regelt Kuypers liever niets. Wij zijn volgens hem aan een normale regel voor de aflossing van de wacht in ons land nog niet toe. Een open kabinetsformatie "oude stijl" lijkt hem daarom in zo'n geval het meest geëigende middel.
De derde spelregel bepaalt wat er gebeuren moet als het zittende kabinet niet tot een continueringsbesluit is gekomen. Een nieuw kabinet onder leiding van de grootste oppositiepartij treedt dan op. De auteur beseft terdege dat hier nog al wat bezwaren aan kleven. Schönheitsfehler noemt hij ze, omdat nu eenmaal niet alles ineens kan. Zo is het mogelijk, dat door deze regel de grootste oppositiepartij tegen haar wil in regeringspartij wordt, wat haar onderhandelingspositie bij de formatie wel eens nadelig zou kunnen beïnvloeden. De vierde spelregel wil elk kabinet, reeds bij haar eerste optreden, een vertouwensvotum van de Staten-Generaal meegeven. Een betere afbakening van welke partijen de komende vier jaar tot de oppositie gerekend moeten worden zou hiervan het gevolg zijn.
Via de vijfde spelregel moet het parlement haar invloed op het regeringsbeleid vergroten d.m.v. een frequenter gebruik van het recht van enquête, een dagelijks vragenuur naar het model van het Engelse Question Time, hearings en de instelling van kiesdistricten. Dit laatste houdt in, dat ieder kamerlid na de verkiezingen een district krijgt toegewezen, welker belangen, ongeacht het politieke karakter, hij behartigt.
De invoering van deze spelregels zou zonder wets- of grondwetswijziging kunnen geschieden. Via een motie van orde in de Tweede Kamer kunnen zij volgens de auteur worden vastgelegd.

Ik kan me voorstellen dat bepaalde critici bezwaren zullen opperen tegen het nogal monocausale karakter van Kuypers' benadering.
Hoewel hij toegeeft dat er autonome oorzaken voor onze politieke malaise zijn aan te wijzen, centreert heel zijn aandacht zich toch op ons regeringsstelsel. Hij gaat er min of meer van uit dat verbetering hiervan zijn gunstig effect

zal hebben op alle andere terreinen van ons politiek leven. Zijn aanpak doet daarom nogal Spenceriaans aan. Ook zijn terminologie met organicistische benamingen als diagnose, ziek bestel, remedie, politiek lichaam e.d. wijzen in deze richting. Het wekt de indruk dat hij ons politiek bestel ziet als een menselijk organisme, waarin alle lichaamsdelen vanzelf beter gaan werken als het politieke hart, het regeringsstelsel, maar goed functioneert. Eigenlijk ondergraaft de auteur hiermee zijn eigen stelling, dat er autonome factoren zijn aan te wijzen, die ons stelsel beïnvloeden. Want als er autonome factoren zijn, waarom dan toch alles ophangen aan een centrale factor, die, zoals hij zelf zegt, uitstraalt tot in alle uithoeken van ons politiek lichaam.
Hetzelfde verwijt, dat vele kiesstelselhervormers te horen krijgen dat ze het probleem louter institutioneel benaderen (d.w.z. dat ze er van uitgaan dat met de verbetering van een institutie alle problemen opgelost zouden zijn) zou hier evenzeer kunnen opgaan, zij het dat Kuypers zijn remedie plaatst binnen het politiek haalbare.
Wanneer men echter het malaiseprobleem van de zijde der kiezers benadert, is het heel goed mogelijk dat men daar de haard van ons ziek bestel ontdekt. Het is n.l. niet ondenkbaar dat bij een betere vorming tot democratie — evenzeer haalbaar — de kiezers door hun keuze de partijen zouden dwingen zich langs de werkelijke politieke scheidslijnen te gaan opstellen, wat tot nagenoeg dezelfde resultaten zou kunnen leiden als de suggesties van Kuypers. Het is alleen wat minder tastbaar.
Toch zou het onjuist zijn de zaak hiermee af te doen. Want waar men de haard van de ziekte zoekt, Kuypers voorstellen betekenen een verbetering op één van de terreinen van ons politieke leven. Vooral zijn idee van het invoeren van kiezersdistricten spreekt me meer aan. Wanneer ieder kamerlid een bepaald district te verzorgen krijgt, kan dit alle voordelen van een districtenstelsel in zich dragen zonder dat we het stelsel daadwerkelijk behoeven in te voeren. Een kanaal van snelle en sterke volksinvloed zou hierdoor kunnen ontstaan, waardoor tevens de werkzaamheden der Kamerleden meer geordend verlopen. De stem van de kiezer kan zo via het dagelijks vragenuurtje in de Kamer regelmatig tot de regering doorklinken. Waar Kuypers de kiezers wel meer invloed op het beleid wil geven, elimineert hij echter in zijn eerste spelregel de invloed van de partij op het beleid. Weliswaar laat hij naast het overleg tussen het kabinet en de fractieleden nog wel ruimte over voor invloed van partijdeskundigen, het zwaartepunt blijft echter toch bij de eerstgenoemde liggen. De actie-programma's der partijvergaderingen moeten in zijn systeem plaats maken voor goede beginselprogramma's. Dit impliceert dat de partijorganisatie, die wel de verkiezingscampagne moet organiseren, weinig of geen invloed kan uitoefenen op het beleid in actuele vraagstukken. Ik vraag me af of dit niet te zeer tendeert naar een soort elite-vorming, waar de kiezer ja of neen tegen mag zeggen.
Een laatste opmerking betreft Kuypers' analyse van de grote winst van D '66 bij de laatste verkiezingen. Hij ziet hierin een bevestiging van zijn diagnose. Deze overwinning weerspiegelde volgens hem immers een fundamenteel verlangen om ons politiek stelsel te hervormen.
Want als het deze kiezers primair om een hervorming der maatschappij te doen was geweest, hadden ze volgens Kuypers zeker op een andere partij gestemd. Hij gaat hier uit van de vooronderstelling dat deze kiezers alleen gestemd hebben op de staatsrechtelijke programpunten van D '66 en niet op de overige. En dit lijkt me geenszins bewezen.

Nieuwe uitgaven van de Staatsdrukkerij:

	Prijs
Nota betreffende de toekomst van het oude woningbestand	*f* 2,20
Tien jaar EEG in cijfers	*f* 3,60
De universiteit, Rapport van prof. dr. K. Posthumus, regeringscommissaris voor het wetenschappelijk onderwijs	*f* 3,60

De auteurs in dit nummer:

H. G. Cloudt is medewerker van het bureau van de KVP, afdeling Internationale politiek.

Dr. D. H. M. Meuwissen is wetenschappelijk medewerker aan de Juridische faculteit van de Universiteit van Amsterdam en lid van Provinciale Staten van Noord-Holland.

Drs. I. W. J. J. M. Noldus is wetenschappelijk medewerker van het Instituut voor Politieke Wetenschap van de R.K. Universiteit te Nijmegen.

De kerken en de 225 miljoen

door C. F. Kleisterlee

(uit POLITIEK no. 12, december 1968, uitgave van de KVP).

Naar de mate dat men zelf meer moeite, meer twijfel en meer tijd nodig heeft gehad om ten slotte te komen tot aanvaarding van de "225 miljoen" als een eenmalige extra uitgave voor de defensie in de eerstkomende drie jaren — naar die mate is ook het begrip gegroeid voor de beroering die bij een deel van onze bevolking over deze beslissing is ontstaan.

Van verschillende zijden hebben personen, groepen en instanties zich tot de regering en het parlement gewend met de meest klemmende adviezen. Bij alle emoties moeten we overigens wel goed blijven onderscheiden dat er uitlatingen en adviezen zijn verschenen, die de NAVO liever nog gisteren dan vandaag willen laten verdwijnen en waarin deze 225-miljoen-affaire nog weer eens duchtig is aangegrepen om dat tot uitdrukking te brengen. Die reacties zijn in feite niets nieuws en de herkomst is volkomen duidelijk; het zijn politiek-pacifistische geluiden. Of iedereen dat onderscheid heeft gezien, mag met recht worden betwijfeld.

Veel meer aandacht moeten we besteden aan reacties die zijn gekomen uit sommige kringen in de kerken. Hierbij valt te denken aan de resolutie van de Pax- Christibeweging, in Roosendaal aanvaard — zij het met een duidelijke afwijzing van de voorzitter van het dagelijks bestuur van de beweging — en aan het telegram van het Interkerkelijk Vredesberaad aan de fractieleiders van de drie christen-democratische partijen. Daarnaast moet genoemd worden het televisieoptreden van kardinaal Alfrink in Brandpunt, van een vertegenwoordiger van het Interkerkelijk Vredesberaad in Hier en Nu, en van Wim Neijman en Joop Reinboud, in Kenmerk, een uitzending van de gezamenlijke kerken.

Het is uiterst nuttig de vraag aan de orde te stellen, wie in al die gevallen in feite aan het woord is.

Positie kardinaal Alfrink

Spreekt daar de heer Bernard Alfrink of spreekt daar, gehoord het Nederlands episcopaat en het Nederlandse kerkvolk, Bernardus kardinaal Alfrink? In het eerste geval is het een advies van een uiterst bekwaam, vredelievend en integer man, waaraan men evenveel aandacht behoort te besteden als bijvoorbeeld aan de adviezen van een ander zeer bekwaam en vredelievend man, nl. dr. W. J. Schuijt, die bovendien — hoe korter nog, hoe liever,

zegt hij zelf — voorzitter is van het dagelijks bestuur van de Pax-Christi-beweging in Nederland. In het tweede geval is hij daarenboven een hoog-geplaatst leidsman in de Nederlandse kerkprovincie, wiens adviezen en uitspraken een heel andere draagwijdte hebben, zeker voor diegenen die zich tot de rooms-katholieke kerk rekenen.
Wij ontvingen een fotokopie van de getypte tekst van het interview van de kardinaal in de uitzending van Brandpunt op 22 november jl. Een deel van zijn antwoord op vraag 1 van de interviewer luidt letterlijk: "Ons eigenlijke *en enige* (cursivering van ons; Kl.) antwoord mag niet bestaan en hoeft niet te bestaan in het opvoeren van de bewapening (. . .)".
Het is bijzonder opvallend dat in deze getypte tekst de woorden *"en enige"* eigenhandig (door de kardinaal?) in penneschrift zijn ingevoegd. Deze woorden zijn in deze hele materie uitermate gewichtig, zo niet essentieel, omdat daaruit impliciet mag worden opgemaakt dat ook de heer Alfrink (of moeten we zeggen: kardinaal Alfrink?) minstens begrip heeft voor de door de regering genomen maatregel.
Op de letterlijke tekst van het antwoord op vraag 2, nl. of de kerk zich mag uitspreken over deze zaak, kan zelfs door een muggezifter op zich geen aanmerking worden gemaakt. Van een direct en duidelijk partij kiezen voor de ene of de andere opvatting blijkt niets, al moet daaraan direct worden toegevoegd dat de sfeer die de uitgesproken tekst ademt, van dien aard is dat velen daaruit de conclusie moesten trekken dat de kardinaal (of moeten we hier "de heer Alfrink" zeggen?) zich tegen de voorgestelde maatregelen uitsprak.
Het moet uit een en ander duidelijk zijn dat dergelijke uitspraken in hoge mate verwarring wekken, zowel vanwege de ja-nee-inhoud, alsook omdat niemand weet in welke hoedanigheid zij worden gedaan. Was hier de woordvoerder van het Nederlands episcopaat of misschien de woordvoerder van onze katholieke kerkgemeenschap aan het woord?
De heer Alfrink kan zich in zijn openbaar optreden niet distantiëren van Bernardus kardinaal Alfrink — zijn uitlatingen worden door een meerderheid van het katholieke volk beschouwd als afkomstig van het hoogste kerkelijk gezag.
Men moet van de kardinaal ook geen concrete politieke uitspraken verwachten. Nog minder mag men deze aan hem opdringen als het gaat om praktische politieke beslissingen. En als het waar is dat Pax Christi meer en meer een politieke beweging wil worden, wordt het de hoogste tijd dat de kardinaal zich van de voorzittersstoel ontdoet en deze overlaat aan deskundige leken op dit terrein.

Pax Christi

Het lijdt geen twijfel dat Pax Christi grote verdiensten heeft. Wij kunnen deze beweging niet missen. Bij voortduring heeft zij zich met het vredesvraagstuk beziggehouden. Zij heeft deskundige rapporten en suggesties gelanceerd en een serie bekwame deskundigen aangetrokken.

Bij dit laatste mag wel de vraag worden gesteld of deze deskundigen wel voldoende gespreid voortkomen uit de verschillende ideeënwerelden rond de benaderingswijze van het vredesvraagstuk. Tenzij men van mening is dat er maar één, heilige en apostolische benadering van dit probleem, waarvan de toekomst en het geluk van de gehele wereld afhangen, mogelijk is.
Hoe het ook zij, men kan Pax Christi zeker geen afspiegeling noemen van wat in het katholieke volksdeel leeft (het is trouwens maar de vraag of dat wel wenselijk zou zijn), en het bestuur van deze beweging is nog minder door het katholieke volk zelf gekozen (waarbij het overbodig is zich af te vragen of dat wel zou moeten). Daarom heeft de Pax-Christibeweging in geen enkel opzicht het recht het te doen voorkomen alsof zij zou kunnen spreken voor het katholieke kerkvolk. Wat één Kamerlid stelt, bindt gelukkig in geen enkel opzicht de Kamer. Daarvoor is de helft plus één nodig. Wat Pax-Christi zegt, zegt daarom nog niet de katholieke kerkprovincie, ook niet als de uitspraken gedaan worden door haar voorzitter.

Men heeft zich — en dat geldt ook voor vertegenwoordigers van het Interkerkelijk Vredesberaad — een gezag toegemeten dat men in geen enkel opzicht bezit. Daardoor wordt afbreuk gedaan aan het morele en profetische gezag dat men in feite beoogt uit te oefenen. Hier zou bovendien wel eens een splijtzwam kunnen worden binnen gebracht binnen de naar eenheid groeiende kerken!
Men zal zich de vraag moeten stellen of we met deze ontwikkeling wel op de goede weg zijn als het erom gaat kerk en wereld tot veelvuldiger en intenser contacten te brengen. Als dit de consequentie van schema XIII van het Vaticaans Concilie zou zijn, mag men zich met recht afvragen of we de klok niet tientallen jaren terug hebben gezet. Nauwelijks hebben de katholieken zich ontworsteld aan de tijd waarin de kerk allerlei bindende uitspraken over politiek en partijkeuze deed, of langs een heel andere weg zou de kerk weer gaan proberen in de praktische politiek binnen te dringen. Wij zijn ervan overtuigd dat de kerk zich kritisch behoort op te stellen ten opzichte van het politieke gebeuren. Nog kritischer mag zij staan ten opzichte van de christelijke partijen. Zij heeft een duidelijke vuurtorenfunctie te vervullen, waarmee zij bij voortduring de veilige haven als de lichtende stad behoort aan te wijzen. Maar zij heeft niet de taak de plaats van de kapitein op het politieke schip in te nemen, noch het recht de politieke koers te bepalen waarlangs het schip de veilige haven zou kunnen bereiken.

Kenmerk

Wat in de uitzending van Kenmerk — een programma van de gezamenlijke kerken (IKOR) — werd uitgesproken, was zonder meer verbijsterend. De beide heren die in dit programma optraden, deden in stijl niet onder voor de heer Van Dis als hij in de Tweede Kamer spreekt over het Vaticaan of over Spanje. Het was de sfeer van hel en verdoemenis uit de

oude "Redemptoristendoos" ten aanzien van allen die hadden ingestemd met de 225 miljoen. De heren aarzelden zelfs niet alle "voorstemmers van christelijken huize" te verwijten dat zij niet naar de geest van Christus en Zijn heilsboodschap politiek bedreven. "Goede avond, evangelische politici", was hun vredelievende en minzame slotzin in deze uitzending.
Men kan daarvoor noch de kerken, noch de leiding van het IKOR direct verantwoordelijk stellen. De "sprekers" zullen de uitgesproken teksten wel zelf hebben vervaardigd, nadat zij — onvoldoende geïnformeerd en de objectiviteit vergetend — in de ban waren geraakt van allerlei uitspraken uit bepaalde kerkelijke hoeken.
Ook de mate van intolerantie die uit deze uitzending bleek (en die wel meer de kop opsteekt, soms zelfs op de kansel), is verontrustend. En dat dan allemaal om de vrede te dienen . . . Vaak is helaas meer sprake van een bedenkelijke mentaliteit van "vredeshaviken", die niemand over zijn kant mag laten gaan.
Het wordt de hoogste tijd dat we ons eens gezamenlijk gaan beraden over de vraag welke begrenzing in politicis gesteld behoort te worden aan schema XIII van het Concilie. Dat lijkt ons ook een nuttige opgave voor het Pastoraal Concilie.

Verantwoordelijkheid van overheid en bedrijfsleven voor betere inkomens- en vermogensverhoudingen

door drs. J. J. F. M. van der Heijden

Bij de laatste algemene politieke beschouwingen in de Tweede Kamer is door verschillende sprekers aandacht gegeven aan en gevraagd voor het vraagstuk van de inkomens- en vermogensverhoudingen. De KVP-fractievoorzitter, drs. W. K. N. Schmelzer, constateerde dat het kernpunt voor een gunstige economische groeiklimaat is gelegen in de beschikbaarheid van voldoende besparingen om de investeringen van overheid en bedrijfsleven te kunnen financieren. „Zou de overheid zelf in toenemende mate voor het opbrengen van de besparingen moeten zorgen, dan zou dit een rem zetten op prestatieprikkel, particuliere besparingen en economische groei. Zou binnen de particuliere sector de nadruk blijven vallen op besparingen door de hogere inkomensgroepen en door hen die nu al kapitaalverschaffer van het bedrijfsleven zijn, dan zou dit uiteindelijk een evenwichtig maatschappelijk gebouw ontwrichten. Voor een evenwichtige samenleving is het gewenst, dat geleidelijk en in toenemende mate de brede lagen van onze bevolking gaan participeren in de vermogensvorming en ook in de groei van het produktiemiddelen-potentieel" [1]).
Zonder vooruit te lopen op de feitelijke loonontwikkeling, moest de KVP-fractievoorzitter vast stellen, dat als men een werkelijk structurele wijziging in de inkomens- en vermogensverhoudingen wil, „het bedrijfsleven bereid zal moeten zijn niet alleen maar te volstaan met direct besteedbare loonsverhogingen, maar juist positief moet werken aan het proces waarbij ook door de werknemers duurzaam bezit wordt gevormd, ook in de produktieve sfeer" [1]).
Tot slot wees drs. Schmelzer de regering er op, dat zij zich niet aan haar stuwende en stimulerende taak zal mogen onttrekken en vroeg daarom de regering haar overtuiging uit te spreken in de meest wenselijke ontwikkeling van onze maatschappijstructuur op het gebied van de inkomens- en vermogensverhoudingen.
In zijn antwoord aan de Kamer stelde de minister-president, dat de regering erkent dat ondanks alles wat op het gebied van de inkomensverhoudingen is geschied, om deze meer aan de eisen van sociale rechtvaardigheid te doen beantwoorden, het aanwezige resultaat niet als opti-

---

[1]) Algemene politieke beschouwingen in de Tweede Kamer, dinsdag 8 oktober 1968.

maal kan worden beschouwd. „Integendeel, zij (de regering) erkent, dat verdere verbeteringen *mogelijk* en nodig zijn." Na gewezen te hebben op eerdere uitspraken o.m. van de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid over winstdeling, spaarloon e.d., en na geconstateerd te hebben, dat dit een aangelegenheid is die in de eerste plaats de partners in het bedrijfsleven regardeert, besluit de minister-president dit gedeelte van zijn betoog met te stellen, dat de regering gaarne een beroep doet op de betrokkenen „de mogelijkheden, die hier aanwezig zijn, nader te bestuderen, op hun toepasbaarheid te toetsen en te benutten."

Ik heb deze gedeelten uit de algemene politieke beschouwingen hier uitvoerig aangehaald, omdat daarin zo duidelijk wordt aangegeven waar de problematiek ligt voor het concreet gestalte geven aan de mogelijkheden om tot een wijziging in de inkomens- en vermogensverhoudingen te komen. Uit het bovenstaande — dat overigens kan worden aangevuld met de woorden van verscheidene andere sprekers in de Kamer en bij andere gelegenheden — mag men zeker niet concluderen, dat men de boot heeft willen afhouden, of dat men alleen maar mooie woorden heeft willen gebruiken. Toch kan men zich niet aan een zeker gevoel van machteloosheid onttrekken, omdat de overheid niet de mogelijkheden zou hebben, een ontwikkeling die zij wenselijk acht, zelf te bewerkstelligen.
Drs. Schmelzer noemde enkele terreinen waarop de overheid activiteiten zou kunnen ontwikkelen:
— het wegnemen van juridische en fiscale belemmeringen voor vermogensaanwasdeling;
— coördinatie van de in verschillende wetten en regelingen vastgelegde methodes gericht op bezitsvorming;
— nagaan of de overheid voldoende instrumenten tot haar beschikking heeft om de maatschappelijke ontwikkeling in de juiste richting te kunnen beïnvloeden.

De maatregelen die drs. Schmelzer noemt, zijn op zich natuurlijk van groot belang. Zolang er wettelijke belemmeringen bestaan is het weinig vruchtbaar te spreken over vermogensaanwasdeling. De voorstellen die door de regering zijn toegezegd om tot een wijziging te komen van de betreffende bepalingen in het Burgerlijk Wetboek zullen dan ook niet op zich mogen laten wachten.
Dat de verschillende wettelijke regelingen op het gebied van de bevordering van de bezitsvorming helder en inzichtelijk moeten zijn, is een eis die wij aan alle wettelijke regelingen mogen stellen.
Het laatste punt brengt ons bij de kern van de zaak: Heeft de regering voldoende instrumenten en kan ze die hanteren om een bepaalde ontwikkeling te beïnvloeden of door een al dan niet direct ingrijpen in de door haar gewenste richting om te buigen.
Het is nodig daarbij voor ogen te houden welke doeleinden men zich

stelt. Dat zijn er drie, die elkaar over en weer beïnvloeden:
— bevorderen van de particuliere besparingen;
— tot stand brengen van een betere inkomensverdeling;
— tot stand brengen van een betere vermogensverdeling;

Het sparen

Wanneer men spreekt over het bevorderen van de particuliere besparingen gaat het om een tweetal zaken: het mobiliseren van voldoende middelen om de noodzakelijke investeringen te kunnen doen, en in het kader van de bezitsvorming om de vorming van persoonlijk bezit — gezien de waarde die hieraan moet worden toegekend voor de ontplooiing van de mens — te stimuleren.
De activiteiten van de overheid op het terrein van de bezitsvorming hebben zich voornamelijk gemanifesteerd in een aantal maatregelen gericht op het bevorderen van de spaaractiviteit. Doel van deze maatregelen is het sparen tot een vast onderdeel te maken van het bestedingspatroon.
Hierbij zou ik enkele kanttekeningen willen maken. De spaarmogelijkheden en daarmede de geneigdheid tot sparen, zijn bij de inkomenscategorieën waarvoor de getroffen regelingen van toepassing zijn vanzelfsprekend klein, zodat daarvan geen essentiële bijdrage aan de totale besparingen kan worden verwacht. Er bestaat een duidelijk verband tussen de hoogte van het inkomen en de mogelijkheden tot sparen [2]). Dit leidt tot de conclusie, dat een bezitsvormingsbeleid, dat zich beperkt tot het bevorderen van het sparen bij de lagere inkomensgroepen, in feite niet leidt tot een wijziging in de inkomens- of vermogensverhoudingen.
Erkennend de behoefte aan besparingen in verband met de investeringen, nodig om een verdere economische groei en een toeneming van de welvaart te kunnen bereiken, blijft toch de vraag of het „offer", dat wordt gevraagd van de lagere inkomens — waar de besparingen uit het lopend inkomen moeten komen — een niet te zwaar offer is in verhouding tot de „beloning" die zij zullen ontvangen uit de resultaten van hun spaaractiviteit, nl. het aandeel dat zij zullen ontvangen in de gestegen welvaart. Men moet beseffen, dat degenen die men tot het leveren van een extra-spaarinspanning wil stimuleren, op het moment, dat zij gehoor geven aan deze oproep in feite de mogelijkheid tot het aanschaffen van een aantal welvaartsgoederen laten vallen, in het vooruitzicht over x jaren deze goederen plus nog meer te kunnen verwerven. Dit is een misrekening. Ten eerste gaat het om een groep — een grote groep — die wat betreft het deel hebben in de welvaart(sgoederen) nog steeds achter ligt en die dus door te sparen die achterstand alleen nog verder vergoot. Vervolgens, wie garandeert, of welke garanties zijn er dat men door nú te sparen deze achterstand in een later stadium (versneld) zal kunnen

---

[2]) Vgl. het KVP-rapport *De inkomensgrens in de Algemene Premiespaarwet.*

inlopen? Ik behoef hier b.v. maar te wijzen op het probleem dat juist de nominale besparingen, waartoe zij worden aangemoedigd, het zwaarst worden getroffen door een inflatoire ontwikkeling.
Volledigheidshalve is het juist hierbij op te merken, dat het aanmoedigen om uit lopend inkomen te sparen bij „brede lagen van ons volk" ook aan grenzen gebonden is. Uitgaande van een noodzakelijk evenwicht tussen aan de ene kant investeringen en besparingen en anderzijds tussen besparingen en consumptie, kunnen te grote besparingen bij deze groep — waar de consumptieve bestedingen een essentieel onderdeel vormen binnen het totale bestedingspatroon — leiden tot een situatie van onderconsumptie, vertraagde economische groei en werkloosheid.
Over deze twee laatste aspecten stelt het KVP-rapport *Bezitsvorming in een nieuwe fase:* „Beide risico's kunnen voor een groot deel worden opgevangen door het sparen in zakelijke waarden, zoals het eigen huis (in het algemeen: onroerend goed) en aandelen."
Besparingen moeten komen uit het lopend inkomen. Wil men een bezitsvormingsbeleid dat gericht is op de bevordering van de besparingen kunnen handhaven, dan zou men een régiem van zo hoog mogelijke lonen moeten volgen. De feitelijke loonshoogte wordt bepaald door de concrete omstandigheden. Wij hebben een periode gekend dat de omstandigheden zo waren, dat de hoogte van de noodzakelijke investeringen in belangrijke mate normgevend was bij de bepaling van de hoogte van de lonen. Een dergelijke situatie geeft aanleiding tot een verdere ongelijkheid in de inkomens- en vermogensverdeling.
Ook nu blijft gelden, dat voor een economische groei een hoog niveau van investeringen nodig is. Een belangrijk deel van deze investeringen wordt in de particuliere sector gefinancieerd uit ingehouden winst. Dat wil zeggen, dat om deze ontwikkeling te kunnen voortzetten, ook de winsten zich op een hoog niveau moeten kunnen handhaven. Winsten op een hoog niveau betekenen óf een hoog prijspeil, óf een laag kostenpeil m.n. wat betreft de loonkosten. Voor het prijspeil is in belangrijke mate bepalend het internationaal prijspeil en de produktiviteitsverhoudingen, zodat een hoge winstcapaciteit voornamelijk tot stand komt bij een relatief laag — nominaal en reël — loonpeil.

Samenvattend moet ten aanzien van het sparen worden gezegd, dat ondanks maatregelen ter bevordering van het sparen, niet veel verwacht moet worden van de extra-besparingen die langs deze weg kunnen worden gemobiliseerd.
Bovenstaande conclusie is negatief ten aanzien van bepaalde verwachtingen die nogal eens worden uitgesproken, wanneer men spreekt over bezitsvorming in de zin van het vormen van persoonlijk bezit uit sparen. Eerder hebben wij gezegd, dat het doel van de bezitsvormingsmaatregelen in deze zin is het aankweken van een spaargewoonte. Dit is een essentieel onderdeel van een bezitsvormingsbeleid, dat nl. wanneer bezit van enige omvang is gevormd, dit niet weer direct in de consumptieve sfeer

wordt aangewend. Als degenen die nu nog bezitloos zijn, tezijnertijd niet bereid zijn een gevormd bezit aan te houden, dan is iedere vorm van vermogensspreidings-politiek zinloos [3]).
Het tweede aspect is of een bezitsvormingsbeleid dat alleen zou bestaan uit maatregelen ter bevordering van de spaarzin, tot resultaat zou hebben, dat een wijziging in de inkomens- of vermogensverhoudingen tot stand komt. Ten aanzien van dit laatste zijn wij van mening, dat daarvoor het instrument van het bevorderen van het sparen alleen, niet toereikend is.

Vermogensvorming

In het voorgaande werd geconstateerd, dat het beleid op het gebied van de bezitsvorming voornamelijk was gericht op het aankweken van een juiste spaarmentaliteit, ook bij de lagere inkomensgroepen. Daarmee wordt onder meer beoogd velen uit eigen inkomen tot vermogensvorming te laten komen, via maatregelen tot bevordering van de spaargewoonte en via maatregelen tot stimulering van bepaalde vormen van duurzaam bezit. Toch hebben deze maatregelen niet geleid tot de beoogde wijziging in de vermogensdeling. In de eerste plaats omdat de inkomens van de lagere inkomenstrekkers niet voldoende spaarmogelijkheden bieden; vervolgens omdat de getroffen maatregelen juist voor de lagere inkomenstrekkers niet effectief zijn geweest.
„Noodzakelijk is een beleid ten aanzien van bezit en vermogen, dat krachtige stimulansen bevat om ook bredere lagen van de bevolking een aandeel in het nationaal vermogen te verschaffen". [4])
De mogelijkheden hiertoe zullen in de eerste plaats gevonden moeten worden in (vormen van) vermogensaanwasdeling en investeringsloon. Van KVP-zijde is er steeds voor gepleit, dat daarbij een zo groot mogelijke vrijheid voor werknemer en ondernemer gehandhaafd blijft, en wel om twee redenen: wat betreft de werknemer om zijn bezit een zinvolle inhoud te kunnen geven, voor de ondernemer om een juist beleid ten aanzien van de financieringsstructuur van de onderneming te kunnen voeren.
Al wordt voorkeur uitgesproken voor vermogensaanwasdeling [5]), wil dat nog niet zeggen, dat wij van mening zijn, dat dit instrument overal zonder meer toepasbaar is. Het is duidelijk, dat vermogensaanwasdeling in verschillende vormen kan plaatsvinden, maar desondanks in vele gevallen niet uitvoerbaar is, m.n. geldt dit voor niet-op-winst-gerichte instellingen en organen. Ook zal in een aantal ondernemingen, waar gezien hun aard vermogensaanwasdeling in principe mogelijk is, de realisering van vermogensaanwasdeling op bepaalde (tijdelijke) bezwaren kunnen stuiten, zo-

---

[3]) Vgl. drs. F. L. G. Slooff: „Vermogensaanwasdeling en investeringsloon hebben een nieuwe fase ingeluid voor de bezitsvormingspolitiek" in POLITIEK, september 1965, pag. 178/179.
[4]) *Interim-rapport* van de groep van achttien.
[5]) POLITIEK, april 1968 „Naar rechtvaardiger inkomens- en vermogensverhoudingen", m.n. pag. 94 e.v.

dat de voorkeur gegeven moet worden aan alternatieven, die evenzeer dienstbaar zijn aan het verkrijgen van betere vermogensverhoudingen. Als alternatieven kunnen worden genoemd investeringsloon en spaarloon, winstdelings- en spaarregelingen en pensioenvoorzieningen.
Aangezien de hiervoor genoemde begrippen nogal eens aanleiding geven tot verschillende interpretatie, kan ik ter verduidelijking stellen dat onder *vermogensaanwasdeling* moet worden verstaan het delen in de niet-uitgekeerde winst; *winstdeling* (in enge zin): het delen in de uitgekeerde winst; *investeringsloon:* loon, dat bestemd is om in de beleggingssfeer terecht te komen; *spaarloon:* uitgesteld loon, dat uit de (endogene) ruimte komt.

Toetsing van de vermogensaanwasdeling en de verschillende alternatieven aan de drie criteria [6]) waaraan in de voorgaande paragraaf ook het sparen is getoetst, geeft het volgende beeld:
1. Invloed op de besparingen. Invoering van vermogensaanwasdeling heeft geen invloed op de hoogte van de totale besparingen. Het gaat alleen om een verschuiving van de toekenning van de aanspraken op een deel van de winst aan andere personen. Via een premiëringsstelsel kan het leiden tot enige extra-besparing (al moet men dit niet overschatten), indien een premie wordt gegeven, wanneer de inkomsten uit de verkregen vermogensaanspraken opnieuw worden belegd. Prijsverhogingen behoeven zich niet voor te doen — zeker niet wanneer het grotere bedrijven betreft. Een compenserende invloed op de prijzen mag bovendien worden verwacht van de winstverhogende invloed die uit kan gaan van eventuele belastingreducties. Bij *winstdeling,* voor zover het gaat om de uitgekeerde winst, kan van enig teruglopen van de besparingen sprake zijn, in zoverre de uitkeringen die aan werknemers worden toegekend, consumptief worden aangewend, terwijl deze bij niet toekenning in de beleggingssfeer zouden zijn gekomen. Om dit effect af te zwakken zal aanvankelijk blokkering in enigerlei vorm moeten worden aanvaard. Wat betreft het prijseffect geldt hetzelfde als hiervoor bij vermogensaanwasdeling is gezegd.
Bij *investeringsloon* gaat het om een gedeelte van het loon, dat boven het normale loon wordt genoten, maar dat voor investeringsdoeleinden bestemd is. Het is bedoeld als alternatief voor die sectoren waar van vermogensaanwas geen sprake is, of waar gezien de aard van het bedrijf vermogensaanwasdeling niet uitvoerbaar is. Ook hier moet worden gesteld, dat van extra-besparingen geen sprake zal zijn. In hoeverre zich prijsverhoging zal voordoen hangt er mede van af, of de uitkeringen ten laste van de winstcapaciteit kunnen worden gebracht. Waar dit niet mogelijk is (instellingen zonder winstoogmerk, in een deel van de dienstensector

---

[6]) Deze drie criteria zijn:
— de invloed op de besparingen;
— de invloed op de inkomensverdeling;
— de invloed op de vermogensverdeling.

e.d.) zal zich prijsverhoging voordoen, die enigszins kan worden getemperd door bepaalde belastingreducties van toepassing te doen zijn.
Bij het *spaarloon* gaat het om een gedeelte van het loon, dat voorlopig geblokkeerd blijft. Hierbij kan theoretisch gezien van een extra-besparing worden gesproken, afhankelijk van het feit of de betrokkene, in verband met het toekennen van spaarloon, het sparen uit lopend inkomen geheel of gedeeltelijk stop zet.
Van een uitbreiding van de *pensioenvoorzieningen* kan een vergroting van de besparingen worden verwacht, in zoverre de invoering geen aanleiding geeft tot vermindering van het individuele „sparen voor de oude dag".
Samenvattend: vermogensaanwasdeling of de verschillende alternatieven zullen op korte termijn geen noemenswaardig gevolg hebben voor de omvang van de totale besparingen. Er zal zich geen verlaging van de totale besparingen behoeven voor te doen, maar ook extra-besparingen zullen uitblijven.

2. *Invloed op de vermogensverdeling.* Het is juist hier eerst op te merken, dat het niet gaat om een verdeling van bestaand vermogen, maar om het deel hebben in de groei van het vermogen. Het is algemeen erkend dat de verdeling van het vermogen niet zodanig is, dat gesproken kan worden van een verdeling waarbij sociaal-onwenselijke verschillen in de vermogensopbouw zich niet voordoen en waarbij een zodanige spreiding bestaat dat deze zich uitstrekt over „zo breed mogelijke lagen van de bevolking". Wanneer de ontwikkeling zich voortzet, waarbij de toeneming van het vermogen blijft toevallen aan de huidige vermogensbezitters, terwijl — zoals wij hebben moeten constateren — de mogelijkheden om via sparen uit lopend inkomen tot vermogensvorming te komen, minimaal zijn, blijft maar één weg open om het doel van betere vermogensverhoudingen bereiken, nl. rechtstreeks via de verdeling van de toeneming van het vermogen. Daartoe vormen vermogensaanwasdeling en investeringsloon de meest aangewezen instrumenten.
Verbetering van de *pensioenvoorzieningen* is van weinig invloed op de individuele vermogensverdeling.

3. *Invloed op de inkomensverdeling.* Via een verbetering van de vermogensverdeling kan ook een betere inkomensverdeling worden bereikt, doordat met de toekenning van aanspraken op vermogensaanwas ook een verlegging plaats vindt van de daarmee samenhangende inkomensstroom. In een eerder artikel [7]) hebben wij uiteengezet, dat langs deze weg een oplossing kan worden gevonden voor het dilemma waarvoor men zich bij het vraagstuk van de inkomensverdeling ziet gesteld.

---

[7]) POLITIEK, april 1968, „Naar rechtvaardiger inkomens- en vermogensverhoudingen?"

Maatregelen op het gebied van de inkomens- en vermogensverdeling.

Als men het over de noodzaak van maatregelen om tot een betere inkomens- en vermogensverdeling te komen, eens is geworden, blijft de vraag, wie moet deze maatregelen treffen: het bedrijfsleven, de overheid? Vervolgens waarin moeten deze maatregelen bestaan.

Het is juist om te stellen, dat het in de eerste plaats het bedrijfsleven zelf is, dat hier in vrijheid de meest geëigende oplossingen kan vinden en zal moeten vinden. Dat kan echter niet betekenen, dat de overheid zich ten alle tijden kan blijven beroepen op een primaire verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven. Zeker niet als de overheid als gevolg van maatregelen die zij — in het algemeen belang — moet nemen, remmend of belemmerend werkt ten aanzien van het bereiken van het doel van betere inkomens- en vermogensverhoudingen. Wanneer de overheid op goede gronden er op moet toezien dat de lonen zich binnen het kader van de mogelijkheden ontwikkelen, en zo nodig met maatregelen moet komen om een niet wenselijk geachte ontwikkeling af te stoppen (loonstop, bevriezen van lonen) dan heeft diezelfde overheid ook de plicht en verantwoordelijkheid om te zorgen, dat niet tegelijkertijd een andere ontwikkeling die even negatief is in gang wordt gezet. In dit verband zijn een tweetal opmerkingen van de KVP-fractievoorzitter bij de algemene politieke beschouwingen van groot belang. In de eerste plaats stelde drs. Schmelzer, dat hij er enerzijds geen voorstander van was, dat de overheid zelf in toenemende mate zou gaan zorgen voor het opbrengen van de besparingen, evenmin dat binnen de particuliere sector de nadruk *blijft* vallen op besparingen door de hogere inkomensgroepen. Dat het niet wenselijk is dat de overheid in toenemende mate gaat zorgen voor het bijeenbrengen van de noodzakelijke besparingen, vindt zijn oorzaak in de consequenties die dit heeft voor de prestatieprikkel, de particuliere besparingen en de economische groei. De bezwaren van drs. Schmelzer tegen een voortzetting van de ontwikkeling, waarbij de besparingen worden bijeengebracht voornamelijk door de hogere inkomensgroepen, zijn nog groter, omdat dit, aldus drs. Schmelzer, uiteindelijk een evenwichtig maatschappelijk gebouw zou *ontwrichten*. Een andere belangrijke uitspraak van de KVP-fractievoorzitter, is, waar hij constateert, dat uit een beschouwing in de miljoenennota (pag. 87) en het achterwege blijven van een duidelijk uitgesproken positieve overtuiging van de regering, na de strubbelingen rond de nota over lonen en werkgelegenheid in het voorjaar, de indruk zou kunnen worden gewekt dat men „een sociaal gewenste ontwikkeling van inkomens- en vermogensverhoudingen ondergeschikt wenst te maken aan het bereiken van economisch evenwicht." Deze uitspraak ligt geheel in de lijn van wat de „groep van achttien" hierover heeft gezegd, nl. dat de zorg van de overheid voor de economische groei zeker niet zal mogen betekenen, dat „het belang van rechtvaardiger inkomens- en vermogensverhoudingen on-

dergeschikt wordt gemaakt aan het belang van een zo sterk mogelijke economische groei" [8]).

De oplossing om uit het probleem te komen en niet te komen staan voor de noodzaak van een directe bemoeienis van de overheid met zaken die primair tot het terrein van het bedrijfsleven gerekend moeten worden, zal het bedrijfsleven in de eigen taak ten aanzien van het tot stand brengen van meer rechtvaardige inkomens- en vermogensverhoudingen tot uitdrukking moeten brengen. Dat betekent van de zijde van de werkgeversorganisaties positieve medewerking aan structurele wijzigingen in de bestaande inkomens- en vermogensverhoudingen, binnen het ruimere kader van de democratisering van het economisch leven. Dat betekent van de zijde van de werknemersorganisaties de bereidheid om b.v. bij de loononderhandelingen niet alleen over loonsverhogingen in contanten te spreken, maar daarbij geïntegreerd te betrekken vermogensaanwasdeling, investeringsloon, spaarloon e.d.
Al ligt dan de primaire taak bij de realisering van een wijziging in de inkomens- en vermogensstructuur bij het bedrijfsleven, ook de overheid kan stimulerend — en dat niet alleen in woorden — werken, door de kaders waarbinnen dat alles zich moet afspelen, te scheppen. Drs. Schmelzer heeft genoemd het wegnemen van bestaande wettelijke en fiscale belemmeringen. Dat vanzelfsprekend in de eerste plaats. Maar de overheid kan nog meer doen. Wanneer de overheid zich moet inlaten met het proces van inkomensvorming, zal zij zich niet alleen kunnen beperken tot de loonvorming, maar zal zij de gehele inkomensvorming daarbij moeten betrekken. Daar doet niets aan af, het feit dat op de korte termijn een ingrijpen in de niet-looninkomens weinig effect kan resulteren of mogelijk zelfs averechts kan werken. Conjuncturele of structurele overwegingen kunnen consumptiebeperking noodzakelijk maken. Het is een onverteerbare zaak indien dit zou moeten leiden tot een teruglopen van het werknemersdeel in het nationale inkomen. Wanneer een dergelijke situatie zich voordoet — en volgens de macro-economische verkenningen voor de jaren 1969-1971 zal b.v. de bevredigende spaarquote in belangrijke mate afhankelijk zijn van de daarbij veronderstelde inkomensverhoudingen, een teruglopen van het werknemersaandeel — is dat strijdig met de belangrijkste gedachte van het interim-rapport van de „achttien", waar duidelijk wordt uitgesproken, dat het belang van rechtvaardiger inkomens- en vermogensverhoudingen niet ondergeschikt mag worden gemaakt aan het belang van een zo sterk mogelijke economische groei.
Wil men tegelijkertijd de groei veilig stellen én serieus werken aan het tot stand brengen van rechtvaardiger inkomens- en vermogensverhoudingen, dan blijft maar één weg open, n.l. het reëel gestalte geven aan de mogelijkheden die zijn gelegen in winstdeling, vermogensaanwasdeling, inves-

---

[8]) *Interim-rapport* van de groep van achttien, hoofdstuk III: „Rechtvaardiger inkomens- en vermogensverhoudingen".

teringsloon en spaarloon. Pas dan is ook sprake van een totaal inkomensbeleid, dat zich niet beperkt tot de sector van de CAO-lonen. Immers al kan men dan op korte termijn weinig doen in de sector van de overige inkomens, op langere termijn zal aldus vanzelf een wijziging optreden in de inkomens- en vermogensverhoudingen, doordat een deel van de toeneming van het vermogen en daarmee ook de samenhangende inkomensstroom wordt verlegd. Hierbij heeft het bedrijfsleven een belangrijke taak. Behalve het wegnemen van wettelijke belemmeringen zullen er ook nieuwe wettelijke maatregelen moeten komen, b.v. ter bescherming van de aanspraken van werknemers en ter bescherming van de deelnemer in beleggingsgemeenschappen, die spaargelden van werknemers beleggen. Op dit terrein zouden initiatieven van de zijde van de overheid stimulerend kunnen werken op initiatieven uit het bedrijfsleven.

Samenvattend: zowel overheid als bedrijfsleven dragen verantwoordelijkheid voor de inkomens- en vermogensverhoudingen. Ieder heeft daarbij eigen taken, maar het niet of niet volledig vervullen van deze taken door de een, betekent nog niet dat daarmee de ander van zijn verplichting wordt ontslagen.

Naar nieuwe politieke verhoudingen

door mr. G. A. A. M. Boot

Partijvernieuwing of nieuwe politieke partijen?

In het september-nummer van het maandblad Oost-West legt drs. G. Ringnalda van D'66 een bommetje temidden van de „partijvernieuwing", het onderwerp waaraan het blad speciaal is gewijd, met het oog op de "achtergronden en perspectieven". De schrijver stelt daarin letterlijk:

> "Het onderwerp "partijvernieuwing" gaat vervelen . . . In de eerste plaats omdat het wat ridicuul aandoet, dat de politieke partijen, die bij de laatste verkiezingen de zwaarste klappen kregen, thans het hardst roepen om een "dialoog" met de kiezers; met andersdenkenden. Niet lang na de eerste wereldoorlog, toen de exodus uit de kerk zich aankondigde, steeg ook daar de roep om een dialoog. De mensen bleven weg stromen, instinctief zuiver aanvoelend dat in dàt stadium een dialoog niet meer mogelijk was."

(Het is hier niet de plaats hier op in te gaan doch het moet mij wel van 't hart dat schrijver wat al te gemakkelijk de talrijken negeert die zich wel hebben opengesteld voor de dialoog en met welk succes vaak! B)

> "Deze had twintig jaar eerder moeten plaatsvinden. l'Histoire se repète, bij de politieke partijen van nu.
> In de tweede plaats, omdat de partijvernieuwing geen doel in zichzelf is; dat de meeste partijen, die deze leus aanheffen, er niets anders onder willen verstaan dan het sleutelen aan de marge van hun bestaan om daarna, met veel ophef te verkondigen dat zij vernieuwd, of — meer appellerend — verjongd zijn. Er is een dieper liggende reden waarom velen in en buiten Europa het oude patroon van zich af willen schudden. Door alle uitbarstingen van de laatste tijd heen loopt één rode draad t.w.: de groeiende drang van de individu, om deel te nemen aan al die besluitvormingsprocessen die van betekenis zijn voor het eigen materiële, geestelijke, sociale, culturele en politieke leven. Men wil eindelijk ernst maken met datgene wat de democratie pretendeert te zijn".

(Het (nog?) zeer geringe ledental van D'66 doet bij mij de vraag rijzen wat hier onder "men" moet worden verstaan. B.)

> "Niet alleen de juridische, maar ook de economische èn de geestelijke èn de sociale gelijkwaardigheid moet een levende werkelijkheid worden in onze samenleving".

Ondanks mijn kritische aantekeningen bij dit citaat met betrekking tot de m.i. wat apodictische redeneertrant van schrijver in deze, acht ik zijn conclusie even juist als belangwekkend.

Het democratisch ideaal

Hij sluit daarbij overigens heel goed aan bij prof. dr. R. C. Kwant, die de vraag waarin het democratisch ideaal bestaat, aldus beantwoordde: "Het bestaat m.i. hierin, dat de enkelingen naar de mate van het hier en nu mogelijke, gelegenheid krijgen hun invloed uit te oefenen op de gemeenschappelijke zelfsituering"[1]).

Indien wij dit voor ogen houden, dan is het m.i. van ondergeschikt belang of wij dit doel bereiken door *partijvernieuwing* of door *nieuwe partijen*. Het wil mij dan ook voorkomen, dat drs. Ringnalda zijn hard oordeel, zowel over "kerk" als over de politieke partijen, die zich van uit hun eigen nog steeds bestaande verantwoordelijkheid trachten aan te passen aan de eisen des tijds, aan de gerechtvaardigde eisen en niet aan hersenschimmen, beter in de pen had kunnen houden.
Zijn oordeel is immers ook — ongetwijfeld onbedoeld — in hoge mate discriminerend voor al diegenen, in het bijzonder die practisch geen verantwoordelijkheid dragen voor de fouten van het verleden, er zelf vaak het lijdend "voorwerp" van zijn geweest en zich niettemin zozeer verantwoordelijk voelen voor hun "kerk" en hun politieke partij, dat zij zich van daar uit willen blijven inzetten. Ik ken ze zowel in "mijn" kerk, al zijn het niet degenen die het meest aan de weg timmeren, als in mijn politieke partij, de KVP, waar zij n.m.m. wel iets meer van zich naar buiten mogen laten horen dan tot dusverre het geval is.

Politiek corporatisme

Het is dan ook opmerkelijk dat dr. S. W. Couwenberg, voorzitter van het Democratisch Centrum Nederland en voor de KVP gemeenteraadslid in Rotterdam, in het kader van de partijvernieuwing [2]) met name de KVP van uit een geheel andere gezichtshoek onder de loupe neemt. Op zichzelf kan ik dat beter volgen omdat hij tot het wezen van de KVP tracht door te dringen. Helaas komt hij tot de conclusie dat de KVP krachtens haar wezen een bron van politieke onduidelijkheid is, zodat hij haar kennelijk te licht heeft bevonden om werkelijk te kunnen bijdragen aan waarachtig nieuwe politieke verhoudingen.
Reeds in het juli-augustus nummer 1968 van POLITIEK, besprak Th. W(ester-

---

[1]) "Het ideaal van de democratie" in de bundel *Problemen der democratie*. Uitgave Oost West Instituut, 's-Gravenhage 1967.
[2]) Democratisch Centrum Nederland: *Naar nieuwe politieke verhoudingen*. Uitgeverij H. Nelissen, Bilthoven 1967, in het bijzonder bladzijde 24.

woudt) „Naar nieuwe politieke verhoudingen". Deze bespreking leek mij een zeer geslaagde poging om aandacht te vestigen op het belangrijke boekje, waaraan naast dr. Couwenberg, de heren drs. J. W. Andriessen, W. C. Fiege, L. van der Put, dr. A. J. M. van Tienen, mr. F. C. L. M. Crijns, F. M. Jaeger, C. Mertens en mr. J. M. Saelman hun medewerking hebben verleend.
Maar mocht de recensent daarbij voor ogen hebben gestaan, dat dr. Couwenberg zich zelf ook voor een nadere discussie zou melden, dan kan hij daarin niet beter geslaagd zijn, gezien diens uitvoerige reactie in het septembernummer 1968 van POLITIEK. Dr. Couwenberg geeft daarin beknopt samengevat de bezwaren van het DCN tegen de KVP, bezwaren welke ik gemakshalve de zijne noem, temeer omdat het mij geen al te stoute veronderstelling lijkt, dat zij — gelet ook op zijn vele pennevruchten over het corporatisme — door hemzelf geformuleerd zijn.
Indien ik mij bij een kritische beschouwing van de stellingen van het DCN tegen de KVP baseer op de samenvatting, zoals door dr. Couwenberg zelf aangegeven, ben ik in ieder geval voor één fout behoed, nl. dat ik een onjuiste samenvatting als uitgangspunt voor mijn betoog zou hebben genomen.

Anderzijds ontneemt het mij echter de hoop, dat mijn ernstige bezwaren tegen de desbetreffende stellingname van dr. Couwenberg zouden kunnen berusten op een misvatting van zijn ideeën. Want zijn ideeën ten deze zijn duidelijk, maar helaas — naar mijn oordeel — ook duidelijk fout.

Theorie en praktijk

"Helaas" om twee redenen. Dr. Couwenberg is, wat ik met een "epitheton ornans" zou willen noemen, een katheder-politicus, die alleen al gelet op zijn vele pennevruchten, vanaf de katheder velen zou kunnen begeleiden in het politiek-theoretisch denken. Terecht merkt hij in zijn artikel op, dat er in alle partijen, ook in de KVP, al jarenlang sprake is van ernstige verwaarlozing van het politiek-theoretisch denken. Welnu, behoudens ter streling van het eigen minderwaardigheidsgevoel, is het nimmer aangenaam als men bij een leermeester die men hoog acht, ernstige gedachtenfouten meent te bespeuren. Maar vervolgens: dr. Couwenberg is bepaald niet alleen een theoreticus, doch hij wijdt zich ook aan de praktische politiek. Daarom vind ik het des te onbegrijpelijker, dat de schrijver de deductieve methode heeft gevolgd voor zijn conclusie, zonder de inductie haar corrigerende invloed te laten gelden. Ik zal mij nader verklaren. Ik doe dit geheel voor eigen verantwoordelijkheid en zonder ruggespraak met enige partij-instantie, aangemoedigd door het slot van het artikel van dr. Couwenberg, waarin hij zegt gaarne bereid te zijn een goed gefundeerde kritiek op de opvattingen van het DCN in de verdere meningsvorming te verwerken. Ik doe dit tevens in de hoop dat de ten deze meer competente schrijvers dan ik aanleiding zullen vinden de kritiek op de opvattingen van het DCN

nog beter te funderen, hetgeen ongetwijfeld mogelijk moet zijn. Intussen: pour discuter il faut d'être d'accord.
En dit mag met voldoening vastgesteld: het heeft zin om met dr. Couwenberg c.s. met uitzicht op een concreet resultaat van gedachten te wisselen.
In "Naar nieuwe politieke verhoudingen" lezen wij o.a.:

„Terwille van de politieke duidelijkheid wordt de laatste tijd van liberale en socialistische zijde opnieuw gepleit voor een eenzijdige politieke keuze voor bepaalde groepsbelangen. Gezien de sterke sociale interdependentie, gezien ook de reeds genoemde vervaging der oude maatschappelijke tegenstellingen, wijzen wij een dergelijke politieke structuur als anachronistisch van de hand. Gestreefd moet worden naar een zo evenwichtig en rechtvaardig mogelijke belangenbehartiging, zoals beoogd door het volkspartijtype".

Dr. Couwenberg tekent daarbij in zijn artikel aan:

"Het karakter van volkspartij, dat de KVP in sociaal opzicht kenmerkt, wordt door ons dus juist principieel gewaardeerd. Ja, wij gaan nog verder en willen het sociale volkspartijtype uitbouwen tot een volledige volkspartij, die mensen van verschillende maatschappelijke lagen èn van verschillende geestelijke richtingen in zich verenigt. Dit streven sluit geheel aan bij moderne opvattingen van staat en staatstaak".

Daarmede ben ik het geheel eens. Ik zie dan ook geen enkel bezwaar om in die geest aan de partijvernieuwing vanuit de KVP zelf te werken, zolang er geen duidelijke alternatieven zijn voor haar ontploffing of — wat ik zie als een voortijdig — haar de rug toekeren. Behoudens indien dr. Couwenberg gelijk zou hebben met zijn bezwaren tegen wat hij noemt het politiek corporatisme van de KVP, dat vaak, aldus de schrijver, ten onrechte geïdentificeerd wordt met het volkspartijtype.
Teneinde in dit opzicht niet opnieuw misverstand te doen ontstaan citeer ik dr. Couwenberg nog eens letterlijk om zijn bedoelingen te verduidelijken:

"Wij bedoelen hiermee samenklontering van politieke partijen en maatschappelijke organisaties tot één onontwarbaar organisatorisch kluwen. Men vindt dit het sterkst belichaamd in de KVP. "De politieke samenwerking van belangengroepen in één partij" — wij citeren nu weer letterlijk de DCN-publicatie (bladz. 24-25) — "is van KVP-zijde steeds voorgesteld als de toepassing van het christelijk-politieke beginsel der solidariteit. In feite is zij de nawerking van het uit de middeleeuwen daterende beginsel van het politieke corporatisme, dat in landen als Spanje en Portugal nog steeds geldt als grondslag van het staatsbestel'.

Spanje, Portugal en de KVP

Als ik mij niet vergis — ik beschik hier niet over voldoende documentatie — heeft dr. Couwenberg al meer dan twintig jaar geleden over de corpora-

tieve staat geschreven. Hij is in ieder geval een deskundige bij uitnemendheid op het terrein van het corporatisme. Des te meer betreur ik het dat hij, wat hij noemt het "politieke corporatisme" van de KVP — even ervan uitgaande, dat hij met die betiteling hic et nunc gelijk heeft, quod non — terugvoert tot dezelfde grondslagen als dat van Spanje en Portugal.
Si duo faciunt idem non est idem. Zeker in politicis geldt: Als twee hetzelfde zeggen of doen dan behoeft dat in wezen geenszins hetzelfde te zijn. Het DCN roept hiermede een schrikbeeld tegenover de KVP op, dat in dit opzicht zeker niet verdiend is. Ik moge er in dit stadium mee volstaan dat ik het erg jammer vind, dat Spanje en Portugal hierbij in het geding zijn gebracht; ook de duidelijkheid wordt er bepaald niet mee gediend.

Corporatieve KVP-praktijken

Ik dacht n.l. dat de bezwaren tegen de in Spanje en Portugal geldende stelsels moeten culmineren in de belemmeringen welke aan godsdienstvrijheid, de vrije meningsuiting en aan de vrije vakverenigingen in de weg worden gelegd. Is er iemand die een "corporatieve" KVP hiervan nog zou willen verdenken?
Maar waarom dan dergelijke reminiscenties om bezwaren tegen de KVP-praktijk te accentueren?
Nadat dr. Couwenberg heeft vastgesteld, dat in landen als Spanje en Portugal het politieke corporatisme nog steeds geldt als grondslag van het staatsbestel, vervolgt hij letterlijk:

> „De grote bezwaren tegen dit beginsel kunnen het best aan de hand van de KVP-praktijk in het licht worden gesteld:
> Het door de KVP als christelijk beginsel voorgestane politieke corporatisme leidt tot een eindeloos touwtrekken tussen de verschillende belangengroepen en tot een permanente politieke onduidelijkheid. Het verdoezelt reëele politieke tegenstellingen en werkt bovendien in de hand dat de selectie niet primair bepaald wordt naar politieke, maar naar corporatieve kriteria."

Hiermee verlaten wij dus het terrein van de theoretische beschouwingen, althans zo dacht ik. Maar het theoretische bloed kruipt ook hier waar het niet gaan kan. Het is immers weer het *beweerde* "uit christelijke beginselen voorgestane politieke corporatisme" dat in concreto leidt tot een eindeloos touwtrekken. Dat "touwtrekken" is (hoewel ik mij in deze een minder geladen terminologie kan voorstellen) in confesso; doch is dat specifiek voor de KVP? Of anderzijds, zou zich dat niet hebben voorgedaan als men zich in KVP-kring nimmer voor enigerlei corporatieve gedachte (bij mijn weten nimmer voor de Spaanse of Portugese praktijken) zou hebben uitgesproken?
Dr. Couwenberg vervolgt:

> „b. Het politieke corporatisme, zoals belichaamd in de KVP-structuur, impliceert een bedenkelijke vermeniging van verschillende verantwoorde-

lijkheden. Groeps- en algemeen belang lopen onontwarbaar door elkaar."

Zonder nadere uiteenzetting van wat onder groeps- en algemeen belang moet worden verstaan, kan bezwaarlijk met vrucht over deze stelling gediscussieerd worden. Vooralsnog ben ik van mening, dat er geen werkelijke tegenstelling tussen groeps- en algemeen belang bestaat. Dat heeft met name de Nederlandse vakbeweging in het algemeen heel goed ingezien als wij op de grote lijnen van haar beleid letten. Als derde facet van de gewraakte KVP-praktijk wordt deze vervolgens aangegeven:

c. Het politieke corporatisme werkt ook de vervreemding tussen de kiezers en gekozenen in de hand, waartegen de nieuwe partij D'66 terecht rebelleert. De contacten met de maatschappelijke organisaties hebben de rechtstreekse contacten met de kiezers sterk op de achtergrond gedrongen."

De aandachtige lezer zal hebben bemerkt, dat het DCN bij dit punt aangekomen de KVP en het politieke corporatisme volkomen als een synoniem beschouwt; wij zijn immers nog steeds bezig met de bezwaren tegen de KVP en onder dit punt spreekt het DCN slechts over een van de bezwaren van het politieke corporatisme.
De constatering van het feit op zichzelf, dat er een vervreemding tussen kiezers en gekozenen bestaat is het intrappen van een open deur. Nieuw is, dat dit exclusief aan de KVP wordt verweten. Bepaald vreemd is het m.i. ook, dat hierbij het getuigenis van D'66 nodig is alsof zij er als enige iets aan zou doen. Indien daarbij overigens enigerlei indicatie beschikbaar is omtrent de mate van het succes, dan ligt die bepaald niet in het ledental, dat, als ik het wel heb gemiddelde nog geen vijf per Nederlandse gemeente telt. Het wil mij voorkomen, dat het DCN en dr. Couwenberg hun stellingen ten deze wat nader zullen moeten adstrueren. Ongetwijfeld bieden allerlei artikelen nadere aanknopingspunten [3]) doch ontleding daarvan past in een wetenschappelijke verhandeling en niet in een artikel, dat tot enkele praktische conclusies wil komen.

Conclusie

De DCN studie komt in dit verband tot de volgende conclusie:

"De politieke duidelijkheid, die thans van allerlei zijden zo sterk wordt verlangd, wordt ten zeerste gediend door het loslaten van het politieke corporatisme als beginsel van partijstructuur."

Wanneer dit inderdaad de kern van de moeilijkheden tegen de KVP zou zijn dan vraag ik mij af waartegen het DCN vecht, voor wat dit onderdeel betreft.
Laat de huidige KVP zich inderdaad leiden door beginselen van een corpora-

---

[3]) O.a. "Parlementaire en corporatieve democratie in Nederland", door dr. S. W. Couwenberg, in de bundel *Problemen der democratie*, 1965.

tief politicisme? De jongste "beginselverklaring" in het verkiezingsprogram van de KVP luidt aldus:

De KVP wil een sociaal-economische democratie, waarin:
zoveel mogelijk mensen hun eigen bijdrage leveren aan de welvaartsgroei,
allen die deelnemen aan het economisch leven, invloed uitoefenen op de gang van zaken,
ieder profijt trekt van de stijgende welvaart.

Het huidige politieke corporatisme van de KVP zou dus eventueel ontleend moeten worden aan de tweede operatieve paragraaf van deze beginselverklaring. Maar wat wil dr. Couwenberg c.s. daar dan tegenover stellen? "Naar nieuwe politieke verhoudingen", dat overigens meer positieve belangstelling verdient dan in dit kader mogelijk is, geeft daarvoor niet voldoende concreet houvast, ook niet hetgeen op blz. 148 e.v. onder politieke en bestuurlijke structuur wordt gezegd, met name over de uitbreiding van de incompatibiliteiten. Indien men zijn bezwaren tegen de huidige KVP-praktijk consequent wil volhouden komt men m.i. tot een volledige (absurde) scheiding van staat en maatschappij, hetgeen het DCN bepaald niet wil, getuige o.a. blz. 149 onder 6. Daarbij komt, dat eigenlijk steeds de indruk wordt gewekt dat maatschappelijke organisaties institutioneel het beleid en de kandidaten in de KVP bepalen. Niets is minder waar dan dat. Het Katholiek Onderwijzersverbond o.a., zal dat m.i. kunnen bevestigen. Maatschappelijke groeperingen, wier invloed op het staatsbestel niet harmonieus in evenwicht zijn met die van andere groeperingen, kunnen juist daardoor een bedreiging vormen voor het algemeen belang [4]), wat daaronder dan ook al moge worden verstaan. In dat opzicht doet de KVP m.i. eerder nog te weinig aan integratie dan teveel. "De integratie onderstelt niet slechts een beëindiging der conflicten maar ook het ontwikkelen van een solidariteit in verschillende vorm" [5]). *De incompatibiliteiten welke het DCN zich, kennelijk overeenkomstig de zienswijze van D'66 voorstelt, zullen m.i. een ernstige bedreiging kunnen vormen, juist voor de kleine zelfstandigen, de werknemers en de middelbare en lagere ambtenaren.* Bij de huidige praktijken van de KVP kan de invloed van de pressiegroepen en haar vertegenwoordigers vrij nauwkeurig worden gemeten. In de voorgestelde praktijken van het DCN en van D'66 zal dit niet het geval zijn, met als niet moeilijk te voorspellen resultaat, dat ook hier de gulden het van het dubbeltje zal winnen. Of brengen de voorgestelde praktijken plotseling zulk een ideaalstaat, dat geen pressie meer zal worden uitgeoefend op de leden van de vertegenwoordigende lichamen en hun kandidaatstelling? Dan zullen bv. de ondernemers (m.i. overigens ook al ten nadele van het algemeen belang) zich heel sterk moeten verloochenen [6]).

---

[4]) De pas beëindigde wekenlange schoolstaking in New York is daar een voorbeeld van.

[5]) *Politiek en Wetenschap,* Maurice Duverger, Uitg. J. N. de Bussy, Amsterdam.

[6]) Vgl. *Politiek en ondernemer* 1967, Uitg. Contactgroep van Werkgevers in de Metaalindustrie.

In dat verband doet dr. Couwenberg m.i. ook aan wishful thinking, waar hij schrijft: „Deze onafhankelijke opstelling is uiteindelijk ook in het belang van de maatschappelijke organisaties, die zich hierdoor vrijer (en daardoor vrijblijvend en onverantwoordelijk? B.) kunnen bewegen. In *de* kringen (cursief van mij B.) van het NKV heeft men dit reeds begrepen". Mij is alleen bekend, dat de voorzitter van het NKV zich principieel niet voor een politieke functie beschikbaar stelt. Dit vindt ik even bewonderenswaardig als juist in concreto.
Maar dat wil toch niet zeggen dat zijn medebestuurders, die o.a. een functie in de SER vervullen, een dergelijke consequentie moeten trekken. De praktijk is dan ook pluriform (d.w.z. met betrekking tot verschillende politieke partijen) anders en m.i. terecht anders.
Het voert mij thans te ver om in dit verband op de praktijken in de Verenigde Staten te wijzen, (dit is overigens zinvoller dan te verwijzen naar de Spaanse en Portugese) waar ik zojuist de Amerikaanse presidentsverkiezingen van nabij mocht meemaken. De invloed van de Amerikaanse vakbeweging op de politiek (AFL/CIO) is overigens zeker de moeite van een nadere studie waard. Nu ik het toch over Amerika, de zetel van de Verenigde Naties heb: de vrijblijvendheid t.o.v. maatschappelijke organisaties, welke zowel het DCN als D'66 bepleiten, zet de deur wagenwijd open voor een vrijblijvend individualisme, dat in de Westelijke landen thans hoogtij viert, waardoor zij zo traag vooruitgang boeken in de Verenigde Naties tegenover de verschillende gesloten blokken die in de wereldorganisatie optreden.

Samenvatting

1. De KVP is uiteraard niet feilloos, heeft inderdaad notoire gebreken, waarvan de oplossing voor wat het hier aan de orde zijnde discussiepunt betreft, niet in de door het DCN (overigens te weinig concreet) aangegeven richting kan worden gevonden. *Zij is hoogst gevaarlijk voor de economisch zwakkeren.*
2. Het ware te wensen, dat het DCN in concreto aangeeft waar het KVP-beleid heeft gefaald, tengevolge van de invloed van de maatschappelijke groeperingen.
   Daarbij ware het wenselijk, dat niet alleen sommige landen als afschrikwekkend voorbeeld worden genoemd, doch ook landen die aan Nederland voor wat het politieke bestel betreft als voorbeeld kunnen worden gesteld.

New York, 16 november 1968.

Een internationaal beleid voor de Nederlandse cultuur

door drs. F. P. J. M. Sweens

In zijn autobiografie „Het spel en de knikkers" plaatst mr. Beyen een aantal kanttekeningen rondom het proces van de Europese eenwording. Een systematische analyse heeft hij zeker niet nagestreefd. Zo verloopt het leven van een man ook niet. Bovendien is het nog een vraag of men met behulp van een wetenschappelijke rechtlijnigheid veel meer greep zou kunnen krijgen op een politiek verschijnsel waarbij de eigenmachtigheid van personen zo'n grote rol speelt.
Ter verklaring van het feit dat de Britten niet aanstonds aan de Europese Gemeenschappen hebben willen meedoen, zegt Beyen o.a. dat „zij nog altijd hun „familie"-verwantschap voelden met de Amerikanen." Tegenover de Britse insulaire houding plaatst hij vervolgens Frankrijk en merkt daarbij op: „De Franse „insulariteit" is cultureel, omvat *niet* de Frans-sprekende Belgen en Zwitsers en zeker, tot voor kort, niet de Frans-sprekende Canadezen."
Een meesterstukje van verholen formulering is deze zin. Immers, nu Quebec wel tot de Frans-culturele interessesfeer is gaan behoren, zou dit a fortiori kunnen gelden voor Frans-sprekend Zwitserland en voor Wallonië. Met de verontwaardiging die, volgens een Vlaamse zegsman, momenteel in Namur bestaat omdat De Gaulle zich daar nog niet vertoond heeft, zou het dan snel gedaan zijn. Welke gevolgen een dergelijk doorbreken van de Franse culturele „insulariteit" voor de Vlaams-Waalse verwantschap hebben zou, blijve in het midden. Die verwantschap is wankel; zij is noch in eigenlijke, noch in oneigenlijke zin een „familie"-verwantschap, zoals Beyen die tussen Britten en Amerikanen aanwezig vond. De Belgische natie is ontstaan uit een politieke abstractie. Voor vele buitenstaanders én Belgen is het altijd een vraag geweest of zij sociologisch zou willen beklijven. Die vraag is nog steeds actueel, hoewel zij uit de tijd is.

De taal als teken van culturele eenheid is een belangrijk bindmiddel voor het politieke samengaan. Worden de verhoudingen echter al te ongelijk, dan blijkt deze cultuur-verwantschap voor de familie toch niet doorslaggevend. Nu de Commonwealth als erfdeel van het Britse Empire aan betekenis sterk heeft ingeboet, terwijl de Verenigde Staten inmiddels voortdurend aan kracht gewonnen hebben, ligt de Britse claim voor het lid-

maatschap van de EEG duidelijker dan ooit op tafel.
Het ontbreken van „familie"-verwantschap behoeft op zichzelf dus geen reden te zijn om een politieke samenwerking uit te sluiten.
Wanneer echter zowel de demografische als de economische machtsverhoudingen scheef liggen, terwijl tevens de (taal-)culturele eenheid ontbreekt, dan staat enerzijds de nationale staat onder druk en zal anderzijds de internationale samenwerking stagneren.
Legt men de nadruk op het enerzijds, dan is België de focus en komt men in de verleiding de oude Groot-Nederlandse oplossing aan te bevelen met de moderne variant dat de metropolis Brussel de autonome status van Europese hoofdstad wordt toegekend. Die oplossing zou dan weer de bekende, historisch geconditioneerde verontwaardiging oproepen. Maar, zoals gezegd, deze probleemstelling is uit de tijd; de verontwaardiging over de oplossing is dus voorbarig.
Legt men de nadruk op de Europese internationale samenwerking en gaat men uit van een zich ook politiek integrerend Europa, dan is het Nederlands cultuurgebied de focus en hoopt men dat de nationaal-politieke moeilijkheden vanzelf verdampen. Het gaat dan om de culturele eigenheid van ± 20 miljoen Nederlands-sprekenden en om het behoud van het Vlaams-Nederlands cultureel erfdeel, als onderdeel van de Europese culturele traditie.
Het na te streven doel is dus een Europese politieke, sociaal-ecoomische macht, met behoud van een functionele verscheidenheid der samenstellende delen. Voor die functionele verscheidenheid is in ieder geval de culturele identiteit en zeker niet de politieke nationaliteit een maatstaf.
Mijn stelling nu is, dat wanneer men voor de zo omvangrijke Nederlands sprekende groep die culturele identiteit niet nadrukkelijk weet te sauveren, de Europese samenwerking zal stagneren.

Engelands toetreding, waarachter Nederlanders hun onmacht momenteel verbergen, vormt voor dit probleem geen oplossing. Is het eenmaal zo ver en maakt de Europese politieke eenwording werkelijk voortgang, dan moet men verwachten dat ook Nederland in een strijd om het behoud van de Nederlandse cultuur betrokken gaat worden.
De nationaal-politieke grenzen zullen er dan niet meer zijn om zich met de handen in de schoot, zonder een nationaal, laat staan een internationaal cultuurbeleid, achter te verschuilen.
De strijd zal ook anders verlopen dan binnen nationale grenzen mogelijk is. Een goed deel van de brandstof zoals die momenteel in de Belgische cultuur-strijd verbruikt wordt, zal dan aan de nationaal-politieke zeggenschap onttrokken zijn. De verspilling aan energie die de frustratie meebrengt, zal evenwel blijven. Gevoelens van minderwaardigheid over de eigen taal en cultuur zullen een maximale ontplooiing belemmeren.
Dit te voorkomen vraagt om een actief internationaal beleid voor de Nederlandse cultuur.

Nogmaals, geen nationale cultuurpolitiek die er bij voorbeeld toe zou moeten dienen de economische invloed van (Groot-)Nederland te ondersteunen. In mijn visie zou het accent eerder vallen op de feitelijk bestaande economische machtspositie van de Rijn-Schelde-delta, als een gelukkige factor ter ondersteuning van de Vlaams-Nederlandse culturele identiteit, los van aan nationale grenzen gebonden doeleinden.
De realisering van een dergelijk internationaal cultuurbeleid zou vragen om:

1. een efficiënte aanpak, zowel aan Nederlandse als aan (Nederlands-) Belgische zijde;
2. voldoende middelen;
3. een goed coördinatiemodel voor het Nederlandse en het (Nederlands-) Belgische beleid.

ad 1. Kijkt men alleen naar Nederland, en het is al moeilijk genoeg daar enig inzicht te verwerven, dan struikelt men over de departementale drempels. Drie ministers, Luns, Veringa en Klompé, houden zich hier met internationaal cultuurbeleid bezig. In de NRC is op de onmogelijkheid van enig beleid onder deze omstandigheden reeds verschillende malen gewezen. Inderdaad is de departementale opsplitsing in Nederland niet alleen hoogst ongebruikelijk, maar ook volslagen onwerkbaar. Buitenlandse culturele verdragen komen niet tot uitvoering. Het streven om het maatschappelijk werk in die culturele verdragen op te nemen, vormt daarvoor geen therapie.
ad 2. Over de beschikbare middelen, wederom beperkt tot Nederland, valt weinig te zeggen, hoofdzakelijk omdat er zo weinig middelen zijn. Als men de fondsen waarover de drie ministeries voor culturele activiteiten in het buitenland kunnen beschikken, bij elkaar optelt, komt men — ruw geschat — op 2 miljoen gulden per jaar. De Westduitse Bondsrepubliek trekt jaarlijks 800 miljoen mark uit voor hetzelfde doel. De British Council beschikt over een jaarlijks budget van 40 à 50 miljoen pond, terwijl de halve begroting van de Quai d'Orsay voor cultureel werk is bestemd. Aldus het cijfermateriaal dat in het praeadvies van mr. Wijsenbeek voor de culturele dag van de VVD, augustus jongstleden, was opgenomen. Verder commentaar is overbodig.
ad 3. Voor de coördinatie van het Nederlands en het (Nederlands-) Belgische cultuurbeleid wil ik aansluiten bij het model van de British Council. De Council functioneert als een min of meer onafhankelijk cultureel moeder-instituut met dochterinstituten in daarvoor in aanmerking komende landen. In navolging van Wijsenbeek en anderen is het ook mijn opvatting dat de overheid er goed aan doet bij culturele presentie in het buitenland op de achtergrond te blijven. Door haar georganiseerde manifestaties worden namelijk al gauw als propaganda ervaren. Maar ik zou nog een stap verder willen gaan dan andere voorstanders van dit Britse model. Juist omdat het Nederlands cultuurgebied niet samenvalt

met de Nederlandse natie, meen ik dat men zou moeten streven naar een Vlaams-Nederlandse Raad.
De „onafhankelijkheid" van de presentie der Nederlandse cultuur zou er door toenemen. Het initiatief zou meteen geplaatst zijn in een Europees perspectief, waarbinnen het behoud en de versterking van de Nederlandse cultuur voor Nederlands-sprekenden en andere Europeanen van wederzijds belang is.

Democratie, revolutie, studenten

door prof. dr. H. W. J. Bosman

Inleiding

Geboeid door de studentenbeweging heb ik tijdens de Pinksterdagen 1968 mijn gedachten daarover trachten te ordenen. Mijn stuk „Rapport-Maris, revolutie, onbehagen (POLITIEK, juli/aug. 1968) was daarvan het resultaat. Dat drs. J. Chr. Brands daarop zo uitvoerig ingaat, (POLITIEK, okt. 1969 „Bosman revisted") doet mij uiteraard genoegen (en ik hoop, dat het niet te paternalistisch klinkt!). Als hij echter zegt, dat ik aan bepaalde vragen niet toe kom en daarbij verwijst naar mijn specialisme (geld- krediet- en bankwezen), dan kan ik alleen maar antwoorden, dat ik graag erken, dat andere specialismen bijv. dat van Brands, meer geschikt zijn om toegang tot de problematiek der huidige studenten te geven. Als mijn opponent dan onmiddellijk daarop, onder verwijzing naar een betoog van dr. Gras mij erop wijst, dat ook ik „maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef" moet bevorderen, dan kan het antwoord alleen maar luiden, dat ik juist vanuit dit besef gemeend heb mij met deze vraagstukken in te moeten laten, ook al leidt mijn vak er niet direct toe. Ik volg nu verder de indeling van Brands.

Desinteresse betekenisloos?

Het niet stemmen voor de grondraden wordt door Brands welwillend geïnterpreteerd als een vorm van protest en desinteresse wordt in de eerste plaats aan de maatschappelijke structuur verweten. Ja, zo blijven de persoon van de student en eventuele kwalijke karaktertrekken daarin uiteraard buiten schot en wordt elke negatieve houding geïdealiseerd. Maar het mensbeeld dat zo ontstaat is mij te weinig reëel. Zowel binnen als buiten de academische wereld is er gewoon een grote groep, die niets liever wil dan in de oude banen blijven doorlopen en onder de studenten zijn er velen, die een academische titel wensen vanwege de goede vooruitzichten. Dat men aan deze houding veel zal kunnen wijzigen door een andere maatschappijvorm, blijft voor mij te bewijzen.
Bovendien ben ik tegen de interpretatie van Brands, omdat het juist de minder linkse studenten waren, die niet stemden. Zij waren in ieder geval niet SVB-minded, maar namen niet de moeite voor een andere mening uit

te komen. Voorzover zij van mening waren, dat de alternatieven evenmin aantrekkelijk waren, verwijt ik hun dat zij dan niet uitgezocht hebben wat het „minst slechte" was.

Inspraak en prietpraat

Bij dit onderwerp schijnen wij langs elkaar heen te praten. Ik heb deze groep bij wijze van hypothese afgezonderd van de anderen, maar Brands wil ook hierbij het revolutionaire sentiment betrekken. Inderdaad wordt de kwaliteit van de adviezen der studenten inzake studie-aangelegenheden door hoogleraren en stafleden beoordeeld. Kunnen die dat niet? En wie zou het dan wel moeten doen? In ieder geval heb ik bij dit deel van mijn betoog alleen maar over verbetering *binnen het bestaande kader* gesproken, omdat ik dit als een belangrijke zaak zie en meen, dat in dit opzicht nog aanmerkelijke verbeteringen mogelijk zijn. Als Brands mijn betoog dan samenvat met de zin: „Als studenten in de studieraad iets opwerpen wat we eigenlijk zelf ook zouden willen, nou dan worden we het wel eens", dan gun ik hem die spot wel, maar dan kan hij ieder overleg, waarin suggesties worden gedaan, besproken en in al dan niet gewijzigde vorm worden aanvaard, op deze wijze ridiculiseren.

Deskundigen en studenten

Brands zet een groot vraagteken bij mijn stelling, dat ik onze huidige doctoraal-examens als een criterium zie, bij gebreke waarvan men nog niet kan meebeslissen (in tegenstelling tot meespreken over) ten aanzien van onderwijs en onderzoek. Hij brengt naar voren, dat het verband tussen wetenschappelijke prestatie en doctoraal-examen niet altijd even duidelijk is. Veel van wat mijn opponent naar voren brengt, ontken ik niet en ik zeg ook niet dat dat doctoraal-examen het enige criterium is. Maar wij moeten proberen dat examen tot een steeds beter criterium te maken. Alle tegenwerpingen van Brands ten spijt, heeft hij mij niet van het tegendeel overtuigd, namelijk dat men eenvoudig alle betrokkenen bij elkaar moet zetten en dan (in het openbaar!) alle bemoeiingen moet verrichten, zoals de door mij bestreden stelling van Dick de Graaf in het paarse Tilburgse boekje wil.
Ik wil dus niet beweren, dat b.v. studenten geen inspraak moeten hebben bij benoemingen. Integendeel ik kan mij goed voorstellen, dat als iemand van de wetenschappelijke staf met een docerende taak moet worden belast, aan de studenten wordt gevraagd wie naar hun oordeel hiervoor het best geschikt is, want dat kunnen zij natuurlijk beoordelen aan de hand van door de medewerkers gegeven colleges. Maar proefschriften van sollicitanten voor een hoogleraarschap beoordelen, kunnen studenten, die daar nog lang niet aan toe zijn, in het algemeen niet. Waar elementen voor de beoordeling door hen naar voren kunnen worden gebracht, is

er voor invloed van studenten op adviserend niveau alle aanleiding. Waar het criterium voor de deskundigheid, in casu het examen, verbeterd kan worden, zal dit zoals gezegd, zeker moeten gebeuren. Maar benoeming door alle betrokkenen (met aan de studentenzijde vertegenwoordigers die voortdurend wisselen) is een leus die democratisch aandoet, maar die aan de eisen van vakkennis en deskundigheid onvoldoende recht doet. Ik neem nu met opzet de benoemingsprocedure, omdat hier de zaak voor mijn gevoel het duidelijkste ligt. Waar dat doctoraal examen van minder betekenis een criterium wordt, ben ik er natuurlijk voor om studenten zo mogelijk ook bij beslissingen te betrekken. In hoeverre dat mogelijk is, kan alleen voor groepen van gelijksoortige kwesties bezien worden.
Brands haalt hier nog de kwestie van de grote afvalpercentages bij en zoals overal ligt naar zijn wijze van zien de schuld veel meer bij de „autoritaire onderwijssituatie" dan bij de studenten, deze „bij aankomst toch op enigerlei wijze in een studie geïnteresseerde mensen". Dat dit laatste zo algemeen als hij het stelt het geval is, weiger ik te geloven. Ik kan mijn stelling net zo min bewijzen als mijn opponent de zijne. Maar ervaring gedurende een groot aantal jaren als docent van het eerste jaar hebben mij over de interesse bij aankomst niet al te optimistisch gemaakt. Natuurlijk zegt Brands dan weer: het is uw examencriterium, dat u aanlegt voor uw stelling, en dan zeg ik: ja zeker, maar hebt u een beter? Dat neemt allemaal niet weg, dat ook ik er voor ben om de samenhang tussen vak en samenleving beter te doen uitkomen, om de student meer in te schakelen, maar ik verwacht daarvan ten hoogste kleine wijzigingen en geen massale ommekeer. Daarvoor is de student evenals een ander, teveel gebonden aan het „algemeen menselijk patroon" om een beeld van Jan Romein in wat andere zin dan hij zelf, te gebruiken.

De democratische vertegenwoordiging

Ten aanzien van dit punt heb ik thans gelegenheid te zeggen, dat mijn visie in sterke mate is geïnspireerd door ervaring in de SER, waar dit systeem redelijk werkt. Door Brands wordt met een citaat van D. de Graaf vooral beklemtoond dat er zo'n afstand is tussen vertegenwoordigers en vertegenwoordigden. Dit wordt door mij niet bestreden, al ben ik weer niet zo optimistisch te denken, dat het ooit mogelijk zal zijn dat de vertegenwoordigden het allemaal begrijpen en er belangstelling voor zullen opbrengen. Maar waar het mij om gaat, is dat studentenvertegenwoordigers een juiste verhouding weten te vinden tussen hun optreden in naam van anderen en hun optreden als leden van het gezelschap, die ook zelf beslissingen durven nemen. Als in de SER een amendement op een ontwerp-advies wordt ingediend, dan moet ieder in de betreffende vergadering zich daar een mening over vormen en kunnen werknemersleden en werkgeversleden niet zeggen: wij zullen onze achterban

nog moeten raadplegen en zeker mogen zij niet zeggen: wij zullen aan onze achterban vragen wat wij moeten doen, want dan zal de voorzitter zeggen: u moet stemmen zonder last of ruggespraak. Maar wat zij wel doen, dat is voortdurend over allerlei vraagstukken „voeling" houden met de groep voor wie zij in de SER zitten, zodat zij globaal weten, wat er in die groep leeft. De hoogleraren, die in secties van de Academische Raad zijn benoemd, zijn evenmin vertegenwoordigers in de strikte zin, al houden ook zij voeling met hun faculteit. Ik wilde niet meer zeggen dan dat ik een dergelijke „globale" vertegenwoordiging door studenten aantrekkelijker zou vinden dan „dat zij ter verantwoording kunnen worden geroepen door hun organisatie". Dat laatste zou op een instituut van spreekbuizen kunnen leiden en dat lijkt mij de dood in de pot voor een levendige discussie.

De revolutionaire studenten

Ik wil wel duidelijk zeggen dat ik bij mijn mening blijf, dat bepaalde minimum-spelregels voor het behoud van de vrijheid van meningsuiting nodig zijn. Een verwijzing naar Tsjechoslowakije en Vietnam zegt mij niets. Natuurlijk is wat in Vietnam gebeurt veel erger dan de bezetting van collegezalen hier in Nederland, maar wij discussiëren over het laatste en het blijft mijn mening, dat een aantal studenten door hun acties onvoldoende de spelregels eerbiedigt. Overigens mag ik daar alleen een beroep op doen als ik zorg voor andere wegen, waarlangs kritiek mogelijk is en serieus wordt genomen. Zorg ik dan ook voor veranderingen? vraagt Brands mij. Het antwoord is, dat de uitkomst van het beraad onzeker is. Maar hij kan toch onmogelijk verwachten dat elke eis van een toch altijd kleine groep wordt ingewilligd, alleen omdat hij gesteld is?
Brands kan het niet anders zien, dan dat ook wat ik wil, geen toevallige zaak is, maar toch samenhangt met het industrieel-militaire complex. Ik ben mij daar niet van bewust, maar men mag analyseren zoveel als men wil. Maar de anderen zullen mijn gepredisponeerd zijn moeten bewijzen, ik niet het omgekeerde. Intussen heeft de „analyse" van Boekraad c.s. geen serieuze indruk op mij gemaakt. Beweringen en analyse zijn werkelijk niet hetzelfde.

Slotsom

Als ik het hele betoog van Brands overzie, dan blijkt een nogal fundamenteel verschil: hij ziet de student als een a priori bekwame en geïnteresseerde figuur, die de maatschappij wil verbeteren en daarin o.a. gehinderd wordt door archaïsche structuren. Wat er is in de huidige universiteit is in hoofdzaak fout en hetzelfde geldt voor de maatschappij. Studenten zijn in hun oordeel vrij, maar hoogleraren en curatoren zijn gebonden door de bestaande maatschappelijke structuur. De studenten krijgen wel de „benefit of the doubt", maar de anderen niet.
Ik zie een minderheid (ik zou wel eens willen weten hoe groot die is)

de bestaande structuur aanvallen en ik ga hun argumenten na, die mij soms wel aanspreken en soms niet. Ook ten aanzien van de maatschappij waarin wij leven, weiger ik te geloven dat alles fout is, maar zie ik beslist wel aanleiding tot ernstige kritiek: als economist bijv. vind ik de nadruk van de Kritische Universiteit op de door reclamekrachten aangewakkerde consumptie bijzonder belangrijk. Maar ik vind het noch in de universiteit, noch in de maatschappij zinvol om eerst alles omver te gooien en opnieuw te beginnen. Is een examenmethode bijv. niet goed, dan graag praten over een nieuwe, maar m.i. is noch de oude helemaal verkeerd, noch de nieuwe helemaal goed. En dat in een eventueel geheel nieuw bestel de studenten die niets uitvoeren, wel hard zullen werken, of degenen wier intelligentie tekort schiet, het dan wel bolwerken, daar geloof ik niet in.

Bosman revisted (2)

door drs. J. Chr. Brands

Graag maak ik bij de repliek van prof. Bosman enkele aantekeningen. Allereerst: prof. Bosman zegt „geboeid door de studentenbeweging" tot zijn artikel „Rapport-Maris, revolutie, onbehagen" te zijn gekomen. Dat is aardig, maar de vraag is of dat geboeid zijn een juiste weergave is van zijn feitelijke betrokkenheid. Als hoogleraar zal Bosman in hoge mate de structuur van de toekomstige universiteit en daarmee indirect ook de structuur van de toekomstige samenleving mede bepalen. Al datgene wat hij (bijv. in POLITIEK) daarover schrijft, al hetgene wat hij in debatten aan zijn eigen hogeschool daarover zegt (of niet zegt) is van invloed op de ontwikkelingen in de toekomst. Zijn positie is een andere dan die van geboeid beschouwer.

Vervolgens: Ik verwees in „Bosman revisted" naar het specialisme van prof. Bosman omdat hij, mijns inziens nogal eens ten onrechte, m.b.t. vele ten aanzien van de universiteit te nemen beslissingen aan de specialistische deskundigheid van hoogleraar en stafleden vrij veel waarde toekent (dat blijkt ook uit de *Inleiding* van „Democratie, revolutie, studenten"). Te denken dat mijn eigen specialisme (sociologie) meer geschikt zou zijn om verstandige dingen te zeggen over „de problematiek der huidige studenten" is evenwel maar betrekkelijk juist. Vanuit een specifiek sociologische deskundigheid zou ik, zittend aan mijn bureau, waarschijnlijk even ver zijn gekomen als Bosman: „Ik zie een minderheid

(ik zou wel eens willen weten hoe groot die is) de bestaande structuur aanvallen en ik ga hun argumenten na die mij soms wel aanspraken en soms niet." Er bestaat mogelijk m.b.t. dit onderwerp ook een anderssoortige deskundigheid. Ervaringskennis die men bijv. verkrijgt door in de tijd dat men studeert en later als staflid de gang van zaken binnen de faculteit eens te bekijken, door te zien op welke wijze men daar academisch wordt gevormd, op welke wijze onderzoek wordt verricht en hoe onderwijs wordt gegeven. Deskundigheid die men verkrijgt door vervolgens daarover na te denken, door te discussiëren met hoogleraren, stafleden, studenten en andere mensen, door te studeren in de werkgroepen van de Kritische Universiteit en door kennisvermeerdering tijdens acties. Waarbij het gevaar bestaat dat men zijn oordeel over de student wat teveel laat beïnvloeden door de ervaringen met de relatief nog kleine groep actievelingen. Dat geef ik toe.
Het is overigens onjuist te spreken over „de problematiek der huidige studenten." Het betreft hier de problemen van de huidige universiteit. Een slecht functionerende van haar klassieke idee vervreemde universiteit, mede verantwoordelijk voor een gebrekkige, vaak onrechtvaardige samenleving.

Maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef

Dat prof. Bosman zich vanuit het besef dat hij maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef moet bevorderen meende zich met „deze vraagstukken" te moeten inlaten, wil ik graag van hem aannemen. Vanuit een gelijksoortig besef schreef ik mijn reactie op zijn artikel. Een ander punt is dat hij geen antwoord geeft op de door mij gestelde vraag naar wat hij vindt van de door Gras gemaakte omschrijvingen van de taak van universiteit en hogeschool m.b.t. „het bevorderen van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef" (door Bosman afgedaan met „een betoog van dr. Gras). Zoals bekend onderscheidt Gras de volgende aspecten:

a. Het ontwikkelen van sociale vaardigheden (bijv. samenwerking, leiding geven);
b. Het ontwikkelen van maatschappelijk en politiek engagement;
c. Het bevorderen van inzicht in de maatschappelijke gevolgen van wetenschapsbeoefening.

Ook vroeg ik Bosman of hij in het licht van deze operationalisering iets kon zeggen over de geconstateerde desinteresse van veel studenten m.b.t. een aantal problemen die ten nauwste samenhangen met hun eigen levenswijze en maatschappelijke positie, waarvan Bosman in eerste instantie meende „dat daarover verder weinig te zeggen valt". In zijn repliek gaat Bosman op deze vragen niet in. Dat betreur ik.

Bosman en de studenten

Bosman verwijt mij dat ik te zeer geneigd ben bovengenoemde desinteresse toe te schrijven aan de maatschappelijke structuur waarin de studenten leven en daardoor te weinig aandacht heb voor „de persoon van de student en eventuele kwalijke karaktertrekken daarin." Hij vindt het mensbeeld dat zo ontstaat te weinig reëel. Gezien de grote desinteresse zouden die kwalijke karaktertrekken dan echter wel voor moeten komen. Ik blijf er bij dat voornoemde desinteresse voornamelijk is toe te schrijven aan het huidige universitaire systeem (ook de structuur van het middelbaar onderwijs is mede verantwoordelijk). Bovendien vind ik Bosman's beeld van de student weinig reëel. Bepaald vertekenend werkt, wat dat betreft, de slotzin van zijn betoog (juist de slotzin): „En dat in een geheel nieuw bestel de studenten die niets uitvoeren, wel hard zullen werken, of degenen wier intelligentie te kort schiet, het dan wel bolwerken, daar geloof ik niet in." Zo doorgaand kan de hele discussie rondom het universitaire onderwijs worden teruggebracht tot het probleem van „stomme, werkschuwe jongelieden."

Daarvan huiver ik. Het probleem van de universiteit is in eerste instantie *niet* dat de studenten niet werken of te dom zijn. Ik ken trouwens vrijwel geen studenten die niet werken; die tijd is, dacht ik, voorbij. Uiteraard kan men dan „werken" niet beperken tot het volgen van colleges en het afleggen van tentamens. Ook studenten die geen college lopen, slechts studeren in de werkgroepen van Kritische Universiteit, actie voeren tegen de oorlog in Vietnam en een kindercrèche uit de grond stampen, zijn m.i. hardwerkende lieden. We moeten, dacht ik, streven naar een universiteit waarin het voor de betrokkenen gewoon fijn is om te werken. Waarin zij niet het idee hebben dat al datgene wat in de universiteit gedaan wordt betekenisloos is m.b.t. het streven naar een vrijere en gelukkiger samenleving, of zelfs in strijd daarmee. Intelligentie en kennis zal in dat universitaire bestel dan ook anders worden gedefinieerd dan momenteel het geval is. „Interesse zal moeten worden gewaardeerd als een moment van wetenschapsbeoefening, als een vorm van kennis." [1])

Inspraak en prietpraat

In zijn eerste artikel schreef prof. Bosman: „In de studieraden zullen zakelijke voorstellen binnen het bestaande kader, maar die toch van grote betekenis kunnen zijn, meer kans maken dan revolutionaire ideeën en: „Uiteindelijk is de beslissing aan de docenten." Daarop vroeg ik: „wie bepaalt de kwaliteit van genoemde adviezen en vervolgens, kan en mag men de kwaliteit van adviezen slechts afmeten aan hun mate van zakelijkheid binnen het bestaande kader," en vervolgens: „Zegt Bosman iets anders dan: als studenten in de studieraad iets opwerpen wat we eigenlijk zelf ook zouden willen, nou dan worden we het wel eens."

Zijn opmerking dat ik zodoende „*ieder* (cursivering J. B.) overleg, waarin suggesties worden gedaan, besproken en al dan niet in gewijzigde vorm worden aanvaard" kan riduculiseren vind ik onjuist. Het betreft hier duidelijk een bepaald soort overleg, waarin de beslissingsmacht bij de ene partij ligt, de andere partij hoogstens als een soort „brainstormer" (m.b.t. zakelijke voorstellen binnen het bestaande kader) voor de beslissende instantie optreedt. Dat is in de studieraad in zijn huidige vorm het geval. Een ongelukkige vorm.
Vervolgens vraagt Bosman: „Inderdaad wordt de kwaliteit van de adviezen der studenten inzake studie-aangelegenheden door hoogleraren en stafleden beoordeeld. Kunnen die dat dan niet? En wie zou het dan wel moeten doen?"
De vraag of hoogleraren en stafleden dit al dan niet kunnen, is dacht ik in dit verband niet zo relevant. Feit is dat een grote groep direct betrokkenen momenteel niet meebeslist, terwijl er, gezien ook het „bevorderen van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef," veel voor te zeggen is te erkennen dat zij een stuk beslissingsrecht en daarmee verantwoordelijkheid m.b.t. de gezamenlijk aan de universiteit te realiseren onderwijs- en onderzoeksactiviteiten hebben. Een voorstel daartoe vindt men ook in het reeds geciteerde „Aantekeningen voor een Radenuniversiteit" — resultaat van discussies binnen de Kritische Universiteit — Nijmegen. Daarin wordt een voorstel gedaan voor projectonderwijs. Onderzoek en onderwijs worden daarin geïntegreerd in een aantal op grond van de interessen van de deelnemers gekozen onderwijs- en onderzoeksprojecten, welke zowel theoretisch interessant als maatschappelijk relevant zijn.
De deelnemers aan dergelijke projecten bestaan uit studenten, wetenschappelijk personeel en overig personeel (beheer etc.). De beslissingen m.b.t. de projecten worden genomen door een door alle delnemers aan het project op grond van paritaire vertegenwoordiging gekozen projectraad.

Deskundigen, studenten en projectonderwijs

Prof. Bosman handhaaft zijn opvatting dat het bezitten van een doctoraalexamen een criterium is om te kunnen meebeslissen over onderwijs, onderzoek en benoemingen. Wel wil hij zoeken naar wegen om dat examen tot een beter criterium voor wetenschappelijke prestatie en deskundigheid te doen zijn. Hij zal dan waarschijnlijk ook schrikken als ik een voorstel tot afschaffing van universitaire examens ga aanhalen. Daarom doe ik dat heel voorzichtig.
Bosman is er voor „om de samenhang tussen vak en samenleving beter te doen uitkomen, om de student meer in te schakelen." Een weg daartoe is mogelijk door de gezamenlijke deelname aan projectgroepen (door studenten, wetenschappelijk- en overig personeel). Projectonderwijs en vorming van vergaand autonome projectgroepen wordt in „Aantekeningen voor een radenuniversiteit" gezien als een mogelijkheid om de verloren

gegane klassieke universiteitsidee (eenheid van de universiteit, bepaald door een eenheid van de wetenschappen, een eenheid van leraar en lerenden en eenheid van onderwijs en onderzoek) te herstellen.
„De verloren gegane eenheid van de universiteit kan echter alleen door een radicale democratisering van de universiteit weer gerealiseerd worden. De eenheid van de wetenschappen kan nog slechts tot stand gebracht worden:

a. door de methodische samenhang van de wetenschap zelf tot het hoofdmoment van het wetenschappelijk onderwijs te maken;
b. door alle wetenschap te toetsen aan haar maatschappelijke plaatswaarde.

Wanneer wetenschap wordt afgestemd op een niet bestaande, gewenste maatschappij die zij actief probeert te verwerkelijken, kan in de wetenschap opnieuw een uiteindelijke Rationaliteit worden bereikt. De eenheid van leraren en lerenden kan slechts worden gerealiseerd in een democratische universiteit, waarin onderwijs- en onderzoekproject worden gekozen door alle participanten op basis van hun eigen interessen. Verschillen worden gereduceerd tot hun redelijke gronden, tot verschillen in deskundigheid, ontdaan van iedere extra-functionele machtsuitoefening. De eenheid van onderwijs en onderzoek kan gedeeltelijk worden hersteld door de herinvoering van creativiteit in het onderwijs, door de formering van projectgroepen waarin functieverdeling plaats vindt, en door de keuze van thema's die het mogelijk maken om telkens vanuit een andere gezichtshoek door te dringen in een bepaald vakgebied, kortom door het instellen van onderwijs waarin methodisch inzicht, oefening en toepassing van het geleerde de overhand hebben op de passieve receptiviteit." [2])

Uiteraard is het niet mogelijk de hele argumentatie van „Aantekeningen" — dat ruime aandacht verdient — hier weer te geven. Wel wil ik nog even verwijzen naar wat gezegd wordt over examens.
„Examens, tentamens zouden moeten vervallen. Collectief verworven kennis wordt niet meer individueel getoetst. Wanneer de faculteitsraad eenmaal een project heeft goedgekeurd, dan volstaat het gedurende een bepaalde periode deelnemen aan een project voor het behalen van een graad. Over ieders deskundigheid oordeelt de gezamenlijke vergadering van deelnemers aan het project, waarin de afzonderlijke deelnemers aan een project van hun werkzaamheden verslag uitbrengen. De deelnemers bepalen gezamenlijk beoordelingswijze en beoordelingscriteria. (Wanneer aperte ondeskundigheid aanwezig is, beslist een paritair samengestelde commissie uit de vergadering over een iudicium abeundi, waartegen de getroffene in beroep kan gaan in de beroepscommissie van de faculteitsraad). Duidelijk is dat aan een taakdifferentiëring binnen een groep een gedifferentieerde beoordeling beantwoordt." [3])

Over de benoeming van eventueel voor een aantal jaren aan te trekken „projectdeskundigen" (hoogleraarsbenoemingen in de huidige levenslange vorm komen niet meer voor) wordt beslist door de door projectdeelnemers gekozen projectraad. Zij is ook verantwoordelijk voor de wijze waarop zij de voor het project ter beschikking staande gelden beheert. De mensen in de projectraad worden gekozen voor een jaar (waardoor de kans bestaat dat niet *alleen* de vertegenwoordigers van studentenzijde voortdurend wisselen). Overigens loopt ook een project maar gedurende een bepaald aantal jaren; men kan vervolgens beslissen zijn krachten en middelen te investeren in andere op dat moment meer relevante en interessante projecten.

De democratische vertegenwoordiging

Wees Bosman in „Rapport-Maris, revolutie, onbehagen" de stelling van de Nederlandse Studentenraad over de vertegenwoordiging bij de Academische Raad „alle vertegenwoordigers, ongeacht hun positie in de raad (moeten) ter verantwoording kunnen worden geroepen door hun organisatie" van de hand, omdat het enerzijds in strijd was met de moderne vorm van vertegenwoordigen in dergelijke colleges en anderzijds, omdat het voortdurend vragen aan de achterban of men iets al dan niet mocht doen fnuikend zou kunnen zijn voor het gevoel van eigenwaarde van de betrokkene, in „Democratie, revolutie, studenten" blijft het eerste argument gehandhaafd en het tweede is vervangen door „dat lijkt mij de dood in de pot voor een levendige discussie."
Het systeem mag dan in de SER redelijk werken, dat weet ik niet, in de Academische Raad werkt het niet, en van het voeling houden met de betrokkenen op de faculteit kwam maar al te weinig terecht. (Mogelijk door de vrij individualistische, op het eigen wetenschappelijk terrein gerichte interesse van de mensen in de faculteit, waarbij belangstelling voor financiële en beheersaspecten en voor de maatschappelijke verhoudingen waarbinnen men als student en docent zijn werk verrichtte, sporadisch voorkwam). De kans bestaat dat daarin nu enige verbetering komt; het lijkt verstandig om deze betrokkenheid en verantwoordelijkheid te structureren bij komende wijzigingen in de Academische Raad. Het „zonder last of ruggespraak" moet dan maar worden afgeschaft. Het verantwoorden en bediscussiëren door de vertegenwoordigers van de in de voorafgaande bijeenkomsten met de vertegenwoordigden besproken standpunten en argumenten, sluit levendigheid niet uit. Bovendien brengt het levendige en noodzakelijke discussie op een niveau waarop tot voor kort een grote stilte heerste, bij de direct betrokkenen op de universiteit.

Slot

Beweringen zijn — Bosman heeft gelijk — iets anders dan analyses. Voor mij blijft de vraag of men inderdaad over „de bezetting van collegezalen" (lees de problemen van de universiteit) hier in Nederland kan discussiëren, los van wat in Vietnam gebeurt, zonder te vervallen in een louter formele kritiek. Een onderwerp voor nadere analyse. Universiteit en bedrijfsleven: onderwerp voor analyse. Economie, reclame en consument; onderwerp voor analyse (met prof. Bosman als deelnemer aan een desbetreffende projectgroep?).

Nog één bemerking. Ik zie het merendeel der studenten als geïnteresseerde mensen met bepaalde maatschappelijke idealen, welke zij middels een studie trachten te realiseren. Krijgen zij aan de universiteit de kans tot een behoorlijke wetenschappelijke en daarmee samenhangend maatschappelijk gerichte zelfontplooiing, dan worden het zelfstandig denkende, redelijk handelende lieden, bereid verantwoordelijkheid te dragen voor de wijze waarop de samenleving zich ontwikkelt. En die hebben we nodig. Uiteraard zijn ook studenten in hun oordeel over de huidige universiteit en de huidige samenleving niet „vrij." Men kan het optreden van de huidige studentenoppositie mogelijk beschouwen als „gedetermineerde negatie."

En wat de universiteit betreft: de eerste tekenen van tot nu toe niet vermoede maar noodzakelijke consuquenties van het streven naar „democratisering van het onderwijs" worden zichtbaar. En ook dat is een verdere analyse waard.

---

[1]) Boekraad, Hugues C. en van Nieuwstadt, Michel J.: *Aantekeninen voor een Radenuniversiteit.* Uitgave Nederlandse Studentenraad, oktober 1968, pag. 15.

[2]) Ibid., pag. 27.

[3]) Ibid., pag. 17.

Boekbesprekingen

PROF. DR. H. J. VAN ZUTHEM:

Gezag en zeggenschap
Vragen van het christelijk sociaal denken

Kampen, H. J. Kok N.V., 1968. Prijs *f* 3,75.

door dr. J. A. M. Cornelissens

De auteur, die reeds diverse belangrijke publikaties over sociaal-economische vraagstukken op zijn naam heeft staan, brengt in zijn werk "Gezag en zeggenschap" een aantal visies naar voren, waarover zeker in protestants-christelijke kringen nog niet het laatste woord zal zijn gesproken.
Na een uitvoerig exposé over de gezagsverhouding in het algemeen, gaat de schrijver over naar het terrein waarnaar in het bijzonder zijn belangstelling uitgaat, de gezagsverhouding binnen de onderneming. Hij wil komen tot een gezagsverhouding die meer ruimte laat voor de werknemers en voor de verdere ontwikkeling van het verantwoordelijkheidsbesef.
Van Zuthem vraagt zich af, of de in het verleden in protestants-christelijke kringen aanvaarde goddelijke oorsprong van de gezagsverhoudingen binnen de onderneming niet in feite mede schuldig is aan de onmondige positie van de werknemers.
Ofschoon hij de gezagsverhoudingen binnen de onderneming niet los wil zien van God, pleit hij voor een de-sacralisering van het gezag, hetgeen in zijn visie nog geen secularisering behoeft te betekenen. Hij ziet God als de schepper van de *middelen* van de gezagsuitoefening.
Het gezag zelf is iets menselijks, aan de inhoud waarvan de mensen regelmatig zullen moeten bouwen. Het zal voor de werknemers ook mogelijk moeten zijn "neen" te zeggen, wanneer het gezag niet op redelijke wijze wordt uitgeoefend. Machts-meerdere en machts-mindere zullen het evangelie als laatste toets van de relatie tot God moeten zien. Hier van uitgaande zal veel meer gestreefd moeten worden naar wederkerige verantwoordelijkheid, een verantwoordelijkheid van de werkgever tegenover de werknemer, doch evenzeer een verantwoordelijkheid van de werknemer tegenover de werkgever in het bedrijf.

Van Zuthem realiseert zich volledig, dat dit geen eenvoudige zaak zal zijn. Hij illustreert dit aan de hand van diverse door hem ingestelde onderzoeken bij aandeelhouders, directies en werknemers.
Zo wijzen de onder de werknemers ingestelde onderzoeken o.a. uit, dat de belangstelling in de eerste plaats uitgaat naar veiligstelling van de eigen belangen. Aan werkgeverszijde heerst nog te zeer de oude patriarchale instelling, die enerzijds leidt tot een bereidheid mede te werken aan de posisitie-verbetering van de werknemers, doch anderzijds weinig ruimte laat voor het mede dragen van verantwoordelijkheid.

Er zal volgens Van Zuthem een radicalisering van het christelijk denken moeten plaatsvinden, met de bedoeling dat de maatschappij-structuur en de daarmede samenhangende opvattingen geen belemmeringen zijn voor de doorwerking van gelijkgerechtigheid en solidariteit, in casu van de verantwoordelijkheid van de werknemers.
De auteur, die lange tijd als bedrijfssocioloog bij de AKU werkzaam is geweest,

is een man van de praktijk. Hij heeft bovenstaande gedachten dan ook geprojecteerd op het ondernemingsgebeuren.
Hij pleit voor meer inspraak van de werknemers bij de benoeming en het ontslag van directeuren. Hij ziet geen redenen in kleine bedrijven de werknemers van deze verantwoordelijkheid uit te sluiten, dit in verband met het feit, dat 40 à 50% van de werknemers in ondernemingen werkzaam is met minder dan 50 personeelsleden. Vooral in deze ondernemingen zal de medezeggenschap nog als een duidelijke bedreiging van de eigendom worden beschouwd.
De benoeming zal niet rechtstreeks door de werknemers kunnen geschieden, doch door een Raad van Commissarissen, die paritair is samengesteld. De directie zal aan deze raad verantwoording moeten afleggen over het gevoerde beleid. Ingrijpende beslissingen zoals uitbreiding, fusie, sluiting, uitbreiding van het kapitaal e.d. zullen door de Raad van Commissarissen na overleg met de directie en de Ondernemingsraad moeten worden genomen. Alleen zo zal het mogelijk zijn de macht en de deskundigheid enigermate te spreiden.

De studie van Van Zuthem is naar mijn mening van grote betekenis, omdat zij geheel nieuwe wegen opent voor het denken over de gezagsverhoudingen in protestants-christelijke kringen. Met de door de schrijver gehuldigde gezagsopvattingen zal men zeker buiten protestants-christelijke kringen over het algemeen minder moeite hebben dan met de traditionele opvattingen.
Ten aanzien van de naar voren gebrachte gedachten over de gezagsverhoudingen binnen de onderneming vraag ik mij af, of de prognose van Van Zuthem niet is gesteld voor een nog te ver van ons af liggende toekomst.
Het materiaal dat de schrijver de lezers aan de hand van de door hem ingestelde onderzoekingen aandraagt, levert naar mijn mening het bewijs dat er zowel aan werkgevers- als aan werknemerszijde een grondige mentaliteitsverandering zal moeten plaatsvinden, vooraleer er plaatsruimte is voor de door hem bepleite veranderingen in de gezagsverhoudingen binnen de onderneming.
Dit neemt echter niet weg, dat Van Zuthem er naar mijn mening in is geslaagd door zijn studie een belangrijke bijdrage te leveren voor het christelijk-sociale denken.
In bijzonder degenen, die zoeken naar de levensbeschouwelijke grondslag van de christelijke partijen, kan worden aanbevolen kennis te nemen van de studie van Van Zuthem.

DE AUTEURS IN DIT NUMMER:

Mr. G. A. A. M. Boot is lid van de Tweede Kamer voor de KVP, voorzitter van de Vereniging van Raden van Arbeid en oud-voorzitter van de Algemene Rooms Katholieke Ambtenarenvereniging (ARKA).

Drs. F. P. J. M. Sweens is secretaris van de Federatie van Katholieke en Protestants-christelijke Werkgeversverbonden en lid van de Centrale Werkgroep van de KVP.

Prof. dr. H. W. J. Bosman is hoogleraar in het geld-, krediet- en bankwezen aan de Katholieke Hogeschool in Tilburg en lid van het bestuur van de sociaal-economische commissie van de KVP.

Drs. Chr. J. Brands is wetenschappelijk medewerker aan het Sociologisch instituut van de Katholieke Universiteit in Nijmegen.

Dr. J. A. M. Cornelissens is hoofd van de afdeling Ondernemingsraden van het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid.

Drs. J. J. F. M. van der Heijden is secretaris van de sociaal-economische commissie van de KVP en lid van de werkgroep *Inkomens- en vermogensverdeling* van de „groep van achttien".

C. F. Kleisterlee is Tweede Kamerlid voor de KVP en adjunct-secretaris van de KVP voor internationale zaken.

Nieuwe boeken

PROF. MR. H. D. VAN WIJK: *Hoofdstukken van administratief recht.*
Uitgeverij VUGA N.V., Delft (1968), 224 pag., prijs *f* 26,—.

DR. G. W. B. BORRIE: *F. M. Wibaut, mens en magistraat.*
Ontstaan en ontwikkeling van de socialistische gemeentepolitiek. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam, (1968), 342 pag., prijs *f* 18,—.

HAN SUYIN: *China in 2001.*
Een boek over 700 miljoen Chinezen, hun land, de taken voor de bewoners en hoe zij die denken aan te pakken, zonder „enthousiaste propaganda". Uitgeverij Lemniscaat, Rotterdam (1968), 254 pag., prijs *f* 9,50.

DR. H. J. SCHEFFER: *November 1918, journaal van een revolutie die niet doorging.*
Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam (1968), 312 pag., prijs *f* 16,50.

TAL EN LAST, orgaan van de Stichting Welzijn en bevolkingsgroei: *De politieke partijen en het bevolkingsbeleid.*
Speciaal nummer met een korte standpuntbepaling van zeven partijen, o.a. de KVP. Administratie van de stichting: Richard Holstraat 4, Dieren.